

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 35, št. 2 *Ljubljana 2012*

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)

UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilò Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2012 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: jure.volcjak@gov.si

<http://www.arhivsko-drustvo.si/arhivi>

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Barbara Žabota (Ljubljana)

Uredniški odbor: dr. Zdenka Bonin (Koper), Tone Krampač (Ljubljana), dr. Boris Golec (Ljubljana), Olga Pivk (Ljubljana), Aleksander Lavrenčič (Ljubljana), Ivan Lovrenčič (Ptuj), mag. Elvis Orbanič (Pazin), Leopold Mikec Avberšek (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Peter Wiesflecker (Gradec), dr. Ivanka Zajc-Cizelj (Celje)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. novembra 2012

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina)

Fotografska dela: Tina Arh

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za knjigo RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: Nagode & co d.n.o.

Naklada: 400 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija); EBSCO Publishing (Združene države Amerike)

Na naslovnici: Grb družine Valvasor. SI AS 730 Gospostvo Dol, fasc. 79.

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 35, št. 2 *Ljubljana 2012*

Na predhodni strani: Zgornji del potrdila o cepjenju proti črnim kozam iz leta 1855, kjer je dobro vidna doprsna podoba angleškega zdravnika Edwarda Jennerja, odkritelja cepiva proti črnim kozam (SI_ZAL_IJU/0295 Protestantska cerkevna občina, t.e. 2).

KAZALO

Stanislav Južnič , Kočevski Slovenci in Nemci v 15. stoletju	301
Boris Golec , Dve Valvasorjevi hiši v Krškem – zmotna in prava (2. del)	323
Jelka Melik, Aida Škoro Babić , Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem	353
Renato Podbersič , Prispevek k problematiki raziskovanja revolucionarnega nasilja na Primorskem	365
Marija Grabnar, Breda Zalašček, France Kresal, Bojana Aristovnik , Delovna knjižica – dokument preteklosti	373
Jože Žontar , Nastajanje arhivskega prava v Sloveniji	385
Dragan Matić , Pogled na izvajanje sporazuma o vprašanjih nasledstva nekdanje SFRJ – priloge D	397

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Natalija Glažar , Varstvo raznolikosti kulturnih izrazov in nesnovne kulturne dediščine	411
Katja Šturm , Evropski projekt EUSCREEN. Kdo, kaj, kje, kdaj in zakaj	425

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Hanca Blažko, Polona Budihna, Igor Ivašković, Vlasta Križman, Hedeja Mikuž, Jana Rijavec, Vanja Sossou, Sara Terčič in Matjaž Bizjak , Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved UNG 2010–2011. Listine druge polovice 14. stoletja	433
Zdenka Bonin , Ustanovitev in delovanje koprskega vrtca ter Dobrodelne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne	449
Gašper Cerkovnik , Rokopis avtobiografije Josipa Mantuanija iz leta 1927 v Glasbeni zbirki Narodno univerzitetne knjižnice v Ljubljani	463
Ivanka Uršič , Zapuščina slikarja in grafika Rika Debenjaka	481

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Poročilo o delu Komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj za leto 2012 (Zdenka Bonin)	491
Varuhi pisanih spominov (Gordana Šövegeš Lipovšek)	492
Nagovor državne sekretarke (Mojca Škrinjar)	493
Zahvala Franceta Štukla (France Štukl)	494
Zahvala Bojana Cvelfarja (Bojan Cvelfar)	495
Konferenca društva madžarskih arhivistov, Szeged, 18.–20. junij 2012 (Gordana Šövegeš Lipovšek)	495
25. mednarodno posvetovanje »Arhivska praksa 2012«, Tuzla, 27.–28. september 2012 (Sonja Jazbec)	496

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

22. mednarodni arhivski raziskovalni tabor – nemzetközi levéltári kutatótábor, Dolina/Völgyifalu v Sloveniji in Szentkozmadombja na Madžarskem, 25.–30. junij 2012 (Gordana Šovegeš Lipovšek)	499
Aus steirischen Archiven (Peter Wiesflecker)	499

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH*PUBLIKACIJE*

Cesarsko-kraljevo <i>možke</i> učiteljsišče v Kopru 1875–1909 / slovenski oddelek (Salvator Žitko)	503
Gli ultimi giorni della serenissima in Istria. L'insurrezione popolare di Isola del 1797 (Salvator Žitko)	505
Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji : Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945. Knjiga 11 (Vida Deželak Barič)	506
Edicija virov NOB (Marija Oblak Čarni)	509
Celjski olimpijci: 1936–1988 (Sonja Jazbec)	511

OSEBNE VESTI

Darinka Drnovšek - šestdesetletnica (Martin Ivanič)	515
Dr. Jožetu Žontarju ob osemdesetletnici (Janez Kopač, Matevž Košir)	519
In memoriam. Milan Bizjak, začetnik in utemeljitelj računalniške obdelave arhivskega gradiva v Sloveniji (Vladimir Žumer)	522

PRIDOBITVE ARHIVOV V LETU 2011	527
---	-----

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 2011	535
---	-----

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

Stanislav Južnič , Gottschee (Kočevje) Slovenes and Germans in the 15 th Century	301
Boris Golec , Valvasor's Two Houses in Krško – the Wrong and the Right One (Part 2)	323
Jelka Melik, Aida Škoro Babić , Establishment of Permanent Partisan Military Courts in Slovenia	353
Renato Podbersič , Contributions to Research on Revolutionary Violence in Primorska	365
Marija Grabnar, Breda Zalašček, France Kresal, Bojana Aristovnik , Employment Record Book – a Document of the Past	373
Jože Žontar , The Formation of Archival Law in Slovenia	385
Dragan Matic , A Look at the Implementation of the Agreement on Succession Issues of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia – Annex D	397

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Natalija Glažar , Protection of the Diversity of Cultural Expressions and Intangible Cultural Heritage	411
Katja Šturm , European Project EUScreen. Who, What, Where, When and Why	425

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Hanca Blažko, Polona Budihna, Igor Ivašković, Vlasta Križman, Hedeja Mikuž, Jana Rijavec , Vanja Sossou, Sara Terčič in Matjaž Bizjak , Seminar on Basic Historical Sciences, University of Nova Gorica 2010–2011. Deeds of the Second Half of the 14 th Century	433
Zdenka Bonin , Establishment of the Charity Kindergarten and the Grisoni Charity in Koper and Their Operation until the End of the First World War	449
Gašper Cerkovnik , Josip Mantuani's Handwritten Autobiography of 1927 in the Music Collection of the National and University Library in Ljubljana	463
Ivanka Uršič , Legacy of the Painter and Graphic Artist Riko Debenjak	481

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Report on the Work of the Commission for the Granting of the Aškerc Prize and Aškerc Award for the year 2012 (Zdenka Bonin)	491
Custodians of Written Memories (Gordana Šövegeš Lipovšek)	492
Opening Address by the State Secretary (Mojca Škrinjar)	493
Acceptance Speech by France Štukl (France Štukl)	494
Acceptance Speech by Bojan Cvelfar (Bojan Cvelfar)	495
Conference of the Association of Hungarian Archivists, Szeged, June 18–20, 2012 (Gordana Šövegeš Lipovšek)	495
25 th International Archival Conference »Arhivska praksa 2012«, Tuzla, September 27–28 2012 (Sonja Jazbec)	496

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

22 nd International Archival Research Camp – nemzetközi levéltári kutatótábor, Dolina/Völgyifalu in Slovenia and Szentkozmadombja in Hungary, June 25–30 2012 (Gordana Šövegeš Lipovšek)	499
From Styrian Archives (Peter Wiesflecker)	499

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS*PUBLICATIONS*

Cesarsko-kraljevo <i>možkeo</i> učiteljsišče v Kopru 1875–1909 / slovenski oddelek (Salvator Žitko)	503
Gli ultimi giorni della Serenissima in Istria. L'insurrezione popolare di Isola del 1797 (Salvator Žitko)	505
Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji : Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945. Knjiga 11 (Vida Deželak Barič)	506
Edicija virov NOB (Marija Oblak Čarni)	509
Celjski olimpijci: 1936–1988 (Sonja Jazbec)	511

PERSONAL NEWS

Darinka Dmrovšek - Sexagenarian (Martin Ivanič)	515
To Dr Jože Žontar on the Occasion of His 80 th Birthday (Janez Kopač, Matevž Košir)	519
In Memoriam. Milan Bizjak, the Pioneer of Computer Processing of Archival Records in Slovenia (Vladimir Žumer)	522

ACQUISITIONS OF ARCHIVES IN 2011	527
---	-----

BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS FOR 2011	535
--	-----

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ☞ Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ☞ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ☞ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ☞ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 10 vrstic, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek v obsegu do maksimalno 30 vrstic. Pred povzetkom mora biti naveden spisek virov in literature.
- ☞ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ☞ **Opombe** morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature. Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ☞ V poglavju Viri in literature morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literature, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, časopise, itd. Gradivo se navaja v abecednem vrstnem redu.
- ☞ Citiranje arhivskih virov: navedemo arhiv, oznako fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, po potrebi št. fasciklov ali škatel. **Primer**: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1.
- ☞ Citiranje literature (monografij): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida. **Primer**: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ☞ Citiranje literature (člankov): navedemo priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in stran; za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani. **Primer za periodiko**: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226. **Primer za zbornik**: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ☞ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ☞ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ☞ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ☞ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani Arhivskega društva Slovenije. Avtorji tako z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije.
- ☞ **Rok za oddajo prispevkov** za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirke za prvo številko* je **1. maj**, za *drugo številko* pa **1. oktober**! Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko **20. maj**, za drugo številko pa **20. oktober**!

Ljubljana, 20. 5. 2012

Uredništvo Arhivov

Notes for contributors for ARHIVI

1. ARHIVI, the Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia, is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives.
2. Papers should be sent to the editorial board: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana Tel.: +386 1 24 14 247, e-mail: jure.volcjak@gov.si.

Authors are required to follow the following instructions:

- ✧ Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- ✧ Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- ✧ Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* should not exceed 24 standard pages papers for other sections should not exceed 8 pages.
- ✧ Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line abstract, key words appropriate for indexing and a maximum 30-line summary. List of sources and literature stands before the summary.
- ✧ Authors should state their full address, title and/or profession, work place and address of the institution where they work, phone number and e-mail.
- ✧ Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature. Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- ✧ Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes. Archival sources, literature, journals etc. are stated separately in alphabetical order.
- ✧ Citation of archival sources: name of archival institution, reference code of archival fond or collection, title of archival fond or collection, when necessary also the number of the archival fascicle or box. Example: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, box 1.
- ✧ Citation of literature (monographs): surname and name of the author: *title (and subtitle) of the book (italics)*. Publishing place: publisher and publishing year. Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ✧ Citation of literature (articles): surname and name of the author: title of the article. *Title of periodical or miscellany (italics)* in case of periodicals the title should be followed by volume, year, number and page; in case of miscellany the title should be followed by (name of the editor), publishing place, publishing year and page. Example for articles in periodicals: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226. Example for articles in miscellanies: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fonts. Otoprepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- ✧ Graphic materials (photographs, microfilm shots, scans, (exceptionally) also high-quality photocopies) must be submitted separately and marked with the number of the caption. Book reviews must include the photo of the book cover.
- ✧ Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- ✧ Authors are kindly asked to follow these instructions. Should there be any uncertainties about the instructions, please contact the editorial board for assistance.
- ✧ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.
- ✧ **Deadline for the submission of papers**: papers for the section *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* are to be submitted by May 1 **for the first number** and by October 1 **for the second number!** Papers for other sections are to be submitted by **May 20** for the first number and by **October 20** for the second number!

Ljubljana, 20. 5. 2012

Arhivi Editorial board

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Kočevje): 347.236.2"1494"

Prejeto: 31. 8. 2011

Kočevski Slovenci in Nemci v 15. stoletju

STANISLAV JUŽNIČ

dr. zgodovine

Univerza v Oklahomi, Fara 2, SI–1336 Kostel

e-pošta: juznic@hotmail.com

IZVLEČEK

Povzemamo vsebino deželnoknežjega urbarja Kočevskega zgornjega urada iz leta 1494. Dolgo je veljal za izgubljenega zaradi napake tedanjih uradnikov – pomotoma so ga napačno vezali. Primerjamo ga z urbarjem za sosednji območji Hinterland urada (Kočevska) Reka (1498) in gospostva Kostel (1494), ki sta bila že podrobneje raziskana.

Ugotavljamo gospodarske značilnosti Kočevske poznega petnajstega stoletja. Priimke tedanjih Kočevarjev povezujemo s poznejšimi družinami iz tega in sosednjih okolišev in skušamo dognati, v kolikšni meri je bila prvotna naselitev Kočevarjev dobro stoletje pred pričujočim urbarjem nemška (germanska) in v kolikšni meri slove(a)nska. Še vedno ni najden urbar za tretji del tedanje Kočevske, imenovan Kočevski spodnji urad. Tako predstavitev zgodnjih Kočevarjev tudi to pot ni popolna, postaja pa s to raziskavo veliko jasnejša od dosedanjih dognanj, ki so izhajala predvsem iz reformiranega kočevskega urbarja za leto 1574.

Podatki o Kočevarjih leta 1494 in še posebej popis davkov prebivalstva v mesto povzdignjene naselbine Kočevje ponujajo vpogled v nastajanje vojaških mest ob tedanji turški meji tik pred reformacijo.

KLJUČNE BESEDE: Kočevje, Kočevska, konec 15. stoletja, reformacija, Ziegelfest, Praunsperger

ABSTRACT

GOTTSCHÉE (KOČEVJE) SLOVENES AND GERMANS IN THE 15TH CENTURY

The article focuses on the provincial princely urbarium for the Gottschee Upper Office from the year 1494. Since it had been mistakenly bound with the urbarium for the Prem seigneurie, it was considered lost for a long time. The urbarium is compared to the urbaria for the neighbouring Gottschee Rieg Hinterland Office (1498) and to that for the Kostel seigneurie (1494), both of which have already been thoroughly researched by historians.

The article also provides an insight into the economic conditions of late 15th century Gottschee. It lists the most common surnames of the then Gottscheers and links them to families that lived in Gottschee or the nearby areas later on, in an attempt to establish whether the early settlement of the Gottscheers was predominantly German (Germanic) or Slovene (Slavic). The urbarium for the Gottschee Lower Office, the third part of the then Gottschee seigneurie, has not been found yet. Thus, the picture of the early Gottscheerland is still not complete. However, this research makes it a bit clearer, being a big step forward from earlier research that was based mostly on the 1574 »reformiert« (revised) Gottschee urbarium.

Data on Gottscheers in 1494, especially a list of taxes that they were to pay to the city of Gottschee, also enable us to examine the establishment of the military settlements along the Turkish border before the Reformation.

KEY WORDS: Gottschee (Kočevje), Gottscheeland (Kočevska), late 15th century, Reformation, Ziegelfest, Praunsperger

Uvod

Leta 1493 je Friderik III. po enainštiridesetih letih vladanja umrl; njegov sin in dedič, novi vladar Maksimilijan I. (* 1459; † 1519), je zapovedal izdelavo urbarjev za svoje kranjske posesti. Uradniško popisovanje osebnih imen, priimkov, kmetij in dajatev tedanjih podložnikov iz vojvodine Kranjske je trajalo domala desetletje. Tako so bili prvi urbarji z dajatvami, imeni in deloma obstoječimi priimki podložnikov deželno knežjih posesti na Kranjskem sestavljeni prav ob začetku samostojne vladavine Maksimilijana I. Med letoma 1494 in 1498 so deželno knežji uradniki popisali južni del osrednje Kranjske s Kočevsko in Kostelom vred. Kočevske niso popisali naenkrat, temveč so Kočevski zgornji urad popisali sočasno s Kostelom leta 1494, (Kočevsko) Reko pa štiri leta pozneje, leta 1498, po smrti zastavnega imetnika Gašperja pl. Ravbarja. Čas popisovanja kočevskega spodnjega urada od Cvišlerjev do Črmošnjic ni znan, saj urbar še ni najden.

Po končanem popisovanju so uradniki notranjeavstrijske komore oziroma vicedomskega urada v Ljubljani poskrbeli za prepise.¹ Prepisovanje se je vlekelo in so ga potegnili celo v začetek 16. stoletja. Gradivo je bilo seveda obilno in kopiranje ni šlo zlahka od rok; zato so nastajale tudi neljube pomete. Le stežka pa se je kje primerila tolikšna kot prav na Kočevskem.

Urbar za urad (Kočevska) Reka so vezali skupaj z urbarjem za Žumberk, ki je bil tedaj še del Kranjske. Tako (Kočevske) Reke niso povezali s preostalima dvema deloma Kočevske; že to je bila precejšnja nerodnost, saj drugih kranjskih gospodstev običajno niso razdelili na tak način, temveč so urbarje celotnih gospodstev po navadi vezali v skupno knjigo. Vendar se je prepisovalec pri uradu (Kočevska) Reka zavedal svojega početja in je zato podatke za (Kočevsko) Reko s posebnimi naslovi ločil od tistih za Žumberk. S tem je jasno napotil bralce prihodnjih stoletij, kako naj ravnajo ob branju urbarja.

Pri preostalih dveh tretjinah urbarja za Kočevsko so se nerodnosti še stopnjevale; po rokopisu sodeč prepisovalec urbarja za Kočevski zgornji urad ni bil isti kot prepisovalec štiri leta mlajšega urbarja za (Kočevsko) Reko, prav tako pa ne isti kot prepisovalec urbarja za sosednji Kostel iz leta 1494. Prepisovalec je urbarialne podatke za Kočevski zgornji urad iz leta 1494 nadaljeval z urbar-

jem notranjskega gospodstva Prem na tak način, da nobenemu od gospodstev ni privoščil posebnega naslova in z njim napotkov za usmeritev poznejših rodov uporabnikov. Čeravno je bil Kočevski zgornji urad prvi prepisan v knjigo in Prem komaj za njim, se je nadobudnemu prepisovalcu ali kateremu od njegovih sodelavcev zdelo, da je treba celotno knjigo voditi pod oznako Prema. Tako je tudi bilo pol tisočletja, dokler ni dr. Boris Golec v svoji disertaciji ob koncu drugega tisočletja opazil napake.² S Kočevsko je Prem družil le skupni habsburški lastnik, tako da je težko razumeti, zakaj združitve obeh urbarjev brez vsakršne ločitvene črte. Po mnenju dr. Borisa Golca z dne 3. 3. 2011 so ob skupni vezavi urbarjev za Prem in Kočevsko v notranjeavstrijski komori verjetno naredili napako; zmotil se je nam neznani prepisovalec pri vicedomskem uradu v Ljubljani.

Napake nastajajo in so kot svojevrstni tiskarski škrti del uradniškega poslovanja. Seveda pa je čas, da napako, storjeno v škodo nič hudega slutečih vnukov prvotnih kočevskih naseljencev, popravimo in njihova dejanja in nehanja postavimo pod drobnogled zgodovine.

Mešanje Kočevskega s Premom

Poleg urbarja, pomešanega s kočevskim, sta v isti škatli Arhiva Republike Slovenije (ARS)³ še dva urbarja za Prem; oba sta bila izdelana pred letom 1501. Sledi še urbar Prema za leto 1548 in za njim reformirani urbar Prema za leto 1574. Vmes med urbarji je shranjenih nekaj vicedomskih pisem o Premu. Žal nobeden med urbarji nima pripisanih kočevskih vasi iz Kočevskega spodnjega urada. Te še iščemo.

Urbar za Kočevski zgornji urad se konča na straneh 8^v–9^r, torej ravno ob eni od treh vezav dokumentov v skupno knjigo, vsakokrat opravljeni s štirimi usnjenimi trakovi tik pred sredinsko vezavo med stranema 10^v in 11^r in podobno vezavo med stranema 14^v in 15^r. Tako se list z urbarialnimi podatki za Kočevje na strani 8^v pod spetimi listi nadaljuje v list s stranjo 13^r popisanih z zadnjimi dajatvami podložnikov Prema iz vasi *Petellinach* (Petelinje). Vas Petelinje je leta 1494 in 1498 obsegala trinajst hub severno od tisti čas precej manjše Pivke (Šempetra na Krasu).⁴ Popis podložnikov gospod-

¹ Dr. Boris Golec, sporočilo marca 2011.

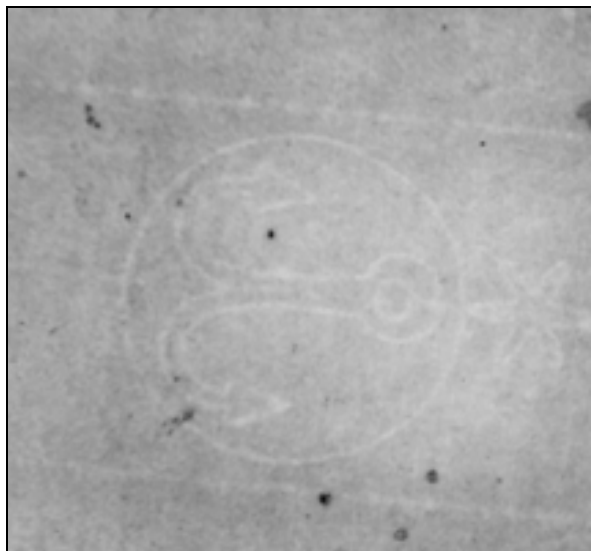
² Golec: *Družba v mestih in trgih*; Golec: Senožče in Prem, str. 380; Žnidaršič Golec – Čargo Juričič: *Vodnik po urbarjih*, str. 123, 124, 224.

³ ARS, AS 1, šk. 102.

⁴ Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 92, 204, 242; www2.arnes.si/~ospivka/Krpan/Petel.htm

va Prem je pisar nadaljeval proti jugu. Pisava na strani 9^r se zelo prilega nadaljevanju pisanja na strani 8^r po črnilu, rokopisu in vsebini; naštetih so namreč zgolj najemniki vrtov in njiv, to pa je značilno za mesta, podobna Kočevju. Stran 13^r se sicer nadaljuje z zamaknjanim zapisom podložnikov Prema in je kot nadaljevanje dovolj različno od predhodnega opisa kmetov v *Petellinachu* (Petelinje) s kupčki naštetih dajatev, ki obsegajo po 5–7 vrstic; dajatve se vsakokrat v nadaljevanju končajo s popisi dajatev v denarju, ki obsegajo tri krajše zapise v treh oziroma dveh vrsticah.

Popis zadnjih sedmih prebivalcev mesta Kočevje in njih najemnin za njive ali vrtove je pisar nadaljeval v osmih vrsticah na strani 9^r. Sledil je popis štirih mlinov *auff Grosser Wasser* v petih vrsticah. Nato se urbar brez kakršnega koli opozorila nadaljuje z dvanajstimi hubami vasi *Palitschach*, danes Palčja vzhodno od Pivke (Šempetra na Krasu). Palčje je bilo drugo največje naselje, opisano v tej knjigi, sledilo pa je nekako po naključju prav za največjim naseljem, mestom Kočevje; za Palčje je v štiri leta poznejšem urbarju izpričane še pol hube več. V tej in naslednjih vaseh ljudje zvečine niso še imeli zapisanih priimkov vse do edine premske hube v vasi *Korittnik* (Koritnice).⁵ Popisani kraji so istovetni vsem gospodstvu Prem; le-ta je

Vodni žig obkroženega sidra z zvezdo v urbarju Kočevja – Prema za leto 1494 (*ARS, AS 1, š.k. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, 1494, str. 20*).

deloma pokrivala naselja na območju več kvadratnih kilometrov v okolici današnje Ilirske Bistrice,⁶ prvič omenjene leta 1300, že v prvi polovici 15. stoletja pa je imela številne žage in mline. Prem je bil od leta 1472 habsburška posest zastavnih gospodov, pl. Raunachov.

Vodni pečat urbarja je dobro viden na nepaginiranem dvajsetem listu s številko dvajset, navedeno le na spodnjem delu pole, ki se je začela z zapisom o *Mitterdorffu* (Stara Cerkev) na začetku urbarja. Stran 20 je bila po dolgem razdeljena z vodnimi črtami na sedem delov; skrajno levi del je nekoliko ožji, četrti in peti pa sta širša z vodnim znakom obkroženega sidra pod zvezdo s šestimi kraki. Sidro je bilo nasploh značilno za papir beneške izdelave, ki je bil v rabi še v naslednjih desetletjih; tisti čas je italijanski papir pokrival večino potreb na jugu nemško pišočin dežel.⁷ Pod obkroženim sidrom je šesterokraka zvezda s štirikrat manjšim premerom. Videti je, da imajo tudi vsi drugi listi enake vodne znake, čeprav pod rokopisi sidra in zvezde težje razločimo, razen na listu 19, ki je popisan le z ene strani, in še to le do dveh tretjin, pod katerimi je sidro dobro vidno. Očitno ne gre za napačno vezavo urbarjev, temveč za napako pisarja oziroma prepisovalca iz let 1494–1501, ki je popis enega urbarja zvezno nadaljeval v drugega, Kočevski spodnji urad pa je pomotoma postavil povsem drugam, za zdaj neznano kam.

Priimki v urbarju iz leta 1494 za Kočevski zgornji urad

Večina priimkov, skupnih Kočevskemu zgornjemu uradu (1494) in (Kočevski) Reki (1498), se nanaša na poklice: Suppan, Schuester, Schneider,⁸ Schmidt,⁹ Kramer¹⁰ ali Hueter (Huetter, Klobučar). Ti obrtniki, trgovci in uradniki seveda niso bili

⁶ Ilirska Bistrica (*Fewstricz*) z 10,5 hube je leta 1498 spadala pod gospodstvo Postojna, prav tako kot preostalih 8 hub vasi Koritnice (*Korittnigk*) in vasi Bača, Zarečice, Zemona in Vrbovo iz župe Knežak ob Zgornji Pivki (*Grauen Prunn supp*), ki je imela 22,5 hube (Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 235–236).

⁷ Bizjak: *Ratio facta est*, str. 281; http://www.rcpe.ac.uk/journal/issue/journal_41_3/ex-libris.pdf, str. 279 (ogled 13. 3. 2012).

⁸ ARS, AS 11, š.k. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 13^v; ARS, AS 1, š.k. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^r.

⁹ ARS, AS 1, š.k. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^v, 8^r; ARS, AS 11, š.k. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 8^r, 10^v, 11^r.

¹⁰ ARS, AS 11, š.k. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 2^r, 8^v, 18^r, 21^r.

⁵ ARS, AS 1, š.k. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Urbar Prem 1494, fol. 14^v; Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 241, 247.

nujno v sorodu, tako da se notranje migracije pred poldrugim stoletjem priseljenih Kočevarjev zvečine še niso začele v zgodnji dobi samostojne vladavine Maksimilijana I. Šele graščak Jurij Turn in predvsem njegov zet Ivan Ungnad sta začela naseljevati manj prijetne kraje Kočevske z notranjimi migracijami; tako sta si močno povišala prihodke. Izjemni primeri zgodnjih preselitev so predvsem Ostermani. Eden izmed teh je kmetoval pri Uradu Reka, dva druga pa v Kočevskemu zgornjemu uradu.¹¹ Veje družine *Sweiger*, ki je pozneje obogatela in si pridobila modro kri, so bile leta 1498 še vedno omejene na Urad (Kočevska) Reka,¹² prav tako pa v Kočevskem zgornjem uradu ni bilo v (Kočevski) Reki dovolj pogostih Žagarjev (*Sagar*, *Sager*) nad obema bregovoma danes mejne reke Čabranke,¹³ najbrž zaradi pomanjkanja dovolj močnih vodnih tokov, primernih za pogon žag na območju Kočevskega zgornjega urada.

V prav takrat razglašenem mestu Kočevje se je pred letom 1494 naselil tudi domnevni Italijan s priimkom Talian; njegov priimek so leta 1574 zapisali kot Thalian, njegov morebitni sorodnik z enakim priimkom Thallian oziroma Thälían iz Mahovnika, pravzaprav njegova vdova, pa je morala med drugim prenašati tudi pisma v Ribnico in Žužemberk.¹⁴ Med kočevskimi meščani tisti čas ni bilo s priimkom poudarjenega *Windischa*, Vlaha, Srba ali Hrvata (*Hrovat*), zato pa je bil *Wendisch* podložnik v bližnji vasi Mlaka (*Kberndorf*, *Rain*),¹⁵ *Krabat* pa v Borovcu. V Borovcu so njegovi potomci kmetovali še leta 1574.¹⁶ Viteško-koseških kmetij ni bilo na Kočevskem, zapisane pa so bile v premskem urbarju leta 1498: v Petelinju severno od Šempetra, Šempetru (današnji Pivki) in drugih naseljih gospodstva Prem. To je mogoče pričakovati glede na poreklo priseljenih Kočevarjev; v njih prvotnih domovinah kosezov ni bilo. V uradih (Kočevska) Reka in Kočevski zgornji urad je leta 1494 in 1498 kmetovala ena sama družina s priimkom Turk. Leta 1498 so

ga v Gotenici zapisali kot Turgko, nato so ga ob pisanju urbarja leta 1574 preimenovali v Turgg.¹⁷ Po drugi strani pa v uradih (Kočevska) Reka ali Kočevski zgornji urad leta 1494 ne najdemo priimkov Skok, Hrovatin ali Bezjak (*Besiagke*, *Bosiagke*) v skupinah prebegov po padcu Bosne leta 1465. V Uradu (Kočevska) Reka so leta 1498 popisali Kostelce, ko so jih Kočevarji imenovali Kostler (Kosler);¹⁸ ta družina je tri stoletja in pol pozneje zaslovela ob zemljevidu Kranjske Petra Kozlerja. V (Kočevski) Reki najdemo leta 1498 celo dva *Köcherlina*, leta 1574 pa so zapis njunega priimka spremenili v Khocherli.¹⁹ Bolj pričakovani so *Kotschewerji* ali *Gottschewerji*, popisani v Zagorju ob Pivki ali v Rakeku.²⁰

V obeh uradih, (Kočevski) Reki in Kočevskem zgornjem uradu, so prevladovali polovične hube; le izjemoma jo je obdelovala več kot ena družina. Poleg deleža hube so v (Kočevski) Reki navedene dajatve, podobno kot v urbarju Kočevskega zgornjega urada; zato lahko podatke za oba urada med seboj primerjamo. Prav tako utegne biti zanimiva primerjava kočevskega gospodarstva s sosednjimi gospodstvi.

Triinpetdeset oseb, bržkone s številnimi družinami, je leta 1494 plačevalo zemljiškemu gospodu najemnino za njive in/ali vrtove v mestu Kočevje. Med njimi je bilo nekaj plemičev, kot je bil kostelski graščak Michl Preinperger (Pramperger, Praunperger),²¹ sorodnik ljubljanskega župana. V mestu Kočevje sta imela najeto zemljo tudi Hanss Gruber (*Grueber*)²² in prednik poznejših protestantskih pridigarjev Ziegelfest;²³ Maroltí so tisti čas živeli v Klečah in Starem Logu, nekaj kilometrov severno od mesta Kočevje.²⁴ Drugi nosilci pozneje

¹⁷ Prav tam, fol. 9r; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 14.

¹⁸ Prav tam, fol. 4v, 12v.

¹⁹ Prav tam, fol. 2v, 3r; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 13.

²⁰ Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 92–93, 96–97, 248.

²¹ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8v; Valvasor: *Die Ehre* 9, str. 217; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 156, 157, 158.

²² ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8v. Hanssovi potomci z enakim priimkom Grueber so imeli v najemu veliko njivo in vrt v Kočevju še leta 1574 (Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 158).

²³ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 2r, 8v.

²⁴ V urbarju gospodstva Vipava (1499) najdemo Benedikha, Jacoba in Venedikha Marolta v vasi Zemona pri Vipavi kot najemnike košenic v trgu Vipava; medtem je Vurban Marolt leta 1523 plačeval 54 šilinge lovščine gospodstvu Gorica za Gojače v župi Batuje v Vipavski dolini. Pawl Maroltitsch je kmetoval na hubi v Matenji vasi južno od Postojne po postojnskem urbarju za čas okoli leta 1400. Leta 1498 je Jacob Marallt kmetoval na (prej županovi) celi hubi

¹¹ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 3v; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 16r.

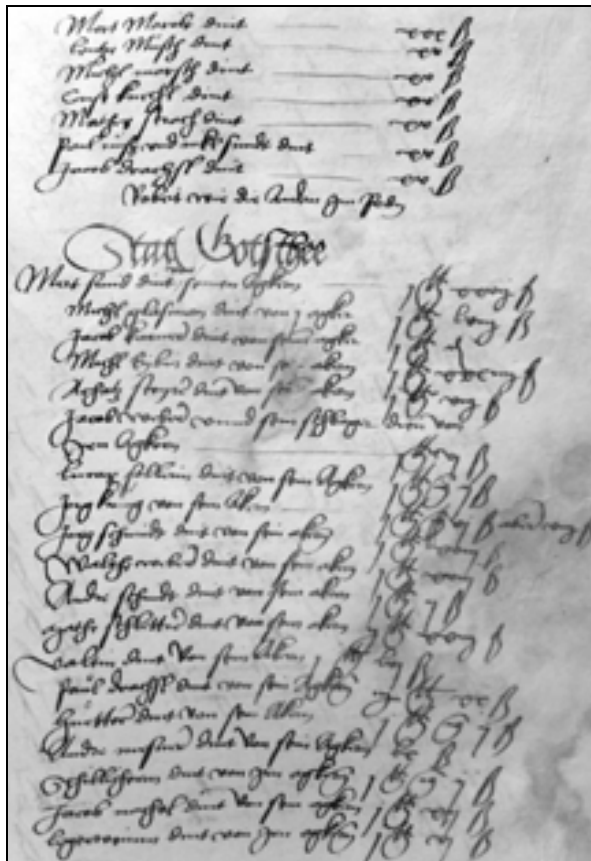
¹² ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 4r, 10r, 11v.

¹³ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 21v, 23v.

¹⁴ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8v; Wolsegger: *Das Urbarium*, fol. 150–151.

¹⁵ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 3v.

¹⁶ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 12v; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 18.

Začetek popisa najemnikov zemljišč v mestu Kočevje leta 1494 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, skatla 102, fasc. I/58, Litera P – VI, 1a. Kočevski zgornji urad 1494, Fol. 8r).

znamenitih priimkov so tisti čas še kmetovali na kočevskem podeželju, med njimi poznejši začetniki ljubljanske pivovarne Koslerji (Kostler, Kozler) na (Kočevski) Reki in v Borovcu.²⁵ Predniki poznejših baronov Erbergov, Verderberji, so konec 15. stoletja živeli predvsem v Knežji Lipi znotraj Kočevskega spodnjega urada, katerega urbar s konca 15. stoletja ni v evidenci; leta 1574 so Verderberje popisali v Mahovniku (*Maschwald*), v Knežji Lipi (*Graflinden*), na Bregu (*Kherndorf und Rain*) in ob bližnji Mlaki (*Moss bei Kherndorf*).²⁶

v Knežaku, ki je pripadala gospodstvu Postojna (Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo* 3, str. 191, 199, 235, 259, 264–265).

²⁵ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, str. 8, 24.

²⁶ Wolssegger: *Das Urbarium*, str. 149, 150, 168; HHStA, FAA VIII. Gottschee A 15/nr. 28–48 Fach 2: 21, No. 29/1574.

Preglednica 1: Rodovno drevo Praunspergerjev (Pranberger, Braunsberger)²⁷

Lenart Praunsperger († pred 1512), veletrgovec z južnim sadjem, ribami, suknom iz furlanske plemiške rodovine, imenovane po gradu Prampero (Pramburg);²⁸ ljubljanski mestni sodnik leta 1497/98 in po srebrnem pečatu shranjenem v Mestnem muzeju Ljubljana iz leta 1500; župan 1506/07

& Ana († po 24. 12. 1519)

↓

1. Franc († 1519) trgovec

2. Mihael Pranberger (Michl Preinperger, * okoli 1470; † pred 1528) & Helena (* okoli 1470; † 1500), hči Martina Schnitzenbauma, gospodarja Iga, in vdova Janeza Matschrolla (Macarola), graščaka v Mačerolah pri Muljavi in Ivančni gorici → Walpurga & Jois pl. Matschrolla z gospostva Mačerole && (okoli 1514) Mang Langenmantl (* okoli 1490; † 1538)

3. Jurij († 1553), kanonik v Ljubljani 1505–1534

4. Žiga?

5. Katarina & (januar/februar 1508) Francišek de Lanthieri

6. Viljem Praunsperger (* pred 1499; † konec marca/začetek aprila 1589), ljubljanski župan leta 1531/32,²⁹ je med letoma 1581–1587 branil protestante v deželnem zboru; ljubljanski župan od sv. Marjete 1588. do sv. Marjete 1589., deželni vicedom, graščak v Mali vasi, Novem gradu na Peščeniku (Turn pri Višnji Gori) in Ponovičah. V knjižnici je med drugim hranil Plutarha, Homerja, Horaca, Lutrovo postilo in slovenski evangelij z razlago Sebastijana Krelja

&& (1587) baronica Estera Egkh → (1) Krištof, graščak Male vasi (1562); (2) Barbara & Feliks Nikolič s Kozljaka (Kožljak, Waxenstein) v Istri, sin Jožefa ali Filipa in plemkinje Wernegkh

Na štirih kmetijah Urada (Kočevska) Reka so leta 1498 gospodarile vdove brez zapisanega priimka; to so bile edine z osebnimi imeni znane Kočevarke iz Urada (Kočevska) Reka, omenjene pred 16. stoletjem. Če prištejemo še Kočevski zgornji urad, so skupno šest kočevarskih kmetij upravljale vdove (Mala Gora, Gotenica, Gorenje (*Obret*), Inlauf (*Hinlauff*), dve v Kočah) oziroma sinovi vdov (dveh v (Kočevski) Reki); to je domala vse, kar

²⁷ Steska: Praunsperger; Smole: *Graščine*, str. 237, 283, 328, 663.

²⁸ Bizjak – Preinfalk: *Turjaška knjiga listin II.*, str. 620.

²⁹ Fabjančič: *Župani II*, str. 96.

vemo o Kočevarkah s konca 15. stoletja. Bile so to Nesa, torej Neža oziroma Agnes iz Gorenja,³⁰ Nesa iz Gotenice,³¹ Nesa in Gratha (Greta, Margareta) v »vasi vdov«, imenovani Koče,³² Steffannova vdova Marina v Inlaufu³³ ter Petrova vdova Katra (*Wittib*),³⁴ ki je svoj stan uživala na Mali gori. Glede na kostelske krste v 18. stoletju z izrazito prevlado imena Marija, so kostelske severne sosede Kočevarke očitno uporabljale veliko širšo paleto osebnih imen, najraje pa so bile Neže.³⁵

Nabor priimkov dveh uradov gospostva Kočevje konec 15. stoletja kaže številne še danes prepoznane družine, ki so se že tedaj kot najpogostejše pojavljale na dveh tretjinah Kočevske. Najpogostejši »priimki« so bili štirje nazivi dejavnosti družinskih očetov: Suppan (Supan, 11 družin), Schuster (Schuster, 9 družin, štiri izmed njih v naselju (Kočevska) Reka, ki je bila tako »pravo« čevljarско naselje),³⁶ Schmidt (Schmid)³⁷ in Kramer (4).³⁸ V Kočevskem zgornjem uradu je pisar popisal le enega Suppana v Stari Cerkvi, v Uradu (Kočevska) Reka pa so našli kar deset županov,³⁹ pri nekaterih je lahko postala ta zadolžitev obenem tudi priimek. V Starem Logu je pisar navedel starega župana,⁴⁰ bržkone nekdanjega nosilca te prestižne funkcije; ta bi bil potem že kar dvanajsti med Suppani. Le eden med župani je imel naveden še poseben priimek (*Gsell*), in to v Gerovem leta 1498;⁴¹ drugi *Gseli* so živeli na območju Koprivnika (Neslthaal) in Hriba (Püchl) na Črmošnjiškem leta 1574.⁴² Nekatero pomembno vasi Urada Reka, med njimi celo (Kočevska) Reka, so ostale brez posebej navedenega župana, čeprav je eden izmed vaščanov gotovo moral opravljati to donosno dolžnost.

Med priimki, ki se niso nanašali na poklic in so se zagotovo obdržali v poznejših stoletjih, so leta 1494/1498 prevladovali Pleše (sedemkrat; *Plesse*, *Blesche*, *Blessche*, *Plesche*),⁴³ Štamfelj (štirikrat; *Stampbel*, *Stempfl*, *Stampfl*, *Stempfel*),⁴⁴ Kump⁴⁵ (štirikrat, tudi *Kum*), Kren (štirikrat; tudi *Khren*),⁴⁶ ob njih pa še Veber (štirikrat; *Weber*, *Weberer*).⁴⁷ Družini Pleše in Štamfelj sta tudi danes močno navzoči v tem okolišu, tudi v hrvaškem Gorskem Kotarju onstran Kolpe. Pogostost priimka Pleše leta 1498 na območju (Kočevske) Reke nikakor ne preseneča glede na to, kako pomemben je ta priimek postal v Delnicah in drugod po Gorskem Kotarju v naslednjih generacijah.⁴⁸

Po tri kočevarske družine so imele priimke: Heferle (sodobno Höfferle), Hueter (Huetter),⁴⁹ Švajger (*Sweiger*),⁵⁰ Speckl (Speck, Speckh),⁵¹ Lobe (*Labe*),⁵² Žurga (*Surga*,⁵³ *Zunga*⁵⁴), Osterman⁵⁵ in Zappa (*Zappe*). Tri družine Zappa (*Zappe*) so leta 1494 kmetovale v Klinji vasi. Leta 1564 je bil Mathe Zappe na (Kočevski) Reki, leta 1574 pa mu je sledil Amtman(n) Zape, ki je imel sina v Gotenici; leta 1574 najdemo Petra Zappo v Kočevju, Zäpe pa je medtem kmetoval v Stari Cerkvi.⁵⁶ Pozneje se je oblika priimka »Zappa« izgubila iz Kočevske, tako da je sodobni Kočevjarji niti ne navajajo med svojimi rodovi. Družine »Zappa« ni mogoče odkriti v sosednjih pokrajinah Poljanske doline, Bele krajine, Kostela ali Hrvaške.

⁴³ Prav tam, fol. 2^v, 15^r, 16^r, 20^r.

⁴⁴ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 11^r, 16^v, 17^v.

⁴⁵ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^r, 8^v, 9^r.

⁴⁶ Prav tam, fol. 2^v, 8^v.

⁴⁷ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 4^v, 18^r.

⁴⁸ http://imehrvatsko.net/namepages/view/family_name/prezime-plese-2 (ogled 15. 4. 2012)

⁴⁹ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^r. Priimek Hueter so v gospostvu Kostel pogosto slovenili v obliko Klobučar; možje tega rodu so v letih 1586, 1587 in 1594 tovorili klobuke skozi mitnico na Reki (Gestrin: *Mitninske knjige*, str. 254, 255, 269, 293, 312 in 331).

⁵⁰ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 4^r, 10^r, 11^v.

⁵¹ Prav tam, fol. 3^r, 5^r, 7^r.

⁵² ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^v.

⁵³ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 22^v.

⁵⁴ Prav tam, fol. 24^v.

⁵⁵ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 3^v; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 16^r.

⁵⁶ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 6^r, 6^v; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 148.

³⁰ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 2^v.

³¹ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 9^v.

³² Prav tam, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 10^r.

³³ Prav tam, fol. 17^v.

³⁴ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 4^r.

³⁵ Južnič: *Zgodovina Kostela*, str. 64.

³⁶ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 1^r; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 3^v–4^r, 17^r.

³⁷ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^v, 8^r; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 8^r, 10^v, 11^r.

³⁸ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 2^r, 8^v, 18^r, 21^r.

³⁹ Prav tam, fol. 17^r.

⁴⁰ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^v.

⁴¹ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 23^r.

⁴² Prav tam, fol. 23^r; Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 169, 171.

Po dve družini sta imeli te dandanes prepoznavne priimke: Kostler (enkrat *Kosler*, 1-krat *Kostner*),⁵⁷ Durr(der), Plasman (Blassman), Marolt, Korcherlin (Kercherlin), Herman, Sager-Sagar,⁵⁸ Schneider,⁵⁹ Tomac (*Thome*, *Thomas*⁶⁰) in Činkole (*Zing kale*, *Züng kale*⁶¹). Ob njih najdemo ponekod tudi po dva domnevna sorodnika, zapisana pri isti kmetiji z enakima priimkoma, med drugim Rabe⁶² oziroma Wetsch.⁶³ Med 228 podložniki Urada (Kočevska) Reka iz leta 1498 jih je pisar devet napisal ob ustanovalcih. Le v enem primeru sta imela ustanovalca različen priimek v danes hrvaškem Gero-
vem;⁶⁴ bržkone sta si bila v svaštvu.

Plasmani so leta 1494 imeli v najemu njivo v mestu Kočevje in mlin na Bregu (Rain),⁶⁵ enega od skupno štirih mlinov ob Rinži, imenovani *Grosser Wasser*. Zgornji tok Rinže severno od mesta je ponujal dovolj padca za dober mlinarski dobiček. Leta 1526 sta kočevski vikar Nikolaj Plasman in mestni sodnik Leonard Graff poslala v Ljubljano zaklade, zbrane za obrambo proti Turkom;⁶⁶ priimek Graff ni bil ne tedaj ne pozneje posebno pogost na Kočevskem, Graff pa je imel leta 1494 v najemu njivo v mestu Kočevje.⁶⁷ Ob smrti Matevža Plasmana so leta 1650 popisali njegovo zapuščino; poleg graščine Pusti Gradec je imel tudi hišo v domačem mestu Kočevje. Pred poplemenitvijo v pl. Ostwindberga leta 1630 ni bil izpričan v virih, nato pa je zakupil kočevsko vicedomsko mitnico (1641–1643); v njegovi zapuščini najdemo zapisane številne dolžnike.⁶⁸

Med družinami z enim samim predstavnikom v Kočevskem zgornjem uradu leta 1494 in v Uradu Reka leta 1498 so danes prepoznavni priimki: Gruber (Grueber),⁶⁹ *Gsell*,⁷⁰ Knaws (Knaus),⁷¹ Kneif-

fell⁷² (Knafelj), Kostner (sodobno *Köstner*), Krabat,⁷³ Kräl,⁷⁴ Lesthner⁷⁵ (Lesser), Osterlin,⁷⁶ Pater-noster,⁷⁷ Püchsenmeister,⁷⁸ *Tschine*, Thunck,⁷⁹ Losar,⁸⁰ Tomac (-dvakrat *Thomas*,⁸¹ *Thome*, *Thomel*), Pogorelič (*Pogarilitsch*),⁸² Preinperger,⁸³ Kvaternik (*Quaternick*),⁸⁴ Šubic (*Schubitz*),⁸⁵ Stangl (Stangel),⁸⁶ Staretz (Starec),⁸⁷ Väller,⁸⁸ Ziegelfest⁸⁹ in Zimmerman (Zimmermann).⁹⁰

Pisar je 42 podložnikov zapisal le z imeni brez priimkov, to pa je veliko manj od precej številnejših zapisov oseb brez priimkov v kostelskem urbarju za leto 1494, ko domala tri četrtine Kostelcev še ni dobilo zapisanih priimkov. Nadaljnjih devet podložnikov Urada (Kočevska) Reka je pisar leta 1498 zaznamoval kot sinove osebe, navedene le z osebnim imenom brez priimka. Po ena kmetija je bila zapuščena tako v Uradu (Kočevska) Reka leta 1498 kot v Kočevskem zgornjem uradu leta 1494. Pisar je priimek Pleše (Blesshe, Plesche) zapisal šestkrat in enkrat pri dvojici na isti kmetiji;⁹¹ priimek Šuštar (*Schuester*) v Dolenji Brigi in predvsem na Reki najdemo petkrat,⁹² Kramerje⁹³ in Štamflje (*Stampfl*) pa

⁷² Prav tam, fol. 24^r.

⁷³ Prav tam, fol. 12^v.

⁷⁴ Prav tam, fol. 10^r.

⁷⁵ Prav tam, fol. 19^r.

⁷⁶ Prav tam, fol. 19^v.

⁷⁷ Leta 1494 je Paternoster kmetoval na Mali Gori (ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 4^v), leta 1574 pa je njegov potomec z enakim priimkom obdeloval veliko njivo ob cerkvi Presvetega rešnjega telesa (Gotts Leichnams Kirchen) v bližnjem mestu Kočevje na Trati (Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 154), ki se prvič omenja že leta 1471 (<http://www.kocevje.si/turizem-cerkve-sv-resnjega-telesa>, ogled 13. 3. 2012).

⁷⁸ Naveden dvakrat, pozneje kot Püxenmaister v mestu Kočevje leta 1574, torej Büxenmaister oziroma puškar (Wolsegger: *Das Urbarium*, str. 157, 177–178).

⁷⁹ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 12^r.

⁸⁰ Prav tam, fol. 5^r.

⁸¹ Prav tam, fol. 12^r, 26^r.

⁸² Prav tam, fol. 21^r.

⁸³ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

⁸⁴ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 24^r.

⁸⁵ Prav tam, fol. 22^r.

⁸⁶ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

⁸⁷ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 21^r.

⁸⁸ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

⁸⁹ Prav tam, fol. 2^r, 8^v.

⁹⁰ Prav tam, fol. 4.

⁹¹ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 2^v, 11^v, 15^r, 20^r.

⁹² Prav tam, fol. 3^v–4^r, 17^r.

⁹³ Prav tam, fol. 2^r, 8^v, 18^r, 21^r.

⁵⁷ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 4^v, 12^v.

⁵⁸ Prav tam, fol. 21^v, 23^v.

⁵⁹ Prav tam, fol. 13^v; ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^r.

⁶⁰ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 12^r, 26^r.

⁶¹ Prav tam, fol. 5^r, 14^v.

⁶² Prav tam, fol. 20^r.

⁶³ Prav tam, fol. 23^r.

⁶⁴ Prav tam, fol. 23^r.

⁶⁵ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^r, 9^r.

⁶⁶ *IMDK* 1895, str. 246–248.

⁶⁷ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

⁶⁸ Golec: Trgi, ki jih ni bilo?, str. 615.

⁶⁹ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

⁷⁰ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 23^r.

⁷¹ Prav tam, fol. 6^r.

štirikrat. Trije priimki se pojavijo po trikrat (Schmidt,⁹⁴ Žurga (*Surga*),⁹⁵ Švajger (*S(ch)weiger*),⁹⁶ šest pa se jih pojavi po dvakrat (Huet(er), Kosler,⁹⁷ Losar oziroma Lesar,⁹⁸ Thome,⁹⁹ Thomel¹⁰⁰ in Weber¹⁰¹). Danes znani priimek Marin(č) opazimo trikrat v Gotenici znotraj Urada (Kočevska) Reka.¹⁰² Tako je bilo leta 1498 kar 137 različnih priimkov na Uradu (Kočevska) Reka. Od teh se jih je skoraj polovica ohranila še pozneje, leta 1564 in 1574, številni pa celo do danes; med njimi so prepoznavni priimki Bezgar (Besgar),¹⁰³ Blažević (*Blasenwitsch*),¹⁰⁴ Gerrdina,¹⁰⁵ Jurman (Jurmman),¹⁰⁶ Knaus (*Knaws*),¹⁰⁷ Hrovat (*Krnat*),¹⁰⁸ Mandl¹⁰⁹ v vasi, ki se danes na hrvaški strani Čabranke imenuje po njegovem priimku, *Werrle*,¹¹⁰ Muhič (*Muchitz*),¹¹¹ Nojman (Noyman),¹¹² Ogrizek (*Ogrisack*),¹¹³ Ožanič (*Osan*),¹¹⁴ Osmak (*Ossmack*),¹¹⁵ Osterlin,¹¹⁶ Osterman,¹¹⁷ Pogorelič (*Pogarillitsch*),¹¹⁸ Preklar (Precklar),¹¹⁹ Kvaternik (*Quaternick*),¹²⁰ Žagar (*Sager-Sagar*),¹²¹ Zbašnik (*Swasthniekb*), Šubic (*Shubitz*),¹²² Žnidar (*Schneider*),¹²³ Turk (*Turgk*), Činkelj (*Thunckl*), Butina (*Wittani*)¹²⁴ in Vukovič (*Wuckowetsch*).¹²⁵

Pogovorni jezik

Kaj nam urbarja s konca 15. stoletja povesta o jezikovni rabi na tedanjem Kočevskem? Najstarejši pisni dokumenti o Kočevarjih so nastali v času, ko je bila Kočevska v lasti Ortenburžanov iz Ortenburga pri Spittalu na Koroškem. Vzpon Ortenburžanov je postal očiten že v 12. stoletju; območje med Ribnico in Kolpo, kjer je dotlej gospodaril Konrad Turjaški, je oglejski patriarh Bertold Andeški leta 1247 dal v dedni fevd tastu prav takrat umrlega Konrada, samostojnemu deželnemu gospodu, grofu Hermanu II. Ortenburškemu (* 1192; † 1256). Ortenburžani so v 13. in 14. stoletju že imeli velike fevde na Koroškem in Kranjskem, svojo oblast pa so širili iz kočevske smeri proti Kolpi.¹²⁶ Leta 1263 sta si posesti delila mlada Hermanova sinova Henrik IV. (* 1254; † 1271) in Friderik I. (* 1254; † 1304); gozdnata in redko naseljena Kočevska je pripadla Frideriku.¹²⁷ Ni bila ravno povsem prazna, a delovnih rok je tako zelo primanjkovalo, da sta Friderikova sinova Majnhard I. in Oton V. Ortenburžan (* 1292; † 1343) začela na Kočevsko naseljevati živelj s svojih severnejših posesti; za njima se je podobnih podvigov lotil še Majnhardov sin Herman IV.¹²⁸ Med letoma 1339 in 1363 in še pozneje v 15. stoletju sta Oton V. in njegov nečak Oton VI. naselila nemško in slovensko govoreče podložnike; najprej sta jih navdušeno novačila s svojih posesti na Koroškem in vzhodnem Tirolskem, nato pa iz Bavarske in deloma Frankovske, Švabske¹²⁹ ali celo Češke;¹³⁰ številni Čehi so naseljevali gospodarsko obetavne sosesčine Kočevarjev vse do karolinske ceste v Gorskem Kotarju.¹³¹ V letih 1349–1400 so Ortenburžani dovažali na Kočevsko uporne turinške kmete, poražene v vojni proti cesarju; tako je naselitev dejansko končal komaj zadnji Ortenburžan, Friderik III. Številne bolj izobražene tujce so privabili kočevski grofje Khisli med tridesetletno vojno, ko je Kranjska predstavljala svojevrstno zatišje pred morijo v nemških deželah. Dr. Zmaga Kumer je prepoznala v slovenskih različicah pesmi o Margetici, pridru-

⁹⁴ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 7^v, 8^r; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 8^r, 10^v, 11^r.

⁹⁵ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 22^v.

⁹⁶ Prav tam, fol. 4^r, 10^r, 11^v.

⁹⁷ Prav tam, fol. 4^v, 12^v.

⁹⁸ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 3^v; ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 2^r, 5^r.

⁹⁹ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 12^r.

¹⁰⁰ Prav tam, fol. 4^r.

¹⁰¹ Prav tam, fol. 4^v, 18^r.

¹⁰² Prav tam, fol. 6^r, 7^r, 8^r.

¹⁰³ Prav tam, fol. 21^r.

¹⁰⁴ Prav tam, fol. 23^v.

¹⁰⁵ Prav tam, fol. 23^r.

¹⁰⁶ Prav tam, fol. 3^r.

¹⁰⁷ Prav tam, fol. 6^r.

¹⁰⁸ Prav tam, fol. 12^v.

¹⁰⁹ Prav tam, fol. 24^v.

¹¹⁰ Prav tam, fol. 17^r.

¹¹¹ Prav tam, fol. 22^r.

¹¹² Prav tam, fol. 19^v.

¹¹³ Prav tam, fol. 23^r.

¹¹⁴ Prav tam, fol. 23^v.

¹¹⁵ Prav tam, fol. 21^r.

¹¹⁶ Prav tam, fol. 19^v.

¹¹⁷ Prav tam, fol. 16^r.

¹¹⁸ Prav tam, fol. 21^r.

¹¹⁹ Prav tam, fol. 11^r.

¹²⁰ Prav tam, fol. 24^r.

¹²¹ Prav tam, fol. 21^v, 23^v.

¹²² Prav tam, fol. 22^r.

¹²³ Prav tam, fol. 13^v; ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^r.

¹²⁴ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 19^v.

¹²⁵ Prav tam, fol. 23^v.

¹²⁶ Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 3.

¹²⁷ Simonič: Zgodovina mesta Kočevje, str. 7; Lucijan: Donsek, str. 8; Dolinar – Ferenc – Resman – Seražin – Zupan: *Sakralna dediščina*, str. 28; Erker: *Geschichtliche Daten*, str. 98.

¹²⁸ Makarovič: *Črmošnjiško-poljanska dolina*, str. 23.

¹²⁹ Ambrožič: Pozabljeni preteklost župnije Kočevska Reka, str. 11; Kren: *Heimat Gottschee*, str. 152.

¹³⁰ Iz Češke izvira kamniški, pozneje črmošnjiško-poljanski priimek Dralka (Makarovič: *Črmošnjiško-poljanska dolina*, str. 308, 358).

¹³¹ Burič: *Povijesna antroponimija Gorskeg kotara*, str. 28.

ženi kralju Matjažu, odmev nemške balade *Geburt in Walde*, ki so jo med Slovence prinesli kočevarski kolonisti Otona V. in Otona VI. v 14. stoletju.¹³²

Ortenburžani so h Kolpi raje vabili kmete s hrvaškega in slovenskega naselitvenega območja. Germanske koloniste so s pridom naseljevali na ozemlje nemškega viteškega reda, pa tudi v Kostel in Poljane. Mlini ob Kolpi v Žlebih, Grglju in Bilpi so bili del nemške poselitve pod območjem župnije Mozelj oziroma njene poznejše ekspozitive na Zdihovem. Ker je župnija z enakim imenom »Mozelj« tudi na Koroškem, je bil del tamkajšnjih nemških naseljencev morda Korošcev in so si naziv kraja izposodili iz svoje prvotne domovine, podobno so novi naseljenci tedaj počeli v Ameriki, pozneje pa v Avstraliji. Del fare Mozelj ob Kolpi so naselili Žagarji; Wittine so se ustalili v Škrilju, Šnebergerji v Rebri, tirolski Verderberji pa v Verdrengu (Podlesje) in Grglju.¹³³ Po turških napadih naj bi številni Nemci zapustili Obkolpje,¹³⁴ ki je ostalo del gospostev Kostel in Poljane. Slovani so prodrli v okoliške višje ležeče vasi Zapuže, Gorenji, Srednji in Dolenji Potok ter Podstene, prav tako pa v sosednji kočevarski *Hinterland* s središčem v (Kočevski) Reki. Nova sela, Banja Loka, Ajbelj ali Kuželj so slovenske naselbine s pogostimi priimki kočevarskega izvora, kot so Curl (*Zur*), Štajdohar (*Staudacher*), Ulle v Lazah in Kužlju po letu 1852, Žagar (Sagar)¹³⁵ ali Stampfel. Število in izvor nemških prišlekov sta 600 let po naselitvi Kočevarjev postala in ostala jabolko spora med nemškimi in slovenskimi zgodovinarji, predvsem pa med politiki. Okoli razmerij med številom slovansko govorečih staroselcev in množico pretežno nemško govorečih doseljencev na Kočevskem se je dobrih pol tisočletja po ortenburški naselitvi vnel hud politično obarvan spor, ki še tli. Kot vedno pri prepirih te vrste pogosto ni bilo resnega znanstvenega ločevanja med pravilnim in nepravilnim, saj je prevladovala predvsem politična delitev na naše in »nenaše«.

Ivan Simonič (* 7. 7. 1905 Vinji Vrh pri Semiču; † 8. 1. 1979 Ljubljana) na eni strani in Josef Obergföll (* 1853; † 1922)¹³⁶ na nasprotni strani sta rada preštevala kočevarske priimke, seveda predvsem na osnovi urbarja iz leta 1574; skušala sta dognati,

kolikšen odstotek prebivalstva bi lahko bil slove(a)nskega, kolikšen pa nemškega (germanskega) rodu. Njuna nasprotovanja seveda niso bila brez politične osti. Z analizo urbarjev iz obdobja 1494–1498 se seveda veliko bolj približamo prvotni naselitvi Kočevarjev na ortenburško posest, saj imamo v tedanjih popisih morebiti celo opravka s kakšnim ostarelim podložnikom, ki je kot dojenček sam doživel selitev; vsekakor pa so v urbarjih iz let 1494/98 popisani pravniki in vnuki ljudi, ki so v zadnjih dveh tretjinah 14. stoletja po ortenburških navodilih prišli s severa in naselili Kočevsko. Duh priseljenih tako še vedno veje iz obeh urbarjev za leti 1494 in 1498, prav tako pa iz kostelskega urbarja za leto 1494; bržkone ga bomo odkrili tudi v tedanjem poljanskem urbarju ali v urbarju za Kočevski spodnji urad, če ju bomo kdaj našli. Kako je potemtakem z novimi dognanji mogoče razrešiti stoletno uganko o jezikovni pripadnosti med zgodnjim ortenburškim mešanjem prebivalstva na Kočevskem?

Petinetdeset družin samega mesta Kočevje leta 1494 gotovo ne kaže izključno nemške narave, čeravno je tudi tam nemško zveneča kočevarsčina počasi morala postajati *lingua franca*. Še manj germanskih oziroma nemških prvin je mogoče najti v jugozahodnem delu Urada (Kočevska) Reka, predvsem v župah Gerovo ali Osilnica. Tam so še danes pogosti nemško zveneči priimki, kot sta Pleše ali Stampfel, vendar pa ob bregovih Kolpe in Čabranke nemški govorci nikoli niso prevladovali. To bi lahko pomenilo, da se Kočevarji niso priselili s porečij večjih rek na severu; tako jih naseljevanje ob Kolpi ni posebno privlačilo, vse dokler jih h kolpskim mlinom in žagam v Kostelu ni privabila gospodarska nuja.

Oskrbniki Fridrihštajna Piersi in prvi napadi »dednih sovragov« Turkov

Habsburžani so obdržali Poljane ob Kolpi s Kočevsko vred poldrugo stoletje kot deželnoknežji gospostvi in ju dajali v zakup. Leta 1457 je cesar Friderik III. imenoval Nikolaja Piersa (*Niklas Pysch*) za dosmrtnega oskrbnika Fridrihštajna, da bi skrbel za utrdbo. Nikolaj je bil celjski fevdnik¹³⁷ Katarine, vdove pokneženega grofa Ulrika Celjskega. Dne 18. 2. 1458 je cesar Kočevje z mitnico vred predal župniku štajerskega mesta Laško (*Tüffer*) in celjskemu vicedomu Georgu Denstri; poldrugo leto pozneje (24. 11. 1459) je galantno plačal vdovi Katarini 100 funtov denaričev za prevzem gospostva

¹³² Kumer: *Slovenska ljudska pesem*, str. 148.

¹³³ Erker: *Geschichtliche Daten*, str. 52, 60; Erker: *Das Jubiläum des Gottscheerlandes*, str. 120.

¹³⁴ Tschinkel: *Die Geschichte der Sprachinsel Gottschee*, str. 25.

¹³⁵ Grothe: *Die deutsche Sprachinsel*, str. 206.

¹³⁶ Obergföll: *Die Gottscheer Familiennamen*; Simonič: *Migracije na Kočevskem*.

¹³⁷ Jakič: *Sto gradov na Slovenskem*, str. 46.

Kočevje. Župnik Laškega (*Tüffer*) je bil verjetno že tedaj Friedrich Apprecher (*Aprsch*), ki mu je cesar Friderik III. v sredo 22. 10. 1466 kot celjskemu deželnemu glavarju potrdil prejem zakupljenih treh uradov kočevskega gospostva. Poldrugo leto pozneje, 16. 2. 1468, je cesar pisal metliškemu deželnemu glavarju Andreju Hohenwartu o oskrbnikih Kočevja Hansu in Niklasu Apprecherju (*Aprsch*), obenem pa o Fröschnu kot oskrbniku (Kočevske) Reke.¹³⁸

Dne 20. 10. 1468 je cesar Friderik III. iz Gradca zapovedal svojemu kočevskemu oskrbniku Petritzu, naj pošlje 200 fl za plačilo habsburškega gradu Mehovo, ki ga je leta 1472 oskrboval Ludvik pl. Kozjak. Dne 28. 6. 1476 je cesar v Novem mestu prepustil Casparju, Jörgu in Malchiorju Petritzu rudarjenje in železarstvo v Kostelu, Osilnici, osilniških vodah in drugih krajih. Dovolil jim je utrjevanje za varovanje kovačnic in plavžev, prav tako pa uporabo gozdov, lesa, kamna, voda in mostov s prodajo železa vred. Seveda si je pridržal pravico do tega, da jih bo pozneje pritisnil z davki. Caspar Petritz očitno ni ravno obogatel z železarstvom, saj je že 2. 4. 1479 cesarju prodal svojo kočevsko hišo;¹³⁹ tako njegova družina pozneje ni bilo več pomembna na Kočevskem. Leta 1494 je pisar navedel *der Petritze Hoffstat*, obremenjeno z dajatvami 26 β, v mestu Kočevje;¹⁴⁰ iz zapisa ni povsem gotovo, ali je zemljišče, imenovano po Petritzih, še imel v zakupu kateri od Petritzev, je pa to močno verjetno. Nedvomno pomeni delovanje Petričev (*Petritz*) začetek organiziranega železarstva na Kočevskem, ob Kolpi in Čabranki; posel je nato nadaljeval Ungnad, vrh tamkajšnjega železarstva pa je dosegla čabranska železarna Zrinjskih. Dne 14. 1. 1614 so Mozeljčani v prošnji Zieglfestovi komisiji oziroma cesarju navedli tudi »Peterleinov rudnik« ob hribu, imenovanem *Alble* (Aibel).¹⁴¹ Vas Ajbelj v Kostelu na meji z Uradom (Kočevska) Reka je bržkone druga lokacija, saj je Mozelj spadal h Kočevskemu spodnjemu uradu.

Leta 1469 so Turki ob bojnih klicih osemdesetletnega »volka kristjanov«, bosanskega paše bega Weiha, prvič napadli Kočevje; izropali so trg in opustošili okolico.¹⁴² Zato so Kočevje ponovno pozidali in utrdili na varnejšem, desnem bregu

Rinže in v meandru dodali prekop;¹⁴³ cesar Friderik III. je že v petek po veliki noči leta 1471 povzdignil območno sodišče Fridrihštajna v prvo kranjsko mesto novega (vojaškega) tipa¹⁴⁴ za dve leti za plačilo 32 dukatov na leto. Odločitev je radodarno potrdil še leta 1493.¹⁴⁵ Ni prav veliko pomagalo, saj so Turki leta 1471 kar trikrat napadli Kočevje. Dne 15. 1. 1479 je dobrohotni cesar Friderik III. mesto Kočevje s šestimi miljami okolice oprostil plačevanja cestnine in carine.¹⁴⁶ Vojaška mesta so po Kočevju v 70-ih letih postala še Krško, Lož (8. 3. 1477), Višnja Gora in Radovljica. Ob njih so se na Kranjskem in Primorskem z mestnimi pravicami postavljali še Novo mesto od leta 1365, Kranj (1050/1065), Ljubljana (1112/1125), Stara Loka (973) in Gorica (1001); naselitev istrskih mest je seveda starejša.¹⁴⁷

Martolozci so predstavljali stalno grožnjo ljudem ob Kolpi in na Kočevskem; tako so kraju na Kočevskem celo dali ime Martolozci.¹⁴⁸ Leta 1501 je imelo Kočevje zaradi revščine še zmeraj le napol zgrajeno mestno obzidje, zato mu je vladar Maksimilijan spregledal plačevanje obveznosti za eno leto.¹⁴⁹ Leta 1532 je bilo ukazano, naj opozorilne kresove prižigajo na krajih streljanja z možnarji; oba načina obveščanja o turški nevarnosti odtlej nista bila več prostorsko ločena na Fridrihštajnu.

Zaradi težavnih razmer je cesar Friderik III. Habsburški 23. 10. 1492 v Linzu dovolil vsem podložnikom kočevskega zemljiškega urada trgovati na Hrvaškem in drugje. Do preklica so smeli prodajati svojo živino, platno in drugo, kar so sami vzgojili in pridelali. S potrditvami leta 1571, 1596, 1774 in 1780 je ta blagodejni ukrep postal osnova za krošnjarstvo tudi v Ribnici ali Kostelu, tam pa so se iznajdljivi trgovci zvito postavili Kočevjarjem ob bok in tako postali dodatni tekmeči meščanom Kočevja.¹⁵⁰

¹⁴³ Erker: *Geschichtliche Daten*, str. 98.

¹⁴⁴ Nared: *Dežela – knez – stanovi*, str. 171.

¹⁴⁵ Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 70; Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 6.

¹⁴⁶ Ambrožič: *Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka*, str. 17.

¹⁴⁷ Nared: *Recenzija dela: Miha Kosi: Zgodnja zgodovina srednjeveških mest*, str. 564; Kosi: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest*, str. 64.

¹⁴⁸ Prelesnik: *Vodni viri na Kočevskem*.

¹⁴⁹ Nared: *Dežela – knez – stanovi*, str. 176; Golec: *Družba v mestih in trgih*, str. 144.

¹⁵⁰ Dne 27. 4. 1785 sta guverner Anton grof Khevenhüller in Ludvik baron Rechbach pod št. 123 notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu izdala dovoljenje Kočevjarjem za prodajo banan, pomaranč, limon, citron, granatnih jabolk, marelic, datljev, fig, mandljev, grozdičev oziroma debelih rozin (*Weinberken*), kostaanja, rožičevcev, orehov, kapre, riža,

¹³⁸ Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 5, 33–35.

¹³⁹ Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 5, 34–36; Malnar: *Povijest čabarskog keraja*, str. 44.

¹⁴⁰ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Kočevski zgornji urad 1494, fol. 8^v.

¹⁴¹ Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 159.

¹⁴² Kos, M.: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, str. 42; Valvasor: *Die Ehre* 4, str. 369.

Pod cesarjem Friderikom III. je bil oskrbnik Urada (Kočevske) Reke, Poljan in Planine Balt-hasar Wagen. Med Wagnovim oskrbovanjem Urada (Kočevska) Reka je cesar 30. 4. 1478 oprostil Urad (Kočevska) Reka vseh davščin zaradi slabih časov,¹⁵¹ danes bi rekli »recesije«; žal novodobni oblastniki nikakor nočejo posnemati dobrohotnega cesarja. Istega leta je cesar ostro pisal kočevskemu sodniku in njegovim svetovalcem, naj plačajo letne davke v znesku 1700 gld. Kočevarji naj bi zasramovali njegovega tržaškega stotnika Nikolaja Ravbarja, ki je prišel terjat davek. Ker kočevski sodnik kljub temu ni izplačal dolga, so ga odstavili in nastavili Piersa; ta je za pomembni položaj rade volje odštel 32 ogrskih zlatnikov. Problemov z davki odtlej ni bilo; tako je cesar leta 1478 ukazal kranjskemu vicedomu, naj pošlje Kočevarjem streliva, da se bodo lahko branili pred nevarnim Janezom Frankopanom.¹⁵² Dne 30. 5. 1478 je oskrbnik Fridrihštajna postal Nikolajev nečak Sigmund Piers, ki je prevzel tudi službo kočevskega deželnega sodnika. Istega leta je dobil v zastavo še deželno sodišče z Uradom (Kočevska) Reka za 60 funtov denaričev, obenem pa je postal metliški glavar in lastnik Ribnice skupaj s sinom Janezom; Ribnico je med letoma 1478 in 1493 dal v zakup celjskemu deželnemu glavarju Andreju pl. Hohenwartu.¹⁵³ Dne 25. 8. 1503 je z dovoljenjem kralja Maksimilijana oskrbnik Fridrihštajna postal najstarejši Sigmundov sin Michael Piers; oblast si je delil z ostarelim očetom, ki je potem živel vsaj še tri leta.¹⁵⁴

V nasprotju s sosednjim gospodvom Kostel in siceršnjimi navadami na Kranjskem so Habsbur-

žani včasih zastavljali grad Fridrihštajn posebej, ločeno od preostalih delov gospostva Kočevje. V času izdelave urbarjev, leta 1494 in 1498, je bil zastavni imetnik Fridrihštajna Michael pl. Piers († po 1506) po letu 1475/78. Zastavni imetnik Kočevske je bil tisti čas tržaški, postojnski, devinski in reški glavar Gašper pl. Ravbar (Rauber, Raubar, † 1497) med letoma 1491 in 1497; obenem je bil graščak v Postojni od leta 1490 in zastavni imetnik Kostela od leta 1493. Po Gašperjevi smrti so zastavno imetje podedovali njegovi sinovi Janez, Erazem in tržaški stotnik Nikolaj.¹⁵⁵ Erazem pl. Ravbar je bil uskoški glavar leta 1531, pa tudi zastavni gospod Planine pri Rakeku leta 1556;¹⁵⁶ njegov sorodnik Gašper Ravbar je bil med letoma 1530 in 1576 posestnik gospostva Kravjek. Ravbarji so zakup Kočevske leta 1466 oziroma 1491 prepustili Frederiku pl. Apprecherju,¹⁵⁷ leta 1497 pa Viljemu pl. Turjaškemu (»bogati« *Auersperg*, † 10. 10. 1506), cesarskemu svetniku, kranjskemu deželnemu glavarju (14. 1. 1483–1501) in deželnemu vicedomu (1489–1497) kot upravitelju deželno-knežje posesti.¹⁵⁸ Tako so Turjaški gospodarili na Kočevskem v treh presledkih: pred Ortenburžani in pred Thurnom kot zakupniki, v treh stoletjih pred 2. svetovno voljno pa kot lastniki.

V poznem obdobju samostojne vladavine Maksimilijana I. je kočevsko gospostvo oskrboval Jurij Stržen; vsekakor je zanj skrbel bolj slabo glede na to, da sta leta 1515 postala z graščakom žrtvi ne ravno podložnih kočevarskih podložnikov.¹⁵⁹

Cerkvena ureditev pod Habsburžani

Prve kočevske župnije so spadale pod naddiakonat Slovenske marke ali krajine (Kranjske). Najstarejša župnija na ortenburški posesti južno od Ljubljane je bila v Ribnici; od tam so še dolgo vodili posvetno in cerkveno oskrbo celotne pokrajine. Dne 1. 9. 1339 je oglejski patriarh Bernard dovolil Otonu V. Ortenburškemu (* 1292; † 1343), sinu Friderika I., postavitev duhovnika v *mooswaldski* kapeli sv. Jerneja na območju današnjega Kočevja. Dne 1. 5. 1363 je oglejski patriarh Ludvik II. della Torre (* 1338; † 1365) v Vidmu dovolil Otonovemu nečaku Otonu VI. Ortenburškemu

lorovih listov, želv, sardelic, ostrig, školjk, lignjev in tako imenovanega vina iz Drage (*Dragawein*) po vaseh; niso pa smeli kupčevati po mestih in trgih ob semnjih in praznikih, saj bi njihovo *havžiranje* obravnavali kot tihotapstvo z grožnjo z zaplembo blaga. Omenjena Draga seveda ni bila neposeljena planota na zahodu Kočevske, ki je ležala previsoko za dober pridelek trte. Dne 4. 7. 1787 so dunajske oblasti Kočevarjem in Ribničanom znova dovolile kroš-njarstvo, med drugim z nekaterimi tujimi sadeži in ribami (Hauffen: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*, str. 28; Šorn: *Začetki industrije*, str. 41; Otorepec: *Doneski k zgodovini Ribnice*, str. 83; Skubic: *Zgodovina Ribnice*; Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 70 z napakami).

¹⁵¹ Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 68, 69; Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 5, 36.

¹⁵² Wolsegger: *Zur Geschichte der Stadt Gottschee*, str. 36; Steska: *Kočevje*, str. 183.

¹⁵³ Smole: *Graščine*, str. 421.

¹⁵⁴ Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 5, 39, 161–162; Widmer: *Bausteine*, str. 45; Skubic: *Zgodovina Ribnice*, str. 343; Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 75.

¹⁵⁵ Nared: *Dežela – kneževski stanovi*, str. 162.

¹⁵⁶ Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 69.

¹⁵⁷ Jakič: *Sto gradov na Slovenskem*, str. 46; Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 5.

¹⁵⁸ Preinfalk: *Auerspergi*, str. 74, 509; Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 75.

¹⁵⁹ <http://sl.wikipedia.org/wiki/Kočevje>

(* 1338; † 29. 1. 1374), možu grofice Ane Celjske, predlagati duhovnike v potrditev nadrejenemu ribniškemu župniku pri cerkvah v kočevskem *Mooswaldu*, Poljanah, Kostelu, Osilnici in (Kočevski) Reki, v dokumentu imenovani kar Gotenica.¹⁶⁰ Pisanja ni mogoče imeti za pričevanje o ustanovitvi naštetih župnij ali celo o pozidavi tamkajšnjih cerkva. V Starem trgu pri Poljanah je stala cerkev že vsaj stoletje prej: Koprivnik je dobil župnijo leta 1400, Osilnica pa šele leta 1509. Župnija Gotenica je bila ustanovljena komaj leta 1845, pred letom 1786 pa tam sploh ni bilo duhovnika, tako da je Ludvik II. gotovo imel v mislih sosednjo (Kočevsko) Reko, kjer je župnik Johannes Zink (*Zengg*, * Memmingen; † 1415), prvotno pisar Margarete Teške, pasel duše že pred letom 1377 kot naslednik župnika Melhiorja, ki je izpričan za leto 1375.¹⁶¹ Nabriti Zink je pridelal kar nekaj otrok.¹⁶² Clement Zingkhale, morebiti Zinkov pravnuk, je bil vpisan med zadnjimi podložniki v (Kočevski) Reki, kjer je leta 1498 obdeloval polovico hube.¹⁶³ Peter Zingkh, torej oseba s podobnim priimkom, je leta 1494 kmetoval v vasi Rajhenau, ki je spadala pod Kočevski zgornji urad. Johannes Zink je edini iz skupine švabskih kočevarskih naseljencev, čigar usoda se nam kaže v vsej svoji prvobitnosti. Zinkova dejanja in nehanja je opisal njegov nečak Burkard Zink (* 1396 Memmingen; † 1474/75 Augsburg), ki je leta 1407 pred mačehino kuhalnico nič hudega sluteč pribežal k vrlemu stricu, potem pa je sedem dolgih let žulil znamenite ribniške šolske klopi.¹⁶⁴

V drugi polovici 15. stoletja so kočevske fare tudi formalno prišle pod ribniški naddiakonat.¹⁶⁵ Leta 1751 so ukinili oglejski patriarhat, njegovo ozemlje habsburških dednih dežel pa je prevzela goriška nadškofija s kočevskimi župnijami znotraj ribniškega naddiakonata¹⁶⁶ – obdržal se je vse do leta 1787.

Urbar deželnoknežjega gospostva. Kočevski zgornji urad (1494)

Urad (Kočevska) Reka je leta 1498 obsegal tudi Osilnico in Gerovo; Gerovo je dobro desetletje pozneje pripadlo hrvaškim sorodnikom Helene Frankopan († 1520), soproge kočevskega graščaka Thurna. Ob urbarju za Urad (Kočevska) Reka iz leta 1498 je bil pozneje vezan še sočasno nastali urbar za Žumberk, ki je tedaj še pripadal Kranjski. Urbarja je morda pisala ista roka pred letom 1501, nista pa nujno nastala hkrati. Urbarja za druga dva urada Kočevskega gospostva sta dolgo veljala za izgubljeni, čeprav sta bila konec 15. stoletja zapisana v dveh izvodih.¹⁶⁷ Ob doktoratu dr. Borisa Golca (1999) in znova pred letom 2009 ob restavraciji urbarja se je izkazalo, da je bil urbar za Kočevski zgornji urad sestavljen leta 1494; obenem so datirali tudi urbar za sosednje gospostvo Kostel. Urbar za Kočevski zgornji urad je bil pomotoma vstavljen v fascikel gospostva Prem, tako da se prvih osem listov in začetek devetega nanaša na Kočevje, nadaljevanje do zaključne strani 37 pa na vasi gospostva Prem; tako je večina knjige vendarle posvečena Premu.

Na prvih osmih delno poškodovanih vezanih listih je pisar popisal Kočevsko začeni s šestimi hubami Stare Cerkve (*Mitterdorf*), prek Klinje vasi do mesta Kočevje.¹⁶⁸ Leta 1494 med vasmi pogrešamo predvsem Slovensko vas (*Windshdorf*), ki je omenjena le v zvezi z mlinom na Rinži, in Mahovnik (*Mooswald*), ki je imel osem desetletij pozneje, leta 1574, kar deset hub in je bil tako največja vas Kočevskega zgornjega urada.¹⁶⁹ Ni verjetno, da vas Mahovnik leta 1494 ne bi bila poseljena; možno pa je, da so davki tamkajšnjih podložnikov leta 1494 pripadli župniji in ne graščini, kot se je vse do poznega 17. stoletja dogajalo v kostelskih vaseh Fara, Lipovac ali Sela. Prav tako ne gre zanemariti možnosti, da bi bil *Mooswald* kot prvotni naziv lokacije cerkve mesta Kočevje leta 1494 popisano znotraj samega mesta.

¹⁶⁰ Schumi: Die Ansiedlung in Gottschee, str. 31; Steska: Kočevje, str. 117–118; Zagar - Jagrov: *Kostel*, str. 140; Ožura: Osilnica, str. 9; Widmer: *Gottschee 1406–1627*, str. 15; Ambrožič: Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka, str. 12–13, 15–16. Lucijan: Donesek, str. 12 (navaja Otona VI. Ortenburškega kot Otona VII.).

¹⁶¹ Troha: *Kočevski Nemci*, str. 17; Schröer: *Wörterbuch*, str. 16–17; Elze: Gotschee, str. 8.

¹⁶² Ambrožič: Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka, str. 26; Steska: Kočevje, str. 118–119; Skubic: *Zgodovina Ribnice*, str. 52, 632–633.

¹⁶³ ARS, AS 11, šk. 23, Urbar Kočevska Reka 1498, fol. 5r.

¹⁶⁴ Ambrožič: Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka, str. 26; Schröer: *Wörterbuch*, str. 18.

¹⁶⁵ Skubic: *Zgodovina Ribnice*, str. 97, 92; Ambrožič: Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka, str. 18.

¹⁶⁶ Dolinar – Ferenc – Resman – Seražin – Zupan: *Sakralna dediščina*, str. 11.

¹⁶⁷ Umek: Reformirani urbarji, str. 312, 313; Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 20, 87.

¹⁶⁸ Žnidaršič Golec – Čargo Juričič: *Vodnik po urbarjih*, str. 123, 124, 224; Golec: *Družba v mestih in trgih*; Golec: elektronsko sporočilo dne 7. 3. 2011; Golec: Senožeče in Prem, str. 280; Golec: *Družba v mestih in trgih*; Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 240–250 (Prem).

¹⁶⁹ Wolsegger: Das Urbarium der Herrschaft Gottschee.

Močno poškodovani začetek popisa Stare Cerkve (Mitterdorf) v Kočevskem zgornjem uradu leta 1494 (ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Urbar Kočevski zgornji urad 1494, fol. 1^r).

Trije mlini gospostva Prem so naštetih pozneje,¹⁷⁰ kjer je tik pred tem v odstavku o vinskih pravicah (*Weinrecht*) pisar izrecno izpostavil, da popisuje gospostvo Prem.¹⁷¹ Domnevno kočevski štirje mlini so navedeni pod razmeroma kočevarsko zvenečimi imeni najemnikov njiv in vrtov; zato in zaradi zveznega prehoda iz popisa »žiteljev« mesta Kočevje je mogoče sklepati, da gre za mline ob reki Rinži in je prav ta sicer ne prav mogočna reka tam imenovana *Grosser Wasser*. Tedanji urbar za Kočevski spodnji urad z Dolgo vasjo, Livoldom, Cvišlerji, Šalko vasjo, Mozljem in vasmi okoli Črmošnjic in Poljan onstran Roga za zdaj še ni v evidenci.

Urbar deželnoknežjega gospostva Kočevje (1498) za Urad (Kočevska) Reka¹⁷²

Ohranjeni urbar za Kočevsko leto iz leta 1498 je napisan v nemški gotski kurzivi. Številke so rimske s posebno oznako za $\frac{1}{2}$, ki je bila v kočevskih urbarjih za leti 1498 in 1568 zapisana podobno znaku za seštevanje.

Besedilo je zapisano na papirju italijanske izdelave, ki ima vodni znak s tehtnico v krogu premera 4 cm, podobnega vodnim znakom papirja, uporabljenega za urbar Kočevskega zgornjega urada. Urbar (Kočevske) Reke se začne s folijem 2 in teče do folija 25 oziroma do končne strani 49; tako je domala trikrat daljši od urbarja za Kočevski zgornji urad.

Folije so sešite skupaj, pozneje pa jim je bil priključen urbar gospostva Žumberk na štirinajstih folijah oziroma sedmih polah z drugačnim vodnim znakom, sidrom z dvema rogljema v krogu s premerom 4 cm. Ohranjene so platnice zvezka enake velikosti kot foliji, vendar je vezava v vihri stoletij že popustila.

Na naslovni platnici je s črnim črnilom zapisano: »*Rieck vnd Sichelberg, No 2*«. Pred prvim folijem sta dva ozka lističa, na katerih so bili okoli leta 1501 z drugačno pisavo in svetlejším črnilom posebej seštetih dohodki za (Kočevsko) Reko in posebej za Žumberk. Nato je vstavljen še list z razmerji med žitnimi merami in denarjem:

1 veliko mero (pšenice?) dobimo v Metliki za 20 β (soldov)
 1 β (sold) je vreden 2 črna šilinga (denariča)
 120 β je 1 lb (libernik, beneški)
 Rž računamo po 3 den(ariče)
 Oves obračunavamo za polovico zgornjega (tj. 1,5 denariča).

Škaf prosa je veljal 4 denariče v Uradu (Kočevska) Reka. V Kočevskem zgornjem uradu je bil povsem prediva vreden 7/20 soldov, saj so 20 povosmov prediva cenili na 7 β v Stari Cerkvi ali Gotenici; tri kokoši so v (Kočevski) Reki veljale dva β, enako kot 16 jajc. Očitno je bil β (sold) vreden 2/3 krajcarja, saj je krajcar veljal 3 črne denariče. Dajatve so sčasoma raje spremenili v gotovino, saj so podložniki na osnovi dovoljenja cesarja Friderika III. (23. 10. 1492), izdanega tik pred urbarjem (1494), vedno bolj trgovali in manj sejali. Dodajmo še, da je prvotna huba v Kočevskih Poljanah znotraj Kočevskega spodnjega urada me-

¹⁷⁰ Kos, M.: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3*, str. 249; ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Urbar Prem 1494, fol. 18^r.

¹⁷¹ ARS, AS 1, šk. 102, fasc. I/58, Littera P – VI, 1a, Urbar Prem 1494, 17^v spodaj.

¹⁷² ARS, AS 11, šk. 23.

rila okoli 50 ha,¹⁷³ v Kočah znotraj Urada (Kočevska) Reka pa 61,4 ha.¹⁷⁴ Po drugih virih je cela huba obsegala 17 ha, od tega polovico ali pa le 3,5 ha njiv.¹⁷⁵ V tem gotovo prenizkem računu so bile morda izpuščene gozdne površine. Kočevske hube niso mogle meriti zgolj 1 do 6 oralov; za oral so uporabljali avstrijske (*Tagbau*, 0,57554 ha) ali bavarške enote (0,34 ha), ob njih celo angleško jutro (0,40477 ha) in druge mere. Tako skopo odmerjene površine bi bile gotovo premajhne za kmetovanje na kočevski hubi, saj je leta 1574 preživljala povprečno po osemnajst ljudi.

Maloštevilne okrajšave so značilne za urbar Urada (Kočevska) Reka. Urbar za Kočevsko Reko iz leta 1498 je bil leta 2009. prvič objavljen v celoti. Objava je izpod peresa pisca teh vrstic. Posamezne leta 1498 zapisane priimke so obravnavali Malnar,¹⁷⁶ Simonič,¹⁷⁷ Kos¹⁷⁸ in Makarovičeva.¹⁷⁹

Dajatve v (Kočevski) Reki (*Hinterland*) in Kočevskem (*ober*) zgornjem uradu

Gospodarstvo kočevskega gospostva iz let 1494/1499 lahko primerjamo s sočasnimi gmotnimi okoliščinami podobnih nemških naseljencev v Bitnjah znotraj freisinškega gospostva Škofja Loka, poslovanjem drugih kranjskih gospostev, z gospodarstvom celotne habsburške monarhije oziroma Evrope.¹⁸⁰

*Preglednica 2: Vrednosti kmetijskih pridelkov v gramih srebra po Kosu*¹⁸¹

Artikel	gramov srebra
100 l pšenice	49
100 l ovsa	24
100 l prosa	36
Ovca	15,5
Kokoš/Piščanec	3,4
100 jajc	3
Kilogramov prediva	4,4

Preglednica 3: Dajatve Kostelcev in Kočevarjev leta 1494 in 1498

DAJATVE:	Kostel 1494	Kostel 1570	Kočevska 1494/98	Kočevski zgornji urad 1494	Urad Koč. Reka 1498
Črnih denaričev	15076	17782			
gld:kr:den		92:54:0	48:20669:160	47:19320:128	1:1349:32
Kontribucija	0	0	0	0	0
Praščev	62	66	12	0	12
Ovac	62	66	0	0	0
Veder vina ¹⁸²	66	67	0	0	0
Škafov prosa ¹⁸³	198	246	118,6+169 B	169 B	118,6
Škafov žita (pšenica)	0	0	229,6	156	73,6
Škafov ovsa	0	0	500,6	414	86,6
Jajc	610	726	825	106	719
Kokoši ¹⁸⁴	0	0	619	353	266

¹⁷³ Makarovič: *Črmošnjiško-poljanska dolina*, str. 25, 413.

¹⁷⁴ Kordiš – Škufca – Melik: *Peter Kozler*, 1996, str. 13.

¹⁷⁵ Widmer: *Bausteine*, str. 48, 49, 54.

¹⁷⁶ Južnič: *Dvig iz pragozda*; Malnar: *Povijest čabarskega kraja*, str. 25.

¹⁷⁷ Simonič: *Kočevsko ozemlje*, str. 71.

¹⁷⁸ Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 20–21.

¹⁷⁹ Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 20–21.

¹⁸⁰ Bizjak: *Ratio facta est*, str. 179, 259, 261, 263.

¹⁸¹ Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 21. Vrednosti florinta in kmetijskih pridelkov v gramih srebra so po sodobnih raziskavah nekoliko nižje od Kosovih (Bizjak: *Ratio facta est*, str. 89, 267–269).

¹⁸² Vedro je imelo prostornino 56,6 l.

¹⁸³ Škaf s prostornino 60,56 l.

¹⁸⁴ Za primerjavo: piščanec je leta 1467 na posesti krških škofov veljal 3 d_w (dunajske veljave, Bizjak: *Ratio facta est*, str. 89, 104) oziroma 0,375 g srebra; na Bledu je bila leta 1464 kokoš vredna dva ali tri oglejska solda, 10 jajc pa je veljalo en oglejski sold. Ovca je bila po 14 B leta 1476 v loškem gospostvu (Bizjak: *Ratio facta est*, str. 104), oziroma 28 oglejskih B leta 1464 (Bizjak: *Urbarji brixenske škofije*, str. 74). Povsem prediva je veljal 26 g srebra, 4,4 g srebra je bilo tako treba odšteti za 1 kg prediva, saj je povsem meril 28 g in čehulja 280 g kot ustaljena načina povezovanja, medtem ko je imel funt maso 560 g (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 175; Bizjak: *Urbarji brixenske škofije*, str. 70). 0,5 gld je bilo treba plačati za 100 l pšenice (Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est*, str. 103), torej 0,14 g srebra za 1 l pšenice. Škaf je meril 60,56 l, v Žumberku in v Metliki pa so leta 1498 točili

Voz drv	0	880	0	0	0
Predivo ¹⁸⁵	0	0	2701	2120	581
Panjev čebel	0	0	0	0	0
Voz sena	19	0	0	0	0

Preglednica 4: Vsota dajatev za celotno gospostvo Kostel leta 1494 po cenitvah D. Kosa¹⁸⁶

Dajatev	Količina	g srebra po enoti	skupaj g srebra
SKUPAJ 7538 β–7740 β ¹⁸⁷	(8841)	0,309	2410–2329
Praščev 62–67	(66)	15,5	961–1038
Lagnjet 62–67 ¹⁸⁸	(66)	15,5	961–1038
Proso 198 škafov ¹⁸⁹	(246)	0,36 g/l	5494–4317
610 jajc ¹⁹⁰	(634)	0,03	18,3
Suma 94 (tlaka Jakšiči) ¹⁹¹		0,7	65,8
27 FanfHand		0,7	18,9
Ribolov (Stelnik)	400 ¹⁹²	0,7	140
SKUPAJ »TLAKA«	311		224,7
Vozovi sena	19 ¹⁹³	8	152
SKUPAJ			10121–10294

kobale oziroma kvartale (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 171). 0,36 g srebra je kazalo plačati za 1 liter prosa, po drugi strani pa so 0,2 gld odšteli za 100 l ovsa prosa med letoma 1493 in 1500 v Škofji Loki (Bizjak: *Ratio facta est*, str. 103). 13 β je bilo leta 1494 vredno okoli 4 g srebra, leta 1578 pa za skoraj 50% manj (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 167). Leta 1484 so začeli kovati goldinarje, a so bili že 1517. zelo redki, in sicer za ceno 1 gld = 60 kr = 240 belih denaričev oziroma 1 gld = 90 β = 180 črnih denaričev; 1 lb = 120 β = 240 črnih denaričev. Dunajski beli denarič je bil leta 1494 vreden 0,00313 fl, leta 1498 pa le še 0,00303 fl (Bizjak: *Ratio facta est*, str. 84, 267–269). Kranjska veljava se je uveljavila po letu 1460 za: 1 β severnoitalijanski = 2 črna denariča = 2,36 dunajskega belega denariča, konec 15. stoletja pa je 1 β veljal več kot 2,6 belega dunajskega denariča (Bizjak: *Ratio facta est*, str. 84, 267).

¹⁸⁵ V povesmih konoplje.

¹⁸⁶ Vrednosti dajatev kostelskih podložnikov iz leta 1494 so v tabeli zapisane v gramih srebra. Kjer je bilo mogoče, smo cene posameznih dobrin povzeli po urbarju sosednjega gospostva Poljane iz leta 1576. Večina denarnih enot za desetino, tovarnino, mitnino in prevoznino vina (*Weinfart*) urbarja gospostva Kostel za leto 1494 je bila navedena v soldih (β), vendar so uporabljali tudi druge enote: 1 mark β (soldov) = 160 β (dvakrat Banja Loka in Vrh, enkrat Zapuže); 1 lb β (funt soldov) = 120 β (Potok, Vrh); gld (goldinar) in mark schilling (mark denaričev) pri navedbi mitnine (Urbar Kostel 1494, str. 13, 18, 24). Po reformah cesarja Maksimilijana so uporabljali ta sistem: 1 goldinar (*Silb gld* (silver fl) = 60 *kreuzers* (kr) = 180 črnih den (*pfennig*, *dinar*, *denarius*) = 240 belih den. Uporabljali so tudi druge denarne enote: 1 libra (Beneški *libernik*, *pfund*) = 13,33 *kr* kranjske veljave (craimische wehrung); 1 *sold* (β, *solidus*, *schilling*) = 2 črna denariča (*pfennig*); 1 libra (*libernik*) = 19,995 β; 1 *thaler* (tl) = funtov *sold* = 240 β = 480 črnih den (*pfennig*); *rheinisch gulden* (*rh fl*); italijanska *lira*; *krona* (= 2 fl); *gros* (= 12 *kr*) in *golden ducat* (= 2 gld 40 *kr*). 1 β = 2/3 *kr*; 90 β = 1 gld (Bizjak: *Urbarji brixenske škofije*, str. 72, 91; Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 165, nekoliko drugače: 1 goldinar (gulden) = 96 soldov). Škaf prosa je bil lahko merjen v ljubljanski enoti z začetka 16. stoletja (40 l) ali po metliški enoti iz leta 1594 (60,56 l, Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 142–143, 167–168, 170). Za urbar gospostva Kostel (1494) in Kočevske (1494, 1498) smo privzeli poznejšo metliško enoto na osnovi pripombe iz urbarja Kočevska reka in Žumberk za leto 1498: »1 veliko mero dobimo v Metliki za 20 β«.

¹⁸⁷ Zins (denarna pravda, desetina; poleg dajatev za kmetije in mline je prišteta tudi vsa tovarnina) je znašala 62 lb den (libernikov denaričev, glej Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 165) in 98 β (Urbar Kostel 1494, str. 25). Skupno je to 7538 soldov. Pravilna vsota je za 3% višja: 6570 soldov desetine + 1170 soldov tovarnine = 7740 soldov = 64 lb den in 60 β. K desetini je štetih tudi 128 β dajatev od enajstih mlinov, štirje od teh v urbarju niso imeli zapisanih dajatev. »Vinarino« v skupnem znesku 60 β so plačevali le v kostelskih vaseh Kaptol, Briga in Puc.

¹⁸⁸ Pravilni seštevek je 67.

¹⁸⁹ Natančen seštevek je 252 škafov prostornine po 60,56 l (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 168).

¹⁹⁰ 600 jajc in 10, torej skupno 610. Eden redkih pravilnih seštevkov v urbarju Kostela za leto 1494.

¹⁹¹ Suma 94 »furlk (Urbar Kostel 1494, str. 25), tlaka, z enakim znakom označena pri vseh devetnajstih straneh popisa. Le v vasi *Am Perg* (Jakšiči) s tremi mlini znese 94 enot, to pa je tudi končna vsota. Dajatev je vpisana pri strani glavnega besedila urbarja ob navedbi mlinov (Urbar Kostel 1494, str. 7). Brez enote je bila zapisana »FanfHand« pri zadnji kmetiji v Banji Loki (Urbar Kostel 1494, str. 13). Pri preračunavanju vrednosti v grame srebra smo »Suma 94 Furlk« in »27 FanfHand« šteli k tlaki.

¹⁹² V urbarju so navedli le 200 rib, vendar jih pri mlinarjih na Stelniku lahko naštejemo skupno 400 (Urbar Kostel 1494, str. 17, 18).

¹⁹³ 9 vozov so pripeljali iz vasi *Naverchy*, ki je bržkone današnji Gotenc. Preostalo seno so zbrali v vaseh Hrib, Jakšiči, Potok, Tišenpolj, Padovo in Dren (2 voza). Enovprežni voz je meril 220 kg, dvovprežni pa do dvakrat več (Urbar Kostel 1494; Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 175).

Preglednica 5: Dajatve Kočevarjev na dveh od skupno treh uradov leta 1494 in 1498

Dajatev	Število enot	g srebra po enoti	skupaj g srebra
SKUPAJ gotovina (gld:β:den)	48:20669:160	0,309 ¹⁹⁴	8191,281(lb je 120 β)
Jagnjet	12	15,5	186
Oves	30316,336	0,24	7275,92
Pšenica v litrih	13904,576	0,49	6813,24
Proso v litrih in β	7182,416+169 β	0,36	2637,891
Jajc	825	0,03	24,75
Predivo v kg (povesem po 26 g; 4,4 g Srebra za kg prediva)	70,226	4,4	309
Kokoši	619	3,4	2104,6
VSE SKUPAJ			27542,682
Skupaj denarne dajatve mesta Kočevje (gld:β:den)	47: 1762:15(lb je 120 β)		2289,5355
Skupaj denarne dajatve obeh uradov brez mesta Kočevje	1:18907:145		5901,7455
Skupaj denarne dajatve Urada (Kočevska) Reka	1: 1349: 32		458,865

Preglednica 6: Dajatve podložnikov Urada (Kočevska) Reka leta 1498

Dajatev	Število enot	g srebra po enoti	Skupaj g srebra
SKUPAJ gotovina	1:1349:32	0,309	458,865
Prašičev	0	0	0
Jagnjet	12	15,5	186
Oves	5244,496	0,24	1258,68
Pšenica v litrih	4457,216	0,49	2184,036
Proso v litrih in β	7182,416	0,36	2585,67
Jajc	190	0,03	5,7
Predivo v kg (povesem po 26 g)	15,106266	4,4	66,47
Kokoši	266	3,4	904,4
VSE SKUPAJ			7649,821

Preglednica 7: Primerjava s sosednjimi gospodstvi iste dobe¹⁹⁵

Gospodstvo:	Kostel	Žumberk	Reka in Kočevski zgornji urad	Kočevski zgornji urad	Urad (Kočevska) Reka	Kostel	Kostel	Poljane
	1494	1498	1494/98	1494	1498	1528/38	1570	1576
Vsi denarni prihodki (g srebra)	2329	303	8191,281		458,865		2732	2859
Pšenica (l)	0	2543	229,6*60,56= 13904,576		73,6*60,56 =4457,216		848	3226

¹⁹⁴ Vrednost enote v g srebra: 0,309 g srebra za β; 1 gld = 90 β = 180 črnih denaričev; 1 lb = 120 β = 240 črnih denaričev. Med letoma 1472 in 1518 je 1 β veljal 2 črna denariča (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 167). Za gospodstva Žumberk (1498), Kamnik (1477–1494), Turjak (1485–1510) ali NVR (1490) je veljalo: 1 tl ali lb den = 120 soldov (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 165).

¹⁹⁵ Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 158–159. Blejsko gospodstvo je imelo leta 1464 celotni prihodek 10,9 kg srebra, proštjsko gospodstvo pa leta 1458 le 2,3 kg srebra (Bizjak: *Urbarji brixenske škofije*, str. 89, 176). Realizirani letni urbarialni dohodki turjaškega gospodstva leta 1503/1504 so bili 960 funtov oziroma 700 dukatov, letni dohodki freisinskega loškega gospodstva z blizu 1200 hubami pa so bili konec 15. stoletja 2115 dukatov (83,5 kg srebra), od okoli 1000 hub gornjegrajskega gospodstva pa je ljubljanska škofija letno iztržila po 1750 dukatov (69,1 kg srebra). Dukat je od srede 14. stoletja do konca 15. stoletja vseboval 3,52 g zlata, to pa je veljalo 39,49 g srebra, saj je bilo zlato 11,22-krat dražje od srebra (Bizjak: *Trije urbarji iz turjaškega arhiva*, str. 145; Bizjak: *Ratio facta est*, str. 93).

Proso (l)	11991	2543	169B+118,6*60,56 =7182,4+169 B		118,6*60,5 6=7182,41 6		14898	3531
Oves (l)	0	2786	500,6*60,56= 30316,336		86,6*60,56 =5244,496		295	11416
Jagnjet	1038	0	12		12		934	0
Prašičev	1038	15					66	14
Druge živine	0	0					581	2
Vino (l)	0	197–262					1340	23847
Jaic	610	108	825		190		634	190
Tlaka (dni na hubo)	321	0					0	746
Tovornina	1170 B	0					0	746
Voz sena	19	0					0	112
Voz drv	0	0					880	0
Predivo(kg)	?	0	2701*0,026 g= 70.226		581*0,026 g=15.106		2,5	22
Kokoši	0	80	619		266		15	365,5
Drugo		242 rž, 40 pogač						162 pogač
Skupaj kg srebra	10,1		27,5	19,9	7,6	10,7	10,6	

Preglednica 8: Primerjava med pribodki gospostev Škofja Loka, Kostel in Kočevje leta 1494/1498¹⁹⁶

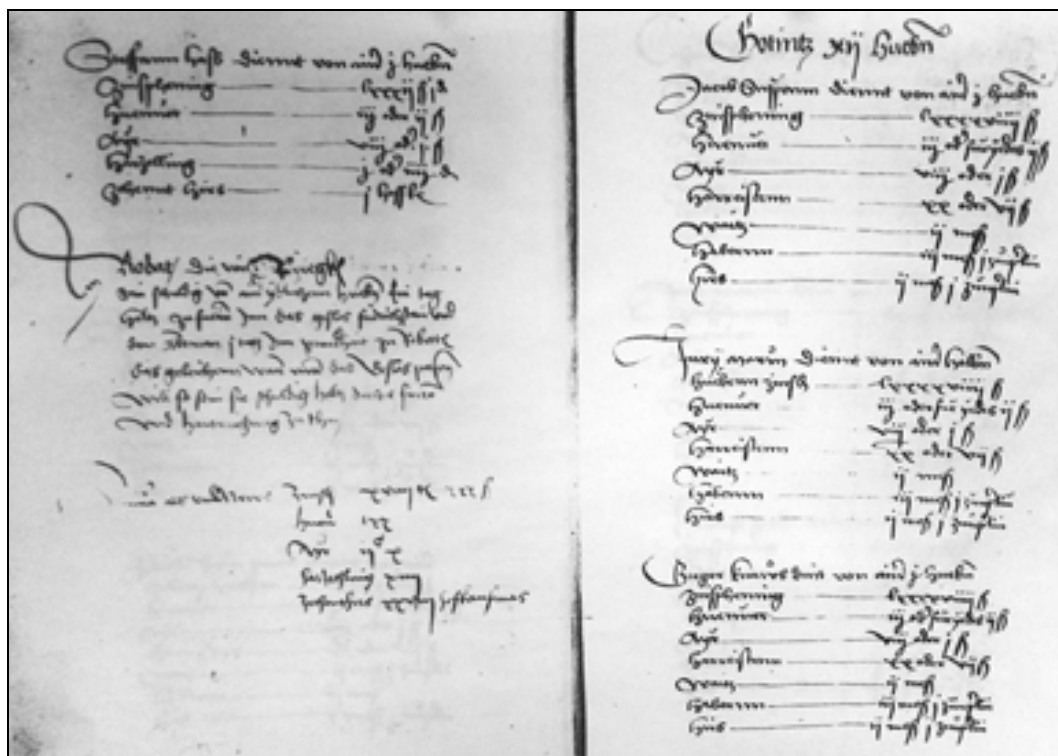
	Skupaj	hub	g srebra po hubi
Škofja Loka 1494	1687 m B = 269920 B = 539840 črnih denaričev = 83 kg srebra	blizu 1200	70
Kostel 1494	10,1 kg srebra	4	136
Kočevski zgornji urad 1494	7,6 kg srebra	61+mesto	
Mesto Kočevje 1494	2,3 kg srebra		
Kočevski zgornji urad brez mesta 1494	5,3 kg srebra	61	87
Urad (Kočevska) Reka 1498	19,9 kg srebra	154,5	129
Celoma Kočevska leta 1786		542,4 ¹⁹⁷	

Gospodstvo Škofja Loka¹⁹⁸ je prinašalo svojim fevdnim gospodom precej manj dohodka na hubo od Kočevske ali celo Kostela. To nikakor ne pomeni, da bi bili Ločani siromašnejši; prej si lahko mislimo, da so loški gospodarji pač precej manj izkoriščali svoje podložnike. Prihodek loškega gospodstva na hubo je bil skorajda dvakrat nižji, to pa pomeni, da so Kočevjarji in Kostelci potegnili kratko, čeravno kaže upoštevati tudi morebitne razlike v velikosti hub. Izžemanje kostelskih in kočevarskih podložnikov se ni zmanjšalo niti v naslednjih stoletjih, to pa je seveda priložilo olja na ogenj tamkajšnjih uporov.

Preglednica 9: Skupni obseg Urada (Kočevska) Reka leta 1498

Župa	Naselij	Hub	Dvojnih hub	Enojnih	Polovičnih
Reka	20	98,5	0	19	159
Osilnica	11	32	1	27	6
Gerovo	7	24	0	20	8
SKUPAJ	38	154,5	1	66	173

¹⁹⁶ Bizjak: *Ratio facta est*, str. 84, 276.¹⁹⁷ Smole: *Grašine*, str. 221.¹⁹⁸ Bizjak: *Ratio facta est*, str. 84.

Konec popisa podložnikov v vasi (Kočevska) Reka in začetek popisa podložnikov v Gotenici pri reškem uradu Kočevske leta 1498 (ARS, AS 11, šk. 23, Urbar urada (Kočevska) Reka 1498, Fol. 5^v–6^r).

Zaradi preglednosti in predstave sodobnega bralca smo dajatve pretvorili v grame srebra.¹⁹⁹ Župa (Kočevska) Reka je imela leta 1498 že veliko bolj razdrobljeno posest kot za pol manjših kraji ob Kolpi znotraj istega reškega urada v župah Gerovo in Osilnica. To bržkone pomeni, da se je fevdalna delitev (Kočevske) Reke začela nekaj generacij prej. Leta 1574 so se razmere spremenile tudi na Osilniškem, kjer so se cele hube obdržale le v manjših vaseh, kot sta bili Bezgovica ali Grintovec. Čeprav je imel Urad (Kočevska) Reka dvakrat več hub kot Kočevski zgornji urad, je Kočevski zgornji urad v graščakovo blagajno prispeval štirikrat več gotovine in prediva. Še večje razlike so bile pri ovsu, pri preostalih vrstah žita pa so s Kočevskega zgornjega urada prispevali »samo« dvakrat več žita od sosedov iz Urada (Kočevska) Reka. Edini dajatvi, ki sta bolj bremenili Urad (Kočevska) Reka kot Kočevski zgornji urad, sta bili jajca in mladice ovac.

Bistveni del gotovinskih dajatev so prispevali najemniki njiv in vrtov v mestu Kočevje. Zanje so plačevali precej več kot drugi Kočevjarji za cele hu-

be. Zemljišče v mestu je bilo očitno že pred stoletji veliko dražje od podeželskega, pri tem pa nekatere najete obdelovalne površine v mestu Kočevje nikakor niso bile majhne.

Zaključek

Urbarja iz let 1494 in 1498 sta najstarejša zapisa o Kočevjarjih, saj pisnih dokumentov o poldrugo stoletje starejših priselitvah ni na voljo. Tako sta prav zapisa iz let 1494 in 1498 ključnega pomena pri razumevanju nastajanja nemške manjšine, ki se je na Kočevskem obdržala več kot šest stoletij, njeni sledovi pa so temeljnega pomena za sodobne potomce Nemcev v današnji Sloveniji.

Oba dokumenta pričata o naselitvah, ki so začele povzročati zagate po stopnjevanju narodnostnih čustev na nemški in slovenski strani v drugi polovici 19. stoletja in so pod Hitlerjevo oblastjo botrovala domala uničenju nemške manjšine na Kočevskem. Podobno kot nekoč za poknežene celjske grofe je tudi za Kočevjarje v veliki meri obveljala tista žalostna: Včeraj, danes in nikoli več.

¹⁹⁹ 1 Slb gld (srebrni goldinar) = 60 kr = 19,4 g srebra (Kos, D.: *Urbarji za Belo krajino*, str. 167). Ni povsem gotova velikost enote *weinfart*. Ta je v urbarju za leto 1494 zapisana kar v soldih (po 20 š), leta 1570 pa brez enote. Morda gre za vedro vina prostornine nekoliko nad 10 l.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

Stan. = Deželni stanovi za Kranjsko, 1. registratura (AS 2, Stan. A I).

- Urbar Kostel, 1494 = Vermercht das Urbar Register zum Costel, num.2, 1494 (ARS, AS1, Vic. fasc.I/48, lit.G. XVI/4)./ *Vermercht das Vrbar register zum Costel, num. 2. 1494. AS, Vic. fasc.I/48, lit.G. XVI/4.*

- Kočevski zgornji urad 1494 = brez posebnega naslova (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, škatla 102, fasc. I/58, Litera P – VI, 1a).

- Urbar Prem 1494 ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, škatla 102, fasc. I/58, Litera P – VI, 1a.

- Urbar Prem 1498 ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, škatla 102, fasc. I/58, Litera P – VI, 2. Papir, 95 listov, 29,5 x 22 cm.

- Urbar Kočevska Reka 1498 = Urbar Register des ambts Riegkh vnd Sichelberg (zadnji dve besedi zapisani z drugačno pisavo!) gehorund, so von ro.ko.mt.reformieren vnd raten beritten vnd verscriben worden ist, anno etc.collationiert LXXXXVIII (ARS, AS 11, Komisija za fevdne zadeve, škatla 23 (Urbar za (Kočevsko) Reko in Žumberk za leto 1498))./ *Urbar Register des ambts Riegkh vnd Sichelberg gehorund, so von ro. ko. mt. reformieren vnd raten beritten vnd verscriben worden ist, anno etc.collationiert LXXXXVIII.*

- Urbar Kostel 1528/1538 = Urbar za Kostel iz let prve polovice 16. stoletja, pozneje napačno datiran 1603 (ARS, AS, Vic. šk.75, fasc. I/43, Lit.C)./ *Urbar zur Costel Geraut Graffenwardt an der Kullp Mang Langemantl* (AS, Vic. šk. 75, fasc.I/43, Lit. C).

- Urbar Kočevska 1564 = Urbar gospodstva Kočevje za leto 1564 (ARS, AS, Vic. fasc. I/46, lit. G, V/5, šk. 80) (AS, Vic. fasc. I/46, lit. G, V/5, šk. 80).

- Urbar Kočevska 1568 = Urbar gospodstva Kočevje za leto 1568 (ARS, AS, Vic. fasc. I/46, lit. G, V, šk. 80), citiran v Umek (1982, 313–314, 316) in Makarovič (2005, 27–31) (AS, Vic. fasc. I/46, lit. G, V, I/46, šk. 80).

- Urbar Kostel 1570 = Graffenweriher vel Costler Urbarialia, Rubrica Cammerale et Urbariale, 1570 (ARS, AS, Vic. fasc. I/48, lit.G. XVI/3, šk.83). 77 strani nepaginiranega urbarja in popis zbirke dokumentov na 13 straneh./ ARS, AS, Vic. fasc. I/48, lit. G. XVI/3, šk. 83.

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dep. Fürstlich Auerspergsches Archiv. (HHStA, FAA)

HHStA, FAA VIII. Gottschee A 15/nr. 28–48 fach 2: 21 – Kočevski Urbarji in registri 1550–1757: No. 29/1574 (Urbar Kočevska 1574 = Transkripciji Wolsegger, 1890; Wolsegger, 1891).

Landesregierungsarchiv Innsbruck

Urbar Prem malo pred letom 1500, leta 1500 in 1501. 275/2 (napačno datirano 1539), 95 listov folio.

Internet

www2.arnes.si/~ospivka/Krpan/Petel.htm
http://www.rcpe.ac.uk/journal/issue/journal_41_3/ex-libris.pdf
http://imehrvatsko.net/namepages/view/famil_y_name/prezime-plese-2
<http://www.kocevje.si/turizem-cerkve-sv-resnjega-telesa>
[http://sl.wikipedia.org/wiki/Kočevje](http://sl.wikipedia.org/wiki/Ko%e7evje)

Literatura

Ambrožič, Matjaž: Pozabljena preteklost župnije Kočevska Reka v očeh njenih duhovnih pastirjev. V: *V objemu stoletij* (ur. Matjaž Ambrožič, Mitja Ferenc, Gojko Zupan). Ljubljana: Družina, 2007, str. 9–177.

Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003.

Bizjak, Matjaž: *Urbarji briksenske škofije. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 5*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.

Bizjak, Matjaž – Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009.

Burić, Anton: *Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Goranska prezimena kroz povijest*. Rijeka: Društvo za zaštitu prirodnokulturne in povijesne baštine Gorskog Kotara, 1979.

Dolar, France Martin – Ferenc, Mitja – Resman, Blaž – Seražin, Helena – Zupan, Gojko: *Sakralna dediščina na Kočevskem*. Kočevje: Pokrajinski muzej, 2006.

Fabjančič, Vladislav: *Župani in sodniki 1504–1605. Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov: 1269–1820. 2. zvezek*. (ur. Ema Umek, Janez Kos, Barbara Žabota in Damjan Hancič). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.

- Ferenc, Mitja: *Kočevska pusta in prazna*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Gestrin, Ferdo: *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU, 1972.
- Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznege srednjega veka do srede 18. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.
- Grothe, Hugo: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien*. Munster in Westfalen: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1931.
- Hauften, Adolf: *Die deutsche Sprachinsel Gottschee*. Graz: k. k. Universitäts-Buchdruckerei und Verlags-Buchhandlung »Styria«, 1895.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Južnič, Stanislav: *Zgodovina Kostela 1500–1900*. Fara: Občina Kostel, 2008.
- Južnič, Stanislav: *Dvig iz pragozda in zaton vanj: Razvoj Kočevske in sosednjih dolin (Osilniška, Dragarska, Poljanska) (1498–2009)*. Fara: samozaložba, 2009.
- Kordiš, Ivan – Škufca, Irena – Melik, Vasilij: *Peter Kozler in prvi zemljevid slovenskega ozemlja: »Po hribih, po dolih razširjen njih rod«*. Kočevje: Muzej, 1996.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk*. Ljubljana: SAZU, 1991.
- Kos, Milko: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo, 1931.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji slovenskega primorja. 2*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009.
- Kren, Ludwig: *Heimat Gottschee. V: Gottschee 1330–1941. Die ehemalige deutsche Sprachinsel*. Weilheim: Oberbayern, 1990, str. 143–166.
- Kumer, Zmaga: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2002.
- Makarovič, Marija: *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanost*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Malnar, Slavko: *Povijest čabarskog kraja*. Čabar: Matica Hrvatska ogranak Čabar, 2007.
- Nared, Andrej: *Deželna – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: ARS & ZRC SAZU, 2009.
- Nared, Andrej: Recenzija: Miha Kosi: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009, 176 strani. V: *Kronika* 57 (2009), št. 3, str. 563–566.
- Obergföll, Josef: *Die Gottscheer Familiennamen, Festgabe zur Feier des 10jährl. Bestandes des k. k. Staatsgymnasiums zu Gottschee am 28. Oktober 1882*. Gottschee, 1882.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Prelesnik, Anton: *Vodni viri na Kočevskem*. Ljubljana: Društvo Kočevarjev staroselcev, 2007.
- Schröer, Karl Julius: *Wörterbuch der Mundart von Gottschee*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870.
- Simonič, Ivan: *Kočevsko ozemlje (zemljepis in zgodovina). Zgodovina kočevskega ozemlja. V: Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939, str. 45–130.
- Simonič, Ivan: *Zgodovina mesta Kočevje in Kočevske. V: 500 let mesta Kočevje*. Kočevje: Skupščina občine, 1971, str. 5–51.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in Ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Obzorja, 1984.
- Troha, Zdravko: *Kočevski Nemci – partizani*. Ljubljana: Slovensko Kočevarsko društvo Peter Kozler, 2003.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laibach-Nürnberg: Moritz Endter, 1689.
- Weiss, Boris Anton (ur.) – Kraškovič Kunaver, Jelka – Madronič, Petra: *Poljanska dolina ob Kolpi*. Kočevje: Občina, 2010.
- Widmer, Georg: *Gottschee 1406–1627 Feudal Domain on the Frontier of Empire*. Denver: Gottscheer Heritage and Genealogy Association, 2001.
- Zadnikar, Marijan: *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1968.
- Zadnikar, Marijan: *Slovenska znamenja*. Ljubljana: Družina, 1991.
- Žagar - Jagrov, Jože: *Kostel, Ljudje in zemlja ob Kolpi*. Kočevje: Kulturna skupnost občine, 1983.
- Žnidaršič Golec, Lilijana – Čargo Juričič, Danijela: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009.

Časopisi

- Elze, Theodor: *Gotschee und die Gotschewer. V: Jahresheft für Krainischen Landesmuseums* 3 (1862), str. 1–66.

Erker, Josef: Das Jubiläum des Gottscheerlandes. V: *G.Kal.* (1930), str. 119–121.

Erker Josef: Geschichtliche Daten über die Stadt Gottschiee. V: *Jubilaums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfester*. Gottschiee (1930) 248–254; *G.Kal.* (1931), str. 98–101.

G.Kal. = *Gottscheer Kalender*, Gottschiee 1921–1941 (tisk: J. Pavliček 1921–1925, Celje 1926–1936, Novi Sad 1937–1941).

Golec, Boris: Senožeče in Prem – nenavadni trški naselbini na t.i. Kraških gospostvih. V: *Kronika* 54 (2006), str. 365–384.

Golec, Boris: Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. V: *Kronika* 58 (2010), št. 3, str. 593–630.

IMK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko.

Lucijan, Adam: Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem. V: *Kronika* 43 (1995), št. 3, str. 7–13.

Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika* 30 (1982), str. 79–86.

Ožura, Jože: Osilnica in dolina v preteklosti. V: *Osilniška dolina* (1995), št. 4, str. 9–11; (1995), št. 5, str. 11–12; (1996), št. 6, str. 10–11.

Schumi, Franc: Die Ansiedlung in Gottschiee. V: *Archiv für Heimatskunde* (1882), str. 30–31.

Simonič, Ivan: Migracije na Kočevskem v luči priimkov. V: *Srpski etnografski zbornik* Ljubljana, (1934), str. 106–135.

Steska, Viktor: Kočevje. V: *Dom in Svet* 9 (1896), str. 116–119, 182–184, 210–213, 243–245, 278–282.

Steska, Viktor: Praunsperger (geslo). V: *SBL* 2, (1952), str. 275–277.

Tschinkel, Hans: Die Geschichte der Sprachinsel Gottschiee und seine Bewohner. V: *G. Kal.* (1922), str. 21–28.

Umek, Ema: Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem. V: *ZČ* 36 (1982), str. 311–320.

Widmer, Georg: Bausteine zur Geschichte des Gottscheerländchens. V: *G.Kal.* (1934), str. 43–54.

Widmer, Georg: Der Wert der Herrschaft Gottschiee in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert. V: *G.Kal.* (1935), str. 43–55; (1936), str. 45–54.

Wolsegger, Peter: Das Urbarium der Herrschaft Gottschiee vom Jahre 1574. V: *MMK* 3 (1890), str. 140–183.

Wolsegger, Peter: Das Urbarium der Herrschaft Gottschiee vom Jahre 1574. V: *MMK* 4 (1891), str. 13–45.

Wolsegger, Peter: Zur Geschichte der Stadt Gottschiee bis zum Jahre 1493. V: *G.Kal.* (1923), str. 29–39.

Zusammenfassung

GOTTSCHIEER SLOWENEN UND DEUTSCHE IM 15. JAHRHUNDERT

Behandelt wird das landesfürstliche Urbar für das Gottscheer Oberamt aus dem Jahr 1494, das lange als verloren galt aufgrund eines Fehlers der damaligen Beamten, die es irrtümlich falsch gebunden hatten. Es wird mit dem Urbar für die benachbarten Gebiete (Hinterland) des Amtes Rieg (Kočevska Reka, 1498) und der Herrschaft Grafenwarth (Kostel, 1494) verglichen, die in der Historiographie bereits näher erforscht worden sind. Hervorgehoben werden die Familiennamen der Untertanen und auch deren Abgaben. Die jährlichen Einnahmen in der Gottschiee und in Grafenwarth Ende des 15. Jahrhunderts sind mit den Einnahmen anderer Herrschaften im Herzogtum Krain vergleichbar. Auf diese Weise wurden die wirtschaftlichen Merkmale des Gottscheer Landes im späten 15. Jahrhundert herausgearbeitet.

Die Familiennamen der damaligen Gottscheer können mit den späteren Familien dieses und der benachbarten Bezirke in Verbindung gebracht werden. So kann festgestellt werden, inwieweit die ursprüngliche Ansiedelung der Gottscheer rund ein Jahrhundert vor dem behandelten Urbar deutsch (germanisch) und inwieweit slowenisch (slawisch) war. Dieses Thema wird für den slowenischen Alltag immer mehr zur Kernfrage, obwohl es von zwei gegensätzlichen Forschergruppen bereits vor Hunderten Jahren bis zum Überdruß diskutiert worden war.

Noch immer fehlt das Urbar vom Ende des 15. Jahrhunderts für den dritten Teil der damaligen Gottschiee, das Gottscheer Unteramt. So ist die Darstellung der frühen Gottscheer auch dieses Mal unvollständig, bietet jedoch mit der vorliegenden Abhandlung viel klarere Erkenntnisse als die bisherigen, die vornehmlich aus dem reformierten Gottscheer Urbar für das Jahr 1574 ausgegangen waren. Endlich kann etwas Greifbareres über die ursprünglichen Gottscheer ausgesagt werden, die aus dem Norden von den Ortenburgern angesiedelt wurden.

Die Angaben über die Gottscheer aus dem Jahr 1494 und insbesondere das Verzeichnis der besteuerten Bevölkerung der zur Stadt erhobenen Siedlung Gottschiee (Kočevje) bieten einen Ein-

blick in den Mechanismus des Entstehens militärischer Städte an der damaligen türkischen Grenze knapp vor der Reformation. Zugleich lassen sich die Anfänge der Reformation erahnen, stand doch gerade im Gottscheer Land eines ihrer Zentren unter der Führung des Barons Hans Ungnad, was aber von der bisherigen slowenischen Historiographie aufgrund der vermuteten national-slowenischen Orientierung des Krainer Protestantismus häufig nicht anerkannt wurde. Gleich-

zeitig bietet das Urbar von 1494 einen Einblick in die materielle Lage in der Gottschee knapp vor dem großen Bauernaufstand im Jahr 1515, in dem Ungnads Schwiegersohn, der Gottscheer Burgherr Thurn, erschossen wurde. Dass die Burgherrn die Gottscheer Untertanen im Vergleich zu den Freisinger Herren von Bischofslack (Škofja Loka) mehr ausgesaugt haben, wird mit der Höhe der durchschnittlichen Abgaben je Hube, umgerechnet in Gramm Silber, nachgewiesen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.235:929Valvasor J. V.
Prejeto: 10. 4. 2012

Dve Valvasorjevi hiši v Krškem – napačna in prava (2. del)

BORIS GOLECizr. prof. dr., znanstveni svetnik
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Ko je avtor pred nekaj leti zavrnil možnost, da bi kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) lahko umrl v t. i. Valvasorjevi hiši v Krškem, na katere pročelju je od leta 1894 vžidano spominsko znamenje, je z veliko mero gotovosti zapisal, da je bila polihistorjev zadnji dom druga hiša, oddaljena nekaj deset metrov od napačne hiše. Namen prispevka je osvetliti obe hiši v luči vseh dosegljivih podatkov in razjasniti morebitne dileme o tem, katera je prava. V raziskavi so bili upoštevani novi viri o pomembnih krških družinah, sistematično pregledane župnijske matične knjige in uporabljeni drugi viri, ki lahko kakor koli pripomorejo k vedenju o posameznih hišah in njihovih lastnikih. V ospredju raziskave sta vprašanje, komu je v polihistorjevem času pripadala t. i. Valvasorjeva hiša, in historiat hiše, ki je bila v resnici v lasti kranjskega polihistorja, tj. južne polovice današnje Mencingerjeve hiše.

KLJUČNE BESEDE: Valvasor, Krško, lokacija hiše, arhivski viri, Kamnikar, baroni Zetschker

ABSTRACT

VALVASOR'S TWO HOUSES IN KRŠKO – THE WRONG AND THE RIGHT ONE (PART 2)

A couple of years ago the author of the present article ruled out the possibility that the Carniolan polymath Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) died in the so-called Valvasor's house in Krško, on the front of which was attached in 1894 a built-in commemorative plaque. The author has since then managed to establish with a great deal of certainty that the polymath's last home was actually the house located some tens of metres away from the wrongly identified house. The purpose of the article is to shed light on the history of both houses based on the available data and to clarify any possible dilemmas regarding which of the two houses is the right one. The study draws on sources about prominent Krško families, the existing birth, marriage and death registers as well as other sources that might in any way help us understand more about the two houses and their owners. The study focuses mainly on the issue of who owned the so-called Valvasor's house during the polymath's lifetime and on the history of the house that was actually owned by Valvasor, i.e. the southern half of today's Mencinger's house.

KEY WORDS: Valvasor, Krško, location of the house, archival sources, Kamnikar, Barons Zetschker

V kateri hiši je kranjski polihistor dejansko živel in umrl?

Tako kot smo napačno Valvasorjevo hišo osvetlili po dveh poteh – najprej (ne)ustreznost lokacije in nato njen historiat – se bomo na podoben način lotili iskanja polihistorjeve prave hiše, le da so izhodišča pri tem drugačna. Brez vnaprejšnjih preferenc za Zetschkerjevo hišo (južni del današnje Mencingerjeve na Cesti krških žrtev 2) bomo v prvem delu preverili historiate vseh krških hiš, ki bi glede na lego in velikost lahko ustrezale opisoma Valvasorjeve hiše iz let 1693 (po listini o kupoprodaji) in 1694 (po inventarju polihistorjeve zapuščine). Iskali bomo možne sorodstvene in druge povezave med novim lastnikom Valvasorjeve hiše Janezom Krstnikom Kamnikarjem (kupil 1706) in obema polihistorjevima sosedoma Janezom Andrejem Tunkelsteinerjem in Janezom Petrom Šveršnikom (1693) na eni strani ter gospodarji potencialnih iskanjih hiš, ki jih sredi 18. stoletja ponuja terezijanski kataster. Tudi po tej, veliko bolj zanesljivi poti bomo prišli do rezultata, da vsem znanim dejstvom **ustreza samo ena hiša – Zetschkerjeva**. Čeprav je bila njena leva sosedica sredi 18. stoletja v lasti Kamnikarjevega zeta in bi jo torej ta lahko dobil od tasta, bo natančna primerjava podatkov pokazala, da v tem primeru ni šlo za nekdanjo Valvasorjevo hišo, ampak za Tunkelsteinerjevo.

Za izhodišče si v tabelaričnem prikazu oglejmo dejstva o treh hišah, kot jih navaja listina o kupoprodaji iz leta 1693. Iz listine ni vidno, katera od obeh sosed je bila na levi in katera na desni strani, kakor tudi ne višina kupnine za Valvasorjevo hišo.¹

Za vsoto lahko izvemo iz polihistorjevega leto dni mlajšega zapuščinskega inventarja, v katerem je še pomemben podatek, da stoji ob njegovi hiši nova zgradba.² Regest kupoprodajne pogodbe ob vdovini prodaji hiše leta 1706 pa ne postreže z nobenim novim podatkom o sami zgradbi niti ne govori o sosedih.³

Iskanja hiše se bomo lotili na podlagi vseh ugotovljivih dejstev o lastnikih treh sosednjih hiš, ki lahko edina privedejo do ugotovitev, kakšne so bile hiše in kje jih gre iskati. Temeljno vprašanje je, ali so vse tri hiše podobno velike in vredne ali zaznamo razlike glede na védenje o njihovih posestnikih.

Kaj torej vemo o lastnikih treh hiš, ki jih poznamo iz listine o kupoprodaji Valvasorjeve hiše (1693) in iz regesta kupoprodajne pogodbe med vdovo in novim lastnikom trinajst let pozneje (1706)? Kot bomo videli v nadaljevanju, je skupna značilnost vseh štirih hišnih posestnikov ta, da so pripadali krški mestni eliti. Prodajalec hiše Jakob Vodnik je bil notranji mestni svétnik, sosed Janez Andrej Tunkelsteiner večkratni mestni sodnik, poznejši kupec Valvasorjeve hiše Janez Krstnik Kamnikar pa upravitelj gospodstva Šrajbarski turn. Tunkelsteiner in drugi sosed Janez Peter Šveršnik sta svojo družbeno veljavo kazala z dvojnimi osebnimi imenom; tako ime so imele vse tri Tunkelsteinerjeve žene, uporabljali pa sta ga tudi Vodnikova in Kamnikarjeva soproga. Ni rečeno, da so ga vsi naštetih dobili že ob krstu (potrjeno le Kamnikarjeva žena, ki je bila sicer Tunkelsteinerjeva hči), zato pa raba dveh imen jasno pričča, kam so se nosilci prištevali kot odrasli. Poleg tega je bila z dvema imenom krščena večina njihovih otrok in ti so imeli skoraj same imenitne krstne botre, med katerimi pri

Hiša na levi ali desni	Hiša na sredini	Hiša na levi ali desni
Lastnik 1693: gospod Janez Andrej Tunkelsteiner, mestni sodnik	Lastnika do 1693: (gospod) Jakob Vodnik, mestni svétnik, in žena Marija Saloma; 1693 kupil Janez Vajkard Valvasor za 800 goldinarjev kranjske veljave	Lastnik 1693: gospod Janez Peter Šveršnik
Tunkelsteiner umrl med letoma 1701 in 1705; družina izpričana v Krškem do leta 1735	1694: zraven stoji nova zgradba; 1706 Valvasorjeva vdova Ana Maksimila, poročena pl. Buset, prodala Janezu Krstniku Kamnikarju , upravitelju gospodstva Šrajbarski turn	Zadnja omemba zakoncev Šveršnik v Krškem leta 1694

¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693, Krško. Prim. objavo: Jellouschek: Valvasor und Vodnik, str. 40–41.

² ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega

sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 2). Prim. objavi: Radics: *Johann Weikhard*, str. 310; Černelič Krošelj (ur.): *Zapuščina*, str. 19, 33.

³ ARS, AS 309, šk. 123, fasc. I, W-81, zapuščinski inventar Herberta pl. Buseta, 11. 7. 1724, pag. 31–32.

nobeni družini niso manjkali plemiči. Končno je bila Tunkelsteinerjeva prva žena tudi sama plemkinja oziroma iz poplemenitene družine. Tako je naziv »gospod«, ki ga listina zakoncev Vodnik (1693) namenja obema sosedoma, Tunkelsteinerju in Šveršniku, vsekakor upravičen.

Ob vsem povedanem ni nobenega dvoma, da so obravnavane tri hiše z vrtovi, stojčee druga poleg druge, morale biti podobne velikosti in vrednosti. Drugače torej kot pri Čoklovi hiši (spodnjem delu napačne Valvasorjeve), ki ji je sredi 18. stoletja na zgornji strani delala družbo lesena stara hišica. Hiše mestne elite, to pa so bili tako Vodniki, Tunkelsteinerji in Šveršniki kakor pozneje Kamnikarji, se v majhnih mestih koncentrirajo ob glavni mestni ulici oziroma trgu,⁴ zato jih tudi v Krškem ne gre iskati kje drugje. A vendar se ne bomo zanašali na takšno pravilo, ampak, bomo poiskali vse možne lokacije v mestu, kjer je ali bi lahko stala skupina treh takih hiš, in preverili, ali bi lahko šlo za iskano trojico.

Brez dvoma niti Valvasorjeva niti obe sosednji hiši niso mogle biti lesene. Velike zidane hiše tudi neprimerno teže propadejo in izginejo brez sledu ali jih nadomestijo znatno manjše lesene. Za tako

radikalne spremembe je potreben uničujoč požar, a ga Krško med Valvasorjevim časom in terezijanskim katastrom sredi 18. stoletja ni doživelo, kakor tudi ne pozneje, pred prvo natančno tlorisno upodobitvijo v franciscejskem katastru. A dopustimo možnost, da bi katera od treh iskanih sosednjih hiš od konca 17. stoletja dalje vendarle lahko močno spremenila zunanjo podobo ali celo izgnila.

Če vzamemo za izhodišče franciscejsko katastrsko mapo (1825),⁵ najdemo le na enem mestu drugo ob drugi tri velike zidane hiše. Stavbe, ki tako že na prvi pogled pritegnejo pozornost, sodijo med največje v mestu in stojijo na zahodni strani glavne ulice, nedaleč od trga z mestno cerkvijo sv. Janeza Evangelista (stavbne parcele št. 57–59). Danes sta to dve hiši na Cesti krških žrtev: prva, na južni strani, je sedanja Staničeva hiša (hišna št. 4), drugo, Mencingerjevo (hišna št. 2), pa sestavljata dve združeni hiši. Vse tri imajo po franciscejski katastrski mapi na zadnji strani podaljšek, ki obdaja manjše notranje dvorišče. Za vsako hišo se razteza tudi dolga vrtna parcela vse do poti pod Žviko, skoraj vzporedne z glavno ulico. Levo in desno od sklopa teh treh hiš so ob mestni ulici sicer prav tako narisane zidane hiše, a so vse občutno manjše in s

Izsek katastrske mape iz leta 1825 z dodanimi rektifikacijskimi številkami; zgornja puščica kaže napačno Valvasorjevo hišo v uličnem otoku, spodnja pa pravo hišo ob glavni krški ulici.

⁴ Prim. Golec: Elite v majhnih mestih, str. 228–229.

⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V.

krajšimi vrtovi, drugje v mestu pa najdemo velike zidane hiše samo posamezne ali kvečjemu po dve skupaj.

Franciscejski kataster sicer ni najustreznejše izhodišče za naše vprašanje. Gradbeno stanje mesta, leta 1825 pretežno zidanega, je bilo zdaj občutno spremenjeno glede na stanje, ki ga ponujata dva popisa hiš v terezijanskem katastru tričetrt stoletja prej. Kot je vidno iz prvega popisa, nastalega v začetku leta 1749, je bila tedaj v Krškem zidana le vsaka peta hiša,⁶ ne upošteva deseterico t. i. svobodnih hiš, ki jih v tem popisu ni, so pa zajete v naslednjem iz leta 1752, v katerem je za vsako stanovanjsko hišo ocenjen letni donos.⁷ Iz kombinacije podatkov o gradbenem stanju in donosu posamezne hiše dobimo podobo, ki jo lahko s pomočjo rektifikacijskih števil (po štiftnem registru iz leta 1756)⁸ brez težav preslikamo na katastrsko mapo iz leta 1825. Izkaže se, da so bile hiše, označene kot zidane sredi 18. stoletja, takšne tudi v času franciscejskega katastra. V obeh časovnih izsekih pa se le enkrat skupaj pojavijo tri velike zidane hiše, in to obakrat na istem mestu ob glavni ulici: že omenjene hiše na stavbnih parcelah 57–59. Leta 1752 so z letnim donosom od 14 do 17 goldinarjev vse spadale med deseterico najdonosnejših v mestu (14 do 20 goldinarjev donosa) in znatno presegle mestno povprečje (5,60 goldinarja). Nekdanja Valvasorjeva hiša bi bila glede na sredinsko lego hiša v lasti baronice Zetscher z donosom 14 goldinarjev, to je nekaj manj od donosa njenih dveh sosed (16 in 17 goldinarjev). Po donosnosti se je znašla na desetem mestu, če pa odštejemo javno-upravne zgradbe, ki so zasedle prva tri mesta (gosposočinska in mitninska hiša ter župnišče), je bila na sedmem (najvišje ocenjeni zasebni hiši sta imeli po 17 goldinarjev donosa).

Preden se bomo posvetili historiatu teh treh sosednjih hiš, bomo za vsak primer preverili, ali bi trojico hiš iz Valvasorjevega časa – Valvasorjevo, Tunkelsteinerjevo in Šveršnikovo – vendarle lahko iskali še kje drugje. Takšna možnost obstaja, če bi denimo ena od treh iskanih hiš s konca 17. stoletja v desetletjih do nastanka terezijanskega katastra izginila ali če bi jo zamenjala znatno manjša stanovanjska zgradba, ne nazadnje zlahka tudi, ko bi se dve hiši združili v eno. Sredi 18. stoletja na dveh mestih res srečamo po dve veliki zidani hiši z visokim letnim donosom. Vse štiri stojijo v nepo-

sredni bližini današnjega Hočevarjevega trga in so s procelji obrnjene proti Savi.

Pozornost zbudita zlasti sosedi, ki sta bili leta 1749 zidani in sta imeli tri leta pozneje najvišji letni donos od vseh hiš v mestu, 20 goldinarjev, obe pa sta premogli tudi vrt. Danes sta to enonadstropnici na Valvasorjevem nabrežju (h. št. 5b in 5). Prva (rekt. št. 68, stavbna parcela št. 31) je bila sredi 18. stoletja mitninska hiša dvorne komore (*Hoff Camerall Haus, jetzo das Königl. Ambt Haus*), njena severna soseda (rekt. št. 69, stavbna parcela št. 30) pa hiša gospostva Krško (*Herrschaft Gurgfeldt*) s stanovanjem gosposočinskega upravitelja (*darin der Verwalter ein Quartir hat*).⁹ Ugotovitve o tej stavbi ovržejo možnost, da bi šlo lahko za polihistorjevo hišo ali za katero od njenih dveh znanih sosed, saj je lastnikom mogoče kontinuirano slediti v Valvasorjev čas. Kako je hiša postala gosposočinska v lasti grofov Auersperg, so razkrili zapuščinski inventarji treh članov Auerspergove rodbine. Leta 1698 jo je grofica Katarina Elizabeta, tedanja lastnica krškega gospostva, kupila od Franca Jožefa grofa Lamberga. Čeprav je v registih kupoprodajne pogodbe enkrat govor o De Urbanijevi in drugič o Blažutovi hiši, datum sklenitve pogodbe razkriva, da gre za isto hišo z dvema imenoma.¹⁰ Njeno prvo ime izvira

⁹ ARS, AS 174, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752. – Rektifikacijske številke razkriva štiftni register iz leta 1756 (prav tam, No. 8), parcelne pa so nastale s franciscejskim katastrom leta 1825 (ARS, AS 176, N 84, k. o. Krško, zapisnik zemljiških parcel, 20. 4. 1825; mapni list V). – V začetku leta 1749, ko je po navedbi terezijanskega katastra imel v hiši krškega gospostva stanovanje gosposočinski upravitelj, je funkcijo upravitelja gospostev Krško in Šrajbarski turn opravljal Janez Matija Šivic (* ok. 1699, neznano kje – † 1776, Krško), sedemkrat-praded pisca teh vrstic. Šivic je zanesljivo poznal Valvasorjevo najmlajšo hčerko Regino Konstancijo, por. pl. Dienersperg (* ok. 1690, neznano kje – † 1755, Novo mesto), saj je bil sredi 18. stoletja kot lastnik hiše v Novem mestu njen prvi sosed (Golec: Valvasorjevo neznan potomstvo (1. del), str. 377).

¹⁰ Ob smrti grofa Aleksandra leta 1759 so med njegovimi nepremičninami poleg obeh gospostev – Krško in Šrajbarski turn – ter turnskega gradu popisali hišo v Krškem, ki je plačevala letni činž mestu in je torej stala na pravno mestnih tleh (ARS, AS 309, šk. 5, fasc. III A–67, 16. 7. 1759, pag. 5). Na isto hišo z vrtom se nanaša kupna pogodba (*Kauffbrief des Haus zu Gurgfeld und Garten*) v zapuščini umrlega grofa, ki sta jo 61 let prej, 1. novembra 1698, sklenila Franc Jožef grof Lamberg in Katarina Elizabeta grofica Auersperg (prav tam, pag. 24). Kupno pogodbo zanjo najdemo tudi v zapuščinskih inventarjih Aleksandrovega očeta Ditriha grofa Auersperga, umrlega leta 1706, in njegove štiri leta prej (1702) preminule svakinje Katarine Elizabete grofice Auersperg, ki je hišo kupila. Pri tem je zanimivo, da se hiša v navedenih dveh inventarjih imenuje različno ob sicer enakem datumu in kraju sklenitve pogodbe – Krško, 1. novembra 1698. Ditrihov inventar

⁶ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

⁷ Prav tam, No. 7, 13. 6. 1752.

⁸ Prav tam, No. 8, štiftni register 1756.

iz priimka, drugo pa iz osebnega imena Blaža De Urbanija, italijanskega priseljenca, ki je postal viden krški meščan in mestni sodnik.¹¹ Tudi sosednja hiša

(1706) pravi, da je bila pogodba sklenjena za Blažutovo hišo (*daß erkaupte Blaschutische Hauß in der Stadt Gurgfeldt sambt den großen Garten*) (prav tam, šk. 3, 20. 5. 1706, pag. 108); tako je hiša imenovana tudi v popisu Ditrihovih nepremičnin: nekdanja Blažutova hiša (*die hienor Wlaschutisch geweste Behausung in der Stadt Gurgfeldt gelegen*) (prav tam, pag. 105). Tudi nekaj grofovih premičnin je bilo popisanih v tej t. i. Blažutovi hiši (prav tam, pag. 114, 115, 117). Večinoma iste predmete najdemo štiri leta prej (1702) v zapuščinskem inventarju Katarine Elizabete grofice Auersperg označene kot »v hiši v Krškem« (*im Hauß zu Gurgfeldt*) (prav tam, šk. 2, fasc. II A–28, 29. 5. 1702, pag. 203, 210, 211, 217–218, 253, 254, 263). Med grofičinimi nepremičninami je hiša prav tako imenovana »nekdanja Blažutova« (*daß in Gurgfeldt stehende Wlaschutisch geweste Hauß*) (prav tam, pag. 5–6), toda regist kupne pogodbe v istem inventarju pravi, da je grofica Auerspergova 1. novembra 1698 kupila od grofa Lamberga nekdanjo De Urbanijevo (!) hišo (*die erkaufte de Vrbanische vorhin geweste Behausung sambt den Garten*) (prav tam, pag. 105–106). Povezava obeh hišnih imen – Blažutova in De Urbanija hiša – je privedla do prejšnjega lastnika Blaža De Urbanija. Poleg rektifikacijske in pozneje hišne številke gosposčinske hiše imamo za njeno lego še eno potrditev. V inventarju krške župnije iz leta 1716 je naveden župnijski vrt, ki meji na eni strani na De Urbanijevo hišo, na drugi pa na ulico proti Gori (*in der Stadt ein anderer garten so mit einen seiten an das Vrbanische Hauß, mit der anderen seiten aber auff die gassen gegen dem Perkh anrainend*) (ARS, AS 1, Vicedomski urad šk. 12, I/7, lit. G IV-6, inventar in urbar župnije Leskovec 1716, fol. 90). Gre za vrtno parcelo v lasti župnišča (parc. št. 131), ki leži po franciscejskem katastru (1825) na dvorišni strani gosposčinske hiše in se razteza do ulice Pod goro (ARS, AS 176, N 84, k. o. Krško, zapisnik zemljiških parcel, 20. 4. 1825; map ni list V).

¹¹ Blaž De Urbani se v virih pojavi leta 1654, ko je bil sprejet med krške meščane (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Civitatis, Krško, mestna knjiga 1539–1679, s. p.). Za mestnega sodnika so ga izvolili trinajst let pozneje, leta 1667 (ARS, AS 1, šk. 171, fasc. 179a, lit. G VIII–1, 25. 6. 1667), po krški kapucinski kroniki, ki za to leto ne pozna imena sodnika, pa naj bi sodniško funkcijo opravljal v mandatu 1668/69 (Kralj, Archivum loci, str. 471). Številne pritožbe zoper njega pričajo, da je moral biti precej prepirljive narave; leta 1675 je občina meščanov prosila deželnega vice-doma, naj ukaže »nemirnega Italijana« izključiti iz mestnega sveta (ARS, AS 1, šk. 171, I/97a, lit. G VIII–3, 25. 8. 1661, 30. 1. 1673, 13. 7. 1673, 12. 2. 1674, 23. 7. 1673, 21. 7. 1675, 12. 6. 1676). Poročen je bil vsaj dvakrat, najstarejša krška krstna matica z začetkom leta 1670 pa navaja le krst njegovega najmlajšega otroka, krščenega 14. februarja 1671 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). Blaž De Urbani je kot krstni boter zadnjič izpričan 27. februarja 1679, člani njegove družine so botrovali še do leta 1684 (prav tam, 15. 3. 1670, 2. 5. 1671, 18. 7. 1671, 15. 9. 1671, 5. 12. 1672, 13. 2. 1673, 31. 7. 1673, 16. 9. 1674, 6. 12. 1674, 27. 5. 1675, 13. 7. 1675, 12. 3. 1676, 20. 3. 1676, 26. 5. 1676, 18. 2. 1677, 23. 7. 1677, 25. 4. 1678, 22. 8. 1678, 3. 9. 1678, 6. 9. 1678, 23. 9. 1678, 27. 2. 1679, 7. 3.

na levi strani gosposčinske tako ne more biti v nikakršni zvezi ne z Valvasorjem ne z njegovima sosedoma Tunkelsteinerjem in Šveršnikom. Kot vse kaže, je bila mitnica tu že vse od srede 16. stoletja, hiša pa prvotno prav tako meščanska.¹²

Z opisom Valvasorjeve hiše in obeh njenih sosed s konca 17. stoletja se že na pogled precej manj ujemajo tri hiše ob savskem nabrežju, obrnjene s pročelji proti reki, ki sestavljajo vzhodno stranico uličnega otoka, znanega iz obravnave napačne Valvasorjeve hiše. Na franciscejski katastrski mapi iz leta 1825 so prikazane kot zidane hiše na stavbnih parcelah 51, 53 in 54, danes pa sestavljajo stavbni kompleks Mestnega muzeja Krško. Desna je napačna Valvasorjeva hiša, srednja Jarnovičeva ali stara šola in leva Kaplanova, če jih imenujemo po zdaj običajnih oznakah. Opisu iz listine o kupoprodaji (1693), po kateri je hiša Janeza Vajkarda Valvasorja stala med dvema hišama z vrtovoma, bi pogojno lahko ustrezala srednja, Jarnovičeva, a si dejstva hitro pridejo navzkriž. Jarnovičeva hiša je nekdanja

1679, 8. 12. 1679, 9. 4. 1680, 25. 7. 1680, 27. 12. 1680, 4. 1. 1681, 18. 1. 1681, 21. 9. 1681, 30. 1. 1682, 2. 12. 1682, 19. 12. 1682, 5. 1. 1684). V osemdesetih letih so De Urbanjevi Krško zapustili ali pomrli. Zadnje poročilo o Blažu De Urbaniju se nanaša prav na njegovo hišo. Ta je leta 1688 navedena na seznamu devetih krških meščanskih hiš, ki so v svoje kleti in kašče sprejele cesarski proviant (StLA, I. Ö. HK-Akten, 1689–IV–92, s. d., pred 29. 12. 1688, Verzeichnuß der in der Stadt Gurgfeldt etc.).

¹² Leta 1556 sta meščan Blaž Schartner in njegova žena Magdalena s privolitvijo mestnega sodnika in sveta prodala kralju Ferdinandu svoj oštac, hišo, hlev in vrt v mestu pod grajskim vrtom (!); bodočo namembnost stavbe razkriva naslov kupnega pisma »Ambthaus Gurckhfeldt« (StLA, I.Ö. Urkundenreihe, 1556 X. 30., Krško (388)). Omemba grajskega vrta postavlja hišo v zgornji del mesta, nekoliko nenavadno pa je, da v listini ni navedena njena lokacija poleg špitalske cerkve, temveč ob oštatu Martina Esiha. Da je mitninska hiša v 16. stoletju vsekakor stala v zgornjem, severnem delu mesta, pričata urbarja gospodstva Krško iz let 1570 in 1575. Navedena je namreč skoraj pri koncu popisa plačnikov dvornega činža, za omembami koč pod gradom, mestnih vrat in župnikovega zemljišča, in sicer kot »uradna hiša« (*Ambthauß*), od katere plačuje dajatev mitninski uradnik – nakladnik (*Aufschlager*) (ARS, AS 1, šk. 81, I/46, lit. G VIII–4, urbar gospodstva Krško 1570, pag. 518; AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 114, RDA, N 141, No. 29, urbar gospodstva Krško 1575, s. p., Hernach volgen die Hofzinss etc.). Do srede 18. stoletja, ko je po terezijanskem katastru in s pritegnitvijo mlajših virov natančno ugotovljiva njena lokacija, vemo o stavbi malo. Mitninska hiša ali t. i. hiša cesarskega nakladnika se je leta 1677 znašla na seznamu krških pustot; bila naj bi pusta in v takšnem stanju že od leta 1645 (ARS, AS 1, šk. 171, I/97a, lit. G VIII–8, s. d. (1677, Specification B)). Tri leta prej je mestno predstojništvo od nakladnika zahtevalo, naj plača davčne zaostanke za nazaj do leta 1645, sicer mu bodo pusti oštac in vrt zarubili (StLA, I. Ö. HK-Akten, 1675–III–70, 10. 9. 1674).

šola, katere lokacija je prvič dokumentirana šele leta 1792 v knjigi status animarum krškega vikariata: šola (*Schola*) s hišno številko 79.¹³ Iz terezijanskega katastra ni vidno, kje je stala mestna šola sredi 18. stoletja, saj je v popisu hiš iz leta 1749 ni, v tri leta mlajšem popisu pa je navedena na koncu, med t. i. svobodnimi hišami.¹⁴ Vendar ob vsem, kar o krški šoli vemo iz druge polovice 18. stoletja, ni nobene namiga, ki bi jo umeščal kam drugam kot tja, kjer je bila leta 1792.¹⁵ Stavba, ki je sredi stoletja potrjeno že stala na tem mestu, poznogotski elementi v obeh etažah pa pričajo o njeni znatno zgodnejši stavbni zgodovini,¹⁶ namreč ni popisana niti v štiftnem registru leta 1756, ker kot svobodna hiša ni imela rektifikacijske številke.¹⁷ Obe njeni sosedni sta bili tedaj veliki zidani stavbi, na desni hiša v lasti gosposčinskega upravitelja Urbana Čokla (rekt. št. 66) z letnim donosom 17 goldinarjev (spodnji del napačne Valvasorjeve hiše) in na levi hiša Jožefa Šenerja ml. z donosom 12 goldinarjev (rekt. št. 60). Čoklova je edina premogla majhen vrt (s posevkom 1/32 mernika), drugi dve, Šenerjeva hiša in šola, sta bili brez njega. Poleg tega je šola po franciscejski katastrski mapi (1825) precej manjša od svojih sosed in tudi leta 1752 je izkazovala samo 6 goldinarjev letnega donosa.¹⁸ Tukaj tudi ni prostora za stavbo, omenjeno v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju kot novozgrajeno poslopje ob njegovi hiši, razen če bi ga postavili na drugi strani ceste ob Savi, tako kot je tam leta 1825 stalo gospodarsko poslopje sosednje hiše (stavbna parcela št. 52). Težko si ga je namreč predstavljati na lijakasto zoženem dvorišču za hišo, kjer bi po opisu iz leta 1693 moral biti vrt, in izgniti bi moralo še pred nastan-

kom franciscejske katastrske mape. Zgradba mestne šole je bila torej v neskladju z opisoma Valvasorjeve hiše s konca 17. stoletja in absolutno premajhna za polihistorjev zadnji dom. Poleg tega je stavba zelo verjetno služila za šolo že v času, ko se je Valvasorju v Krškem iztekala življenjska pot.¹⁹ Opisu lege njegove hiše iz leta 1693 bi sredi 18. stoletja ustrezala samo velikost in to, da sta bili njeni sosedni, Šenerjeva in Čoklova hiša, ki bi torej morali biti nekdanja Tunkelsteinerjeva in Šveršnikova, zidani, a se je zataknilo že pri vrtovih.

¹⁹ Šolska stavba je v drugi polovici 17. stoletja izpričana enkrat samkrat, in sicer bežno v urbarju krške oziroma leskovške župnije iz leta 1677: Andrej Čedin je imel v Krškem poleg šole (*neben der Schuel*) oštat, na katerem je nameraval postaviti hišico (ARS, AS 1, Vicedomski urad, šk. 20, I/12, lit. G XXVII 14–1, pag. 464); v istem urbarju je pri mestu omenjen tudi učitelj oziroma »šolmošter« (*der Schuelmeister*), ki je plačeval dajatev za vrt (pag. 463). Ni nenavadno, da med župniji podložno posestjo ni najti šolske stavbe, saj bi ta lahko stala na župnijski dominikalni zemlji in torej ne bi imela urbarskih obveznosti. Toda vprašanje je, ali je šola kot taka sploh bila na župnijskih tleh in ne že tedaj na zemljišču, podsodnem mestu, torej na pravno mestnih tleh. Posredno govorijo v prid temu poročila mestnega predstojništva iz druge polovice 17. stoletja in celo iz istega leta (1655, 1677, 1686), po katerih plačujejo učitelja in organista (v eni osebi) iz mestne blagajne (ARS, AS 1, Vicedomski urad, šk. 171, I/97a, lit. G VIII–8, 25. 8. 1655, s. d. (Berichts Copie, 1677), 13. 4. 1686), leta 1679 pa je v krstni matici naveden »mestni učitelj« (*pro tunc ludimagistro civitatis*) (NŠAL, ŽA Krško, Maticne knjige, R 1670–1729). Dva mlajša župnijska urbarja iz let 1716 in 1732 samo potrjujeta takšno domnevo. Ob nastopu novega župnika F. L. Rometa (1716) v sicer zelo natančnem popisu župnijskih zgradb pogrešamo šolo, čeprav navaja inventar zidano župnišče s posameznimi prostori, žitno kaščo, kleti in lesen hlev, v Leskovcu pa hišico za tamkajšnjega »šolmoštra« (*ein Schuellmeisters Heißel*), dejansko samo organista (ARS, AS 1, Vicedomski urad, šk. 12, I/7, lit. G IV–6, fol. 90–91). Enako stanje dobesedno povzema župnijski inventar in urbar 16 let pozneje, leta 1732, ko je prišel v Krško novi župnik J. I. pl. Zergollern (prav tam, šk. 14, I/8, lit. G–11, fol. 303–304). Šole torej ni med župnijskimi objekti niti ji ni namenjen noben prostor v župnišču. Tudi med župniji podložno posestjo v mestu je v obeh urbarjih naveden samo šolski vrt (*von Schuell Garten*) (prav tam, šk. 12, I/7, lit. G IV–6, fol. 118'; šk. 14, I/8, lit. G–11, fol. 331'), skoraj brez dvoja identičen z učiteljevim vrtom v urbarju iz leta 1677. Odsotnost šole v urbarskih in drugih župnijskih virih, zlasti ob požaru, v katerem je leta 1738 zgorelo župnišče in ducat bližnjih hiš (prav tam, šk. 14, I/8, lit. G–3, 3/27, 26. 4. 1739, 3/28, 3. 8. 1739, G–4, 4/1, 24. 12. 1745, 4/2, 24. 12. 1745), samo še dodatno pričajo, da je bil na župnijskem zemljišču le šolski vrt, ne pa tudi šolska stavba. Ta se po letu 1677 prvič izrecno omenja leta 1752 v terezijanskem katastru, v popisu donosa od hiš, in sicer kot »mestna hiša, v kateri sta šola in brezplačno stanovanje za učitelja« (*Der gemeinen stadt Hauß, worinnen die Schull undt des Schulmeisters freye Wohnung*) (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 7, 13. 6. 1752).

¹³ NŠAL, ŽA Krško, fasc. 1, Statusi animarum, status animarum 1792–1804, s. p.

¹⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752.

¹⁵ Po poročilu krškega župnika novomeškemu okrožnemu uradu o stanju šole leta 1761 je bilo v Krškem še dokaj dobro zgrajeno šolsko poslopje, ki je pripadalo mestu (*ein noch zimlich gutt erbauete, ihro Stadt zugehöriges Schul=Hauß*) (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 75, lit. T, No. 4, Vol. 1–2, 13. 6. 1761). Podobno je leta 1774 poročalo okrožnemu uradu krško mestno predstojništvo: v Krškem je mestu pripadajoča šolska stavba (*ein der gemeinen Stadt gehöriges mittelmäßiges Schull-Hauß*) s sobo in kamro ter majhno dvorano za pouk (prav tam, šk. 23, lit. F, No. 12, Vol. 1, 8. 4. 1774).

¹⁶ Prim. Železnik – Kramberger: *Konservatorske smernice*, s. p.; Železnik – Kramberger – Oman, *Konservatorski program*, str. 15; Černelič Krošelj – Rep Bunetič: *Celovito obnovljen*, s. p.

¹⁷ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 8, štiftni register 1756.

¹⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V; AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 7, 13. 6. 1752.

Drugje v mestu najdemo zidane hiše sredi 18. stoletja le posamezno, posejane med lesenimi in vse razen dveh z letnim donosom manj kot 10 goldinarjev. Od omenjenih dveh donosnejših je hiša mestnega kaplana s 16 goldinarji donosa stala sploh že zunaj sklenjene pozidave, v severnem delu mesta nedaleč od župnišča.²⁰ V sklenjeni pozidavi tako kot edina večja zidana hiša ostane hiša Jakoba Simandla z vrtom (rekt. št. 41), ki je stala na vzhodni strani glavne mestne ulice blizu kapucinskega samostana in so ji odmerili letni donos 16 goldinarjev in pol.²¹ Visok donos 15 goldinarjev je imela še napol zidana hiša vdove Lucije Knoper (rekt. št. 58), vogalna stavba brez vrta med glavno ulico in prečno ulico, ki z glavne vodi proti Savi in ločuje Knoperjevo hišo od uličnega otoka z napačno Valvasorjevo hišo.²² Preostale napol zidane hiše so leta 1752 vse izkazovale precej manjši letni donos, od 4 do 10 goldinarjev.²³

Po izločitvi drugih zidanih in napol zidanih hiš, ki nekatere že po legi, druge pa (tudi) glede na historiat ne morejo biti iskane tri – Valvasorjeva in njeni dve sosedni – se bomo vrnil k **trem sosedam**

na zahodni strani glavne mestne ulice. Velike zidane hiše z dvoriščnimi prizidki in dolgimi vrtovi (stavbne parcele št. 57–59) so pritegnile pozornost tako na franciscejski katastrski mapi (1825) kot v tričetrt stoletja starejšem terezijanskem katastru (rekt. št. 50–52), ki jih pozna kot zidane z visokim letnim donosom 17, 14 in 16 goldinarjev. Srednja (rekt. št. 51, stavbna parcela 58), sredi 18. stoletja v lasti baronice Zetschker, je po zunanjih značilnostih najbližje opisu Valvasorjeve hiše iz leta 1693, čaka pa nas še drugi, zahtevnejši del raziskave, v katerem bo hipotezo o njuni istovetnosti treba dokazati. Preverili bomo vse znane podatke o lastnikih treh hiš v času terezijanskega katastra in vključili v obravnavo tudi sosednji dve leseni hiši. Prva od njiju (rekt. št. 49) stoji v sklenjeni pozidavi in se dotika prve hiše iz sklopa obravnavane trojice, drugo (rekt. št. 62) pa ločujeta od tega sklopa ozka prečna ulica in dve vrtni progi. Cilj raziskave je ugotoviti, ali lahko hiše in njihove lastnike kakor koli povežemo z Valvasorjem, njegovim naslednikom Kamnikarjem in obema sosedama – Tunkelsteinerjem in Šveršnikom.

Sklop treh velikih zidanih hiš in njihovih dveh sosed po terezijanskem in franciscejskem katastru

Lastnik leta 1749	Opis hiše leta 1749	Letni donos od hiše v goldinarjih in opis vrta leta 1752	Rektifik. številka leta 1756	Številka stavbne parcele leta 1825
Anton Osterman, kramar	lesena hiša, 2 vrtova s posevkom 1/8 memnika	6 goldinarjev, zraven sadovnjak in zeljnik s posevkom 1/8 memnika	49	60
Jurij Pečar	zidana hiša, pusta, zraven 2 vrtova s posevkom 1/4 memnika	17 goldinarjev, vrt s posevkom 2/8 memnika	50	59
baronica Zetschker	zidana hiša, vrt s posevkom 3/16 memnika	14 goldinarjev, vrt s posevkom 1/4 memnika	51	58
Ignac Gosar, upravitelj v Goričanah	zidana hiša, zraven vrt s posevkom 3/16 memnika, vrt pod Goro s posevkom 1/16 memnika	16 goldinarjev, vrt s posevkom 1/4 memnika	52	57
Anton Pregl, mesar	lesena hiša, 2 vrtova s posevkom 3/32 memnika	6 goldinarjev, vrt s posevkom 5/16 memnika	62	56

²⁰ Za župnišče sicer ni podatka, iz kakšnega materiala je bilo zgrajeno, a je glede na letni donos 18 goldinarjev in obnovo po nedavnem požaru jasno, da je šlo za (pretežno) zidano stavbo.

²¹ Jakob Simandl, ki je v popisu hiš leta 1749 izrecno naveden kot hišni posestnik brez poklica (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749), je že pred tem postal mestni svétnik (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1730–1771, 1. 1. 1746), pozneje pa je izpričan kot mestni pisar ali sindik; službo je nastopil med letoma 1752 in 1754 in jo je najverjetneje obdržal brez prekinitve vse do smrti leta 1772 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 109, N 115, No.

6, 23. 8. 1754; NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770, 24. 9. 1765; prav tam, M 1771–1784, 9. 10. 1772).

²² Knoperjeva hiša je sicer imela vrt, a ne pri hiši, temveč za mestnim obzidjem (*binter der Mauer*). Takšno jo kaže tudi franciscejska katastrska mapa leta 1825 (stavbna parcela št. 63).

²³ Te hiše so imele leta 1756 rektifikacijske številke 4, 6, 8, 13, 56 in 61.

Na vprašanje, ali je hiša baronice Zetschker restituta, ki jo je Valvasorjeva vdova leta 1706 prodala Janezu Krstniku Kamnikarju, bomo poskušali najprej odgovoriti s pomočjo znanih dejstev o **Zetschkerjevi družini**. Baronica Zetschker (*Freijin von Zetschkerin*), lastnica hiše po vseh treh katastrskih popisih (1749, 1752 in 1756),²⁴ je bila Klara Konstancija, rojena Graffenweger pl. Graffenau, vdova po Janezu Sigfridu baronu Zetschkerju.²⁵ Sredi 18. stoletja je v bližini Krškega posedovala t. i. Zetschkerjevo imenje, ki je poleg pristave obsegalo vsega nekaj oštatov in rustikalnih vinogradov.²⁶ V petdesetih letih je Klara Konstancijo nasledil sin Franc Ferdinand,²⁷ čigar zapuščinski inventar iz leta 1788 razkriva temeljne podatke o historiatu Zetschkerjeve hiše v Krškem v 18. stoletju.²⁸ Baron (Franc) Ferdinand je ob smrti poleg Zetschkerjevega imenja Krško imel hišo v mestu s hišno številko 36 (*Das Haus in der Stadt Nro. 36*).²⁹ Lokacija, ki jo je mogoče izslediti brez težav, potrjuje, da gre za hišo, katere lastnica je bila sredi stoletja njegova ovdovela mati (rekt. št. 51). Med pokojnikovimi listinami so inventurni komisarji na zadnjem mestu popisali ključno – dokument, ki govori o nakupu njegove hiše dobrih 70 let prej: kupno pismo, datirano v mestu Krško 7. oktobra 1717, za mestu podsodno hišo in vrt v Krškem (*Ein Kaufbrief ddt. Stadt Gurgfeld 7ten 8ber 1717 über das in Gurgfeld ligende der Stadt dienstbahre Haus, und Garten*).³⁰ Že iz dikcije izhaja, da se kupoprodaja nanaša na hišo, ki je bila ob smrti barona Franca Ferdinanda edina v njegovi lasti in ne nazadnje je pokojnik premogel

samo ta dokument o lastništvu hiše, katerega vsebina govori o dotlej zadnji zamenjavi lastništva s prodajo. V nasprotnem bi Zetschker o lastništvu hiše hranil mlajša dokazila, tako pa je hiša od leta 1717 menjavala lastnike le znotraj Zetschkerjeve družine. Žal v regestu kupnega pisma ni navedeno, kdo je hišo kupil in od koga. Inventurni komisarji so namreč šteli, da povsem zadošča podatek o datumu kupoprodaje brez imen pogodbenikov: hiša je tedaj prišla v last Zetschkerjev, pri tem pa ni bilo pomembno, od koga so jo kupili. A prav ta podatek bi bil za našo raziskavo ključen. V zbirki zapuščinskih inventarjev v Arhivu Republike Slovenije se žal nista ohranila inventarja zapuščine barona Janeza Sigfrida in Klare Konstancije Zetschker, v katerih bi lahko bil popolnejši regest kupoprodajne pogodbe,³¹ in tudi v inventarjih drugih Zetschkerjev kupno pismo z dne 7. oktobra 1717 ni omenjeno.³² To pa ne pomeni, da se zapis o kupoprodaji in obeh pogodbenih strankah ni ohranil kje drugje, denimo v zapuščinskem inventarju koga tretjega. Mogoče je tudi, da v kakšnem gospodarskem arhivu doma ali v tujini čakata na odkritje inventarja zakoncev Zetschker. Ker podatka o prodajalcu hiše za zdaj ni bilo mogoče najti v drugih razpoložljivih virih o Krškem in Zetschkerjih, smo morali povezavo med baroni Zetschkerji in potencialnim prodajalcem hiše Janezom Krstnikom Kamnikarjem utemeljiti s posrednimi dokazi.

Ni dvoma, da je hišo leta 1717 kupil oče ali oba starša barona Franca Ferdinanda, ki je neporočen in razmeroma reven preminil v isti hiši 5. decembra 1787.³³ Po mrliški matici je bil star 84 let in torej rojen okoli leta 1703, ne on in ne njegovi sorojenci pa niso prišli na svet v Krškem.³⁴ Skoraj gotovo so se rodili na katerem od dveh obsavskih gradov – na Gomili ali Novem gradu v Jablanici –, ki sta pripadala njihovemu očetu Janezu Sigfridu in prej dedu baronu Francu Engelbrehtu, preminulemu leta 1703.³⁵ Ded Franc Engelbreht je bil sicer bra-

²⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752; No. 8, šiftni register 1756.

²⁵ O sorodstvenih razmerjih Zetschkerjev gl. Witting: Beiträge zur Genealogie, str. 263.

²⁶ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 115, N 143, No. 1, 2, 4, 6, ad 7, 12, 13.

²⁷ Vdova Marija Konstancija je še lastnoročno podpisana pod dokument, datiran v Krškem 12. aprila 1752 (prav tam, ad No. 7), Franc Ferdinand pa se je neznanega dne podpisal pod individualno subreparticijo za gornino njenega imenja (No. 4) in 20. decembra 1754 pod napoved za gornino (No. 6).

²⁸ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 116, fasc. XXXXVII, T–87, 18. 1. 1788.

²⁹ Prav tam, pag. 1. – Zetschkerjevo imenje so inventurni komisarji po rektifikaciji terezijanskega katastra ovrednotili na 1.141 goldinarjev, neimenovano posest po mesec dni stari cenitvi (*Schätz Nottl*) gospostva Šrajbarski turn na 180 goldinarjev, star neuporaben skedenj na špitalski gmajni Zlapovec so ocenili na pičlih 5 goldinarjev, hišo skupaj z zraven ležečim žitom (*samt den dabei ligenden Getreid*) pa na 180 goldinarjev.

³⁰ Prav tam, pag. 2.

³¹ Prim. ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, popis.

³² Prim. zapuščinske inventarje Maksimilijane Katarine baronice Zetschker (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 129, fasc. LII, Z–25, 28. 6. 1733, Franca Sigmunda (prav tam, šk. 129, lit. LII, Z–29, 10. 5. 1743), Marije Doroteje, poročene pl. Graffenweger (prav tam, šk. 37, fasc. XVIII, G–94, 28. 11. 1747), Izabele Sidonije (prav tam, šk. 115, fasc. XLVII, T–47, 5. 1. 1754), Felicite (prav tam, šk. 116, fasc. XLVII, T–66, 28. 3. 1765), Marije Ane (prav tam, šk. 116, fasc. XLVII, T–69, 30. 1. 1768) in Amalije (prav tam, šk. 116, fasc. XLVII, T–85, 14. 4. 1787).

³³ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, M 1784–1818, fol. 5.

³⁴ Prim. prav tam, R 1670–1729.

³⁵ O gradovih: ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev

tranec Valvasorjeve druge žene Ane Maksimile, rojene Zetschker, njegova žena Marija Barbara pa krstna botra polihistorjevemu zadnjemu otroku, krščenemu 15. aprila 1693 v Krškem.³⁶ Na mesto ob Savi so Franca Engelbrehta vezali tudi poslovni stiki, saj je imel ob smrti v bližini manjšo posest in v samem Krškem nekdanjo hišo Franca Kajdaša.³⁷ Dedič njegovega imetja je skupaj s svojimi sorojenci postal sin Janez Sigfrid, poročen s Klaro Konstancijo Graffenweger pl. Graffenau, nečakinjo Valvasorjeve prve žene Ane Rozine.³⁸ Kranjski polihistor je bil tako prek svojih dveh žena sorodstveno povezan z obema zakoncema Zetschker, katerih dom je postala njegova krška hiša. Tudi razlogi, ki so baronski par pripeljali v Krško, so bili precej podobni tistim, zaradi katerih se je tu malo pred smrtjo naselil Valvasor. Po izgubi glavnine premoženja jima je namreč ostala le še posest blizu mesta. Obe gospostvi, Gomila in Novi grad, sta prišli zaradi terjatev upnikov v tuje roke že leta 1709 in enaka usoda je doletela tudi večino drugih nepremičnin.³⁹

Povsem razumljivo je, da se je obubožani Janez Sigfrid z družino preselil v bližino svoje skromne

preostale posesti. Kaj se je zgodilo s Kajdaševo hišo v Krškem, ki jo je kupil njegov oče, iz uporabljenih virov ne izvemo, kakor tudi ni znano, kje v mestu je stala.⁴⁰ A po vsem sodeč hiša ni mogla zadovoljiti bivalnih potreb družine obubožanega barona, vsaj ne za dolgo. Baron Zetschker je potreboval primerno veliko hišo in takšno je leta 1717 tudi kupil, zidano stavbo ob glavni ulici. Njegova in ženina navzočnost v Krškem sta sicer slabo dokumentirani, v krstnih maticah denimo le z dvema ženinima botrstvoma v letih 1724 in 1741.⁴¹ Da sta se tu res zadrževala vsaj od leta 1724, priča naloga posrednika, ki jo je Janez Sigfrid opravil za krško mestno predstojništvo pri vicedomskem uradu v Ljubljani.⁴² Kot živ je bil zadnjič izpričan leta 1748, ko se je v Krškem omožila njegova hči Ana Jožefa,⁴³ že v začetku leta 1749 pa je bila kot posestnica hiše v mestu navedena »baronica Zetschker«,⁴⁴ tj. njegova vdova Klara Konstancija. Podobno kot zakonca Zetschker in njuna hči se pozneje v virih zelo redko pojavlja sin Franc Ferdinand, ki se je verjetno veliko zadrževal zunaj Krškega.⁴⁵ Glede

Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 128, fasc. LII, Z–17, 29. 5. 1703, pag. 1–9; prim. Smole: *Graščine*, str. 693. – Krstov otrok Janeza Sigfrida barona Zetschkerja ne poznamo, ker so krstne matične knjige župnije Boštanj za ta čas izgubljene (prim. Krampač: *Vodnik*, str. 13). – Svoj tretji grad Hotemež pri Radečah je Franc Engelbreht leto pred smrtjo, leta 1702, izročil sinu Ernestu Jožefu (Smole: *Graščine*, str. 185).

³⁶ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729. – O sorodstvu Franca Engelbrehta in Ane Maksimile Zetschker gl. Witting: *Beiträge zur Genealogie*, str. 263.

³⁷ Zetschker je imel pri Krškem gornino, desetino in oštate, na Trški gori vinograd, pod Krškim pristavo, v samem mestu pa nekdanjo Kajdaševo hišo ter kaščo in klet. Regesti listin v zapuščinskem inventarju razkrivajo le pozni letnici nakupa imenj krškega gospodstva (1698) in pristave (1697), ne pa tudi datumov kupnih pisem za hišo in zemljišča v mestu (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 128, fasc. LII, Z–17, 29. 5. 1703, pag. 1–9).

³⁸ Klara Konstancija je bila hči Jurija Andreja Graffenwegerja pl. Graffenau (Witting: *Beiträge zur Genealogie*, str. 263), brata Valvasorjeve žene in skrbnika njegovih otrok iz prvega zakona (Golec: *Neznano in presenetljivo*, str. 330).

³⁹ O izgubi gospodstev Smole: *Graščine*, str. 158, 324. – Iz kranjske imenjske knjige prenosi lastništva niso natančno razvidni (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 119–121). – Stanje zapuščine Franca Engelbrehta barona Zetschkerja in terjatev do njegovih dedičev razkriva zaščitno pismo, ki ga je kranjski deželni glavar Janez Gašper grof Kobenzl leta 1718 izdal trem cesionarjem (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 2, fasc. 3, Listine, 1718 VI. 13., Ljubljana).

⁴⁰ »Gospoda« Franca Kajdaša srečamo v Krškem le prehodno, ko so leta 1690 nesli h krstu njegovo hčerko (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 12. 10. 1690).

⁴¹ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 20. 3. 1724, 6. 4. 1741.

⁴² V dopisu sodnika in sveta deželnemu vicedomu, v katerem tožita nad mestnimi davčnimi bremenmi, je navedeno, da bo na njuno prošnjo v vicedomovi pisarni vložil »specifikacij« Janez Sigfrid baron Zetschker (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 277, Lit. S XXI–11, 5. 2. 1724). O njegovi bolj ali manj stalni navzočnosti v Krškem priča tudi poročilo prokuratorja dvorne komore M. L. Wildonerja iz leta 1737, po katerem je krški mestni sodnik ob vkvartiranju velikega števila vojakov prosil za nasvet nekega grofa Gaisrucka, Aleksandra grofa Auersperga in Sigfrida barona Zetschkerja (StLA, StLA, I. Ö. HK-Akten, 1737–VII–34, s. d. po 9. 7. 1737).

⁴³ Ana Jožefa se je 12. avgusta 1748 v Krškem poročila s podglavarjem karlovskega generalata Leopoldom Karlom pl. Seethalom (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770), potem ko je dobro leto prej, 13. aprila 1747, izpričana kot krstna botra s tremi imeni Ana Terezija Jožefa in izrecno kot Krčanka: »ex Gurgfeld« (prav tam, R 1730–1771). Pl. Seethala pozneje posredno omenja zapuščinski inventar njenega brata Ferdinanda Zetschkerja iz leta 1788, ko med listinami navaja Seethalove procesne spise (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 116, fasc. XXXVII, T–87, 18. 1. 1788, pag. 2). O sorodstvenih razmerjih Zetschkerjev gl. Witting: *Beiträge zur Genealogie*, str. 263.

⁴⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

⁴⁵ Franca Ferdinanda v Krškem nikoli ne srečamo kot krstnega botra, ampak le kot poročno pričo vdovcu Francu Gorniku 4. februarja 1765. Da je bil v mestu tudi pet let prej, potrjuje poroka njegove služkinje 23. januarja 1760: »nunc in Servitio apud Illmum Dnum Baronem Zezkar« (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770).

na precejšnjo zbirko orožja, popisano po njegovi smrti, bi v svojih aktivnih letih utegnil biti v vojaški službi.⁴⁶

Kakor koli, Zetschkerjeva hiša, iz katere je družina upravljala svojo edino preostalo posest, bližnje Zetschkerjevo imenje, je torej ostala v rokah družine dve generaciji, skupaj sedemdeset let – od nakupa leta 1717 do smrti barona Franca Ferdinanda leta 1787. Kot bomo videli v nadaljevanju, nimamo toliko podatkov o lastništvu njenih dveh sosed. Oba lastnika iz leta 1749, Pečar in Gosar, sta hiši posedovala krajši čas kot Zetschkerji, pri čemer ni za nobenega dokumentirano, kdaj natanko je hiša postala njegova last. Ko bi vsaj za enega od njiju lahko dokazali, da je imel katero od hiš obeh Valvasorjevih sosedov, Tunkelsteinerjevo ali Šveršnikovo, bi bila naša naloga že opravljena.

Iskanja povezav med lastniki sredi 18. stoletja in tistimi iz Valvasorjevega časa se bomo lotili »od spodaj«, pri treh gospodarjih, o katerih govorita listina o kupoprodaji Valvasorjeve hiše iz leta 1693 in regist kupoprodajne pogodbe za isto hišo iz leta 1706. Neodvisno od zgornjih ugotovitev, ki kažejo na to, da je bila Valvasor-Kamnkarjeva hiša poznejša hiša baronov Zetschkerjev, pogledimo, kaj lahko o lokacijah treh hiš ob glavni krški ulici (posredno) povedo ugotovljena dejstva o družinah njihovih lastnikov. Za razrešitev vprašanja lokacije polihistorjeve hiše so najmanj uporabni podatki o prejšnjem lastniku, največjo vrednost pa ima védenje o njenem naslednjem imetniku, saj nam je ta časovno najbliže in je tako večja tudi možnost, da ga povežemo s katerim od krških hišnih posestnikov, znanih iz popisov hiš sredi 18. stoletja. Kot pomembna referenca so se pokazala dejstva o družini enega od Valvasorjevih dveh sosedov, za katerega je podrobna analiza virov prinesla ugotovitev, da je bil tast novega lastnika polihistorjeve hiše.

Čeprav bi se zdelo, da védenje o zakoncih **Jakobu in Mariji Salomi Vodnik**, ki sta Valvasorju prodala svojo hišo, ne more pripomoči k rešitvi vprašanja njene lokacije in tako sploh ni pomembno, lahko vendarle pripomore k ugotovitvam o nastanku hiše in njenih prejšnjih stanovalcih ter pomaga osvetliti širši kontekst. Kdo, kaj in od kod sta bila zakonca Vodnik, namreč posredno priča tudi o Valvasorjevem zadnjem domu, o katerem pred kupoprodajo leta 1693 nimamo neposrednih zapisov. Iz leta 1688 je sicer na voljo podatek o hiši

Jakoba Vodnika, a ne moremo z gotovostjo vedeti, ali je omenjena resnično ta hiša in ne katera druga v mestu. Navedena je med devetimi meščanskimi hišami, ki so prejšnja leta, med dunajsko vojno, začasno sprejele v hrambo cesarski proviant, njihovi lastniki pa so nato dobili odškodnino, Vodnik konkretno osem goldinarjev za oddajanje dveh kleti.⁴⁷ V starejših virih, iz časa pred prvo ohranjeno krško krstno matično knjigo, vodeno od leta 1670 dalje, priimka Vodnik v Krškem ne najdemo.⁴⁸ Njegov prvi znani nosilec je omenjeni Jakob, izpričan kot krstni boter od leta 1672 dalje.⁴⁹ Šele veliko pozneje, v letih od 1691 do 1700, so se istemu Jakobu ali njegovemu soimenjaku, morda sinu, rodili štirje otroci, in sicer v zakonu z Marijo Salomo, ki jo poznamo iz kupoprodajne listine in je v krstni matici pogosto imenovana le s prvim imenom Marija.⁵⁰ Vodnika sta se najverjetneje poročila leta 1690, žena je glede na dvoje osebnih imen in zlasti glede na drugo ime Saloma več kot očitno izvirala iz meščanskega okolja, tega pa ni mogoče z gotovostjo trditi za Jakoba. Marija Saloma Vodnik bi bila prav lahko Krčanka⁵¹ in je Jakobu morda pri-

⁴⁷ StLA, StLA, I. Ö. HK-Akten, 1689–IV–92, s. d., pred 29. 12. 1688, Verzeichnuß der in der Statt Gurgfeldt etc.

⁴⁸ Največ imen iz tega časa ponuja mestna knjiga 1535–1679, pa tudi arhiv kranjskega vicedoma (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Civitatensia, Krško, mestna knjiga 1539–1679; AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171).

⁴⁹ Ime Jakoba Vodnika kot krstnega botra srečujemo od leta 1672 do 1703, v sedemdesetih letih, od 1673 do 1678, pa kot botro trikrat neko Evo Vodnik; oba sta označena z gosposkim pridatkom, potem ko so tega začeli leta 1675 pisati velikodušneje kot dotlej. NŠAL, Matične knjige, ŽA Krško, R 1670–1729, 20. 6. 1672, 8. 2. 1673, 8. 11. 1677, 25. 1. 1678, 21. 3. 1680, 15. 6. 1680, 20. 6. 1680, 19. 10. 1686, 2. 7. 1688, 22. 7. 1689, 3. 5. 1694, 15. 7. 1696, 24. 4. 1697, 13. 6. 1699, 30. 9. 1699, 29. 1. 1703.

⁵⁰ Krsti Vodnikovih otrok so si sledili takole: Jožef 31. 1. 1691, Janez Krstnik 18. 4. 1693, Franc Anton 25. 2. 1695 in Janez Leopold 14. 11. 1700. Mati je pri prvih dveh otrocih navedena samo kot Marija in pri drugih dveh z obema imenom. Tudi kot krstna botra je večinoma vpisana le z imenom Marija in samo zadnjič kot Marija Saloma (12. 4. 1690, 4. 8. 1693, 5. 4. 1694, 28. 9. 1695, 13. 9. 1698). NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁵¹ Morda je Marija Saloma, poročena Vodnik, identična z Marijo Salomo, nezakonsko hčerko barona Jurija Moscona, krščeno 3. marca 1671 v Krškem in vpisano v krstno matico brez navedbe materinega imena. Druga Marija Saloma, ki bi glede na čas rojstva še lahko postala Vodnikova žena, je bila hči Janeza Jožefa Šmida in Katarine, krščena 15. januarja 1673, potem pa v krstni matici dolgo ni vpisana nobena krščenska s takšnim dvojnimi krstnimi imenom (do 9. 2. 1679), ampak le z enojnim Saloma (6. 3. 1671, 13. 3. 1671, 13. 9. 1677). Če je bila Vodnikova žena Marija Saloma res Krčanka in rojena pred letom 1670

⁴⁶ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 116, fasc. XXXXVII, T–87, 18. 1. 1788, pag. 3.

nesla v zakon tudi hišo, ki sta jo konec leta 1692 najprej skupaj prodala, februarja naslednje leto pa izročila Janezu Vajkardu Valvasorju.⁵² Lastništvo dveh hiš bi bilo namreč logična razlaga za prodajo ene od njiju, bodisi prvotne moževe bodisi ženine, vendar pravih razlogov za ta korak ne poznamo. Prodaja hiše na ugledni lokaciji utegne biti povezana tudi z gmotno stisko zakoncev ali z ugodno kupnino 800 goldinarjev kranjske veljave, ki jo je bil pripravljen odšteti Valvasor. Kakor koli, Jakob in Marija Saloma Vodnik sta še naprej ostala v Krškem in nista obubožala, saj jima daje krstna matica vseskozi gosposki predikat, Jakob pa je pri krstu zadnjega otroka leta 1700 naveden kot mestni svétnik (*senatoris*). To je bil sicer tudi sedem let prej ob prodaji hiše Valvasorju. Umril je med letoma 1703, ko je zadnjič nastopil v vlogi krstnega botra, in 1714, ko je Marija Saloma omenjena kot vdova.⁵³ Kot zadnji s priimkom Vodnik je leto pozneje izpričan »gospod« Jožef Vodnik, skoraj gotovo njun najstarejši sin, tedaj 24-letnik.⁵⁴

Od obeh sosedov Vodnik-Valvasorjeve hiše, navedenih leta 1693 v listini o kupoprodaji, je manj znanega o »gospodu« **Janezu Petru Šveršniku**, čeprav je njegovo bivanje v Krškem dokumentirano skoraj četrto stoletja. Z ženo Ano sta kot starša izpričana že prvo leto vodenja krstne matice, leta 1670, in nato vse do 1694., ko se jima je rodil najmanj devet otrok.⁵⁵ Glede na veliko starostno raz-

liko med znanima prvim in zadnjim otrokom, 24 let, bi Šveršnikoma pred letom 1670 težko prišel na svet še kateri in vsaj Ana je morala biti tedaj še zelo mlada.⁵⁶ Vse kaže, da je bil Janez Peter priseljenec, saj v mestu z bližnjo okolico ne najdemo drugih Šveršnikov. Kot še številni drugi meščani sta zakonca v očeh krstne matice veljala za »gospoda« in »gospo« in, kot je bilo že omenjeno, nista mogla biti zgolj povprečna meščana. Trije njuni otroci, začeni s prvim, so namreč imeli za krstne botre dve plemiški osebi.⁵⁷ Kot vse kaže, se je družina odselila iz Krškega nedolgo po krstu zadnjega tam rojenega otroka (1694),⁵⁸ torej tudi prav kmalu po Valvasorjevi smrti. Skoraj gotovo, še posebej ob redkem in nenavadnem priimku, je bila ista »gospa« Ana Šveršnik leta 1699 krstna botra v Brežicah, prvič otroku iz okolice in dvakrat krščencema iz mesta, nato pa se za Šveršniki tudi tam izgubi vsaka sled.⁵⁹ Prav tako ostaja neodgovorjeno vprašanje, kaj se je zgodilo z njihovo hišo v Krškem. Lahko bi jo podedovala katera od hčerk, a je kot take po poroki zaradi spremembe priimka ni mogoče identificirati.

Pri končnem odgovoru, katera hiša je bila Valvasorjeva last in katera Šveršnikova, se bomo nazadnje s pridom oprli na dosegljive podatke o drugem Valvasorjevem sosedu **Janezu Andreju Tunkelsteinerju** in njegovi družini. Iz listine o kupoprodaji polihistorjeve hiše (1693) izvemo, da je bil sosed »gospod« Janez Andrej prav tedaj mestni sodnik.⁶⁰ Tunkelsteinerji so bržkone tudi »zaslužnik«, da je Valvasor sploh postal lastnik sosednje Vodnikove hiše. Sorodnik, če že ne brat Janeza

(pred začetkom vodenja prve ohranjene krstne matice), bi bila lahko hči »gospoda« Andreja Kovačiča, ki je kot mlado dekle (*vüggö*) izpričana v krstni matici v vlogi krstne botre 5. maja 1684. Ni tudi izključeno, da je bila iskana oseba pred poroko z Vodnikom že poročena, in sicer z »gospodom« Janezom Travnikarjem, ki so se mu v letih 1684 do 1688 v zakonu z neko Marijo Salomo rodili trije otroci, potem ko jih je imel pet, rojenih med 1673 in 1682, v prejšnjem zakonu z ženo po imenu Ana (15. 2. 1673, 24. 9. 1674, 18. 9. 1677, 21. 9. 1678, 18. 2. 1682, 3. 10. 1684, 15. 9. 1686, 12. 3. 1688). NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁵² Golec: Dve Valvasorjevi hiši, str. 35–36.

⁵³ Ime »gospoda« Jakoba Vodnika srečamo zadnjič ob botrstvu 29. januarja 1703 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). V zapuščinskem inventarju krškega župnika Janeza Jurija Tratnika je navedena zadolžnica »vdove gospe Marije Salome Vodnik« župniku Tratniku za 100 goldinarjev nemške veljave, datirana v Krškem 30. maja 1711 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, Lit. G IV–7, zapuščinski inventar župnika Janeza Jurija Tratnika, 16. 9. 1715, pag. 147).

⁵⁴ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 15. 8. 1715. – V začetku 18. stoletja je sicer v Krškem izpričana še ena družina Vodnik, zakonca Matija in Helena, ki pa sta bila le navadna gostača (prav tam, 26. 9. 1701, 18. 9. 1703, 11. 11. 1707).

⁵⁵ Krsti Šveršnikovih otrok so se zvrstili v takem zaporedju: Katarina 20. 10. 1670, Suzana 14. 2. 1675, Andrej 10. 5.

1679, drugi Andrej 17. 11. 1679, Doroteja 6. 2. 1684, Karel Jožef 24. 3. 1686, Mihael Ludvik 22. 8. 1687, Magdalena 5. 3. 1690 in Matevž 18. 9. 1694. Malo je verjetno, da bi bila njuna hči tudi Uršula, krščena 9. oktobra 1697 kot hči Janeza in Ane s priimkom Sauershou, saj pri tem vpisu pogrešamo gosposki predikat staršev, pa tudi ime očeta je bilo dotlej vedno dvojno: Janez Peter. NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁵⁶ Ni sicer izključeno, da je imel Janez Peter dve ženi z enakim imenom Ana. Pri tretjem otroku (1679) je materino ime (pomotoma) zapisano kot Suzana.

⁵⁷ Boter Katarini (20. 10. 1670) je bil neki plemeniti gospod Wintershofer z izpuščenim osebnim imenom (Ill. Dnus _____ Bintershofer), Karlu Jožefu (24. 3. 1686) in Mihaelu Ludviku (22. 8. 1687) pa je šla za botro Rozalija baronica Lihtenberg, rojena pl. Reising.

⁵⁸ Janez Peter je zadnjič izpričan kot krstni boter 2. junija 1687, Ana pa 3. aprila 1692.

⁵⁹ NŠAM, Matične knjige, Brežice, R 1694–1709, 7. 3. 1699, 27. 8. 1699, 19. 11. 1699. – Pri tretjem krstu je botrino ime Ana Marija Šveršnik.

⁶⁰ ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693, Krško. Prim. Jellouschek: Valvasor und Vodnik, str. 41.

Andreja, je bil namreč takratni krški župnik dr. Gašper Tunkelsteiner, Valvasorjev znanec in kot ljubitelj starin vsaj od druge polovice osemdesetih let njegov sodelavec.⁶¹ Glede na redke priimek sta bila Gašper in Janez Andrej skoraj gotovo brata, o Gašperjevem očetju Janezu pa je znano, da je leta 1628 kot ranocelnik postal krški meščan.⁶² Hiša mestnega sodnika Janeza Andreja Tunkelsteinerja, soseda Vodnik-Valvasorjeve hiše, je bila zelo verjetno podedovana družinska posest, lahko pa bi pripadala še imenitnejši družini Tunkelsteinerjeve prve žene Ane Renate, rojene pl. Grienthal, s katero se je oženil najpozneje leta 1675 in mu je dve leti pozneje rodila sina.⁶³ Janez Andrej oziroma samo

Andrej, kot ga praviloma imenuje krška krstna matica, se je po njeni smrti poročil še dvakrat, in imel skupaj trinajst otrok. Zadnjemu, rojenemu leta 1698, je šla za krstno botro tedaj komaj desetletna Valvasorjeva hči, soseda Katarina Frančiška.⁶⁴ Med tremi sosedi, Vodniki, Šveršniki in Tunkelsteinerji, so bili zadnji glede na številna botrstva krščencem in glede na izbiro botrov za svoje otroke brez dvoma najuglednejši. Pri vseh otrocih Janeza Andreja Tunkelsteinerja razen pri štirih je bil namreč eden od obeh botrov modre krvi, največkrat iz rodbine grofov Strassoldov, lastnikov krškega gospodstva.⁶⁵ Tunkelsteinerjevega poklica ne poznamo, morda je bil tudi on ranocelnik, vsekakor pa zelo dejaven v javnem življenju, saj so ga vsaj petkrat izvolili za enoletni mandat mestnega sodnika in je nazadnje izpričan kot član notranjega mestnega sveta. Umrl je med letoma 1701 in 1705, tj. med svojim zadnjim botrstvom in prvo omembo žene Marije Klare kot vdove.⁶⁶ Ta je, kot vse kaže, zapustila Krško in

⁶¹ Dr. Gašper Tunkelsteiner je bil krški oziroma leskovški župnik vsaj od leta 1670, ko se je ovekovečil na naslovni strani najstarejše ohranjene krstne matične knjige, vodene za mesto (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). V 5. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* je Valvasor nekaj napisov antičnih spomenikov iz okolice Krškega povzel po njegovem rokopisu (Valvasor: *Die Ehre V*, str. 259, 260, 267, 268; prim. Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 221), pri opisu krške župnije pa ga omenja kot ljubitelja starin in zbiralca starih novcev (Valvasor: *Die Ehre VIII*, str. 742, 745). V Valvasorjevi knjižnici je bila tudi Tunkelsteinerjeva doktorska disertacija, obranjena leta 1662 na dunajski univerzi (Kukolja (ur.): *Bibliotheca Valvasoriana*, str. 225; prim. Černelič Krošelj: Valvasor in Krško, str. 9). Končno se Tunkelsteiner v začetku leta 1694 pojavi kot eden od treh inventurnih komisarjev Valvasorjeve zapuščine v Krškem (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 61), naslednje leto pa je bil krški župnik že Janez Jurij Tratnik (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 12. 8. 1695).

⁶² O sprejetju ranocelnika Janeza Tunkelsteinerja med krške meščane: ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Civitatensia, Krško, mestna knjiga 1539–1679, s. p. – Župnik Gašper Tunkelsteiner je neznanega leta postavil nagrobnik svoji družini. Sprva je stal bodisi v cerkvi sv. Janeza Evangelista bodisi na pokopališču okoli nje; latinski napis razkriva, da sta bila Gašperjeva starša Janez in Marjeta Elizabeta, ob njunih imenih pa so vklesana še imena sester Marije in Ane ter brata Franca (Lapajne: *Krško in Krčani*, str. 78). Najverjetneje so vsi našteti umrli še pred letom 1670, saj odtlej, ko je prav Gašper Tunkelsteiner kot leskovški župnik začel voditi posebno matico za Krško (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729), nobenega od naštetih ne srečamo med krstnimi botri; poleg imen dveh duhovnikov Tunkelsteinerjev, župnika Gašperja in (kaplana) Jakoba, najdemo v njej v sedemdesetih letih kot botro Magdalen (27. 3. 1674, 30. 1. 1677, 6. 7. 1674, 27. 3. 1677) in pozneje »gospoda« Vida Modesta (9. 19. 1694). O tesni povezanosti med župnikom Gašperjem in Janezom Andrejem priča dejstvo, da je bil Gašper krstni boter štirim (bratovim) otrokom (16. 6. 1681, 7. 10. 1683, 16. 11. 1684, 26. 10. 1687). 29. avgusta 1689 je bil eni od dvojčic Janeza Andreja krstni boter duhovnik Jakob Tunkelsteiner.

⁶³ »Gospa« Ana Renata Tunkelsteiner je kot krstna botra

prvič izpričana 4. decembra 1675, kot mati pa prvič in zadnjič 4. junija 1677 ob krstu edinega sina Antona. Čeprav krstna matična knjiga nikoli ne navaja deklškega primka matere, je krstitelj tu zaradi njene imenitosti naredil izjemo (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

⁶⁴ V drugem zakonu z Marijo oziroma Marijo Ano, ki jo prvič srečamo 29. decembra 1680 kot krstno botro, se je Tunkelsteinerju rodilo devet otrok, katerih krsti si sledijo takole: Modest Baltazar 16. junija 1681, Ignac Dominik 3. avgusta 1682, Justina Lucija 7. oktobra 1683, Marija Elizabeta 16. novembra 1684, Ana Terezija 25. maja 1686, Evarhist Wolfgang 26. oktobra 1687, Ana Marija 29. avgusta 1689, njena dvojčica Sabina Rozina dan pozneje in Franc Dominik 31. marca 1691. Tretjič se je Janez Andrej Tunkelsteiner poročil med letoma 1691 in 1696, o ženi pa vemo le, da ji je bilo ime Marija Klara in da je rodila tri otroke. 2. januarja 1696 so nesli h krstu Jožefa Gašperja, 7. januarja 1697 Marijo Julijano in 16. julija 1698 Janeza Bernarda. NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁶⁵ Prvim trem otrokom (1677, 1681, 1682) je bila botra Magdalena grofica Strassoldo, četrtemu, šestemu in devetemu (1683, 1686, 1689) Lucija grofica Strassoldo, rojena pl. Oddi, sedmemu (1687) Rozalija baronica Lichtenberg, devetemu (1689) Orfej grof Strassoldo, desetemu (1691) Franc Ksaverij Kunst pl. Ebensfeld, trinajstemu (1698) pa, kot rečeno, Valvasorjeva hči Katarina Frančiška. Dvema (1689, 1691) je šla za botro Marija Sidonija Museger, v Krškem živeča soproga upravitelja gospodstva Podsreda, pozneje obtožena čarovništva (Lapajne: *Krško in Krčani*, str. 38).

⁶⁶ Tunkelsteiner je kot mestni sodnik naveden februarja 1693 v listini o kupoprodaji Valvasorjeve hiše, kar je za tisto leto edini vir o njegovi funkciji (ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693, Krško; prim. Jellouschek: Valvasor und Vodnik, str. 41). Po vicedomskem arhivu je bil kot Janez Andrej Tunkelsteiner izvoljen za sodnika v letih 1682, 1683, 1684 in 1687 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, fasc. 179a, lit. G VIII–1, 1. 8. 1682, 5. 1. 1684, 17. 8. 1684, 31. 12. 1684, 30. 7. 1687), ko ga je v tej funkciji nekajkrat omenjala tudi krstna matična knjiga; ta ga nato v letih 1698, 1700 in 1701 označuje kot mestnega

se preselila na Gorenjsko, je pa mestu vsaj še leta 1714 plačevala davčne obveznosti za neko hišo.⁶⁷ Glede na formulacijo »neka hiša« ni rečeno, da je šlo za Tunkelsteinerjevo hišo poleg nekdanje Valvasorjeve (prodane leta 1706 Kamnikarju), saj si je morala vdova, mati treh majhnih otrok, deliti moževo zapuščino z njegovimi otroki iz prejšnjega ali iz obeh prejšnjih zakonov. S tremi majhnimi otroki – leta 1705, ko je prvič izpričana kot vdova, so bili, če so še vsi živeli, stari od sedem do devet let – bi se Marija Klara lahko najprej umaknila v drugo hišo, preden se je iz Krškega odselila.

Poleg njene hčerke Marije Julijane, omenjene kot krstne botre leta 1710,⁶⁸ in sina Jožefa, pozneje ljubljanskega študenta (1714–1718)⁶⁹ in v Vidmu (Udinah) posvečenega klerika (1721),⁷⁰ sta odrastla vsaj dva moževa otroka iz prejšnjega zakona, oba izpričana v Krškem. Prva je bila zgodaj umrla Marija Elizabeta (roj. 1684), ki se je, kot bomo videli, omožila s Kamnikarjem, kupcem Valvasorjeve hiše, torej hiše tik ob svojem domu. Njen tri leta starejši brat Modest Baltazar (roj. 1681) se je po letih

odsotnosti vrnil v rodno mesto in je tu skoraj gotovo podedoval očetovo hišo. Leta 1696, ko mu je bilo torej 15 let, ga najdemo med študenti pri ljubljanskih jezuitih,⁷¹ dve leti pozneje, leta 1698, je bil študent jezuitske gimnazije v Gradcu z oznako »nobilis«,⁷² isto leto med počitnicami pa ga v domačem Krškem najdemo v vlogi krstnega botra, prav tako označenega kot študenta.⁷³ Ker je pred letom 1714 kot boter vpisan v krstno matico le še dvakrat⁷⁴ in potem zelo pogosto, se je moral dotlej zadrževati drugje, kjer se je najverjetneje tudi oženil.⁷⁵ Leta 1714 se mu je v Krškem rodil edini tu krščen otrok in najbrž sploh edinec Simon Jožef, zadnji krški Tunkelsteiner.⁷⁶ Kot vse kaže, mu je žena Eva umrla kmalu po sinovem rojstvu, saj je nikoli ne srečamo kot krstne botre, to pa je več kot pomenljivo. Nasprotno je šel Modest Baltazar v naslednjem desetletju in pol do leta 1729 za botra v povprečju po več kot enkrat na leto.⁷⁷ Spadal je med najuglednejše Krčane, kajti kot boter ima večinoma oznako »častiti gospod« (*generosus dominus*), vendar v nasprotju s svojim očetom ni nikoli opravljal funkcije mestnega sodnika.⁷⁸ Nenadno

svétnika (*senator*) (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 16. 9. 1682, 7. 10. 1683, 28. 2. 1684, 26. 10. 1687, 16. 7. 1698, 26. 11. 1700, 17. 1. 1701). Kot živ je zadnjič izpričan malo zatem, 29. maja 1701 v pobotnici župniku Janezu Juriju Tratniku (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, lit. G IV–7, zapuščinski inventar župnika Janeza Jurija Tratnika, 16. 9. 1715, pag. 147). Umril je pred 7. decembrom 1705, ko je bila njegova žena Marija Klara kot krstna botra navedena kot vdova (*vidua*) in je hkrati tudi sama zadnjič izpričana v krstni matici (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

⁶⁷ Po letu 1705 Marija Klara ni bila več botra, svoje poslovne zadeve v Krškem pa je urejala prek tamkajšnjega župnika. Dne 26. marca 1714 je krški mestni sodnik Matevž Jeriša izdal potrdilo, da je od župnika Janeza Jurija Tratnika prejel 32 goldinarjev nemške veljave za poravnavo »starih (davčnih) zaostankov hiše gospe Klare Tunkelsteiner« (*an der Frauen Clara Tunkelsteinerin alten Behausung ausstandt*) (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, Lit. G IV–7, zapuščinski inventar župnika Janeza Jurija Tratnika, 16. 9. 1715, pag. 145–146). Isto leto se je vdova Marija Klara zadrževala na Homcu pri Mengšu in tam 16. novembra 1714 izdala naročilo, naj se iz vsote 300 goldinarjev nemške veljave, ki jo ima naloženo pri župniku Tratniku, plača mestu Krško dobrih 56 goldinarjev zaostalih davčnih obveznosti »od neke hiše« (*von einem Hauß ausstāndigen H. Anforderungen guetmachen solle*) (prav tam, pag. 149).

⁶⁸ Marija Julijana Tunkelsteiner (*virgine*) je prvič in zadnjič izpričana kot krstna botra 4. junija 1710, tedaj v 14. letu (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

⁶⁹ Jožef, krščen na imeni Jožef Gašper (1696), je bil kot Krčan meščanskega izvora (*civis*) pet let zapored, od leta 1714 do 1718, naveden med študenti višjih razredov jezuitske gimnazije v Ljubljani (Črničec: *Ljubljanski klasiki*, str. 162, 164, 166, 168, 171).

⁷⁰ Kot »Joseph Tinklsteiner (sic!), Carniolus Gurgfeldensis« je 28. marca 1721 prejel subdiakonsko posvečenje (AAU, ACAU, busta 637, Ordinanze sacre 1721–1734).

⁷¹ Naveden je med konviktniki kot študent sintaktičnega razreda, sicer samo s prvim imenom Modest in brez krajevnega izvora (Črničec: *Ljubljanski klasiki*, str. 131).

⁷² Modest Baltazar je v graški univerzitetni matriki naveden med retorji (*Rhetores*), kot Krčan in pomotoma kot Štajec, tokrat samo z drugim osebnim imenom: »Balthasar Tunklsteiner, nobilis, Gurgfeldensis, Styrus« (Andritsch: *Die Matrikeln 3*, str. 150).

⁷³ Krška krstna matica ga pozna z drugim osebnim imenom, kot Modesta: »D(omi)no Modesto Tunkelsteiner Rhetorices Studioso« (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 25. 10. 1698).

⁷⁴ »D(omi)nus Modestus Tunkelsteiner« je bil pred letom 1714 boter samo 5. novembra 1703 in 5. aprila 1704.

⁷⁵ Njegove poroke ni v najstarejši ohranjeni krški poročni matici, ki se sicer začinja 29. aprila 1713 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770).

⁷⁶ Prav tam, R 1670–1729, 28. 10. 1714. – Njegov krstni boter je bil tetin mož Janez Krstnik Kamnikar, to pa priča o dobrih odnosih med družinama.

⁷⁷ Modest Baltazar Tunkelsteiner je šel za botra 25. 10. 1715, 26. 11. 1716, 1. 1. 1718, 29. 10. 1719 (pomotoma označen kot Modest Vid), 21. 9. 1720 (enako kot botra brez navedbe priimka), 6. 5. 1721, 5. 1. 1722, 16. 12. 1722, 4. 2. 1723, 20. 3. 1724, 21. 11. 1724, 21. 4. 1725, 7. 8. 1725, 3. 6. 1726, 4. 2. 1727, 6. 3. 1727, 3. 4. 1727, in 10. 8. 1729 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

⁷⁸ Razen za mandatni leti 1700/1 in 1708/9, ko je bil Modest Baltazar še zelo mlad, so za prvo polovico 18. stoletja znana imena vseh krških mestnih sodnikov, izpričana v gradivu o volitvah v arhivu kranjskega deželnega vicedoma, v maticnih knjigah in kroniki krškega kapucinskega samostana (prim. NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, R 1730–1771, P 1713–1770; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, fasc. 179a, lit. G VIII–1; Kralj: *Archivum loci*, str. 487).

prenehanje njegovih botrstev lahko priča le o dvojem: da se je odselil ali umrl, star 48 let. Kot zadnji iz Tunkelsteinerjeve rodbine je bil šest let pozneje v vlogi krstnega botra omenjen samski (*liber*) Jožef Tunkelsteiner. V njem prepoznamo njegovega tedaj 21-letnega sina,⁷⁹ čigar nadaljnja usoda je prav tako neznana. Kakor koli, v prvem popisu krških hiš iz leta 1749 med hišnimi gospodarji ni več nobenega Tunkelsteinerja.⁸⁰

Kot smo že omenili, so bili Tunkelsteinerji s poroko sorodstveno povezani z **Janezom Krstnikom Kamnikarjem**, kupcem Valvasorjeve hiše, neposredne sosede njihovega doma. To dejstvo bo pomagalo pri potrditvi njene lokacije, ki smo jo najprej kot zelo verjetno določili na podlagi mlajših katastrov (terezijanskega in franciscejskega), historiat hiše pa poznamo od leta 1717 dalje, ko je s kupoprodajo prešla v last baronov Zetschkerjev. Potrebno bo torej dognati, ali je bila Zetschkerjeva hiša res v rokah Kamnikarja, ki je enajst let prej, leta 1706, kupil Valvasorjevo hišo. Pri tem so ključni podatki o njenem kupcu Kamnikarju, natančneje rečeno, o njem in njegovi družini v »manjkajočih« enajstih letih 1706–1717. Regest kupoprodajne pogodbe v zapuščinskem inventarju Janeza Herbarda pl. Buseta (1724) je po vsebini skromen. Poleg izrecnega zapisa, da je Kamnikar od Valvasorjeve vdove resnično kupil nekdanjo polihistorjevo hišo z vrtom, razkrije le še datum prodaje, 22. november 1706.⁸¹ Vse drugo je neznanka, tako tudi, kdo in kaj je bil kupec Kamnikar. Iz najzgodnejše krške krstne matične knjige 1670–1729 je bilo mogoče ugotoviti, da je priimek Kamnikar prinesel v mesto šele Janez Krstnik, sprva pisar in nato upravitelj gospostva Šrajbarski turn.⁸² Priseljenec Kamnikar se v matici prvič pojavi 16. julija 1701, ko je bil krstni boter zadnjemu tu rojenemu otroku meščana Jakoba Erkarja in je označen kot gosposčinski pisar (*Scribâ Dñj Turnambortensis*). Vse kaže, da je bil tedaj že zaročen ali vsaj prijateljsko povezan z botro istega krščenca, mladenko (*Virgine*) Marijo Elizabeto Tunkelsteiner, hčerko nekdanjega Valvasorjevega

soseda in mestnega sodnika Janeza Andreja Tunkelsteinerja, krščeno 16. novembra 1684 in torej v 17. letu mladosti. Poročila sta se najverjetneje v predpustu naslednje leto, kajti 2. in 13. maja 1702 je bila dvema krščencema, meščanskemu in gostaškemu otroku, botra že »gospa« Marija Elizabeta Kamnikar, 6. januarja 1703 pa so nesli h krstu Kamnikarjevo prvorojenko. Kaj potrjuje, da se je Kamnikar res oženil s Tunkelsteinerjevo hčerko in ne s kakšno njeno soimenjakinjo, najsi bo v Krškem najsi bo prej kje drugje? Najprej dejstvo, da srečamo Tunkelsteinerjevega sina Modesta Baltazarja in njegovega sina Jožefa še veliko pozneje v specifični povezavi z dvema Kamnikarjevima hčerkama, njunima sorodnicama. Modest Baltazar je bil poročna priča prvi, svoji nečakinji (1725), Jožef pa krstni boter prvorojenki druge, svoje sestrične (1735), in tedaj sploh edinkrat v vlogi botra, o čemer bo še tekla beseda. Poleg tega je imela v Krškem dvojno ime Marija Elizabeta samo še žena Franca Karla Pihlerja, kratek čas upravitelja krškega gospostva.⁸³ Ne nazadnje pa je Marija Elizabeta Kamnikar od leta 1702 do 1713 (tisto ali naslednje leto je umrla) izpričana kot krstna botra pogosteje kot kdor koli drug – kar 41-krat, to pa ne priča samo o njeni osebni priljubljenosti, ampak posredno tudi o tem, da je šlo za domačinko iz stare in ugledne družine.⁸⁴ Njen mož, ki je medtem postal gosposčinski upravitelj in zaradi fizične združitve uprave dveh gospostev Šrajbarski turn in Krško domala »vsemogočen«,⁸⁵ je nasprotno botroval vse-

⁷⁹ NŠAL, ŽA Krško, R 1730–1771, 10. 7. 1735. – Izključeno je, da bi šlo za njegovega strica Jožefa, rojenega leta 1696, saj je ta postal klerik in bi bil v krstni matici brez dvoma označen kot gospod. – Gl. op. 69 in 70.

⁸⁰ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

⁸¹ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Herberta pl. Buseta, 11. 7. 1724, pag. 31–32. – Več o tem: Golec: Dve Valvasorjevi hiši, str. 37.

⁸² Samo 6. januarja 1676 je v Krškem izpričan krst nekega Gašperja Kamnikarja, sina Tomaža in Marjete (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

⁸³ Pihler je kot upravitelj nasledil Franca Rozmana, v krstni matici zadnjič izpričanega 4. oktobra 1699. Marija Elizabeta Pihler, upraviteljeva žena (*praefectissa arcis Gurgfeldens.*), je prvič botrovala 28. 10. 1703, njun edini v Krškem krščeni otrok je vpisan v krstno matico 20. februarja 1704, nato pa zakonca po še nekaj botrstvih izgineta (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 20. 2. 1704, 23. 7. 1704, 5. 11. 1704, 9. 11. 1704, 5. 6. 1705).

⁸⁴ Botrstva Marije Elizabete Kamnikar so si sledila takole: 2. 5. 1702, 13. 5. 1702, 9. 11. 1704, 16. 11. 1704, 24. 9. 1705, 15. 10. 1705, 9. 11. 1705, 22. 1. 1706, 11. 3. 1706, 22. 3. 1706, 26. 11. 1706, 14. 2. 1707, 1. 5. 1707, 2. 10. 1707, 21. 1. 1708, 30. 1. 1708, 24. 2. 1708, 21. 9. 1708, 19. 10. 1708, 10. 12. 1708, 15. 11. 1708, 11. 1. 1709, 22. 2. 1709, 11. 11. 1709, 22. 11. 1709, 26. 2. 1710, 30. 3. 1710, 18. 8. 1710, 11. 9. 1710, 22. 9. 1710, 21. 10. 1710, 11. 6. 1711, 15. 12. 1711, 30. 12. 1711, 15. 3. 1712, 6. 4. 1712, 18. 11. 1712, 29. 1. 1713, 19. 2. 1713, 19. 4. 1713, 21. 6. 1713 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). – Za primerjavo povejmo, da je Kamnikarjeva druga žena, Ljublančanka, v sedmih letih in pol bivanja v Žužemberku (1715–1723) botrovala enkrat samkrat, 24. marca 1721 otroku gosposčinskega kaščarja, njen soprog pa sploh nikoli, čeprav je bil upravitelj gospostva (NŠAL, ŽA Žužemberk, Matične knjige, R 1703–1731).

⁸⁵ Do leta 1705 se v krstni matični knjigi duhovnije Krško kontinuirano omenjata tako upravitelj gospostva Krško

ga trikrat, enkrat pred poroko, tedaj skupaj z Marijo Elizabeto, in dvakrat po njej, zadnjič prav sinu svo-
jega svaka Modesta Baltazarja Tunkelsteinerja.⁸⁶

Med letoma 1703 in 1712 se je zakoncema Kamnikar rodilo osem otrok, od katerih srečujemo tri tudi kot odrasle.⁸⁷ Pri krstih prvih dveh je oče označen še kot gosposčinski pisar na Šrajbarskem turnu, pri tretjem, krščenem 13. julija 1705, pa prvič kot gosposčinski upravitelj. Tudi izbor krstnih botrov, že dotlej sicer imenitnih, se je temu primerno dvignil po družbeni lestvici vse do grofice Auersperg in grofovskega para Ratkay.⁸⁸ V času po napredovanju na položaj gosposčinskega upravitelja je Kamnikar kupil Valvasorjevo hišo (jeseni 1706). Morda jo je imel v zakupu že dotlej, denimo od poroke dalje, saj je bila hiša zadnjih sedem let prazna. Valvasorjeva vdova Ana Maksimila se je namreč leta 1699 ponovno omožila in se z otroki – s hčerkama in sinom, če je tedaj še živel – preselila na Gracarjev turn pod Gorjanci, dom svojega drugega moža Janeza Herbarda pl. Buseta.⁸⁹ Za Kamnikarja, ki je imel zdaj precej lepše dohodke, je

bila prestižna hiša, soseda hiše njegovega tasta Tunkelsteinerja, kot ustvarjena. Po poroki z domačinko iz ugledne družine ter poklicnem in družbenem vzponu se je v Krškem brez dvoma nameraval ustaliti. Kot izhaja iz njegove zadnje omembe v Krškem, v začetku leta 1715, je medtem dobil tudi meščanske pravice in se povzpel celo v ožje vodstvo mesta, med člane notranjega mestnega sveta. Toda okoliščine so se po nekaj letih spremenile. Žena Marija Elizabeta, zadnjič izpričana 21. junija 1713 kot krstna botra, mu je tisto ali naslednje leto umrla. Potem ko je bil 28. oktobra 1714 zadnjikrat boter tudi Kamnikar, ga v krški krstni matici ne srečamo več,⁹⁰ v poročni matici pa najdemo zapis, da se je 28. januarja 1715 vnovič oženil v Ljubljani. K sreči je dal to spremembo svojega osebnega stanja vpisati tudi v krško poročno matico, v kateri je bil tedaj naveden kot gosposčinski upravitelj in edinkrat kot notranji mestni svetnik. Gotovo je dejanje ovekovečil s ponosom, saj je vzel za ženo veliko mlajšo »žlahtno gospodično« Ano Marijo, hčerko pokojnega Janeza Jakoba Učana pl. Bremsfelda (*de Bremsfeldt*).⁹¹ Glede na vpis v krški poročni matici ni dvoma, da je mlado nevesto pripeljal v Krško. Ker pa ni prišel tu na svet noben njen otrok in ker odtlej nobeden od zakoncev

kot upravitelj gospostva Šrajbarski turn, odtlej pa samo še turnski Janez Krstnik Kamnikar. Zadnji upravitelj gospostva Krško je bil Karel Pihler; 20. 3. 1704 je v krstni matici naveden kot oče krščena (*praefecti domini Gurgfeldens.*), njegova žena je bila krstna botra 28. 10. 1703 in 5. 11. 1704 (*Praefectissa arcis Gurgfeldens., Praefectissa Domini Gurgf.*), Pihler pa boter še 23. 7. 1704, 9. 11. 1704 in 5. 6. 1705 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). Skupno upravljanje dveh formalno ločenih gospostev pod istim upraviteljem na Šrajbarskem turnu je nazorno izpričano sredi stoletja v terezijanskem katastru. Janez Matija Šivic je istega dne, 12. aprila 1749, kot upravitelj napisal in podpisal ločni katastrski napovedi za gospostvi, obe datirani na Šrajbarskem turnu (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 131, N 195, No. 1, 12. 4. 1749; prav tam, šk. 114, N 141, No. 1, 12. 4. 1749).

⁸⁶ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 16. 7. 1701, 19. 1. 1708 in 28. 10. 1714.

⁸⁷ Krsti Kamnikarjevih otrok so si sledili takole: 6. januarja 1703 Ana Marija, 14. januarja 1704 Marija Julijana, 13. julija 1705 Ana Marjeta, 30. avgusta 1706 Jurij Adam, 25. oktobra 1707 Katarina Rozalija, 12. avgusta 1709 Franc Bernard, 19. decembra 1710 Janez Krstnik in 5. septembra 1712 Marija Regina (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). – Kot odrasle poznamo (Jurija) Adama, Katarino Rozalijo in Marijo Regino.

⁸⁸ Prvemu in drugemu otroku sta botrovala domači župnik Janez Jurij Tratnik in »gospa« Marija Sidonija Museger (žena gosposčinskega upravitelja v Podsredi), pozneje obtožena čarovništva (Lapajne: *Krško in Krčani*, str. 38). Tretjemu, petemu, šestemu in sedmemu je šla poleg omenjenega župnika za botro (meščanka) »gospa« Marija Barbara Dival, četrtemu skupaj z župnikom Jožefa Leopoldina grofca Auersperg, vdova grofica Barbo pl. Waxenstein, zadnjemu pa Ladislav grof Ratkay in njegova žena Jožefa Leopoldina.

⁸⁹ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 356.

⁹⁰ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁹¹ Prav tam, P 1713–1770. – Poročna matica ljubljanske predmestne župnije sv. Petra ima sicer za en dan poznejši datum, 29. januar 1715 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1677–1715, pag. 364). Kamnikar v njej ni naveden kot upravitelj in meščan, ampak kot »nobilis dominus« in vdovec, ki živi v mestu Krško (*comorans in civitate Gurgfeldens.*), nevesta pa je Marija Ana (ne Ana Marija), hči pokojnega »nobilis« Janeza Jakoba »de Vzana«, brez navedbe plemiškega predikata Bremsfeld. Priče so bile tri: dva Učana, »nobilis« Franc in Ignac ter Adam Valli; v zadnjem prepoznamo krškega meščana, ki se mu je prejšnja leta rodilo več otrok, od katerih je bila enemu krstna botra Marija Elizabeta Kamnikar (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 22. 9. 1710). Nova gospa Kamnikar, Marija Ana roj. Učan, je izvirala iz plemenitene družine, živeče v Šiški pri Ljubljani. Njen oče je v krstni matični knjigi šentpeterske župnije vedno naveden le kot Jakob, materi je bilo ime Marija, znanih pa je osem njunih otrok, rojenih med letoma 1686 in 1702 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1683–1692, s. p., 19. 2. 1686, 11. 5. 1687, 27. 1. 1689; R 1692–1708, s. p., 21. 10. 1694, 18. 1. 1696, 29. 10. 1696, 1. 3. 1701, 22. 9. 1702). Marija Ana je glede na starost okoli 26 let ob smrti leta 1723 (NŠAL, ŽA Žužemberk, Matične knjige, MP 1710–1724) identična z Marijo, krščeno 19. januarja 1696. Posebno vprašanje je plemiški naziv njenega očeta »pl. Bremsfeldt«, ki je izpričan samo v krški poročni matici. Dejansko je (neki) častnik Janez Jakob Učan (*Urschan*) skupaj z bratoma Francem Sigmundom in Danijelom 16. decembra 1695 prejel izboljšan grb in predikat »auf Khutschoff« (Frank: *Standeserhebungen*, str. 145).

Kamninar v Krškem ni bil boter,⁹² se je naša razlaga teh ugotovitev pred nekaj leti končala s sklepanjem, da je Janez Krstnik pustil službo gospodarskega upravitelja, saj se 2. julija 1717 v krški krstni matici v tej vlogi pojavi novo ime – Janez Bernard Erkar.⁹³ Omenjeni datum se časovno lepo ujema s 7. oktobrom 1717, ko so baroni Zetscherji kupili v Krškem prav tisto hišo, ki smo jo glede na lego in velikost označili kot Valvasorjevo (2007).⁹⁴

Kaj natanko se je zgodilo s Kamnikarjem in njegovo družino, se je zdelo nerešljiva uganka, a so mlajši viri ob spletu srečnih okoliščin omogočili nadaljevanje zgodbe. Kot pravilno se je potrdilo sklepanje, da je le težko računati z daljšo navzočnostjo Kamnikarja in njegove druge žene v mestu, glede na to, da po poroki ni v maticah o njiju nobenega sledu. Toda pozneje, v dvajsetih in tridesetih letih 18. stoletja, so v krških krstnih in poročni matici omenjeni trije Kamnikarjevi odrasla oziroma že odrasli otroci: Katarina Rozalija, (Jurij) Adam in Marija Regina. Njihova navzočnost v Krškem bi lahko zamajala sklepanje, da je Kamnikar hišo prodal in se odselil, s tem pa postavila pod vprašaj tudi sklepanje, da je Valvasorjeva hiša pristala v rokah baronov Zetscherjev. Ker Janez Krstnik Kamnikar in njegova druga žena v Krškem po poroki nista več dokumentirana, je bilo mogoče dvoje. Prvič, da sta umrla med veliko epidemijo leta 1715, ki je morala tudi v Krškem terjati nemajhen davek, a imen in števila umrlih zaradi izgubljene mrliške matice ne poznamo.⁹⁵ In drugič, da sta se odselila neznano kam brez (nekaterih) otrok iz Kamnikarjevega prvega zakona, ki bi torej še naprej živeli v rodnem mestu, kjer so imeli materine sorodnike Tunkelsteinerje in kjer bi jim lahko ostala tudi očetova hiša.

Da je tu še pred poroko živela **hči Katarina Rozalija** (roj. 1707), pričata njeni botrstvi 15. decembra 1724 in 18. marca 1725, ko je bila v 18. letu (*Virgo Rosalia Kamnikarin*).⁹⁶ Slab mesec po drugem

krstu se je 16. aprila 1725 omožila, in sicer z Jurijem **Pečarjem**, upraviteljem Auerspergovega gospostva Samobor. Ime njenega očeta v poročni matici sicer ni zapisano, ker so ravno v tem času vanjo neredko vpisali le nevestino osebno ime, celo brez priimka, a Katarini Rozaliji so privoščili vsaj dekliški priimek: »nata Kamnikarin«. Pomenljivo je tudi, kdo je bil njena poročna priča – Modest Baltazar Tunkelsteiner, stric po materini strani.⁹⁷ Zakonca Pečar sta po poroki ostala v Krškem, kjer so se jima med letoma 1726 in 1737 rodili štirje otroci⁹⁸ in kjer je Jurij še v terezijanskem katastru leta 1749 izpričan kot lastnik opustele zidane hiše poleg hiše baronice Zetscher.⁹⁹ Malo po sestrični poroki je leta 1725 v Krškem prehodno izpričan **Adam Kamnikar** (roj. 1706), in sicer kot »gospod«, ki je šel za botra dvema krščenkama.¹⁰⁰ Glede

⁹⁷ Prav tam, P 1713–1770.

⁹⁸ Krsti Pečarjevih otrok so si sledili takole: Ludvik Aleksander Rajmund (15. 8. 1726), Ana Marija Jožefa (31. 5. 1728), Marija Viktorija (8. 11. 1732) in Janez Krstnik (krščen v sili 8. 5. 1737). Pri krstu prvega otroka je oče še naveden kot upravitelj gradu Samobor, pri drugih treh ni podatkov o poklicu, sicer pa ima razen pri krstu drugega otroka vedno dve imeni – Janez Jurij Pečar, in ne le Jurij kakor ob poroki. Zakonca sta bila do leta 1739 dokaj pogosto krstna botra – Katarina Rozalija 3. 4. 1726, 22. 10. 1726, 3. 1. 1728, 13. 1. 1728, 9. 4. 1731, 30. 6. 1731, 26. 2. 1733, 11. 4. 1734, 24. 2. 1735, 6. 9. 1735, 23. 3. 1736, 22. 2. 1738 in Janez Jurij 13. 11. 1732, 26. 2. 1733, 18. 7. 1734, 8. 5. 1735, 9. 4. 1739, 8. 11. 1739 – zato se zdi več kot verjetno, da pozneje nista več (stalno) prebivala v Krškem. Njun najstarejši sin Ludvik je sicer leta 1741 v graški univerzitetni matriki vpisan kot meščanski otrok iz Krškega, tedaj kot učenec gramatikalnega razreda: »*Petschar Ludovicus, civis, Carniolinus, Gurgfeldensis*« (Andritsch: *Die Matrikeln* 4, str. 179), vendar to samo po sebi ne pove, kje je družina omenjenega leta živela. Taisti sin, krščen kot Ludvik Aleksander Rajmund, je morda istoveten z Aleksandrom Pečarjem, ki je v 70-ih letih prehodno živel v Krškem v hiši št. 25, tik ob kapucinskem samostanu. Ko so 6. januarja 1773 krstili njegovega otroka, je bil označen kot nekdanji upravitelj Šrajbarskega turna, ženi pa je bilo ime Antonija Karolina Suzana, rojena Marcin(a) (*Marzjinin*) (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1771–1784). Umrla je naslednje leto, 20. februarja 1774, stara 36 let (prav tam, M 1771–1784).

⁹⁹ V terezijanskem katastru je Pečar leta 1749 naveden le z osebnim imenom Jurij in izjemoma brez poklica. Vsekakor je bil tedaj še živ, sicer bi namesto njega sumarno navedli dediče (*Erben*). Tri leta pozneje je ob njegovem imenu vpisan že novi lastnik hiše: »Georg Petschar, anjezo Franz Obratschar Haub«. ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752.

¹⁰⁰ Ob prvem krstu, 22. maja 1725, je naveden kot »gospod« Franc Adam Kamnikar, 6. novembra isto leto pa samo kot »gospod« Adam Kamnikar (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). Prvo ime Franc, ki ni bilo krstno, je Kamnikar uporabljal tudi pozneje. Kot Franc Adam se je 28. maja 1733 v Ljubljani že kot vdovec oženil z Marijo

⁹² Prim. NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁹³ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

⁹⁴ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 333–337.

⁹⁵ Močno zmanjšanje števila krstov priča, da v Krškem ni bilo bistveno drugače kot drugod po Dolenjskem. Od 10. decembra 1714 do 11. aprila 1715 niso tu krstili sploh nobenega otroka (v krstni matici je za mesece januar, februar in marec izrecno navedeno: *nihil*) do konca leta pa je zabeleženih le osem krstov. Za primerjavo: v letih 1711–1714 in 1716–1720 je število krščencev znašalo od 29 do 54 na leto (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). O dogajanju na Dolenjskem in drugod na Kranjskem v tem času gl. Golec: Kužne epidemije, str. 56–59.

⁹⁶ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.

na to, da njegovo ime v krstnih maticah odteje pogrešamo in se v Krškem tudi ni poročil, je vse kazalo, da tu ni stalno živel, in to se je pozneje potrdilo. Končno se v krških matičnih knjigah pojavi še ime tretjega Kamnikarjevega otroka, najmlajše hčerke Marije Regine (roj. 1712), ki se je 31. maja 1734, v 22. letu, omožila z Janezom Venceslavom Mühlhofom, priseljencem s Češkega. Vpis poroke še pove, da je bil nevestin oče Janez Krstnik Kamnikar tedaj že pokojni.¹⁰¹ Mühlhof je tu verjetno služboval kot gosposočinski uradnik in si je v takem socialnem okolju našel nevesto. Zakoncema so se v letih 1735 do 1740 v Krškem rodili trije otroci in prvi je imel za botra zadnjega krškega Tunkelsteinerja, materinega bratranca Jožefa.¹⁰² Po rojstvu tretjega otroka pogrešamo o tej družini vsakršno sled. Če sta zakonca v Krškem sploh kdaj premogla lastno hišo, ta leta 1749, ob nastanku prvega popisa hiš v terezijanskem katastru, ni bila več njuna last.¹⁰³ Znana dejstva o treh Kamnikarjevih otrocih – Juriju Adamu, Katarini Rozaliji in Mariji Regini – ne povedo, ali so otroci po očetovi vnovični poroki (1715), tedaj stari tri do devet let, nepretrgano živeli v Krškem. Glede na njihovo mladost je pač razumljivo, da se kot krstni botri pojavijo s tolikšno časovno distanco.

Premik pri iskanju nadaljnjih opornih točk za izsleditev usode njihovega očeta Janeza Krstnika sta prinesla dva podatka, ki sta oba vodila v Žužemberk in vzbujala upanje, da se nanašata na Kamnikarjevo drugo ženo in sina Adama. V Schivizhoffnovi zbirki genealoških podatkov o kranjskem plemstvu je pritegnil pozornost podatek, da je bila neka Marija Ana Kamnikar 24. marca 1721 v Žužemberku botra krščenki zakoncev pl. Karnburg.¹⁰⁴ Tri leta pozneje pa je na graški jezuitski gimnaziji v višjem razredu (*Ex logica*) izpričan neki Adam Kamnikar, »nobilis« iz Žužemberka.¹⁰⁵ Sled

se je izkazala kot vroča. V žužemberški mrliški matični knjigi smo namreč našli težko iskano potrditev, da gre res za naša zakonca Kamnikar. Dne 15. marca 1723 so v kripti tamkajšnje župnijske cerkve pokopali Marijo Ano, soprogo »gospoda« Janeza Krstnika Kamnikarja, upravitelja gospostva Žužemberk, staro okoli 26 let in umrlo v žužemberškem gradu.¹⁰⁶ Kamnikar, o katerem smo doslej vedeli le to, da se je leta 1715 drugič poročil in bil leta 1734 ob hčerkinu poroki mrtev, se je osem let po svojem »izginotju« zdaj spet znašel pred nami. V dobro ohranjenih žužemberških maticah je poleg smrti Marije Ane najti sicer le še en podatek o Kamnikarjih, o že znanem in sploh edinem botrstvu leta 1721. Zakoncema se tu ni rodil noben otrok, noben Kamnikarjev otrok iz prvega zakona pa tudi ni umrl, kar bi potrdilo, da je šla v Žužemberk (vsa) družina, in ne le mladoporočenca.¹⁰⁷

Upraviteljski službi Janeza Krstnika Kamnikarja smo nato sledili v Auerspergov rodbinski arhiv v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, ki je razkril še dodatne podrobnosti. Kamnikar je nastopil službo žužemberškega upravitelja že 1. oktobra 1715, pol leta po drugi poroki, in jo opravljal natanko osem let in pol, do 31. marca 1724.¹⁰⁸ Še isto leto je umrl, kajti njegov naslednik Janez Anton Kralnik v svojem izvlečku prejemkov in izdatkov pravi, da mu je komisija za pregled Kamnikarjevih računov 23. septembra potrdila pobrane prejemke pokojnega Kamnikarja.¹⁰⁹ Tiho upanje, da je v Auerspergovem arhivu shranjen tudi Kamnikarjev zapuščinski inventar in da je v tem morda celo naveden neposredni dokaz o prodaji Valvasorjeve hiše v Krškem – kupoprodajna pogodba iz leta 1717 – se je sicer razblinilo.¹¹⁰ A dotlej neznani podatki so v povezavi z drugimi zadovoljivo osvet-

Jožefo Forstlehner, 2. junija 1735 pa se mu je tam rodila hči Marija Konstancija; pri krstu je označen kot »nobilis« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1718–1745, pag. 313, R 1731–1740, pag. 154–155; prim. Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*, str. 75, 135).

¹⁰¹ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770.

¹⁰² Prvorojenko Marjeto so nesli h krstu 10. julija 1735, Avgusta Rajmunda 17. avgusta 1737 in Marijo Rozino 2. septembra 1740. Zakonca Mühlhof sta bila sicer manj vpeti v lokalno socialno okolje kot Pečarja, saj ju nikoli ne srečamo v vlogi krstnih botrov. NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1730–1771.

¹⁰³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749.

¹⁰⁴ Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*, str. 394.

¹⁰⁵ V Andritschevi objavi univerzitetne matrike je krajevno ime Seisenberg napačno transkribirano kot Geisenburg: »D. Kaminker (sic) Adamus, nobilis, Carniolus, Geisen-

burgensis« (Andritsch: *Die Matrikel* 4, str. 74), zato je v krajevnem kazalu ostalo nerazrešeno (prav tam, str. 616).

¹⁰⁶ NŠAL, ŽA Žužemberk, Matične knjige, MP 1710–1724.

¹⁰⁷ Prav tam, R 1703–1731.

¹⁰⁸ ÖStA, HHStA, FAA, A–VIII–3, Konv. 2, Seisenberg 1715–1799, 1. Extrakte der Einnahmen und Ausgaben unter Joh. B. Kamniker 1715–1724, s. d.

¹⁰⁹ Prav tam, Konv. 1, Seisenberg Extrakte über Einnahmen und Ausgaben, 30. 9. 1724.

¹¹⁰ Tudi zapuščinskih inventarjev drugih žužemberških upraviteljev med žužemberškimi gosposočinskimi spisi ni, čeprav so bili ob smrti še v službenem razmerju. Zato pa je iz leta 1711 ohranjen zapuščinski inventar Adama Fischerja, upravitelja Šumperka, Kozjaka in Male vasi, ki ga je podpisal Kamnikarjev predhodnik upravitelj Karel Anton Ditrih (ÖStA, HHStA, FAA, A–VIII–3, Konv. 1, Seisenberg 1703–1719, Rechnungen des Verwalters Adam Fischer und des Kastners Leopold Fischer, deren Bemänglungen und Justifizierung, 5. 1. 1711).

lili obdobje, v katerem se je zgodilo ključno dejanje naše raziskave.

Kamninar je torej umrl med aprilom in septembrom 1724, vendar vpisa njegovega pokopa v zgledno vodeni žužemberški mrliški matici ni.¹¹¹ Razlogi za to so lahko različni, od tega, da se je iz Žužemberka pred smrtjo odselil, in to bi bilo povsem logično, do tega, da je vendarle preminil tam, a pokop ni vpisan v matično knjigo, ker so nekdanjega gosposčinskega upravitelja pokopali drugje, denimo pri prvi ženi v Krškem. Ker mrliška matica za Krško iz tega časa ne obstaja, ne bomo najbrž nikoli izvedeli, ali se je vrnil v rodno mesto svoje prve žene. V Krškem bi lahko umrl v svoji, tj. v nekdanji Valvasorjevi hiši, če je morda nikoli ni prodal, ali pa pri družini svoje prve žene Tunkelsteinerjeve, v najetem stanovanju ali v kakšni hiši, ki jo je medtem kupil. Kakor koli, vsakršno ugiibanje je odveč. Gotovo je le, da odsluženega upravitelja Kamnikarja ni veliko stvari vezalo na Žužemberk, potem ko mu je drugo ženo vzela smrt. Ne v trgu ne drugje v gospostvu namreč ni premogel nepremičnin,¹¹² ampak je, dokler je bil upravitelj, potrjeno živel v gradu (o tem navedba kraja ženine smrti: *ex Arve*). Glede na to, da je bila njegova 17-letna hči Katarina Rozalija prvič botra v Krškem že 15. decembra 1724 in se tam naslednje leto tudi omožila, bi se zdelo verjetno, da se je iz Žužemberka preselila vsa Kamnikarjeva družina. Kakor tudi nič manj, da je hči sama ali z drugimi otroki prišla nazaj šele po očetovi smrti, kot sirota brez obeh staršev. In ne nazadnje, da Krškega sploh ni zapustila, ampak je leta 1715, po očetovi odselitvi v Žužemberk kot osemletna deklica ostala pri družini Tunkelsteiner.

Nič od tega niti ne potrjuje niti ne ovrže možnosti, da Kamninar svoje hiše ni prodal. Kakor tudi ne vemo, v kateri hiši je Katarina Rozalija živela po poroki leta 1725 in kako je njen soprog Janez Jurij Pečar prišel do hiše ob glavni mestni ulici (rekt. št. 50), katere lastnik je bil leta 1749, ko so stavba označili že kot prazno (*ödt*). Tri leta pozneje je imela novega gospodarja, kramarja in večkratnega mestnega sodnika Franca Obračarja.¹¹³ Šlo je za zi-

dano hišo z visokim letnim donosom 17 goldinarjev (1752), pri tem pa je pomenljivo, da je na njeni desni stala Zetschkerjeva hiša (rekt. št. 51),¹¹⁴ vodilna »kandidatka« za nekdanjo Valvasorjevo hišo.

Tako smo dobili še drugo morebitno Valvasorjeve hišo, kajti ena od možnosti, kako je Pečar postal gospodar hiše, je tudi ta, da bi mu jo v zakon prinesla žena, ki bi jo podedovala po svojem očetu Janezu Krstniku Kamnikarju. V tem primeru Kamninar svoje hiše, kupljene leta 1706 od Valvasorjeve vdove, ne bi smel prodati, ampak bi jo moral obdržati vse do smrti leta 1724, torej tudi potem ko se je leta 1715 preselil v Žužemberk.

Kako bomo razvozlati uganko? Lokacija med dvema velikima zidanima hišama z vrtom in ugotovljeni historiat hiše od leta 1717 dalje dajeta prednost Zetschkerjevi hiši (rekt. št. 51), metoda sledenja Kamnikarjevim sorodnikom pa odpira možnost, da je Valvasor posedoval njeno levo sosedo, sredi 18. stoletja Pečarjevo (rekt. št. 50). Problem se zdi na prvi pogled težji, ker stojita hiši druga ob drugi in sta si na zunaj tako podobni: leta 1749 obe zidani in z velikim vrtom, leta 1752 njuna letna donosa primerljivo visoka (17 oziroma 14 goldinarjev), povrhu tega imata po franciscejski katastrski mapi (1825) obe na dvorišni strani prizidek, ki bi bil lahko Valvasorjeva »postavljena nova zgradba«, izpričana v njegovem zapuščinskem inventarju. Re-

RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752). Poklic kramarja razkriva šele štiftni register iz leta 1756, ko je Obračar že bil gospodar Pečarjeve hiše (prav tam, No. 8, štiftni register 1756). Funkcijo mestnega sodnika je opravljal štiri zaporedne mandate v letih od 1735 do 1739, ponovno štiri mandate v letih od 1743 do 1747 in nato še med 1752/53 in 1759 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1730–1771, 9. 7. 1735, 29. 1. 1736, 23. 3. 1736, 25. 3. 1736, 26. 4. 1736, 16. 11. 1736, 13. 9. 1737, 23. 4. 1738, 17. 6. 1738, 15. 2. 1739, 8. 6. 1744, 17. 2. 1745, 25. 7. 1745, 27. 10. 1745, 2. 3. 1746, 14. 3. 1753; P 1713–1770, 23. 1. 1736, 18. 2. 1737, 27. 2. 1737, 16. 10. 1737, 23. 11. 1745; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, I/97a, lit. G VIII–5, 13. 5. 1744; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 109, N 115, No. 6, štiftni register meščanskega špitala 1756, s. d.; prim. Kralj: Archivum loci, str. 487). Franc Obračar ni bil v nikakršnem sorodu s Pečarji. Njegova žena, ki mu je po dvanajstih letih zakona rodila enega samega otroka (krščen 26. aprila 1736), je bila Barbara Perne, s katero se je oženil 21. februarja 1724, ko je že bil meščan (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, P 1713–1770). Barbara je preminila v kupljeni, prej Pečarjevi hiši, 17. aprila 1786, stara 85 let, Franc pa očitno še pred letom 1771, ko se začel najstarejša mrliška matica (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, M 1771–1784, M 1784–1818, fol. 3).

¹¹¹ NŠAL, ŽA Žužemberk, Matične knjige, MP 1710–1724.

¹¹² Prim. urbarje gospostva Žužemberk: ÖStA, HHStA, FAA, A–15–90 (Urbar 1715–16), A–15–91 (Urbar 1717–18), A–15–92 (Urbar 1719–20), A–15–93 (Urbar 1721–22), A–15–94 (Urbar 1723–24), A–15–95 (Urbar 1725–26).

¹¹³ Preden je Franc Obračar postal lastnik Pečarjeve hiše, je po popisu hiš v terezijanskem katastru iz leta 1749, v katerem je naveden brez poklica, imel na isti strani ceste proti jugu leseno hišo, ki je tri leta pozneje (1752) pripadala že novemu lastniku in izkazovala letni donos 6 goldinarjev (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140,

¹¹⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752; No. 8, štiftni register 1756.

števec je treba poiskati s primerjanjem vseh ugotovljenih dejstev o družinah Kamnikar in Pečar, te pa soočiti z vedenjem o družinah obeh Valvasorjevih sosedov – Tunkelsteinerja in Šveršnika – ter z vedenjem o najzgodnejših dokumentiranih lastnikih hiš iz srede 18. stoletja, tako treh velikih zidanih ob Cesti krških žrtev kot tudi njihovih prvih dveh sosed. Po metodi izločanja in iskanja hiše, ki bi ustrezala vsem znanim dejstvom, se bo nazadnje pokazalo, da je bila Valvasorjeva hiša resnično poznejša Zetschkerjeva, njena leva sosedka, katere gospodar je bil sredi 18. stoletja Kamnikarjev zet Jurij Pečar, pa je najverjetneje in najlaže prišla v Pečarjeve roke tako, da jo je njegova žena Katarina Rozalija, sicer Kamnikarjeva hči, podedovala po svojem stricu Baltazarju Modestu Tunkelsteinerju. Razrešitev uganke bo prineslo ugotovljeno sorodstvo med Kamnikarji in Tunkelsteinerji, brez dvoma sosed, saj je Valvasor leta 1693 kupil hišo, ki je stala poleg hiše Janeza Andreja Tunkelsteinerja. Tunkelsteinerjeva hiša je torej poznejša Pečarjeva (rekt. št. 50, stavbna parc. 59), Valvasor-Kamnikarjeva pa poznejša hiša baronov Zetschkerjev (rekt. št. 51, stavbna parc. 58).

Več razlogov govori v prid tezi, da je prav Kamnikar leta 1717 prodal svojo hišo baronom Zetschkerjem. Pri tem so odločilni motivi, ki bi ga vodili v prodajo, in spremljanje usod njegovih otrok iz prvega zakona s Tunkelsteinerjevo. Prvič, bilo bi zelo nenavadno, ko bi Kamnikar svoje otroke po ženini smrti pustil v Krškem, pri njenem bratu Modestu Baltazarju. Potrditev, da so šli z njim ali vsaj za njim v Žužemberk, potem ko je tam jeseni 1715 prevzel službo upravitelja gospodstva, je navedba krajevnega izvora sina Adama leta 1724, v letu očetove smrti. Graški študent Adam Kamnikar, tedaj star 18 let, je označen kot Žužemberčan (!),¹¹⁵ čeprav je vsaj polovico dotedanega življenja preživel v Krškem, kjer se je leta 1706 tudi rodil. Od treh Kamnikarjevih otrok, ki jih pozneje kot odrasle spet srečamo v Krškem, je bil povrhu tega najstarejši, to pa prejkone priča o tem, da sta se z očetom preselili v Žužemberek tudi hčerki, mlajša stara leta 1715 šele tri leta.

Zakaj se je oče Janez Krstnik Kamnikar sploh odločil, da zapusti Krško in sprejme mesto žužemberškega upravitelja? Mesto se je spraznilo, ko je tamkajšnji upravitelj Karel Anton Ditrich maja

1715 umrl, in sicer prav na vrhuncu epidemije, ki je v Žužemberku zahtevala številne žrtve, morda tudi njegovo življenje.¹¹⁶ Kamnikarju se je tako verjetno ponudila boljša poklicna priložnost. Žužemberško gospodstvo v rokah druge, knežje veje Auerspergov, je bilo po obsegu sredi 18. stoletja sicer nekoliko manjše kot gospodstvu Krško in Šrajbarski turn skupaj, po obdavčenosti pa v rahli prednosti.¹¹⁷ Pri Kamnikarjevi odločitvi za novo službeno mesto so poleg tega lahko pretehtali tudi osebni razlogi. Žena Tunkelsteinerjeva, Krčanka, mu je malo pred tem umrla in drugič se je oženil z nedomaćinko. S svakom Modestom Baltazarjem Tunkelsteinerjem se je sicer dobro razumel, saj je šel natanko tri mesece pred svojo vnovično poroko za krstnega botra svakovemu sinu.¹¹⁸ Toda splošno razpoloženje v Krškem tisti čas nikakor ni bilo zdravo. V mestu so od leta 1701 in vsaj do leta 1714 v presledkih potekali čarovniški procesi, ki so Krško spravili na precej slab glas. Obsodili in sežgali naj bi od 20 do 30 oseb, po drugih poročilih celo 40, med temi tudi hčerke in soproge meščanov in mestnih svetnikov. Še več, številne so kot svojo zapeljevalko obtoževale premožno Sidonijo Museger, ženo gosposčinskega upravitelja v Podsredi, sicer zelo priljubljeno krško krstno botro in dobrotnico Cerkve. Ko je Kamnikar leta 1715 zapuščal Krško, se preganjanje čarovnic še ni poleglo, saj so le malo pred tem usmrtili hčerko mestnega sodnika Marijo Colnarčič. Čeprav se je mesto sodnim procesom upiralo, Kamnikar v takih okoliščinah ni imel nobenega jamstva, da ne bo prišla v primež preiskav in sodnih mlinov tudi njegova mlada druga žena. Obtožbe zoper njo, ki je prišla od drugod in bila žena upravitelja in mestnega svetnika, niso izključene.¹¹⁹

¹¹⁶ Šestinsitridesetletnega Ditriha so pokopali 14. maja 1715 (NŠAL, ŽA Žužemberk, Matične knjige, MP 1710–1724, s. p.). V župniji Žužemberk je smrt množično kosila od februarja do avgusta in dosegla vrhunec maja, ko je umrlo 64 ljudi ali skoraj četrtina od skupno 279 preminulih v letu 1715 (Golec: Kužne epidemije, str. 58).

¹¹⁷ Prim. Smole: *Graščine*, str. 244, 490, 576.

¹¹⁸ NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 28. 10. 1714.

¹¹⁹ Poleg najizčrpnjega vira, sicer pol stoletja mlajšega poročila v kroniki krškega kapucinskega samostana (KSK, Archivum loci PP. FF. Capucinatorum Gurgfeldi, s. p., *Relatio de Sagis etc.*; slovenski prevod v: Lapajne: *Krško in Krčani*, str. 38–40), pričajo o čarovniških procesih in preganjanjih viri prve roke, nastali med letoma 1701 in 1716 (Košir: *Čarovniški procesi*, str. 229–230). – Marija Sidonija Museger je v krški krstni matici kontinuirano navedena kot botra od 31. januarja 1691 do 20. junija 1704 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). – V kolektivni spomin se je od usmrčenih čarovnic najgloblje zasedrila soproga Matevža Jeriša (Lapajne, str. 38, ga je prekrstil v Matijo Jurišo), usmrčena leta 1709. Krška krstna knjiga raz-

¹¹⁵ Andritsch: *Die Matrikel 4*, str. 74. Gl. tudi op. 105. – Glede na ta podatek ni dvoma, da je identičen z Adamom Kamnikarjem, ki je brez krajevnega izvora naveden med konviktniki ljubljanskih jezuitov od maja do konca avgusta 1722, ko je ustanovo zapustil (Črničec: *Ljubljanski klasiki*, str. 177).

Ko je Kamnikar jeseni 1715 postal gosposčinski upravitelj v Žužemberku, bi hišo v Krškem lahko obdržal za vsak primer, če bi se v rodno mesto svoje prve žene še kdaj vrnil. Toda prazna hiša je postajala velik strošek že zato, ker v uboženem in z davki preobremenjenem mestu zanjo gotovo ni bilo lahko najti primernega najemnika. Potem ko je tudi Krško leta 1715 obiskala epidemija in terjala krvni davek, so nanj pritisnili še kranjski deželni stanovi in tako naj bi za izterjavo zaostalih davčnih obveznosti v enem letu poslali nadenj kar pet vojaških eksekucij. Namesto plačila davka so morali Krčani določen čas vzdrževati vojake, nastanjene na svojih domovih. Še več, samo nekaj mesecev po Kamnikarjevem odhodu je Krško zgodaj spomladi 1716 v znamenje odpora do takšne prakse doživelo pravo malo evakuacijo. Mestni sodnik je zaupal svoje premoženje kapucinom in se umaknil v Kamnik, meščani pa so se zatekli v svoje vinograde po okolici.¹²⁰ V napol izpraznjenem in zadolženem mestu se je vojska tem raje nastanila v veliki prazni hiši, kakršna je bila Kamnikarjeva. Njen lastnik je imel tako še en tehten razlog več, da bi se hiše in z njo povezanih bremen otresel, brž ko bi se za to pokazala primerna priložnost. Njegov interes se je

povsem ujemal z željo Janeza Sigfrida barona Zetschkerja, da bi si v Krškem našel primerno novo domovanje, iz katerega bo upravljal svojo skromno zemljiško posest v bližnji okolici. Tako si je komaj mogoče predstavljati, da bi bil pod kupoprodajno pogodbo za Zetschkerjevo hišo, datirano 7. oktobra 1717, podpisan kak drug prodajalec kot Janez Krstnik Kamnikar. Z baronom Zetschkerjem se je očitno pogodil za kupnino, s katero sta bila zadovoljna oba, prodaje hiše pa niso ovirali nikakršni pravni zadržki. Nekdanja Valvasorjeva hiša je bila namreč (po vsebini regista iz leta 1724) izključno Kamnikarjeva last in temu leta 1717 še ni bilo treba izplačati morebitne dediščine po prvi ženi, ki je pripadala mladoletnim otrokom iz prejšnjega zakona.

Po legi in ugotovljenih novih okoliščinah sodeč je torej Zetschkerjeva hiša vse verjetneje nekdanja Vodnik-Valvasor-Kamnikarjeva, toda za končno potrditev je treba z gotovostjo izločiti njeno »protikandidatko«, sosednjo hišo na levi, ki je bila sredi 18. stoletja v rokah Kamnikarjevega zeta Jurija Pečarja. Še prej si oglejmo, kaj se je do nastanka terezijanskega katastra dogajalo z desno sosedo in zakaj ta kot možna nekdanja Valvasorjeva hiša ne pride v poštev.

Desna sosedna (rekt. št. 52, stavbna parc. 57) je bila po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja (1749, 1752) zidana hiša z letnim donosom 16 gordinarjev in v rokah že znanega gosposčinskega upravitelja Ignaca Gosarja, ki smo ga obravnavali kot zeta Urbana Čokla, gospodarja napačne Valvasorjeve hiše. O Gosarjevi hiši smo ugotovili, da jo je Gosarju prinesla v zakon žena Marija Ana, rojena Donati, ta pa jo je gotovo podedovala po svojem prvem možu Francu Petriču, prav tako gosposčinskem upravitelju.¹²¹ Petričev izvor ni znan in

kriva, da ji je bilo ime Uršula in jo kot botro zadnjič navaja 3. oktobra 1705 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729), njen soprog pa se je drugič oženil 19. januarja 1710 (regest poročne pogodbe v zapuščinskem inventarju župnika Janeza Jurija Tratnika, 16. 9. 1715, pag. 129, v: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, Lit. G IV–7). – Jeriševa hči je bila Marija Colnarčič, ki so jo po besedah kapucinske kronike procesirali okoli leta 1714. Glede na to, da je bil 15. junija 1714 krščen njen drugi otrok, pozneje pa Marijino ime v krstni matici ni več izpričano (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729), lahko proces postavimo najbolj zgodaj v drugo polovico leta 1714. Priimek usmrčene Marije (*Maria Zolnerzitsbin*) je I. Lapajne pomotoma zapisal kot Colnarčič (str. 38), njenega očeta Matevža Jerišo pa je iz mestnega sodnika (*Judex fuit Civitatis*) prekrstil v mestnega svētніка; to je po Lapajnetu (brez navedbe citata) povzel tudi M. Košir (str. 229, 230). Jeriša je bil potrjeno mestni sodnik v letih od 1711 do 1714 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 6. 6. 1711, 23. 7. 1711, 14. 9. 1712, 30. 1. 1713, 11. 6. 1713, 20. 3. 1714; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, Lit. G IV–7, zapuščinski inventar župnika Janeza Jurija Tratnika, pag. 145–146, regest potrdila z 20. 3. 1714, pag. 149, regest pobotnice z dne 12. 5. 1714). Po volitvah na binško torko, 22. maja 1714, ga je zamenjal Janez Mihael Ledl, omenjen kot sodnik v krstni matici 5. 7. in 1. 10. 1714 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729). Jerišovo sodnikovanje v letih 1711–1714 in Ledlovo eno leto do 1715 navaja tudi kapucinska kronika (KSK, Archivum loci PP. FF. Capucinatorum Gurgfeldi, s. p., pag. 78; objava: Kralj: Archivum loci, str. 487).

¹²⁰ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, fasc. 179a, lit. G VIII–1, 2. 4. 1716. – Prim. Golec: »Butale so vas«, str. 30.

¹²¹ Golec: Dve Valvasorjevi hiši, str. 50–57. Po zadnjih ugotovitvah, ki v prvem delu razprave še niso mogle biti upoštevane (prav tam, str. 55), je Ignac Ferdinand Gosar v štiridesetih letih 18. stoletja, ko je že bil poročen z vdovo Petričevo, upravljal dve gospodstvi ljubljanske škofije, najprej Gornji Grad in nato Goričane. Kot upravitelj Goričan je označen v popisu hiš mesta Krško z začetka leta 1749 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749). Ta podatek je bil kažipot k virom o obeh škofijskih gospodstvih. Iz Gosarjevega gornjegrajskega obdobja poznamo njegov nedatirani letni obračun upravitelja za obdobje od 1. maja 1745 do 1. maja 1746 (NŠAL, NŠAL 26, Goričane, fasc. 14, št. 44) ter obračuna za obdobji 1. 5. 1746 – 1. 5. 1747 in 1. 5. 1747 – 1. 5. 1748, podpisana sredi leta 1749 v Ljubljani (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad A, fasc. 49, 19. 6. 1749, 23. 6. 1749), Gosarjeva žena pa je bila v Gornjem Gradu kot »prefectissa« enkrat izpričana v vlogi krstne botre (Župnijski urad Gornji Grad, krstna matična knjiga 1745–1771,

glede na razširjenost priimka bi ga bilo preveč drzno enačiti s Francem Petričem, sinom Andreja in Marjete, krščenim v Krškem 27. julija 1686. Kakor koli, v začetku 18. stoletja sta v Krškem živela z družinama dva meščana Petriča, Andrej in Janez, ki bi oba lahko bila sinova omenjenega Andreja,¹²² Franc, poročen z Donatijevo, pa je bil zadnji s tem priimkom. Povsem mogoče je, da so krški Petriči konec 17. stoletja kupili hišo Valvasorjevega soseda Janeza Petra Šveršnika ali pa so postali njeni lastniki pozneje. Če je bil upravitelj Franc Petrič iz njihovega rodu, je hišo podedoval, to pa se ujema s sklepanjem, zakaj v zapuščinskem inventarju drugega moža njegove žene Ignaca Ferdinanda Gosarja (1763) ni navedena nobena kupoprodajna pogodba za hišo. Prav tako pa je mogoče, da Franc Petrič, izpričan v Krškem od leta 1725, ni bil v nikakršni zvezi s krškimi Petriči in je hišo kupil šele nekako v tem času, vsekakor pred letom 1734, ko je bila omenjena v zapuščinskem inventarju njegovega tasta Antona Sigmunda Donatija. Da hiša ne more biti nekdanja Valvasorjeva, govori že njena lega. Na desni, severni strani, meji namreč na prečno ulico, ne na hišo. V listini o kupoprodaji iz leta 1693 bi bila pri opisu lege Valvasorjeve hiše gotovo navedena ulica in ne, da stoji hiša med dvema hišama z vrtovoma. V zemljiški knjigi iz okoli leta 1822 je namreč pri opisu meja zemljišča, na katerem je ta hiša (rekt. št. 52, urb. št. 53), jasno povedano: na desni meji na mestno ulico (*Rechts die Stadtgassen*), na levi pa je hiša Jožefa Potočnika (prejšnja Zetschkerjeva).¹²³ In če bi sestavljalci listine leta 1693 vendarle odmislili prečno ulico in navedli kot sosednjo hišo (Tunkelsteinerjevo ali Šveršnikovo) stavbo na drugi strani te ozke ulice, moramo ugotoviti, da

tam leta 1749 ni bilo hiše, ampak praznina. Nekoč je tu skoraj gotovo stala zgradba, a je opustela, komajda pa je mogoče verjeti, da bi po letu 1693 s tega mesta izginila velika zidana hiša. Desna soseda Gosarjeve hiše – upoštevali smo jo tudi v preglednici (rekt. št. 62) – je tako sredi 18. stoletja stala bolj proti severu. Šlo je za leseno hišo mesarja Antona Pregla, uvrščeno s 6 goldinarji letnega donosa komaj malo nad mestno povprečje (5,60 goldinarja). Prostor med prečno ulico in to hišo je tudi na Zerovčevi karti Save iz leta 1807 prikazan kot praznina oziroma vrtna površina,¹²⁴ na franciscejski katastrski mapi pa sta tu dela kar dveh vrtnih parcel (zemljiški parceli št. 30 in 31); medtem je na mestu nekdanje Preglove lesene hiše zrasla manjša zidana (stavbna parcela št. 56).¹²⁵

Edina hiša, katere lastnike lahko povežemo z lastniki iz Valvasorjevega časa, je leva soseda Zetschkerjeve hiše, ki je bila leta 1749 prazna (*ödt*) in v rokah Janeza Pečarja (rekt. št. 50, stavbna parc. 59). Kot rečeno, prepoznamo v Pečarju soproga Kamnikarjeve hčerke Katarine Rozalije (roj. 1707), s katero je v mestu izpričan od poroke leta 1725, ko je bil gosposčinski upravitelj v Samoboru, do leta 1739.¹²⁶ Tudi Pečarjeva hiša je torej potencialno nekdanja Kamnikarjeva. Kako in kdaj je prišla v Pečarjeve roke, iz skromnih razpoložljivih virov ni vidno, toda glede na to, da je bila leta 1749 prazna in da Pečarjev dotlej že dobrih devet let ni srečati ne med starši krščencev ne med krstnimi botri, lahko sklepamo, da Jurij Pečar ni postal lastnik šele nedavno in da je družina v njej, dokler je izpričana v Krškem, tudi živela. Ob upoštevanju znanih ugotovitev o vpisovanju lastnikov v kataster¹²⁷ poleg tega ni rečeno, da je bil pravnoformalno lastnik Jurij, ampak zlahka njegova žena Katarina Rozalija ali njeni otroci, če je pred tem preminila. Zelo verjetno je šlo za Tunkelsteinerjevo hišo, ki jo poznamo iz leta 1693 kot hišo Valvasorjevega soseda, takratnega mestnega sodnika Janeza Andreja Tunkelsteinerja, deda Katarine Rozalije Kamnikar, poročene Pečar. Po najverjetnejšem »scenariju« je bila

pag. 29, 21. 11. 1747). V Goričanah sta se zakonca mudila le eno leto, o čemer pričata Gosarjev nedatirani obračun upravitelja za čas od 1. maja 1748 do 1. maja 1749 in pojasnila k obračunu, podpisana že v Krškem 3. maja 1750 (NŠAL, NŠAL 26, Goričane, fasc. 14, št. 44).

¹²² Meščanu Andreju Petriču se je v Krškem med letoma 1672 in 1697 rodilo v dveh zakonih osem otrok, od tega sin Andrej (1677) v prvem in Franc (1686) v drugem (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 20. 1. 1672, 21. 1. 1674, 8. 8. 1677, 27. 9. 1679, 10. 7. 1682, 27. 7. 1686, 21. 12. 1690, 12. 4. 1697). Meščan Andrej Petrič je bil prav tako poročen dvakrat in je imel šest otrok, rojenih od 1703 do 1719 (prav tam, 26. 3. 1703, 13. 4. 1704, 4. 2. 1706, 1. 7. 1709, 17. 3. 1713, 13. 5. 1719). Meščan Janez Petrič, čigar otroci so prihajali na svet v letih od 1703 do 1709 (prav tam, 3. 5. 1703, 26. 3. 1707, 1. 5. 1708), bi utegnil biti Andrejev starejši brat, rojen leta 1672. Ne Andrejeva prva žena Rozalija in ne Janezova žena Marija ne moreta biti Šveršnikovi hčerki (o Šveršnikovih otrocih gl. op. 55).

¹²³ ZAC, ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, knj. 1994 in 1995, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, fol. 234.

¹²⁴ ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, 2/186.

¹²⁵ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1825; zapisnik zemljiških parcel, 20. 4. 1825; mapni list V. – Dolga vrtna parcela št. 31 je bila last Jožefa Kovačiča, ki je imel dve hiši št. 84 in 85 (stavbni parceli št. 54 in 55) na drugi strani glavne krške ulice, v uličnem otoku z napačno Valvasorjevo hišo. Vrtna parcela št. 30 je sodila k (nekdanji Preglovi) hiši s hišno št. 37 (stavbna parcela 56), na katero je tudi mejila.

¹²⁶ Gl. op. 97–98.

¹²⁷ Golec: Dve Valvasorjevi hiši, str. 54.

Žerovčeva karta Save iz leta 1807 – prva tlorisna upodobitev Krškega (ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, 2/186). Nekdanji Zetschkerjeva in Pečarjeva hiša sta prikazani v temnordeči barvi kot en objekt z notranjim dvoriščem, malce višje je na drugi strani glavne ceste ulični otok z napačno Valvasorjevo hišo, ki sega do trga z mestno cerkvijo sv. Janeza Evangelista.

zgodba hiše takšna. Modest Baltazar Tunkelsteiner, stric Katarine Rozalije in njena poročna priča (1725), je umrl kmalu po svojem zadnjem botrstvu leta 1729 in zapustil edinega sina Jožefa (roj. 1714), ki je edinkrat omenjen leta 1735, in sicer kot krstni boter prvorojenki svoje sestrične, Kamnikarjeve hčerke Marije Regine, poročene Mühlhof. Jožef Kamnikar, o katerem ni poročil, da bi študiral,¹²⁸ tako kot nekdanj njegov oče, v Krškem pa se potrjeno ni poročil in si ustvaril družine, je bodisi mlad umrl bodisi od tod odšel. Pomenljivo je, da ni več botroval naslednjima dvema Mühlhofovima otrokoma (1737 in 1740). Logično bi bilo, da je Jožef (kot edinec) podedoval hišo svojega očeta Modesta Baltazarja Tunkelsteinerja, ta pa jo je nasledil po svojem očetu Janezu Andreju, Valvasorjevem sosedu, umrlem med letoma 1701 in 1705. Nič namreč ne kaže, da bi hiša že prej prešla v tuje roke. Kako se je znašla v lasti Pečarjev, lahko samo sklepamo. Juriju Pečarju, možu svoje sestrične, bi

jo lahko zaradi odselitve iz mesta prodal mladi Jožef Tunkelsteiner. Če je ta umrl brez potomcev, bi jo Katarina Rozalija kot bližnja sorodnica lahko po njem podedovala ali pa jo je nanjo prenesel že stric Modest Baltazar bodisi s prodajo bodisi z izročilno pogodbo. Morda njegov sin Jožef ni bil sposoben povsem samostojnega življenja in je šlo za družinski dogovor, da ga bo imetnik hiše vzdrževal do smrti. Prav mogoče je, da sta v Tunkelsteinerjevi hiši, rojstni hiši svoje matere, prebivali z mladima družinama obe Kamnikarjevi hčerki, dokler sta živeli v Krškem, Pečarjeva in Mühlhofova, začasno pa leta 1725 tudi njen brat Adam, ki ga pozneje najdemo v Ljubljani.¹²⁹

¹²⁸ Prim. Andritsch: *Die Matrikeln 4*; Črnivec: *Ljubljanski klasiki*.

¹²⁹ Gl. op. 100. – Priimek Kamnikar srečamo v Krškem zadnjič v terezijanskem katastru, v urbarskem izvlečku gospostva Krško iz leta 1756: Mihael Sečan (lastnik napačne Valvasorjeve hiše!) je plačeval činž za košček kupnopravne njive, ki je bila nekoč Kamnikarjeva (*Michael Setschan von Kamnikber*), nesporno last Janeza Krstnika Kamnikarja (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 114, N 141, gospostvo Krško, No. 12, s. p., Bürgerliche Zinbacker).

Prava Valvasorjeva hiša, poznejša Zetschkerjeva, je današnji južni del Mencingerjeve hiše, združene iz dveh stavb. Pred prenovo (foto: Boris Golec, december 2006).

In neposredno po končani prenovi (foto: Nina Sotelšek, november 2012).

Zadnje potrditev, da Kamnikarjev zet Jurij Pečar leta 1749 ni mogel biti lastnik nekdanje Kamnikarjeve hiše, ampak mu je skoraj gotovo pripadala Tunkelsteinerjeva, najdemo v terezijanskem katastru. Če bi bila namreč Pečarjeva hiša prejšnja Vodnik-Valvasor-Kamnikarjeva, bi jo morali na obeh straneh obdajati primerljivo veliki in vredni hiši, tisti dve, ki ju listina o kupoprodaji iz leta 1693 navaja kot Tunkelsteinerjevo in Šveršnikovo. Toda stanje sredi 18. stoletja ni bilo takšno. Desno od zidane Pečarjeve hiše (1749), ki je imela tri leta pozneje (1752) pod novim lastnikom letni donos 17 goldinarjev, je res stala ustrezno velika hiša – zidana hiša baronice Zetschker z donosom 14 goldinarjev. Nasprotno pa je bila na levi strani neprijemno manjša in slabša lesena hiša kramarja Antona Ostermana (rekt. št. 49, stavbna parc. 60), ki je prinašala le 6 goldinarjev na leto, malo več, kot je znašalo mestno povprečje (5,60). Takšne hiše ni mogoče pripisati ne Tunkelsteinerju ne Šveršniku, četudi je bilo vmes dobrega pol stoletja. O Ostermanovi hiši ni do leta 1749 znanega ničesar, tedaj pa zagotovo ni šlo za hišo, v kateri bi kramar Osterman, pred tem nekaj časa tudi mestni sodnik, sam prebival, ampak za njegovo drugo hišo, ki je bila v rokah Antona Ostermana bržčas le prehodno.¹³⁰ Na južnem koncu mesta je imel namreč precej večjo napol zidano hišo z donosom 10 goldinarjev, lesenjača poleg Pečarjeve hiše pa je kmalu, najpozneje leta 1752, postala last zidarja Franca Gornika, doma s sosednjega Vidma.¹³¹ Če bi bila Pečarjeva hiša nekdanja Valvasorjeva, bi torej morali baroni Zetschkerji od leta 1717 posedovati eno od hiš polihistorjevih dveh sosedov, Tunkelstei-

nerja ali Šveršnika. Tu pa spet naletimo na neskladje dejstev. Če bi jo imel eden od njiju, kar bi bilo glede na velikost povsem mogoče, bi morala biti Ostermanova hiša na levi strani Pečarjeve v rokah drugega. Toda lesenjača s povprečnim donosom nikakor ne pritiče nobeni od tako uglednih meščanskih družin.

Od treh sosednjih velikih zidanih hiš skratka samo ena, **Zetschkerjeva, ustreza vsem kriterijem**, da bi bila lahko nekdanj Valvasorjeva: lega, velikost, čas nakupa, stan poznejših lastnikov. Ugotovitve o njej bomo še enkrat podali v strnjeni obliki:

1) Hišo (rekt. št. 51, stavbna parc. 58) je obubožana baronska družina Zetschker potrjeno kupila za svoje stalno bivališče leta 1717, tj. dve leti potem, ko je Krško zapustil gosposčinski upravitelj Janez Krstnik Kamnikar, za katerega vemo, da je leta 1706 od Valvasorjeve vdove kupil nekdanjo polihistorjevo hišo. Zanj je znano, kakšno lego je imela in med čigavima hišama je stala ob polihistorjevem nakupu leta 1693.

2) Zelo pomembno je, da je sosednjo hišo na njeni levi strani (rekt. št. 50, stavbna parc. 59) pozneje posedovala družina vnukinje enega od obeh Valvasorjevih sosedov, Janeza Andreja Tunkelsteinerja; najverjetneje je hišo podedovala po svojem stricu ali po njegovem zgodaj umrlem sinu, svojem bratranču.

3) Obe navedeni hiši kakor tudi tretja, desna sosedna Zetschkerjeve (rekt. št. 52, stavbna parc. 57), sredi 18. stoletja kot edine v Krškem ustrezajo opisu iz Valvasorjevega časa konec 17. stoletja: stojijo druga poleg druge, imajo vrt, poleg tega so vse tri zidane (takšna je bila tedaj le vsaka peta krška hiša) in spadajo med hiše z najvišjim letnim donosom. Katastrska mapa iz leta 1825 razkrije še dodatno podrobnost: vse imajo na zadnji strani prizidek, to pa se ujema z opisom Valvasorjeve hiše leta 1694, da je bilo zraven zgrajeno novo poslopje.

Dilemo, ali je Valvasorju pripadala poznejša Zetschkerjeva hiša ali njena leva sosedna (kajti to hišo je imela sredi 18. stoletja družina Kamnikarjeve hčerke), smo rešili po dveh poteh. Dokazali smo, da ustreza vsem znanim dejstvom samo Zetschkerjeva hiša. Nasprotno so se pri levi (Tunkelsteinerjevi) pokazale pomanjkljivosti, ki nasprotujejo možnosti, da bi šlo za Valvasorjevo hišo. Ovira za takšno razlago so predvsem dejstva o njenih dveh sosedah, ker se ne skladajo z znanimi podatki o družinah obeh Valvasorjevih sosedov, Janeza Andreja Tunkelsteinerja in Petra Šveršnika.

¹³⁰ Antona Ostermana navaja krška kapucinska kronika kot mestnega sodnika v letih 1732/33, 1739/40 in 1740/41 (Kralj: Archivum loci, str. 487). Ob ponovni izvolitvi 7. junija 1740 (sprva) ni želel ostati na položaju (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, fasc. 179a, lit. G VIII–1, 8. 6. 1740). V mestu se prvič pojavi leta 1707, ko se mu je v zakonu z (Marijo) Heleno rodil prvi od sedmih v Krškem krščenih otrok (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 15. 1. 1707, 13. 11. 1708, 11. 11. 1709, 16. 11. 1711, 4. 6. 1716, 11. 5. 1718, 14. 3. 1720). Žena Marija Helena glede na osebno ime ni izvirala ne iz družine Šveršnik ne iz družine Tunkelsteiner. Drugič se je oženil 5. februarja 1721 z Marijo Nežo Apih, tržansko hčerko iz Radeč; njegova poročna priča je bil (prvi sosed) Modest Baltazar Tunkelsteiner (prav tam, P 1713–1770). V drugem zakonu je imel še sedem otrok (prav tam, R 1670–1729, 19. 1. 1722, 20. 3. 1723, 9. 8. 1724, 9. 1. 1727; R 1730–1771, 8. 7. 1730, 3. 12. 1728, 24. 12. 1732).

¹³¹ Franc Gornik oziroma Gurnik z Vidma se je 10. septembra 1749 oženil s Franciško Husar, ki je bila v službi pri Neži Osterman (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, P 1713–1770), torej pri Antonovi ženi.

Historiat treh sosednjih hiš od leta 1693 do 1749

Hiša na levi (rekt. št. 50, stavb. parc. 59)	Hiša na sredini (rekt. št. 51, stavb. parc. 58)	Hiša na desni (rekt. št. 52, stavb. parc. 57)
Lastnik 1693: Janez Andrej Tunkelsteiner, mestni sodnik († 1701–1705)	Lastnik 1693: Janez Vajkard baron Valvasor († 1693)	Lastnik 1693: Janez Peter Šveršnik, kmalu zatem umrl ali zapustil Krško, žena Ana 1699 v Brežicah
Nasledil sin Modest Baltazar Tunkelsteiner († po 1729)	1706 njegova vdova Ana Maksimila, poročena pl. Buset, prodala Janezu Krstniku Kamnikarju, upravitelju gospostva Šrajbarski turn, poročenemu z Marijo Elizabeto († 1713/14), hčerko Janeza Andreja Tunkelsteinerja iz sosednje hiše	Nasledila katera od Šveršnikovih poročenih hčerk ali prodano
Nasledila njegova nečakinja Katarina Rozalija Kamnikar, por. Pečar, ali od Tunkelsteinerja kupil njen mož Janez Jurij Pečar	1717 kupil Janez Sigfrid baron Zetschker († 1748)	Pred 1734 postal lastnik Franc Petrič († 1738/39), nasledila žena Marija Ana, ponovno poročena Gosar
Lastnik 1749: Janez Jurij Pečar, hiša prazna	Lastnica 1749: njegova žena Klara Konstancija baronica Zetschker	Lastnik 1749: njen drugi mož Ignac Ferdinand Gosar, upravitelj gospostva Goričane

Nekdanja Valvasorjeva hiša je torej danes ena redkih krških hiš, katerih lastnike poznamo za več kot tristo let nazaj.¹³² Kot se je pokazalo ob temeljiti prenovi stavbe v letih 2011 in 2012, je nastala na poznosrednjeveški podlagi in ostala ne bistveno spremenjena nekako od srede 17. stoletja.¹³³ Zidovi, s katerimi so se nedavno ukvarjali konservatorji, so torej natanko tisti, ki so leta 1693 zrlji Valvasorjeve zadnje mesece in njegovo smrt. Še več, v 19. stoletju sta bila lastnika hiše dva pomembna moža, četudi ne dosejata pomena kranjskega polihistorja. Leta 1871 je prišla hiša v last Antona Aleksandra grofa Auersperga, nemško piščega pesnika Anastasiusa Grüna (1806–1876), sicer politika in gospoda na Šrajbarskem turnu.¹³⁴ Že prej sta se v Grünovih rokah znašli tudi obe sosednji hiši, severna (stavbna parc. 57, rekt. št. 52) leta 1850¹³⁵ in južna (stavbna parcela 59, rekt. št. 50) leta 1873.¹³⁶ Zadnja, hiša na levi (parc. 59), je ostala v rokah rodbine Auersperg najdlje, do leta 1898,¹³⁷ srednja in desna pa sta vseskozi do danes

imeli iste lastnike. Leta 1887 ju je od Ervina grofa Auersperga, ki ju jo podedoval leta 1879, kupil odvetnik in pisatelj Janez Mencinger (1838–1912), po katerem nosita stavbi današnje skupno ime Mencingerjeva hiša, čeravno gre za dve ločeni hiši, vendar od okoli leta 1930 z isto hišno številko.¹³⁸

Kot v posmeh usodi je bil prav Mencinger tisti, ki je oporekal postavitvi Valvasorjeve spominske plošče na pročelje tedanje mestne hiralnice, saj zanjo ni bilo mogoče z ničimer dokazati, da bi imela kar koli skupnega s kranjskim polihistorjem. Vedoč, kako težko je pozneje odpravljati napake, je pisatelj s kančkom ironije sklenil svoje nestrinjanje s temi pomenljivimi besedami: »Kdor bi čez leta na drugi hiši izklesati dal, da je Valvasor v njej umrl, se izpostavi najhujšemu prekletstvu, kar je po vsej pravici: obče zasmehovanje.«¹³⁹

¹³² Historiat lastnikov od Valvasorjevega časa do danes je mogoče sestaviti le še za župnišče ter za nekdanji gosposčin-sko in mitninsko hišo.

¹³³ Informacija konservatorke Alenke Železnik 22. 2. 2012.

¹³⁴ ZAC, ZAC/1031, knj. 1994, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 228.

¹³⁵ Prav tam, pag. 234.

¹³⁶ ZAC, ZAC/1031, knj. 1995, Grundbuch der Stadt Gurkfeld, pag. 601.

¹³⁷ Okrajno sodišče v Krškem, Zemljiška knjiga, k. o. Krško, gl. knj. 1–59, vl. št. 56.

¹³⁸ Prav tam, vl. št. 48 in 49. – Od hišnega preštevilčenja okoli leta 1930 imata hiši skupno hišno številko. Dotedanji številki 37 in 38 je zamenjala številka 71 (Župnijski urad Krško, status animarum [zabrisan naslov] po 1893), z uvedbo uličnega sistema leta 1953 pa je hiša dobila številko Cesta krških žrtev 2. Od leta 1959 sta bili hiši v istem zemljiškoknjžnem vložku št. 49 (od 1. maja 2011 zemljiško-knjžnih vložkov ni več), od leta 1975 sta z ukinitvijo stavbne parcele št. 58 obe tudi na isti stavbni parceli št. 57.

¹³⁹ Mencinger: Meniški spomini, str. 207.

Viri in literatura**Arhivski viri**Archivio Arcivescovile Udine (= AAU):

Archivio della Curia Arcivescovile Udine (= ACAU): busta 637.

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 12, 14, 16, 18, 20, 81, 171, 277.

AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek: šk. 23, 75.

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 6.

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 103, 109, 114, 115, 131, 140, 214.

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: N 84.

AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: III. serija, fasc. D 1–193, G 1–156.

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 2, 3, 5, 18, 34, 37, 39, 115, 116, 123, 128, 129, 131.

AS 768, Gospostvo Podčetrtek, Hartenštajn, Olimje: knj. 103.

AS 785, Gospostvo Šrajbarski turn: knj. 24, fasc. 61.

AS 893, Jellouschek Anton: knj. 1.

AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 1–14.

AS 1063, Zbirka listin: a. e. 2742, feb. 1693, Krško.

AS 1068, Zbirka načrtov: 2/186.

AS 1074, Zbirka urbarjev: II/29u.

AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko: šk. 2, 8.

Kapucinski samostan Krško (= KSK):

Archivum loci PP. FF. Capucinatorum Gurgfeldi.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL):

Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL): fasc. 119/10.

NŠAL 20, Gornji Grad A: fasc. 49.

NŠAL 26, Goričane: fasc. 14.

ŽA Krško: Matične knjige: R 1670–1729, R 1730–1771, R 1771–1784, R 1784–1812, R 1812–1837, P 1713–1770, P 1771–1783, P 1784–1816, P 1816–1867, M 1771–1784, M 1784–1818, M 1818–1841; Statusi animarum: fasc. 1.

ŽA Ljubljana-Šentvid: Matične knjige: R 1700–1704, R 1710–1728, R 1728–1741, P 1710–1768, M 1772–1812.

ŽA Ljubljana-Sv. Nikolaj: Matične knjige: R 1731–1740, P 1718–1745.

ŽA Ljubljana-Sv. Peter: Matične knjige: P 1677–1715, R 1683–1692, R 1692–1708.

ŽA Mengeš: Matične knjige: R 1682–1695, R 1695–1707, P 1710–1768.

ŽA Sora: Matične knjige: R 1731–1748, R 1749–1770.

ŽA Žužemberk: Matične knjige: R 1703–1731, MP 1710–1724.

Nadškofijski arhiv Maribor (= NŠAM):

Matične knjige:

Brežice: R 1694–1709, R 1709–1725, R 1725–1738, R 1738–1760, M 1723–1753, M 1754–1770.

Zibika: R 1694–1751.

Okrajno sodišče v Krškem, Zemljiška knjiga:

k. o. Krško: gl. knj. 1–59.

Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA):

Fürstlich Auerspergsches Archiv (= FAA): A–VIII–3, A–15–90, A–15–91, A–15–92, A–15–93, A–15–94, A–15–95.

Pokrajinski arhiv Maribor (= PAM):

PAM/1537, Slekovec Matej: šk. 16.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA):

Innerösterreichische Hofkammer-Akten (= I. Ö. HK-Akten): 1675–III–70, 1689–IV–92, 1737–VII–34.

Innerösterreichische Urkundenreihe (= I.Ö. Urkundenreihe): 1556 X. 30.

Landrecht: K 1355, 1356.

Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC):

ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig: knj. 1994–1996.

Župnijski urad Gornji Grad:

krstna matična knjiga 1745–1771.

Župnijski urad Krško:

status animarum [zabrisan naslov] po 1893.

Literatura

[Anonimus]: XVI. Monats-Versammlung. V: *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* II (1857), str. 113–115.

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 3. 1663–1710*. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1987.

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 4. 1711–1765*. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 2002.

Cevc, Emilijan: Kulturni spomeniki v Krškem in bližnji okolici. V: Smrekar, Lado (ur.): *Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta*. Krško : Skupščina občine, Odbor za pripravo praznovanja 500-letnice Krškega, 1977, str. 165–193.

Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach : Eger'sche Gubernial-Buchdruckerei, 1848.

Černelič Krošelj, Alenka: Sledi Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem – kaj pa jutri? V: Černelič Krošelj, Alenka (ur.): *Janez Vajkard Valvasor in Krško* (Zbirka K mestu K., št. 6). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2008, str. 43–73.

Černelič Krošelj, Alenka: Valvasor in Krško. V: Černelič Krošelj, Alenka (ur.): *Zapuščina Janeza Vajkarda barona Valvasorja v Krškem* (Zbirka K mestu K., št. 1). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2004, str. 7–12.

Černelič Krošelj, Alenka (ur.): *Zapuščina Janeza Vajkarda barona Valvasorja v Krškem*, (Zbirka K mestu K., št. 1). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2004.

Černelič Krošelj, Alenka – Rep Bunetič, Petra: *Celovito obnovljen Valvasorjev kompleks*. Krško : Občina, marec 2010.

Črničec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana : Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopolds I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Kleinmayr & Bamberg, 1876.

Dimitz, A.(ugust): *Vereins-Nachrichten*. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain XV* (1860), str. 20–22.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 5. Band. Si–Z. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1974.*

Glaser, Janko: Jellouschek Anton. V: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*.

Ljubljana : Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 396.

Golec, Boris: »Butale so vas, pa ji pravijo mesto«. Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetljenski dobi. V: *Zgodovina za vse IV* (1997), št. 2, str. 14–42.

Golec, Boris: Dve Valvasorjevi hiši v Krškem – napačna in prava (1. del). V: *Arhivi 35* (2012), št. 1, str. 33–63.

Golec, Boris: Elite v majhnih mestih – Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja. V: Mlinar, Janez – Balkovec, Bojan (ur.): *Mestne elite v srednjem in novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino. Urban Elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian Plain* (Zbirka Zgodovinskega časopisa 42). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 208–249.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. V: *Kronika 49* (2001), str. 23–64.

Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). V: *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 2, str. 80–91.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis 61* (2007), št. 3–4, str. 303–364.

Golec, Boris: Valvasorjevi v Krškem – kdaj, kje, s kom in kako. V: Černelič Krošelj, Alenka (ur.): *Janez Vajkard Valvasor in Krško* (K mestu K., št. 6). Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2008, str. 13–42.

Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). V: *Zgodovinski časopis 62* (2008), št. 3–4, str. 351–383; (2. del). V: *Zgodovinski časopis 65* (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del). V: *Zgodovinski časopis 66* (2012), št. 1–2, str. 46–114.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja. 1. del. V: *Arhivi 32* (2009), št. 2, str. 283–338.

Jellouschek, Anton: Valvasor und Vodnik. V: Costa, Etbin Henrik (ur.): *Vodnikov spomenik. Vodnik – Album*. Ljubljana–Laibach : I. v. Kleinmayr in F. Bamberg, 1859, str. 40–41.

Kološa, Vladimir (gl. ur.): *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. I., II., III. knjiga*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

- Kos, Janko – Toporišič, Jože; Vodnik Valentin. V: *Slovenski biografski leksikon. Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Táborska – Žvanut*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 509–528.
- Košir, Matevž: Čarovniški procesi na Slovenskem. V: *Tratnik Volasko, Marjeta – Košir, Matevž: Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995, str. 153–260.
- Kralj, Angel: Archivum loci PP. FF. capucinarum Gurgfeldi Erectum Anno Domini MDCCLVII. V: *Benedik, Metod – Kralj, Angel: Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja Štajerska kapucinska provinca (Acta Ecclesiastica Sloveniae 16)*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze, 1994, str. 427–591.
- Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofjskega arhiva Ljubljana (Piročniki 2)*. Ljubljana : Nadško fija, 2008.
- Kranjec, Silvo; Radics Peter (Pavel). V: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga. Raab–Švikaršič*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 4–7.
- Kukolja, Božena (ur.): *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*. Ljubljana : Valvasorjev odbor pri SAZU, Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. 1995.
- Lapajne, Ivan: *Krško in Kršani. Zgodovinske in spominske črtice*. Krško : Odbor za oplešanje mesta, 1894.
- Logar, Janez: Opombe. V: *Logar, Janez (ur.): Mencinger, Janez: Zbrano delo. 3. zvezek*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963, str. 327–360.
- Mencinger, Janez: Meniški spomini. V: *Logar, Janez (ur.): Mencinger, Janez: Zbrano delo. 3. zvezek*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963, str. 189–259.
- Radics, pl.[emeniti] P.[eter]: Graščine in hiše rodovine Valvasorjeve na Kranjskem. V: *Ljubljanski zvon* 14 (1894), str. 433–437, 566–570.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Johann Weikhard Freiherr von Valvasor. V: *Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor. Laibach–Nürnberg 1689. I. Band (Buch I bis IV)*. 2te unveränderte Auflage. Rudolfsverth : J. Krajec, 1877, str. 2–7.
- Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach : Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, v.[on] P.[eter]: *Valvasor. Biographische Skizze (Mit dem Portrait und Faksimile Valvasors)*. Graz : Leuschner & Lubensky, 1866.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 5. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Reisp, Branko: Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja. V: *Vovko, Andrej (ur.): Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana : SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 17–31.
- Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana : Slovenska matica, 1998.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. V: *Zgodovinski časopis* 36 (1982), št. 4, str. 321–337.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz : Selbstverlag, 1905.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747. 2. del: Cerkvene zadeve Lit. G (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4)*. Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1988.
- Šebek, Živko: Nekaj razmišljanj o Valvasorjevi upodobitvi Krškega v Slavi vojvodine Kranjske. V: *Černelič Krošelj, Alenka (ur.): Janez Vajkard Valvasor in Krško (K mestu K., št. 6)*. Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2008, str. 105–116.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga (Faksimilirana natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu)*. Ljubljana : Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Cankarjeva založba, München : Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Vodnik, Valentin: Rokopisna avtobiografija. V: *Kos, Janko (ur.): Vodnik, Valentin: Zbrano delo (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev)*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1988, str. 253–254.
- Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola goriške nadškofije 1750–1824. 1. del. 1750–1764 (Viri 31)*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. k. Heraldischen Gesellschaft »Adlers«*. NF V–VI (1895), str. 162–264.

Žigon, Tanja: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)* (Knjižnica »Kronike« 12). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Časopisi

[Anonimus]: Slavnost v Krškem. V: *Dolenjske novice* X (1894), št. 20, 15. 10. 1894, str. 158.

Lapajne, Iv.[an]: Valvazor (Znamenita 200letnica). V: *Dolenjske novice* V (1889), št. 18, 15. 9. 1889, str. 139–141; št. 19, 1. 10. 1889, str. 147–149.

Radics, P.[eter] v.[on]: Eine Reise nach London. V: *Laibacher Zeitung* 112 (1893), št. 274, 29. 11. 1893, str. 2345–2346; št. 275, 30. 11. 1893, str. 2353–2354; št. 276, 1. 12. 1893, str. 2361–2363.

V.: Das Sterbehaus Valvasors in Gurgfeld. V: *Laibacher Zeitung* 113 (1894), št. 162, 18. 7. 1894, str. 1387–1388.

Elaborati

Železnik, Alenka – Kramberger, Dušan: *Konservatorske smernice za prenovo Valvasorjevega kompleksa v Krškem*. Ljubljana : Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, marec 1992.

Železnik, Alenka – Kramberger, Dušan – Oman, Jožef: *Konservatorski program za prenovo Valvasorjevega kompleksa v Krškem*. Ljubljana : Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, januar 1993.

Zusammenfassung

ZWEI VALVASOR-HÄUSER IN KRŠKO – EIN FALSCHES UND EIN RICHTIGES (TEIL 2)

Als der Verfasser des Beitrags vor einigen Jahren die Möglichkeit verwarf, dass der Krainer Polyhistor Johann Weichard Valvasor (1641–1693) im sog. Valvasor-Haus in Krško (Gurkfeld) gestorben sei, an dessen Fassade seit 1894 eine Gedenktafel eingemauert ist, erklärte er mit einem hohen Maß an Gewissheit, dass Valvasors letztes Zuhause ein anderes Haus sei, das einige zehn Meter von diesem entfernt war. Der Zweck des Beitrags ist, beide Häuser im Lichte aller zugänglichen Angaben zu

untersuchen und eventuelle Dilemmas darüber, welches Haus das richtige ist, zu klären. In der Untersuchung wurden neue Quellen über bedeutende Familien aus Krško berücksichtigt, die Taufregister der Pfarreien systematisch eingesehen und sonstige Quellen verwendet, die zum Wissen über die einzelnen Häuser und deren Besitzer irgendwie beitragen konnten. Im Mittelpunkt der Untersuchung standen die Frage, wer der Besitzer des sog. Valvasor-Hauses zu dessen Lebzeiten war, sowie die Entstehungsgeschichte des tatsächlichen Hauses, das im Besitz des Krainer Polyhistor war, d. h. der südlichen Hälfte des heutigen Mencinger-Hauses.

Dessen späterer Besitzer, der Schriftsteller Janez Mencinger (1838–1912), nach dem das Haus heute benannt ist, war jener, der darauf aufmerksam gemacht hatte, dass Valvasors Gedenktafel wahrscheinlich nicht das richtige Haus schmückte. Als die Gedenktafel Ende des 19. Jahrhunderts enthüllt wurde, stützte man sich auf die völlig unbewiesene Behauptung des Hobbyhistorikers Anton Jellouschek, dass Valvasor im Haus Nr. 85 gestorben sei. Es ist zwar Jellouscheks Verdienst, eine Urkunde über den Verkauf des Valvasor-Hauses aus dem Jahr 1693 der Öffentlichkeit präsentiert (1857) und veröffentlicht zu haben (1859), doch hatte er dabei völlig übersehen, dass die Lagebeschreibung des Hauses in der Urkunde nicht dem Haus entsprach, das er als Valvasor-Haus bezeichnete. Das tatsächliche Valvasor-Haus hatte nämlich einen Garten und einen Anbau und stand zwischen zwei Häusern mit Gärten, die im Besitz zweier angesehenen Bürger waren. Die falsche Überzeugung, dass Valvasor das Haus Nr. 85 besessen hätte, war höchstwahrscheinlich im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts entstanden, als der Hobbykustos Anton Edler von Hohenwart (1768–1846), Valvasors Ururneffe, der Besitzer dieses Hauses war, das die Barone Dienersperg, Valvasors direkte Nachkommen, von Hohenwart geerbt und für kurze Zeit in Besitz hatten.

Nachdem die Möglichkeit, dass es sich bei diesem Haus um das ehemalige Valvasor-Haus handle, vor einigen Jahren auf Grundlage der festgestellten Nichtentsprechung der Lage verworfen wurde, bestätigte sich der Irrtum nun auch auf anderem Wege. Die Verfolgung der Angaben aus der Mitte des 18. Jahrhunderts über den Besitzer Urban Čokl, den Verwalter der Grundherrschaft Brežice (Rann), führte zur Feststellung, dass das Haus im Jahr 1701 verkauft wurde, somit fünf Jahre früher, bevor Valvasors Witwe Ana Maksimilia, wieder-verheiratete Buset, ihr Haus an Janez Krstnik Kam-

nikar verkaufte. An der Stelle des Nachbarhauses, mit dem das Haus am Beginn des 19. Jahrhunderts zu einem Haus vereint war, stand zu Valvasors Zeiten bestenfalls ein kleines Holzhaus, das erstmals Mitte des 18. Jahrhunderts bezeugt ist.

Die Suche nach dem richtigen Valvasor-Haus stützte sich bei den sehr spärlichen Quellen auf eine Analyse der bekannten Fakten über Kamnikar und die Besitzer der beiden Nachbarhäuser. Jakob Vodnik, vom dem Valvasor das Haus gekauft hatte, war Mitglied des inneren Stadtrats, der Nachbar Janez Andrej Tunkelsteiner mehrmals Stadtrichter, der andere Nachbar Janez Peter Šveršnik ein angesehenen Bürger, und der spätere Käufer von Valvasors Haus, Janez Krstnik Kamnikar, Verwalter der Herrschaft Šrajbarski turn (Thurn am Hart). Im Hinblick auf ihre gesellschaftliche Rolle – alle gehörten der städtischen Elite an – mussten alle drei Häuser annähernd gleich groß sein und in einem noblen Stadtteil liegen. Die Feststellung ihrer Lage ist dadurch erschwert, dass die ersten Häuserverzeichnisse von Krško mehr als ein halbes Jahrhundert jünger sind, währenddessen sich die Familiennamen der Besitzer aller drei Häuser änderten. Auf Grundlage des Theresianischen Katasters aus der Mitte des 18. Jahrhunderts, der für alle Häuser in Krško den Jahresertrag und für die große Mehrheit auch den Bauzustand anführt, haben sich als wahrscheinlichste Lage der gesuchten Objekte drei Häuser herausgestellt, die noch heute in einer geraden Linie an der Hauptstraße der Stadt stehen. Alle waren nämlich gemauert (damals nur jedes fünfte Haus in Krško) und wiesen einen hohen Jahresertrag aus. Anderswo in der Stadt gab es nur

noch zwei vergleichbare zusammenliegende Häuser, für die auf Grundlage der Quellen unumstößlich bewiesen werden konnte, dass sie nicht die richtigen sein können.

Von den genannten drei großen gemauerten Häusern entspricht nur eines allen Kriterien, einst Valvasors Haus gewesen sein zu können: Lage, Größe, Kaufdatum, Status der späteren Besitzer. Das Haus erwarb die verarmte Adelsfamilie Zetscher als ständigen Wohnsitz, und zwar im Jahr 1717, d. h. zwei Jahre nachdem Janez Krstnik Kamnikar, der Verwalter der Herrschaft Škrajbarski turn, Krško verlassen hatte, der bekanntlich 1706 von Valvasors Witwe das ehemalige Haus des Polyhistor kaufte. Ins Gewicht fällt, dass das Nachbarhaus auf der linken Seite später die Familie der Enkelin von Janez Andrej Tunkelsteiner, einem der beiden Nachbarn Valvasors, in Besitz hatte; höchstwahrscheinlich hatte sie das Haus von ihrem Onkel oder dessen früh verstorbenen Sohn, ihrem Cousin, geerbt. Beide genannten Häuser als auch das dritte, das rechte Nachbarhaus der Zetschers, entsprechen außerdem als einzige in Krško der Beschreibung aus Valvasors Zeit Ende des 17. Jahrhunderts: sie liegen nebeneinander an der Hauptstraße, jedes hat einen Garten, alle drei sind gemauert und zählen zu den Häusern mit dem höchsten Jahresertrag. Die Katastermappe aus dem Jahr 1825 bringt noch ein zusätzliches Detail ans Licht: Alle Häuser haben auf der Rückseite einen Anbau, und das stimmt mit der Beschreibung von Valvasors Haus im Jahr 1694 überein, dass daneben ein neues Haus gebaut wurde.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 344.32(497.4)"1941/1945"

Prejeto: 1. 10. 2012

Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem

JELKA MELIK

dipl. pravnica, mag. arhivistike, dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka – arhivistka
Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI–1000 Ljubljana
e-pošta: jelka.melik@gov.si

AIDA ŠKORO BABIČ

mag. zgodovinskih znanosti, svetovalka – arhivistka
Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI–1000 Ljubljana
e-pošta: aida.skoro@gov.si

IZVLEČEK

Izvršni odbor Osvobodilne Fronte (IOOF) je 13. julija 1943 sklenil, da je treba pravno urediti sodstvo v vojaških enotah. Partizanska vojaška sodišča so v Sloveniji sicer obstajala že dve leti prej. Njihovo delovanje je temeljilo na Partizanskem zakonu in Odloku o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, ki je določal kazniva dejanja, kaznovana s smrtjo. Prvi predlog organizacije in poslovanja odrednih in brigadnih vojaških sodišč je sestavil pravnik Zoran Polič julija leta 1943. Pri delu mu je pomagal pravnik Jože Ravnikar (Gregor). Bil je to nekakšen kazenski materialni in procesni zakon hkrati. Pripombe k osnutku sta oblikovala pravnik Marjan Breclj in Boris Kidrič. Objavljeni odlok in pravilnik predstavljata ne le začetek pravnega urejanja partizanskega vojaškega sodstva temveč začetke novega komunističnega kazenskega prava, ki se je oblikovalo po prevzemu oblasti v letih 1944–1946.

KLJUČNE BESEDE: *partizanska sodišča, partizansko sodstvo, kazensko pravo, Marjan Breclj, Boris Kidrič, Zoran Polič*

ABSTRACT

ESTABLISHMENT OF PERMANENT PARTISAN MILITARY COURTS IN SLOVENIA

On July 13, 1943, the Executive Committee of the Liberation Front of the Slovenian Nation decided to provide a legal basis for military justice. Partisan military courts had already been operating in Slovenia since 1941 based on the Partisan Act and the Decree on the Protection of the Slovenian Nation and its Liberation and Unification Movement, the latter of which had also stated crimes punishable by death. The first proposal for the organizational structure and operation of military courts was drafted in July 1943 by the lawyer Zoran Polič in collaboration with another lawyer Jože Ravnikar (Gregor). The proposal was a combination of criminal, substantive and procedural law, and it received some comments from the lawyer Marjan Breclj and Boris Kidrič. Based on the proposal, the decree and the regulation were subsequently adopted. They represent not only the start of legal regulation of the partisan military courts but also the beginning of the new communist criminal law that took shape after the communist takeover between 1944 and 1946.

KEY WORDS: *partisan courts, partisan justice, criminal law, Marjan Breclj, Boris Kidrič, Zoran Polič*

Izvršni odbor Osvobodilne Fronte (IOOF) je 13. julija 1943 sklenil, da je treba pravno urediti sodstvo v vojaških enotah. Zato je bil član IOOF, pravnik Zoran Polič (Marko),¹ dodeljen glavnemu štabu. V članku *Začetki organiziranega sodstva v NOV in PO Slovenije*,² ki je izšel v posebni številki revije *Pravnik*, posvečeni dvajseti obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, je zapisal: »Četudi je Vrhovni štab že 29. 12. 1942 izdal naredbo o formiranju in organizaciji vojnih sodišč, tega dokumenta nisem poznal, ker ga verjetno zaradi vojaških dogodkov in težkih kurirskih zvez nismo prejeli. Sicer pa bi bilo potrebno tudi, če smo ga prejeli, pripraviti dodatne predpise, ki bi prilagodili obči predpis našim razmeram».³ Do tedaj je bilo izdanih le nekaj krajših predpisov in opozoril, ki sta jih izdala tako IOOF kot Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS) glede posameznih kaznivih dejanj in postopka s storilci. Partizanska vojaška sodišča so v Sloveniji sicer obstajala že dve leti prej, njihovo poslovanje oziroma delovanje pa je temeljilo na Partizanskem zakonu ter Odloku o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, ki je določal kazniva dejanja, ki se kaznujejo s smrtjo.⁴ Osnutek Partizanskega zakona (pravila Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o ustroju, delu in nalogah partizanskih čet) je bil sestavljen sredi julija 1941. V 15. in 16. členu je vseboval določbe o sodstvu.⁵ 15. člen je določal, da partizansko sodišče sestavljajo predsednik, ki ga imenuje komandant bataljona, štirje porotniki, ki jih izvolijo partizani tiste enote, ki ji je pripadal obtoženi, ter partizanski tožilec, ki ga imenuje Vrhovno poveljstvo. Predsednika sodišča in porotnike so imenovali za vsak primer posebej. Manjše disciplinske »pregreške« so obravnavali poveljniki sami, le večji naj bi prišli pred partizansko sodišče. Za izdajstva in kadar se sodišče ni moglo sestati je smel smrtno obsodbo izreči »kolektiv pod predsedstvom političnega komisarja«. 16. člen je

odrejal kazni: opomin, ukor, izvrševanje težavnih in neprijetnih del ter ustrelitev.

Prvi predlog organizacije in poslovanja odrednih in brigadnih vojaških sodišč je Zoran Polič izdelal julija leta 1943. Pri delu mu je pomagal pravnik Jože Ravnikar (Gregor). To je bil nekakšen kazenski materialni in procesni zakon ob enem.

»PREDLOG ZA POSTAVITEV, ORGANIZACIJO IN POSLOVANJE IZREDNIH BRIGADNIH VOJAŠKIH SODIŠČ

Moč naše NOV in PO ter možnost kontrole pretežnega dela slovenske zemlje nam omogoča, da izvedemo začasno ureditev kazenskega sodstva tako za civilno prebivalstvo, kakor tudi za slovensko narodno vojsko.

Poslovanje izbranih sodišč mora preprečiti vsako samovoljo v izvrševanju kazenskega sodstva in s tem mnoge nezdrave pojave, ki bi lahko škodovala celotnemu pokretu.

Predlagana ureditev nima dokončnega značaja, ker mora šele praksa pokazati vse pomanjkljivosti in potrebe, katerim bo treba zadostiti, da bo sodstvo res tudi doseglo svoj namen. Spremenljivost in nepopolnost predlaganega poslovanja tudi zahteva da tako postopku, kakor obsegu kaznivih dejanj ne dajemo oblike zakona, ampak, da ostane vse v obliki sicer obveznih toda po potrebi spremenljivih navodil.

Sodišča postavlja glavno poveljstvo NOV in PO, njihovo poslovanje v poedinih kazenskih primerih določajo navodila (ki odgovarjajo dosedanjemu kazenskemu postopniku), kazniva dejanja pa vsebujejo predpisi (ki odgovarjajo kazenskemu zakoniku).

ORGANIZACIJA SODIŠČ

Po sedanjí organizaciji naše vojske, je najprimerneje, da se osnujejo sodišča po brigadah. Pri tem pa je nujno, da je formacija brigade stalna. V poštev bi prišla eventualno tudi odredna sodišča vendar je zaenkrat vsled nepoznavanja sposobnega kadra v odredih primerneje, da se tudi teritorij odredov kakor tudi odredi sami podrede najbližjim brigadnim sodiščem. Isto velja za vse terenske čete, kjer o snovanju posebnega sodišča sploh ne more biti govora.

Brigadno sodišče je sestavljeno iz:

- 1./ Treh članov in njihovih namestnikov,
- 2./ tožilca in njegovega namestnika.

Vsi člani sodišča morajo biti izbrani tako, da pripadajo različnim edinicam brigade.

Člani sodišča morajo biti izbrani:

- a/ En član in njegov namestnik iz komandnega sestava,
 - b/ en član in njegov namestnik iz politikomisarskega sestava,
 - c/ en član in njegov namestnik izmed partizanov,
 - d/ Tožilec in njegov namestnik iz politikomisarskega kadra.
- Člane in namestnike pod a, b in d predlaga štab brigade, člana pod c, izberejo delegati bataljonov.*

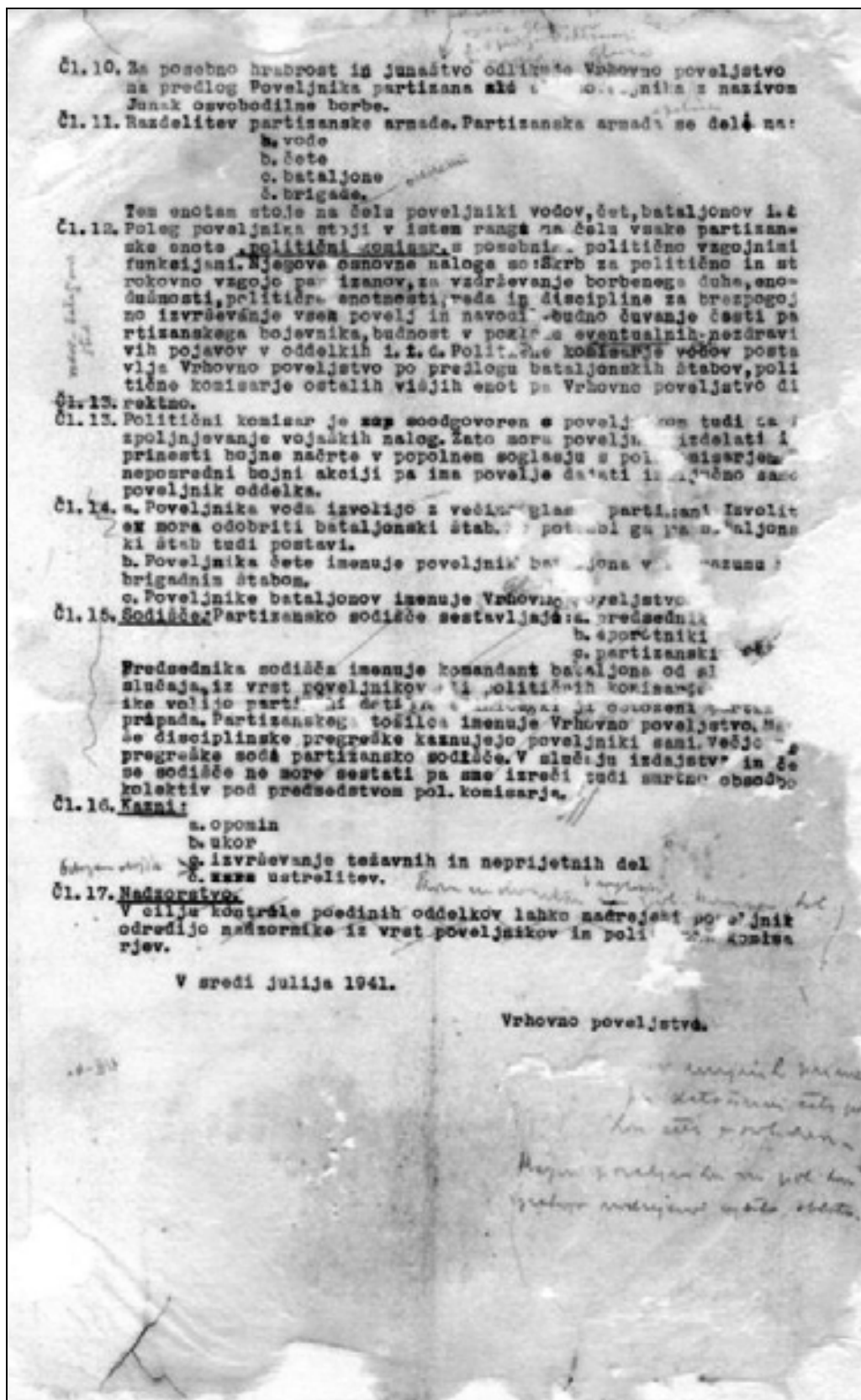
¹ Zoran Polič, slovenski pravnik, partizan, častnik in prvo-borec, 20. december 1912, Lenart v Slovenskih Goricah–13. junij 1997, Ljubljana. Diplomiral je leta 1937 na Pravni fakulteti v Ljubljani, nato je bil do leta 1941 sodni pripravnik na sodiščih in pri Državnem pravobranilstvu. Od leta 1941 je sodeloval v NOB, bil je član vodstva sokolske skupine v OF.

² Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije (op. avt.).

³ Polič: *Začetki*, str. 313.

⁴ Bizjak: *Sodstvo*, str. 233; Mikola: *Partizanska vojaška sodišča*, str. 11; Guštin: *Razvoj*, str. 52; Polič: *Vojaško sodstvo*, str. 37.

⁵ SI AS 1851, p. e. 56; Osnutek tipkopisa je objavljen na spletni strani Arhiva Republike Slovenije v rubriki Arhivalija meseca (februar 2012). Avtorica teksta je Polona Mlakar.

Pravilno bi bilo, da bi bilo celotno sodišče voljeno. Vendar je gotovo, da bi pri taki izbiri, saj v prvem razdobju, sodišče ne odgovarjalo, sodišče ne odgovarjalo svojemu namenu, ker bi partizani verjetno izbirali tiste ljudi, ki jih spoštujejo kot borca, ne morejo pa presojati njihove sposobnosti za tako delo, kot ga zahteva poslovanje sodišča.

Demokracija pri postavljanju sodišč bi bila ohranjena v postavljanju tretjega člana sodišča, ki naj ga izvolijo delegati. Število delegatov poedinah bataljonov lahko določijo po edine brigade same.

Člani pod a, b, in d naj bodo po položaju najmanj namestniki komandanta bataljona oziroma politkomisarja bataljona. Vsaj en član sodišča naj bo jurist.

V vsakem primeru pa mora biti pogoj za izbero posameznih članov sodišča

- 1./ Moralna kvalifikacija
- 2./ Politična zrelost
- 3./ Sposobnost presoje in ocenjevanja.
- 4./ Poznavanje ljudi.

Labko bi vključili v sestav sodišča tudi funkcijo branilca. Nujno pa to ni, ker je po eni strani naložena sodišču silna objektivnost v presojanju in ker je po drugi strani dana obtožencu polna možnost, da na razpolago sam vsa dokazila in jih tudi preko svojih prič pribavi. Pritegnitev branilca bi poslovanje samo obremenjevala in bi vzela sodišču značaj izrednosti oziroma naglosti s katero mora v vsakem primeru poslovati. Na vsak način pa moramo gledati, da z eventualno postavitvijo branilca ne dopustimo tako poslovanje sodišč, kakor je to bilo v preteklosti pri rednih sodiščih.

Brigadno sodišče postavi po predlogu štaba brigade glavno poveljstvo NOV in PO. ~~s posebnim odlokom~~, ki to ureja se glasi:

ODLOK

o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč.

Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije postavlja na ozemlju, ki ga obvladajo ali kontrolirajo slovenske brigade in odredi, posebna brigadna vojaška sodišča, ki sodijo za dobo osvobodilne borbe vsem civilnim in vojaškim osebam za vsa b posebnim predpisih pravilniku navedena kazniva dejanja.

Brigadna in odredna sodišča so sestavljena iz treh članov in njihovih namestnikov ter tožilca in njegovega namestnika. Njih ~~poslovanje~~ organizacija, poslovanje in postopek so predpisani v posebnem ~~navodilih~~ pravilniku.

Ta odlok naj bo objavljen ker načelno določa sestav, obseg in poslovanje sodišča.

Konkretne člane poedinah brigadnih sodišč postavlja glavno poveljstvo s posebnim dekretom.

Sodišče se mora takoj po imenovanju sestati ter si izbrati izmed sebe predsednika in njegovega namestnika (izmed namestnikov) ter tajnika in njegovega namestnika (izmed namestnikov).

Vsi člani sodišča in njihovi namestniki odgovarjajo za svoje poslovanje neposredno Glavnemu poveljstvu, kontrolo nad njihovim poslovanjem vrši sodni oddelek pri glavnem poveljstvu.

V posebno važnih političnih in vojaških primerih pa bi bilo dobro obseg sodišča povečati in sicer tako, da bi izbral vsak bataljon najmanj po štiri zastopnike, ki bi imeli vsi polno pravico sodelovati pri razpravljanju in bi tudi pri ~~izprijenju~~ določanju kazni glasovali. Poslovanje tega sodišča bi bilo javno. Ta sestava sodišča in tako poslovanje bi bilo potrebno vedno tedaj, če naj se doseže izključno politični efekt in če naj bo čim večja publiciteta.

NAVODILA ZA IZVAJANJE KAZENSKEGA SODSTVA

Brigadno vojaško sodišče je pristojno za vse vojaške in civilne osebe, ki prebivajo na terenu, kjer se brigada nahaja ali katerega kontrolira po svojih patroljah.

V pristojnost brigadnih sodišč spadajo kazniva dejanja:

- I. Po odloku IOOF o zaščiti slovenskega naroda:
 1. Vsako sodelovanje z okupatorjem
 2. Aktiven poseg v borbo na strani okupatorja /BEGA, MOGA⁷/
 3. Podpora okupatorjev z navajanjem raznih dejstev.
 4. Denunciranje.
 5. Oglušenje
 6. Propaganda in agitacija ~~xxxxxxxxxx~~ v korist okupatorja /BEGA in MOGA/
 7. Dajanje živih in drugega materiala okupatorju ali njegovim pomočnikom /prostovoljno/.
- II. Po odloku IOOF o edini slovenski narodni vojski. Kaznivo je vsako organiziranje bele garde, modre garde in drugih vojaških formacij izven OF in v nasprotju z NOV in PO.
- III. Zoper narod in poedinca, ki presegajo navadne prestopke in ne spadajo pod I.

Vse manjše prestopke, ki ne spadajo pod brigadna sodišča razpravlja in rasoja civilna oblast, to so poedini terenski odbori, ki vršijo tudi vso civilno sodstvo.

1. Skrivanje in odtegotanje živih NOV in PO, ne da bi bilo to v namenu koristiti okupatorju.
2. Povzročanje preplaha in paničnega razpoloženja, ne v namenu koristiti okupatorju.

⁶ V originalu »Demokracija« (op. avt.).

⁷ Bela garda, modra garda (op. avt.).

3. Vsako širjenje lažnih in alarmantnih vesti.
4. Snovanje roparskih tolp ali ropanje posamezno.
5. Tihotapstvo predmetov, ki so važni za NOV in PO. s terena, ki ga obvlada NOV
6. Zločinski poseg v svobodo poedinca:
 - a/ Telesna poškodba težjega značaja
 - b/ Uboj ali umor
 - c/ Omejevanje osebne svobode
 - d/ Tatvina, ki presega vrednost 10.000 lir.

IV. Vojaška kaznjiva dejanja, ki presegajo običajne disciplinske prestopke.

1. Vojaški disciplinski prestopki spadajo v pristojnost komandnega sestava.
2. Samovoljna odstranitev iz vojske / dezertacija/
3. Širjenje lažne propagande nasprotnika v vojski.
4. Razkrivanje notranje povezanosti in borbenega razpoloženja med partizani.
5. Nemarno vršenje službe, iz katere izvira večja nevarnost za skupnost / nepravilno vršenje straže/
6. Neizpolnjevanje važnih vojaških povelj
Pasivni odpor, ki gre za tem, da slabi skupno vojaško silo.
7. Izdajstvo
8. Namerno uničenje borbene sposobnosti sebe ali tovarišev / namerno poškodovanje/
9. Tatvina
10. Uboj ali umor

Kazni, ki jih izrekajo brigadna sodišča:

- I. Ukor
Ukor priobči sodišče tudi s posebnim pismom in ga po potrebi razglasi pred vojaškimi edinicami oziroma v kraju, iz katerega je obtoženec.
- II. Zablembo imovine
- III. Sklep o zablembi izda sodišče v posebnem odloku, ki ga mora vročiti tudi obtožencu. S to kaznijo se ne sme zamenjavati prisilni odkup, ki se izvrši vedno, kadar vojska ne dobi dovolj hrane in ni kazenskega značaja. Prisilni odkup izvede v celoti vojaška komanda.
- III. Izgon iz bivališča. ⚔
- IV. Prisilna preselitev v določen kraj.
Tudi za kazni pod III in IV mora izdati sodišče poseben odlok, ki ga vroči obtožencu in v primeri pod IV tudi terenskemu odboru v kraju, kjer je bilo obtožencu določeno mesto prebivanja.
- V. Izgon izreče sodišče v primeru, da oseba v kraju nima stalnega bivališča. Preselitev izreče sodišče v primeru, da bivanje obtoženca z ozirom na celotno razpoloženje ni priporočljivo, niso pa podani razlogi za V. Kraj naselitve izbere sodišče tako, da je v oblasti ali pod kontrolo OF.
- VI. Ustrelitev

PREDPISI ZA POSLOVANJE SODIŠČ

Tožilec vodi preiskavo in izbere celoten material za razpravo po:

1. prijavi varnostne in obveščevalne službe
 2. prijavi lokalne obveščevalne
 3. po nalogu Glavnega poveljstva oziroma sodnega oddelka.
- Vsak primer, o katerem naj se razpravlja morajo obveščevalni organi z izbranim materialom takoj predati tožilcu.

Vsem terenskim odborom je treba sporočiti, da so prevzela kazensko sodstvo brigadna sodišča in tudi delikte, ki jih ta sodišča sodijo, s pozivom, da prijavljajo vse kaznive primere preko obveščevalne službe ali pa v izrednih primerih tudi neposredno sodišču samemu oziroma štabu brigade.

Tožilec lahko preiskavo ustavi ali pa uvede samo predhodne poizvedbe. Če smatra tožilec, da je v stvari potrebna razprava predloži kazenski primer predsedniku.

Če tožilec ugotovi, da v stvari ni potrebna razprava oziroma, da na podlagi zbranega materiala razprava ni mogoča sporoči to organu, od katerega je prijavo sprejel in istočasno tudi sporoči sodnemu oddelku.

Razprava mora pričeti najkasneje 24 ur po aretaciji osumljenca.

Sodišče se zbere k razpravi takoj, ko mu tožilec predloži predmet.

Za ugotovitev obtoženčeve krivde zahtuje lastno priznanje. Po potrebi zasliši sodišče priče in sicer jih povabi preko terenskih odborov ali zaupnikov.

Sodišče mora vedno gledati, da je postopek čim krajši toda temeljit.

Sodišče mora o vsakem razpravljanju in zaslišanju voditi zapisnik, ki ga ob zaključku razprave podpišejo obtoženec in vsi člani sodišča.

V izrednih primerih, če je to iz političnih ali vojaških razlogov potrebno, bi lahko sodila sodišča tudi v odsotnosti osumljenca in bi se nato kaznen javno objavila. Na noben način pa ne bi smelo sodišče poslovati v osumljenčevi odsotnosti, če naj bo za kaznjivo dejanje izrečena smrtna kazen.

Ko je zasliševanje zaključeno predlaga tožilec kazen.

Izbira kazni v okviru I do V je v celoti prepuščena sodišču.

Pri izrekanju kazni mora imeti sodišče popolnoma proste roke tudi v tem smislu da na poedine delikte niso vezane v naprej določene kazni. Samo tako bo lahko sodišče izpolnjevalo tudi svojo politično vlogo. Zahteva pa taka svoboda v izbiri kazni silno treznost in pa zgrajenost poedinih članov sodišča.

Nobena kaznen ne sme biti izrečena brez predhodnega zaslišanja.

Izrek o smrtni kazni moajo soglasno sprejeti vsi sodniki / oziroma vsi sodelujoči /

Sodbo izreka sodišče v imenu »Slovenske narodne oblasti«.

Zoper izrečeno kaznen ni nobene pritožbe.

Po izrečni sodbi predloži sodišče predmet štabu brigade radi izvršitve kazni.

Kaznen mora biti izvršena najmanj 24 ur po izrečni sodbi.

Izvršilce kazni, posebno v primeru V. določi štab brigade in sodišče s tem nima nobenega posla.

Sodišče objavi sodbo pred brigado oziroma če sodi civilno osebo v kraju njenega bivališča in sicer s kratko obrazložitvijo.

Obrazložitev sodbe mora biti vedno takšna, da ima vzgojni značaj in da doseže tudi politični efekt.

Takoj po izvršeni kazni, kar mora sodišče označiti v zapisniku, mora dostaviti brigadno sodišče spis sodnemu oddelku pri Glavnem poveljstvu v pregled.

Vsako brigadno sodišče mora voditi spisek obsojencev z navedbo kazni.

Z gornjim predlogom sodstvo seveda ne bo v celoti urejeno, pač pa bodo podani pogoji, da se preneha s samolastnim postopanjem poedinih članov vojske in na tej osnovni ureditvi bo tudi mogoče pripravljati temelje za kasnejše redno sodstvo.

Smisel tega, da ostane zaenkrat vse vključeno samo v navodila in predpise je ta, da se na ta način omogoči izboljševanje in dopolnjevanje po praktičnih primerih, kar bi bilo nemogoče, če bi imeli ti predpisi obliko odloka, naredbe ali zakona.

Predlog temelji tudi na tem, da je dejanski uspešnost vsakega sodstva odvisna od kakovosti ljudi, ki to sodstvo izvajajo. Zato bo tudi v snovanju brigadnih sodišč vse težišče na članih tega sodišča in tudi samo na njih odvisno ali bodo sodišča uživala potreben ugled ali ne. Tega ugleda jim ne moremo dati s še tako temeljitimi predpisi, ki ostanejo ob nepravilnem izvrševanju samo mrtva črka.

Nujno potrebno je, da se pristopi takoj k formiranju prvih sodišč in se nato po praktičnih primerih kazensko sodstvo dopolnjuje.

Na položaju dne, 27. Julija 1943»⁸

⁸ Original predloga pravilnika hrani Arhiv Republike Slovenije v dislocirani enoti v Sektorju za arhivsko gradivo druge svetovne vojne v osebnem fondu Zorana Poliča (SI AS 1743, š. 1, m. 4, s. 6).

Pripombe k predlogu sta dala Boris Kidrič (Peter)⁹ in Marjan Breclj (Miha B.).¹⁰ Tipkopisu predloga so ročno dodani tudi pripombe in pojasnila ter nekateri dodatki, ki so verjetno Poličevi. Tako je bilo dodatno določeno: »Sodno oblast za vse zločine vojaškega ali nevojaškega značaja, ki jih izvrši civilna oseba ali pripadnik slovenske narodne vojske, izvršujejo vojna sodišča. V vsaki brigadi NOV in POS se imenuje eno vojno sodišče.« Marjan Breclj je predlagal, da bi namesto termina »tožilec« uporabljali izraz »preiskovalec« in da naj bo vsaj ta jurist in ne le eden izmed članov sodišča. V zvezi s člani sodišča, in sicer v zvezi s predlogom članov iz komandnega sestava in politkomisarskega sestava, je Jože Ravnikar želel, da bi jih volili štabi bataljonov in štab brigade, Boris Kidrič pa je zapisal pripombo, da jih ni treba določati, ampak naj bodo odprte razne možnosti. Prav tako je predlagal, naj vse člane sodišča postavlja Glavni štab na predlog štabov brigad. Pripomnil je tudi, da niso potrebne določbe za člane sodišča, kjer je zapisano, naj bodo namestniki komandanta bataljona oziroma politkomisarja bataljona, ker Glavni štab lahko pošlje celoten sestav sodišča.

O določitvi branilca je Breclj pripomnil, naj ima obtoženec pravico do branilca, če ga želi, Kidrič pa je kratko in jedrnat zapisal: »Ne branilca!«

Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč bi po mnenju Breclja izdal IOOF, medtem, ko se Kidrič s tem ni strinjal in pripomnil, naj odlok izda Glavni štab, ker gre za vojaška sodišča.

⁹ Kidrič, Boris – Peter (10. 4. 1912, Dunaj–11. 4. 1953, Beograd) je junija 1940 postal član Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS), septembra 1940 pa je bil izvoljen za člana Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ). Sodeloval je pri ustanovitvi Osvobodilne fronte (OF) in bil ves čas vojne sekretar Izvršnega odbora OF. Bil je prvi politični komisar Glavnega štaba NOV in POS (junij–julij, avgust–oktober 1941, december 1941–marec 1942, oktober 1942–maj 1943, oktober 1944–marec 1945).

¹⁰ Marijan Breclj (partizansko ime: Miha Borštnik), slovenski pravnik, krščanski socialist, politik, prvoborec, partizan, častnik in narodni heroj (23. 4. 1910, Gorica–8. 1. 1989, Ljubljana). Leta 1933 je diplomiral na ljubljanski Pravni fakulteti in prav tam leta 1934 tudi doktoriral. Kot študent je deloval v katoliškem društvu slovenskih študentov Zarja in bil tudi kasneje somišljenik krščanskosocialističnega gibanja, ki je bilo povezano s komunisti. Leta 1931 je bil izvoljen za predsednika Zveze slušateljev ljubljanske univerze. Delal je kot odvetnik. Leta 1941 se je vključil v Osvobodilno fronto in do junija 1942 ilegalno živel v Ljubljani. Ob ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet junija 1941 je postal njegov član. Sodeloval je pri opravljanju njegovih splošnih nalog in narodne zaščite ter kot aktivist OF med krščanskimi socialisti. V začetku junija 1942 je odšel v partizane. Januarja 1943 je postal član Izvršnega odbora OF.

"SLOVENSKE POROČEVALEC" št. 15. - 11 - 15. avgusta 1943.

ski begunci usklajeni z javno pozornostjo vse svoje uradne politike in sestaviti takojimovano "uradniško vlad". Ne bo preveč, če rečemo, da je oficialna politika priznanih voditeljev in uradnih politikov doživela po aprilskem zlomu 1941, leta svoj avgustovski zlom 1943, leta celo v emigraciji.

Drugič je značilna zato, ker so ob najnovejši krizi kar mahoma izginili Slovenci in Hrvati iz "vlade". Emigranti so torej na vsej črti Jugoslavije pokopali, med tem, ko je iz krvi Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov vzrastla nova Jugoslavija, ki jo predstavljata Vrhovni štab NOV in POJ ter AVNOJ.

Tretjič in končno je značilna za tega delja, ker mora celo njen novi predsednik, gospod Purić, priznavati, da so se emigranti v Londonu skregali. V reaktivnem taboru doma in v Londonu vlada torej vse hujši razkroj, med tem, ko se narodno-osvobodilno gibanje v Jugoslaviji odlikuje po svoji vse trdnjejši enotnosti.

Kaj bodo sedaj rekli belogardisti, ko ni več njihovih Krekov in Kuharjev?

In kaj bodo rekli sredinski prekupčevalci z narodno usodo? Kaj bodo končno rekli plavogardijski oficirski izdajalci, ki jih ščiti tako močna "vlada"? Naj vsi ti gospodje poslušajo londonski radio, pa bodo čuli, kako se že tudi v londonskem radiu norčijeje iz jugoslovanskih emigrantov. Če se ne motim, je bilo v londonskem radiu pred kratkim celo rečeno, da petdeset jugoslovanskih emigrantov pač ne more zavreti mogočnega ljudskega toka v Jugoslaviji.

Krah in polom naših narodnih izdajalcev je torej popoln na vsej črti. "Zaščitniki" v emigraciji očitujejo vse hujšo slabost, ti preklicani Angleži so pa namesto k beli gardi poslali svoje vojaške misije k partizanom. Kar se tega zadnjega tiče, bodi nimo grede povedano, da Angleži pač ne morejo pošiljati svojih misij k beli gardi, ko pa tako očitno sodeluje z Italijani. Razen tega so Angleži zna ni kot realni politiki. Za realno politiko pa je jasno, da slovenski narod in Jugoslavijo predstavlja resnično le Narodno-osvobodilna vojska.

Glavni štab NOV in PO Slovenije.

Na položaju, dne 5. avgusta 1943.

ODLOK

0

POSTAVITVI BRIGADNIH IN ODREDNIH VOJAŠKIH SODIŠČ

Glavni štab NOV in PO Slovenije postavlja na ozemlju, ki ga obvladajo ali kontrolirajo slovenske brigade in odredi, posebna brigadna in odredna sodišča, ki sodijo za dobo osvobodilne borbe vsem civilnim in vojaškim osebam za vsa v posebnem pravilniku navedena kazniva dejanja.

Brigadna in odredna vojaška sodišča so sestavljena iz treh članov in njihovih namestnikov ter tožilca in njegovega namestnika. Njih podrobno organizacijo, poslovanje in postopek urejuje poseben pravilnik.

Ta odlok stopi v veljavo z dnem objave v "SLOVENSKEM POROČEVALCU".

S M R T P A Š I Z M U - S V O B O D O N A R O D U !

Za Glavni štab NOV in PO Slovenije:

POLITKOMISAR:

ŽIG

KOMANDANT:

Krešcher Boris, l.r.

Rozman Franc, l.r.

PRELOG ZA POSTAVITEV, ORGANIZACIJO IN POSLOVANJE IZREDNIH BRIGADNIH VOJAŠKIH SODIŠČ .

Moč naše NOV in PO ter možnost kontrole pretežnega dela slovenske zemlje nam omogoča, da izvedemo začasno ureditev kazenskega sodstva tako za civilno prebivalstvo, kakor tudi za slovensko narodno vojsko.

Poslovanje izbranih sodišč mora preprečiti vsako samovoljo v izvrševanju kazenskega sodstva in s tem mnoge nezdrave pojave, ki bi lahko škodovala celotnemu pokretu.

Predlagana ureditev nima dokončnega značaja, ker mora šele praksa pokazati vse pomanjkljivosti in potrebe, katerim bo treba zadostiti, da bo sodstvo res tudi doseglo svoj namen.

Spremenljivost in nepopolnost predlaganega poslovanja tudi zahteva da tako postopku, kakor tudi obsegu kaznivih dejanj ne dajemo oblike zakona, ampak, da ostane vse v obliki sicer obveznih toda po potrebi spremenljivih navodil.

Sodišča postavlja glavno poveljstvo NOV in PO, njihovo poslovanje v posrednih kazenskih primerih določajo navodila (ki odgovarjajo dosedanjemu kazenskemu postopku), kazniva dejanja pa vsebujejo predpisi (ki odgovarjajo kazenskemu zakoniku).

ORGANIZACIJA SODIŠČ.

Sredno oblast na vse ploščine vojaškega ali nevojjskega razreda, ki jih izvršuje civilne osebe ali pripadniki slovenske narodne vojske, izvršujejo vojna sodišča. V vsaki brigadi NOV in PO se ustanovi eno vojno sodišče.

Brigadno sodišča je sestavljeno iz:

- 1./ Treh članov in njihovih namestnikov,
- 2./ tožilca in njegovega namestnika.

Vsi člani sodišča morajo biti izbrani tako, da pripadajo različnim enotam brigade.

Člani sodišča morajo biti izbrani:

- a/ En član in njegov namestnik iz komandnega sestava,
- b/ en član in njegov namestnik iz politkomisarskega sestava,
- c/ en član in njegov namestnik izmed partizanov,
- d/ Tožilec in njegov namestnik iz politkomisarskega kadra.

Člane in namestnike pod a, b, in d predlaga štab brigade, člana pod c izberejo delegati bataljonov.

Pravilno bi bilo, da se osnujejo sodišča po brigadah. Pri tem pa je majno, da je formacija brigade stalna. V poštev bi prišla eventualno tudi odredna sodišča vendar je zaenkrat vsled nepoznavanja sposobnega kadra v odredih primerneje, da se tudi teritorij odredov kakor tudi odredi sami podrede najbližjim brigadnim sodiščem. Isto velja tudi za vse terenske čete, ker obnavljanju posebnega sodišča sploh ne more biti govora.

Štab: ad. preiskovalci, nast. tožilec

Na treh odredov! Štabi in odredov! Kajne moremo osti!

Pravilno bi bilo, da bi bilo celotno sodišče voljeno. Vendar je gotovo, da bi pri taki izbi, saj v prvem razdobju, sodišče ne odgovarjalo svojemu namenu, ker bi partizani verjetno izbrali tiste ljudi, ki jih spoštujejo kot borce, ne morejo pa presojati njihove sposobnosti za tako delo, kot ga zahteva poslovanje sodišča.

Demokratičnost pri postavljanju sodišč bi bila ohranjena v postavljanju tretjega člana sodišča, ki naj ga izvolijo delegati. Število delegatov posrednih bataljonov lahko določijo posredni brigadniki same.

Glede imenovanja posameznih članov brigadnih sodišč s strani Glavnega poveljstva je Brecelj dodal, naj tudi predsednika imenuje Glavno poveljstvo. Medtem ko je bil Brecelj mnenja, da naj se sodni oddelek ne omenja pri nadzoru delovanja sodišč s strani Glavnega poveljstva, je Kidrič pripomnil, naj nadzor »vrši« Glavni štab prek sodnega oddelka. Kidriču se je tudi dobro zdel predlog o razširitvi sodišča v pomembnejših primerih. O pristojnostih vojaških sodišč je Brecelj dodal, da je pristojno za vse vojaške osebe svojega območja in civilne osebe celotnega slovenskega ozemlja.

Pri kaznih, ki naj bi jih izreklo vojaško sodišče, je Kidrič predlagal izgon namesto prisilne preselitve v določen kraj. Brecelj je predlagal tudi zapor. Kidrič je dodal še prisilno delo in »pogojno kazen na smrt (ob ponovitvi zločina)«, to pa bi bila v tistem času, kot je napisal Polič, svojevrstna novost v sodstvu.¹¹ Seveda Kidrič ni bil pravnik in je razmišljal drugače. Želel je, da bi bila smrtna kazen ob prvem kaznivem dejanju le zagrožena in bi kot taka vplivala na nadaljnje ravnanje.

Pri predpisih za poslovanje sodišča je Ravnikar dodal, da naj tožilec vodi preiskavo in izbere celoten material za razpravo po prijavi terenskih odborov Varnostno-obveščevalne službe (VOS), brigadne obveščevalne službe, štaba brigade, posameznih partizanov ali civilistov. Kidrič se je strinjal, da bi odstavek izpopolnil v tem smislu. Prav tako je Brecelj ugotavljal, da tožilec ne more sam ustaviti preiskave, temveč jo lahko ustavi samo celotno sodišče. Tudi s tem se je Kidrič strinjal. Ravnikar pa je še dodal, da tožilec lahko da aretirati osebo. Tudi pri tem mu je Kidrič pritrdil. O roku za začetek razprave po aretaciji je Kidrič dodal, da je določen rok (24 ur) tako rekoč nemogoč in da je bolje roka ne določati. Pri predlogu navedbe, da za ugotovitev obtoženčeve krivde zadostuje njegovo lastno priznanje, je Brecelj dodal, da mora biti priznanje izrečeno pred sodiščem.

Izrek o smrtni kazni naj po Kidričevem mnenju sprejme večina sodnikov oziroma večina sodelujočih na procesu.

5. avgusta 2012 je Glavni štab izdal Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč¹², ki je stopil v veljavo takoj, ko je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu. Sodišča naj bi izvajala kazensko sodstvo tako za civilno prebivalstvo kot za partizansko vojsko (vojake, partizane oz. borce).

»ODLOK O POSTAVITVI BRIGADNIH IN ODREDNIH VOJAŠKIH SODIŠČ«

Glavni štab NOV in PO Slovenije postavlja na ozemlju, ki ga obvladajo ali kontrolirajo brigade in odredi, posebna brigadna in odredna sodišča, ki sodijo za dobo osvobodilne borbe vsem civilnim in vojaškim osebam za vsa v posebnem pravilniku navedena kazniva dejanja.

Brigadna in odredna vojaška sodišča so sestavljena iz treh članov in njihovih namestnikov ter tožilca in njegovega namestnika. Njih podrobno organizacijo, poslovanje in postopek urejuje poseben pravilnik.

Ta odlok stopi v veljavo z dnem objave v »SLOVENSKEM POROČEVALCU«.

SMRT FAŠIZMU – SVOBODO NARODU!

Za Glavni štab NOV in PO Slovenije:

*POLITKOMISAR: ŽIG: KOMANDANT
Kraigher Boris, l.r. Rozman Franc, l.r.«*

Z odlokom je bilo določeno, da postavlja Glavni štab NOV in PO Slovenije za ozemlje, ki ga obvladujejo ali kontrolirajo »slovenske brigade in odredi«, posebna vojaška sodišča. Ta bodo sodila »v času osvobodilne borbe« vsem civilnim in »vojaškim« osebam za vsa v posebnem pravilniku navedena kazniva dejanja. Ta vojaška sodišča »so sestavljena iz treh članov in njihovih namestnikov ter tožilca in njegovega namestnika«.

V Slovenskem poročevalcu je Zoran Polič kot član IOOF in načelnik oddelka za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS zapisal spremni članek k odloku z naslovom Reorganizacija sodstva. V njem je poudaril, da je skupaj s prehodom v novo fazo »osvobodilne borbe«, ko »slovenska narodna vojska«, na kateri je pretežno težišče »osvobodilnega dela«, nadzoruje celotno slovensko ozemlje, nujen tudi prehod z obstoječega sodstva v strogo vojaško in organizirano sodstvo. Reorganizacija vojske (z oblikovanjem brigad in divizij) je dobila svojo »dokončno« obliko) je omogočila, da so tudi sodišča v tem okviru dobila stalnejšo obliko in da se je sodstvo prilagodilo vojnim razmeram. Po Poličevih besedah bodo bi ta sodišča, določena z odlokom, po svojem poslovanju v celoti »odgovarjala podobnim sodiščem« drugih vojskujočih se narodov. Poudaril je, da poslovanje sodišč določa poseben pravilnik, ki predvideva tudi posamezne delikte, za katere so ta sodišča pristojna. Tudi za civilno prebivalstvo oziroma terenske odbore, ki morajo prebivalstvu znati tolmačiti vse organizacijske zadeve OF, naj bi bilo pomembno, da po-

¹¹ Polič: Začetki, str. 314.

¹² Odlok sta podpisala komandant Franc Rozman (Stane) in komisar Boris Kraigher (Janez) (op. avt.).

znajo v osnovnih potezah kazniva dejanja, ki so v pristojnosti vojaških sodišč. Sodišča naj bi po Poličevih besedah predvsem sodila za vsa kazniva dejanja po odloku IOOF o zaščiti slovenskega naroda (sodelovanje z okupatorjem in belo gardo, ovažanje, vohunjenje, propaganda in agitacija v korist okupatorja, prostovoljno dajanje živil okupatorju in njegovim pomočnikom) in po odloku IOOF, po katerem je bilo prepovedano vsako organiziranje vojske zunaj NOV in POS, ter za vse zločine, ki jih zagreši posameznik proti drugi osebi ali skupnosti (uboj, umor, večje tatvine, organiziranje roparskih tolp, širjenje lažnih in alarmantnih novic ...). V članku je tudi napovedano, da bodo terenski odbori v svojih okrožjih dobili podrobnejša navodila. Pomemben je stavek, ki navaja, da bodo terenski odbori preko redne obveščevalne službe dostavljali vse potrebne podatke, potrebne za to, da bo sodišče sprožilo postopek ter ga izvedlo na način, da bodo vse krivice izključene. Polič je svoj članek sklenil z besedami, da resnost boja, ki ga slovenski narod za svojo osvoboditev vodi že dve leti, zahteva, da vsak spremlja ureditev sodišč, ki tako kot »narodna« vojska sama rastejo ter se spreminjajo v skladu z »narodnimi potrebami« in da »koreninijo v globokem občutku slovenskega naroda za pravičnost.«¹³

Podrobnejšo organizacijo, poslovanje in postopek je odlok prepuščal posebnim pravilnikom.

»PRAVILNIK

za organizacijo, poslovanje in postopek brigadnih in odrednih vojaških sodišč.

Sodno oblast za vse zločine vojaškega in nevojaškega značaja, ki jih izvrše civilne osebe ali pripadniki slovenske narodne vojske, izvršujejo vojna sodišča.

V vsaki brigadi in odredu NOV in POS se osnuje eno vojno sodišče.

Organizacija sodišč

Brigadno ali odredno sodišče je sestavljeno iz:

1. *treh članov in njihovih namestnikov,*
2. *tožilca in njegovega namestnika.*

Vsi člani sodišča morajo biti izbrani tako, da pripadajo različnim edinicam brigade ali odreda.

Člani sodišča morajo biti izbrani:

- a/1 *član in njegov namestnik iz komandnega sestava*
- b/1 *član in njegov namestnik iz politikominarskega sestava*
- c/1 *član in njegov namestnik izmed partizanov*
- d/ *tožilec in njegov namestnik iz politikominarskega kadra.*

Člane in namestnike sodišča kakor tudi tožilca in njegovega namestnika predlaga štab brigade oziroma odreda.

Pri izbiri poedinih članov sodišča mora voditi štab računa o njihovi moralni kvalifikaciji, izbirati mora politično zrele ter za stvarno presojo sposobne ljudi, ki imajo zdrav čut za spoznavanje ljudi, po možnosti naj bo vsaj po en član sodišča jurist.

V slučaju, da obtoženec ni sposoben samostojne obrambe, mu sodišče lahko dovoli, da si postavi posebnega branilca.

Brigadna in odredna vojaška sodišča postavljata po predlogu štaba brigade oziroma odreda Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije s posebnim dekretom.

Poslovanje sodišč:

Sodišče se mora sestati takoj po imenovanju in si določiti izmed sebe predsednika. Vsi člani sodišča in njihovi namestniki odgovarjajo za svoje poslovanje neposredno Glavnemu ~~štabu~~ poveljstvu, ki vrši kontrolo nad njihovim poslovanjem preko sodnega oddelka.

V posebno važnih političnih in vojaških primerih se število članov sodišča poveča tako, da izbere vsak bataljon oz. v odredu vsaka četa po 4 zastopnike, ki imajo vsi polno pravico sodelovanja pri razpravljanju kakor tudi glasovanja pri določanju kazni. Poslovanje¹⁴ tako pomnoženega sodišča je javno.

Brigadno in odredno vojaško sodišče je pristojno za vse vojaške in civilne osebe, ki prebivajo na terenu, kjer se brigada oz. odred nabaja ali ga ~~to~~ kontrolira po svojih patroljah.

V pristojnost brigadnih oz. odrednih sodišč spadajo kazniva dejanja:

I. *po odloku IOOF o zaščiti slovenskega naroda / vsako sodelovanje z okupatorjem, aktiven poseg v borbo na strani okupatorja (bela garda, modra garda) podpora okupatorju z navajanjem raznih dejstev, denunciranje, ogleduštvo, propaganda in agitacija v korist okupatorja, bega in moga, prostovoljno dajanje živil in drugega materiala okupatorju ali njegovim pomočnikom. /*

II. *po odloku IOOF o edini narodni vojski / kaznivo je vsako organiziranje s NOV in PO /.*

III. *Zoper narod in poedinca, ki presegajo navadne prestopke in ne spadajo pod I. / skrivanje in odtegotanje prestopkov živil NOV in PO, ne da bi bilo to v namenu koristiti okupatorju, povzročanje preplaha in paničnega razpoloženja, vsakršno širjenje lažnih in alarmantnih vesti, snovanje roparskih tolp, in ropanje posamezno, tihotapstvo predmetov, ki so važni za NOV in PO s terena, ki ga obvlada NOV, zločinski poseg v svobodo poedinca, telesna poškodba težjega značaja, uboj ali umor, omejevanje osebne svobode, tatvina, ki presega vrednost 10.000 Lir; /*

IV. *Vojaška kazniva dejanja, ki presegajo običajne in disciplinske prestopke / samovoljna odstranitev iz vojske-dezertacija, širjenje lažne propagande nasprotnika v vojski, razkerjanje notranje povezanosti in borbenega razpoloženja*

¹³ SI AS 1887, š. 71, Slovenski poročevalec.

¹⁴ V originalu »Poslovanje«.

med partizani, nemarno vršenje službe, iz katerega izvira večja nevarnost za skupnost - nepravilno vršenje straže, neizpolnjevanje vojaških povelj, pasivni odpor, ki gre za tem, da slabi skupno vojaško silo, izdajstvo, namerno uničenje borbene sposobnosti sebe ali tovariša, tatvina, uboj ali umor/.

Brigadna ali odredna sodišča izrekajo sledeče kazni:

- 1./ Ukor
- 2./ zaplemba imovine
- 3./ izgon iz bivališča
- 4./ prisilno delo na določenem kraju
- 5./ usmrtitev.

Postopek sodišč

Tožilec vodi preiskavo in izbere celotne material za razpravo po:

- 1./ prijavi varnostne in obveščevalne službe
- 2./ prijavi lokalne obveščevalne službe ož. terenskih odborov
- 3./ prijavi brigadne obveščevalne službe ali posameznih partizanov ter civilov
- 4./ po nalogu Gl. poveljstva.

Vsak primer, o katerem naj se razpravlja, morajo obveščevalni organi z izbranim materialom takoj predati tožilcu.

Tožilec lahko uvede predhodne poizvedbe ali pa predlaga sodišču ustavitev preizkave.

Tožilec lahko zahteva aretacijo osumljene osebe. Ko smatra, da je stvar že zrela za ~~preizkavo~~ razpravo, predloži stvar sodišču in sicer v roke predsednika.

Razprave proti osumljencu mora pričeti najkasneje 24 ur po njegovi aretaciji.

Za ugotovitev obtoženčeve krivde zadostuje lastno priznanje pred sodiščem. Po potrebi zasliši sodišče priče, ki jih povabi preko terenskih¹⁵ odborov ali zaupnikov.

Sodišče mora o vsaki razpravi in zaslišanju voditi zapisnik, ki ga ob zaključku razprave podpisujejo obtoženec in vsi člani sodišča.

Sodišče lahko sodi tudi v odsotnosti obtoženca, toda samo v primerih, da ni izrečena smrtna kazen.

Po zaključenem zaslišanju predlaga tožilec kazen. Izbira kazni od 1. do 5. Je v celoti prepuščena sodišču.

Izrek o smrtni kazni morajo sprejeti soglasno vsi sodniki / ož. vsi sodelujoči./

Sodbo izreka sodišče v imenu »Slovenske narodne oblasti« in jo mora dostaviti obtožencu tudi pismeno.

Zoper izrečeno kazen ni nobene pritožbe.

Po izrečni sodbi predloži sodišče predmet štabu brigade ož. odreda radi izvršitve kazni. Kazne mora biti izvršena najmanj 24 ur po izrečni sodbi. Sodišče objavi sodbo pred brigado ali odredom ož. če sodi civilni osebi v kraju njenega bivališča in sicer s kratko obrazložitvijo.

Takoj po izvršeni kazni, kar mora sodišče označiti v zapisniku, mora dostaviti brigadno ož. odredno sodišče spis sodnemu oddelku pri Glavnem poveljstvu v pregled.

Vsako brigadno ož. odredno sodišče mora voditi spisek obsojencev z navedbo kazni.¹⁶

Kot je vidno iz končne vsebine pravilnika, so bile nekatere dodatne pripombe k predlogu upoštevane. Zanimivo je, da je obveljalo, da je branilec v postopku dovoljen in da je obveljalo mnenje stroke. Prav tako je mnenje stroke obveljalo pri izreku smrtne kazni, saj so jo po pravilniku morali sprejeti vsi sodniki oziroma vsi sodelujoči in ne, kot je predlagal Kidrič, večina sodnikov oziroma večina sodelujočih v procesu. Tudi predlogi v zvezi s kazenskimi sankcijami so bili v veliki meri sprejeti, med njimi »izgon« namesto »preselitve v določen kraj«, zapor ter prisilno delo. Zaradi učinkovitosti postopka je kljub Kidričevemu nasprotovanju obveljala odredba, da se mora razprava začeti 24 ur po aretaciji osumljenca. Upoštevana je bila dopolnitev, da tožilec lahko zahteva aretacijo osumljenca ter za ugotovitev obtoženčeve krivde zadostuje njegovo priznanje pred sodiščem.

Avtor pravilnika Zoran Polič je posebej podčrtal sklepno pripombo v svojem predlogu pravilnika: »Z zgornjim predlogom sodstvo seveda ne bo v celoti urejeno. Pač pa bodo podani pogoji, da se preneha samolastno postopanje poedinih članov vojske in na tej osnovni ureditvi bo tudi mogoče pripravljati temelje za kasnejše redno sodstvo«¹⁷. Zdelo se mu je predvsem nujno preprečiti samovoljo in zato takoj začeti oblikovanje sodišč ter ob obravnavanju posameznih primerov kazensko sodstvo dopolnjevati. Z Gregorjem sta si razdelila enote in odšla na teren. Glavni štab je izdal posebno izkaznico, na kateri je bilo zapisano: »Glavni štab NOV in PO Slovenije potrjuje, da je tov. Polič Zoran – Marko Skalar načelnik sodnega oddelka tega štaba. Vse komande in vojaške enote mu morajo nuditi vso potrebno pomoč pri delu in na potovanju.«¹⁸ Podobno izkaznico je verjetno prejel tudi Jože Ravnikar (Gregor).

Sodni oddelek pri Glavnem štabu je postajal vse večji. Sestavljali so ga: dr. Anton Kržišnik, dr. Teodor Tominšek, Jernej Stante, Marjan Simčič, Jože Šegedin in dr. Jože Globevnik.¹⁹ 20. decembra, po vrnitvi Zorana Poliča z drugega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu, je sodni oddelek prevzel Teodor

¹⁶ Pravilnik je bil v več izvodih razposlan brigadam in odredom, zato je v Arhivu Republike Slovenije v Sektorju za varstvo arhivskega gradiva v različnih fondih. Tekst pravilnika je povzet iz fonda Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (S AS 1851, š. 15, p. e. 467).

¹⁷ SI AS 1743, š. 1, m. 4, s. 6.

¹⁸ Polič: Začetki, str. 318.

¹⁹ Prav tam, str. 319.

¹⁵ V originalu »terenskih«.

Tominšek, ki je postal njegov načelnik. Njegovi člani so oblikovali nove predpise, število teh pa se je hitro povečevalo. Že 15. septembra 1943 so bila postavljena področna vojaška sodišča in višje vojaško sodišče.²⁰ Določeno je bilo tudi, da morajo brigadna, odredna in področna sodišča pošiljati svoje sodbe v predhodno potrditev višjemu sodišču. Ta ukrep oziroma določba je bila namenjena enotni sodni praksi.

Objavljeni odlok in pravilnik predstavljata ne le začetek pravnega urejanja partizanskega vojaškega sodstva, temveč začetke novega pravosodja sploh. Z drugimi besedami, ne gre le za vojaško sodstvo, temveč za prve osnutke komunističnega kazenskega prava, ki se je oblikovalo po prevzemu oblasti v letih 1944–1946. Pripombe B. Kidriča so pomembne predvsem zato, ker osvetljujejo način razmišljanja takratnega političnega vodstva. Prav tako je razvidno, da je v dokončnem oblikovanju pravilnika bolj prevladala stroka.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1851, Glavni štab Slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, š. 1, 15, 155
 SI AS 1743, Polič Zoran, š. 1
 SI AS 1887, Zbirka narodnoosvobodilnega tiska, š. 71

Literatura

Bizjak, Žarko: Sodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 1941–1945. V: *Pravo-zgodovina-arhivi. I. Prispevki za zgodovino pravosodja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000, str. 233–240.

Drnovšek, Darinka: Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954. V: *Viri 15* (2000).

Enciklopedija Slovenije, 14. Zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, geslo: vojaško sodstvo.

Guštin, Damijan: Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporiškega gibanja 1941–1945. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 44 (2004), št. 1, str. 49–62.

Mikola, Milko: Partizanska vojaška sodišča 1941–1945. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 11–14.

Polič, Zoran: Vojaško sodstvo v narodnoosvobodilni borbi. V: *Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi*. Ljubljana: ZČ Uradni list SRS, str. 35–59.

Polič, Zoran: Začetki organiziranega sodstva v NOV in PO Slovenije. V: *Pravnik* (1964), št. 9, str. 312–322.

Zusammenfassung

EINRICHTUNG STÄNDIGER PARTISANEN-MILITÄRGERICHTE IN SLOWENIEN

Am 13. Juli 1943 beschloss der Exekutivausschuss der Befreiungsfront (IOOF), dass die Gerichtsbarkeit in den militärischen Einheiten rechtlich geregelt werden müsste. Partisanen-Militärgerichte existierten zwar schon zwei Jahre früher. Ihre Tätigkeit basierte auf dem Partisanengesetz und der Verordnung über den Schutz des slowenischen Volkes und seiner Befreiungs- und Vereinigungsbewegung, die mit der Todesstrafe geahndete Delikte bestimmte. Der erste Vorschlag der Organisation und Tätigkeit von Kommando- und Brigade-Militärgerichten wurde im Juli 1943 vom Juristen Zoran Polič ausgearbeitet, dem der Jurist Jože Ravnikar (Gregor) behilflich war. Es handelte sich um eine Art Strafgesetz und Strafprozessordnung in einem. Mit diesem Reglement sollten nach den Ausführungen von Polič die Bedingungen dafür gegeben sein, dass die eigenmächtige Vorgehensweise einzelner Armeemitglieder aufhören würde und auf dieser Basis die Voraussetzungen einer späteren ordentlichen Strafgerichtsbarkeit geschaffen werden könnten. Anmerkungen zu dem Entwurf machten der Jurist Marjan Breclj und Boris Kidrič. Diese Anmerkungen sind sehr interessant und wertvoll, geben sie doch Aufschlüsse über die Überlegungen der damaligen politischen Führung. Besonders interessant sind die Anmerkungen zu den Sanktionen sowie zum Recht auf einen Verteidiger. Die veröffentliche Verordnung und das Reglement stellen nicht nur den Beginn einer rechtlichen Regelung der Partisanen-Militärgerichtsbarkeit, sondern auch die Anfänge eines neuen kommunistischen Strafrechts dar, das sich nach der Machtübernahme in den Jahren 1944 bis 1946 herausbildete.

²⁰ SI AS 1851, š. 155.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930:94(497.473)"1941/1945"

Prejeto: 31. 1. 2012

Prispevek k problematiki raziskovanja revolucionarnega nasilja na Primorskem

RENATO PODBERSIČ

mag., zgodovinar

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: renato.podbersic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek pregledno obravnava zgodovino pisje, namenjeno revolucionarnemu nasilju na (Severnem) Primorskem med drugo svetovno vojno. V kronološkem vrstnem redu nas vodi skozi poskus zgodovine raziskovanja te tematike, ki je resnično zaživela šele po demokratičnih spremembah v Slovenji, prvi prispevki s to tematiko pa so izšli v zamejstvu in med slovensko politično emigracijo. Vsekakor gre za del primorske zgodovine, ki še ni dovolj raziskana, značilno pa je, da so se s tem v preteklosti ukvarjali predvsem »nezgodovinarji«.

KLJUČNE BESEDE: *komunistično nasilje, revolucija na Primorskem, žrtve druge svetovne vojne, zgodovino pisje, totalitarizmi*

ABSTRACT

CONTRIBUTIONS TO RESEARCH ON REVOLUTIONARY VIOLENCE IN PRIMORSKA

The article focuses on the historiography of revolutionary violence in (Northern) Primorska during the Second World War and includes a chronological review of the history of research on this topic. Papers on the subject had initially been published by Slovenian political emigrants abroad, but in Slovenia it was later democratic changes that literally revived the interest in such research. In any case, revolutionary violence in Primorska is a topic that has yet to be thoroughly researched and one that in the past was mostly approached by non-historians.

KEY WORDS: *communist violence, revolution in Primorska, victims of the Second World War, historiography, totalitarianism*

V zvezi s preučevanjem revolucionarnega nasilja na Slovenskem in tudi na Primorskem je potrebno izpostaviti, da so med drugo svetovno vojno na Slovenskem potekali hkrati okupacija, upor proti okupatorju, kolaboracija, revolucija in protirevolucija. V posameznih konkretnih oblikah nasilja se je lahko prepletalo hkrati več prej omenjenih dogajanj, zato je marsikdaj zelo težko razčleniti in ugotoviti natančno zvrst nasilja. Ko je šlo za revolucionarno nasilje, na primer preganjanje, aretacije in umore ideoloških nasprotnikov, najdemo med storilci široko in pisano združbo: posamezne partizanske enote, terence, vosovce oz. oznovce, pripadnike VDV in KNOJ ali posameznike, ki so si kar sami vzeli pravico do nastopanja v imenu partizanskega gibanja. Potrebno je tudi razlikovati med usmrčitvami brez sodbe partizanskih vojaških sodišč, saj je največkrat šlo za umore, in t. i. justifikacijami oz. usmrčitvami na podlagi sodb partizanskih vojaških sodišč, ki so sicer začela delovati sredi leta 1943.

Že na začetku moram posebej poudariti, da so bile razmere na Primorskem drugačne kot v preostali Sloveniji oz. predvojni Dravski banovini, tudi v pogledu na t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), ki so jo zasedli in pozneje priključil Italijani ob začetku druge svetovne vojne. Primorska je bila namreč mednarodno priznana ozemlje Kraljevine Italije in oblasti nikoli niso dovolile, da bi tukaj delovale posebne neitalijanske vojaške formacije.

O začetkih komunistične revolucije na Primorskem lahko rečemo, da so bili primeri neposrednega revolucionarnega nasilja do pomladi 1943 redki. Primorci so partizansko delovanje do tedaj čutili bolj posredno, predvsem v obliki italijanskega maščevanja za izvedene partizanske akcije. Neposredno partijsko nasilje se je okrepilo sredi leta 1943, še zlasti po kapitulaciji Italije jeseni 1943. Zaostrila se je komunistična komponenta t. i. narodnoosvobodilnega gibanja, to pa je vodilo v vse večje revolucionarno nasilje tudi na (Severnem) Primorskem. Vrhunec je doseglo v jeseni leta 1943 in sredi leta 1944.

V geografskem smislu je prispevek usmerjen predvsem na širše goriško območje, ki ga danes velikokrat poimenujemo tudi Severna Primorska. Ta del slovenskega etničnega ozemlja, ki je bil po prvi svetovni vojni priključen Italiji, je pri tem zanimiv tako zaradi državnopravnega okvira, drugačnega kot v preostali Sloveniji, kot tudi zaradi posebnega zgodovinskega razvoja, na katerega sta vplivali fašistično preganjanje in raznarodovanje.

Politične in vojaške razmere na Primorskem so

bile za revolucijo specifične v primerjavi z razmerami v preostali Sloveniji, ker je zaradi dolgoletnega italijanskega fašističnega pritiska večina primorskega ljudstva partizansko gibanje sprejela kot izraz narodnih sanj o osvoboditvi. Skoraj edino moralno avtoriteto, zlasti na podeželju, so predstavljali primorska duhovščina in maloštevilni preostali izobraženci, saj se je večina znašla v emigraciji ali po fašističnih zaporih. Zato je bilo drugačno tudi delovanje partizanskega gibanja pod vodstvom komunistične partije na Primorskem. Predvsem pa se do kapitulacije Italije septembra 1943 tukaj niso pojavile oborožene protikomunistične enote, ki bi dejavno posegle v morebitno državljansko vojno.

Kar zadeva število žrtev komunistične revolucije na Primorskem med drugo svetovno vojno, je še prezgodaj govoriti o natančnih oziroma dokončnih številkah, vendar raziskave za zdaj kažejo, da jih je bilo na stotine. Grobišča so raztresena po celotni Primorski, na Goriškem pa je veliko žrtev pokopanih v (neoznačenih) grobovih v okolici Gorenje Trebuše, kjer je imela sedež OZNA za oblast IX. korpusa, in v okolici Renč pri Gorici, kjer so delovali organi VOS in OZNE za Goriško. Veliko žrtev pa leži tudi v Goriških brdih in v Vipavski dolini, zlasti med Velikimi Žabljami in Brjami ter v okolici vasi Stomaž.

O tem obdobju obstaja nekaj pričevanj, izmed storilcev pa je daleč največ zapisal in odkrito spregovoril pokojni Zdenko Zavadlav.¹ V ta kontekst lahko pogojno uvrstimo še spomine Ivana Žigona, ki je pisal o vpletenosti svojega sorodnika v umore pri Renčah septembra 1943.²

Še danes lahko slutimo, da sta bila molk in prikrivanje sorodnikom in prijateljem posameznikov, ki jih je partizanska stran pobila med drugo svetovno vojno na Slovenskem, tudi na Primorskem, zaukazan. Še vedno se jih drži obsodba na »partijski pekel«, to je odstranitev oziroma likvidacijo, ki ji je sledil še izbris iz javnega spomina. Tako rekoč ni kraja na Primorskem, kjer revolucije med drugo svetovno vojno sploh ni bilo in ki ne pozna takšnega ali drugačnega seznama žrtev komunistične revolucije.

¹ Zdenko Zavadlav (1924–2006), sin primorskih emigrantov na Štajerskem; leta 1942 se je pridružil VOS-u, od decembra 1943 do februarja 1944 je bil rajonski poverjenik okrajnega VOS-a Gorica, od februarja do maja 1944 referent OK VOS-a Gorica, od maja do julija 1944 član okrajnega obveščevalnega oddelka Gorica, od avgusta 1944 pri OZNI na Štajerskem. Glej predvsem njegovo delo: Zavadlav: *Partizani, obveščevalci, jetniki*.

² Žigon: *Življenjski izjavi*, str. 74.

Zdenko Zavadlav (1924–2006), pomemben član VOS na Goriškem in eden redkih, ki je po vojni spregovoril o revolucionarnem nasilju med drugo svetovno vojno na Slovenskem.

Uradne podatke o žrtvah druge svetovne vojne na Slovenskem sicer še vedno zbira Inštitut za novejšo zgodovino. 20. oktobra 2011 mi je poslal ta dopis:

*Glede na podatkovno bazo žrtev 2. svetovne vojne (z dne 04.10.2011), je na Primorskem in v Reški pokrajini za obdobje junij 1940 – januar 1946 mogoče ugotoviti 1077 žrtev, katerih smrt so povzročile partizanske formacije v času vojne ali pa povojni vojaško-polijski organi novih komunističnih oblasti. Med njimi je 538 žrtev, ki po vojnem statusu pripadajo civilistom (vendar gre v 15 primerih za civilne žrtve, katerih smrt je povezana z vojno povezanimi nesrečami in ne z revolucionarnim nasiljem), pri 102 žrtvah pa ni mogoče ugotoviti vojnega statusa oziroma njihove udeležbe v vojni. Vse druge žrtve (437) so vojaške osebe, delujoče na omenjenem območju.*³

Veliko delo na področju pozabljenih viktimologije druge svetovne vojne na Primorskem so sicer opravile različne občinske komisije, ki so bile ustanovljene po demokratičnih spremembah leta 1990. Vprašanja morišč in grobišč so sicer od leta 1990 obravnavale vladne komisije RS z različnimi imeni. Vlada DEMOS-a je izdala odlok o grobiščih in v večini slovenskih občin so ustanovili občinske komisije, te pa so se dela različno lotile. Raziskale naj bi medvojne in povojne poboje ter dvomljive procese in poskrbele, da bi morišča oziroma grobišča

³ Inštitut za novejšo zgodovino: Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med 2. svetovno vojno in neposredno po njej, 1940–1946, Ljubljana 1997–2011, zbirka podatkov, stanje na dan 4. oktober 2011.

zaznamovali in zavarovali.⁴

Na Severnem Primorskem so bile te komisije ustanovljene v treh tedanjih občinah: Ajdovščina, Idrija, in Tolmin. Ni pa bila ustanovljena podobna komisija v tedanji občini Nova Gorica. Njihovo delo ja bilo različno uspešno, to pa lahko rečemo tudi za zagnanost njenih članov pri tem. Najdejavnejše so bile komisije sredi 90-ih let, žal pa povsod niso pisali zapisnikov ali pa so se ti izgubili oziroma je gradivo ostalo pri ustvarjalcih, torej na posameznih občinah oz. upravnih enotah in (še) ni bilo predano arhivu. Svetla izjema je komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava, ki je bila ustanovljena novembra 1995.⁵ Njen prvi predsednik je bil Jurij Rosa, sicer zgodovinar in arhivist v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Prav on je poskrbel, da je bilo bogato arhivsko gradivo, ki je nastalo pri delu komisije, urejeno in pred kratkim predano Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici.⁶ Kolikor mi je uspelo ugotoviti, je to edini primer te vrste na Severnem Primorskem. Predano vipavsko gradivo je popisano, ustrezno označeno in daje odlične možnosti za raziskovanje, predvsem primerov revolucionarnega nasilja v zgornji Vipavski dolini. Večina zbranih dokumentov in pričevanj obravnava dogajanje med drugo svetovno vojno oziroma neposredno po njej, geografsko pa je omejeno na ozemlje današnje občine Vipava, posamezni dokumenti in pričevanja pa zadevajo tudi sosednje občine (Ajdovščina, Postojna, Idrija).⁷

Povojna slovenska politična emigracija je vključevala manj Primorcev v primerjavi z osrednjo Slovenijo. Zato najdemo v revijah in publikacijah, ki jih je izdajala, razmeroma malo t. i. primorskih tem.

⁴ Več o tem glej: *Poročilo o pobojih: vmesno poročilo*; Ferenc, Alič, Jamnik: *Huda jama*, str. 13–17.

⁵ Podobna komisija je bila po demokratičnih volitvah leta 1990 ustanovljena tudi v nekdanji skupni občini Ajdovščina, tja pa je do leta 1994 sodilo tudi ozemlje današnje občine Vipava. Vendar zbrano gradivo ni bilo predano ustreznemu arhivu. Prav tako ni bilo predano gradivo ajdovske občinske komisije, ki je po letu 1994 nadaljevala svoje delo.

⁶ PANG 1053, Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava. Delo komisije je bilo vezano na mandat občinskega sveta Občine Ajdovščina, torej so njeno delovanje potrjevali po vsakokratnih občinskih volitvah. Zadnjič je delovala v obdobju 2002–2006, kajti po konstituiranju novega občinskega sveta jeseni 2006 ni bila več potrjena in delo te komisije je počasi zamrlo.

⁷ Današnja občina Vipava je bila ponovno ustanovljena leta 1994 po reformi lokalne samouprave. Izločila se je iz skupne občine Ajdovščina.

Vendar je vse povojno obdobje ostajala zelo živa povezanost med demokratičnimi krogi v zamejstvu tako na Goriškem in Tržaškem kot tudi na avstrijskem Koroškem s slovenskimi političnimi emigranti v Argentini, Avstraliji, Kanadi, Nemčiji in ZDA. Prav v Argentini, jedru politične emigracije, je bila objavljena prva resnejša analiza revolucionarnega nasilja na Primorskem. Napisal jo je Matija Tratnik, najverjetneje pa se pod tem psevdonimom skriva prof. Anton Kacin iz Gorice.⁸ Objavljena je bila leta 1951 z naslovom »*Temna zarja na Primorskem (1940–1945)*« v Koledarju Svobodne Slovenije.

Poleg tega se je poznala lega Primorske ob državni meji z Italijo in s tem odprtost proti Zahodu. Nekdaj stoletja enotno pokrajino je sicer nova državna meja septembra 1947 razdelila na večji jugoslovanski in manjši italijanski del. Obe veliki središči, Trst in Gorica, sta ostali v Italiji. Ohranila pa so se sorodstvene, prijateljske in kulturne vezi ljudi z obeh strani meje. Čeprav je bila meja do srede 50-ih let težko prehodna, je bilo vendarle čutiti medsebojno vplivanje in občutek pripadnosti istemu zgodovinskemu prostoru. Svoje je naredila tudi dveletna zavezniška navzočnost v coni A Julijske krajine (1945–1947), ki je demokratične ideje na Primorskem, predvsem na Goriškem in v Posočju, podaljšala za dve leti – v nasprotju s preostalim delom Slovenije. V Gorici je bila dejavna slovenska demokratična organiziranost, tako je na primer izdajala tudi tednik Slovenski Primorec. Prav tam je tudi prvi zapis o žrtvah revolucije na Primorskem, zapis z naslovom »*Primorskim mučencom*«. Mišljenih je nekaj deset oseb iz celotne Primorske. V njem so sicer pomešane žrtve partizanov, večinoma pobite med vojno, nekaj pa tudi po končani vojni, in nekaj žrtv nemškega okupatorja in četnikov.⁹ Že med vojno je sicer o žrtvah revolucije pisalo časopisje, ki so ga večinoma urejali t. i. primorski domobranci oz. pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora.¹⁰

Župnijski kroniki, pravzaprav gre za dnevnik, ki podrobno opisujeta krvavo medvojno dogajanje v Vipavski dolini, sta pisala vsaj dva duhovnika,

Alojzij Novak v Črničah¹¹ in dr. Rudolf Klinec v Velikih Žabljah.¹² Oba sta konec aprila 1945 zapustila Vipavsko dolino in do smrti živela v Gorici. Kroniki sta bili objavljeni po njuni smrti.

Izmed zapisov o medvojnih krvavih dogodkih na Primorskem je morda še najzanimivejši *Statistični pregled*, ki ga je pripravil *Občinski ljudski odbor Tolmin*. Ta seznam vključuje vse žrtve, ne glede na vzrok smrti in povzročitelja. V zvezi s poimenovanjem občinskega organa smemo sklepati, da je seznam nastal najverjetneje sredi 50-ih let preteklega stoletja. Gre za zvezek št. II, pravzaprav broširano knjigo, naključno najdeno pred nekaj leti pri obnovi hiše v Tolminu. Original danes hrani g. Ivan Božič iz Tolmina, nekdanji poslanec državnega zbora Republike Slovenije. Ker se nanaša le na del tedanje občine Tolmin, ki je do reforme lokalne samouprave leta 1994 vključevala tudi danes samostojni občini Bovec in Kobarid, smemo upravičeno domnevati, da sta obstajala podobna statistična pregleda v dveh ločenih zvezkih tudi za Bovško in Kobarško občino. Žal njuno nahajališče danes ni znano. Kaže, da to ni bil prvi tak seznam, saj najdemo na četrti strani, na koncu skupnega popisa žrtv, pomenljiv zapis: »*Opomba: Gornji pregled je številčno precej višji od onega objavljenega v lanskem statističnem pregledu, ker takrat niso bili zajeti umrli pripadniki raznih sovražnih formacij in italijanske vojske ter justificirano od NOV.*« Ampak to še ni vse. Poleg tiskanih črk na seznamu so tudi na roko s svinčnikom pripisane dodatne številke. Gre za število v rubriki »*Umrli in padli*« in podrubriki »*justificirani od NOB*«. Tudi tokrat so številke precej višje glede na natipkani seznam. Po uradnih popravljanih in dopoljenih podatkih občinskih organov občine Tolmin pred letom 1958 so med drugo svetovno vojno v tej občini skupaj umrli 903 ljudje, od teh jih je bilo 209 »*justificirani od NOB*«. ¹³

Dodatna vrednost je opisana v nadaljevanju, kjer je po abecednem redu navedenih vseh sedemdeset naselij, ki so danes večinoma v mejah današnje občine Tolmin. Tu najdemo štiri rubrike: ime in priimek umrlega, hišno številko njegovega prebivališča, letnico in kraj smrti ter vzrok smrti. Sicer so sezname žrtv le del statistike.

Danes lahko žal le ugibamo, ali so podobni sezname obstajali tudi za preostale občine v Sloveniji, kdo je sodeloval pri nastajanju in čemu so bili namenjeni.

⁸ Anton Kacin (1901–1984), šolnik in kulturni delavec, ožji sodelavec dr. Janka Kralja v krščansko-socialnem gibanju na Goriškem; v letih 1944/45 je poučeval na slovenski gimnaziji v Gorici.

⁹ *Slovenski Primorec*, št. 44, 3. november 1948, naslovnica.

¹⁰ *Goriški list* (maj 1944–april 1945), *Tolminski glas* (julij 1944–april 1945), *Mi gremo naprej* (junij 1944–april 1945), *Idričan* (februar 1944–april 1945), *Vipavec* (februar–april 1945), *Glas izpod Krna* (avgust 1944–februar 1945), *Goriški stražar* (november 1944–februar 1945), *Straža ob Jadranu* (marec 1944–marec 1945).

¹¹ Novak: *Črniška kronika*.

¹² Klinec: *Dnevniški zapisi (1943–1945)*.

¹³ *Statistični pregled*, ki ga je pripravil *Občinski ljudski odbor Tolmin*, zvezek II.

Matija Tratnik

TEMNA ZARJA NA PRIMORSKEM

(1940 — 1945)

Dne 10. junija 1940. je Mussolini z balkona palače Venezia oznanil Italiji in svetu, da je prišel čas, ko bo tudi Italija stopila v vojno. Isti dan je zunanji minister Ciano izročil vojno napoved francoskemu in angleškemu poslanku. Velikanska večina italijanskega naroda je navdušeno pozdravila ta korak, saj je upala, da bo vojna zaradi nemških zmag kratka, plen pa obilen. V Slovincih, ki so takrat stekali pod butaro in sekuro, pa se je kljub vsemu nasprotnemu videzu vzbudil up, da je končno morda vendarle nastopil težko pričakovani trenutek narodnega osvobojenja. V nemško in italijansko zmago ni verjel nihče. Italijanske vojaške sposobnosti je namreč skoraj vsak poznal iz lastnega opazovanja, za Nemce pa smo vedeli, da jih bodo zavezniki prej ali slej gotovo zdrobili.

Da so primorski Slovenci v vojni videli edino rešitev izpod neznoznega jarma, za to je bilo razlogov več kot dovolj. Nad 20 letno trpljenje pod trdo peto fašističnih legionarjev je po objektivni strani splošno znano. Na kratko se da izraziti v sledečih ugotovitvah: Slovenci smo bili brezpravni; režim nam ni dajal nobenih, niti najbolj osnovnih pravic; celo pisani zakon so izkrivili¹⁾; uničili so nam cvetoče osnovno in srednje šolstvo; iz slovenskih otrok so hoteli napraviti janičarje ali pa analfabete; časopisje so zatrli; prepovedali so tisk vseh knjig, tudi molitvenikov²⁾ in evangelija³⁾; prosvetne organizacije pomeandrane; "Narodni dom" v Trstu požgan 13. julija 1920, torej še pred nastopom fašizma;

1) Glavni državni tožilec v Trstu eksc. Mandruzzato je dne 19. januarja 1931 ob otvoritvi juridičnega leta izrečno izjavil, da so zakone "ekstenzivno razlagali" (interpretazione alquanto estensiva) — Popolo di Trieste 20. januarja 1931).

2) "Blagovest", Kristusovo življenje podano z evangelijskimi besedami; II. del zaplujen 13. decembra 1940.

3) "Angelček", molitvenik za otroke, zaplujen 12. septembra 1934.

enako drugi "Narodni domovi" (Sv. Ivan, Pulj, Pazin itd.); tiskarne v Gorici in Trstu večkrat demolirane; gospodarske ustanove razpuščene in njih premoženje zapravljeno ali pa izročeno italijanskim zadrugam ali bankam; davki sorazmerno višji kot v rodovitnih ravninah severne Italije; dostop v vsako tuči najnižjo državno službo onemogočen vsakemu značajnemu Slovincu, ki ni hotel zatajiti svojega naroda; nešteto Slovencev po ječah in v konfinu na otokih; posebno sodišče za varstvo države je imelo svoje najznamenitejše procese baš v Trstu (september 1930 in december 1941); izreklo je in dalo izvršiti več smrtnih obsodb in naložilo je več tisoč let ječe samo med Slovenci. Vse te krivice so trpeli ljudje z nenavadno visoko razvito naravno zavestjo in velikim veseljem do življenja in dela.

Tudi po subjektivni strani je bilo veliko nakopičenega gneva. Skoraj vsak posameznik je bil zagrenjen iz čisto osebnih notranjih razlogov. Vsakdo je prej ali slej prišel v neprijeten stik z zastopniki oblasti in režima. Tudi najnižji državni uslužbenec, vratar ali pometač te je gledal zviška v zavesti svoje nedosegljive kulturne superiornosti; za orožnike si bil sumljiv in so stalno oprezovali za tabo; črna milica pa si je sploh zastavila nalogo, da ubogi slovenski pari vsak dan sproti dokaže, da nima nobene pravice. Takšen je bil položaj pred vojno. Med vojno se je samo poslabšal.

O kakem javnem političnem delu ni bilo govora že od l. 1928, ko so zatrli najvažnejše politične liste "Goriško stražo" in "Edinost". Politične organizacije pa so bile itak že prej prepovedane. Samo podtalno je bilo še mogoče ohranjati narodno zavest in vedno vžigati upanje na končno odrešitev. Podtalne organizacije so imele vse tri takratne politične struje (katoličani, liberalci in komunisti).

L. 1942 se je na Primorskem pojavil nov politični činitelj: Osvobodilna fronta. Teren je bil silno ugoden, če človek ni gledal na velkanske človeške in gospodarske žrtve, zaradi katerih bi narod lahko izkrvavel. O. F. je po-

Pravi preporod oziroma pravico javnosti so tovrstna raziskovanja dobila ob demokratičnih reformah v Sloveniji leta 1990. Sicer so se že ob koncu 80-ih let prejšnjega stoletja pojavljali posamezni zapisi tudi o primorskih žrtvah revolucije v revijah Mladina, Demokracija, Tribuna, potem tudi v Družini in še kje. Počasi, a zelo sramežljivo, so začeli objavljati posamezne zapise tudi lokalni zborniki. Še starejše so bile tovrstne objave v italijanskem tisku, a so imele večkrat tudi političen in ideološki vzgib. Pri tem je bil v ospredju tržaški Il Piccolo, med publicisti pa bi izpostavil Marca Pirino (1943–2011). Večkrat so objavili takšne in drugačne seznime umorjenih na Primorskem oz. v tedanji Julijski krajini. Na strokovnem področju pomeni veliko opravljeno delo izdaja petih knjig s skupnim naslovom »Padli, pogrešani in civilne žrtve iz občin dežele Furlanije Julijske krajine med drugo svetovno vojno«, ki jih je pripravil Furlanski inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja (Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione) iz Vidma.¹⁴

Po zamenjavi političnega sistema pa so to problematiko začeli raziskovati in o njej pisati tudi na Primorskem. Zdelo se je, da so dolgoletno zanikanje, pozabljenost in ignoranca uradne stroke končno pozabljeni. Revolucionarno nasilje in žalostne zgodbe posameznih žrtev so za krajši čas stopili v sprednje vrste, govor je bil o spravi, začeli so nastajati takšni in drugačni sezname pobitih med drugo svetovno vojno. Svoje so prispevali predvsem posamezniki, največkrat »nezgodovinarji«, ki so bili sorodstveno povezani s pobitimi med vojno.¹⁵

Veliko delo pri odstiranju preteklosti je opravila revija Zaveza, ki jo izdaja društvo Nova slovenska zaveza iz Ljubljane. Žal ji še danes pogosto očitajo, da je to »domobranski« izdelek, uvožen iz Kranjske. Tudi farnih spominskih plošč oz. spomenikov žrtvam komunistične revolucije, ki jih je spodbujala Nova slovenska zaveza, je na Primorskem bolj malo.¹⁶

Toda že v prvih številkah revije Zaveza, ki sicer redno izhaja od poletja 1991, tako da jih je do danes izšlo že več kot osemdeset, se je pokazala tudi t. i. primorska navzočnost. Za to sta v glavnem skrbela danes žal že pokojna dr. Tine Velikonja (1929–2010) in duhovnik Jožko Kragelj (1919–2010) s publicističnimi zapisi o posameznih traagičnih življenjskih usodah. V ospredju je bil dr. Velikonja, sin Narteta Velikonja, primorskega emigranta v Ljubljani, kulturnega delavca in povojne žrtve komunističnega sodnega umora. Zdi se, da so prav to ter tudi vključenost v domobranske enote in osebno doživeta kalvarija na Teharjah vplivali na njegovo nizanje primorskih medvojnih zgodb.¹⁷ Duhovnik Kragelj, po rodu iz župnije Sv. Lucija (Most na Soči), sicer tudi publicist in kulturni delavec, je bil po vojni obsojen na smrt z ustrelitvijo, kasneje pa pomiloščen in je več kot sedem let preživel v zaporih Titove Jugoslavije. Svoje zgodbe o medvojni revoluciji na Primorskem je v glavnem objavljala v reviji Zaveza.¹⁸ Poleg tega je leta 2003 v samozaložbi izdal tudi knjižico »Pobitim v spomin«, ki govori o primorskih žrtvah komunističnega nasilja. Pri odstiranju primorske preteklosti izpostavljam še enega duhovnika, Antona Pusta, lazarista, ki je del svojega službenega časa preživel na Mirenskem Gradu in predvsem v samozaložbi objavlja tudi primorske žalostne zgodbe.¹⁹

S Primorsko se ukvarja tudi novinar, zgodovinar in publicist Ivo Žajdela. Svoje članke objavlja predvsem v časopisu Družina in reviji Demokracija. Prav on je zaslužen za pripravo in dopolnjevanje spletnih strani, na katerih je veliko prispevkov in člankov, ki govorijo tudi o revolucionarnem

¹⁴ *Caduti, dispersi e vittime civili*. Za današnje slovensko ozemlje prideta najbolj v pošteveh III. in IV. zvezek.

¹⁵ Nekaj naslovov: Kosovel, Alojz: *Zločin brez kazni*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003; dr. Srebot Rejec, Tatjana: *Partija in tigrovi: medvojnina in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev*. Ljubljana: Slovenska matica, 2006; Vidrih, Silvan: Mladenič, pozabi, to je bila revolucija! V: *Zaveza* (2004), št. 54.

¹⁶ Spomeniki, ki negujejo spomin na žrtve revolucije na Primorskem: Log pri Vipavi, Črni Vrh nad Idrijo, Lajše nad Cerknim, Kanalski Lom, Col, Podkraj. Za Primorsko izjemen je napis šestnajstim žrtvam na pokopališču v Podkraju: »Po koncu vojne izdanim in pomorjenim slovenskim domobrancem in drugim medvojnim in povojnim žrtvam državljanske vojne na protikomunistični strani.«

¹⁷ Nekaj naslovov: *Človek za vse čase* (Zaveza, št. 8, 1993); *Anatomija nekega zločina* (Zaveza, št. 16, 1995); *Grob v Črnem Vrhu* (Zaveza, št. 28, 1998); *Smrt kraljevega adjutanta* (Zaveza, št. 29, 1998); *Moja pot je za Mijo v Čedad* (Zaveza, št. 30, 1998); *Fojbe v Trnovskem gozdu* (Zaveza, št. 33, 1999); *Polja smrti v Gorenji Trebuši* (Zaveza, št. 39, 2000); *Pade Črni Vrh nad Idrijo* (Zaveza, št. 40, 2001); *Primorska in revolucija* (Zaveza, št. 54, št. 3, 2004).

¹⁸ Nekaj naslovov: *Umori na Vipavskem* (Zaveza, št. 8, 1993); *Ciril Lisjak iz Saksida pri Dornberku* (Zaveza, št. 24, 1997); *Umor na Kobariškem* (Zaveza, št. 14, 1994); *Enotnost slovenskega prostora v luči revolucije – Goriška in Tolminska* (Zaveza, št. 40, 2001).

¹⁹ Pust: *Lajše, kraj trpljenja in molitve*. Koper: Škofijski ordinariat, 2004; Pust: *Vera Lestan: njene pesmi, njena doba, njena smrt*. Miren pri Gorici: Župnija Miren, 1996; Pust: *S Kristusom na Tabor in na Kalvarijo: Emil Kete*. Ljubljana: Samozaložba, 2011. Poleg tega je sodeloval (kot pisec in urednik) tudi pri zborniku *Palme mučeništva: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* (zbrali in uredili Anton Pust, Zdravko Reven in Božidar Slapšak). Celje: Mohorjeva družba, 1995.

nasilju na Primorskem. Spletno stran sicer vzdržuje Študijski center za narodno spravo iz Ljubljane.²⁰

Izmed poklicnih zgodovinarjev bi izpostavil mag. Tadejo Tominšek Čehulič, zaposleno na Inštitutu za novejšo zgodovino (INZ) v Ljubljani, kjer se posveča predvsem raziskovanju žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. Svoje posebno zanimanje za Primorsko je pokazala v magistrski nalogi z naslovom »Struktura žrtev na Primorskem med drugo svetovno vojno«. Obdelala je tudi tukaj obravnavano temo, in sicer z naslovom »Primorci in revolucija ter kolaboracija«. Tudi dr. Boris Mlakar z INZ, doma iz Cerknega, je tako rekoč ves svoj raziskovalni opus posvetil protipartizanski strani. Raziskavo komunistične revolucije na Primorskem je posebej zaznamoval z obravnavo poboja nedolžne petnajsterice zaradi dogodkov v Cerknem pozimi 1944, ki je dokončno zaostрил partizansko nasilje tudi na zahodu Slovenije.²¹

Tudi na Študijskem centru za narodno spravo v Ljubljani se ukvarjamo s preučevanjem žrtev revolucije med drugo svetovno vojno. Avtor tega prispevka še posebej raziskuje dogajanje na Primorskem, pred kratkim je izšlo delo »Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945« s poudarkom na žrtvah iz Goriške in Vipavske.

Izpostavimo še dve slovenski zgodovinki, ki sta se ukvarjali s poboji ob koncu druge svetovne vojne na Primorskem in takoj po njej oziroma s t. i. fojbami. To sta dr. Nevenka Troha z INZ, ki je raziskovala predvsem razmere na Tržaškem, in Nataša Nemeč iz Goriškega muzeja, ki je obdelovala predvsem Goriško.²²

V zamejstvu je revolucionarno nasilje na Primorskem raziskoval tržaški časnikar in publicist Ivo Jevnikar. Posebej je dragocen njegov prispevek k poznavanju usode t. i. primorskih padalcev, slovenskih vojakov v zavezniških uniformah. To so bili primorski rodoljubi, ki so se v Afriki kot italijanski vojni ujetniki pridružili zavezniškim enotam. Za dvanajstimi izmed njih so se proti koncu, večinoma pa po končani vojni, izgubile sledi v nepojasnjenih okoliščinah. Najverjetneje jih je umo-

rila OZNA, postali so žrtve revolucionarnega nasilja. Ubiti so bili brez jasnih dokazov, vloženi obtožnic in brez sojenja in še danes ni znano, kje ležijo njihovi posmrtni ostanki. Svoje članke s to tematiko je Jevnikar objavljaval predvsem v tržaški reviji Mladika.

Seveda ta kratki pregled še zdaleč ni popoln. Čaka na dopolnitev, kot nanjo čakajo tudi zgodbe posameznikov, žrtev revolucije na Primorskem. Priložnosti vidim tudi v pristopu mlajše generacije, predvsem študentov, kajti možnosti za študij zgodovine, tudi na Primorskem, je več, kot jih je bilo včasih.

Viri in literatura

Viri

Statistični pregled, Občinski ljudski odbor Tolmin, zvezek II.

PANG 1053, Komisij za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava.

Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med 2. svetovno vojno in neposredno po njej, 1940–1946. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1997–2011, zbirka podatkov.

Časopisi

Slovenski Primorec

Goriški list

Tolminski glas

Mi gremo naprej

Idrijčan

Vipavec

Glas izpod Krna

Goriški stražar

Straža ob Jadranu

Zaveza

Splet

<http://www2.scnr.si/>

Literatura

Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. III, zvezek. Videm/Udine: Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, 1990.

²⁰ Več na spletni strani: <http://www2.scnr.si/>

²¹ Mlakar: *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*, str. 113–155.

²² Leta 2006 je zgodovinka Nataša Nemeč del zbranega gradiva o žrtvah nasilja ob koncu druge svetovne vojne na Goriškem predala Ministrstvu za zunanje zadeve RS, slednje je z izsledki seznanilo tudi italijansko stran. V letih raziskovanja je Nemčeva uspela zbrati zavidanja vredno zbirko podatkov o usodi izginulih. Prav predaja tega gradiva in odmevi v javnosti so pripeljali do čudnih in nikoli pojasnjenih odločitev, ko je avtorica izgubila službo v Goriškem muzeju. Po uspešni tožbi proti delodajalcu jo je dobila nazaj.

Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. IV. zvezek. Videm/Udine: Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, 1991.

Ferenc, Mitja; Alić, Mehmedalija; Jamnik, Pavel: *Huda jama. Skrito za enajstimi pregradami*. Ljubljana: Založba Družina, 2011.

Klinec, Rudolf: *Dnevniški zapisi 1943–1945* (ur. Peter Černic in Renato Podbersič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2010.

Mlakar, Boris: *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2000.

Novak, Alojzij: *Črniška kronika*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992.

Poročilo o pobjah: vmesno poročilo o raziskovanju povojnih množičnih pobjev Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju povojnih množičnih pobjev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik (ur. Mateja Jančar in Jernej Letnar Černič). Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2010.

Tratnik, Matija: *Temna zarja na Primorskem (1940–1945)*. V: *Koledar Svobodne Slovenije*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1951.

Zavadlav, Zdenko: *Partizani, obveščevalci, jetniki – iz dosjeja Zavadlav 1944–1994*. Ljubljana: Horvat M&M, 1996.

Zavadlav, Zdenko: *Pisma iz zga odra*. Ljubljana: Samozaložba, 2002.

Žigon, Ivan: *Življenjski izživi*. Ljubljana: Samozaložba, 1994.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR PROBLEMATIK DER ERFORSCHUNG REVOLUTIONÄRER GEWALT IN PRIMORSKA

Die politischen und militärischen Verhältnisse waren für eine Revolution während des Zweiten Weltkriegs im slowenischen Küstenland Primorska im Vergleich mit den übrigen Regionen Sloweniens spezifisch, da der lange dauernde italienische faschistische Druck bewirkte, dass die Mehrheit der Bevölkerung von Primorska die Partisanenbewegung als Ausdruck des großen nationalen Wunsches nach Befreiung aufnahm.

Der Beitrag orientiert sich im geografischen Sinn vor allem auf den breiteren Raum von Görz, der heute meist als nördliches Primorska bezeichnet wird. Dieser Teil des slowenischen ethnischen Gebiets, der nach dem Ersten Weltkrieg an Italien angegliedert wurde, ist dabei interessant sowohl aufgrund des staatlich-rechtlichen Rahmens, der an-

ders als im übrigen Slowenien war, als auch aufgrund der durch die faschistische Vertreibung und systematische Assimilierung bedingten besonderen historischen Entwicklung. Da dieses Gebiet auch völkerrechtlich Teil des italienischen Staates war, unterblieb in Primorska bis zur Kapitulation Italiens die Bildung bewaffneter Einheiten einer gegen die Partisanen gerichteten Bewegung.

In Bezug auf die Opfer der kommunistischen Revolution in Primorska während des Zweiten Weltkriegs ist es noch verfrüht, über genaue bzw. endgültige Zahlen zu sprechen, der momentane Forschungsstand zeigt jedoch, dass ihre Zahl in die Hunderte geht. Die Gräber sind in ganz Primorska verstreut, im Raum Görz gibt es viele Opfer, die in (nicht gekennzeichneten) Gräbern in der Umgebung von Gorenja Trebuša liegen, wo die OZNA für die Machtbefugnisse des IX. Korps ihren Sitz hatte, und in der Umgebung von Renče, wo die Organe der Geheimdienste VOS und OZNA für den Raum Görz tätig waren. Viele Opfer liegen auch in den Goriška Brda und in der Vipavska dolina, insbesondere zwischen Velike Žablje und Brje sowie in der Umgebung des Dorfes Stomaž.

Über diese Zeit existieren einige Aussagen, von den Tätern hat der verstorbene Zdenko Zavadlav, bis August 1944 einer der leitenden Männer des VOS im Raum Görz, bei weitem am meisten geschrieben und offen das Wort ergriffen. Große Arbeit auf dem Gebiet der vergessenen Viktimologie des Zweiten Weltkriegs haben in Primorska sonst verschiedene Gemeindekommissionen geleistet, die nach den demokratischen Veränderungen im Jahr 1990 gegründet worden sind.

Die slowenische politische Emigration der Nachkriegszeit schloss im Vergleich zu Zentral-Slowenien weniger Einwohner von Primorska ein. Deshalb sind in den in der Emigration herausgegebenen Zeitschriften und Publikationen verhältnismäßig wenige Themen zu Primorska zu finden. Jedoch blieb die Verbundenheit zwischen den demokratischen Kreisen im Grenzland, sowohl im Raum Görz und Triest als auch in Kärnten, mit den slowenischen politischen Emigranten in Argentinien, Australien, Kanada, Deutschland und den USA über die gesamte Nachkriegszeit sehr lebendig. In Argentinien, dem Kern der politischen Emigration, wurde die erste seriösere Analyse revolutionärer Gewalt in Primorska veröffentlicht. Sie stammt von Matija Tratnik; unter diesem Pseudonym verbirgt sich höchstwahrscheinlich Prof. Anton Kacin aus Görz. Sie wurde 1951 unter dem Titel »Dunkle Rote in Primorska (1940–1945)« im Kalender des Freien Slowenien veröffentlicht.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 349.2(497.4)"1859/2009"

Prejeto: 1. 10. 2012

Delovna knjižica – dokument preteklosti

MARIJA GRABNAR

višja svetovalka I

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI–1127 Ljubljana

e-pošta: marija.grabnar@gov.si

BREDA ZALAŠČEK

mag., samostojna svetovalka I, glavna arhivarka

ZPIZ, Kolodvorska ulica 15, SI–1000 Ljubljana

e-pošta: breda.zalascek@zpiz.si

FRANCE KRESAL

dr., upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino

Jamova cesta 64, SI–1000 Ljubljana

BOJANA ARISTOVNIK

arhivska svetovalka

Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI–3000 Celje

e-pošta: bojana.aristovnik@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Delovne knjižice so v svoji 124-letni zgodovini večkrat spremenile obliko in vsebino. Imenovale so se legitimacije, pa poslovne knjižice. Hkrati so obstajale še poselske knjižice za posle in viničarske knjižice za viničarje. V socialističnem obdobju so se poenotile za vse zaposlene. Kot javna listina, iz katere so bili vidni podatki, pomembni za uveljavljanje pravic iz dela, je bila zaradi uporabe novih elektronskih evidenc s 1. januarjem 2009 ukinjena, s tem pa je po dolgih letih tudi Državna založba Slovenije¹ prenehala izdajati obrazce z oznako 0,34, kakršna je bila knjižica v materialni obliki.

KLJUČNE BESEDE: *delovna knjižica, delovno pravo, oblika delovne knjižice, vsebina delovne knjižice, Državna založba Slovenije, kolofon*

ABSTRACT

EMPLOYMENT RECORD BOOK – A DOCUMENT OF THE PAST

Before their termination in 2009, employment record books (also known as employment booklets) had been used in Slovenia for 124 years. During that time their form, content and name changed several times. Initially and until socialism eventually introduced a uniform employment record book for all employees, each field of activity had its own book. However, on January 1, 2009, due to the increased use of electronic employment registers, the employment record book, a document, on which employees could base the exercise their work-related rights, ceased to exist as a public document. This also meant the end of form »0,34«, which for a number of years had been published by Državna založba Slovenije (the State Publishing House of Slovenia).

KEY WORDS: *employment record book, labour law, form of employment record book, content of employment record book, Državna založba Slovenije (the State Publishing House of Slovenia), colophon*

¹ Državna založba Slovenije se je leta 1990 preoblikovala v delniško družbo in se leta 1993 preimenovala v DZS d.d. (povzeto s spletne strani www.dzs.si).

Uvod

Študija je nastala na pobudo Bojane Aristovnik in Brede Zalašček, ki sta na sestanku Medarhivske strokovne skupine za preučevanje vprašanj s področja zdravstva in socialnega varstva oktobra 2010 opozorili na neizdelan kriterij pri odbiranju delovnih knjižic, ki jih slovenski arhivi prevzemajo od Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije že od leta 2003. Tudi tiste, ki so med gradivom različnih arhivskih fondov in so bile prevzete že prej,² so bodisi iz krajšega časovnega obdobja bodisi pripadajo največ dvema opisanim tipoma.

Potreba po podrobnejši preučitvi njene zgodovine se kaže še zlasti zaradi ukinitve knjižic leta 2009, ko so kot javne listine, v kateri so bili vidni podatki, pomembni za uveljavljanje pravic pri delu ali iz dela, nepreklicno odšle v zgodovino.

Ne glede na različne plati obravnave skušamo v prispevku zaobjeti njene pojavne oblike v več kot stoletni zgodovini in jo umestiti v prostor in čas. Zgodovinskemu in pravnemu okviru sledi predstavitev vsebine in oblike osnovnih tipov delovnih knjižic. Posebej pa je predstavljena še vloga Državne založbe Slovenija pri izdaji. Skušali smo odgovoriti na nekatera vprašanja, še več nas jih čaka. Izkazalo se je namreč, da je delovna knjižica kljub (navidezni) marginalnosti lahko predmet najrazličnejših raziskav.

Zgodovinski in pravni okvir³

Delovne knjižice so bile pri nas uvedene z drugo novelo avstrijskega zakona o obrtnem redu iz leta 1859, ki je uvedel skoraj popolno obrtno (podjetniško) svobodo, odpravil cehovski način proizvodnje in omogočil razvoj industrije. V prvi Jugoslaviji so bile določbe o delovnih knjižicah v zakonu o zaščiti delavcev iz leta 1922; knjižice so se imenovalle delavske legitimacije. Zakon o obrtnih iz leta 1931 jih je preimenoval v poslovne knjižice. S samostojnim zakonom so bile delovne knjižice utemeljene leta 1938, ko je izšla uredba z zakonsko močjo o legitimacijah (poslovnih knjižicah) delavcev in nameščencev. Poslovne knjižice so bile javna listina, ki je potrjevala istovetnost delavca z osebni-

mi podatki, šolsko izobrazbo, strokovno kvalifikacijo in vidiranim spričevalom, ki je dokazovalo usposobljenost za določena opravila; trajanje zaposlitve pri delodajalcih je bilo namenjeno za uveljavljanje pravic na javni borzi dela in pri bolniški blagajni.

Med drugo svetovno vojno je bil pod nemško okupacijo na Gorenjskem in Štajerskem uveden nemški sistem delovnih knjižic, v Ljubljanski pokrajini pod italijansko okupacijo pa je obstoječi sistem delovnih knjižic ostal v veljavi še naprej.

Do socialističnega obdobja Jugoslavije so obstajale še poselske knjižice za posle (hlapce, dekline) v kmetijstvu, utemeljene z uredbo o službenem razmerju hišnih poslov z dne 18. junija 1921, in viničarske knjižice za viničarje na Štajerskem, ki so bile utemeljene z uredbo o viničarskem redu z dne 30. julija 1928.

V socialističnem obdobju Jugoslavije je bilo uvedeno poenotenje vseh zaposlenih in uvedene so bile enotne delovne knjižice za vse zaposlene. Leta 1952 je izšla Uredba o delovnih knjižicah (Sl. l. FNRJ, št. 30/52). Po izidu Zakona o delovnih razmerjih leta 1957 so določbe o delovnih knjižicah prišle v ta zakon.

Tudi po tranziciji in ustanovitvi samostojne države je ta del delovnega prava določal Zakon o delovnih razmerjih. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o delovnih razmerjih iz leta 2007 (Ur. l. RS, št. 103/2007) je v členu 91 določal, da s 1. januarjem 2009 prenehajo veljati določbe o delovnih knjižicah.

Delovne knjižice so na slovenskem ozemlju obstajale 124 let. Bile so javne listine, ki so delavcem služile kot legitimacija in potrdilo o šolski in strokovni izobrazbi, o kvalifikaciji in o trajanju zaposlitve.

V posameznih obdobjih so imele delovne knjižice poseben, specifičen pomen.

V prvem obdobju po uvedbi obrtne (podjetniške) svobode v osemdesetih letih 19. stoletja so delovne knjižice pomenile predvsem urejanje delovnih razmerij. V gospodarskem liberalizmu so se razvila mezdna razmerja brez delavske zaščite in varstva pravic. Obrtni red iz leta 1859 ni vseboval nobenih določb o varstvu in zaščiti pomožnih delavcev. Šele novele iz let 1883, 1885, 1895 in 1902 so vsebovale določbe o varstvu in zaščiti delavca.⁴

Odnos države in družbe do mezdnih odnosov se je spreminjal. Urejanje delovnih razmerij lahko razdelimo v tri faze. V prvem obdobju država z delavsko zakonodajo ni posegala v urejanje mezdnih

² V Arhivu Republike Slovenije so delovne knjižice shranjene v več arhivskih škatlah fonda Republiškega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani (SI AS 400), ki smo ga prevzeli leta 1972 in 1976 in v fondu Ministrstva za delo LRS (SI AS 236, šk. 90), ki smo ga prevzeli 1967.

³ Dr. France Kresal, upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino, nam je velikodušno posredoval ta vsebinski sklop.

⁴ Kralj; *Obrtni red*, str. 8–9.

odnosov. Družba je posledice prevelikega izkoriščanja skušala omiliti z dobroteljnostjo in kolektivno samopomočjo, ustanavljali so delavska bolniška in podporna društva. To obdobje je trajalo do osemdesetih let 19. stoletja.⁵

V obdobju liberalnega kapitalizma so se z razvojem industrije in zaposlovanjem velikega števila delavcev razvili povsem novi odnosi med delodajalci in delojemalci. Prejšnje cehovske stanovske solidarnosti ni bilo več, država pa še ni oblikovala novih norm medsebojnih odnosov in zakonodaje, ki bi vključevala zaščitno delavcev. Zgolj osebna svoboda delojemalcev je bila preslabotna osnova za sklepanje enakopravnih pogodb o delovnem razmerju.

Industrijsko delavstvo oziroma tovarniški delavci so postajali najštevilnejši delojemalci. Tovarniška proizvodnja se je večala, delavstvo se je širilo in vedno očitneje se je kazalo neomejeno izkoriščanje delavcev. Za delavce v tovarnah in rudnikih ni bilo omejitve delovnega časa, delali so tudi otroci in ženske, delali so v težavnih delovnih razmerah, tudi ponoči in ob nedeljah. Izplačevanje mezd je bilo samovoljno, razvit je bil sistem truck, tako da so delavci namesto denarja dobivali posebne markice, ki so jih lahko unovčevali samo v določenih prodajalnah (delodajalčevih), s tem pa so bili podrejeni mezdni odnosi še bolj poudarjeni.

V takih razmerah je država prvič posegla v mezde. Z zakonom z dne 17. junija 1883 so bili ustanovljeni obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito in varstvo pri delu. Novela obrtnega reda z dne 8. marca 1885 vsebuje določbe o pomožnih delavcih in njihovi zaščiti. Med pomožne delavce so sodili tovarniški delavci, pomočniki, vajenci in drugi delavci ter nižji uslužbenci, ki so opravljali »pomožne službe nižje vrste«; za te delavce so bile uvedene delavske knjižice. Vsi pomožni delavci so morali imeti delavske knjižice, trgovski uslužbenci pa uradno vidirana spričevala prejšnjih delodajalcev. Brez njih jih delodajalci niso smeli sprejemati na delo (čl. 79). Delavske knjižice so izdajale občine delavčevega prebivališča. Vanje so vpisovali delovna razmerja in spričevala o sposobnosti in vedenju. Prepovedano pa je bilo vpisovati vsakršne opombe ali oznake, ki bi bile za delavce neugodne in bi mu škodile. V dobi delovnega razmerja je delavsko knjižico hranil delodajalec. Delavske knjižice so veljale tudi kot legitimacije in potni listi za potovanje po državi zaradi iskanja zaposlitve. Delavec ni smel samovoljno in brez

upravičenega razloga prekiniti delovnega razmerja, predčasna zapustitev dela pa je bila kazniv prekršek. Delodajalec je imel pravico pomožnega delavca s pomočjo oblasti prisiliti k vrnitvi na delo za še preostali čas in zahtevati povračilo škode, ki bi jo delavec s tem povzročil (čl. 85). Takega delavca ni smel sprejeti na delo noben drug delodajalec; če bi to kljub temu storil vede, bi prav tako prekršil obrtni red in bi prejšnjemu delodajalcu z delavcem vred odgovarjal za škodo (čl. 86). Delavske knjižice so bile v tem obdobju predvsem sredstvo za preprečevanje nelegalnega zaposlovanja (zaposlovanje na črno). Tisti zaposleni, ki so imeli »višje službe« z mesečno ali letno plačo (delovodje, mehaniki, faktorji, odpravniki, knjigovodje, blagajniki, risarji, kemiki, inženirji, ipd.), niso sodili med pomožne delavce, bili so nameščenci in so imeli drugačen status kot mezdni delavci. Zanje niso veljale določbe o delavskih knjižicah.⁶

Ta zakon je določal tudi način izplačevanja mezd za tovarniške delavce, prepovedal sistem truck in zahteval plačevanje mezd v gotovini. Mezde so bile tedenske, odpovedni rok pa 14 dni. Prepovedano je bilo zaposlovanje otrok do 14. leta starosti; mladoletnih delavcev od 14. do 16. leta starosti in žensk pa niso smeli zaposlovati za opravljanje težaških in za zdravje škodljivih del in za nočno delo. Delovni čas je bil določen na 11 ur na dan. Podjetja so morala delovne razmere opisati in objavljati v svojih delovnih redih, ti pa so morali biti dostopni na vpogled vsakomur in podvrženi kontroli državne oblasti. S tem so bili ustvarjeni temelji delavske zaščite. Uresničevanje je postalo učinkovito z uvedbo obrtnih nadzorništev in inšpektorjev dela leta 1883.

Vsi delavci niso imeli enakih pravic, ugodnosti in zaščite. Delavci v rudarstvu in metalurgiji, pri državnih železnicah in nekaterih drugih državnih ustanovah so imeli pokojninsko zavarovanje, delavci v industriji in obrti pa ne. Rudarji so imeli svojega predstavnika v rudniški upravi prek svojega zastopstva v drugi skupini rudarskih zadrug, ki jih je določal rudarski zakon iz leta 1896, v industriji pa so dobili delavske zaupnike šele po prvi svetovni vojni. Tudi delovni čas ni bil povsod enak, čeprav je bil sicer omejen na 11 ur na dan; bilo je veliko izjem in drugačnih določb za posamezne kategorije delavcev.

V tem obdobju je družba aktivno posegala v razvoj in izboljševanje mezdnih razmerij z idejami in socialnimi programi socialne demokracije in kr-

⁵ Bajič: *Delovno pravo*, str. 134.

⁶ Kresal: *Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem*, str. 101–116.

ščanskega socializma (po papeški socialni okrožnici *Rerum novarum* 1891). Nastale so delavske stranke in delavske strokovne organizacije (sindikati). Z razvojem industrije in širjenjem delavskega razreda se je širilo tudi delavsko gibanje. Delavci so se organizirano bojevali za izboljšanje delovnih razmer v številnih mezdnih gibanjih in stavkah. Sindikati so se ob uspešnem sklepu takih akcij sporazumevali s podjetniki s sklepanjem kolektivnih pogodb. Z njimi niso urejali samo odnosa do sindikatov, marveč so določali tudi pravila, ki naj bi veljala za delovna razmerja. Tako so minimalne delovne razmere, ki jih je določala država, dopolnjevali s sporazumi med delavskimi sindikati in podjetniki, zlasti o mezdah in delovnem času. Kasneje je delovno pravo okrepilo učinek norm kolektivne pogodbe s tem, da jim je dalo moč zakona (leta 1907).⁷

Nastanek Jugoslavije je zavrl razvoj mezdnih odnosov v modernejše oblike delovnih razmerij. Nova okvirna delavska zakonodaja, ki je bila sprejeta 1922., je predvsem poenotila delavsko zaščito v vsej državi. Večjih in enotnih pravic delavcev iz delovnega razmerja pa ni prinesla. Tudi neenakost v doseženih pravicah iz delavske zaščite in socialnem zavarovanju posameznih kategorij delavcev in nameščencev je še ostala. Glavne pridobitve razvoja delovnih razmerij med obema vojnoma so bile: uvedba 8-urnega delavnika, uvedba delavskih zaupnikov, podpiranje brezposelnih, uvedba delavske zbornice, stanovanjska zaščita, nato pa leta 1937 še začetek izvajanja⁸ pokojninskega zavarovanja vseh delavcev, ureditev določanja minimalnih mezd, poravnavanja in razzodništvo v delovnih sporih.⁹ Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je zaposlene še naprej delil na pomožno osebje – delavce, ki so morali imeti delovne knjižice, in »osebe, katerim se poverjajo posli višje vrste (poslovodje, knjigovodje, blagajniki, inženirji, ipd.)«, za katere določbe o delavskih knjižicah niso veljale.¹⁰ Delavci so prejeli tedenske mezde, določene pa so bile z urno ali akordno mezdo; dnevničarji so prejeli dnevno mezdo. Nameščenci so prejeli mesečne plače. K mezdam in plačam so šteli različne dodatke:

družinske, draginjske, premijske, dodatek za delo ob nedeljah in praznikih, za podaljšano delo.¹¹

Delovne knjižice so bile nespremenjene do leta 1922. Zakon o zaščiti delavcev z dne 12. februarja 1922 je v členih 120 in 121 urejal probleme delovnih knjižic; imenoval jih je delavske legitimacije. Imeti jih je moralo vse zaposleno pomožno osebje. Ta zakon je zadeval vsa obrtna (rokodelska), industrijska, trgovinska, prometna, rudarska in njim podobna podjetja. Za osebje, ki je v podjetju opravljalo posle višje vrste, delavske legitimacije niso bile obvezne. Delavske legitimacije so izdajale občine stalnega bivališča delavcev. Zunanjo obliko teh legitimacij je predpisal minister za socialno politiko sporazumno z ministrom za notranje zadeve. Pomožnemu osebju, staremu manj kot 16 let, so delavske legitimacije lahko izdajali samo s privoljenjem očeta ali varuha. Brez delavske legitimacije zaposlitev ni bila možna. Občine so morale imeti register izdanih delavskih legitimacij. V delavske legitimacije so vpisovali trajanje delovnega razmerja in brezposelne podpore. Vpisovati ni bilo dovoljeno ničesar, kar bi delavcu škodilo. Zakon o obrteh iz leta 1931 vsebine delovnih knjižic ni spremenil; spremenilo se je samo njeno ime. Dobile so ime poslovna knjižica. Uredba iz leta 1938 jo je zopet preimenovala v legitimacijo.

V tem obdobju je bila najpomembnejša vloga delavskih legitimacij pri iskanju zaposlitev. Razmera dobro je bil urejen sistem posredovanja dela in podpor za brezposelnost. Delavske legitimacije so bile namenjene uveljavljanju popustov za prevozne stroške pri iskanju zaposlitve, oskrbi v delavskih domovih in uveljavljanju drugih ugodnosti in pravic pri ustanovah javnih borz dela po vsej Jugoslaviji. Po državi je bilo 24 večjih delavskih zavetišč v okviru javnih borz dela. V Sloveniji so bili zgrajeni domovi javnih borz dela v Ljubljani, Kranju, Celju, Mariboru in Murski Soboti. V Ljubljani je bil delavski dom na Gosposvetki cesti monumentalna zgradba, bil pa je kombinacija zatočišča in hotela za delavce z delavsko restavracijo. V zgradbah delavskih domov so bile tudi poslovalnice javnih borz dela.

V socialističnem obdobju so bile delovne knjižice predvsem potrdilo in dokaz za delovno dobo. Enako vlogo so imele tudi po prehodu v tržno gospodarstvo v samostojni državi. Zaradi uvedbe različnih evidenc v računalniškem sistemu so postale nepotrebne, novih bogatejših vsebin pa jim niso namenili in tako so bile po 124 letih ukinjene.

⁷ Kresal: Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem, str. 1455–1468.

⁸ Zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922 je sicer obsegal pokojninsko zavarovanje, ki pa se je odlagalo vse do uredbe leta 1937. Ta je določala pobiranje prispevkov s 1. januarjem 1938, izplačevanje pokojnin pa odložila za 10 let.

⁹ Kresal: Kolektivna pogodba kot vir delovnega prava, str. 69–86.

¹⁰ Sl. n., št. 128, 14. junija 1922; Ur. l. 74, 13. julija 1922, str. 485.

¹¹ Kresal: Začetki in razvoj delavskega zavarovanja, str. 209–245.

Oblika in vsebina

Ker sta bila prikazana zgodovinski in pravni okvir delovnih knjižic (v nadaljevanju DK), je smiselno, da ob izbranih primerih predstavimo vsebino in obliko. Pri tem smo si pomagali z DK, ki končajo svojo pot na Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije (v nadaljevanju ZPIZ). V njihovi stalni zbirki smo odbrali tiste DK, za katere menimo, da predstavljajo določeno obdobje in smiselno nadaljujejo zgodovinsko pot razvoja. Vendar v članku ne bomo obravnavali DK, ki so bile značilne za Svobodno tržaško ozemlje; te prepuščamo naslednjim raziskavam. V nadaljevanju bodo predstavljene in podrobneje opisane te DK:

- poselska in delavska knjižica, ki zaznamujeta čas pred drugo svetovno vojno;
- poslovna knjižica (Libretto di lavoro in Arbeitsbuch), ki je bila v uporabi med vojnama;
- čas po drugi svetovni vojni so zaznamovale najprej DK, ki so imele mehke platnice, med njimi je še posebej zanimiva DK, ki je imela na zadnji strani v rdeči barvi sliko udarniškega dela;
- kasneje, v 50-ih letih prejšnjega stoletja, so bile v uporabi sive DK, ki so imele trde platnice in na sredini vtisnjen grb Socialistične federativne republike Jugoslavije;
- sredi 80-ih let se je ponovno pojavila DK, ki je imela mehke, zelene platnice in na sredini vtisnjen grb Socialistične republike Slovenije in na koncu
- delovna knjižica Republike Slovenije.

Pred drugo svetovno vojno sta bili, vsaj kolikor nam je uspelo raziskati, v uporabi dve knjižici, **poselska** in **delavska**. Obe je tiskala in izdajala tiskarna br. Rumpret v Krškem. Obe imata trde platnice, sta modro-vijolični in imata na platnici nalepko z besedilom »*Poselska knjižica*« oz. »*Delavska knjižica*«, pod njo pa navedbo lastnika. A vendar so med njima razlike. Poselska knjižica je široka 10 cm, dolga 16 cm in ima 48 strani, delavska pa ima 64 strani (obsega 32 parafranih listov v osmerki) in je široka 10 cm ter dolga 16,5 cm. Prva stran poselske knjižice vsebuje pojasnilo na podlagi česa je bila izdana, kdaj in pod katero številko je vpisana v zaznamni register. Na drugi strani te knjižice so rubrike, ki določajo, za koga je bila izdana, kdaj je bila oseba rojena, v kateri občini, katerem srezu in pod katero oblast spada oz. kdo je zanj pristojen. Tretja stran knjižice je namenjena osebnemu popisu lastnika. Poleg letnice rojstva in vere je zapisan tudi opis lastnika (velikosti, obraza, oči, obrvi, nosu, usta, lasje, zobje, brada posebna znamenja,

rokopis poslov). Na straneh četrte do trinajste je naveden izpisek iz »*Poselskega reda za Kranjsko z dne 19. marca 1858*«. Strani, od 14. do 48. so namenjene »delodajalcu« oz. gospodarju. Na te strani je gospodar zapisal svoje ime, stan in bivališče, prav tako pa tudi podatke, kdaj je posel začel delati (»*dan službenega nastopa*«), o opravi, dan prenehanja službe. Prav tako so bile te strani namenjene gospodarjevemu mnenju o odnosu posla do dela, saj so vsebovale tudi rubriko z naslovom »*Izpričevalo o poslovnem vedenju glede zvestobe; spretnosti; marljivosti in nrvnosti*«.

Poselska knjižica, izdana v Ljubljani. Knjižica ima trde platnice modro-vijolične barve. (ZPIZ, Ljubljana; foto: Lucija Planinc).

Delavska knjižica ima v nasprotju s poselsko že na prvi strani napisano, kaj določene strani obsegajo:

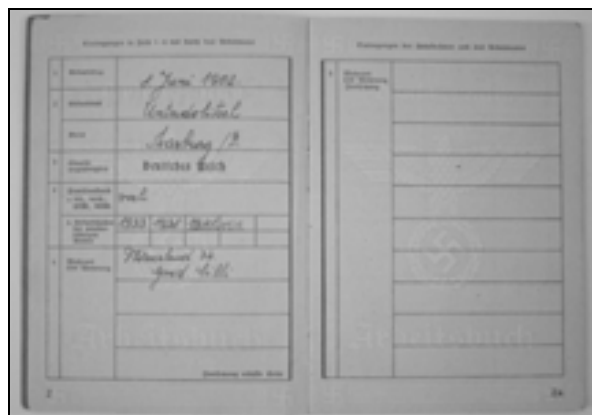
- druga in tretja stran obsegata pojasnila o osebnih razmerah pomožnega delavca (rubrike: ime in priimek, rojstni kraj, leto rojstva, domovinska občina, srez, oblast, stan – samski, oženjen, vdovec – veroizpoved, opravilo, postava, obraz, lasje, oči, usta, nos, posebna znamenja, podpis pomožnega delavca in potrdilo izdajajočega občinskega urada ter uradni pečat; na tretji strani je kategorija »*Dostavki za mladoletne pomožne delavce oziroma vajence*«. Tja so vpisovali »*napoved o šolskem razmerju in o pridobljeni šolski izobrazbi; ime in priimek očeta ali varuha ter kdo dovoljuje vstop v delavsko ali učno razmerje*«. Potrebno je bilo navesti, ali je delavska knjižica izdana s privoljenjem očeta ali varuha oz. kolikor ni bilo mogoče pridobiti njunega dovoljenja, jo je bilo mogoče izdati s privoljenjem občinskega urada proslilčevega bivališča po § 80, odstavek 2 obrtnega reda);
- strani od 4. do 7. so bile določene za vpis mo-

- rebitnih prispevkov o potni izkaznici;
- strani od 8. do 59. so bile določene za vpis delovnega oziroma učnega razmerja (štiri rubrike v katere je bilo treba vnesti »ime in priimek, obrt in stajališče delodajalca ali učnega gospodarja, pri vajencih tudi pogoje učne pogodbe; sledijo rubrika datum vstopa, rubrika dan, mesec in leto izstopa in zadnja rubrika, ki se je imenovala »spričevalo«, namenjena je bila opisu kakšen odnos je imel delavec do dela);
 - zadnje strani, od 61. do 64., so obsegale predpise o delavskih knjižicah.

Čas med vojnoma je bil čas t. i. **poslovne knjižice**. Ta je imela trde, črne platnice in je bila široka 10, 5 cm, dolga pa 15, 5 cm in je imela 48 strani. Na platnici je bilo v italijanskem in slovenskem jeziku napisano »Regno d'Italia Provincia Lubiana oz. Kraljevina Italija, Ljubljanska pokrajina«. Na sredini je bil grb kraljevine, pod grbom pa napis »Libretto di lavoro« oz. »Poslovna knjižica«. Tudi vsebina knjižice je bila v italijanskem in v slovenskem jeziku. Na notranji strani platnice sta bila slika lastnika in njegov podpis, na prvi strani zgoraj pa najprej grb kraljevine in, spodaj rubrike: »osn. številka, številka imenika; sledila je navedba priimka, imena, očetovega imena, glavnega poklica, postranskega poklica in keje in kdaj je bila knjižica izdana«. Na drugi in tretji strani so bile rubrike za »osebni opis: stas, obraz, lasje, usta, nos, oči, brki, brada in posebna znamenja ter datum in kraj rojstva, domovina občina, priimek in ime očeta, materino ime in njen rojstni priimek ali je begunec ali emigrant in številka dovoljenja za delo«. Na četrti strani lahko najdemo kategorijo »Podatki o strokovni izobrazbi«, sledijo pa rubrike: »učenje; je položil izpit za rokodelskega pomočnika ali rokodelskega mojstra; v katerem podjetju je končal učenje; šolska izobrazba; strokovna izobrazba; posebne sposobnosti (šoferski, pilotski izpit in podobno)«. Te strani je izpolnjevala oblastvo ali ustanova, ki je izdajala knjižico. Peta stran je bila namenjena vpisu »rodbinskih članov« (žena in otroci do vključno 18. leta starosti ter preostali družinski člani). Na šesti strani sta bili rubrika, ali »je poljedelski delavec in kake vrste«, ter rubrika »poseduje« (hišo v vrednosti lir, ha zemljišča ali obrti). Pod to rubriko je pristojna ustanova, ki je izdala knjižico, potrdila pravilnost navedb s pečatom, podpisom in krajem ter datumom. Naslednji strani (7 in 8) sta bili namenjeni poznejšim vpisom oz. spremembam prejšnjih podatkov, od 9. pa do 37. strani so bile rubrike, ki jih je izpolnjeval delodajalec (»vpiše se naziv in sedež delodajalca; vrsta zaposlitve; datum začetka zaposlitve; datum prenehanja; podpis delodajalca in potrdilo prisilnega združjenja«). Strani 38 in 39 sta bili namenjeni vpisu začetka zavarovanja (za primer onemoglosti in sta-

rosti). Na zadnjih straneh knjižice so bile najprej v italijanskem in nato v slovenskem jeziku »Naredbe visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino št. 52 – Ureditev povpraševanja in ponudbe dela«. Na zadnji strani knjižice je bilo zapisano »Poslovna knjižica varuje interese delavcev in nameščencev in njihovih rodbin. Brez poslovne knjižice se ne sme nihče zaposlitik«.

Ne gre spregledati tudi DK iz tega obdobja, ki se je pojavila v slovenskem prostoru (predvsem na Gorenjskem in na Štajerskem), gre za t. i. »**Arbeitsbuch**«. Imela je mehke platnice rjave barve. Na sprednji platnici je bilo napisano Deutsches Reich, spodaj sta weimarski orel in svastika (nacistični kljukasti križ), pod tem pa je bilo napisano Arbeitsbuch. Knjižica je bila široka 10, 5 cm, dolga 14, 5 cm in je imela 38 strani. Na vsaki strani v knjižici sta bila weimarski orel in svastika, ta pa je bila tudi na vseh štirih vogalih lista. Na prvi strani je zapisano ime lastnika knjižice in njegov podpis. Na drugi strani so bili navedeni lastnikovi osebni podatki (datum rojstva, kraj in okraj rojstva, prebivališče), na tretji strani pa podatki o izobraževanju, strani od 6. do 29. so bile namenjene delodajalcu, saj je bilo napisano ime delodajalca, pa tudi, kakšno delo je uslužbenec opravljal, datum nastopa zaposlitve in prenehanje. Na zadnjih straneh knjižice, od 32. do 38., so bila določila, na kaj je potrebno biti pozoren pri izpolnjevanju knjižice.

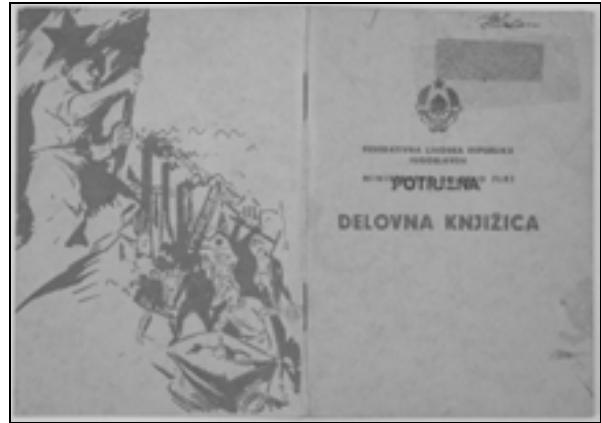
Arbeitsbuch, izdana v Celju leta 1941. Knjižica ima mehke, rjave platnice. (ZPIZ, Ljubljana; foto: Lucija Planinc).

Čas po drugi svetovni vojni so zaznamovale različne DK. Že leta 1946 se je pojavila »**uslužbenska knjižica**«. Ta knjižica je imela mehke platnice, široka je bila 8, 5 cm, dolga 12, 5 cm in je imela 6 strani. Na sprednji platnici knjižice je bil na sredini vtisnjen grb Federativne ljudske republike Jugoslavije (v nadaljevanju FLRJ), pod njim pa

besedilo FLRJ. Na dnu platnice je bila na levi strani oznaka Obr. 0,10, na desni Državna založba Slovenije. Na drugi strani so bile rubrike: – »rodbinsko ime (očetovo ime) in rojstno ime; položaj – razvrstitev; ustanova; rojstni datum; kraj; okraj; ljudska republika; državljanstvo, in sicer zvezno in republiško; narodnost ter kdaj in kje in kdo je knjižico izdal«. Te knjižice so imele na drugi strani tudi sliko lastnika in pod njo lastnikov podpis. Na naslednjih straneh je bila rubrika »veljavnost knjižice podaljšana za leto« in nato spremembe v uslužbenskem razmerju: Rubrike so bile: številka in datum odloka, vsebina in kdo potrjuje.

V letu 1947 oz. 1948, se je pojavila **delovna knjižica**, ki je imela na zadnji platnici sliko. Slika je predstavljala zmage in udarniško akcijo. Ta knjižica je imela mehke in sivozelene platnice; široka je bila 13, 5 cm, dolga 9, 5 cm in je imela 32 strani. Na sprednji platnici DK je bil vtisnjen v grb FLRJ, pod njim napis »Federativna ljudska republika Jugoslavija«, pod tem »Ministrstvo za delo FLRJ« in pod tem naslov »Delovna knjižica«. Omeniti je treba, da so bile te DK edine, ki so imele besedilo in sliko na platnici v rdeči barvi. Prva stran DK je imela na vrhu ponovno napis »Delovna knjižica«, napisano z velikimi črkami, in številko. Pod besedilom so bile rubrike: »priimek; ime in očetovo ime; deklinski priimek pri poročenih; dan, mesec in leto rojstva; rojstni kraj in okraj; najvišja stopnja šolske izobrazbe; poklic; specializacija; št. osebne legitimacije; podpis ali prstni odtis delavca; zap. št. registra; kraj in datum izdaje; podpis in pečat organa, ki je knjižico izdal«. Na straneh, od 2. do 6. so bili navedeni podatki o strokovni izobrazbi z rubrikami: »zap. št.; trajanje (datum) in naziv strokovnih šol in tečajev, ki jih je delavec dovršil, datum in številka listine, s katero se to potrjuje; potrdilo (z datumom) pooblaščenega organa, ki je opravil vpis«. Strani, od 6. do 20., so bile namenjene podatkom o delu, saj so imele rubrike: »zap. št.; dan, mesec in leto, ko se je delovno razmerje začelo, spremenilo ali prenehalo; naziv in sedež podjetja; natančna označba vrste zaposlitve (dela) v stroki; spremembe v vrstah zaposlitve (dela) v stroki, premestitve in prenehanja zaposlitve s kratko obrazložitvijo; žig podjetja (ustanove, urada) oz. delodajalca ter podpis voditelja podjetja oz. delodajalca«. Na 20. in 21. strani je bil na vrhu naslov: Podatki o napredku in uspehu pri delu z rubrikami: »zap. št.; datum vpisa; iznajdba, novatorstvo, racionalizatorstvo, udarnišvo, odlikovanja, nagrade in pohvale pri delu, datum in številka listine, s katero se to ugotavlja; potrdilo (z datumom) pooblaščenega organa, ki je opravil vpis«. V tej knjižici je bila tudi kategorija »Podatki organa za posredovanje dela« z rubrikami: »poklic in specializacija ter št. kartona; datum in kraj prijave; podpore – čas, za katerega je bila podpora izdana, in znesek din; potrdilo organa«. Na zadnjih straneh DK je bilo

zapisano »Navodilo, kako se izpolnijo DK« in na koncu 32. strani na levi strani navedeno, za kateri obrazec gre (Obr. 0,31) na desni strani pa »Cena 5.-din, DZS«.

Delovna knjižica FLRJ. Knjižica ima mehke platnice, svetlo modro barve. Na teh knjižicah je na zadnji strani slika udarniškega dela v rdeči barvi. (ZPIZ, Ljubljana; foto: Lucija Planinc).

Že naslednje leto, tj. leta 1948, se je pojavil drugačen tip DK (v veljavi do leta 1952). Knjižice so imele mehke platnice, široke so bile 10 cm in dolga 14, 5 cm ter imela je 32 strani. Na sprednjih rumeno-rjavih je bil napis FLRJ, pod tem »Ministrstvo za delo FLRJ« in na sredini grb FLRJ, pod njim pa napis »Delovna knjižica«. Tako kot prej omenjena DK je tudi ta na prvi strani imela rubrike: »rodbinsko; očetovo in; rojstno ime; deklinski priimek pri poročenih; datum rojstva, rojstni kraj in okraj; šolska izobrazba; poklic; specializacija; št. osebne legitimacije; podpis ali prstni odtis delavca; tekoča številka. delovnega zapisa; kraj in datum izdaje; podpis in pečat organa, ki je knjižico izdal«. Tudi pri tej DK so bili na naslednjih straneh vpisani podatki o strokovni izobrazbi, torej rubrike: »zap. št.; naziv in trajanje – datum začetka in zaključka; končne strokovne šole, tečaja, položeni strokovni izpit oz. priznana strokovna izobrazba ali izpit; potrdilo - z datumom pooblaščenega organa, ki je opravil vpis«. Strani od 6. do 19. strani je obsegala kategorija podatki o delu: »zap. št.; datum sklenitve ali prenehanja delovnega razmerja ali spremembe v delovnem razmerju – premestitve, spremembe vrste zaposlitve in podobno; naziv in sedež delodajalca; vrsta zaposlitve (dela) v stroki; vpisati, če je delovno razmerje sklenjeno ali je prestopalo ali je spremenjeno in na kakšen način; pečat in podpis delodajalca«. Od dvajsete do petindvajsete strani je kategorija podatki o napredku in uspehu pri delu, ki ima enake kategorije, kot zgoraj omenjena DK iz leta 1947/48. Na naslednjih straneh je imela knji-

žica kategorijo »Podatki organa za vključevanje delovne sile v gospodarstvo« z rubrikami: »poklic in specializacija ter št. kartona; datum in kraj prijave; podpore – čas, za katerega je bila podpora izdana, in znesek din; potrdilo organa«. Na zadnjih straneh knjižice pa je pisalo »Izpisek iz uredbe o delovnih knjižicah in navodila za njeno izvršitev (Ur. l. FLRJ, št. 84 od 2-X-1948)«.

V 50-ih letih se je pojavila DK s trdimi platnicami. Bila je sive barve, široka 10, 5 cm in dolga 14, 5 cm ter je imela 44 strani. Na sprednji platnici je bil napis »Federativna ljudska republika Jugoslavija«, pod tem na sredini grb FLRJ in pod njim napis »Delovna knjižica«. Strani v DK so bile svetlo-zelene barve, na vseh pa je viden grb FLRJ. Na prvi strani DK je bilo zgoraj napisano »Ljudska republika Slovenija«, spodaj pa »Ljudski odbor«, na sredini je bil napis »Delovna knjižica« in pod tem »Serija C številka«, »Registrska številka« in »Osebnostna izkaznica«. Pod tem je bila tabela z rubrikami: »serijska številka; registrska številka; kraj in datum izdaje«. Na drugi strani so bile rubrike: »rodbinsko ime (priimek); očetovo ime; rojstno ime; dekleški priimek; dan, mesec in leto rojstva; kraj, okraj in ljudska republika rojstva; državljanstvo; narodnost; strokovnost: poklic (stroka), kvalifikacija (naziv)« ter kje in kdaj je bila knjižica izdana. Spodaj je bil podpis predsednika sveta in pod tem podpisom podpis lastnika delovne knjižice. Na tretji strani je bila kategorija »Podatki o šolski in strokovni izobrazbi« z rubriko o zaključeni šoli, tečaju ali opravljenemu strokovnemu izpitu. Pod tem je bila na isti strani kategorija »napredovanja med zaposlitvijo«, vpisati je bilo treba kvalifikacijo. Na četrti in peti strani je bila kategorija »Podatki o zaposlitvi pred izdajo delovne knjižice«, in sicer na četrti strani »Do 31. decembra 1946«, na peti pa »od 1. januarja 1947«. Na teh straneh so bili vpisani datum začetka prve zaposlitve in datum prenehanja zadnje zaposlitve, skupno trajanje zaposlitve v tem razdobju in ali je delovna doba priznana na temelju odločbe komisije LO ... št. ... z dne ... 195... ter podpis in pečat. Na peti strani pa so bili ime in kraj podjetja (urada, ustanove) in čas trajanja zaposlitve ter ponovno ali je delovna doba priznana na temelju odločbe komisije LO ... št. z dne... 195... ter podpis in pečat.

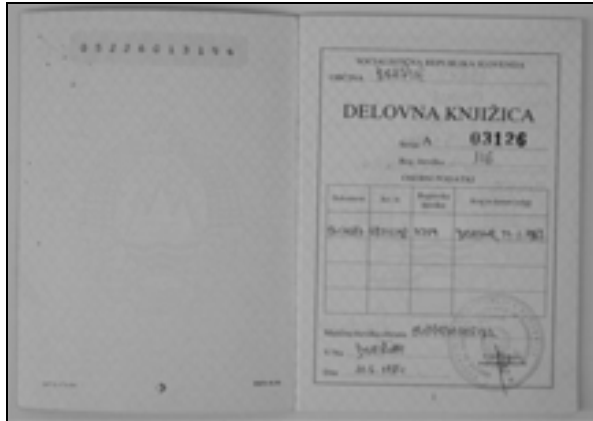
Od 6. do 25. strani je obsegala kategorija »Podatki o zaposlitvi« z rubrikami: »številka matične knjige; ime in kraj podjetja (urada, ustanove); datum nastopa zaposlitve; datum prenehanja zaposlitve; trajanje zaposlitve v podjetju (let, mesecev, dni); skupno trajanje vseh zaposlitev (z besedami) in podpis ter pečat«. Ta knjižica je imela tudi kategorijo »Naknadna priznana delovna doba« in kategorijo »Vrsta zaposlitve in plača«, vanjo so poleg vrste zaposlitve vpisovali tudi znesek. Strani od 32.

naprej so obsegale kategorije: »Podatki o času, prebitem izven delovnega razmerja, ki se štejejo za pokojnino« (treba je bilo navesti, zakaj in na temelju katerih dokumentov je bil vpis narejen ter kateri čas je priznan), »Podatki o odsotnostih, daljših od treh mesecev« (namen odsotnosti), »Podatki o času, prebitem na prostovoljnem delu« (kdo je organiziral prostovoljno delo, kdaj, kje), »Podatki o materialni preskrbi ob začasnem prenehanju delovnega razmerja«, »Podatki o voznih ugodnostih med začasnim prenehanjem delovnega razmerja«, »Podatki o pokojnini« (vrsta pokojnine in od kdaj se izplačuje) ter »Podatki o invalidnini« (odstotek invalidnine in kdo je izdal odločbo o priznanju invalidnine). Na zadnji strani je bilo »Opozorilo«, da nihče ne sme začeti delovnega razmerja brez DK. Spodaj sta bila kolofon in zapisana št. Obrazca (Obr. 0,34).

Take, t. i. »sive DK«, so izdajali vse do leta 1984, ko je bila izdana nova DK. Vendar je že pred letom 1984 nastala majhna vsebinska sprememba. Leta 1963 je na prvi strani napisal »Ljudska republika Slovenija« in spodaj »Ljudski odbor« zamenjalo besedilo »Socialistična republika Slovenija«, pod tem ime občine oz. skupščine občine. Besedo plača je nadomestil osebni dohodek. Leta 1966 je bil kolofon z zadnje platnice prenesen na notranjo stran sprednje.

Leta 1984 se je pojavila nova DK. Imela je mehke platnice zelene barve in je bila široka 10 cm in dolga 14 cm ter je imela 36 strani. Na sprednji platnici je bilo na vrhu besedilo »Socialistična republika Slovenija«, pod besedilom grb SRS in pod grbom naslov »Delovna knjižica«. Na prvi strani zgoraj je bilo ponovno napisano »Socialistična republika Slovenija«, pod tem »Občina«. Sledili so naslov »Delovna knjižica«, serija A, reg. številka in nato tabela za osebne podatke z rubrikami: »dokument; ser. št.; registrska številka; kraj in datum izdaje«. Pod to tabelo so bili navedeni: matična številka občana, kdaj in kje je bila izdana in njegov podpis. Na drugi strani so bile rubrike: »ime; priimek; očetovo oz. materino ime; datum rojstva; kraj, občina, SR ali SAP; državljanstvo in podpis lastnika«. Na naslednjih straneh je bila kategorija »Podatki o izobraževanju, strokovnem izpopolnjevanju in usposabljanju«, sledila je kategorija »Podatki o delovnem razmerju« z rubrikami: »evd. številka; ime in sedež OZD; datum sklenitve in prenehanja delovnega razmerja; trajanje zaposlitve; opombe; podpis in pečat«. Na strani 22 so bile kategorije »Podatki o opravljanju samostojne poklicne dejavnosti in dejavnosti z osebnim delom in delovnimi sredstvi, ki so lastnina občanov«, »Podatki o času nezaposlenosti, ki se vštevava v zavarovalno dobo« in kategorija, ki upošteva zavarovalno dobo s povečanjem, ki se upošteva do izdaje DK.

Zadnje strani so bile namenjene kategorijam »Podatki o priznani posebni dobi«, »Naknadno priznana zavarovalna doba« ter »Pravice, pridobljene iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja«. Zadnje tri strani pa so bile namenjene vpisovanju opomb. Taka zvrst DK je bila v veljavi do leta 1990.

Delovna knjižica »Socialistične republike Slovenije« iz leta 1984. Knjižica ima mehke platnice, zelene barve. (ZPIZ, Ljubljana; foto: Lucija Planinc).

Delovna knjižica »Republike Slovenije«. Knjižica ima mehke, sive platnice. V uporabi je bila do leta 2009. (ZPIZ, Ljubljana; foto: Lucija Planinc).

Leta **1990** se je pojavila nova DK. Imela je mehke platnice, bila je sive barve, široka 10, 5 cm in dolga 14, 5 cm ter je imela 36 strani. Na sprednji strani platnice je bilo vtisnjeno »Republika Slovenija«, pod tem je bil na sredini vtisnjen grb Republike Slovenije, pod njim pa napis »Delovna knjižica«. Strani v DK so bile svetlo zelene in na vsaki je bil grb R Slovenije. Ta DK se od prej opisane razlikuje samo v tem, da sta besedilo »Socialistična republika

Slovenija« in grb SRS nadomestila besedilo »Republika Slovenija« in njen grb ter da je bila siva in ne zelena. Kategorije so bile enake kot prej, vsebinska razlika je bila samo na prvi strani, kjer je bilo potrebno napisati upravno enoto in enotno matično številko občana. Ta DK je bila v veljavi do leta **2009**. Potem je bila DK ukinjena.

Vloga Državne založbe Slovenije pri izdajanju knjižic

Drobne, običajnemu bralcu največkrat nezanimive (pogosto pa tudi nerazumljive) podatke na zadnji oštevilčeni strani, ali pa notranji oz. zunanji strani platnic delavci v založništvu imenujejo kolofon, govorijo pa o avtorju, založništvu in tisku knjige. Ti podatki v delovnih knjižicah niso zavedeni vedno v tem vrstnem redu, pa tudi ne vsi, a iz njih je moč razbrati marsikaj, predvsem pa, da jih je večinoma izdajala Državna založba Slovenije, prve že takoj po letu 1945 (do 1947) in kasneje vse od leta 1954 do ukinitve 2009.

Navedimo primer kolofona delovne knjižice iz leta 1947, ki smo ga razbrali takole¹²: gre za prvi natis (označen z rimsko I), količine 260 tisoč izvodov (260 T), ki jih je leta 1947 tiskala tiskarna Ljudske pravice. Ta knjižica po videzu prekaša vse druge. Zadnjo platnico krasi rdeča grafika, ki v revolucionarni povojni maniri povzdiguje delo in delavca. Avtor, po mnenju likovnih zgodovinarjev akademsko izobražen slikar, nam ni znan, njegovo risbo pa najdemo tudi na zadnji strani manjše knjižice z naslovom Navodila za uporabo obrazcev 1–10 v avtomobilskem prometu, ki jo je prav tako izdala Državna založba Slovenije istega leta. Tudi podtisk,¹³ droben svetel modrosivi preplet, je v tej knjižici najlepši, poznejši v obliki satovja so bolj enostavni.

Vsebina delovne knjižice je bila predpisana, ustaljena ter napisana v rubrikah. S temi lastnostmi bi lahko opisali obrazce na splošno in prav zanje je bila zadolžena Državna založba Slovenije že od samega začetka leta 1945¹⁴. Narodna vlada Slovenije jo je ustanovila za območje Slovenije, njeno

¹² Brez pomoči urednice DZS Tanje Bukovec nam to ne bi uspelo.

¹³ Simetrični drobno prepleteni figuralni ornamenti so kot zaščitni tiskarski element (fr. guilloché) uporabljeni zlasti na bankovcih in drugih vrednostnih papirjih.

¹⁴ Uredba Narodne vlade Slovenije o ustanovitvi Državne založbe Slovenije, Uradni list slovenskega narодноosvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije 1945, št. 28, z dne 22. avgusta 1945.

osnovno delovno področje pa opisala kot izdajanje državnih tiskovin, šolskih knjig in učil.¹⁵ Ni bila edina založba, ki jih je izdajala, iz ohranjenih katalogov tiskovin in seznamov obrazcev pa zvemo, s kakšnimi in katerimi vrstami tiskovin in obrazcev je zalagala Slovenijo.¹⁶

Tiskovine so bile signirane razdeljene po področjih, ki so jih pokrivala.¹⁷ Delovna knjižica je bila sprva signirana kot obrazec št. 0,31, od leta 1954 do konca njenega obstoja pa je bila označena z številko 0,34.

V Poročilu o delu DZS za leto 1945–1950¹⁸ izvemo, da je bilo v oddelku za tiskovine zaposlenih 7 ljudi, poleg vodje in njegovega pomočnika še kalkulant, arhivar, uslužbenec ekonom, sluga in risar. Arhivar naj bi med drugim vodil arhiv vzorcev tiskovin in arhiv osnutkov za nas neprecenljive vrednosti, a žal nista ohranjena.

Največ podatkov o delovni knjižici dobimo iz t. i. kartice produkta,¹⁹ a žal niso ohranjeni za starejše obdobje, ampak le za obdobje od 1970. dalje.

Navedimo šifro knjižice 107, saj je bila odtlej vpisana tudi v kolofonu. Njena zunanost je bila z zakonom predpisana.²⁰ Na kartici za obdobje od 1970. do 1984. pa je opisana takole: format velikosti A 6, vsebuje 11 pol – 44 strani, vezava v platno, šivana s sukancem.

Leta 1984 je bila prvič natisnjena »slovenska knjižica«. Iz pripombe na robu kartice lahko zvemo, da je bil njen osnutek izdelan že decembra 1983. Opis knjižice je nekoliko daljši: je mehko vezana v zeleno umetno platno, šivana s sukancem (po 9 pol ali 36 strani), ki so oštevilčene. Na vseh

straneh je zelen podtisk z grbom SRS. Na platnicah sta grb RS in napis Delovna knjižica.

Knjižico so ves čas tiskali na 80-gramski brezlesni papir, po letu 1984 na lažjega, 70-gramskega.

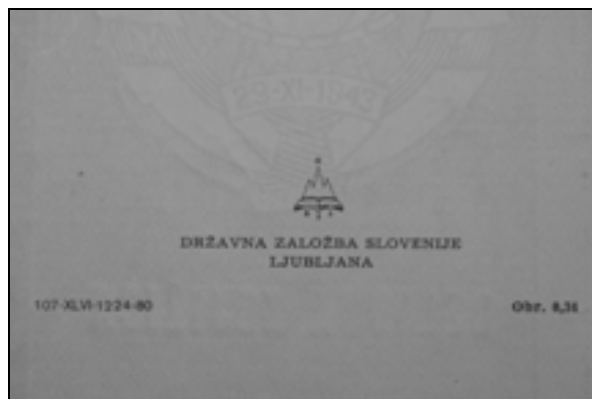
Vse od 1970. do 1984. so jih tiskali zunaj Slovenije, v tiskarni Vjesnik Zagreb, po pripovedovanju starejših delavcev pa tudi predtem. Z uvedbo slovenske knjižice pa so jih spet začeli tiskati v Sloveniji, v Tiskarni Ljubljana v letih 1984–1999 in Ptujski tiskarni v letih 1999–2009.

Številka naklade, ki je v kolofonu označena z rimsko številko, ne kaže dejanskega stanja, saj so bila zaporedja večkrat prekinjena in ponovno začeta kot na primer leta 1947, pa 1954 in 1984.

Od 28. maja 1954 do konca leta 1983 naj bi po internih evidencah oddelka za tisk DZS natisnili 53 naklad, potem pa vključno z zadnjo (8. septembra 2008) še 41.

Vsako leto so izpeljali dve do tri naklade s 15 do 20 tisoč izdanimi knjižicami, proti koncu, po letu 2006 tudi manj, po 5000 knjižic v eni nakladi.

Ob zaključku navedimo še njihov seštevek, vseh knjižic, ki so jih založili, bilo naj bi jih okoli 1679.000.

Kolofon knjižice iz leta 1980, desno št. obrazca, v sredini logotip Državne založbe Slovenije.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

ZAL 711, Državna založba Slovenije.

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 236, Ministrstvo za delo LRS

AS 400, Republiški zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani.

AS 1456, Glavna direkcija grafične industrije LRS, šk. 8.

¹⁵ Točka a 2. člena omenjene uredbe.

¹⁶ DZS hrani peščico katalogov tiskovin in zdi se, da niso izhajali mesečno, kljub zahtevi, izraženi v 7. členu citirane uredbe. V osmih arhivskih škatlah gradiva Državne založbe Slovenije (SI ZAL 711) pa so le najrazličnejši obrazci tiskovin, med njimi (v škatli 2) ena sama delovna knjižica iz leta 1999.

¹⁷ Tiskovine so bile že v prvem katalogu iz leta 1948 razvrščene v 16 področij. Ta so bila številčno označena od 0 do 15 in tudi opisana. Navedimo nekaj opisov, saj se kasneje niso kaj dosti spreminjali. 0: Splošno (med te tiskovine je spadala tudi delovna knjižica), 1: Prosveta, 2: Kmetijstvo in gozdarstvo, 3: Industrija, rudarstvo, tehnika in obrt, 4: Promet in pošta, 5: Gozdarsvo, gospodarska uprava in trgovina.

¹⁸ Fond SI AS 1456, Glavna direkcija grafične industrije LRS, šk. 8.

¹⁹ Kartični zapis o prodanem izdelku je v trgovini osnovna evidenca. Vpogled v dokument, shranjen v stalni zbirki DZS, nam je omogočila Tanja Bukovec, urednica DZS.

²⁰ Zunanjo podobo, (velikost, število strani, naslovnica) je okvirno določal 3. člen Pravilnika o delovni knjižici (npr: Uradni list RS, št. 28/90, 32/91, 47/92, 14/95, 57/98).

Tiskani viri

Sl. n., št. 128, 14. junij 1922.

Ur. l. 74, 13. julij 1922.

Uredba Narodne vlade Slovenije o ustanovitvi Državne založbe Slovenije, Uradni list slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije 1945, št. 28 z dne 22. avgusta 1945.

Uradni list RS, št. 28/90, 32/91, 47/92, 14/95, 57/98.

Internet

www.dzs.si

Literatura

Bajič Stojan: *Delovno pravo: splošni red*. Ljubljana: samozaložba, 1936.

Kralj Anton: *Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov in razsodb upravnega sodišča*. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza, 1903.

Kresal France: Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do leta 1941. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22 (1982), št. 1–2, str. 101–116.

Kresal France: Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem. V: *Teorija in praksa* 28 (1991), št. 12, str. 1455–1468.

Kresal France: Kolektivna pogodba kot vir delovnega prava. V: *Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje* (1991), str. 69–86.

Kresal France: Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnoma. V: *Zgodovinski časopis* 24 (1970), zv. 3–4, str. 209–245.

Zusammenfassung

ARBEITSBUCH – DOKUMENT DER VERGANGENHEIT

Arbeitsbücher existierten im slowenischen Gebiet 124 Jahre. Sie waren öffentliche Urkunden, die den Arbeitnehmern als Legitimation und Be-

stätigung von Schulbildung und Fachausbildung, Qualifizierung und Dauer der Beschäftigung dienten.

Die Arbeitsbücher wurden mit der zweiten Novelle des österreichischen Gesetzes über die Gewerbeordnung von 1859 eingeführt, das die zunftmäßige Produktionsweise abschaffte und die Entwicklung der Industrie ermöglichte. Im Königreich Jugoslawien wurden sie aufgrund der Bestimmungen über die Arbeitsbücher im Gesetz über den Arbeiterschutz von 1922 in Arbeitslegitimationen und mit dem Gewerbegesetz von 1931 in Geschäftsbücher umbenannt. Die Arbeitsbücher wurden 1938 mit einem eigenständigen Gesetz, der Verordnung mit Gesetzeskraft über die Legitimationen der Arbeiter und Angestellten, eingeführt.

Im Zweiten Weltkrieg wurde unter der deutschen Besatzung in Gorenjska und Štajerska das deutsche System der Arbeitsbücher eingeführt, in der Provinz Ljubljana blieb unter der italienischen Besatzung das bestehende System der Arbeitsbücher weiterhin gültig.

Die ganze Zeit über existierten noch Gesindebücher für das Gesinde (Knechte und Mägde) in der Landwirtschaft und Winzerbücher für die Winzer in Štajerska.

In Titos Jugoslawien wurden die Arbeitsbücher vereinheitlicht. Im unabhängigen Staat Slowenien haben sie sich bis 2009, als sie aufgrund der computergestützten Evidenzführung abgeschafft wurden, nicht wesentlich verändert.

Verständlicherweise haben die Arbeitsbücher in ihrer mehr als 100-jährigen Geschichte auch ihren Inhalt und ihr Aussehen verändert. Sie hatten weiche und harte Einbanddeckel, meist in Grau und Grün, mit eingepprägtem nationalem Wappen auf der Vorderseite. Es gab 6 verschiedene Typen des Arbeitsbuches. Nach 1945 spielte bis zur Abschaffung der Arbeitsbücher die Državna Založba Slovenije, viele Jahre der wichtigste slowenische Staatsverlag für die unterschiedlichsten Drucksachen und Formulare, bei Ihrer Gestaltung und Versorgung des slowenischen Marktes eine wichtige Rolle.

Utrinki iz podelitve Aškerčeve nagrade in priznanja. Foto: Tina Arb, ZAL.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 34:930.25(497.4)"1945/1991"
Prejeto: 1. 10. 2012

Nastajanje arhivskega prava v Sloveniji

JOŽE ŽONTARdr. zgodovinskih znanosti, arhivski svetnik, redni prof. v pokoju
Zoisova ulica 30, SI-4000 Kranj

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pravno urejanje varstva arhivskega gradiva ter dejavnosti arhivov v Sloveniji v letih od 1945. do osamosvojitve. Pravno urejanje varstva se je začelo že neposredno po končani drugi svetovni vojni, sistematično urejanje dejavnosti arhivov pa šele z letom 1966, ko je bil sprejet prvi republiški zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Nov zakon pa je dobilo pravno urejanje dejavnosti arhivov po sprejetju zakona o naravni in kulturni dediščini leta 1980; ta je zaobjel tudi arhivsko gradivo.

KLJUČNE BESEDE: varstvo arhivskega gradiva, materialno varstvo arhivskega gradiva, odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega, načelo provenience in načelo prvotne ureditve, popisovanje arhivskega gradiva, evidence arhivskega gradiva, dostopnost arhivskega gradiva, zvezna in republiška arhivska zakonodaja, podzakonski akti, kazenske sankcije, dr. Sergij Vilfan

ABSTRACT

THE FORMATION OF ARCHIVAL LAW IN SLOVENIA

The aim of the article is to describe the legal regulation of the protection of archival records and of the archival service in Slovenia between 1945 and 1991, the year Slovenia gained its independence. While the legal basis for the protection of records was provided soon after the Second World War, the systematic regulation of the archival service did not really start until 1966, when the first Slovenian act on archival records and archives was adopted. However, it was the passing of the 1980 Act on Natural and Cultural Heritage which also included provisions on archival records that truly gave new impetus to the regulation of the Slovenian archival service and activities.

KEY WORDS: protection of archival records, preservation of archival records, selection of archival records from documents, principle of provenance, principle of original order, description of archival records, registers of archival records, accessibility of archival records, federal and republic archival legislation, penalties, Dr. Sergij Vilfan

Kot na drugih področjih se je sčasoma pojavila potreba po oblikovanju pravnih pravil tudi glede arhivov. Ta pa so imela vpliv tudi na arhivsko terminologijo. Tako so bili v zakonodaji v prvih letih po drugi svetovni vojni v uporabi še izrazi izpred leta 1941: arhiv – v pomenu ustanove in funkcionalne celote arhivskega gradiva – arhivalije, registratura. Splošni zakon o državnih arhivih z dne 23. januarja 1950 ter odločba o hrambi arhivskega materiala z dne 31. januarja 1952 pa sta vpeljala osnovna pojma arhivistike, arhivsko in dokumentarno gradivo. Prvo sta poimenovala zgodovinski arhivski material, drugo pa arhivski material, s tem pa sta nakazala tako medsebojno odvisnost kot tudi razliko med njima.¹

Načelo varovanja arhivskega gradiva je bilo določeno že z odlokoma predsedstva SNOS in NKOJ v začetku leta 1945. Zvezna odredba o začasnem zavarovanju arhivov z dne 12. marca 1948 je nalagala evidentiranje arhivov nekdanjih državnih in samoupravnih ustanov, društev, združenj in drugih pravnih oseb kakor tudi posameznikov, zavarovanje in hrambo, ni pa določala, kako. Po dejavnosti Federalnega zbirnega centra so se začele tako kmalu posamezne sistematične akcije za ugotavljanje arhivskega gradiva, ki je bilo tedaj zunaj arhivov na terenu. Predpis se je nanašal torej le na predvojno gradivo, ki je bilo posebno ogroženo. Splošni zakon o državnih arhivih z dne 23. januarja 1950 pa je že na splošno določal pravna pravila za varstvo vsega zgodovinskega arhivskega materiala zaradi njegove ohranitve in znanstvenega raziskovanja. Predpisoval je, da morajo državni uradi, ustanove, družbene in združne organizacije in posamezniki, ki imajo tak material, le-tega praviloma sami vestno hraniti in zavarovati pred okvaro ali uničenjem. Dopusčal pa je možnost, da minister, pristojen za vprašanja znanosti in kulture (zvezni oziroma republiški), v sporazumu s pristojnim ministrom odredi, da državni uradi in ustanove ter družbene in združne organizacije, verske ustanove in posamezniki določeni zgodovinski arhivski material izročijo arhivu in ob kakšnih pogojih. Zakon torej še ni poznal obveznosti izročanja arhivskega gradiva arhivu, pri tem pa tudi ni delal razlike med državnim in zasebnim gradivom. Pač pa je pravni promet z zasebnim arhivskim gradivom omejevala še prepoved, da ga družbene in združne organizacije, verske ustanove in posamezniki ne smejo odtujiti, preden ga ponudijo v odkup pristojnemu arhivu. Uničenje, poškodbo ali izvoz zgodovinskega arhivskega materiala v tujino brez dovoljenja so šteli za kaznivo dejanje, za preostale kršitve zakonskih določil pa so bile predvidene upravnne kazni.²

Glede na to, kako zgodovinski arhivski material nastaja, pa samo predpisovanje hrambe ni moglo imeti nobenega pravega učinka; tudi je zakon poznal le še ta termin. Vse to je imelo za posledico najprej objavo odločbe o hrambi, in to arhivskega materiala, z dne 11. januarja 1952, ki je načelno določala, da morajo državni uradi, zavodi in podjetja, združne in družbene organizacije ter njihovi zavodi in podjetja storiti vse, da bo ta material ohranjen in uničenje preprečeno. Logično nadaljevanje odločbe pa je predstavljalo navodilo o zbiranju, hrambi in periodičnem izločanju arhivskega materiala z dne 4. februarja istega leta, ki je že določalo poleg vestne hrambe in zavarovanja pred poškodbami ali uničenjem tudi obvezno izročanje pristojnemu arhivu v hrambo. Ni pa bil določen za to še kak rok. Izločanje nepotrebne arhivskega materiala uradov, zavodov in podjetij naj bi sicer praviloma opravljali v arhivu, le izjemoma po potrebi (periodično) pa že v registraturah uradov, zavodov in podjetij, seveda ob sodelovanju arhiva. Navodilo je predvidevalo nekatere vrste »nepotrebne arhivskega materiala«, vendar brez navedbe rokov hrambe, in precej strog komisijski postopek. Tako odločba kot navodilo sta ne le razširila pravno varstvo tudi na arhivski material, ampak sta tudi arhive pooblastila za izvajanje nadzora nad hrambo pri ustvarjalcih ter za potrjevanje predlogov za izločanje nepotrebne arhivskega materiala. Ob tem pa so se tudi arhivi zavedeli, da se mora aktivna skrb za zgodovinski arhivski material začeti že pri samih ustvarjalcih arhivskega materiala.³

Koliko pa so bili predpisi učinkoviti ob tedanji skromni arhivski službi v Sloveniji, zaupno ukazanih in politično vodenih akcijah zbiranja arhivskega materiala kot surovine za nujne potrebe industrije ter dolgo časa tudi ob slabem pisarniškem poslovanju, ki so mu sploh pripisovali negativen pomen, pa je posebno vprašanje.

Kar zadeva izločanje nepotrebne arhivskega materiala – tedaj smo temu rekli škartiranje – pa je bilo samo navodilo tako nepopolno, da po njem redno izločanje ni bilo mogoče. Pogosto so morali delavci arhivov izločati gradivo v nevzdržnih razmerah kar sami zunaj arhiva. Tako je ostala os-

¹ Uradni list FLRJ 12-115/1950, 8-70/1952; Melik: Osnove prava in pravne države; Rječnik arhivske terminologije.

² Slovenski poročevalec 27. 1. 1945; Uradni list. DFJ 10-124/1945; Uradni list FLRJ 25-179/1948, 12-115/1950.

³ Uradni list FLRJ 8-70/1952, 8-73/1952; navodilo je bilo objavljeno tudi v Uradnem listu LRS 12-50/1952.

rednja naloga arhivske zakonodaje rešitev vprašanj, povezanih z izločanjem. Vendar osnutek novega splošnega arhivskega zakona iz leta 1958, kakor tudi novega navodila o izločanju in uničevanju pisane gradiva s splošnimi listami pisanega gradiva za izločanje in uničevanje, ki je bil pripravljen naslednje leto, niso bili sprejeti. Po besedah Sergija Vilfana, ki je sodeloval pri pripravi obeh, naj bi novo navodilo omogočalo v večji meri izločanje nepotrebne arhivskega materiala, sicer bi bilo na eni strani dragoceno gradivo, ki ga ne bi mogli prevzeti, v nevarnosti, da bo uničeno, po drugi strani pa bi se lahko začele kopičiti gmote brez vrednosti, ki bi jih bilo vedno težje pravilno prečistiti in urediti. Počakati je bilo treba na novo zvezno ustavo, ki je omogočila sprejetje novega arhivskega zakona.⁴

Po sprejetju zvezne ustave aprila 1963, ki je razglasila socialistično demokracijo na temelju samoupravljanja in družbene lastnine, je izšel splošni zakon o arhivskem gradivu, in sicer 27. novembra 1964. Tudi arhivsko gradivo v arhivih je postalo družbena lastnina, seveda s pravico razpolaganja arhivov le v okviru zakona. Ta je predpisal splošno varstvo arhivskega, pa tudi vsega registraturnega gradiva kot vira za arhivsko gradivo. Naslednje leto je kazenski zakonik SFRJ (člen 264 a) za uničenje arhivskega gradiva zagrozil s kaznijo zopora ali strogega zopora (do pet let).⁵

Na osnovi splošnega zakona je bil prvič v Sloveniji sprejet republiški zakon o arhivskem gradivu in arhivih, in sicer 16. februarja 1966. Skladno s splošnim zakonom je prevzel izraz arhivsko gradivo za zgodovinski arhivski material, za arhivski material pa registraturno gradivo (v splošnem zakonu imenovano registraturni material). Sicer pa so novo terminologijo uporabili že republiški arhivski zakoni, sprejeti v Bosni in Hercegovini, Hrvaški in Črni gori v letih 1962 in 1963. V Sloveniji sprejeti zakon je razširil pojem arhivsko gradivo na vse načine zapisov dokumentarnega gradiva, torej tudi na fotografirano, posneto na film in fonografirano. Arhivsko in registraturno gradivo je bilo zavarovano na podlagi zakona – s tem, da je bilo treba opravljati varstvo registraturnega gradiva v obsegu, ki je omogočalo zavarovanje v njem vsebovanega arhivskega gradiva. Če pa v registraturnem gradivu ni bilo pričakovati arhivskega gradiva, naj bi arhiv odločil, da se varstva arhivskega

gradiva pri organu oziroma organizaciji ne bo izvajalo. Zakonodaja je tako upravičeno upoštevala, da niso vsi ustvarjalci gradiva enako pomembni, obenem pa ni razveljavila tistih obvez, ki so jih imeli organi in organizacije glede registraturnega gradiva na podlagi posebnih predpisov ali glede na druge pričakovane trajne interese (npr. glede personalnih spisov, gradbenih načrtov z ustrezno dokumentacijo, itd.). To pa je že napeljevalo na sicer sporno valorizacijo ustvarjalcev registraturnega gradiva, ki pa se ji ni bilo mogoče povsem izogniti. Pri varstvu arhivskega gradiva je zakon poudaril tudi materialno plat. Določil je nadalje rok za izročanje arhivskega gradiva arhivu (na podlagi sporazuma med organom oziroma organizacijo, ki je imela arhivsko in registraturno gradivo, ter arhivom, s tem da ta ni smel biti krajši od pet in ne daljši od trideset let). Glede dostopnosti arhivskega gradiva v arhivih pa je bil zakon na videz zelo liberalen, za to pa si je v tem času močno prizadeval tudi mednarodni arhivski svet. Arhivsko gradivo v arhivih je v načelu razglasil za dostopno javnosti, razen če s posebnimi predpisi za posamezno gradivo ni bilo določeno drugače. To pa je omogočalo poljubno podaljšanje dobe zapore za določeno gradivo ali pa dostop do določenega gradiva samo določenim osebam. Soglasje za tako formulacijo zakonskega besedila glede uporabe arhivskega gradiva je moral dati celo predsednik CK ZKS Mitja Ribičič, ki pa se je dobro zavedal, da politično občutljivo gradivo sploh ne more priti v splošne arhive, ker so bili za to pristojni t. i. specialni arhivi, tam pa so veljala posebna pravila glede uporabe. Vse kazenske sankcije za morebitno neizvajanje varstva arhivskega gradiva je zakon okvalificiral za prekrške.⁶

Skoraj hkrati je Zveza društev arhivskih delavcev Jugoslavije dala pobudo za določitev enotnih kriterijev za predpisovanje dostopnosti arhivskega gradiva v republiških arhivskih zakonih, za to pa naj bi arhivski svet Jugoslavije sprejel posebno priporočilo. Na ta način naj bi zavarovali upravičene interese družbe in posameznikov, ki bi bili lahko ogroženi, če bi prehitro uporabili javne podatke iz arhivskega gradiva, vendar pa bi bilo treba omejitve normirati na tak način, da bi zares samo v nujnih primerih na uporabo lahko vplivala diskrecijska ocena organa arhivske službe ali imetnika arhivskega gradiva. Vendar pa je bil Zvezni sekretariat za prosveto in kulturo mnenja, da arhivski svet

⁴ AS O, š. 2, 1969, neevidentirani spisi; Biljan: Rad na novom zakonu, str. 73; isti: Komisija za izradu uputstva, str. 68–73; Vilfan: Škartiranje, str. 31–46.

⁵ Uradni list SFRJ 48-665/1964, 15-300/1965.

⁶ Uradni list SRS 4-24/1966; Narodne novine SRH 41/1962; Službeni list SRCG 13/1963; AS O, š. 1, 1968, št. 170; Hasanagić: Novi pravni propisi, str. 109–114; Resolutions, recommendations and wishes, str. 213–214.

Jugoslavije ni pristojen za sprejetje takega priporočila. Preučevanje zgodovine pa se ni ustavilo pri letu 1945, zato so se kmalu pojavili pozivi, naj bo zakonsko urejena dostopnost gradiva tudi po tem letu.⁷

S sprejetjem zveznega ustavnega zakona za izvedbo ustavnih amandmajev XX–XLI 30. junija 1971 so prešle pristojnosti v zvezi s kulturo na republike; tako je prenehal veljati tudi splošni zakon o arhivskem gradivu (14. člen). To sicer ni povzročilo bistvenih sprememb republiškega zakona, pač pa je novelirani zakon o arhivskem gradivu in arhivih z dne 3. oktobra 1973 prinesel nekoliko spremenjeno besedilo o uporabi arhivskega gradiva v arhivih. Arhivsko gradivo naj bi bilo dostopno trideset let po nastanku, če posebni predpisi za posamezno gradivo niso določali drugače. Od te omejitve pa je bila razumljivo izvzeta uporaba za potrebe državnih organov, organizacij združenega dela, drugih organizacij ter posameznikov, če so izkazali, da imajo od tega pravno korist.⁸

Na osnovi zakona o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1966 je republiški sekretar za prosveto in kulturo kot prvo izdal navodilo o načinu izvajanja materialnega varstva arhivskega in registraturnega gradiva (20. februarja 1969). Navodilo je navajalo ukrepe za varstvo gradiva pred tatvino in vlomom, ognjem in vodo, škodljivo temperaturo in zračno vlago, ultravijoličnimi žarki, prahom ter pred škodljivimi biološkimi, mehanskimi, kemičnimi in drugimi škodljivimi vplivi. Razlog, da je imelo to navodilo prednost pred težko pričakovanim novim navodilom za odbiranje arhivskega gradiva iz registraturnega, je bil v tem, da je bila določba zakona o izročanju arhivskega gradiva arhivu uresničljiva, le če bodo dobili arhivi ob hitrem povečevanju količin arhivskega gradiva dodatne prostorske zmožljivosti, in to ne kakršnih koli. Poleg tega je bil predpis o materialnem varstvu v najtesnejši zvezi z določitvijo pogojev za ustanovitev arhivov, to pa je bilo tedaj ob urejanju arhivske mreže v Sloveniji še posebno pomembno. Pričakovanja so bila velika, ker so se vsi arhivi ubadali s prostorskimi problemi, vendar so na republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo dali vedeti, da morajo biti, če hočemo, da bodo navodila sprejeta, zelo neobvezujoča in splošna, upoštevajoč predvsem možnosti. Republiški sekretariat je zahteval celo pojasnilo, ali ne pomeni

navodilo nova finančna bremena za družbeno-politične skupnosti in imetnike arhivskega gradiva. Na podlagi domačih in tujih izkušenj je nato Arhivsko društvo Slovenije leta 1967 organiziralo posvetovanje o arhivskih tehničnih vprašanjih ter na tej osnovi izdalo priročnik Arhivska tehnika.⁹

Kot drugo je republiški sekretar za prosveto in kulturo na osnovi prvega zakona o arhivskem gradivu in arhivih, toda tedaj še ob upoštevanju zveznih načel o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega materiala, ki jih je določil arhivski svet Jugoslavije 15. marca 1968, izdal navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega (24. februarja 1970); načela se namreč niso neposredno uporabljala. Sicer je imelo navodilo v naslovu odbiranje arhivskega gradiva iz registraturnega, kar zadeva sam postopek, pa je bil še vedno govor o izločanju iz registraturnega gradiva posameznih delov, ki nimajo 1) več pomena za tekoče delo (to je praktične vrednosti) in nimajo 2) lastnosti arhivskega gradiva (to je trajne vrednosti). Prvi primer naj bi nastopil, če posameznih delov ni bilo mogoče uporabiti za dokazovanje pravic ali dolžnosti, ugotavljanje osebnega statusa ali osebnih pravic občanov in za dokumentacijo drugih pravno ali gospodarsko pomembnih okoliščin in če tudi ni bilo mogoče utemeljeno pričakovati, da bi potrebe po taki uporabi utegnile nastati. Tako je bilo treba upoštevati raznovrstne potrebe po preverjanju in dokazovanju, ki bi se lahko pokazale po veliko letih, ponovno uporabo katerikoli tehnične dokumentacije itd. Glede trajne vrednosti pa je bilo treba upoštevati interese znanosti, in to ne samo že obstoječe, marveč tudi tiste, ki jih je mogoče predvidevati za prihodnost.¹⁰

Na osnovi predpostavke, da posamezni deli registraturnega gradiva niso več pomembni za tekoče delo, če se je iztekel rok, po katerem navadno ustrezni kategoriji registraturnega gradiva preneha ta pomen, je navodilo kot enoto za ugotavljanje pomena gradiva določilo kategorijo gradiva. Zato so morali organi ali organizacije najprej sestaviti enoten predlog vnaprejšnjega seznama vseh kategorij registraturnega gradiva, ki pri njih nastajajo. Nato pa se je začela naloga arhiva, da določi kategorije gradiva, ki imajo lastnost arhivskega gradiva, to je gradiva, ki ima pomen za zgodovino in druga znanstveno-raziskovalna področja, za kulturo na splošno in druge družbene potrebe (1. člen zakona o arhivskem gradivu in arhivih). Kaj je bilo mišljeno kot druge družbene potrebe v zakonski definiciji,

⁷ AS 0, š. 1., 1966, št. 25; Stulli: O pravnom režimu korištenja, str. 137–237; Biljan: Usklajevanje pravnog režima korištenja, str. 17–26; Stiplovshek: Arhivsko gradivo in raziskovanje, str. 44.

⁸ Uradni list SFRJ 29-345/1971; Uradni list SRS 34-295/1973.

⁹ AS 0, š.1, 1966; št. 21, 1968, št. 45, 124, 152; Uradni list SRS 10-79/1969; Arhivska tehnika.

¹⁰ Uradni list SFRJ 12-157/1968; Uradni list SRS 9-50/1970.

so si zelo različno razlagali, Sergij Vilfan pa navaja kot primera družbenih potreb načrtovanje v daljših perspektivah ter podatke o geoloških in drugih razmerah terena. Navodilo je uvedlo tudi metodo mejnega datuma, ki so jo poznali že avstro-ogrski predpisi. Tako je sedaj gradivo, nastalo pred letom 1848, ter gradivo, nastalo pri organih in organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja v letih 1941 do 9. maja 1945, štel v celoti za arhivsko.

Za kategorije registraturnega gradiva, za katere arhiv ni določil, da imajo lastnosti arhivskega gradiva, je moral organ oziroma organizacija ob upoštevanju morebitnih tovrstnih predpisov določiti roke hranjenja. Na vsak način ta rok ni mogel biti krajši, kot rok, ki ga je določal morebitni posebni predpis, je pa lahko predpisane roke podaljšal. Posebej pa je navodilo določilo rok za kategorije registraturnega gradiva, ki so bile lahko dokaz osebne statusa ali osebnih pravic občanov, to pa kaže, da so se sestavljavci navodila dobro zavedali njihovega pomena za potrebe posameznikov. Če ni bilo kako drugače določeno, je bil rok hrambe za tovrstno gradivo 50 let od nastanka gradiva in 85 let od rojstva prizadete osebe.

Enkrat ali pa v več zaporednih postopkih, kakor je zaradi preteka časa nekaterim kategorijam registraturnega gradiva prenehal pomen za tekoče delo, pa naj bi organ ali organizacija izvedla izločanje ter tako gradivo uničila oziroma oddala v industrijsko predelavo. Seznam kategorij nepotrebne registraturnega gradiva, pripravljen pred vsakim izločanjem, je predstavljal izvršilni izločitveni seznam. Ko bi bilo opravljeno zadnje izločanje tudi po preteku najdaljših rokov, je bilo s tem že odbrano gradivo, ki ima trajen pomen.¹¹

Oktober 1968 so na svetu Skupnosti arhivov Slovenije razpravljali o osnutku republiškega navodila o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega. Navzoči, razen Sergija Vilfana, so se zavzeli za to, da bi čim prej začeli izdelavo enotnih orientacijskih seznamov kategorij registraturnega gradiva z roki hranjenja za posamezne panoge dejavnosti (tipskih izločitvenih seznamov), in sicer v sodelovanju vseh arhivov v Sloveniji. Vilfan pa je menil, da sestavljanje enotnih list za izločanje iz nekega centra po tujih izkušnjah ni mogoče; sestavljati jih je mogoče le za določeno gradivo določenih vrst ustvarjalcev (npr. šolstva, zdravstva, sodstva itd.), ki imajo enotno poslovanje. Za preostale ustvarjalce gradiva bi bilo treba sprejeti le določena skupna osnovna izhodišča za izločanje. Edino

možno koordinacijo je videl v enotnem šolanju delavcev, ki bodo izločanje opravljali. Že v prvi polovici leta 1969, torej še preden je bilo objavljeno navodilo, je bil na seji sveta Skupnosti sprejet slovenski načrt izdelave tipskih izločitvenih seznamov, kmalu pa še na posvetovanju Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije v Jajcu podoben zvezni načrt, pri tem pa so sodelovali tudi slovenski arhivi. Tako so se arhivi intenzivno lotili izdelovanja omenjenih seznamov, a Sergij Vilfan pri tem ni več sodeloval. Najprej je bilo delo usmerjeno na področje pravosodja, nato pa gospodarstva.¹²

Z leti pa je vse bolj postajalo jasno, da tipski izločitveni sezname ne bodo rešili problemov. Kot drugje po svetu se je tudi pri nas uveljavilo spoznanje, da je potrebna pri tako množičnem nastajanju registraturnega gradiva stroga, vendar premišljena selekcija gradiva, sicer bo gradivo vedno težje obvladljivo in bo uničeno tudi tisto, kar je treba hraniti trajno. Na to pa predpisani način odbiranja arhivskega gradiva ni navajal. Sestavljanje omenjenih seznamov je tudi zahtevalo izredno obsežna dela, ki niso bila v sorazmerju s svojim namenom niti zmožnostmi arhivov. Sicer pa so razmišljali tudi o seznamih gradiva s trajnim pomenom.

Skupnost arhivov Slovenije kot drugi dejavniki so ves čas opozarjali, da je potrebno izboljšanje kadrovskega ter materialnih možnosti arhivov v Sloveniji. Odgovor na to je bila Informacija o arhivski službi v SR Sloveniji, ki jo je pripravil republiški komite za kulturo. V njej je poudaril, da mora akcija za pridobitev novih arhivskih skladišč temeljiti na verificiranih merilih za odbiranje arhivskega gradiva. Le 5–10% ustvarjalcev naj bi odbiralo arhivsko gradivo v skladu z navodilom iz leta 1970, zato bi ga bilo treba čim prej spremeniti oziroma dopolniti. Na podlagi razprave o Informaciji v Skupščini SR Slovenije decembra 1977 je bilo Arhivu SR Slovenije naloženo, da pripravi informacijo o stanju in problemih valorizacije arhivskega gradiva v SR Sloveniji. Ta informacija pa je že govorila o načelih oziroma kriterijih – splošnih ali pa tudi posebnih – ki jih je treba upoštevati pri določanju trajne vrednosti posameznega dokumenta ali skupine dokumentov oziroma delov fonda. Vse to pa je zahtevalo od arhivskih delavcev, ki opravljajo odgovorno nalogo odbiranja arhivskega gradiva, visoko stopnjo strokovne usposobljenosti, ker ocenjevanje gradiva ne sme in ne more biti rutinsko ali šablonsko. Od delavcev, ki so delali z registraturnim gradivom, pa ni bilo možno pričati

¹¹ Vilfan: Odbiranje arhivskega gradiva; Žumer: Vilfanovi pogledi na valorizacijo, str. 51–68.

¹² AS 0, š. 1, 1968, št. 137; š. 2, 1969, št. 35. 81, 145; Giler: Liste kategorija registraturskega materiala, str. 74–116.

kovati, da bodo sposobni izdelovati vnaprejšnje izločitvene sezname.¹³

Ustava SFR Jugoslavije iz februarja 1974 je temeljila na načelih o združenem delu in delegatskem sistemu, sočasna republiška ustava pa je varstvo dobrin splošnega pomena, ki so bile pod posebnim družbenim varstvom, razširila tudi na stvari posebnega kulturnega in zgodovinskega pomena. Skupno tem dobrinam je bilo, da so bila sredstvo posebnega namena, da so bila pod posebnim zakonskim varstvom in da so jih uporabljali pod pogoji in na način, ki jih je določal zakon. Nato je tudi kazenski zakon SR Slovenije z dne 26. 5. 1977 (členi 166, 169, 178, 179) kot kazniva dejanja zoper družbeno in zasebno premoženje opredelil tatvino, protipravno prilastitev (zatajitev), poškodovanje ali uničenje ter nedovoljen izvoz stvari, ki imajo poseben kulturni ali zgodovinski pomen, torej tudi arhivskega gradiva. V državni politiki pa so začeli ponovno poudarjati t. i. demokratični centralizem. To se je kazalo med drugim pri prizadevanjih za ohranitev vsaj nekaj enotnosti v državi za stvari, za katere federacija ni bila več pristojna. Tako je bilo tudi s področjem, za katero so začeli uporabljati izraz varstvo kulturne dediščine (v Srbiji kulturnih dobrin), h tem področjem pa so štel tudi arhivsko gradivo. V tem duhu je bila tudi na kongresu arhivskih delavcev Jugoslavije oktobra 1976 v Prištini glavna tema Enotne zasnove sistema varstva in uporabe arhivskega gradiva v SFRJ. Toda ko je v zgodnjih jutranjih urah vlak, v katerem so bili tudi udeleženci kongresa, drvel po Kosovu, potnikov ni bilo treba buditi, ker je za to učinkovito poskrbelo obmetavanje vlaka s kamenjem. Na cilju so nam pojasnili, da se to dogaja kar pogosto.¹⁴

Posledica je bila sprejetje zakona o naravni in kulturni dediščini v Skupščini SR Slovenije (29. decembra 1980), ki je zaobjel tudi arhivsko gradivo. Pojem naravna in kulturna dediščina je vključeval dediščino v širšem pomenu besede ter kulturne in zgodovinske spomenike in naravne znamenitosti, ki so predstavljali izbrani del naravne in kulturne dediščine s posebno kulturno, znanstveno, zgodovin-

sko ali estetsko vrednostjo, zato pa je veljal zanje strožji varstveni režim. Pogoj za pridobitev statusa spomenika je bila razglasitev stvari za kulturni in zgodovinski spomenik. V primeru arhivskega gradiva v družbeni lasti je bilo to videti tako, da je upravni organ družbenopolitične skupnosti, pristojen za kulturo, določil družbene pravne osebe in društva, od katerih bo arhiv prevzemal arhivsko gradivo, to arhivsko gradivo pa je bilo po dikciji zakona okvalificirano za zgodovinski, torej kulturni spomenik. Za dokumentarno gradivo, ki ni bilo v družbeni lasti (gradivo tedaj imenovanih civilnih pravnih oseb, torej verskih skupnosti in občanov), pa je bila potrebna ugotovitev arhiva, da ima lastnosti arhivskega gradiva, potem pa je gradivo dobilo z razglasitvijo status spomenika. Čeprav je bil zakon nedorečen, saj ni poznal arhivskega gradiva kot dediščine v širšem pomenu besede, ter je skrčil njegov pomen samo na znanost ali kulturo in da je makrovalorizacija dokumentarnega gradiva strokovno sporna, pa je vendarle dal v praksi pozitivne rezultate v obliki učinkovitejšega obvladovanja nastajajočega gradiva in boljšega pregleda nad njim. Ker je bilo treba pripraviti sezname ustvarjalcev arhivskega gradiva, katerih gradivo naj bi štelo za kulturni spomenik, so arhivi o kriterijih za valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva razpravljali že na seminarju arhivskih delavcev na Ptujju maja 1980. Prizadevanja, da bi se pomen arhivskega gradiva razširil tudi na dokazovanje pravno ali gospodarsko pomembnih okoliščin, zakonodajnopravna komisija ni sprejela z utemeljitvijo, da gre za zakon o naravni in kulturni dediščini in da zato ta materija vanj ne sodi, je pa dopustila navesti kot dejavnost arhivov izdajanje prepisov dokumentov pod pogoji, kakršni so veljali za upravne organe.¹⁵

V terminološkem smislu je bil na pobudo Boža Otorepca v zakonu zamenjan izraz registraturno gradivo, ki se v praktični rabi ni uveljavil, z izrazom dokumentarno gradivo. Varstvo arhivskega gradiva je bilo pojmovano tudi v materialnem smislu, vendar tozadevni pravilnik republiškega upravnega organa ni izšel, čeprav je bil leta 1987 pripravljen tozadevni osnutek ki pa ni prinesel nič bistveno novega. Prevladalo je namreč mnenje, da je treba upoštevati tovrstne standarde. Za izročanje arhivskega gradiva arhivu je bilo določenih – če se imetnik in arhiv nista dogovorila drugače – več rokov glede na ustvarjalce gradiva: pet let po nastanku za gradivo družbenopolitičnih organizacij, deset let po

¹³ Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi; Valorizacija ustvarjalcev gradiva; Pismo o stanju arhivske službe, str. 45–46; Sejni zapisniki Skupščine SR Slovenije 1977, str. 229–233 (55. seja, 14. decembra 1977 o nalogah in delu arhivov); Oblak-Čarni: Razprava o arhivih v Skupščini, str. 47–48; Informacija o stanju in problemih valorizacije, str. 76–80.

¹⁴ Uradni list SRS 12-618/1977; Službeni glasnik SRS 28/1977; Jemuovič: Osmi kongres arhivskih radnika, str. 7–18; Giller: Povodom zakona o zaščiti kulturnih dobara, str. 181–232.

¹⁵ Uradni list SRS, 1-3/1981; Žontar: Predpisi, str. 6–23; Zupančič: Zaključki sekcije za valorizacijo, str. 20.

nastanku za gradivo delovnih in drugih organizacij s področja gospodarstva in družbenih dejavnosti, petnajst let po nastanku za gradivo organov in organizacij družbenopolitičnih, samoupravnih interesnih in drugih skupnosti ter trideset let po nastanku za gradivo sodišč, javnih tožilstev in javnih pravobranilstev. Tudi društva naj bi izročala arhivsko gradivo po 30 letih po nastanku gradiva, če se z arhivom niso dogovorila drugače (Pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu z dne 19. oktobra 1981). Prevladalo pa je mnenje, da s prevzemanjem arhivskega gradiva ne kaže hiteti, ne glede na to, koliko bi to utegnilo vplivati na financiranje arhiva, sicer bo imel arhiv preveč dela z izdajanjem potrdil.¹⁶

Dostopnost arhivskega gradiva v arhivih ni bila več vezana na čas trideset let po nastanku, določanje dostopnosti je bilo prepuščeno izročitelju arhivskega gradiva. Ta je moral ob izročitvi označiti zaupno gradivo, sicer je veljalo za splošno dostopno. Zaupnost gradiva je prenehala najkasneje trideset let po nastanku, razen ko je izročitelj določil daljši rok, vendar pa ta ni smel biti daljši kot 50 let od nastanka gradiva. Novost pa je bila ta, da je bilo zaupno gradivo izjemoma dostopno za uporabo pred potekom tega roka, če je bilo potrebno za znanstvene raziskave, in sicer na podlagi dovoljenja sveta arhiva oziroma direktorja, kadar je šlo za Arhiv SR Slovenije. Če pa je šlo za arhivsko gradivo organov za notranje zadeve ali pa je zadevalo mednarodne odnose, ljudsko obrambo in družbeno samozaščito ter organe Zveze komunistov pa je bilo dovoljenje vezano na soglasje omenjenih organov. Kot v drugih državah so tudi slovenski arhivi postajali pozorni pri dostopnosti gradiva s podatki o osebni in družinski življenju. Prvič so bili tuji državljani glede dostopnosti arhivskega gradiva izenačeni z jugoslovanskimi, nato pa so uveljavili recipročnost tudi avstrijski arhivi. (Pravilnik o pogojih za uporabo arhivskega gradiva z dne 19. oktobra 1981).¹⁷

Po izidu zakona pa je bilo ključno vprašanje rešitev načina odbiranja arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Kot smo videli, se je rešitev že nekaj časa nakazovala. Republiški komite za kulturo in znanost je zato najprej 19. oktobra 1981 izdal pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu. Pravilnik je izhajal iz načela,

da sta odbiranje in izročanje arhivskega gradiva arhivu isti proces. Izročitelj je bil odgovoren za to, da je bilo opravljeno odbiranje v skladu s pisnim navodilom arhiva, arhiv pa je moral dati izčrpna pojasnila in napotke za delo ter ga je moral nadzirati. Kako sestaviti navodilo in kaj mora obsegati, pa je štel za strokovno vprašanje. Zanj je postalo osnova posebno področje arhivistike. Mejni datum je bil prestavljen na konec leta 1945.¹⁸

Ne le k varstvu dokumentarnega gradiva, tudi k odbiranju naj bi pripomogel pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev družbenopravnih oseb ter članov društev, ki so delala z dokumentarnim gradivom z dne 13. aprila 1983.¹⁹

Pomemben dosežek arhivske dejavnosti v po-vojni Sloveniji je pomenil popis vsega arhivskega gradiva v arhivih in drugih ustanovah v republiki. Kot prvi je Mestni arhiv ljubljanski ob svoji šestdesetletnici objavil Splošni pregled fondov in zbirk po stanju 31. 1. 1959. Sergij Vilfan je v uvodu k splošnemu pregledu pojasnil, da so taki pregledi včasih označeni kot splošni, skupni ali generalni inventarji arhiva, vendar zanje naziv inventar ne ustreza, ker ne vnaša nikakršnega številčnega fiksiranja notranje ureditve in količine arhivskega gradiva v posameznih fondih ali zbirkah. Namen pregleda je navedba najosnovnejših podatkov o posameznih fondih ali zbirkah na osnovi njihove strukture, obenem s podatki o tem, od koga fond izvira, kako se je razvijal, koliko so ga dotlej v arhivu obdelovali in v kakšnem stanju je. S tem naj bi bilo bralcu omogočena seznanitev s celotnim arhivom in njegovo naravo ter olajšana splošna orientacija po gradivu predvsem po osnovnem izvoru gradiva. Namenjen naj ne bi bil le tistim, ki se zanimajo za arhivsko gradivo, marveč v prav taki meri kot delovno sredstvo za nadaljnje delo z gradivom in kot orientacija za izdelavo nadaljnjih delovnih načrtov.

Glavna pozornost ob izidu Splošnega pregleda pa je bila namenjena temu, kako so bili v njem oblikovani arhivski fondi. Ob obravnavi elaborata o inventarizaciji na občnem zboru Arhivskega društva Slovenije aprila 1956 je Sergij Vilfan menil, da je pri oblikovanju fondov mnogo subjektivnega, saj je lahko v kakem arhivu kaka provenienčna skupina arhivalij fond, v drugem pa samo oddelek fonda.²⁰

¹⁶ Uradni list SRS 34-1590/1981, popravek 2/1982, str. 174; Vodopivec: Slovenski in tuji predpisi in standardi, str. 81–83.

¹⁷ Uradni list SRS, 34-1589/1981; popravek 2/1982, str. 194; Žontar: Predpisi, str. 31–36; Žontar: Slovenski državljani so pri uporabi arhivskega gradiva izenačeni, str. 140.

¹⁸ Uradni list SRS 34-1590/1981, popravek 2/1982, str. 194; Žumer: Valorizacija dokumentarnega gradiva, 241 str. Žontar: Predpisi, str. 23–27.

¹⁹ Ur. l. SRS 15-715/1983.

²⁰ AS 607, š. 3, mapa sejni zapisniki 1956–1957.

Splošni pregled fondov Mestnega arhiva ljubljanskega je dal pobudo tudi za Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS (1960) ter za Vodnik po arhivih Slovenije (1965). Ta je zajel gradivo vseh arhivov in drugih ustanov v Sloveniji, ki so hranili arhivsko gradivo (za Državni arhiv LRS in Mestni arhiv ljubljanski le dopolnitve k prejšnjima dvema publikacijama, kazalo pa je bilo skupno za vse tri publikacije), ter že prevzel naziv vodnik, ki se je sicer že uveljavljal v tujini. Danes bi tako popisovanje označili kot popisovanje na nivoju arhivskih fondov. Seveda zahteva tovrstno popisovanje dobro poznavanje strukture ustvarjalcev arhivskega gradiva in njihovega gradiva, to pa je spodbudilo preučevanje teh vprašanj ter dalo osnovo za posebno področje arhivistike.²¹

V državi je na poenotenje popisovanja na nivoju fondov vsekakor vplivala priprava jugoslovanskega vodnika Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim oddeljenjima u SFRJ. Za to ima največ zaslug Sredoje Lalić, ki se je šolal na Moskovskem državnem arhivsko-zgodovinskem inštitutu (MGIAI) in je s seboj prinesel poznavanje sovjetske prakse in veliko znanja. Predvsem pa je pripomogel k temu, da se je končala neplodna razprava o jugoslovanskem vodniku v izvršilnem odboru Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije.²²

Zaradi množičnega prevzemanja arhivskega gradiva v arhive in boljšega pregleda nad arhivskimi fondi se je po nekaj desetih letih pokazala potreba po objavi izpopolnjenih vodnikov, tokrat za vsak arhiv posebej. Kot prvi je izšel leta 1980 Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Objave vodnikov nadaljnjih arhivov so prinesle tudi marsikatero izboljšavo. V letih 1972–1975 smo dobili vodnik za posamezno zvrst arhivskega gradiva (Vodnik po matičnih knjigah) ter vodnik za določen tip arhivskih fondov (Vodnik po župnijskih arhivih). Tematskih vodnikov v Sloveniji zaenkrat še nimamo, so pa tudi slovenski arhivi sodelovali s svojim gradivom pri mednarodnih vodnikih po virih za zgodovino Latinske Amerike, podsaharske Afrike, severne Afrike, Azije in Oceanije.²³

Podrobnejše popisovanje pa je pravzaprav še starejše kot popisovanje na nivoju fondov. Že v letih 1903–1908 je Francesco Majer, koprski mestni knjižničar in arhivar, objavil inventar starega koprskega občinskega arhiva. Franc Komatar, arhivar kranjskega deželnega arhiva v Ljubljani, pa je v letih 1904 in 1905 inventarje graščinskih, župnijskih, mestnih in občinskih arhivov na Notranjskem, arhiva rudniške direkcije v Idriji ter graščinskega arhiva Turjak.²⁴

Po drugi svetovni vojni je že občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo novembra 1946 poudaril nujnost izdelave evidence in inventarja arhivov na ozemlju LR Slovenije. Nakar je v letih 1955/56 novo osnovano Arhivsko društvo Slovenije pripravilo razpravo o vprašanih inventarizacije v slovenskih arhivih. Sergij Vilfan je v svojih predlogih za inventarizacijo, ki jih je pripravil za ta namen, izhajal, kot bi danes rekli, iz produktov popisovanja, in sicer v sklopu delovnih faz obravnave arhivskih fondov v arhivih. Pri tem je štel arhivske inventarje kot eno izmed obveznih poslovnih knjig arhiva, enako kot razne akcesijske knjige ali evidence uporabnikov gradiva, arhivske vodnike pa med funkcionalne poslovne pripomočke. V nasprotju z vodniki je pri inventarjih posameznih fondov kot enoto popisa predvidel listino, knjigo ali fascikel, pri posamezni enoti pa podatek o skupnem številu listov ali strani. V razpravi o inventarizaciji na občnem zboru Arhivskega društva Slovenije aprila 1956 pa je Sergij Vilfan na splošno poudarjal, »da arhivska terminologija še ni razčiščena. Doslej smo se v splošnem oklepali avstrijske terminologije, ki da je precej nedosledna in v bistvu tudi ne razlikuje dovolj različnih pojmov. Nastala je namreč v dokaj primitivnih razmerah. Bila je usmerjena v medievalistiko in prepuščena precej slučajno, ter omejena na potrebe arhivov, ki so bili temeljito historični, zelo malo zveze pa so imeli s praktičnimi arhivi. Danes sprejemajo arhivi zelo sveže fonde ter se arhivski material zelo kopiči. Osnutek, ki je predložen je le splošen koncept. Na eni strani podaja strukturo, pojme in gradacije, na drugi pa terminologijo.« Z diplomatskim predlogom Pavleta Blaznika, naj komisija za inventarizacijo (Sergij Vilfan, Maks Miklavčič, Marija Verbič, Ivo Juvančič ter Božo Otorepec) nadaljuje delo, so se vsi strinjali.²⁵

²¹ Šestdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega, str. 73–74; Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS; Vodnik po arhivih Slovenije.

²² (Lalić): Osnovna pravila za pripravo publikacije, str. 182–197; Arhivski fondovi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih SFRJ: SR Slovenija.

²³ Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana; Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije (zv. 1, 2 in 3); Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije (zv. 1 in 2); Drnovšek: Vodnik po arhivu, str. 27–28.

²⁴ Krnel Umek: Delo Francesca Majerja, str. 19–21; Komatar: Archiv-Inventare, zv. 17, str. 34–50; zv. 18, str. 70–75; 108–123.

²⁵ Golia: Tretje zborovanje, str. 185; AS 607, š. 3, mapi Sejni zapisniki 1956–1957, Razno 1956–1957.

Praksa pa je šla svojo pot. Ob majhnem številu arhivskih delavcev se je tedaj popisovanje na nivoju arhivskih enot (zadev in podobnega) moralo sprva omejevati le na starejše fonde. V šestdesetih letih, ko so arhivi prevzemali že gradivo iz obdobja do leta 1955 in je bilo zaradi slabega pisarniškega poslovanja pogosto slabo vodeno, pa so postali taki popisi še pomembnejše sredstvo za uporabo arhivskega gradiva. To je bilo ugotovljeno tudi na simpoziju ob desetletnici delovanja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani novembra 1969. Za objavljane produktov popisovanja, ki obsegajo poleg popisa arhivskih enot tudi historiat ustvarjalca arhivskega gradiva, historiat fonda, seznam objavljenega gradiva, kazala in podobno pa se je ohranil stari naziv inventar. Tako so do izida pravilnika leta 1987 Majda Smole, Ema Umek, Vladimir Kološa, Ivan Nemanič in Jože Prinčič (Arhiv SR Slovenije) objavili deset inventarjev graščinskih in upravnih fondov, Milko Mikola (Zgodovinski arhiv Celje) inventar Mestnega ljudskega odbora Celje, Vanda Bezek (Pokrajinski arhiv Koper) inventar občine Izola v štirih delih, Anton Ožinger, Jože Mlinarič in Slavica Tovšak (Pokrajinski arhiv Maribor) inventarja župnije in dekanije Hoče ter Okrajnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Murska Sobota, Nada Jurkovič ter Brane Oblak (Zgodovinski arhiv na Ptuj) inventarje Mestnega odbora Osvobodilne fronte Ptuj, Okrajnih premogovnikov Ptuj, Kreditnih zadrug ormoškega območja ter inventar zbirke Varia.²⁶

Po objavi splošnega zakona o arhivskem gradivu je Arhivski svet Jugoslavije 16. aprila 1970 določil načela o enotnem evidentiranju arhivskega in registraturnega materiala, pri tem pa je evidentiranje razumel kot popisovanje in to le na nivoju arhivskih fondov. V nasprotju z načeli o odbiranju arhivskega gradiva se Sergij Vilfan ni več vključil v pripravo teh načel in se tudi ni udeleževal sej v Beogradu; zato je razumljivo, da se ni lotil priprave slovenskega pravilnika, saj se tudi z načeli v marsičem ni strinjal. Večina sodelavcev pri izdelavi načel trenutno ni videla možnosti za kaj boljšega in zato ni čudno, da so se kmalu pojavile zahteve po izdelavi novih načel, a do teh ni več prišlo.²⁷

Republiški zakon o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1966 je predvidel navodilo o evidentiranju arhivskega in registraturnega gradiva: novela zakona iz leta 1973 ga je preimenovala v navodilo o po-

pisovanju, evidentiranju, inventarizaciji in izdelavi pripomočkov za uporabo. Vendar noben od navedenih podzakonskih aktov ni izšel. Sergij Vilfan je v tem času v svojem predavanju na mednarodnem kongresu arhivov avgusta 1972 v Moskvi enako kot v priročniku *Arhivistika* (1973) glavno pozornost namenil produktom popisovanja, ne pa samemu popisovanju. Tudi ni govoril še o nivojih popisovanja, marveč le o bolj ali manj podrobnem popisovanju. Kot značilno za inventar pa je štel še vedno navajanje podatkov o količini arhivskega gradiva v enoti popisovanja. Nasprotno pa je Janez Kos bolj upošteval prakso in v *Arhivistu* prikazal inventar kot informativno sredstvo.²⁸

Na osnovi zakona o naravni in kulturni dediščini izdani pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva z dne 26. decembra 1988 pa se je nanašal na dvoje, na urejanje ter popisovanje arhivskega gradiva. Kot temelj urejanja je določal tedaj že splošno uveljavljeno provenienčno načelo in ga dopolnil še z načelom prvotne ureditve, na kar je opozoril Sergij Vilfan v učbeniku *Arhivistika*. V nasprotju s popisovanjem, na katero so se nanašala načela (popisovanja na nivoju arhivskega fonda) se je ta pravilnik osredotočil na popisovanje na nivoju osnovnih arhivskih enot, ki sestavljajo arhivski fond, to je zadev in podobnega, odvisno od sistema ureditve gradiva. Produkte popisovanja pa obravnava na obeh nivojih, to je vodnike in inventarje, in sicer z imeni, kot so se uveljavili v praksi. Vendar z njimi enači tudi sredstva za uporabo arhivskega gradiva, ki vodijo neposredno do podatkov (npr. indekse). Pokazalo pa se je, da je smiselno uporabljati izraz pripomoček le za te, ker nimajo za osnovo strukture arhivskega gradiva. V zvezi z oblikovanjem inventarjev pravilnik ni bil dosleden, govoril je o prirejenem, sistematično oblikovanem popisu. Seveda popisovanje ni opisano z izrazi, ki smo jih tu navedli, saj jih je npr. arhivski učbenik Direkcije arhivov Francije prvič uporabil v izdaji iz leta 1993. V vsem pa se pozna, da je pravilnik nastal v nekem prehodnem času.²⁹

²⁶ Vodnik Arhiva Republike Slovenije (zv. 1), str. 26–27; Vodnik Zgodovinskega arhiva Celje, str. 351; bibliografija v Arhivih št. 1–10.

²⁷ Uradni list SFRJ 38-480/1970.

²⁸ Biljan-Vilfan-Milošević: Obavešajna sredstva arhiva, str. 21–56; Vilfan-Žontar: *Arhivistika*, str. 109–114; Kos: *Objava analitičnega inventarja*, str. 29–32.

²⁹ Uradni list SRS 11-582/1988; Žontar: *Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov*, str. 124–126; Vilfan-Žontar, *Arhivistika*: str. 62; Smole, *Zgodovina arhivstike*, str. 16–30; *La pratique archivistique française*, str. 142; s preučevanjem prvotnih ureditev in struktur fondov se ukvarja posebno področje arhivistike.

Veliko poenotenje pri popisovanju ter pomoč pri delu pa sta prinesli uvedba splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje v naslednjih letih ter uporaba računalnikov za ta namen. Računalniki so zlasti omogočili pravi razmah popisovanja.³⁰

Moramo pa omeniti še en pravilnik, ki je bil objavljen na osnovi zakona o naravni in kulturni dediščini, in sicer pravilnik o sestavi in vodenju evidence arhivskega gradiva (19. oktobra 1981). Ta pravilnik se je nanašal na funkcionalne poslovne evidence o vseh ravnanjih z arhivskimi fondi, dotaknil pa se je tudi nekaterih pojmov, povezanih s strukturo arhivskega gradiva, npr. pojma fond. V bistvu pa je šlo za ločitev od popisovanja. Še preden je bil sprejet pravilnik, so bili objavljeni prispevki s predlogi evidenc, da bi lažje razumeli razlikovanje od popisovanja.³¹

Ob vseh pomanjkljivostih in težavah, ki so pestili obravnavano obdobje, pa lahko sklenemo, da so bili v tem času pri nas narejeni veliki koraki v zvezi z arhivskim pravom. Velikokrat je bilo treba poiskati pomoč tudi v tujini, zato je bil prehod na nove razmere po letu 1991 zelo olajšan.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS O Skupnost arhivov Slovenije.

AS 607 Arhivsko društvo Slovenije.

Viri

Uradni list DFJ, Beograd.

Uradni list FLRJ, Beograd.

Uradni list SFRJ, Beograd.

Uradni list SRS, Ljubljana.

Narodne novine. Službeni list SRH, Zagreb.

Službeni glasnik SR Srbije, Beograd.

Službeni list Crne Gore, Titograd.

Sejni zapisniki Skupščine SR Slovenije 1977, Ljubljana 1978

Slovenski poročevalec 1945

Literatura

Arhivska tehnika. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1972 (Priročniki 1).

Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih SFRJ: SR Slovenija. Beograd: Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, 1984.

Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije 1978.

Biljan, Franjo: Rad na novom zakonu o arhivima. V: *Arhivist* 8 recte 9 (1959), zv. 1–2, str. 73.

Biljan, Franjo: Komisija Sekretariata za prosvetu i kulturu Saveznog izvršnog veća za izradu uputstva o izdvajanju i uništavanju pisane građe izvršila rad. V: *Arhivist* 8 recte 9 (1959), zv. 1–2, str. 68–73.

Biljan, Franjo: Usklađivanja pravnog režima korištenja arhivske građe sa potrebama naučnoistraživačkog rada. V: *Arhivist* 18 (1968), zv. 1–2, str. 17–26.

Biljan, Franjo - Vilfan, Sergij - Milošević, Miloš: Obaveštajna sredstva arhiva u službi nauke. V: *Arhivist* 23 (1973), zv. 1–2, str. 21–56.

Drnovšek, Marjan: Vodnik po arhivu. V: *Arhivi* 3 (1980), št. 1–2, str. 27–28.

Drnovšek, Marjan - Umek, Ema: Evidenca po prevzemu gradiva v arhiv. V: *Arhivi* 3 (1980), št. 1–2, str. 26–27.

Gavrilović, Danica: »Arhivski fond« u arhivističkoj teoriji i praksi u SFRJ sa posebnim osvrtom na formiranje fondova u socialističkom periodu, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije. V: *Deveti kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Referati i saopštenja, Struga 27.–29. IX. 1980*, str. 105–121.

Giler, Olga: Liste kategorija registratorskog materijala sa rokovima čuvanja. V: *Arhivist* 28 (1978), zv. 1–2, str. 73–116.

Giller, Olga: Povodom zakona o zaštiti kulturnih dobara. V: *Arhivski pregled* 1978, zv. 1–2, str. 181–232.

Golia, Modest: Tretje zborovanje slovenskih zgodovinarjev. V: *Zgodovinski časopis* 1947, str. 184–185.

Hasanagić, Edib: Novi pravni propisi o arhivima. V: *Arhivist* 12 (1962), zv. 2, str. 109–114.

Informacija o stanju in problemih valorizacije arhivskega gradiva v SR Sloveniji. V: *Arhivi* 2 (1979), zv. 1–2, str. 76–80.

Jemuović, Radomir: Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije. V: *Arhivist* 27 (1977), zv. 1, str. 7–18.

Komatar, Franc: Archiv-Inventare; Das Schloßarchiv in Auersperg. V: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 17 (1904), str. 34–50; 18 (1905), str. 70–75; 108–123.

³⁰ Žumer: Osnutek splošnih mednarodnih standardov, str. 162–171; isti, Elementi popisovanja, str. 137–159.

³¹ Uradni list SRS 34-1591/1981, popravki 2/1982, str. 194; Žontar: Predpisi, str. 27–31; Isti: Pojasnila k nekaterim vprašanjem, str. 102–104; Žumer: Evidence službe varstva, str. 21–23; Šamperl: Akcesijska knjiga, str. 24–25; Drnovšek-Umek: Evidenca po prevzemu gradiva, str. 26–27; Gavrilović: »Arhivski fond« u arhivističkoj teoriji i praksi, str. 105–121.

Kos, Janez: Objava analitičnega inventarja kot arhivskega informativnega sredstva. V: *Arhivist* 24 (1974), zv. 1, str. 29–32.

Krnel Umek, Duša: Delo Francesca Majerja v mestni knjižnici in arhivu v Kopru. V: *Arhivi* 12 (1989), št. 1–2, str. 19–21.

(Lalić, Sredoje): Osnovna pravila za pripremu publikacije »Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim oddeljenjima u SFRJ«. V: *Arhivist* 24 (1974), zv. 2, str. 182–197.

La pratique archivistique française: Direction des archives de France. Paris: Archives nationales, 1993.

Melik, Jelka: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2011.

Oblak-Čarni, Marija: Razprava o arhivih v Skupščini Socialistične Republike Slovenije. V: *Arhivi* 1 (1978), št. 1, str. 47–48.

Pismo o stanju arhivske službe v SR Sloveniji ter o predlogih Komisije za zgodovino revolucionarnega gibanja pri UK ZKS in Arhivskega društva Slovenije za izboljšanje obstoječega stanja. V: *Arhivi* 1 (1978), št. 1, str. 45–46.

Resolutions, recommendations and wishes of the sixth International congress on archives. V: *Archivum* 18 (1968). Paris 1970, str. 213–214.

Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije. Zagreb: Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1972.

Smole, Majda: *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1976 (Priročniki 4).

Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana: Državni arhiv, 1960.

Stiplovšek, Mirko: Arhivsko gradivo in raziskovanje obdobja socialistične graditve. V: *Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1978, str. 39–47.

Stulli, Bernard: O pravnom režimu korištenja arhivske građe. V: *Arhivski vjesnik* 9 (1966), str. 137–237.

Šamperl, Kristina: Akcesijska knjiga. V: *Arhivi* 3 (1980), št. 1–2, str. 24–25.

Šestdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega (ur. Sergij Vilfan et alii). Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1959 (Poročila in pregledi gradiva, 1).

Valorizacija ustvarjalcev gradiva. V: *Okrogla miza o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv*. Maribor: Arhivsko društvo Slovenije in komisija za gradivo pred prevzemom v arhiv Skupnosti arhivov Slovenije, 1978.

Vilfan, Sergije: Škartiranje. V: *Arhivist* 7 (1957), zv. 1–2, str. 31–46.

Vilfan, Sergij: *Odbiranje arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva (škartiranje) v gospodarskih organizacijah v Sloveniji*. Ljubljana: Mestni arhiv, Zgodo-

vinski arhiv mesta Ljubljane, 1970 (razmnoženo kot rokopis; knjižnica Zgodovinskega arhiva Ljubljana, B 702).

Vilfan, Sergij - Žontar, Jože: *Arhivistika*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1973 (Priročniki 2).

Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana: Društvo arhivarjev Slovenije, 1965.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999 (knjiga 1).

Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju. Celje: Zgodovinski arhiv 1997².

Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Zgodovinski arhiv 1980.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije 1972 (zv. 1 in 2), 1974 (zv. 3).

Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (zv. 1 in 2).

Vodopivec, Jedert: Slovenski in tuji predpisi in standardi na področju materialnega varstva arhivskega gradiva. V: *Arhivi* 14 (1991), št. 1–2, str. 81–83.

Zupančič, Marjan: Zaključki sekcije za valorizacijo ustvarjalcev v Ptujju. *Arhivi* 3 (1980), št. 1–2, str. 20.

Žontar, Jože: Predpisi, ki urejajo arhivsko dejavnost. V: *Arhivi* 4 (1981), št. 1–2, str. 6–36.

Žontar, Jože: Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Uradni list SRS št. 11/88). V: *Arhivi* 11 (1988), št. 1–2, str. 124–126.

Žontar, Jože: Pojasnila k nekaterim vprašanjem v zvezi s pravilnikom o sestavi in vodenju evidence arhivskega gradiva. V: *Arhivi* 12 (1989), št. 1–2, str. 102–104.

Žontar, Jože: Slovenski državljani so pri uporabi arhivskega gradiva v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju izenačeni z avstrijskimi. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 140.

Žumer, Vladimir: Evidence službe varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv. V: *Arhivi* 3 (1980), št. 1–2, str. 21–23.

Žumer, Vladimir: Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje. V: *Arhivi* 15 (1992), št. 1–2, str. 162–171.

Žumer, Vladimir: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Žumer, Vladimir: Elementi popisovanja arhivskega gradiva. V: *Arhivi* 20 (1997), št. 1–2, str. 137–159.

Žumer, Vladimir: Vilfanovi pogledi na valorizacijo sodobnega arhivskega gradiva. V: *Arhivistika-Zgodovina-Pravo. Vilfanov spominski zbornik*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007 (Gradivo in razprave; 30), str. 51–68.

Zusammenfassung

ENTSTEHUNG DES ARCHIVRECHTS IN SLOWENIEN

In den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg bezogen sich die das Archivrecht betreffenden Vorschriften einschließlich des allgemeinen Gesetzes über die Staatsarchive aus dem Jahr 1952 nur auf allgemeine Rechtsnormen über den Schutz des historischen Archivmaterials. Die Anweisung über die Erfassung, Aufbewahrung und periodische Ausscheidung des Archivmaterials (1952) behandelte schon die Ausscheidung belanglosen Archivmaterials und die Übergabe des historischen Archivmaterials an das zuständige Archiv.

Nach der Annahme der Bundesverfassung im Jahr 1963 bot das allgemeine Gesetz über das Archivgut die Grundlage für die Verabschiedung des ersten Gesetzes der slowenischen Teilrepublik über das Archivgut und die Archive (1966). Dieses umfasste zahlreiche Bereiche in Bezug auf den Schutz des Archivguts und die Tätigkeit der Archive sowie in Form von Durchführungsverordnungen den materiellen Schutz und die Auswahl des Archivguts. Mit der Annahme des Bundesverfassungsgesetzes im Jahr 1971 gingen die Zuständigkeiten auf dem Gebiet der Kultur auf die Teilrepubliken über; so trat auch das allgemeine

Gesetz über das Archivgut außer Kraft. Dies hatte zwar keine wesentlichen Änderungen im novellierten Gesetz der slowenischen Teilrepublik über das Archivgut und die Archive aus dem Jahr 1973 zur Folge, ergänzt wurde unter anderem der Text in Bezug auf die Benutzung des Archivguts in den Archiven.

Neuen Schwung erhielt die Regelung der Tätigkeit der Archive nach der Verabschiedung des Gesetzes über das Natur- und Kulturerbe (1980), das auch das Archivgut umfasste. Auf dessen Grundlage wurden fünf Durchführungsverordnungen erlassen über: Auswahl und Übergabe des Archivguts an das Archiv (1981), Struktur und Evidenzhaltung des Archivguts (1981), Benutzungsbedingungen des Archivguts (1981), fachliche Befähigung der Arbeitskräfte von juristischen Personen und Vereinsmitgliedern, die mit Schriftgut arbeiten (1983), fachliche Aufbereitung und Erstellung von Hilfsmitteln zur Erforschung des Archivguts (1988). Bei den einzelnen Reglements werden auch die aufgetretenen Dilemmas und die vorangegangene Praxis in den Archiven aufgezeigt.

Bei allen Mängeln und Problemen, die auch aus der unterschiedlichen Praxis der Archive in den einzelnen jugoslawischen Teilrepubliken resultierten, wurden in dem behandelten Zeitraum große Fortschritte auf dem Gebiet des Archivrechts erzielt. Oft musste Unterstützung auch im Ausland gesucht werden (an erster Stelle ist die Generaldirektion der bayerischen Staatsarchive in München zu erwähnen), weshalb die Umstellung auf die neuen Verhältnisse nach 1991 sehr erleichtert wurde.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 341.218.3(497.1):930.25

Prejeto: 1. 10. 2012

Pogled na uresničevanje sporazuma o vprašanih nasledstva nekdanje SFRJ – priloge D

DRAGAN MATIĆ

dr., sekretar

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: dragan.matic@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje kako so se od podpisa Sporazuma o vprašanju nasledstva nekdanje SFRJ vrstila prizadevanja za njegovo izvedbo na področju priloge D, ki precizira izvedbo sukcesije na področju arhivskega gradiva. Povzeta je vsebina stališč ter pogovorov med pooblaščenimi predstavniki držav naslednic SFRJ za izvedbo priloge D. Zlasti so prikazane težave pri dostopanju do gradiva, ki se nabaja v beograjskih arhivih, posebej v luči prizadevanj Arhiva RS oz. slovenskih ekspertov, da bi gradivo v čim večji meri pregledali in ustvarili strokoven temelj za dokončne rešitve glede določitve arhivskega gradiva, ki bo prišlo v Slovenijo oz. konkretnega definiranja skupne arhivske dediščine.

KLJUČNE BESEDE: sukcesija, SFRJ, beograjski arhivi, Sporazum o vprašanju nasledstva nekdanje SFRJ

ABSTRACT

A LOOK AT THE IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENT ON SUCCESSION ISSUES OF THE FORMER SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA – ANNEX D

The article describes the effort put into the implementation of the Agreement on Succession Issues of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, more precisely its Annex D, which contains provisions on the succession of archival records. It summarizes the views expressed and talks conducted by the authorized representatives of the successor States to the former Yugoslavia in regard to the implementation of Annex D. Special emphasis is placed on the issue of accessing documents kept at the archives in Belgrade. A great deal of effort has been made by the Archives of the Republic of Slovenia and Slovenian experts to review as many of these documents as possible and provide a professional basis on which to determine the documents to be returned to Slovenia and how to deal with the common archival heritage.

KEY WORDS: succession, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, archives in Belgrade, Agreement on Succession Issues of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia

Že več kot desetletje je, kar je bil podpisan Sporazum o vprašanju nasledstva nekdanje SFRJ (v nadaljevanju: Sporazum), minilo pa je tudi osem let, kar je bil ratificiran v vseh državah naslednicah. Danes bi ga morali že v celoti uresničevati, a žal ni tako.

Sporazum je bil sklenjen 29. 6. 2001 na Dunaju med petimi državami naslednicami SFRJ (BiH, Hrvaška, Makedonija, Slovenija ter Zvezna republika Jugoslavija) po desetih letih pogajanj.¹ Vsekakor gre za mednarodni pravni akt, ki je za prostor nekdanje skupne države izjemnega pomena, saj je edini mednarodni dogovor, ki ureja odnose med državami naslednicami SFRJ. Zlasti je pomembno dejstvo, da je nadrejen nacionalnim zakonodajam in ga je treba uresničevati neposredno kljub morebitnim drugačnim določbam v posameznih področnih nacionalnih predpisih.

Priloga D navedenega sporazuma opredeljuje sukcesijo glede arhivskega gradiva, nastalega v obdobju SFRJ in njenih predhodnic. Vsebinsko priloga D razčlenjuje in utemeljuje načine za razreševanje odprtih vprašanj. Na podlagi mednarodnih sporazumov so v prilogi D v zvezi z arhivskim gradivom nekdanje SFRJ vključena naslednja načela in definicije:

- **predmet sukcesije:** so »državni arhivi SFRJ«, to pa pomeni vse arhivsko gradivo oz. vse dokumente ne glede na datum ali vrsto in ne glede na to, kje so, ki jih je izdelala ali prejela SFRJ (ali njena predhodna ustavna oblika) v obdobju od 1. decembra 1918 do 30. junija 1991 (1. člen priloge D)
- **načelo restitucije na podlagi provenience:** »Če so bili republiški ali drugi arhivi premeščeni iz republike, ki so ji pripadali, ali če so bili državni arhivi SFRJ premeščeni z njihove prvotne lokacije, jih država, ki ima trenutno nadzor nad njimi, čim prej vrne republikam, ki so ji pripadali, ali na kraj, kjer so bili, ob upoštevanju določb te priloge in v skladu z mednarodnimi načeli provenience.« (2. člen priloge D)
- **načelo transferja na podlagi funkcionalne pertinence:** »Del državnih arhivov SFRJ (upravni spisi, tekoče dokumentarno gradivo in arhivski spisi), potreben za normalno upravljanje ozemlja ene ali več držav, preide v skladu z načelom funkcionalne pertinence na te države, ne glede na to, kje so dejansko ti arhivi.« (3. člen priloge D)

- **načelo transferja na podlagi »zgodovinske« pertinence:** »Del državnih arhivov SFRJ, ki sestavljajo skupino, ki:
 - se nanaša neposredno na ozemlje ene ali več držav ali
 - je bila izdelana ali sprejeta na ozemlju ene ali več držav ali
 - sestoji iz pogodb, katerih depozitar je bila SFRJ, in se nanaša samo na zadeve v zvezi z ozemljem ene ali več držav ali na ustanove, ki imajo sedež na ozemlju ene ali več držav, preide na te države, ne glede na to, kje so dejansko ti arhivi.« (4. člen priloge D)
- **rok za morebiten dogovor o delitvi arhivskega gradiva:** v zvezi z arhivi, ki niso predmet transferja na podlagi restitucije ali pertinence, se v šestih mesecih po začetku veljavnosti tega sporazuma države naslednice odločijo za pravično razdelitev ali pa te arhive obdržijo kot skupno dediščino držav, te pa imajo prost in neoviran dostop do njih. Če tak dogovor ni dosežen, postanejo arhivi skupna dediščina. Rok za dogovor je 27 mesecev po začetku veljavnosti sporazuma – od tega v 24 mesecih vsaka država naslednica sestavi seznam arhivskih fondov, ki po njenem mnenju sestavljajo skupno dediščino, potem se sezname izmenjajo, v treh mesecih pa se je potrebno dogovoriti o enotnem seznamu. (6. člen priloge D)
- do začetka uresničevanja sporazuma imajo države naslednice takojšen, prost in neoviran dostop do državnih arhivov SFRJ, to je do dokumentov nastalih do vključno 30. 6. 1991. (7. člen priloge D)
- za zasebne arhive druge določbe te priloge niso v uporabi. Tisti, ki so bili odvzeti lastnikom po 1. decembru 1918, morajo biti vrnjeni tja, kjer so nastali, ali njihovim lastnikom v skladu z mednarodnimi načeli provenience brez kakršnega koli nadomestila ali drugih pogojev. (9. člen priloge D)

Udeleženci mednarodne konference o nekdanji Jugoslaviji so se strinjali, da pogajanja potekajo na osnovi »Konvencije o sukcesiji držav glede državnega premoženja, arhivov in dolgov« iz leta 1983 (Dunajska konvencija) ob upoštevanju mednarodnih arhivskih standardov. Pri pogajanjih je bilo ob reševanju odprtih vprašanj zlasti pomembno 3. poglavje »strokovnih navodil«, definiranih leta 1983, na omenjeni konferenci.² Strokovni temelji za to konvencijo (oz.

¹ Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 20/2002; dostopen tudi na: <http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/razno/suk1.pdf>

² Professional advice formulated in 1983 on the Vienna Convention on succession of States in respect of State property, archives and debts, Part III, State archives (art. 19 to 31), v publikaciji CITRA 1993-1995, Interdependence of Archives, Proceedings of the twenty-ninth,

za strokovna navodila) so bili dokumenti UNESCO in Mednarodnega arhivskega sveta (MAS) tj.: resolucija mednarodne konference MAS iz leta 1977 (okrogla miza arhivov v Cagliariju) in resolucija, ki jo je sprejela XX. generalna konferenca UNESCO leta 1978 (dokument 20c/102 skupaj z aneksom – »Napotila in načela glede arhivov«). Oba dokumenta sta bila takrat sprejeta za definiranje načina reševanja arhivskih mednarodnih sporov in s tem povezanim sklepanjem dvo- ali večstranskih sporazumov.

Podrobneje je o nastanku in vsebini naštetih mednarodnih dokumentov, kot tudi o poteku pogajanj o sukcesiji arhivov nekdanje SFRJ (do leta 1999) pisala Marija Oblak Čarni, ki se je pogajanj kot arhivska ekspertinja tudi udeležila.³ Gotovo lahko od nje pričakujemo še nadaljnje razprave ali publikacije s to temo, ki bodo to problematiko še dodatno osvetlile.

V nadaljevanju bom prikazal dogajanja, ki so sledila po podpisu Sporazuma in so povezana z implementacijo oz. poskusi implementacije Sporazuma.

Uporaba arhivskega gradiva nekdanje skupne države, pa naj si bo za raziskovalne ali upravno-pravne namene posameznikov ali pa potrebe držav oz. državnih uprav naslednic SFRJ, ter dostop do njega in definiranje lastništva tega gradiva so bili osnovni problemi, ki celo desetletje po razpadu skupne države niso bili regulirani. Podpis Sporazuma je pomenil temelj in spodbudo za praktično reševanje vprašanj sukcesije. Tako je slovenska vlada novembra 2001 imenovala odbor za arhive, ki je usklajeval državne dejavnosti, hkrati pa so se začeli strokovni pogovori direktorjev in posameznih ekspertov nacionalnih arhivov držav naslednic SFRJ. Direktorji državnih arhivov Bosne in Hercegovine (BiH), Hrvaške, in Slovenije (direktor državnega arhiva Makedonije je bil upravičeno odsoten) so prvič obravnavali strokovna načela za izvedbo sporazuma na sestanku v Sarajevu decembra 2001. Ker so ugotovili, da je tekst spora-

zuma »razmeroma nekonsistenten in dopušča različne razlage«, so se sporazumeli o teh skupnih stališčih do uresničevanja sporazuma:

- skupnemu odboru za uresničevanje Sporazuma je treba predlagati odbor za arhive oz. izvajanje priloge D;
- potrebno je uvesti sistemsko delo arhivistov pri izdelavi evidenc zaradi izvedbe priloge D;
- na podlagi 7. točke priloge D je treba vsem državam naslednicam omogočiti neposreden in neoviran dostop do arhivskega gradiva nekdanje SFRJ kjerkoli je;
- direktorji državnih arhivov BiH, Hrvaške, Makedonije in Slovenije se strinjajo, da se na podlagi 6. člena priloge D gradivo, ki ne spada pod člena 3. in 4. (tj. ni predmet transferja v posamezno državo na podlagi načela pertinence), zadrži na območju države, v kateri je nastalo; to gradivo ostane skupna dediščina (joint heritage), zanj pa mora skrbeti država, v kateri je (šteje se kot nacionalna arhivska dediščina te države), vse države naslednice pa imajo enake pravice pri uporabi tega gradiva. V tem smislu je potrebno v šestih mesecih po začetku veljavnosti Sporazuma skleniti poseben Sporazum o skupni dediščini, kot predvideva 6. člen priloge D, ki bo preciziral zlasti dostopnost, kopiranje, prepoved izločanja brez soglasja vseh držav naslednic ter zagotavljanje delovnega prostora za eksperte držav naslednic. Za preciziranje skupne arhivske dediščine bo od zveznih arhivov zahtevan popis fondov in zbirk ter registraturnega gradiva inštitucij zvezne narave;
- začeti je treba uresničevati člena 3 in 4b priloge D – transfer gradiva na podlagi funkcionalne pertinence v države, na katere se gradivo nanaša (dokumenti, ki so pomembni za normalno upravljanje ene ali več držav);
- člen 4b priloge D, namenjen t. i. »skupinam arhivskega gradiva« je treba interpretirati v smislu administrativnih celot oz. skupin gradiva, ki se nanaša samo na eno državo naslednico, tako da je poseganje v celovitost arhivskih fondov minimalno;
- dosledno je treba uresničevati člen 2 priloge D – vrniti vse gradivo, ki je nastalo na območju ene države naslednice in je bilo odneseno v drugo državo; člen 2 se uresničuje bilateralno, informacije o zahtevkih in dinamiki procesov pa se izmenjujejo med državami naslednicami;
- Arhivu Jugoslavije je predlagano, da omogoči uporabo prostorov za delo ekspertov iz držav naslednic; v njih bi z lastnimi tehničnimi sredstvi kopirali gradivo;

thirtieth and thirty first international Conference of the Round Table on Archives, str. 250–266.

³ Marija Oblak Čarni: Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ, Arhivi XVII, 1994, str. 6-11 in prispevek iste avtorice v soavtorstvu z Borutom Bohtetom: Succession to the Archives of the former SFR Yugoslavia, kot 10. poglavje v publikaciji: Succession of States, edited by Mojmir Mrak, Martinus Kluwer Law International, Nijhoff Publishers, The Hague – London – Boston, 1999.

- glede arhivskega gradiva JLA je skupno stališče, da je mogoče v smislu člena 2 zahtevati gradivo vojaških poveljstev, posameznih enot in vojnih sodišč, vendar je treba preveriti, ali se v danem primeru gradivo hrani po enotnem načelu na enem mestu; v tem primeru to načelo ne bi moglo biti uporabljeno;
- za gradivo Službe državne varnosti naj bodo izdelane kopije dosjejev, ki se nanašajo na državljane posamezne države naslednice.⁴

Naslednje pomembno srečanje, namenjeno uresničevanju sukcesije arhivskega gradiva, je potekalo 26. 3. 2002, ko so se na pobudo direktorjev državnih arhivov Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije v Beogradu v Arhivu Jugoslavije sestali predstavniki državnih arhivov vseh držav naslednic SFRJ v zvezi s pripravami na uresničevanje Sporazuma, in sicer njegove priloge D. V uvodu sestanka je Vladimir Žumer v imenu Slovenije predlagal, da bi stalnemu skupnemu odboru visokih predstavnikov držav naslednic predlagali ustanovitev arhivskega odbora za uresničevanje priloge D. V nadaljevanju je Josip Kolanović, direktor Hrvaškega državnega arhiva, v imenu direktorjev državnih arhivov Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije predstavnikom Zvezne republike Jugoslavije predstavil stališča, ki so jih sprejeli decembra 2001 na sestanku v Sarajevu. Direktor Arhiva Jugoslavije Momčilo Mičović je na te predloge, ki so bili tudi predlagani kot točke dnevnega reda, odločno odgovoril:

- odklonil je možnost ustanovitve odbora za arhive, ker naj bi tega po njegovem mnenju Sporazum ne predvideval, ko pa bi ustanovitev odbora za arhive predlagal stalni odbor za uresničevanje sporazuma, bi bila ustanovitev odbora za arhive možna šele po ratifikaciji Sporazuma;
- odklonil je vsakršno možnost kakršnegakoli uresničevanja določb priloge D pred ratifikacijo sporazuma oz. vsakršno predhodno dejavnost;
- restriktivno je tolmačil člen 7. priloge D, ki zagotavlja neoviran in takojšen dostop do arhivskega gradiva zveznih institucij ter menil, da je interpretacija predstavnikov drugih držav naslednic napačna. Prav tako je nasprotoval zahtevi po takojšnji prepustitvi Osimskega sporazuma in pogodbe Hrvaški in Sloveniji;
- privolil je v vračanje gradiva po načelu provenience iz 2. člena priloge D ter predlagane kriterije za delitev gradiva po načelu pertinence

- iz 3. in 4. člena, vendar šele po ratifikaciji sporazuma. Pozdravil je stališče drugih držav naslednic glede formiranja skupne arhivske dediščine, poudaril pa je, da bo Arhiv Jugoslavije izdelal seznam fondov in zbirk, ki sestavljajo skupno dediščino šele po ratifikaciji Sporazuma;
- izpostavil je, da za usklajevanje uresničevanja Sporazuma oz. priloge D v Zvezni republiki Jugoslaviji ni predviden noben organ, pa tudi Arhiv Jugoslavije ni za to pristojen;
- izjavil je, da bo glede prostorov za delo ekspertnih skupin razmislil o možnostih.

Preostali predstavniki ZRJ so se omejili na posamezne informacije, npr. o tem, da je del vojnega gradiva nedostopen, saj je uničen oz. neurejen zaradi bombardiranja NATA, ter da je arhivsko gradivo dostopno vsem raziskovalcem in uporabnikom, vendar le v skladu z jugoslovansko zakonodajo: gradivo v Vojnem arhivu 50 let po nastanku, gradivo v drugih zveznih arhivih pa 30 let po nastanku. Po teh izjavah so predstavniki BiH, Hrvaške, Makedonije in Slovenije napovedali, da bodo poslali ekspertne skupine, ki bodo začele evidentirati in kopirati arhivsko gradivo nekdanje SFRJ.⁵ Tako se je očitno izkazalo, da jugoslovanska stran razume besedo »takoj« v določbah priloge D sporazuma kot »takoj po ratifikaciji«, zlasti glede dostopa do gradiva in izročanja gradiva Osimskih sporazumov Sloveniji in Hrvaški.

Arhiv Republike Slovenije je aprila 2002, neposredno po sestanku, Arhivu Jugoslavije poslal vlogo za dostop arhivskih ekspertov do posameznih kategorij arhivskega gradiva. V vlogi se je skliceval na izjavo direktorja Arhiva Jugoslavije o možnem dostopu do arhivskega gradiva nekdanjih zveznih institucij s pogoji, ki jih določa jugoslovanska zakonodaja. Predmet evidentiranja naj bi bilo gradivo v Arhivu Jugoslavije, Vojnem arhivu (Vojnoistorijskem institutu), Diplomatskem arhivu in Arhivu zveznega ministrstva za notranje zadeve (predvsem gradivo OZNE in KNOJ-a, JLA, KPJ, Službe državne varnosti in Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev). To vlogo je direktor Arhiva Jugoslavije v odgovoru z dne 9. maja 2002 zavrnil, saj se mu je zdelo, da je oblikovana tako, kot da bi Sporazum s prilogo D že veljal. Predlagal je, naj Arhiv Republike Slovenije vlogo oblikuje tako, da bo v njej navedel znanstvene teme, ki bi »raziskovalce« zanimale. Septembra istega leta je Arhiv Republike Slovenije poslal preoblikovano vlogo, ki

⁴ AS 0, t. e. 27, 603-57/01, sveženj »Sukcesija 2001 dalje« – »Zapisnik voditelja radnih grupa slednica bivše Jugoslavije za provođenje Aneksa D ...«, z dne 11. 12. 2001 v Sarajevu.

⁵ AS 0, t. e. 27, 603-57/01, Poročilo o uresničevanju sporazuma o vprašanih nasledstva arhivov SFRJ – priloga D z dne 28. 3. 2002.

je vsebinsko potrebo po dostopu do gradiva opredeljevala kot potrebo po preučevanju znanstvenih vprašanj. S tem se je ustreglo jugoslovanski zahtevi, da se je treba izogniti videzu, da se do gradiva dostopa na podlagi Sporazuma, priloge D. Odgovor na to vlogo je vseboval pojasnilo, da bo dostop do Arhiva Jugoslavije možen po koncu adaptacije zgradbe, da za dostopanje do gradiva v ministrstvu za zunanje zadeve ni ovir, da pa se je potrebno za dostop do gradiva Vojnega arhiva in Arhiva zveznega ministrstva za notranje zadeve neposredno obrniti na ti dve instituciji.

O težavah pri dostopu do arhivskega gradiva nekdanje SFRJ in restriktivni razlagi predstavnikov zveznih arhivov ZRJ priloge D (npr. stališču, da izvirniki Osimske pogodbe in Osimskega sporazuma ter z njimi povezanega arhivskega gradiva Sloveniji in Hrvaški ne bodo takoj na voljo za uporabo) je Arhiv RS pristojne organe v Sloveniji obvestil junija 2002. Dobil je odgovor, da – glede na dejstvo, da sporazum še ni ratificiran – prek odbora visokih predstavnikov držav naslednic še ni mogoče vplivati na uresničevanje sporazuma.

Zaradi negativnih izkušenj pri pripravah na uresničevanje Sporazuma so direktorji državnih arhivov BiH, Hrvaške, Makedonije in Slovenije na sestanku decembra 2002 v Sarajevu sprejeli »promemorijo« in jo poslali stalnemu skupnemu odboru visokih predstavnikov za nasledstvo SFRJ. V njej so visoke predstavnike prosili:

- da zahtevajo od vlade Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ), da imenuje pooblaščenega koordinatorja za vse zvezne arhive ZRJ, ki bo sogovornik pri pripravah in realizaciji priloge D Sporazuma
- da zahtevajo, da je predstavnikom vseh držav naslednic SFRJ omogočen prost dostop do arhivov SFRJ že pred ratifikacijo, cilj pa naj bi bila pripravljajna dela za uresničevanje Sporazuma.⁶

V marcu 2003 se je po daljši korespondenci med Arhivom RS ter Arhivom Jugoslavije, Diplomatskim in Vojnim arhivom začelo prvo evidentiranje slovenskih arhivistov v Beogradu po razpadu skupne države. Evidentiranje je potekalo s pogoji, ki jih je določala jugoslovanska zakonodaja in ne po določenih Sporazuma, priloge D, rezultati pa so bili v okviru možnega zadovoljivi. Že po končanem obisku je prispela tudi informacija, da

naj bi bilo slovenskim ekspertom prihodnjič omogočeno obiskati arhiv Ministrstva za notranje zadeve Srbije, ki hrani gradivo zvezne SDV. To se potem ni zgodilo.

Slovenski eksperti so v poročilu o evidentiranju kot ukrepe, potrebne za učinkovito uresničevanje sporazuma, predlagali:

- da vlada takoj zahteva izvirno gradivo, ki se nanaša na Osimski sporazum,
- naj bo v pogodbo o skupni dediščini vnesena določba, da imajo pooblaščen eksperti dostop tudi do neurejenega gradiva in gradiva, ki ga zvezni arhivi še niso prevzeli,
- da je potrebno imenovati pooblaščenca, ki bo imel enake pravice pri dostopu do gradiva kot uslužbenci zveznih arhivov, kjer je gradivo shranjeno,
- da morajo biti uslužbenci vseh držav naslednic pri plačevanju stroškov za kopiranje arhivskih dokumentov obravnavani enako.⁷

3. 6. 2004 se je zgodila za uresničevanje Sporazuma pomembna prelomnica, saj je začel veljati s tem datumom, ko ga je kot zadnja od držav naslednic ratificirala Hrvaška. Državni arhivi so se na to takoj odzvali, saj so z dnevom začetka veljave v skladu s 6. točko priloge D začeli teči tudi pomembni roki, in sicer:

- 6-mesečni rok za doseg sporazuma o delitvi arhivov nekdanje SFRJ ali dogovor o arhivih nekdanje SFRJ kot skupni dediščini;
- 24-mesečni rok za formiranje seznamov arhivskega gradiva, ki naj bi predstavljalo skupno arhivsko dediščino (sezname naj bi si države naslednice nato izmenjale in se v treh mesecih dogovorile o enem skupnem seznamu);
- 24-mesečni rok za pošiljanje seznamov arhivskega gradiva, za katero posamezna država naslednica zahteva, da ji ga izročijo na podlagi 3. in 4. člena priloge D (pertinenca).

Predstavniki Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije so se sestali že 10. 5. 2004 v Zagrebu. Povod za to je bilo sprejetje zakona o potrditvi Sporazuma v hrvaškem saboru, s tem pa je postalo jasno, da bo Sporazum v kratkem začel veljati. Na sestanku so se dogovorili, da bodo v vsaki državi državni arhivi dali pobudo pristojnim državnim organom za pričetek dejavnosti v zvezi s priložo D in da bodo do konca maja arhivi pripravili in izmenjali sezname ter poslali predstavnike

⁶ AS 0, t.e. 27, navedena korespondenca uvrščena pod šifro 603-57/2001 kot priloga poročilu Arhiva RS Ministrstvu za zunanje zadeve z dne 26. 2. 2003.

⁷ Prav tam, Poročilo o obisku nekdanjih zveznih arhivov v Beogradu med 2. in 7. 3. 2003, z dne 1. 4. 2003.

na naslednji sestanek, ta pa naj bi bil v prvi polovici junija 2004.⁸ Sestanek predstavnikov državnih arhivov Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije je bil 17. in 18. 6. 2004 v Sarajevu. Sklepi sestanka so bili:

- osnova za tolmačenje priloge D Sporazuma je zapisnik sestanka direktorjev državnih arhivov (11. 12. 2001 v Sarajevu);
- v skladu s prilogo D bodo sestavljeni sezname zahtev za arhivsko gradivo v izvorniku, te pa si bodo izmenjali in uskladili direktorji – kot skrajni rok za realizacijo je bil določen 30 dni;
- sezname zahtev bodo ostajali odprti – vse kasneje najdeno gradivo naj bi bilo obravnavano po določenih kriterijih;
- vsega, kar po določenih priloge D ne spada v okvir provenience oz. pertinence, ne zadeva obveznost vračanja in ostaja skupna dediščina;
- imetniki skupne dediščine morajo omogočiti pooblaščenim ekspertom držav naslednic uporabo informacijskih pomagal (popisov, inventarjev, dosjejev ipd.) in dostop do njih, vpogled in ekspertizo, kot tudi pravico do kopiranja arhivskega in dokumentarnega gradiva, ki je predmet sukcesije;
- v skladu s členom 6a priloge D bodo države naslednice sprejele »Dogovor – Sporazum o skupni dediščini«, ki mora nujno vsebovati: definicijo skupne dediščine, njen status, način rabe oz. dostopnost arhivskega gradiva, prostor za rabo, opremo in določanje stroškov kopiranja. Osnetek teksta dogovora bo dostavljen direktorjem državnih arhivov v usklajevanje v 30 dneh;
- stalni skupni komisiji za uresničevanje Sporazuma je treba predlagati, da nujno postavi na dnevni red vprašanje priloge D in ustanovitve delovnega telesa (te komisije), ki bo zadolženo za uresničevanje priloge D;
- sprejeto je stališče, da bi realizacija priloge D Sporazuma potekala bolj učinkovito, ko bi posamezne države naslednice izbrale komisarje – arhivske strokovnjake, ki bi svojo državo predstavljali in imeli pri dostopu do gradiva in uporabi enake pravice kot zaposleni v ustanovah, ki hranijo arhivsko in registraturno gradivo. Sprejeto je bilo tudi priporočilo stalni skupni komisiji, naj od državne skupnosti Srbije in Črne gore zahteva, da določi enega koordinatorja za vse postopke v zvezi s sukcesijo, ki bo zastopal

stališča vseh »subjektov« (arhivi in filmske ustanove), kot so naredile tudi vse preostale države naslednice;

- določbe sporazuma oz. priloge D (transfer na podlagi provenience oz. funkcionalne pertinence) se bodo uresničevale v zvezi z vsem arhivskim gradivom, tudi vojnim gradivom.⁹

Po sestanku je Arhiv RS organe javne uprave in preostale ustvarjalce arhivskega gradiva (ponovno) obvestil, da dopolnjuje že obstoječe sezname arhivskega gradiva, in jih pozval, da navedejo gradivo, ki ga je potrebno vrniti v Slovenijo ali pa ga pri svojem delu potrebujejo v izvorniku.¹⁰

V zvezi s sklepi je bil za konec oktobra 2004 sklican sestanek direktorjev državnih arhivov naslednic SFRJ v Sarajevu, tokrat v polni sestavi. V mesecih med sestankoma je med državnimi arhivi Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije potekalo usklajevanje predloga pogodbe oz. sporazuma o skupni arhivski dediščini. Osnovo za pogodbo (sporazum), ki je imela namen definirati »status in vsebino skupne arhivske dediščine, njeno zaščito, varovanje in uporabo« so pripravili v državnem arhivu Makedonije. K osnutku sta dodala pripombe oz. dopolnitve državna arhiva BiH in Slovenije. Temeljne rešitve v tem predlogu sporazuma so bile:

- definicija skupne arhivske dediščine je povzela določbe priloge D: vse arhivsko in dokumentarno gradivo, nastalo v času delovanja skupnih jugoslovanskih organov, ne glede na to, ali je v arhivih, registraturah ali pri drugih imetnikih v Državni skupnosti Srbije in Črne gore ali v drugih državah naslednicah;
- arhivsko gradivo, ki predstavlja skupno arhivsko dediščino ostane v državi, v kateri je nastalo, in je po priporočilih UNESCA del nacionalne arhivske dediščine te države, s tem da imajo vse države naslednice enake pravice do dostopanja do njega in uporabe;
- dolžnost države, v kateri je skupna arhivska dediščina, je, da jo varuje, strokovno in tehnično obdeluje, ustvari arhivski informacijski sistem in

⁹ Prav tam, Zaključki i preporuke sa sastanka eksperata iz zemalja ex-Jugoslavije o pitanjima primjene Aneksa D Sporazuma o sukcesiji, koji je održan u Sarajevu 17. i 18. 6. 2004.

¹⁰ Prav tam, Vesna Gotovina: »Poročilo o sestanku ekspertov iz bivše Jugoslavije glede vprašanj sporazumov o sukcesiji in aneksa D, Sarajevo 17. in 18. 6. 2004« ter sporočilo za javnost o pozivu Arhiva RS vsem državnim in drugim organom, da posredujejo podatke o arhivskem gradivu, ki bi ga lahko R Slovenija zahtevala, v primeru, da je nastalo v Sloveniji in bilo odneseno, ali pa se neposredno nanaša na R Slovenijo oz. je potrebno za delovanje državnih in drugih organov, poslano STA 16. 7. 2004.

⁸ Prav tam, »Službena bilješka o sastanku predstavnika državnih arhiva Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Slovenije u vezi sukcesije Arhiva bivše SFRJ«, 19. 5. 2004; dokument 603-57/01/12.

- omogoča uporabo skupne arhivske dediščine in dostop do nje v skladu s predpisi in mednarodnimi arhivskimi standardi;
- arhivsko in dokumentarno gradivo nekdanje SFRJ, ki je še v Državni skupnosti Srbije in Črne gore v registraturah oz. pri drugih imetnikih, je potrebno prevzeti v državne arhive Državne skupnosti Srbije in Črne gore najkasneje do leta 2011; v istem roku je potrebno to gradivo prevzeti tudi v preostalih državah naslednicah;
 - država, ki bo varovala skupno arhivsko gradivo, mora omogočiti neoviran pristop, enakopravnost vseh predstavnikov naslednic pri dostopanju do arhivskega gradiva in evidenc o njem;
 - za potrebe evidentiranja, izdelave seznamov, kopiranja, valorizacije, strokovne obdelave in raziskovanja arhivskega gradiva lahko države naslednice v Državni skupnosti Srbije in Črne gore imenujejo arhivske atašeje in arhivske eksperte. Arhivske atašeje imenuje ministrstvo, pristojno za arhive, arhivske eksperte pa državni arhiv države naslednice;
 - prostore za delo arhivskih ekspertov in atašejev v Državni skupnosti Srbije in Črne gore zagotavlja Arhiv Srbije in Črne gore (Arhiv Jugoslavije), le-ti pa imajo neoviran in prost dostop do gradiva z enakimi pogoji, kot veljajo za arhivske delavce državnih arhivov Državne skupnosti Srbije in Črne gore;
 - arhivskega in dokumentarnega gradiva, kot tudi zapisov ali evidenc o njem, ni dovoljeno uničevati brez soglasja vseh držav naslednic;
 - za izvrševanje obveznosti te pogodbe (dostop in uporaba) je v vsaki državi pristojen po en koordinator, tj. državni arhiv;
 - omejevanje uporabe gradiva, ki vsebuje tajne in občutljive osebne podatke, ne velja za arhivske atašeje in arhivske eksperte;
 - za strokovni nadzor nad uresničevanjem priloge D sporazuma je odgovorna arhivska komisija za vprašanja sukcesije in skupne arhivske dediščine SFRJ, v kateri je pet članov – predstavnikov državnih arhivov, ki jih določijo posamezne države.

Med 26. in 27. oktobrom 2004 je potekal sestanek predstavnikov vseh državnih arhivov v Sarajevu. Na njem so obravnavali prej predstavljeni predlog pogodbe o skupni dediščini in drugih vprašanih v zvezi z implementacijo Sporazuma. Vsi navzoči so se strinjali, da je predlog pogodbe ustrezen, razen direktorja Arhiva Srbije in Črne gore, ki je izjavil, da o ustreznosti pogodbe ne odloča on, pač pa njegova vlada. Povedal je tudi, da

večina arhivskih ekspertov v Srbiji meni, da ta pogodba ni potrebna, saj naj bi bila vsa vprašanja sukcesije rešena v prilogi D. Prav tako je poudaril, da Arhiv Srbije in Črne gore (Arhiv Jugoslavije) nima pooblastil, da bi sprejemal oz. določal režim dostopa do gradiva posameznih ministrstev in da ne more prevzemati koordinatorskih nalog. Obljubil je, da bo s predlogom pogodbe o skupni dediščini seznanil vlado Srbije in Črne gore ter odgovoril na pobudo. To se seveda ni zgodilo, skrajni rok za doseg sporazuma o skupni dediščini je potekel 2. 12. 2004, napovedani sestanek predstavnikov državnih arhivov na Ohridu pa tako ni bil potreben.¹¹

V takih razmerah je bilo jasno, da bo treba (ko je poskus sklenitve podrobnejšega dogovora o uresničevanju priloge D propadel) prilogo D začeti uresničevati v praksi. Da bi izboljšali stike in omogočili zadovoljive razmere za delo arhivskih strokovnjakov, je decembra 2004 delegacija Arhiva RS odšla na obisk v Beograd. Ob tej priložnosti sta bila podpisana dva sporazuma o sodelovanju med Arhivom Republike Slovenije in Arhivom Srbije in Črne gore ter Arhivom Republike Slovenije in Arhivom Srbije (temu je februarja 2005 sledil še podpis sporazuma o sodelovanju z Vojnimi arhivom). V pogovorih z vodstvom Arhiva Srbije in Črne gore je delegacija Arhiva Republike Slovenije poudarila potrebo po čim boljših možnostih za delo in neoviranem dostopu do gradiva za slovenske eksperte, ki bodo prihajali v okviru sukcesije gradivo evidentirat. Obenem so nasprotno stran obvestili, da se bo Arhiv Republike Slovenije zavzemal za to, da bi pri slovenskem veleposlaništvu v Beogradu imenovali arhivskega atašeja, čigar naloga bo zbirati podatke o gradivu, ki je v beograjskih institucijah, hkrati pa bo pomagal pri dostopanju do posameznih gradiv ter izvrševanju sukcesije sploh ter sodeloval s koordinatorjem, ki bi ga določil Arhiv Srbije in Črne gore. Predstavniki Arhiva Srbije in Črne gore so se z vsemi predlogi slovenskih kolegov strinjali, pa tudi s predlogom, naj omogočijo dostop do gradiva pravnim in fizičnim osebam, ki bodo izkazale pravni interes. Za raziskovalce naj bi bilo gradivo dostopno po srbski zakonodaji 30 let po nastanku oz. 50 let, če gre za občutljive osebne podatke. Hkrati so obljubili podporo v zvezi s prostori, potrebnimi za delo slovenskih arhivskih ekspertov, ter povedali, da bi

¹¹ Prav tam, Poročilo ministrstvu za zunanje zadeve o sestanku direktorjev državnih arhivov naslednic nekdanje Jugoslavije 27. 10. 2004 v Sarajevu z dne 3. 11. 2004, št. 603-57/2001 s priloženimi osnutki sporazuma o skupni arhivski dediščini.

bil slovenski arhivski ataše dobrodošel tako pri konkretnem reševanju vlog iz Slovenije kot pri delu pri sukcesijskih zadevah. Arhiv Republike Slovenije je dejansko konec leta 2004 poslal dopis ministru za kulturo, v katerem je podrobno razložil potrebe po imenovanju arhivskega koordinatorja (atašeja) v Beogradu. Pri tem je poudaril, da je to zlasti pomembno, ker ni bila sklenjena pogodba oz. sporazum o skupni arhivski dediščini, ki je sicer pri različnih pravih osebah (tako v nekdanjih zveznih arhivih kot institucijah, ki so prevzele registrature nekdanjih zveznih organov), pri tem pa tudi ni popolnega pregleda nad tem, kje je, v kakšnem stanju je in kateri del bi slovenska stran morala zahtevati v izvorniku na podlagi 2. 3. in 4. člena priloge D. Arhivski koordinator bi torej zlasti bil potreben zaradi ustvarjanja pregleda nad lokacijami, kjer je gradivo, ki predstavlja predmet sukcesije, omogočanja dostopa do tega gradiva in uporabe ter zlasti za realizacijo zahtev po vračilu gradiva v Slovenijo.¹² Žal pobuda za imenovanje arhivskega koordinatorja ni naletela na odprta ušesa, to pa se je poznalo in se žal še pozna pri dinamiki izvrševanja priloge D Sporazuma.

Da bodo pri izvrševanju priloge D težave, se je izkazalo že nekaj dni po koncu obiska delegacije Arhiva Republike Slovenije. V Beograd je namreč decembra 2004 prispela skupina slovenskih arhivskih ekspertov. Pri evidentiranju arhivskih pomagal in arhivskega gradiva so se srečali z ovirami, te pa še danes niso povsem odstranjene. Slovenski eksperti so v Arhivu Srbije in Črne gore morali prej utemeljiti svoje evidentiranje v obliki »ciljev oz. namenov raziskovanja«, dostop do gradiva, nastalega po letu 1973, pa jim je bil onemogočen. Prav tako so imeli težave z dovoljenji za digitalno fotografiranje oz. pridobivanje posameznih popisov in pomagal. In to čeprav je Sporazum skupaj s prilogo D veljal že od junija in bi kot predstavniki države naslednice morali imeti prost in neoviran dostop do vsega gradiva.¹³ Tudi ob obisku slovenskih arhivskih ekspertov v Vojnem in Diplomatskem arhivu marca 2005 se je v beograjskih arhivih spet pokazalo nespoštovanje priloge D v zvezi z dostopom do skupnega arhivskega gradiva. Takrat so se slovenski eksperti poročali tudi, da ni jasno, kje

je določeno gradivo, v katerem arhivu ali registraturi. Zvedeli so namreč, da določeno gradivo zveznih organov prevzemata tudi Arhiv Srbije in Arhiv Beograda, prav tako pa tudi za nekatere fonde vojnega gradiva ni bilo jasno, kje so. Ob tem je Arhiv RS v poročilu Ministrstvu RS za kulturo predlagal, naj slovenska vlada pri srbskih oblasteh zagotovi:

- da bo Republika Slovenija v Beogradu imenovala arhivskega koordinatorja, ki bo imel neoviran in neposreden dostop do nekdanjih zveznih arhivov ter drugih institucij in registratur, ki hranijo skupno dediščino;
- da bo omogočena izdelava popisov vseh fondov, ki so v različnih institucijah;
- da bo omogočen dostop ekspertom do vseh institucije, v katerih hranijo skupno arhivsko dediščino;
- da bo postopek prijave obiska ekspertov skrajšan na razumno mero;
- da bodo sprotno reševali vloge pravnih in fizičnih oseb iz Republike Slovenije, ki želijo za uveljavitev svojih pravic ustrezno gradivo;
- da bo omogočen dostop ekspertov do arhivske skupne dediščine v skladu s prilogo D in mimo obstoječih pravil, ki veljajo v arhivih (časovne zapore, omejeno število tehničnih enot na dan);
- da bosta za potrebe ekspertov urejena posebna čitalnica in poseben prostor za reprodukcijo gradiva;¹⁴

Naslednje evidentiranje slovenskih ekspertov arhivskega gradiva v Beogradu (zlasti pregledi popisov in evidenc v zvezi z arhivskim gradivom) je potekalo leta 2006. Motivirano je bilo s približevanjem datuma (3. 6. 2006), ki ga je priloga D predvidevala za sestavo seznamov. Iztekal se je 24-mesečni rok za oblikovanje seznamov arhivskega gradiva, ki naj bi predstavljalo skupno arhivsko dediščino, oz. arhivskega gradiva, ki ga katera od držav naslednic zahteva na podlagi 3. in 4. člena priloge D (pertinencia). Poleg izpolnjevanja te naloge so se eksperti pri evidentiranju gradiva osredotočali tudi na tiste prioritete oz. tisto gradivo, ki so ga pristojna ministrstva oz. državni organi Republike Slovenije potrebovali pri delu. Eksperti so od januarja do marca opravili evidentiranja v Diplomatskem arhivu, Vojnem arhivu, Arhivu Srbije in Črne gore, Vojno-geografskem inštitutu in drugih ustanovah. Posebej se je Arhiv RS angažiral

¹² Prav tam, Poročilo o obisku delegacije Arhiva Republike Slovenije v Beogradu in pobuda za arhivskega koordinatorja RS v Državni skupnosti Srbije in Črne gore z dne 28. 12. 2004, št. 603-57/2001, naslovljeni na ministra za kulturo.

¹³ Prav tam, Poročilo o študijskem obisku v Arhivu Srbije in Črne gore in Diplomatskem arhivu na zunanjem ministrstvu Srbije in Črne gore, Beograd 12.–17. 12. 2004.

¹⁴ Prav tam, Dopis Arhiva RS Ministrstvu RS za kulturo: Ugotovitve glede dostopa in uporabe ter predlogi za ureditev dostopa do arhivov nekdanje SFRJ z dne 14. 3. 2005, št. 603-15/05.

pri pridobivanju podatkov o arhivskem gradivu nekdanjega Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ, zlasti pa informacije o tem, kje je gradivo, koliko ga je, kako je urejeno in popisano ter kdaj bo predano v arhive. Prav tako je Arhiv RS izrazil željo po vpogledu v to gradivo, saj so organi Republike Slovenije želeli pridobiti podatke iz tega gradiva. Posebej je bila izpostavljena potreba po vedenju o tem, v kateri arhiv se arhivsko gradivo Zveznega sekretariata za notranje zadeve izroča, saj so bile dotedanje razlage o tem nasprotujoče. V dopisu Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije je Arhiv Republike Slovenije predlagal, da bi v zvezi s pridobivanjem omenjenih podatkov na Ministrstvo za zunanje zadeve Srbije in Črne gore naslovili posebno noto. Pri tem je bilo navedeno, da še čaka na odgovor Arhiva Srbije in Črne gore, ki bi to gradivo moral prevzemati.¹⁵ Odgovor iz Beograda z enako vsebino je prišel po dveh poteh – v obliki odgovora namestnika direktorja Arhiva Srbije in Črne gore ter diplomatske note Ministrstva za zunanje zadeve Srbije in Črne gore. Navedeno je bilo, da je na podlagi pojasnil Arhiva Srbije in varnostno-obveščevalne službe Srbije in Črne gore (BIA) mogoče podati enako pojasnilo, kot so ga predstavniki Arhiva Republike Slovenije dobili že večkrat v letu 2005 od predstavnikov BIA, in sicer:

- velik del arhivskega gradiva nekdanjega Zveznega sekretariata za notranje zadeve je zgorel v bombnih napadih NATA leta 1999;
- še vedno ni jasno, kaj je od tega gradiva dejansko ostalo, saj so zgoreli tudi popisi gradiva;
- ugotavlja se dejansko stanje v zvezi s preostalim gradivom - takoj ko bodo podatki znani, bodo sporočeni Arhivu Srbije in Črne gore;
- Arhiv Srbije in Črne gore bo v okviru svojih obveznosti in pooblastil te podatke posredoval vsem naslednicam SFRJ.¹⁶

Tik pred iztekom roka je (2. 6. 2006) Arhiv RS poslal vsem državnim arhivom oz. državam naslednicam seznam gradiva, ki naj bi predstavljalo skupno arhivsko dediščino, kot tudi seznam gradiva, ki ga je Slovenija zahtevala v izvorniku na podlagi 2.,

3. in 4. člena priloge D.¹⁷ V poročilu Ministrstvu za kulturo RS o poslanem seznamu je Arhiv RS opozoril, da je seznam nastal na podlagi evidentiranja gradiva in popisov gradiva v Beogradu, na podlagi pregledovanja literature in ankete, ki je bila izvedena med slovenskimi organi državne uprave. Ker velik del fondov še ni bil prevzet v beograjske državne arhive in je bilo precej gradiva še nepopisanega in neurejenega, nekatero pa nedostopno, je Arhiv RS poudaril, da sezname niso dokončni, zahteve pa še ne končno opredeljene. Napovedano je bilo tudi, da bo Arhiv RS še zbiral podatke o arhivskem gradivu za potrebe državnih organov oz. gradivu, ki je pomembno za Slovenijo sploh.¹⁸

Omeniti je treba, da je Arhiv RS pokazal zanimanje zlasti za posamezne vrste arhivskega gradiva nekdanje SFRJ. Tako se je Arhiv RS (domnevati je, da po navodilih takratne vlade RS) pri Vojnem arhivu posebej zanimal za gradivo o povojnih pobojih domobrancev in gradivo sodnega procesa Janša – Zavrl – Tasič – Borštner.¹⁹ Zlasti pa je takratnega ministra za pravosodje skrbelo, zakaj Arhiv RS še ni dosegel dostopa do arhivskega gradiva nekdanjega Zveznega sekretariata za notranje zadeve. Arhiv RS je poročal, da je bil pri teh poskusih neuspešen in predlagal, naj vlada Republike Slovenije pri vladi Republike Srbije dobi možnost dostopa do tega gradiva. V tem poročilu je Arhiv RS posebej izpostavil, da se je v drugi polovici 2005., zlasti pa prvi polovici 2006., intenzivno trudil dobiti dostop do omenjenega gradiva – uslužbenci Arhiva RS so imeli več pogovorov v Arhivu Srbije in Črne gore, Arhivu Srbije itd., prav tako je na pobudo Arhiva RS marca 2006 Zunanje ministrstvo Republike Slovenije Zunanjemu ministrstvu Republike Srbije poslalo posebno noto, a tudi to ni obrodilo uspeha. Do gradiva nekdanje SDV se Arhivu RS tudi kasneje ni uspelo »prebiti« niti z neposredno zahtevo »Bezbednostni informativni agenciji« (BIA) niti s posredovanjem Arhiva Srbije in Črne gore. Pomagala niso niti tridnevna posvetovanja oz. pogovori, ki so jih predstavniki Arhiva RS prav zato imeli s slovenskim veleposlanikom v Beogradu. Vsi odgovori, ki so prispeli, so navajali, da je gradivo nedostopno, saj naj bi bilo delno uničeno delno pa neurejeno zaradi bombnih napadov. Arhiv RS je označil srbske razlage v po-

¹⁵ Prav tam, Prošnja Arhiva RS, naslovljena na namestnika direktorja Arhiva Srbije in Črne gore, za podatke o arhivskem gradivu nekdanjega ministrstva za notranje zadeve in nekdanjih obveščevalnih služb z dne 23. 2. 2006, št. 6255-1/2006/19; dopis Arhiva RS, naslovljen na MZZ R Slovenije, z dne 23. 3. 2006, št. 6255/1/2006/35.

¹⁶ Prav tam, odgovor Arhiva Srbije in Črne gore z dne 7. 4. 2006, št. 6255-1/06/41 in dopis Ministrstva RS za zunanje zadeve z dne 23. 5. 2006, št. 6255-1/06/49 o diplomatski noti Ministrstva za zunanje zadeve Srbije in Črne gore glede arhivov nekdanje Službe državne varnosti.

¹⁷ Prav tam, dopis Arhiva RS državnim arhivom Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije ter Srbije in Črne gore, z dne 2. 6. 2006, št. 6255-1/2006.

¹⁸ Prav tam, dopis Arhiva RS Ministrstvu RS za kulturo z dne 1. 6. 2006, št. 6255-1/2006/56.

¹⁹ Prav tam, dopis Arhiva RS Vojnemu arhivu z dne 2. 8. 2006, št. 6255-1/2006.

ročilu ministru za pravosodje za neresnične (da bi bilo gradivo uničeno) oz. zelo malo verjetne (da bi bilo neurejeno). Da navedbe srbske strani ne držijo, naj bi dokazovala »dejstva, da je Arhiv Srbije od BIE v letu 2005 začel prevzemati arhivsko gradivo, okoli 600.000 strani dokumentov in okoli 8500 dosjejev. Okoli 90 odstotkov tega gradiva naj bi se nanašalo na dogodke, povezane z informbirojem. Ko smo se v zvezi s tem večkrat obrnili na Arhiv Srbije, so nam odgovorili, da prevzemajo le dokumente, ki se nanašajo na ozemlje Srbije. Okoli 1500 dokumentov pa v letu 2003 BIE predala Arhivu Beograda. To naj bi bilo gradivo nekdanje beograjske UDBE«.

Arhiv RS je tako vnovič predlagal, naj slovenska vlada pri srbski vladi »za slovenske arhivske eksperte izposluje prost dostop«. ²⁰ Zanimivo bi bilo vedeti, kako in koliko se je takratna vlada RS še trudila sporazumeti s srbskimi oblastmi v zvezi s to zadevo, saj teh informacij Arhiv RS v pisni obliki ni prejel.

Nadaljnje aktivnosti v zvezi s sukcesijo so po letu 2006 zamrle v pričakovanju konkretnih pogajanj oz. uresničevanj priloge D. ²¹ Ker je bilo tudi iz informacij visokega predstavnika za sukcesijo videti, da se bodo znova začeli pogovori oz. uresničevati Sporazum, je vodstvo Arhiva RS oživilo pogovore o sukcesiji in junija 2006 obiskalo Beograd. Toni v Arhivu Jugoslavije in Diplomatskem arhivu so bili optimistični in pokazala se je pripravljenost na sodelovanje. ²² Vojni arhiv pa je ostal bolj zadržan in ob slovenski prošnji za pogovore zahteval, da predstavniki Arhiva RS najprej povedo, o čem se želijo pogovarjati. Vodstvo Arhiva RS je kot namen pogovorov navedlo način izvedbe priloge D Sporazuma oz. napovedalo prihod ekspertov in omogočanje dostopa do arhivskega gradiva v Vojnem arhivu, kot tudi možnosti za sodelovanje med ustanovama, zlasti upoštevanje podpisan sporazum o sodelovanju. ²³ Obisk predstavnikov Arhiva RS v beograjskih arhivih v septembru 2009 je nakazoval, kakšen bo nadaljnji potek dogodkov oz. odnos posameznih arhivskih institucij v Srbiji do vprašanja uresničevanja priloge D. V Diplomatskem arhivu in Arhivu Jugoslavije so pogovorili spet potekali v korektno in pro-

fesionalno, v Vojnem pa je bilo očitno, da tisti, ki odločajo o dostopanju do gradiva, ne razumejo ali ne želijo razumeti določil mednarodnega sporazuma. ²⁴ Določeno spodbudo pri nadaljevanju uresničevanja priloge D je predstavljal sestanek visokih predstavnikov za nasledstvo SFRJ 16. in 17. 9. 2009 v Beogradu, na katerem so razpravljali med drugim tudi o težavah pri uresničevanju priloge D oz. arhivov. Posebej je na težave pri sukcesiji na območju arhivov opozoril slovenski visoki predstavnik za nasledstvo Rudi Gabrovec ter dosegel soglasje vseh držav naslednic o tem, da je treba formulirati posebno priporočilo vladam držav naslednic, da bi delo na tem področju pospešili, in sicer tako, da bi lahko bil čim prej sestanek ekspertov vseh držav naslednic, sklicati pa bi ga morala srbska stran. ²⁵ Sestanek direktorjev nacionalnih arhivov držav naslednic SFRJ je bil šele 15. 4. 2011. V tem času je Arhiv RS v letu 2010 (po nekajletnem premoru) zopet začel obsežno evidentiranje arhivskega gradiva v beograjskih arhivih. Evidentiranje v Diplomatskem arhivu in Arhivu Jugoslavije lahko označimo kot uspešno, saj sta ta dva arhiva začela spoštovati določbe priloge D in omogočala vpogled v vse gradivo in evidence brez časovne omejitve. V Diplomatskem arhivu so slovenskim ekspertom gradivo posredovali po pričakovanjih oz. po določenih priloge D, omejitve količin arhivskega gradiva v Arhivu Jugoslavije (ki naj bi jih narekovale tehnične, kadrovske in logistične težave) pa so ostale preveč restriktivne. Na drugi strani so evidentiranja v Vojnem arhivu potekala s težavo ob nenehnih zapletih v postopku, ki so občasno prestopili meje incidenta oziroma prešli meje absurda. Tako je npr. direktor Vojnega arhiva maja 2010 odklonil napovedani obisk slovenskih arhivskih ekspertov, čeprav je Arhiv RS prejel noto Ministrstva za zunanje zadeve Republike Srbije, ki je sporočala, da lahko slovenski eksperti pridejo v Vojni arhiv v dogovorjenem terminu. Vsako neposredno komuniciranje s predstavniki Arhiva RS je direktor Vojnega arhiva odklonil, saj naj bi to bilo v nasprotju z njihovimi predpisi. Zahteval je komunikacijo le po diplomatski poti. ²⁶ Prav tako se je v Vojnem arhivu nadaljevalo kršenje določb priloge D – preprečevanje dostopa do gra-

²⁰ Prav tam, Dopis Arhiva RS ministru za pravosodje glede dostopa do arhiva nekdanjega Zveznega sekretariata za notranje zadeve, št. 6255-1/2006/66, z dne 5. 7. 2007 s petimi prilogami – kopijami dopisov s to temo.

²¹ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, poročilo Arhiva RS: »Stanje nasledstva bivše SFRJ na področju arhivov«, z dne 24. 4. 2009, št. 510-10/2009/1.

²² Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, Poročilo o obisku v Arhivu Jugoslavije in Diplomatskem arhivu z dne 23. 6. 2009, št. 510-10/2009/22.

²³ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, dopisa št. 510-10/2009/23 in 27.

²⁴ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, št. 510-10/2009/46: Poročilo o razgovorih o arhivski sukcesiji in sodelovanju med Arhivom RS in Jugoslovanskimi arhivi, Beograd 15.–16. 9. 2009.

²⁵ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, dokument št. 510-10/2009/54.

²⁶ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, dokumenta št. 510-10/2009/97 in 510-10/2009/105.

diva, mlajšega od 50 let, omejevanje količine gradiva, ki so ga slovenskim ekspertom posredovali v čitalnico (občasno tudi posredovanje samo posameznih dokumentov), neposredovanje popisov, evidenc in drugih pomagal, omejevanje števila kopij, prepoved uporabe digitalnega fotoaparata itd.²⁷ Čeprav razmere niso bile vedno v okviru podpisanega sporazuma, je Arhiv RS v skladu z navodili in usmeritvami visokega predstavnika za nasledstvo in Ministrstva za zunanje zadeve v letu 2011 nadaljeval evidentiranje v Beogradu. Za evidentiranja v letih 2010 in 2011 lahko rečemo, da so prinesla pomembne premike za konkretne razjasnitve stališč do tega, kaj bo Slovenija dejansko zahtevala kot vračilo v okviru 2. 3. in 4. točke priloge D, za katero gradivo pa bo privolila, da ostane v Beogradu kot skupna arhivska dediščina. Seznam zahtev, ki je nastal maja 2006, je namreč v večini temeljil na popisih, evidencah in pomagalih ter podatkih iz literature, uradnih listov itd. Za konkreten vpogled v obsežne količine gradiva je bilo do predvidenega roka (3. 6. 2006) seveda veliko premalo časa, veliko gradiva pa do takrat sploh še ni bilo urejenega oz. dostopnega, nekaj pa sploh še ne prevzetega (nekaj ga še danes ni) v arhive v Srbiji. Neposredno pregledovanje in evidentiranje arhivskega gradiva sta namreč ob (pogosto nepopolnih in vsebinsko skromnih popisih oz. seznamih) nujna pogoja za strokovno in dokončno stališče, ki ga bo mogoče argumentirano zastopati na pogajanjih/pogovorih o konkretnem uresničevanju priloge D, ki se bodo morala prej ali slej začeti.

O vseh opisanih neljubih zapletih in kršenju določil priloge D sem govoril na sestanku direktorjev nacionalnih arhivov držav naslednic SFRJ, ki je bil končno (15. 4. 2011) v Beogradu. Srbsko stran so – v nasprotju s preostalimi državami naslednicami – zastopali kar trije direktorji, in sicer direktor Arhiva Jugoslavije, direktor Vojnega arhiva in načelnik oddelka za administrativne in arhivske zadeve srbskega ministrstva za zunanje zadeve. Na očitke o kršenju Sporazuma oz. priloge D direktor Vojnega arhiva ni imel nobenih jasnih odgovorov, razen omenjanja, da mora spoštovati predpise in ukaze nadrejenih. Ni pa srbska stran zanimala oz. tajila, da so kršitve v neskladju s priložo D. Sklepi tega sestanka so bili sprejeti soglasno. To so bili:

- da se je s sestankom (predstavnikov držav naslednic v zvezi s priložo D) začel postopek izvrševanja priloge D;

- da je potrebno izdelati popis fondov in zbirk, ki sestavljajo državni arhiv SFRJ, in ga dopolnjevati;
- da imajo države naslednice prost in neoviran dostop do arhivskega gradiva v skladu s priložo D;
- da bodo države naslednice izmenjevale sezname fondov in zbirk, ti pa bodo zahtevani v izvirnikih ali reprodukcijah;
- da se bodo predstavniki arhivov med seboj obveščali o dosedanjih raziskavah arhivskega gradiva SFRJ;
- da obstajajo ovire pri implementaciji člena 7 (neoviran in prost dostop do arhivskega gradiva nekdanje SFRJ za vse države naslednice), ki so pravne, tehnične in proceduralne narave in da se bodo predstavniki Vojnega arhiva, Diplomatskega arhiva in Arhiva Jugoslavije potrudili sprejeti ukrepe, da bo ta problem rešen;
- da bo pripravljen projekt digitalizacije arhivskega gradiva, ki je skupnega interesa za vse strani, sredstva zanj pa bi pridobivali iz evropskih skladov;
- naslednji sestanek v isti sestavi naj bo oktobra 2011, v vmesnem obdobju pa bodo po potrebi strokovne konzultacije.²⁸

Napovedanega sestanka oktobra 2011 ni bilo, pa tudi ne do časa, ko končujem članek. Izmed naštetih sklepov sta bila uresničena le zapisana v drugi in delno četrti alineji. Tako so se v Vojnem arhivu tudi ob evidentiranju slovenskih ekspertov junija in oktobra 2011 nadaljevale kršitve točke 7 priloge D.

V novembru 2011 so nacionalni arhivi Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije poizvedovali, kdaj bo naslednji sestanek direktorjev nacionalnih arhivov držav naslednic nekdanje SFRJ, napovedan za oktober 2011. Obenem so ti arhivi predlagali začetek ekspertnega dela po skupinah za posamezne vrste arhivskega gradiva – konkretno so kot prvo področje ekspertnega dela predlagali obravnavo gradiva Vojnega arhiva in vsak arhiv je predlagal tudi imena svojih članov za to ekspertno skupino.²⁹ Odgovor Arhiva Jugoslavije je bil, da bo sestanek verjetno v prvi polovici leta 2012, in to potem ko bodo od ministrstev za

²⁷ Poročila o evidentiranju v navedenem obdobju so uvrščena v zbirki dokumentarnega gradiva Arhiva RS pod šifro 510-10/2009.

²⁸ Zbirka dokumentarnega gradiva Arhiva RS, »Zaključni sa sastanka predstavnika država sukcesora povodom primene aneksa D koji je održan u Arhivu Jugoslavije 15. 4. 2011«, št. dokumenta 510-10/2009/208.

²⁹ Prav tam, »To the authorized representatives for implementation of annex D of the Agreement on Succession Issues of SFRJ« z dne 23. 11. 2011; št. dokumenta 510-10/2009/193.

obrambo in ministrstev za notranje zadeve pridobili stališča do vprašanj, ki so bila izpostavljena 15. 4. 2011 na sestanku predstavnikov, pooblaščenih za uresničevanje priloge D. Direktor Arhiva Jugoslavije je tudi zapisal, da za delo ekspertnih skupin, kot ga predlagajo nacionalni arhivi štirih držav naslednic, v prilogi D ni nobene osnove. Ta po njegovem predvideva, da se priloga D »uresničuje z neposrednim vpogledom v Državni arhiv SFRJ«. ³⁰

Če nekoliko komentiramo, lahko ugotovimo, da je bil odgovor Arhiva Jugoslavije blago rečeno nenavaden. Čudno zveni, da januarja 2012, devet mesecev po sestanku v zvezi s priložo D, ni bilo mogoče pridobiti stališč svojih dveh pristojnih ministrstev do tega, ali nameravata ugoditi pritožbam, ker načelo prostega dostopa do vsega arhivskega gradiva nekdanje SFRJ ni upoštevano, ali ne. Očitno teh stališč arhivu Jugoslavije ni uspelo pridobiti do današnjega dne, saj omenjeni sestanek, ki je bil prestavljen na prvo polovico 2012, še ne bil sklican. Ugotovimo lahko tudi, da se srbska stran ne želi držati niti dogovorov, sklenjenih na sestanku 15. 4. 2011, saj zavrača sodelovanje pri delu ekspertnih skupin. To pa je v nasprotju z zadnjim sklepom omenjenega sestanka, ta pa pravi: »naslednji sestaneke v isti sestavi bo oktobru 2011 s tem, da bodo v vmesnem obdobju po potrebi potekale strokovne konzultacije«.

Maja 2012 je bila mednarodna konferenca arhivskih društev Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Slovenije v Bihaću, kjer je bila ena od osrednjih tem sukcesija arhivskega gradiva nekdanje Jugoslavije. Navzoča arhivska društva so (osem let po tem, ko je Sporazum začel v celoti veljati) kot predstavniki arhivske stroke med drugim sprejela te sklepe:

- potrebno je pospešiti proces sukcesije arhivskega gradiva nekdanje SFRJ v skladu z določbami priloge D Sporazuma o vprašanju nasledstva nekdanje SFRJ;
- treba je omogočiti uresničevanje načela prostega dostopa do gradiva (člen 7. priloge D), ki je predmet sukcesije, da bi bile aktivnosti za izvedbo sukcesije v zvezi z arhivskim gradivom uspešne. Zato se predlaga skupni sestanek visokih predstavnikov za nasledstvo, predstavnikov ministrstev za zunanje zadeve, ministrstev, pristojnih za arhive, in nacionalnih arhivov držav naslednic nekdanje SFRJ. ³¹

Evidentiranja gradiva v Beogradu letu 2012, ki jih je načrtoval Arhiv Republike Slovenije, niso bila izpeljana.

Sklep

Opisani potek dogodkov v zvezi s sukcesijo arhivskega gradiva nekdanje SFRJ od podpisa Sporazuma v letu 2001 do danes kažejo, da gre (ko govorimo o sukcesiji arhivskega gradiva) za dolgotrajen proces, pri katerem bo treba spoštovanje oz. izvrševanje določb sporazuma šele doseči, saj še niso bile uveljavljene v celoti in popolnoma. Videti je, da so državni arhivi Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije in Slovenije imeli (vsaj v začetku) veliko večja pričakovanja v zvezi z živahnostjo dinamike pri uresničevanju priloge D, kot jih je bila srbska stran pripravljena realizirati. V pogovorih in izmenjavi izkušenj s predstavniki preostalih državnih arhivov naslednic SFRJ je bilo videti, da je v minulih letih pokazala največji interes za skupno arhivsko dediščino oziroma za evidentiranje gradiva in vpogled vanj slovenska stran. Druge države so bile precej manj aktivne in so v veliko večji meri čakale na začetek pogovorov oz. pogajanj.

Glede na to, da je bilo mogoče na začetku procesa (oz. ob ratifikaciji) zaznati precejšen odpor oz. nerazumevanje srbskih arhivov za uresničevanje priloge D, je vsekakor viden določen napredek. Odnos in pripravljenost za izpolnjevanje določb priloge D sta se (kot smo že omenili) vsaj v dveh beograjskih arhivih z leti bistveno izboljšala. Vendar s stanjem nikakor ne moremo biti zadovoljni, saj v zvezi z Vojnim arhivom še vedno ni upoštevana priloga D.

Ker za kršenje določb Sporazuma niso predvidene sankcije (razen morda tožbe na mednarodnem sodišču), je rešitve potrebno iskati v nenehnih zahtevah po začetku neposrednih pogovorov/pogajanj, izvrševanj posameznih določb priloge D ter vsekakor v diplomatskih aktivnostih, angažmaju pri dvostranskih stikih na najvišji ravni in poudarjanju pomena upoštevanja mednarodnih zavez pri postopkih sprejemanja Republike Srbije v evropske integracije. Ne bi pa bilo dobro, ko bi zastalo strokovno delo – evidentiranje arhivskega gradiva v Beogradu, saj brez tega ne bo mogoče argumentirano in korektno izpeljati pogajanj, ki bodo sledila.

³⁰ Prav tam, Odgovor Arhiva Jugoslavije, 19. 1. 2012, 510-10/2009/207.

³¹ Objavljeno na spletnih straneh Arhivskega društva Slovenije:
http://www.arhivsko-drustvo.si/clanki-in-objave/-asset_

Po eni strani je mogoče reči, da je odgovornost za to, da so rezultati skromnejši, kot bi si želeli, iskati v tudi v premajhnem razumevanju in interesu vseh slovenskih vlad v zadnjih desetih letih. Le-te so premalo in samo kampanjsko podpirale arhiviste. Videti je, da se vladajoči politiki pomena arhivskega gradiva, ki je v Beogradu, zavedo le občasno, takrat ko konkretno gradivo potrebujejo za delo državne uprave ali diplomacije. Tako npr. ni bilo pozitivnega odziva na pobudo, da bi se s problematiko arhivskega gradiva v Beogradu sistematično in stalno ukvarjal arhivist koordinator (arhivski ataše). Ko bi ga leta 2005 vključili v sestavo slovenskega veleposlaništva, bi danes imeli veliko konkretno sliko o stanju arhivskega gradiva nekdanje SFRJ, kot jo imamo. Odgovori na vprašanja, kje določeno gradivo je, koliko ga je, v kakšnem stanju je, kakšna je njegova dejanska vsebina in s tem povezano - kaj želimo v zvezi z njim doseči, bi bili zdaj veliko bolj dokončni. Tudi verjetno ni prav, da je vse breme aktivnosti v zvezi s sukcesijo skoraj izključno na Arhivu RS. Zlasti v zadnjih letih, ko se proračun nacionalnega arhiva krči, bi bilo treba razmisliti o dodatni finančni podpori za stroške za bivanje arhivskih ekspertov, kot tudi za materialne stroške in stroške za kopiranje oz. drugo tehnično podporo.

Lahko sklenemo, da je postopek sukcesije SFRJ v zvezi z arhivskim gradivom le delno odvisen od Arhiva RS oz. arhivskih ekspertov. Državni oz. nacionalni interes bi se moral tudi tu uveljavljati kontinuirano. Sodelovanje med diplomacijo, stroko in vladnimi predstavniki ne bi smelo biti zgolj projektne narave za doseganje časovno omejenih konkretnih nalog oz. ciljev. Pri posameznih rešitvah pa bi se bilo treba (zlasti pri stalnem uveljavljanju interesov v zvezi s transferjem arhivskega gradiva, ki sodi v Slovenijo po točkah 2., 3. in 4. priloge D in poslov v zvezi s skupno arhivsko dediščino) zgledovati tudi pri že uveljavljenih modelih. Pri tem mislim zlasti na stalnega pooblaščenega arhivskega predstavnika, kot ga npr. imata Madžarska in Hrvaška na Dunaju (arhivski ataše oz. arhivski koordinator), ki ima pri dostopanju do skupne arhivske dediščine povsem enake pravice in pooblastila kot zaposleni v institucijah, v katerih je gradivo. Morda bi veljalo tudi še poskusiti doseči pogodbo (sporazum) o upravljanju oz. rabi skupne arhivske dediščine ali pa začeti skupne projekte (predvsem v zvezi z digitalizacijo gradiva, raziskavami, razstava-

mi), v katere bi bile vključene vse države naslednice. Prvi pogoj za vse to je seveda popolno izvrševanje priloge D, vsekakor pa, in to bi moralo biti doseženo že junija 2004, a žal še danes ni v celoti, prost in neoviran dostop do vsega arhivskega gradiva nekdanje SFRJ za vse njene naslednice.

Stroka je do sedaj za izvrševanje sukcesije v zvezi z arhivskim gradivom (tudi v luči zadnjega poziva arhivskih društev s konference v Bihaću) storila precej. Na vrsti sta diplomacija in politika.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 0, Arhiv Arhiva RS

Zbirka dokumentarnega gradiva

Tiskani viri

Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 20/2002; dostopen tudi na: <http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/razno/suk1.pdf>

Internet

spletne strani Arhivskega Društva Slovenije (<http://www.arhivsko-drustvo.si/>)

Literatura

Professional advice formulated in 1983 on the Vienna Convention on succession of States in respect of State property, archives and debts, Part III, State archives (art. 19 to 31). V: *CITRA 1993–1995*, Interdependence of Archives, Proceedings of the twenty-ninth, thirtieth and thirty first international Conference of the Round Table on Archives, str. 250–266.

Oblak Čarni, Marija: Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ. V: *Arhivi XVII* (1994), str. 6–11.

Oblak Čarni, Marija – Bohte, Borut: Succession to the Archives of the former SFR Yugoslavia, 10. poglavje publikacije: *Succession of States* (ed. Mojmir Mrak, Martinus Kluwer). The Hague – London – Boston: Law International, Nijhoff Publishers, 1999.

Zusammenfassung

ZUR DURCHFÜHRUNG DES ÜBEREINKOMMENS ÜBER DIE FRAGE DER NACHFOLGE DER SFRJ – ANLAGE D

Nach der Unterzeichnung des Übereinkommens über die Frage der Nachfolge der ehemaligen SFRJ im Jahr 2001 wurden schon vor seiner Ratifizierung Gespräche begonnen und Anregungen zur Abstimmung der Bemühungen um seine Durchführung auf dem Gebiet des Archivmaterials gegeben. Dabei bildeten sich zwei Interessensgruppen heraus. Die Vertreter des bosnisch-herzegowinischen, des kroatischen, des mazedonischen und des slowenischen Staatsarchivs trachteten nach:

- möglichst raschen und möglichst pragmatischen Maßnahmen mit dem Ziel der Realisierung des freien Zugangs zum gesamten Korpus der Staatsarchive der SFRJ, das hinsichtlich Datum und Art alle Dokumente umfasst, die die SFRJ oder deren Vorgängerstaat ausgestellt oder erhalten hat;
- möglichst baldiger Feststellung, welches Archivmaterial auf den einzelnen Nachfolgestaat gemäß dem Provenienz- oder Pertinenzsystem übertragen und welches in dem Staat verbleiben wird, in dem es sich schon als gemeinsames Erbe befindet (in den weitaus meisten Fällen Serbien);
- Abschluss eines Übereinkommens über die Verwaltung des gemeinsamen Archiverbes, vor allem hinsichtlich der Zugangs- und Benutzungsrechte;
- Ermöglichung einer prompten Benutzung des Archivmaterials, den der einzelne Nachfolgestaat für seine Aufgaben bzw. der einzelne Staatsbürger zur Durchsetzung seines rechtlichen Interesses benötigt.

Die Vertreter der jugoslawischen, später serbisch-montenegrinischen und zum Schluss serbischen Seite interpretierten (offensichtlich als Seite mit anderen Interessen) das Übereinkommen über die Frage der Nachfolge der ehemaligen SFRJ die ganze Zeit über restriktiv (bzw. tun dies noch heute). So wird von ihnen in einzelnen Fällen in der Praxis noch immer nicht anerkannt, dass es sich bei der Anlage D des Übereinkommens um einen internationalen Akt handelt, der über dem nationalen Recht steht und unmittelbar durchgeführt wird. Dies ist insbesondere problematisch bei der (teilweisen) Obstruktion des Rechts auf direkten und freien Zugang zum Archivmaterial entweder total (Verweigerung des Zugangs zum Archivmaterial einzelnen Ministern bzw. Ämtern insgesamt) oder restriktiv (zeitlicher Sperre, Verweigerung von Unterschriften und Hilfsmittel des Archivmaterials, Beschränkung der Zahl der Kopien usw.).

Nachdem die Nachfolgestaaten im Mai 2006 die Forderungslisten hinsichtlich des Archivmaterials bzw. dessen, was voraussichtlich das gemeinsame Erbe bilden wird, ausgetauscht hatten, kam es zu keinen Gesprächen bzw. Verhandlungen über die Durchführung. Der Grund dafür liegt einerseits darin, dass der direkte Zugang zum Archivmaterial noch nicht zur Gänze ermöglicht und das gesamte Material noch nicht evident gehalten wurde, andererseits im zu geringen Interesse der einzelnen Nachfolgestaaten, die Nachfolge bei geeignetem diplomatischem und politischem Engagement in einem absehbaren Zeitrahmen durchzuführen. In dem Beitrag wird betont, dass es auf dem Gebiet der Nachfolge beträchtliche Anstrengungen auf Seiten der slowenischen Archivistik gab, dass aber ein kontinuierlicheres und stärkeres Engagement auf Seiten der Diplomatie und Politik zu vermissen ist.

Izprakse za prakso

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 341.241.7:719(4)

Prejeto: 1. 10. 2012

Varstvo raznolikosti kulturnih izrazov in nesnovne kulturne dediščine

NATALIJA GLAŽAR

mag. komunikologije, višja svetovalka I, članica slovenske nacionalne komisije za UNESCO
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: natalija.glazar@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek prinaša predstavitev dveh Unescovih konvencij, in sicer Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (iz leta 2003) ter Konvencije o varstvu in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov (iz leta 2005). Sledi vsebinski opis Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (iz leta 2005) ter predstavitev dveh nacionalnih pravilnikov, Pravilnik o registru kulturne dediščine (iz leta 2009) ter Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (iz leta 2010), s katerima je Slovenija prilagodila svojo zakonodajo predvsem Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine.

KLJUČNE BESEDE: kulturna dediščina, nesnovna kulturna dediščina, UNESCO, raznolikost kulturnih izrazov, Svet Evrope, varovanje kulturne dediščine

ABSTRACT

PROTECTION OF THE DIVERSITY OF CULTURAL EXPRESSIONS AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

The article presents two UNESCO conventions: the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (2003) and the Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (2005). Also included is a presentation of the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (2005) and two Slovenian regulations adopted subsequently: the Rules on the Cultural Heritage Register (2009) and the Rules on the Registry of Types of Heritage and Protection Guidelines (2010). By means of the latter two, Slovenia aligned its legislation mostly with the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage.

KEY WORDS: cultural heritage, intangible cultural heritage, UNESCO, diversity of cultural expressions, Council of Europe, protection of cultural heritage

Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine je bila sprejeta 17. oktobra 2003 (**Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage**)¹ in bo v letu 2013 imela 10-letnico obstoja. V Sloveniji je bila sprejeta z Zakonom o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (MKVKNKD), 19. decembra 2007 (Uradni list RS, št. 2/2008, z dne 8. 1. 2008). Zaradi sprejetja Konvencije je tudi Slovenija prilagodila svojo zakonodajo, in to predvsem zaradi potrebe po uvedbi t. i. 'žive dediščine', tako sta bila sprejeta Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS št. 102/2010) in Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. št. 66/2009).² Pomemben je tudi podatek, da je Slovenija leta 2007 ratificirala vse do tedaj veljavne Unescope konvencije (ter kot naslednica prevzela tudi obveznosti iz konvencij, ki jih je ratificirala nekdanja SFRJ).

Konvencija opredeljuje predvsem, kaj je *nesnovna kulturna dediščina* – »*pomeni prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezane orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine*. Skupnosti in skupine nesnovno kulturno dediščino, ki se prenaša iz roda v rod, nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino ter zagotavlja občutek za identiteto in neprekinjenost s prejšnjimi generacijami, s čimer spodbuja spoštovanje do kulturne raznolikosti in človeške ustvarjalnosti« (člen 2). V nadaljevanju je pojasnjeno, da nesnovno dediščino glede na definicijo predstavljajo tudi:

- (a) ustna izročila in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine;
- (b) uprizoritvene umetnosti;
- (c) družbene prakse, rituali in praznovanja;
- (d) znanje in prakse o naravi in svetu;

(e) tradicionalne obrtne veščine.

Namen Konvencije je torej varovati nesnovno kulturno dediščino ter zagotoviti spoštovanje različnih skupnosti, skupin in posameznikov. Prav tako pa tudi širiti zavest o pomembnosti te dediščine na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni, zagotoviti medsebojno spoštovanje, pa tudi mednarodno sodelovanje in pomoč (1. člen).

V uvodu UNESCO poudarja tudi zakoreninjeno *soodvisnost med nesnovno in snovno kulturno dediščino ter naravno dediščino*, zato tudi ustrezno tolmačenje in usklajenost s Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine iz leta 1972, s katero je nesnovna kulturna dediščina neposredno povezana.

Poleg tega mora Konvencija temeljiti na Splošni deklaraciji o človekovih pravicah iz leta 1948, Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah iz leta 1966 ter Mednarodnem paktu o državljskih in političnih pravicah iz leta 1966. Med drugim naj bi bila nesnovna kulturna dediščina tudi gibalo kulturne raznolikosti in jamstvo za trajnostni razvoj, ki ga poudarjajo Priporočilo UNESCA o varovanju tradicionalne kulture in folklore iz leta 1989, Splošna deklaracija UNESCA o kulturni raznolikosti iz leta 2001 in Istanbulska deklaracija iz leta 2002. Obstoječi mednarodni sporazumi, priporočila in resolucije o kulturni in naravni dediščini pa bi morali biti ustrezno nadgrajeni z novimi določili o nesnovni kulturni dediščini – kajti do sprejetja Konvencije ni bilo nobenega zavezujočega instrumenta za varstvo tovrstne dediščine.

UNESCO v uvodu tudi poudarja, da imajo skupnosti, *še zlasti domorodne*, skupine in v nekaterih primerih posamezniki pomembno vlogo pri ustvarjanju, varovanju, vzdrževanju in poustvarjanju nesnovne kulturne dediščine ter tako pripomorejo k plemenitenju kulturne raznolikosti in človeške ustvarjalnosti.

Izpostavljena je tudi potreba po večjem zavedanju, še posebej med mlajšimi generacijami, pomembnosti in varovanja te vrste dediščine – prav tako pa tudi neprecenljive vloge nesnovne dediščine kot dejavnika zblíževanja ljudi in zagotavljanja medsebojne izmenjave in razumevanja.

Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da procesi globalizacije in socialnih sprememb lahko z nestrpnostjo prinašajo tudi resne možnosti za poslabšanje, lahko pa na drugi strani omogočajo obnovo dialoga med skupnostmi. Zato so programi UNESCA o nesnovni kulturni dediščini pomembni (kot npr. razglasitev mojstrovín ustne in nesnovne dediščine

¹ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

² http://www.mizks.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_kulture/varstvo_kulturne_dediscine/

človeštva). Ne nazadnje je lahko nesnovna kulturna dediščina izpostavljena izginotju in uničenju, še posebej ob pomanjkanju sredstev za varovanje.

Za varstvo tovrstne dediščine *ima na nacionalni ravni tudi vsaka pogodbenica svoje obveznosti* – predvsem izvaja ukrepe za zavarovanje te dediščine na svojem ozemlju; med njimi prepoznava in določa razne dele nesnovne dediščine ob sodelovanju skupnosti, skupin in nevladnih organizacij (člen 11). Konvencija prinaša tudi definicijo – »*Varovanje*« *pomeni ukrepe za zagotovitev obranjanja nesnovne kulturne dediščine, vključno s prepoznavanjem, dokumentiranjem, raziskovanjem, obranjanjem, zaščito, spodbujanjem, izboljševanjem, prenosom, še posebej s formalno in neformalno izobrazbo, kakor tudi z oživitvijo različnih vidikov te dediščine.*«

Ključni pri varovanju so popisi dediščine – tako mora vsaka država glede na svoje stanje pripraviti *enega ali več popisov nesnovne kulturne dediščine na svojem ozemlju*, popise pa je treba redno osveževati. Vsaka država pa v svojih poročilih obvešča Medvladni odbor za nesnovno kulturno dediščino, ustanovljen znotraj UNESCO (člena 11 in 12). Države predložijo odboru tudi poročila o zakonih, predpisih in drugih ukrepih za uresničevanje te Konvencije (člen 29). Poleg tega si vsaka država pogodbenica prizadeva za:

- (a) sprejemanje splošne politike za predstavitve nesnovne kulturne dediščine v družbi in za vključevanje varovanja te dediščine v načrtovanje programov;
- (b) določitev ali ustanovitev enega ali več ustreznih teles za varovanje nesnovne kulturne dediščine na svojem ozemlju;
- (c) spodbujanje znanstvenih, tehničnih in umetnostnih raziskav ter raziskovalnih metodologij za učinkovito varovanje nesnovne kulturne dediščine, še zlasti tiste, ki je ogrožena;
- (d) *sprejemanje ustreznih zakonskih, tehničnih, administrativnih in finančnih ukrepov* za:
 - spodbujanje ustanavljanja ali krepitev izobraževalnih institucij na področju upravljanja nesnovne kulturne dediščine in prenos te dediščine prek forumov in okolij za predstavljanje ali izražanje te dediščine;
 - zagotavljanje dostopa do nesnovne kulturne dediščine ob spoštovanju uveljavljenih praks pri dostopu do posameznih vidikov te dediščine;
 - ustanavljanje institucij za dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine in olajšanje dostopa do njih (člen 13).

Vsaka država naj bi pri tem uporabljala ustrezna sredstva za:

- (a) zagotavljanje prepoznavanja, spoštovanje in izboljševanje nesnovne kulturne dediščine v družbi, še zlasti s/z:
 - programi izobraževanja, ozaveščanja in informiranja za splošno javnost in še zlasti mlade ter s posebnimi programi izobraževanja in usposabljanja znotraj ustreznih skupnosti in skupin;
 - dejavnostmi za izboljšanje zmogljivosti varovanja nesnovne kulturne dediščine, predvsem upravljanja in znanstvenih raziskav ter neformalnih načinov prenašanja znanja;
- (b) obveščanje javnosti o nevarnostih, ki pretijo tej dediščini, in dejavnostih za izvajanje te Konvencije;
- (c) spodbujanje izobraževanja za zaščito naravnih okolij in spominskih krajev, potrebnih za izražanje nesnovne kulturne dediščine (člen 14).

Vsaka država pogodbenica naj bi si pri tem prizadevala tudi za *najširše možno sodelovanje skupnosti, skupin in pa tudi posameznikov, ki ustvarjajo, vzdržujejo in prenašajo to dediščino*, s tem pa tudi aktivno vključitev teh v upravljanje dediščine (člen 15).

Izvajanje varstva na mednarodni ravni prav tako začinja pripravo *reprezentativnega seznama nesnovne kulturne dediščine*. Tega na predlog vpletenih držav pogodbenic pripravi, osveži in objavi Medvladni odbor za varovanje nesnovne kulturne dediščine, ustanovljen znotraj UNESCO. Odbor hkrati predloži generalni skupščini merila za pripravo in objavo seznama (člen 16). Med najpomembnejšimi pa je *seznam ogrožene dediščine* oz. seznam nesnovne kulturne dediščine, ki jo je treba nemudoma zavarovati – pripravi, osveži in objavi ga Medvladni odbor ter predloži v odobritev generalni skupščini skupaj z merili. Na prošnjo vpletene države pa je treba določeno dediščino vključiti v ta seznam (člen 17).

Znotraj UNESCO se ustanovi Medvladni odbor za varovanje nesnovne kulturne dediščine, ki ga sestavljajo predstavniki 18 držav pogodbenic (oz. 24, ko se poveča število pogodbenic na 50) – pri tem se upoštevajo načela enakopravne geografske zastopanosti in rotacije – izvoljeni pa so za 4 leta (člena 5 in 6). Odbor je za svoje delo odgovoren generalni skupščini UNESCO in ji tudi poroča (člen 30), za svoje delo pa lahko ustanovi kakršno koli posvetovalno telo ter na svoja zasedanja povabi katero koli javno ali zasebno organizacijo ali katerega koli posameznika z različnih področij nesnovne kulturne dediščine (člen 8). Odbor lahko generalni skupščini celo predlaga akreditacijo priznanih nevladnih orga-

nizacij, ki se ukvarjajo z nesnovno kulturno dediščino za svetovanje odboru (člen 9).

Naloge odbora so (člen 7):

- (a) pospeševanje ciljev Konvencije, spodbujanje in spremljanje njenega izvajanja;
- (b) zagotavljanje najboljših praks in priporočil, ki zadevajo ukrepe za varovanje nesnovne kulturne dediščine;
- (c) priprava in predložitev osnutka načrta v odobritev generalni skupščini za uporabo virov sklada;
- (d) iskanje načinov za povečevanje lastnih virov in izvedba ukrepov za ta namen;
- (e) predložitev smernic za izvajanje te Konvencije v odobritev generalni skupščini;
- (f) pregled poročil držav pogodbenic ter povzetek za generalno skupščino;
- (g) pregled prošenj držav pogodbenic ter odločanje o njih v skladu z nepristranskimi izbirnimi merili:
 - vpis v reprezentativne sezname nesnovne kulturne dediščine na mednarodni ravni;
 - odobritev mednarodne pomoči v skladu z 22. členom.

Poleg že naštetih dejavnosti odbor tudi izbira in spodbuja nacionalne, lokalne in regionalne programe, projekte in dejavnosti – odbor pa za te predloge držav pogodbenic tudi odobri prošnje za dodelitev mednarodne pomoči. Prav tako tudi sodeluje pri izvajanju takih projektov, programov in dejavnosti s širjenjem najboljših praks s sredstvi, ki jih sam določi (člen 18).

Mednarodno sodelovanje in pomoč zajemata izmenjavo informacij in izkušenj, skupne iniciative in vzpostavitev mehanizma pomoči državam pogodbenicam pri varstvu dediščine. Ker je varovanje te dediščine v splošnem interesu človeštva, se članice zavezujejo za sodelovanje na dvostranski, lokalni, regionalni in mednarodni ravni – ne da bi s tem posegali v nacionalne zakonodaje (člen 19). Obstaja tudi določilo, ki govori o tem, za kakšne namene je mogoče dodeliti mednarodno pomoč. Dodeliti jo je mogoče za: varovanje dediščine s seznamom nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati, pripravo popisov na nacionalni ravni, podporo programom, projektom in dejavnostim na nacionalni, lokalni in regionalni ravni, namenjenim varovanju nesnovne kulturne dediščine, ter za druge, po mnenju odbora, nujne namene (člen 20). Mednarodni odbor odloča o dodelitvah pomoči na podlagi potrebnih raziskav in morebitnih posvetovanj in v nujnih primerih prošnje obravnava prednostno. Ob prošnji opredeli

tudi predvidene ukrepe in potrebne posege ter oceno stroškov (člen 22) – s prejemnico sklenske sporazuma o tem (člen 24). Mednarodna pomoč je lahko dodeljena za: raziskave o različnih vidikih varovanja, zagotavljanje strokovnjakov in izvajalcev ter usposabljanje vsega ustreznega osebja, določanje standardov in drugih ukrepov, vzpostavljanje in delovanje infrastrukture, dobavo opreme in strokovnega znanja ter za druge oblike finančne in tehnične pomoči (vključno z donacijami in posojili z nižjo obrestno mero) (člen 21). V okviru UNESCO je ustanovljen tudi poseben sklad za varovanje nesnovne kulturne dediščine, sredstva pa upravljajo skladno s finančnimi predpisi UNESCO. Sredstva sklada se pridobivajo s prispevki držav pogodbenic, sredstva, ki jih je rezervirala generalna konferenca UNESCO, sredstva, namensko zbrana za organizirane dogodke, prispevki, darila in volila (drugih držav, organizacij in razvojnih programov OZN ter drugih mednarodnih organizacij, pa tudi javnih ali zasebnih organizacij in posameznikov). *Med najpomembnejšimi določili pa sta neodvisnost in nevtoralnost pri donacijah in odločanju o porabi sredstev – določilo pravi: »Prispevke skladu ne sme spremljati noben politični, ekonomski ali drug pogoj, ki ni v skladu s cilji te konvencije«* (člen 25). Obstaja pa tudi obvezni prispevek pogodbenic v sklad – in sicer vsaki dve leti. Odstotek določi generalna skupščina (člen 26).

Sicer pa glede na sprejete spremembe konvencije obstajata dve vrsti držav pogodbenic, in sicer pogodbenice Konvencije, ki je bila spremenjena, in pogodbenice nespremenjene Konvencije (ki je spremembe ne zavezujejo) (člen 38). Predlog za spremembo Konvencije lahko pisno poda vsaka država pogodbenica – odloča pa o tem generalna skupščina na osnovi strinjanja polovice pogodbenic. Konvencija je sicer sestavljena v več jezikih (angleškem, arabskem, francoskem, kitajskem, ruskem in španskem).

Konvencija o varstvu in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov, sprejeta 20. oktobra 2005 (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions), je začela veljati 18. 3. 2007.³ V Sloveniji ve-

³ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
http://www.diversite-culturelle.qc.ca/index.php?id=1&no_cache=1&L=1#article7812
<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919e.pdf>
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/cultural>

lja od leta 2006 s sprejetjem Zakona o ratifikaciji Konvencije o varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov (Ur. l. RS 129/2006).

Pred konvencijo je obstajala Unescova Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti iz leta 2001. V uvodu je poudarjeno, da je **kulturna raznolikost tista, ki opredeljuje človeštvo ter tvori skupno dediščino človeštva**, zato jo je treba gojiti in ohranjati v dobro vseh. Ob tem je pomembna usklajenost s Splošno deklaracijo o človekovih pravicah – to je kulturna raznolikost za polno uveljavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin – pa tudi z Deklaracijo tisočletja OZN iz leta 2000, ki posebno pozornost namenja izkoreninjenju revščine – predvsem zato, da se kultura kot strateški element vključi v nacionalne in mednarodne razvojne politike (ter mednarodno sodelovanje).

Kultura ima v času in prostoru različne oblike, in to se kaže z izvirnostjo in številnostjo identitet in s kulturnimi izrazi ljudstev in družb, ki sestavljajo človeštvo – kulturna raznolikost pa je v okviru demokratičnosti, strpnosti, socialne pravičnosti in medsebojnega spoštovanja med ljudstvi in kulturami nepogrešljiva za mir in varnost na več ravneh. Poudarjen pa je tudi pomen kulture za socialno kohezijo, pa tudi prispevek k izboljšanju statusa in vloge žensk v družbi – ob pomenu tradicionalnega znanja, še posebej sistemov znanja domorodnih ljudstev in njegovega prispevka k trajnostnemu razvoju ter potrebe za njegovo varovanje. Kulturna raznolikost utrjuje prost pretok idej, krepi pa se z izmenjavami in medsebojnimi vplivi – nedvomno pa je, da razcvet kulturnih izrazov v družbi omogočata svoboda misli, izražanja in informiranja ter raznolikost medijev.

Raznolikost kulturnih izrazov je dejavnik, ki ljudstvom omogoča izraziti njihove ideje in vrednote ter jih deliti z drugimi – temeljni element kulturne raznolikosti pa je jezikovna raznolikost. Poudarjena je tudi vloga kulturne interakcije in ustvarjalnosti, saj krepita in obnavljata kulturno izražanje – priznan pa je tudi pomen intelektualne lastnine pri kulturnem ustvarjanju.

V procesih globalizacije z razvojem ITK nastajajo nove razmere in izziv za večjo interakcijo med kulturami, možno pa je tudi neravnotežje med bogatimi in revnimi državami.

Kulturne dejavnosti, dobrine in storitve imajo gospodarsko in kulturno naravo, ker so nosilke identitet, vrednot in pomenov, zato jih ne smemo

obravnavati kot izključno tržno vrednost.

UNESCO pa ima že s svojim poslanstvom posebne pristojnosti pri zagotavljanju spoštovanja raznolikosti kultur, kot tudi za to, da priporoči sklepanje mednarodnih sporazumov, potrebnih za spodbujanje prostega pretoka idej v besedah in slikah.

Prvi člen navaja **cilje Konvencije**. Ti so: a) varovati in spodbujati raznolikost kulturnih izrazov, b) ustvariti take razmere, da se bodo kulture lahko razvijale ter prosto vplivale druga na drugo, da bi se bogatile, c) spodbujati dialog med kulturami za bolj uravnotežene kulturne izmenjave v svetu v korist spoštovanja med kulturami in kulture miru, d) spodbujati medkulturnost, da je mogoča kulturna interakcija v duhu graditve mostov med narodi, e) spodbujati spoštovanje raznolikosti kulturnih izrazov ter ozaveščanje o njegovi vrednosti na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni; f) izpostaviti pomen povezave med kulturo in razvojem za vse države, posebno za države v razvoju, ter spodbujati ukrepe na nacionalni in mednarodni ravni za priznanje dejanskega pomena te povezave, g) priznati posebno naravo kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev kot nosilcev identitete, vrednot in pomena, h) potrditi suvereno pravico držav, da ohranjajo, sprejemajo in izvajajo politike in ukrepe, za katere menijo, da so ustrezni za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov na njihovem ozemlju, i) okrepiti mednarodno sodelovanje in solidarnost v duhu partnerstva za povečanje zmogljivosti držav v razvoju pri varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov.

Opredeljena so glavna načela Konvencije.

1. *Načelo spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin*: kulturno raznolikost je mogoče varovati in spodbujati, le če so lahko zajamčene tovrstne pravice, kot so zapisane v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah (tj. svoboda izražanja, informiranja in komuniciranja ter možnost, da posamezniki izberejo kulturne izraze).
2. *Načelo suverenosti*: skladno z listino Združenih narodov in načeli mednarodnega prava imajo države suvereno pravico, da na svojem ozemlju sprejemajo ukrepe in politike za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov.
3. *Načelo enakega dostojanstva in spoštovanja vseh kultur*: je pogoj za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov, to pa vključuje tudi kulture manjšin in domorodnih ljudstev.
4. *Načelo mednarodne solidarnosti in sodelovanja*: s solidarnostjo in sodelovanjem bi morali omogočiti vsem državam, predvsem pa tistim v razvoju,

- oblikovanje in okrepitev sredstev, potrebnih za kulturno izražanje, vključno s kulturno industrijo na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni.
5. *Načelo dopolnjevanja gospodarskih in kulturnih plati razvoja*: ker je kultura eno temeljnih gibal razvoja, so razsežnosti njenega razvoja enako pomembne kot gospodarske.
 6. *Načelo trajnostnega razvoja*: ker je kulturna raznolikost veliko bogastvo za posameznike in družbe, so varovanje, spodbujanje in ohranjanje kulturne raznolikosti bistveni pogoji za trajnostni razvoj sedanjih in prihodnjih generacij.
 7. *Načelo enakega dostopa*: do bogate in raznolike vrste kulturnih izrazov z vsega sveta ter hkrati tudi dostop do sredstev izražanja in širjenja kulturne raznolikosti.
 8. *Načelo odprtosti in ravnotežja*: ob sprejemanju ukrepov za spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov bi si države morale prizadevati za spodbujanje odprtosti do drugih svetovnih kultur ter da bi bili ukrepi skladni s cilji te Konvencije.

Konvencija v nadaljevanju opredeljuje pojme: (člen 4).

1. kulturna raznolikost – so številne oblike, v katerih kulture skupin in družb najdejo svoj izraz, ti izrazi pa se nato prenašajo znotraj skupin in družb ter med njimi;
2. kulturna vsebina – se nanaša na simbolični pomen, umetniško razsežnost in kulturne vrednote, ki izvirajo iz kulturnih identitet oziroma jih izražajo;
3. kulturni izrazi – so posledica ustvarjalnosti posameznikov, skupin in družb ter imajo kulturno vsebino;
4. kulturne dejavnosti, dobrine in storitve – so tiste, ki vsebujejo ali prenašajo kulturne izraze ne glede na tržno vrednost, ki jo morda imajo. Kulturne dejavnosti so lahko končni izdelek ali pa so tiste, ki pripomorejo k ustvarjanju kulturnih dobrin in storitev;
5. kulturna industrija – je tista, ki proizvaja in širi kulturne dobrine ali storitve, kot so prej opredeljene;
6. kulturne politike in ukrepi – so tisti, ki so povezani s kulturo na lokalni, nacionalni, regionalni ali mednarodni ravni in osrednjo pozornost namenjajo kulturi kot taki oz. so tako zasnovani, da neposredno vplivajo na kulturne izraze posameznikov, skupin ali družb ter hkrati na ustvarjanje, proizvodnjo, širjenje in distribucijo kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev, pa tudi na dostop do njih;
7. varovanje – pomeni sprejeti ukrepe za ohranitev, zaščito in večanje raznolikosti kulturnih izrazov;
8. medkulturnost – je enakopravna interakcija različnih kultur ter možnost za ustvarjanje skupnih kulturnih izrazov z dialogom in medsebojnim spoštovanjem.

Pogodbenice v okviru izobraževanja in ozaveščanja javnosti širijo razumevanje pomena varovanja in spodbujanja raznolikosti kulturnih izrazov (z izobraževalnimi programi in programi za ozaveščanje širše javnosti). Zato sodelujejo tudi z drugimi pogodbenicami, mednarodnimi ter regionalnimi organizacijami. Pogodbenice si prizadevajo tudi za spodbujanje ustvarjalnosti ter s programi izobraževanja, usposabljanja in izmenjav v kulturni industriji tudi za krepitev proizvodnih zmogljivosti (člen 10). Pri tem je zelo pomembno tudi sodelovanje civilne družbe, kajti pogodbenice naj bi jim priznale temeljno vlogo pri varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov (člen 11). Ključno je tudi vključevanje kulture v trajnostni razvoj – gre za vključevanje v razvojne politike na vseh ravneh za omogočanje razmer, ugodnih za trajnostni razvoj (člen 13).

Vsaka pogodbenica v okviru svoje kulturne politike sprejema ukrepe za varovanje in spodbujanje kulturnih izrazov na svojem ozemlju – to so pravice pogodbenic na nacionalni ravni. Sicer pa pogodbenice skladno z Listino Združenih narodov, načeli mednarodnega prava in priznanimi instrumenti na področju človekovih pravic oblikujejo in izvajajo svoje kulturne politike, vključno z ukrepi za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov (člen 5). Ukrepi so: a) zakonodajni za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov, b) taki, ki domačim kulturnim dejavnostim, dobrinam in storitvam zagotavljajo možnosti za ustvarjanje, proizvodnjo, distribucijo in uživanje (vključno z jezikom teh dejavnosti, storitev, dobrin), c) taki, ki nacionalnim neodvisnim kulturnim panogam in dejavnostim zagotavljajo dostop do sredstev za proizvodnjo, širjenje in distribucijo kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev, d) za dodelitev javne finančne pomoči, e) za spodbujanje neprofitnih organizacij ter javnih in zasebnih ustanov, umetnikov in kulturnih delavcev, da razvijajo in podpirajo prosto izmenjavo idej ter kulturnih izrazov, f) za ustanavljanje in podporo javnih ustanov, g) za spodbudo in podporo umetnikov in drugih, vključenih v ustvarjanje kulturnih izrazov, pa tudi h) za povečevanje raznolikosti medijev (člen 6).

Na svojem ozemlju si prizadevajo ustvariti okolje, ki posameznike in družbene skupine spodbuja, da:

- (a) ustvarjajo, proizvajajo in širijo svoje kulturne izraze ter imajo dostop do njih ob skrbnem upoštevanju posebnih razmer in potreb žensk ter različnih družbenih skupin, tudi tistih, ki pripadajo manjšinam in domorodnim ljudstvom;
- (b) imajo dostop do različnih kulturnih izrazov svojega ozemlja ter drugih držav sveta.

Priznati pa morajo tudi pomemben prispevek umetnikov in vseh, ki so vključeni v ustvarjalni proces, kulturnih skupnosti in organizacij, ki jih podpirajo pri njihovem delu, kakor tudi njihovo osrednjo vlogo pri bogatitvi raznolikosti kulturnih izrazov (člen 6).

Pogodbenice so dolžne tudi izmenjevati informacije med seboj zaradi preglednosti svojega dela. Tako vsaka štiri leta v poročilu UNESCO navedejo informacije o ukrepih za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov na svojem ozemlju, pa tudi na mednarodni ravni (člen 9). Določijo pa tudi stično točko za izmenjavo informacij o tej Konvenciji ter si izmenjujejo informacije o varstvu in spodbujanju kulturnih izrazov.

Pogodbenice si prizadevajo za **mednarodno sodelovanje**, in sicer z okrepitevijo dvostranskega, regionalnega in mednarodnega sodelovanja z ustvarjanjem razmer, ugodnih za spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov (člen 12), tako da lajšajo dialog med pogodbenicami o kulturni politiki, v javnem sektorju krepijo strateške in upravljaljske zmogljivosti javnih kulturnih ustanov s poklicnimi in mednarodnimi izmenjavami ter izmenjavo najboljših praks, krepijo partnerstva s civilno družbo, nevladnimi organizacijami in zasebnim sektorjem ter med njimi, podpirajo uporabo novih tehnologij in spodbujajo partnerstva za krepitev in izmenjavo informacij in kulturno razumevanje ter s spodbujanjem raznolikosti kulturnih izrazov omogočajo sklepanja koprodukcij in kodistribucijskih sporazumov.

Potrebno je tudi sodelovanje pogodbenic **za podporo trajnostnemu razvoju in zmanjševanju revščine v povezavi s potrebami držav v razvoju**, določena pa je tudi prednostna obravnava za države v razvoju (v okviru institucij za podporo umetnikom in drugim strokovnjakom ter kulturnim delavcem za njihove kulturne dobrine in storitve) (člena 14 in 16). Podpora temu razvoju je potrebna, da bi pospešili nastanek dinamičnega kulturnega sektorja, in sicer:

1) s krepitvijo kulturne industrije v državah v razvoju:

- z oblikovanjem in izboljševanjem produkcijskih in distribucijskih kulturnih zmogljivosti v državah v razvoju;
- s pospeševanjem širšega dostopa kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev do svetovnega trga in mednarodnih distribucijskih mrež;
- z omogočanjem nastanka trajnih lokalnih in regionalnih trgov;
- s sprejetjem ustreznih ukrepov v razvitih državah, da bi bil mogoč lažji dostop kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev držav v razvoju do njihovega ozemlja, če je to mogoče;
- s podpiranjem ustvarjalnega dela in omogočanjem mobilnosti umetnikov iz držav v razvoju, kolikor je to mogoče;
- s spodbujanjem ustreznega sodelovanja med razvitimi državami in državami v razvoju, med drugim na področjih glasbe in filma;

2) s krepitvijo usposobljenosti z izmenjavo informacij, izkušenj in strokovnega znanja, kakor tudi z usposabljanjem človeških virov v državah v razvoju v javnem in zasebnem sektorju, med drugim v zvezi s strateškimi in upravljaljskimi zmogljivostmi, razvojem in izvajanjem politik, s spodbujanjem in distribucijo kulturnih izrazov, razvojem srednje velikih, malih in mikropodjetij, z uporabo tehnologij ter razvojem in prenosom veččin;

3) s prenosom tehnologij z uvedbo ustreznih ukrepov za prenos tehnologije in strokovnega znanja, zlasti na področjih kulturnih dejavnosti in podjetij;

4) s finančno podporo z:

- ustanovitvijo mednarodnega sklada za kulturno raznolikost;
- dodelitvijo javne razvojne pomoči, če je to primerno, vključno s tehnično pomočjo, namenjeno spodbujanju in podpiranju ustvarjalnosti;
- drugimi oblikami finančne pomoči, kot so posojila z nizkimi obrestmi, subvencije in drugi mehanizmi financiranja.

Pri oblikah sodelovanja je pomemben tudi razvoj partnerstev med javnim in zasebnim sektorjem ter nepridobitnimi organizacijami – inovativna partnerstva pa posebno pozornost posvečajo razvoju infrastruktur, človeških virov in politik pri izmenjavi kulturnih dejavnosti, dobrin in storitev (člen 15).

Kulturni izrazi lahko obstajajo tudi **v težjih razmerah hudega ogrožanja** le-teh – zato naj bi si **pogodbenice v teh razmerah pomagale** (po-

sebna skrb pa tudi za države v razvoju). Tako na primer lahko pogodbenica sama ugotovi, da so kulturni izrazi na njenem ozemlju v nevarnosti, da bodo izumrli, ali da so resno ogroženi in potrebni zaščite. Zato lahko same države sprejmejo ukrepe, potrebne za varovanje in ohranitev v teh razmerah, potem pa lahko tudi poročajo medvladnemu odboru o razmerah in sprejetih ukrepih (člena 8 in 17).

Med pogodbenicami so **ključni izmenjava, analiza in širjenje informacij** – s tem se strinjajo tudi v Konvenciji – kot so delitev strokovnega znanja, statistike in najboljših praks za varstvo kulturnih izrazov. To omogoča tudi UNESCO z uporabo mehanizmov v Sekretariatu, ki tudi posodablja zbirko podatkov. Posebna pozornost pa je posvečena tudi krepitvi zmogljivosti in strokovnega znanja v državah pogodbenicah – zato, da je omogočeno zbiranje teh podatkov (člen 19). Pogodbenice pa si morajo tudi na drugih mednarodnih forumih prizadevati za spodbujanje ciljev in načel te Konvencije (člen 21).

Za podporo kulturne raznolikosti se tudi ustanovi mednarodni sklad. O porabi sredstev odloča Medvladni odbor na podlagi smernic Konference. Upravljanje poteka v skladu s finančnim pravilnikom UNESCA. Njegova sredstva zajemajo:

- prostovoljne prispevke pogodbenic (pogodbenice si prizadevajo za redni dotok);
- sredstva, ki jih za ta namen dodeli Generalna konferenca UNESCA;
- prispevke, darila ali zapuščine drugih držav, organizacij in programov sistema Združenih narodov, drugih regionalnih ali mednarodnih organizacij, javnih ali zasebnih ustanov ali posameznikov;
- vse pripadajoče obresti na sredstva Sklada;
- sredstva zbiralnih akcij in izkupičke dogodkov, organiziranih v korist Sklada;
- vsa druga sredstva, ki jih dovoljujejo pravila Sklada.

Vendar pa je pglavitno to, da prispevki sklada ne smejo biti vezani na noben politični ali gospodarski pogoj, ki ni skladen s Konvencijo (člen 18).

Organa Konvencije sta Konferenca pogodbenic in Medvladni odbor. Konferenca je najvišji organ, sestane pa se vsaki dve leti v okviru Generalne konference UNESCA. Njene naloge so: (a) izvolitev članov Medvladnega odbora, (b) prejetje in preučitev poročil pogodbenic te Konvencije, ki jih pošlje Medvladni odbor, (c) odobritev

operativnih smernic, ki jih na njeno zahtevo pripravi Medvladni odbor, (d) sprejetje vseh drugih ukrepov, za katere meni, da so potrebni za doseganje ciljev te Konvencije (člen 22).

Medvladni odbor za varovanje in spodbujanje raznolikosti kulturnih izrazov sestoji iz predstavnikov 18 držav pogodbenic (na osnovi pravične geografske zastopanosti), sestane se enkrat na leto, odgovoren pa je konferenci. Za svoje delo lahko na posvet povabi tudi javne ali zasebne organizacije in posameznike. Naloge odbora so:

- (a) spodbujati cilje te Konvencije ter podpirati in zagotoviti spremljanje uresničevanja teh ciljev;
- (b) na zahtevo Konference pripraviti operativne smernice za uresničevanje Konvencije;
- (c) Konferenci pošiljati poročila pogodbenic Konvencije skupaj s pripombami odbora in povzetkom njihovih vsebin;
- (d) sprejeti ustrezna priporočila glede razmer, na katere opozorijo pogodbenice skladno z določbami Konvencije – še posebej za kulturne izraze, ki so ogroženi;
- (e) v drugih mednarodnih forumih določiti postopke in druge posvetovalne mehanizme za spodbujanje doseganja ciljev in načel te Konvencije;
- (f) izvajati vse druge naloge na zahtevo Konference pogodbenic (člen 23).

Pogodbenice morajo v dobri veri izpolnjevati obveznosti, določene v Konvenciji, ne da bi ob tem podredile to Konvencijo drugim pogodbam – in obratno ničesar ni dovoljeno razlagati kot spreminjanje pravic in obveznosti pogodbenic po drugih pogodbah. Zatorej naj bi spodbujale medsebojno podporo med Konvencijo in drugimi pogodbami ter ob razlagi drugih pogodb upoštevale določbe te Konvencije (člen 20).

Če nastane spor med pogodbenicami Konvencije pri razlagi, je mogoče poiskati rešitev s pogajanjem ali celo s pomočjo tretje stranke za posredovanje.

Konvencijo morajo ratificirati, sprejeti, odobriti države članice UNESCA skladno s svojimi ustavnimi postopki, hkrati pa tudi nečlanice UNESCA, ki so članice OZN ali ozemlja, ki uživajo popolno notranjo samoupravo, ki jo kot tako priznava OZN. Pristopijo pa lahko tudi organizacije za regionalno gospodarsko povezovanje (pri glasovanju pa imajo enako št. glasov, kot je število njihovih držav članic, ki so pogodbenice Konvencije. Obenem vsaka pristopnica lahko odpove to Konvencijo (členi 25, 26, 27, 31). Spremembe Konvencije je treba sprejemati z dvotretjinsko večino glasujo-

čih članic – spremembe pa je treba ratificirati, odobriti, pristopiti. Po spremembah obstajata dve vrsti pogodbenic Konvencije, pogodbenice spremenjene in pogodbenice nespremenjene Konvencije, ki jih spremembe ne zavezujejo (člen 33). Za izvajanje te Konvencije v Sloveniji skrbi Ministrstvo za kulturo (v času sprejetja Konvencije oz. naslednik, Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport).

Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Council Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005) (Zakon o ratifikaciji Ur. l. RS-MP 5/2008).

To je dokument, ki zadeva dediščino v Evropi ne samo z nacionalnega vidika, ampak tudi z vidika celovitosti skupne evropske dediščine – in s tem ta pojem tudi uvaja.

V prvem delu Konvencije so opredeljeni pojmi, uporabljeni v konvenciji:

- kulturna dediščina: je skupina virov, podedovanih iz preteklosti, ki jih ljudje opredelijo kot odsev in izraz svojih (nenehno razvijajočih se) vrednot, prepričanj, znanja in tradicij – poudarek je tudi na vidikih okolja, ki izhajajo iz medsebojnega delovanja ljudi in krajev skozi čas,
- dediščinska skupnost: sestavljajo jo ljudje, ki cenijo posamezne razsežnosti kulturne dediščine ter jih želijo z javnim delovanjem ohranjati in prenašati prihodnjim rodovom (člen 2).

Osrednji cilji Konvencije so:

- pravica do kulturne dediščine so sestavni del pravice do udeležbe v kulturnem življenju (kot je opredeljena v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah),
- odgovornost posameznikov in skupnosti za kulturno dediščino,
- človekov razvoj in kakovost življenja sta cilj ohranjanja in trajnostne uporabe kulturne dediščine,
- sprejeti potrebne ukrepe za izvajanje te Konvencije (a.) vloge dediščine pri oblikovanju mirne in demokratične družbe ter trajnostnem razvoju, b) delovanje, usklajeno med vsemi javnimi, institucionalnimi in zasebnimi dejavniki (člen 1).

Konvencija posebej poudarja '*skupno evropsko dediščino*'. Sestavljajo jo vse oblike kulturne dediščine v Evropi – te pa so skupni temelj spomina,

razumevanja, prepoznavanja, povezanosti in us-tvarjalnosti (člen 3). Ob tem je pomembno, da se Konvencija sklicuje na druge dokumente oz. konvencije: Evropsko kulturno konvencijo (1954), Konvencijo o varstvu evropske stavbne dediščine (1985), Evropsko konvencijo o varstvu arheološke dediščine (1992, dopolnjena) ter Evropsko konvencijo o krajini (2000), pa tudi na Splošno deklaracijo o človekovih pravicah (1948) ter Konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pa tudi na Mednarodni pakt o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966) (Uvod konvencije). Zatorej nobenega člena Konvencije ni dovoljeno razumeti tako, da lahko kakor koli krati človekove pravice in temeljne svoboščine na osnovi naštetih dokumentov (člen 6). S kulturno dediščino so povezane tudi pravice in odgovornosti – tako ima vsak posameznik ali skupnost pravico uživati to dediščino in prispevati k njeni bogatitvi. Gre za vključevanje posameznikov v družbi pri določanju in upravljanju kulturne dediščine (uvod). Obenem pa je tudi vsak posameznik ali skupnost odgovoren za spoštovanje kulturne dediščine tako drugih kot svoje lastne, pa tudi skupne evropske dediščine (člen 4). Pogodbenice Konvencije tako: a) priznavajo javno korist, povezano s sestavinami kulturne dediščine, b) povečujejo vrednost dediščine z identifikiranjem, preučevanjem, interpretiranjem, varstvom, ohranjanjem in predstavljanjem javnosti le-te, c) zagotavljajo zakonsko podlago za uresničevanje pravice do kulturne dediščine (obenem pa to ugodno vpliva na določbe o dediščini in okolju, ki jih določajo druga zakonodaja in mednarodni dokumenti, člen 6), d) spodbujajo gospodarske in socialne razmere, ki podpirajo dejavnosti za kulturno dediščino, e) spodbujajo varstvo kulturne dediščine kot osrednji dejavnik pri ciljnih trajnostnega razvoja, kulturne raznovrstnosti in sodobne ustvarjalnosti, f) priznavajo vrednost dediščine na svojih ozemljih ter g) oblikujejo strategije za lažje izvajanje Konvencije (člen 5).

Pomembno je tudi uporabljati vse vidike dediščine kulturnega okolja, zato da: a) obogatijo gospodarski, politični, socialni in kulturni razvoj ter načrtovanje rabe prostora (strategije za ublažitev škode), b) spodbujajo skupen pristop v politikah, ki zadevajo kulturno, biotsko, geološko in krajinsko raznovrstnost, c) okrepijo povezanost družbe ter občutek za soodgovornost za kraje, kjer živijo ljudje, ter d) doseganje kakovosti pri posodobljanju okolja brez ogrožanja njegovih kulturnih vrednot (člen 8). Za čim večjo korist dediščine kot dejavnika trajnostnega gospodarskega razvoja naj bi po-

godbenice krepile zavest o gospodarskih zmožnostih kulturne dediščine, priznavale posebnosti in koristi dediščine pri oblikovanju gospodarskih politik – te politike pa naj bi obenem spoštovale celovitost dediščine ter naj ne bi ogrožale njenih vrednot (člen 10).

V svojem sklopu *'kulturna dediščina in dialog' konvencija ne samo spodbuja razmislek o etiki in metodah predstavljanja dediščine, pač pa tudi uvaja pravne postopke za pravično obravnavo primerov, kadar različne skupnosti isti dediščini pripisujejo nasprotno vrednote*. Obenem naj bi pogodbenice prek pristojnih teles tudi razvijale znanje o dediščini kot viru, ki omogoča mirno sožitje in spodbuja zaupanje, ta ravnanja pa naj bi bila vključena v vse vidike vseživljenjskega izobraževanja (člen 7).

V vsebinskem sklopu 'dediščina in javnost' ne gre zgolj za poudarek na široki dostopnosti dediščine, ampak tudi za skupno in javno odgovornost do dediščine kot tudi udeležbo javnosti pri spodbujanju te. Javna odgovornost za dediščino se začne pri organizaciji javne službe: tako konvencija pogodbenice obvezuje k: a) celostnemu ravnanju javnih organov na vseh področjih in ravneh, b) razvijanju pravnega, finančnega in strokovnega okolja, ki bo omogočalo skupno ukrepanje javnih organov, strokovnjakov, lastnikov, investitorjev, podjetij, nevladnih organizacij in civilne družbe, c) razvoju inovativnih načinov pri sodelovanju javnih organov z drugimi dejavniki, d) spoštovanju pobud prostovoljcev ter e) spodbujanju nevladnih organizacij, ki z ohranjanjem dediščine ravna v javno korist (člen 11).

Javni dostop do dediščine pomeni tudi demokratično udeležbo, zato naj bi pogodbenice konvencije spodbujale *udeležbo vsakogar* pri identificiranju, preučevanju, interpretiranju, varstvu, ohranjanju in predstavljanju dediščine javnosti, kot tudi pri razpravah o priložnostih in izzivih dediščine. Obenem morajo pogodbenice konvencije upoštevati vrednote, ki jih vsaka dediščinska skupnost pripisuje dediščini, s katero se identificira, prav tako morajo tudi priznati vlogo prostovoljnih organizacij kot partnerjev pri dejavnostih. Hkrati pa morajo tudi sprejemati ukrepe za izboljšavo dostopa do dediščine, še posebej med mladimi in ljudmi z manjšimi možnostmi (člen 12).

V poglavju o informacijski družbi je uporaba **digitalne tehnologije osrednja dolžnost** pogodbenic za **izboljšavo dostopa** do kulturne dediščine, pri tem pa ustvarjanje digitalnih »dediščinskih« vsebin ne sme ogroziti ohranjanja obstoječe dedi-

ščine. Hkrati je v informacijski družbi pomembno tudi zaščititi raznovrstnost jezikov in kultur ter podpirati pobude za kakovost vsebine. Pri informatiki je ključno tudi podpirati mednarodno združljive standarde za preučevanje, ohranjanje, vrednotenje in varnost dediščine, pa tudi boj proti nedovoljeni trgovini s kulturnimi dobrinami. Osrednje je tudi vprašanje varstva pravic intelektualne lastnine ter odprave ovir pri dostopu do informacij o dediščini za izobraževalne namene (člen 14).

Kar zadeva kulturno dediščino in znanje v zvezi z izobraževanjem, ima konvencija obsežna priporočila. Vsekakor morajo pogodbenice vključevati kulturno dediščino v vse ravni izobraževanja (ne nujno kot samostojni predmet, pač pa kot vir pri drugih predmetih), zaželeno je tudi povezava med izobraževanjem o dediščini in poklicnim usposabljanjem. Vključevati morajo tudi spodbujanje interdisciplinarnega raziskovanja kulturne dediščine, njenih skupnosti in njihovega okolja, potrebni pa sta tudi stalno poklicno usposabljanje in izmenjava znanja in veščin v izobraževalnem sistemu (člen 13).

Pogodbenice konvencije imajo določene obveznosti. Tako se zavezujejo, da bodo prek Sveta Evrope spremljale zakonodajo, politiko in prakso v zvezi z dediščino v skladu s to konvencijo – prav tako pa tudi vzdrževale, razvijale in prispevale podatke za skupni informacijski sistem, ki je tudi dostopen javnosti in daje vpogled v delo vsake pogodbenice (15. člen).

Sicer pa se pri trajnostni rabi dediščine vsaka članica za svoje ozemlje zavezuje: a) k spoštovanju celovitosti kulturne dediščine (ter k temu, da je razumevanje teh vrednot vključeno v odločanje o spremembah), b) da bo podpirala načela trajnostnega upravljanja in spodbujala njeno ohranjanje, c) da bodo vsi splošni tehnični predpisi upoštevali posebne zahteve po ohranjanju, d) k spodbujanju uporabe materiala, tehnologij in veščin, ki temeljijo na tradiciji (s preučevanjem možnosti za sodobno uporabo), e) h kakovostnemu delu v sistemih poklicnega usposabljanja in dovoljenj za delo posameznikov, podjetij in ustanov (člen 9).

Odbor ministrov Sveta Evrope imenuje tudi ustrezen **Odbor za spremljanje te konvencije**, ta pa: upravlja skupni informacijski sistem (s pregledom izpolnjevanja obveznosti) ter vrednoti vsak vidik izvajanja te konvencije, daje svetovalno mnenje o vsakem vprašanju (z upoštevanjem pravnih dokumentov Sveta Evrope), spodbuja medresorsko uporabo (z drugimi odbori Sveta Evrope) ter poroča Odboru ministrov o svojih dejavnostih (člen 16).

Za varovanje skupne evropske dediščine ter spodbujanje priznavanja skupne dediščine se pogodbenice zavezujejo tudi k sodelovanju (z dogovorom pa sklenejo finančne sporazume) – in sicer tako, da uvajajo skupne strategije (pri prednostnih nalogah), spodbujajo večstranske in čezmejne dejavnosti ter mreže za regionalno sodelovanje ter z izmenjavo, razvojem, določanjem pravil in zagotavljanjem širitve dobre prakse ter obveščanjem javnosti o ciljih in uresničevanju konvencije (člen 17).

Konvencija je na voljo državam članicam Sveta Evrope, odbor Ministrov Sveta Evropa pa lahko povabi tudi kako državo nečlanico in Evropsko skupnost k pristopu – vsaka pogodbenica lahko tudi predlaga spremembe (členi 19–22).

Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. št. 66/2009)⁴

Določa način vodenja registra ter način dokumentiranja dediščine, pa tudi skupna **merila in zahteve za prikaz enotnega javnega digitalnega gradiva o dediščini, vključno z knjižničnim in arhivskim gradivom** (1. člen). Pravilnik je nastal tudi zaradi potrebe po implementaciji in uskladitvi slovenskih predpisov z Unescovo konvencijo o nesnovni kulturni dediščini, za katero je tudi predpisan register, zato se tu povsem na novo pojavlja register za živo dediščino.⁵

Zanimiva je tudi opredelitev, ki jo navaja Zakon o varstvu kulturne dediščine,⁶ da je: **»registrirana dediščina« tista, ki je vpisana v register in ki ni spomenik** (člen 3/34).

Pravilnik določa, da register sestavljajo trije med seboj povezani deli:

- 1.) register nepremične dediščine: enota dediščine je območje dediščine, posamezna nepremičnina ali njen del;
- 2.) register premične dediščine: enota je zbirka ali posamezna premičnina (predmet);
- 3.) register žive dediščine: enota je živa dediščina s kulturnim prostorom, ki ji pripada (3. člen).

Vsak od treh registrov pa vsebuje po tri vrste podatkov: osnovne, varstvene in predstavitvene (5., 6. in 7. člen). Osnovni podatki so za vsak register

posebej predpisani (členi 5., 6. in 7.), ker pa gre za veliko število elementov, jih tu ne navajam.

V kategoriji žive dediščine pa so za »žive mojstrovine« posebej predpisani varstveni podatki (enotna identifikacija dediščine, akt o razglasitvi, tip razglasitve, pomen žive mojstrovine, vrednote, ki utemeljujejo razglasitev, varstveni režim in opombe varstva, podatki o začetku, spremembah in prenehanju varstva, zaznamki in listine varstva (člen 7). Kategorijo **»živa mojstrovina«** opredeljuje predvsem Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD člen 3/48), ki pravi, **da je to živa dediščina, ki je razglašena za spomenik**, ter natančno predpisuje tudi postopek in pogoje za razglasitev žive dediščine (ZVKD, člen 20).

Upravljaec registra je Ministrstvo za kulturo (oz. naslednik Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport) s sodelovanjem državnih organov, samoupravnih lokalnih skupnosti ter drugih pristojnih organizacij (člen 10). Pobudo za vpis v register žive dediščine lahko poda vsak – predlog pripravi pristojna organizacija, vpis v register izvede ministrstvo. Na podlagi predloga pristojne organizacije je mogoče tudi razglasiti živo mojstrovino (člen 7).

Upravljaec registra (ministrstvo) opravlja te naloge: vodi, razvija in vzdržuje register, spremlja uporabo registra, pripravlja strokovne in tehnične rešitve za tehnična pravila ter klasifikacijske sheme za register, pa tudi pripravlja priporočila za področje registra, posreduje podatke iz registra uporabnikom, **vodi portal registra**, strokovno in tehnično podpira organizacije, ki sodelujejo pri vzdrževanju in uporabi registra (člen 10).

Portal registra je osrednji portal kulturne dediščine v Sloveniji in je povezan s širšim prostorom (člen 11), tudi tu so elementi predstavitve določeni, naj omenim poleg pregledovalnika podatkov na ravni enote dediščine povezavo z drugimi portali digitalnih kulturnih vsebin v Sloveniji, Evropi in svetu ter objavo enotnega prikaza javnega digitalnega gradiva o dediščini za knjižnično in arhivsko gradivo. Podatki registra so javni, razen osebnih in drugih varovanih podatkov, brez soglasja upravljavca pa teh podatkov ni dovoljeno reproducirati, dajati na voljo javnosti in predelovati (člen 11). Predstavitveni podatki se v register povzemajo iz vsebin, ki nastajajo na podlagi financiranja iz javnih sredstev – subjekti, pri katerih nastajajo te vsebine, pa le-te posredujejo upravljavcu registra (člen 9). Eden od elementov prikaza je tudi prikaz vrednotenja nepremične dediščine v prostoru; vsebuje te podatke: kartografske podatke (kataster ipd.), simulacije negativnih okoljskih vplivov na kulturno

⁴ http://www.mizks.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_kulture/varstvo_kulturne_dediscine/

⁵ Register za nepremično dediščino je že obstajal, prav tako register za premično dediščino (v okviru muzejev).

⁶ Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popravek št. 123/2008).

dediščino, pozitivne ekonomske vplive dediščine v prostoru (kulturni turizem) (člen 11).

Tudi dokumentiranje dediščine je predpisano z dokumentacijskim obrazcem in dokumentacijo (s predpisi o dediščini, pa tudi z domačimi in mednarodnimi standardi). Predpisan je tudi format digitalnih podatkov, predvsem z odprtimi standardi (besedilo, fotografija, zvok, video, multimedija), ter metapodatkovni opis na osnovi standarda Dublin Core. Format mora biti primeren za predstavitev na svetovnem spletu. Dokumentacija mora obsegati več fotografij ali tridimenzionalni model (za premično in nepremično dediščino) ter videoposnetek žive dediščine (člena 9 in 12). Karakteristična fotografija ne sme biti obremenjena z materialnimi avtorskimi pravicami in mora biti brez časovnih in prostorskih omejitev (člen 8). Predstavitvene podatke je mogoče vzdrževati, ročno, avtomatizirano ali polavtomatizirano.

Tudi za arhivsko področje so posebne določbe, in sicer je predpisan enoten prikaz **javnega digitalnega gradiva o dediščini, ki vsebuje predstavitvene podatke registra, knjižnično in arhivsko gradivo, avdiovizualno gradivo** in podatke drugih kulturnih organizacij – pri tem pa je potrebno upoštevati minimalne zahteve, predpisane v členu 9 (o formatu, metapodatkovnem standardu, ipd.). Enotni prikaz javnega digitalnega gradiva o dediščini⁷ je treba objaviti na portalu registra, na podlagi medopravilnega okvirja – ta okvir je tudi nacionalni agregator za Evropsko digitalno knjižnico Evropeano in druge mednarodne portale digitalnih kulturnih vsebin. Upravljavec (ministrstvo) registra skupaj z *NUK-om in Arhivom RS pripravi tehnična pravila o enotnem prikazu javnega digitalnega gradiva o dediščini, ta pravila pa tudi objavi na portalu registra* (člen 13). Podobno kot pravilnik navaja tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine: da so izvajalci dolžni voditi register in dokumentiranje dediščine, vključujoč knjižnično in arhivsko gradivo, v obliki in na način, ki omogoča enoten prikaz javnega digitalnega gradiva o dediščini⁸ (ZVKD, člen 70/2).

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS, št. 102/2010)⁸

Določa seznam zvrsti kulturne dediščine. S tem je prenehal veljati star pravilnik o določitvi zvrsti

predmetov kulturne dediščine iz leta 2000 (Ur. l. RS, št. 73/00).

Arhivsko in knjižnično gradivo (ki se šteje za pisno dediščino) je izvzeto iz delokroga pravilnika, in sicer zaradi lastne področne zakonodaje (1. člen).

Določa pa zvrsti dediščine in varstvene usmeritve za potrebe klasifikacije vseh treh vrst dediščine: nepremične, premične in žive dediščine – pri identificiranju, dokumentiranju, registraciji, inventarizaciji, razglasitvi za spomenik in drugih postopkih (člen 1). Prav tako določa seznam zvrsti za tisto premično dediščino, ki potrebuje nadzor nad trgovanjem, iznosom, izvozom ter drugimi posli (člen 2).

Posebej so opredeljene zvrsti žive dediščine:

- ustno izročilo in ljudsko slovstvo: človekove aktivnosti, povezane z jezikovnim izražanjem (tradicionalno orodje za širjenje ljudskega izročila), to so narečja, pesništvo, pripovedništvo, mitologija, pregovori, reki, bajeslovje ipd.
- uprizoritve in predstavitve: so glasbeno, pevsko, plesno in gledališko predstavljanje in likovno izražanje z javnim nastopanjem, to so folklorne turistične prireditve, ki so del lokalne in nacionalne tradicije,
- šege in navade: področja družbene kulture, ki so praznično in vsakdanje človekovo delovanje, verovanje in vedenje (letne šege, delovne in pravne šege, družinska praznovanja in v skupnosti),
- znanja o naravi in okolju: o rastlinskem in živalskem svetu, vremenu, vodi, prostoru, vesolju – v izdelkih ali ustnem izročilu (tu je vključeno tudi zdravilstvo),
- gospodarska znanja in veščine: rokodelstva in obrtništva, trgovine in transporta, nabiralništva in lovstva, kmetijstva in gozdarstva, pa tudi vsakršno znanje o hrani – tu se povezujeta materialna in živa dediščina,
- ostalo (7. člen).

Zaradi uvedbe nove kategorije žive dediščine velja za ta pravilnik podobno kot za prej opisani Pravilnik o registru, da gre v slovenskem prostoru za izvajanje Unescove Konvencije o nesnovni kulturni dediščini – zato so tudi v pravilniku navedene zvrsti žive dediščine zelo podobne navedenim kategorijam v Konvenciji (člen 2). Kategorijo »živo dediščino« je uvedel tudi zadnji Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popravek št. 123/2008) z navedbo, da se **dediščina deli na materialno in živo dediščino, materialno pa sestavljata premična in nepremična dediščina** (člen 1). V tem pravilniku so posebej izpostavljene varstvene usmeritve za živo dediščino – še posebej

⁷ Mišljeno je kot neke vrste prikaz in skupna vstopna točka za nastalo digitalno in digitalizirano gradivo (op. avtorice).

⁸ http://www.mizks.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_kulture/varstvo_kulturne_dediscine/

zato, ker se uvaja kot nova kategorija. Glede na **stanje ohranjenosti žive dediščine, se ta deli na nepretrgano, rekonstruirano in izginulo dediščino.**

Ukrepi za ohranjanje žive dediščine so na splošno: prepoznavanje, dokumentiranje, raziskovanje, zaščita, spodbujanje, izboljševanje in oživitve raznih razsežnosti te dediščine – konkretnejše varstvene usmeritve pa so določene na podlagi stanja oz. ohranjenosti pojava dediščine (člen 8).

Živa dediščina je tudi nedeljivo povezana z:

- a) nosilci pojava (tj. posamezniki, skupinami, skupnostmi),
- b) materialnimi prvinami (predmeti, orodji, izdelki).
- c) prostorom, kjer jo ustvarjajo, izražajo.

Zato je pri varstvenih usmeritvah nujno potrebno upoštevati materialni okvir žive dediščine pa tudi uveljavljanje avtorskih in sorodnih pravic (člen 8/2).

Sklep

Slovenija je do leta 2007 ratificirala vse do tedaj veljavne Unescove konvencije (ter kot naslednica prevzela tudi obveznosti iz konvencij, ki jih je ratificirala nekdanja SFRJ). Obe predstavljeni konvenciji UNESCA zajemata nekoliko sodobnejše tematike, kot sta živa oz. nesnovna kulturna dediščina ter raznolikost kulturnih izrazov. Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine bo v letu 2013 slavila 10-letnico – to pa za države podpisnice pogodbe pomeni tudi širše obdobje pregleda oz. dejavnosti in organizacijskih oblik, posvečenih Konvenciji. Za UNESCO v celoti je vsekakor pomembna soodvisnost med nesnovno in snovno kulturno dediščino ter naravno dediščino – to pa pomeni tudi prilagajanje obstoječih mednarodnih sporazumov, priporočil in resolucij z novimi določili o nesnovni kulturni dediščini. Tovrstna dediščina je lahko v nevarnosti zaradi izginjanja ali uničenja – poslabšanje pa prinašajo tudi procesi globalizacije in socialnih sprememb z nestrpnostmi. Za Slovenijo je ključno, da je izvajanje ravno te konvencije izvedeno z dvema pravilnikoma, in sicer Pravilnikom o registru kulturne dediščine (iz leta 2009) ter Pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (iz leta 2010). S tem sta uvedena pojma živa dediščina in skrb zanjo.

Bistveno izhodišče za Konvencijo o varstvu in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov je, da kulturna raznolikost opredeljuje človeštvo ter sestavlja skupno dediščino človeštva. Poudarjeni sta medkulturnost in kulturna interakcija v duhu gra-

ditve mostov med narodi – za izvajanje pa skrbi vsaka država pogodbenica.

Okvirna Konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo pa se osredotoča na dediščino v Evropi ne samo z nacionalnega stališča, pač pa tudi s stališča celovitosti skupne evropske dediščine – gre za '*skupno evropsko dediščino*', ki jo sestavljajo vse oblike kulturne dediščine v Evropi – te pa so skupni temelj spomina, razumevanja, prepoznavanja, povezanosti in ustvarjalnosti.

S predstavitevijo teh treh mednarodnih dokumentov in dvema nacionalnima pravilnikoma se tudi v arhivski stroki širi poznavanje splošnega varstva kulturne dediščine, tako da lahko tudi arhivi pripomorejo k ohranjanju tako žive dediščine (posredno z ohranjenimi zapisi, zvočni ipd.) kot tudi h graditvi kulturne raznolikosti v nacionalnem ali evropskem kontekstu.

Viri in literatura

Viri

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Council Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005) (Zakon o ratifikaciji (Ur. l. RS-MP 5/2008))

Pravilnik o registru kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 66/2009)

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS, št. 102/2010)

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 16/2008, popravek št. 123/2008)

Zusammenfassung

SCHUTZ DER KULTURELLEN VIELFALT UND DES IMMATERIELLEN KULTURERBES

Der Beitrag behandelt zwei UNESCO-Konventionen, und zwar die Konvention zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes (2003) und die Kon-

vention zum Schutz und zur Förderung der Vielfalt kultureller Ausdrucksformen (2005). Anschließend werden die Rahmenkonvention des Europarates über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft (2005) sowie zwei nationale Reglements beschrieben, das Reglements über das Verzeichnis des Kulturerbes (2009) und das Reglements über die Verzeichnisse der Arten des Kulturerbes und der Schutzorientierungen (2010), mit denen Slowenien seine Gesetzgebung vor allem der Konvention zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes angepasst hat.

Slowenien hat bis 2007 alle bis dahin geltenden UNESCO-Konventionen ratifiziert (und als Nachfolgestaat auch die Verpflichtungen aus den von der ehemaligen SFRJ ratifizierten Konventionen übernommen). Die zwei präsentierten UNESCO-Konventionen umfassen eine etwas aktuellere Thematik, wie sie das immaterielle Kulturerbe und die kulturelle Vielfalt darstellen. 2013 feiert die Konvention zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes das 10-jährige Jubiläum ihres Bestehens – was für die Vertragsstaaten auch einen etwas größeren Zeitraum der Überprüfung des Geleisteten bzw. der den Aktivitäten und Organisationsformen gewidmeten Konventionen bedeutet.

Ein solches Erbe kann aufgrund des Verlustes oder der Vernichtung in Gefahr sein – drohende Verschlechterungen bringen auch die Prozesse der Globalisierung und der sozialen Veränderungen durch Intoleranz mit sich. Jeder Vertragsstaat hat auf nationaler Ebene eigene Aufgaben, d. h., er muss Maßnahmen zum Schutz dieses Erbes in seinem Hoheitsgebiet ergreifen. Schutz bedeutet Maßnahmen zur Sicherstellung des Fortbestandes des immateriellen Kulturerbes einschließlich Ermittlung, Dokumentation, Forschung, Sicherung, Schutz, Förderung, Aufwertung und Weitergabe, insbesondere durch schulische und außerschulische Bildung sowie durch Neubelebung der verschiedenen Aspekte dieses Kulturerbes. Von zentraler Bedeutung für den Schutz sind die Verzeichnisse des Kulturerbes – jeder Staat muss so im Hinblick auf seinen Zustand ein oder mehrere Verzeichnisse des immateriellen Kulturerbes in seinem Hoheitsgebiet vorbereiten und regelmäßig aktualisieren. Auf internationaler Ebene geht es um die Vorbereitung einer repräsentativen Liste des immateriellen Kulturerbes, die auf Vorschlag der

Vertragsstaaten von einem von der UNESCO gegründeten Zwischenstaatlichen Ausschuss zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes vorbereitet, aktualisiert und veröffentlicht wird.

Der wichtigste Ausgangspunkt für die Konvention zum Schutz und zur Förderung der Vielfalt kultureller Ausdrucksformen ist, dass die kulturelle Vielfalt die Menschheit determiniert und das gemeinsame Erbe der Menschheit bildet. Herausgestellt werden die interkulturellen Beziehungen und die kulturelle Interaktion im Geiste des Brückenbaus zwischen den Völkern – jeder Vertragsstaat sorgt für ihre Durchführung. Da die kulturellen Ausdrucksformen auch stärker gefährdet sein können, sollen die Vertragsstaaten selbst aktiv werden. Die Vertragsstaaten sollen so in ihrem Hoheitsgebiet die Gefährdung und den Schutzbedarf der kulturellen Ausdrucksformen ermitteln und notwendige Maßnahmen zum Schutz und zur Erhaltung ergreifen und darüber dem Zwischenstaatlichen Ausschuss berichten.

Beide Konventionen richten einen speziellen, vom Zwischenstaatlichen Ausschuss verwalteten Fonds ein unter dem Gesichtspunkt der Unabhängigkeit und Neutralität bei den Zuwendungen und Entscheidungen über die Verwendung der Mittel, d. h. die Beiträge dürfen an keine politischen oder wirtschaftlichen, mit den Zielen der Konvention unvereinbaren Bedingungen geknüpft sein.

Die Rahmenkonvention des Europarats über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft konzentriert sich auf das Kulturerbe in Europa, nicht nur unter dem nationalen Aspekt, sondern auch unter dem Aspekt der Ganzheit des gemeinsamen europäischen Erbes. Es geht um das 'gemeinsame europäische Erbe', das sich aus allen Formen des Kulturerbes in Europa zusammensetzt – nur diese bilden das gemeinsame Fundament von Erinnerung, Verständnis, Erkennbarkeit, Verbundenheit und Kreativität.

Mit der Beschreibung dieser drei internationalen Übereinkünfte und zweier nationaler Reglements vergrößert sich auch im Archivdienst die Sachkenntnis über den allgemeinen Schutz des Kulturerbes. So können auch die Archive zur Erhaltung sowohl des immateriellen Kulturerbes als auch zur Förderung der kulturellen Vielfalt im nationalen und europäischen Kontext beitragen.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 004.738.5:654.197(4)

Prejeto: 30. 4. 2012

Evropski projekt EUscreen Kdo, kaj, kje, kdaj in zakaj

KATJA ŠTURM

absolventka Filozofske fakultete v Ljubljani, honorarna sodelavka pri projektu EUscreen
na Oddelku za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija
Kovača vas 138, SI–2310 Slovenska Bistrica
e-pošta: katja.tormenta@gmail.com

IZVLEČEK

Gradivo programa evropskih televizijskih hiš, ki je bilo do sedaj dostopno večinoma le izbranim strokovnjakom in ožjemu arhivskemu krogu znotraj institucije, je sedaj na voljo in dostopno širši javnosti. Cilj evropskega projekta EUscreen je doseči visoko povezljivo digitalizirano zbirko gradiva televizij, ki bi spodbujala odkrivanje in raziskovanje evropske televizijske dediščine v spreminjajočem se okolju.

KLJUČNE BESEDE: *audio-vizualni arhivi, digitalizacija, EUscreen, kontekstualizacija, Europeana, televizijska dediščina, kulturni dediščina, zgodovina televizije, virtualna razstava projekta EUscreen*

ABSTRACT

EUROPEAN PROJECT EUSCREEN
WHO, WHAT, WHERE, WHEN AND WHY

The programme content material of European broadcasters, previously only accessible to certain experts and a few select archivists within certain institutions, has now been made available to the general public. The aim of the European project EUscreen is to build a highly connected digitized collection of television material so as to encourage exploration of and research on the heritage of European television in an ever-changing environment.

KEY WORDS: *audiovisual archives, digitization, EUscreen, contextualization, Europeana, television heritage, cultural heritage, history of television, Virtual Exhibition of EUscreen project*

Uvod »Iz prakse za prakso«

So vprašanja, ki jih vsak dan postavljamo drug drugemu, vprašanja, ki jih učitelj zastavlja generacijam otrok, in ne nazadnje vprašanja, ki se jim ne more izogniti niti najbolj izkušen znanstvenik. Pet ključnih vprašanj je: kdo, kaj, kje, kdaj in zakaj.

V zapisanem skušam odgovoriti na znamenito peterico vprašanj ter celostno predstaviti projekt, v katerem Radiotelevizija Slovenija sodeluje že od leta 2009. Odgovori na prva vprašanja so sila preprosti, bolj ali manj enostavni. Članek pa je v večji meri odgovor na tisti otroško radovedni in znanstveno izzivalni zakaj. Odgovor, ki je nekoliko daljši, nekoliko bolj večplasten. Zakaj projekt EUscreen?

EUscreen – »Raziskovanje evropske televizijske dediščine v spreminjajočih se kontekstih«

EUscreen je triletni nadaljevalni raziskovalni projekt programa *Contentplus* evropske komisije, katerega namen je digitalizacija kulturne dediščine, ki jo hranijo izvajalci javne službe v okviru varstva arhivskega gradiva. Digitalizacija je ključna za zagotavljanje dostopnosti do teh vsebin na svetovnem spletu, to pa je primarni cilj tako projekta *Contentplus* kot projekta EUscreen. Večina avdio-vizualnih arhivov v Evropi je konec leta 2009 združila moči v prizadevanju, da bi ponudili Evropi in svetu enoten in celosten dostop do evropske televizijske dediščine. Projekt EUscreen je s strokovno izbiro avdio-vizualne vsebine in z jasno vzpostavljenim okvirom potrebnih metapodatkov uskladi heterogene zbirke avdio-vizualnih arhivov po vsej Evropi ter oblikoval spletni portal z mogočno zbirko digitalizirane televizijske vsebine. Na tisoče videoposnetkov, slik in drugega arhivskega gradiva televizijskih institucij je na voljo za brezplačen ogled in spletno posvetovanje; dodatne vsebine se dodajajo vsak dan.¹

Televizija Slovenija je ob koncu projekta, ki se je končal s septembrom 2012, zagotovila prost dostop do koščka slovenske kulturne dediščine s tisoč digitalnimi, strokovno izbranimi avdio-vizualnimi vsebinami v dolžini do petih minut. Kratki dokumentarni prispevki, ki so bili do sedaj razmeroma nedostopni širši javnosti, so razdeljeni na štirinajst zgodovinskih tematskih sklopov, tematske primerjalne virtualne razstave in specialno zbirko reprezentativne slovenske zgodovinske in televizijske tematike.

Dostopnost avdio-vizualnih vsebin na spletu

Dandanes je dostopnost programske vsebine avdio-vizualnih arhivov na spletu dejstvo. Velik del avdio-vizualne vsebine je sicer že digitaliziran, marsikatera vsebina je dostopna na spletu, vendar proces digitalizacije poteka predvsem na nacionalni in institucionalni ravni. Digitalizacija ostaja omejena, digitalizirana vsebina pa prikazana na institucionalnih spletnih straneh televizijskih hiš. Številne televizijske hiše so namreč oblikovale lastne spletne strani z nekaj sto dostopnimi avdio-vizualnimi predmeti. Kljub temu se danes še vedno spopadajo z vprašanji dostopa in uporabe, kaj šele da bi se jim uspelo ukvarjati z vsebinsko vrednostjo in kontekstualizacijo svojega gradiva s pomočjo izoblikovanih kuratorskih praks. Avdio-vizualna vsebina je na ogled zato, ker je, ker obstaja.²

Naj opozorim, da je ogled avdio-vizualne vsebine nekaj povsem drugega kot dostop do vsebinsko umeščene in arhivsko dokumentiranega avdio-vizualnega gradiva. Avdio-vizualne institucije in digitalne knjižnice so bile na ta način izzvane, da zadovoljijo potrebe uporabnika in ustvarijo nov podatkovni dostop do vsebinsko dopoljenega avdio-vizualnega gradiva. Takšen dostop zahteva od ustvarjalca nov koncept razmišljanja o tematskih povezavah vsebine, kuratorski pristop pri obdelavi te vsebine in nenehno zazrtost v bodočega uporabnika in njegovo povpraševanje.³

Spletna dostopnost vsebinsko podprtega televizijskega gradiva predstavlja velikansko spremembo v arhivski stroki in popolno prestrukturiranje dosedanjega načina arhivske hrambe. Odprtost televizijskih arhivov in spletna dostopnost arhivskega gradiva širši javnosti predstavljata novo spremembo v delovanju avdio-vizualnih arhivskih ustanov v Sloveniji, Evropi in svetu.

Gradivo televizijskega programa televizijskih hiš, ki je bilo do sedaj dostopno večinoma le izbranim strokovnjakom in ožjemu arhivskemu krogu predvsem znotraj institucije, je sedaj na voljo in dostopno širši javnosti. Izbrano gradivo predstavlja izjemno bazo podatkov in vsebin, njegova raznovrstnost pa veliko število morebitnih uporabnikov. Za zadovoljitev raznovrstnih povpraševanj in zahtev uporabnika je potrebno zagotoviti različne načine dostopa do teh vsebin, uvesti raznolikost spletnega iskanja in ponuditi orodja, ki so po meri različnim skupinam in pomagajo uvideti smisel podatkov, ki so na voljo. Najti pot do novega mo-

¹ About EUscreen.

² De Leeuw: European Television History Online, str. 5.

³ De Leeuw: European Television History Online, str. 5.

rebitnega uporabnika in ustreči njegovemu povpraševanju je postala nova mantra evropskih avdio-vizualnih arhivov.⁴

Drzen, a nujen dostop do vsebinsko podprtih avdio-vizualnih vsebin na svetovnem spletu je podprla tudi evropska komisija v okviru programa *eContentplus*. Evropska komisija je podprla raziskovalni projekt »EUscreen – raziskovanje evropske televizijske dediščine v spreminjajočih se kontekstih« in podelila subvencijo v višini več kot štiri milijone evrov.

Sprememba v arhivski stroki

Opaziti je, da je v resnici razvoj iz zaprtega, nedostopnega arhiva v reprezentativno spletno predstavitev le-tega postal nujen. Vrednost gradiva je namreč enaka uporabi in dostopnosti gradiva. Gre za preprosto enačbo sodobne globalne družbe »uporaba=vrednost« in zavedati se je začenja vse več arhivskih institucij. Tudi televizijski arhivi niso izjema. Digitalizacija avdio-vizualnega gradiva omogoča nadaljnjo rabo in je edini način, ki zagotavlja, da bo obstalo in daje arhivski vsebini vrednost in z njo novo življenje. V nasprotnem primeru ostaja na policah, na njej pa se nabira prah, ostane nevidna, neizkoriščena in ne nazadnje popolnoma nič vredna.⁵

Avdio-vizualne institucije imajo različne pristope, kar zadeva vprašanje dostopa do arhivske vsebine. V oči bodeta predvsem dva zelo različna pristopa televizijskega in filmskega arhiva. Tako televizijski kot filmski arhiv se ukvarjata z gibljivimi slikami, vendar je pri vprašanju dostopa do institucionalnega gradiva veliko bolj odprt televizijski arhiv.⁶

Televizijski arhivi so mnogo bolj odprti za spremembe, hitreje sprejemajo tehnološki napredek in kažejo nekoliko širšo vizijo avdio-vizualne vsebine in njene vrednosti, to pa jim omogoča, da gibljive slike izkoristijo na najbolj optimalen način doslej. Medtem pa filmski arhivi svoje arhivsko gradivo obravnavajo bolj ali manj kot nedotakljiv, svet material. Ta odnos ni povsem neupravičen. Digitalizacija je ključni element, ko govorimo o dostopu do avdio-vizualnih vsebin na spletu in ta danes še ni dosegla standarda kakovosti filma. Spletna predstavitev bi potemtakem filmskemu gradivu več odvzela kot dodala. Vsekakor pa se

prehodu na digitalno tehnologijo ne bo več mogoče izogibati ne po tehnološki ne po ekonomski plati.⁷

Projekti prenovljene arhivske miselnosti

Program *eContentplus*

Premik iz zaprtega v odprto, od kuratorjev do uporabnika se kaže tudi v finančni podpori programov evropske komisije za ohranjanje dediščine, kot je program *eContentplus*, ki je bil ustanovljen po sklepu evropskega parlamenta in sveta Evrope (9. marca 2005). Sklep je določal uvedbo večletnega programa, s katerim bodo digitalne vsebine v Evropi dostopnejše, bolj uporabne in bolj izkoriščene hkrati in s katerim bosta olajšani ustvarjanje in širjenje informacij na področjih javnega interesa.⁸

Programu *eContentplus* je evropska komisija odobrila 149 milijonov evrov. Spopasti se je moral z reševanjem večjih organizacijskih ovir in najti vrhunske tehnične rešitve za izboljšanje dostopnosti in uporabnosti digitalnega gradiva v večjezičnem okolju. Cilj programa *eContentplus* in njegovih nadaljevalnih projektov je ustvariti boljše možnosti za dostop do kakovostnih digitalnih vsebin kulturnih in znanstvenih virov in upravljanja le-teh ter visoko zmogljivo storitev v večjezičnem in multikulturnem okolju.⁹

Video Active

V okviru programa *eContentplus* je Video Active v letih 2006–2009 vzpostavil arhivsko bazo televizijske vsebine in drugih digitaliziranih sredstev programa, ki predstavljajo specifične nacionalne in kulturne teme in se nanašajo na drugo polovico 20. stoletja različnih evropskih držav. Projekt lahko razumemo kot prvi poskus odstranitve tehničnih ovir pri izmenjavi, poskus ureditve avtorskih pravic in vzpostavitev prakse, ki ustvarja večjezični dostop do televizijske dediščine Evrope na spletu. Zato je bila s sodelovanjem enajstih partnerskih arhivov vzpostavljena notranje interoperabilna¹⁰ platforma.

⁴ Ibid, str. 1.

⁵ Dabrowska: A conversation about EUscreen.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ De Leeuw: European Television History Online, str. 6.

⁹ Ibid.

¹⁰ Interoperabilnost je sposobnost nesorazmernih in različnih organizacij ter sistemov za skupinsko delo, zato pa se je zaradi izredne raznolikosti institucij potrebno dogovoriti o obliki, protokolih, avtomatizaciji in doseganju rezultatov tako na ravni EU kot na ravni držav članic. Vir: Košti: Interoperabilna prihodnost.

Interoperabilnost je bila vzpostavljena tako na ravni katalogizacije kot na ravni videodostopa.¹¹

Kljub učinkovitosti portala Video Active pri zagotavljanju inovativnega dostopa do primerjalnih vsebin so rezultate projekta pokončali predvsem čas in družbene spremembe. Razvoj Evropske unije z novimi kulturnimi strategijami, novimi projekti in priključitvijo novih držav članic, hitre tehnološke spremembe, pravice do rabe avdio-vizualnih vsebin in nova pričakovanja ter zahteve uporabnikov so bili začetek konca projekta Video Active. V teh okoliščinah projekt ni bil v celoti vključen v European, ki izvaja projekt Evropske digitalne knjižnice in omogoča raziskovanje in vpogled v velikansko zbirko digitalnih virov evropske kulturne dediščine muzejev, knjižnic, arhivov in avdio-vizualnih zbirk.¹²

EUscreen

Pozitivni dosežki projekta Video Active so obnovljeni v projektu EUscreen (2009–2012), ki zagotavlja večjezični in multikulturni dostop do dediščine televizije, a se sooča tudi s preostankom nekaterih še nerazrešenih izzivov. Projekt si prizadeva za standardizacijo in zagotavlja tehnične rešitve, potrebne za doseganje interoperabilnosti med avdio-vizualnimi zbirkami v Evropi, kot tudi in predvsem za interoperabilnost z European samo. Zanj EUscreen prinaša nepogrešljivo količino avdio-vizualnih vsebin. EUscreen znotraj Europeane deluje kot omrežje, ki povezuje znanja iz vse Evrope na področju tehnologij, arhiviranja in digitalizacije, vprašanja človekovih pravic, uporabe arhivskega gradiva in razvijanja poslovnih modelov za trajni dostop do avdio-vizualnih vsebin.¹³

Oblikovanje interoperabilne povezljivosti na različnih ravneh je nedvomno predstavljalo velik izziv projekta EUscreen. Sposobnost za skupinsko delo različnih organizacij zahteva dogovarjanja o skupnem sistemu beleženja podatkov, skupnih protokolih, avtomatizaciji in doseganju skupnih, celovitih rezultatov.

V obdobju projekta Video Active so bili metapodatki še vedno razpršeni, tehnična povezljivost je bila skoraj nična, vsebine so bile močno omejene zaradi pravic do uporabe, potencialna izobraževalna vrednost je bila nejasna in zato ni bila uporabljena.¹⁴

Cilj projekta EUscreen je doseči povezljivo digitalizirano zbirko gradiva televizij, ki bi spodbujala odkrivanje in raziskovanje evropske televizijske dediščine. Tehnična povezljivost in standardizirano katalogizirano vnašanje podatkov sta ključna za povezljivost različnih zbirk evropskih televizijskih hiš. Arhivsko popisovanje je v posameznih državah in institucijah različno, vzrok pa so tako gospodarski, tehnološki, kulturni kot tudi zgodovinski razlogi. Gre za raznovrstne popise programske vsebine, različne sheme klasificiranja podatkov (tukaj bi izpostavila predvsem definiranje žanra) in kulturno določene variabilne ocene in opise vrednosti arhivskega gradiva, ki je dodan popisu za potrebe nadaljnje uporabe.¹⁵

Izkušnje projekta Video Active so pokazale, da je uporabnost avdio-vizualnih vsebin odvisna predvsem od dodatnih informacij prostora in časa. Uporabnik si je sicer lahko ogledal gradivo na portalu, vendar je ogled takšne vsebine brez kulturnega in stvarnega konteksta ostal nerazumljen. Uporabnik je bil postavljen pred oviro, ki onemogoča dojeti celosten potencial predstavljenega gradiva.¹⁶

Izzivi projekta EUscreen

Kontekstualizacija – dodatne informacije prostora in časa

Za interpretacijo vsebine televizijskega gradiva je potrebno kaj več kot zgolj in samo dostop do vsebinskega gradiva. Kljub času in trudu projekta Video Active je bilo še vedno premalo spletnega televizijskega gradiva s širšim kontekstom ali vsaj vsebinskim okvirom, potrebnim za razumevanje vsebine.¹⁷

Projekt EUscreen je za rešitev te težave razvil različne scenarije za uporabo evropske televizijske dediščine v različnih kontekstih (raziskave, učenje, prosti čas in ponovna ustvarjalna raba) na podlagi povpraševanja bodočih uporabnikov. Med uporabniki je bila izvedena raziskava, ki je morebitne uporabnike povprašala, katere vsebine zahtevajo, kako naj bi bile dostopne in kakšen je njihov način iskanja. To je bilo potrebno, saj so raziskave dotlej osrednjo pozornost namenjale predvsem številu uporabnikov in ne toliko njihovemu profilu, strokovnemu zaledju ali željam uporabnika.¹⁸

¹¹ De Leeuw: European Television History Online, str. 6, 7.

¹² Ibid, str. 7.

¹³ Ibid.

¹⁴ De Leeuw: European Television History Online, str. 7.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ De Leeuw: European Television History Online, str. 7.

¹⁸ Ibid.

Eden od pomembnih rezultatov posvetovanja z uporabniki je pokazal uporabnikovo potrebo po vsebinski kontekstualizaciji gradiva in po smiselnem ustvarjanju povezav z gradivi.¹⁹

Zaščita pravic intelektualne lastnine

Tehnološka zmogljivost spleta in nova socialna omrežja uporabniku omogočajo, da vsebine izkoristi in ponovno kreativno uporabi v drugih spletnih okoljih. Zato se bistveno bolj zapletejo tako pravice do rabe kot avtorske pravice. Avdio-vizualni arhivi in institucije s sedanjimi pogoji v zvezi s pravicami do uporabe avdio-vizualnih vsebin ne dovoljujejo proste kulturne produkcije in distribucije, ki bi potekala zunaj skrbno nadzorovanih okoliščin.²⁰

Obstaja več rešitev te pravne omejitve. Prva je nedvomno ustvarjanje posebnih virtualnih prostorov za ponovno uporabo avdio-vizualnih vsebin iz vse Evrope, kjer potekata izposoja in nadaljnja raba v skrbno nadzorovanem virtualnem prostoru. Drugi način (in tega uporablja tudi projekt EUscreen) pa omogoča, da se izognemo nenadzorovani reprodukciji videovsebin. To je uporaba različnih scenarijev za ponovno ustvarjalno rabo televizijskega materiala. Ti scenariji so oblikovani izključno za uporabo vsebin za izobraževalne namene, strokovne študije in znanstvene refleksije.²¹

Televizijska dediščina in kulturna zgodovina

Upoštevanje arhivske spremembe, je čas, da spoznamo: razširitev na spletu dostopne evropske televizijske dediščine pomeni naslednjo, novo stopnjo kulturne zgodovine. Na nov način se prepletajo ekonomske, politične, kulturne in tehnološke plati razvoja. Novi pristop poraja nova vprašanja in nove raziskovalne izzive. Primeri takšnih nedognanosti so nedvomno zgodovinski status predstavljenega digitaliziranega gradiva, predhodne zahteve za izvedeno digitalizacijo in novi pogled na televizijski arhiv kot razstavni in reprezentativni prostor sodelujoče institucije na spletu; z digitalno predstavitevjo izbranega gradiva sta nastala nov in preoblikovan dosedanj teoretični koncept televizije in njen zgodovinski pomen.²²

Televizija zaznavno sodeluje pri oblikovanju identitete, tako nacionalne, evropske, kot tudi seve-

da globalne. Identiteto, sicer sporni koncept, lahko v najboljšem primeru označimo kot nekakšen skuppek, ki vključuje skupinsko in individualno identiteto hkrati ter tisto, ki jo ustvari televizija. K sooblikovanju identitete televizija in njen program pripomoreta s številnimi televizijskimi vsebinami: s prenosi, regionalnimi programi, distribucijo vsebin svetovnih formatov, s televizijskim orisom nacionalne zgodovine, športnimi prenosi... Te televizijske vsebine so bile v preteklosti širši javnosti na voljo samo kot neposredni prenosi. S prihodom tehnologije VHS in kasneje programov DVD so bile vsebine posnete in na voljo za ogled pozneje. Občasno so si te vsebine ogledali televizijski zgodovinarji in strokovni sodelavci, ki jim je bil dodeljen dostop. Nekatere televizijske hiše so, preden se je pojavil multimedijiški spletni portal z dostopnimi vsebinami, kolektivni spomin na pretekle dogodke spodbujale z uporabo lastnega televizijskega materiala.²³

Kar je televizijsko dediščino do digitalizacije ohranjalo »živo«, je bil spomin tistih, ki so si televizijske vsebine ogledali v prenosu. Televizijska vsebina pa je z digitalizacijo in projekti, kot je EUscreen, ob vsakem trenutku na voljo širši javnosti. Uporabnik portala, nekdanji gledalec te vsebine, sedaj sprejema programsko vsebino kot zgodovinski predmet, kulturno dediščino, oprijemljivo materialno gradivo. Pred digitalizacijo tega ni mogel storiti, saj mu gradivo ni bilo dostopno ali vidno kot tako. Televizijska dediščina je šele pred kratkim postala dostopna javnosti in je v zavesti gledalca ter uporabnika pričela pridobivati status kulturne zgodovinske dediščine.²⁴

Zdaj, ko smo se začeli zavedati pomena evropske televizijske dediščine na spletu, kaj bomo naredili z njo? Zavedati se moramo, da se je z dostopom programskih vsebin televizije na spletu, teoretična definicija televizije precej spremenila. Postala je aktiven element pri ustvarjanju zgodovinskega spomina. Predstavitev evropske televizijske dediščine na spletu poraja vprašanja o primarnem bistvu televizije. Spletna predstavitev televizijskih vsebin, bodisi polnih programskih bodisi posameznih posnetkov se na več načinov razlikuje od analognega televizijskega programskega sporeda. Spletna predstavitev televizijske vsebine je izvzeta iz okvira neposrednega prenosa, programske vsebine in terminskega načrta tistega dne ter splošnega komunikacijskega vzorca tistega časa in prostora. Pravzaprav lahko govorimo o novem konceptu

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ De Leeuw: European Television History Online, str. 7.

²² Ibid, str. 2.

²³ De Leeuw: European Television History Online, str. 3.

²⁴ Ibid, str. 4.

televizije, o spletni televiziji. Morda pa smo končno le izrabili vse zmožnosti prvotnega obsega televizije, pogledali čez meje. To je bilo včasih odvisno od tehnološke zmogljivosti posameznih televizijskih postaj. V digitalni dobi je ta ideal postal toliko bližji s pojmom povezovanja, ki ga vzpostavljajo spletne televizijske platforme in drugi portali.²⁵

Evropski avdio-vizualni arhivi

Z nastankom novih tehnologij in z digitalizacijo so izbrane vsebine arhivskega gradiva avdio-vizualnih institucij postale dostopne veliko širšemu občinstvu na spletnih platformah, kot je EUscreen, ali v t. i. digitalnih knjižnicah. Gre za omejen dostop v zasebno zbirko avdio-vizualnih institucij.

Zakaj omejen? Zavedati se moramo, da je izbor predstavljenega gradiva v prvi vrsti selekcioniran. Da je vsebina prikazana na spletu, je potrebno preoblikovati lastno, »zaprto« arhivsko zbirko televizijskega gradiva v »odprto«, reprezentativno predstavitev na spletu. To je naloga številnih ustvarjalcev in marsikaterega posrednika. V dogajanje posegajo knjižnice, televizijske postaje, uporabniki, imetniki pravic, tehnološki razvoj, kulturne potrebe, diskurz kulturne dediščine, zgodovinarji, dokumentalisti in drugi strokovnjaki. Gre za dinamično razmerje in neverjeten preplet vseh sodelujočih. Predstavljena televizijska dediščina projekta EUscreen je predmet selekcije, ki je bila začrtana na začetku projekta, torej konec leta 2009.²⁶

In kakšen je položaj v arhivih? Kako se lotiti selekcije gradiva? Kakšen je dostop do arhivskega gradiva in v kakšnem stanju je to? To so le nekatera vprašanja, ki si jih lahko zastavimo, preden se podamo v avdio-vizualni arhiv. In zdi se, da se kljub avdio-vizualni instituciji ne moremo izogniti delu s papirnim arhivskim gradivom. To je v vsakem – tudi televizijskem – arhivu urejeno drugače. Zgodovina zapisana na avdio-vizualnih nosilcih je razdrobljena, televizijsko gradivo si je namreč mogoče ogledati na neobstoječih kasetah U-matic ali VHS, peščica stvari je digitalizirana, veliko programskih vsebin je že izginilo. Gre za izjemno težaven postopek pri pridobivanju dostopa do razdrobljenih programskih vsebin, želja po celostnem vpogledu v zbirko arhiva pa se zdi neuresničljiva.²⁷

EUscreen in nadzorovano okolje nadaljnje rabe avdio-vizualni vsebin – Virtualna razstava

Konec marca 2012 smo prišli v sklepno obdobje projekta EUscreen, ko smo projektu dodali novo, a dolgo načrtovano funkcionalnost, ki omogoča reorganizacijo dane vsebine portala v nove kontekste in s tem nov način odkrivanja bogate evropske kulture dediščine.

22. in 23. marca 2012 je bila v Pragi za sodelujoče v projektu organizirana strokovna delavnica, na njej pa je bila predstavljena delovna verzija Virtualne razstave. Sodelujoči smo se preizkusili v oblikovanju razstave in odkrivali funkcijske zmožnosti programa.

Kot izjemna storitev portala EUscreen je Virtualna razstava namenjena predvsem raziskovalcem medijev, partnerjem, sodelujočim v projektu in vzgojno-izobraževalnim delavcem. Virtualna razstava ponuja izjemne možnosti za predstavitev vsebin v novem sobesedilu, opremljeno z lastnimi stališči in utrjeno z izbranimi poudarki. Na prvi pogled deluje kot ena izmed medijskih knjižnic znotraj portala, kjer lahko uporabnik v nasprotju z izoblikovanimi tematskimi sklopi shranjuje poljubno izbrane vsebine na enem mestu. Vendar je izbrana vsebina na tej točki pripravljena za nadaljnjo obdelavo. Z urejevalcem izbrane vsebine televizijsko arhivsko gradivo predstavimo iz novega zornega kota in osvetlimo plat, ki so morda manj vidne med množico gradiva glavnega portala. Še posebej simpatični pa sta možnost za sodelovanje več avtorjev in ustvarjenje skupne virtualne razstave.²⁸

Urejevalec izbrane vsebine omogoča nastavitve različnih umetniških podlag razstave in različno postavitve vsebine. Tako se lahko sprehajamo po straneh in beremo o gradivu stran za stranjo, avtor nam lahko vsebino predstavi primerjalno ali pa se odloči za niz vsebin, eno za drugo. Virtualna razstava je zasnovana kot knjiga s kratko izbrano pripovedjo. Vsebuje manjše število strani, tako da je virtualni sprehod med izbrano vsebino obvladljiv, reprezentativen in poučen. Na straneh se odkriva izbrana avdio-vizualna vsebina z opisnim besedilom, z morebitnimi zunanji povezavami za izčrpejšo poglobitev tematike in oznakami, ki nas povedejo nazaj na glavne vsebine portala, kot so videoposnetki, slike, zvočni posnetki ali dokumenti v obliki PDF. Videovsebine, ki so dodane virtualni razstavi, lahko preuredimo in opremimo z oznakami na časovni premici, ki so povezane z besedilom (t. i. »tagging«), videovsebino je mogoče izre-

²⁵ De Leeuw: European Television History Online, str. 8.

²⁶ Ibid, str. 2.

²⁷ De Leeuw: European Television History Online, str. 3.

²⁸ Vanbuel: Building Virtual Exhibitions.

zati, naslovno sličico videa na novo izbrati, videu lahko spremenimo naslov itd. Pripomoček oblikovanja nam omogoča neizmerne možnosti za obdelavo podatkov.²⁹

Zadnji dve strani razstave sta tako imenovana »credit page«, torej stran, ki vsebuje seznam izvirnega gradiva s portala EUscreen in usmerja obiskovalca do izvirnikov na glavnem portalu, in »curators corner«, torej kotichek ustvarjalca, kjer so zabeležena morebitna opažanja in kratka predstavitev ustvarjalca.³⁰

Urejanje in ustvarjanje virtualne razstave je mogoče v paru ali skupini, tudi na daljavo, v kolikor so oblikovalci med seboj dodani kot skupni ustvarjalci razstave. Mogoče je tudi urediti posebne pravice do dostopa za posamezne soustvarjalce. Ti lahko pripomorejo k ureditvi razstave ali pa izključno le opazujejo potek izdelave ter podajo svoje mnenje. Seznam dejavnosti nam ponuja vpogled v dogajanje urejanja razstave, kjer je zabeleženo, kateri izmed soustvarjalcev je dodajal ali spreminjal vsebino razstave. Funkcija predogled omogoča pogled v končno izoblikovano razstavo pred objavo. Ob ustvarjanju razstave je ta po prednastavitvah privzeta kot zasebna, to pa pomeni, da jo vidijo samo avtor in soustvarjalci, ki so del ekipe oblikovalcev. Takoj ko je status virtualne razstave spremenjen v javnega, je virtualna razstava vidna na spletnem portalu EUscreen in dostopna širši javnosti.³¹

Virtualna razstava je preprosta za uporabo in priročno orodje za oblikovanje učne ure ob uporabi različnih metodoloških pristopov poučevanja, ki vključuje ponovno uporabo arhivskega gradiva. Storitve je za zdaj na voljo zgolj za sodelujoče partnerje pri projektu EUscreen, kmalu pa bo popolnoma integrirana v portal EUscreen in v uporabo širši javnosti.

Sklep

Konec septembra 2012 se je iztekel triletni projekt EUscreen. Idejni vodje in ustvarjalci projekta kljub temu ne počivajo. V ostri konkurenci za pridobitev evropskih sredstev so evropski komisiji predložili novi up, projekt EUscreenXL. Glavni poudarek projekta EUscreenXL, ki bo delo nadaljeval na podlagi dosežkov EUscreena, ostaja enak. Gre za združevanje vsebin za Europeano; del vsebin bo kontekstualno opremljen s podatki in informacijami, druge bodo namenjene za potrebe

različnih skupin uporabnikov. Ponudniki vsebin bodo uporabljali mešan pristop pri obdelavi vsebine: izmenjavo že obstoječih metapodatkov in videovsebin na institucionalnih spletnih straneh v evidenco Europeane in izbiro vsebin za tako imenovane osnovne zbirke v EUscreenXL, ki bodo kontekstualno podprte s kulturnim in materialnim ozadjem in na voljo uporabniku za nadaljnje inovativne storitve.

Projekt EUscreen se torej srečuje s številnimi izzivi. Prvič na tehnološki ravni povezovanja metapodatkov in vsebine, drugič na pravni ravni, rabi pravic, ki omogočajo uporabnikom raziskovanje in ponovno uporabo spletnih vsebin v nadzorovanem okolju in tretjič, na ravni razumevanja spletne vsebine evropske dediščine televizije. Za soočanje z izzivi na vseh treh ravneh je potrebno tesno sodelovanje med televizijskimi institucijami, njihovimi arhivisti in strokovnimi sodelavci.

Danes, v tretjem letu projekta, lahko z malce več distance opazujemo prehod avdio-vizualne dediščine iz okvira institucionalnega arhiva v reprezentativno digitalno kulturo dediščino. Avdio-vizualni arhivi so sicer vseskozi delovali kot notranji institucionalni arhivi. Gradivo so zaščitili, ohranili njegovo analogno obliko in vnesli v podatkovno bazo. Vendar so podatkovne zbirke v posameznih arhivih različne, dostop do njih je omejen. Glede na njihov zaklenjeni status te vsebine niso bile dostopne širši javnosti.

Program *Contentplus* Evropske unije, v okviru katerega deluje EUscreen, sicer ne podpira digitalizacije, ampak selekcijo izbire, obogatitev metapodatkov, reprezentativnost in namen, kar izboljšuje prepoznavnost in širjenje avdio-vizualnih vsebin. Dostop do vsebin je zgolj prva stopnja. Vsebinska je namreč celostna šele takrat, ko jo umestimo v prostor in čas in imamo na voljo dovolj podatkov, da odgovorimo na vseh pet znamenitih vprašanj: kdo, kaj, kdaj, kje in zakaj.

Viri in literatura

Viri

About EUscreen: <http://www.euscreen.eu/about.html> (Pridobljeno: 15. 3. 2012).

Dabrowska, Anna: A conversation about EUscreen: 8 Questions to Marco Rendina. (2011). http://blog.euscreen.eu/?page_id=2091 (Pridobljeno: 9. 3. 2012).

De Leeuw, Sonja: European Television History Online: History And Challenges. V: *Journal of European television history and culture*. Making Sense of

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Vanbuel: Building Virtual Exhibitions.

Digital Sources Vol 1, (2012), št. 1, str. 3–11. <http://journal.euscreen.eu/index.php/jethc/article/view/876/900> (Pridobljeno 4. 4. 2012).

Košti, Stoja: Interoperabilna prihodnost (2010). http://www.monitorpro.si/si/_detajl/?id=41186 (Pridobljeno: 5. 1. 2011)

Vanbuel, Mathy: Building Virtual Exhibitions with Video from European Archives (2012). http://news.media-and-learning.eu/files/Media-and-Learning_News_2012-04_EN.pdf#nameddest=euscreen (Pridobljeno: 13. 4. 2012).

Zusammenfassung

EUROPAPROJEKT EUSCREEN WER, WAS, WO, WANN UND WARUM

Das größte Problem der europäischen Fernseharchive ist der verbindungslose und unvereinbare Zugang zu audiovisuellen Inhalten. Wenn wir einmal die nationalen und europäischen Dimensionen

des europäischen Fernseherbes ganz verstehen wollen, ist die Beseitigung dieser Schwierigkeiten und der Zugang zu den Fernsehinhalten von zentraler Bedeutung. Die Digitalisierung ist ein Schritt in die richtige Richtung. Sie brachte eine größere Offenheit der Radio- und Fernseh- und Filmarchive. Jedoch ist der Zugang in Europa noch immer beschränkt vor allem aufgrund der Fragen der Technologie, der Autorenrechte und der Undefiniertheit der Daten. Aufgrund der ungleichen technischen Standards und der unterschiedlichen Metadaten scheint ein Austausch über die Grenzen noch immer unmöglich. Der Schutz des geistigen Eigentums und die weitere Verwendung der Inhalte verkomplizieren die ohnehin schon schwierigen Verhältnisse der Anpassung der audiovisuellen Archive noch zusätzlich und auf besondere Weise. Trotzdem steht das Europaprojekt EUscreen den Herausforderungen, die eine erneuerte archivarisches Denkweise, die Archive einem breiteren Publikum zu öffnen und das Archivmaterial aufzuwerten, darstellen, erfolgreich gegenüber.

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.2:003.074"13"

Prejeto: 3. 5. 2012

Seminar iz temeljnih zgodovinskih ved UNG 2010–2011 Listine druge polovice 14. stoletja

HANCA BLAŽKO

študent 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Lokavec 151, SI–5270 Ajdovščina
e-pošta: hanckaaa@yahoo.com

POLONA BUDIHNA

študentka 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Čuklja 1, SI–5294 Dornberk
e-pošta: polona.budihna@gmail.com

IGOR IVAŠKOVIĆ

študent 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Volčičeva 27, SI–8000 Novo mesto
e-pošta: igor.ivaskovic@gmail.com

VLASTA KRIŽMAN

študentka 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Laze 29/A, SI–5290 Šempeter pri Novi Gorici
e-pošta: vk0412@gmail.com

HEDEJA MIKUŽ

študentka 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Kovk 5, SI–5273 Col
e-pošta: hedejamikuz@hotmail.com

JANA RIJAVEC

študentka 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Slomškova 1/a, SI–5270 Ajdovščina
e-pošta: rijavecj@gmail.com

VANJA SOSSOU

študent 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Via Monte Sabotino 10, I–34170 Gorizia, Italija
e-pošta: vanjasos@libero.it

SARA TERČIČ

študentka 3. letnika Kulturne zgodovine na UNG
Podgozd 5, SI–5252 Trnovo pri Novi Gorici
e-pošta: sara.tercic@gmail.com

uredil **MATJAŽ BIZJAK**

dr. zgodovinskih znanosti, višji znanstveni sodelavec, ZIMK ZRC SAZU
Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana
e-pošta: mathaz@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek prinaša edicije osmih srednjeveških listin, ki so jih izdelali študentje tretjega letnika kulturne zgodovine na UNG v okviru seminarja iz temeljnih zgodovinskih znanosti. Listine so objavljene v skladu s sodobnimi ekdotičnimi načeli in opremljene s krajšimi vsebinskimi komentarji, povzetimi po nalogah, ki so bile izdelane v okviru seminarja.

KLJUČNE BESEDE: listine, srednji vek, ekdotika, temeljne zgodovinske znanosti

ABSTRACT

*SEMINAR ON BASIC HISTORICAL SCIENCES, UNIVERSITY OF NOVA GORICA 2010–2011
DEEDS OF THE SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY*

In the article, eight medieval deeds are published. The work was carried out by third-year students of cultural history at the University of Nova Gorica as part of their course on basic historical sciences. The deeds are published in accordance with contemporary ecdotic rules and accompanied by short commentaries from papers presented at the mentioned seminar.

KEY-WORDS: deeds, Middle Ages, ecdotics, basic historical sciences

Uvod

Ob sklepu drugega cikla predavanj iz temeljnih zgodovinskih znanosti na Oddelku za kulturno zgodovino Univerze v Novi Gorici objavljamo rezultate seminarskega dela študentov tretjega letnika. Tovrstna praksa je imela pri študentih pozitiven odziv in kaže tako tudi nadaljevati. Izbira ekdotike kot povezovalnega elementa in posledično praktičnega preizkusa znanj, pridobljenih v okviru predavanj iz paleografije, diplomatike, kronologije, heraldike, sfragistike in historične topografije, se je izkazala za posrečeno formulo. Vsestranskost, ki pride do izraza že pri manj obsežni in zelo jasno usmerjeni nalogi – pripravi originalne listine za objavo – na razmeroma neprisiljen način aktivira potrebo po samostojnem inventivnem delu, ki v obstoječem študijskem procesu nima dovolj velikega poudarka.

Naloga, ki so jo študentje pripravljali individualno ob podpori skupnih konzultacij v predavalnici, je vključevala standardno transkripcijo vira z registrom in znanstvenim aparatom (zunanjje značilnosti originala, morebitne predhodne obravnave, opis pečata in potreben komentar v opombah), datiranje, osnovno diplomatsko analizo in krajši vsebinski komentar. Vse obravnavane listine so v hrambi Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani, kjer so jih študentje po že utečeni praksi v okviru informativnega obiska v sklopu predavanj imeli priložnost videti v originalu in tudi opraviti del

raziskave (opis pečata, branje na kopiji teže razpoznavnih mest).¹

Tema tokratnega seminarja, Listine druge polovice 14. stoletja, je logično nadaljevanje začrtanih smernic (prim. prispevek v *Arhivih* 34/1 (2011), str. 105 ss), v skladu s katerimi je v sklopu seminarja predvidena obravnava raznovrstnega poznosrednjeveškega listinskega gradiva, in sicer postopno, v intervalih, ki obsegajo petdesetletna obdobja. Pri izbiri konkretnih listin so bili kolikor je bilo mogoče upoštevani znanju študentov primerna zahtevnost pisave, jezik in okvirna dolžina. Med originalnimi dokumenti je tako rekoč nemogoče nabrati t. i. »šolske primere«, njihova zahtevnost je lahko le okvirno primerljiva. Prav tako je potrebno vzeti v zakup dejstvo, da naloga v posameznih ali celo v večini primerov presega zmožnosti študentov začetnikov, saj šele spoznavajo delo z arhivskimi viri. Cilj seminarske naloge torej ni bolj ali manj popoln izdelek, temveč uvajanje v samostojno delo pri ediranju srednjeveških virov. Objava četudi korigiranih rezultatov seminarskega dela osmišlja bistvo ekdotike, to pa je pripraviti in dati na voljo vir širši strokovni javnosti. Pri tem ne dvomimo, da tudi tovrstna objava z vsemi omejitvami ne bo ostala povsem brez koristi za stroko. Tu objavljeni teksti so korigirane različice (mentor)

¹ Iskrena zahvala gre Juretu Volčjaku in dr. Andreju Naredu, ki sta priskrbeli kopije dokumentov in omogočila seminarsko delo v prostorih Arhiva Republike Slovenije.

z dodanimi dorzalnimi noticami, ki zaradi specifičnosti novoveških pisav, le v manjši meri obravnavanih v sklopu predavanj, niso bile predmet seminarских nalog. Prav tako so kratki vsebinski komentarji v sklopu listinskega aparata, ki temeljijo na besedilu seminarских nalog, ustrezno (nekje bolj, nekje manj) prirejeni in dopolnjeni.

Objava zajema osem originalnih listin, izstavljenih med letoma 1353 in 1393. V izboru so zastopani zapisi različnih pravnih dejanj: dedna pogodba (št. 3), odpoved dediščini (št. 1 in 4), podelitev posesti v fevd (št. 2) oziroma reverz zanjo (št. 6), podelitev odvetništva (št. 6), obljuba o prezentaciji na župnijo (št. 8) in obljuba o zagotovitvi dote hčeri s priznanjem pravice določanja zakonskega partnerja gospodu (št. 7). V vseh primerih gre za pečatne listine, absolutno prevladujoče v poznem srednjem veku v obravnavanem prostoru, tipa *ego/ich* oz. *nos/wir*.² Med izstavitelji prevladuje nižje plemstvo, le v treh primerih gre za izstavitelje višjega ranga, in sicer vladarja (št. 5), cerkvenega kneza (št. 2) in svetno kneginjo (št. 1). Vse te listine sledijo za ta tip običajnemu zgoščenemu formularju s publikacijo, ki se

navezuje na intitulacijo in prek naracije prehaja na dispozicijo, najpomembnejši in daleč najobsežnejši listinski del; sledi koroboracija in povsem na koncu datacija. V okviru dispozicijskih formul obravnavanih listin je mogoče poleg pertinence formule (ali klavzule), ki je obvezni element vseh nepremičninskih transakcij, najti tudi dodatne, glede na tip dokumenta različne garancijske klavzule, na primer o zapadlosti voljenih posesti, če dedič umre brez potomcev (št. 1), zavarovanju preostalih posesti traditorja, ki niso izrecno navedene v listini (št. 3), o denarni ali pa realni odškodnini (št. 4 in 7) ob morebitnih zapletih ter skupek dodatnih natančnejših določil, ki regulirajo dano obljubo (št. 8).

Tu objavljamo še popravek k že omenjenemu prvemu prispevku v *Arhivih* 34/1 (2011), str. 105–117, kjer so zaradi težav s tipografijo nastale sistemske napake pri tisku nekaterih črk. To se nanaša izključno na objavljene tekste listin, kjer bi moralo namesto Å stati V , namesto İ W , namesto ö ö , namesto ù ü , namesto i f , namesto à ã in namesto £ v . Po nerodnosti je izpadlo tudi ime avtorice listine št. 5 Mateje Kregar Gliha (na str. 115).

Listine

1.

Grofica Katarina Goriško-tirolska, rojena Celjska, se zase in za svoje potomce odpoveduje vsem zahtevam do celjske dediščine v zameno za doto v vrednosti 1600 mark oglejskih pšenigov, izplačano njenemu možu Albertu III. Goriškemu.

1353 marec 29., Pazin.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4585.

Reg.: Thomas, Cillier Urkunden, št. 155, str. 368.

Dorž. not. (15. stol.): Wie sich grefin Kathrein von Gorcz vnd Tirol alles irs vetterlichen vnd mueterlichen erbs verzeicht. Tirol. 1343. Cilli.

Arb. sig.: № 22, Ladl 43.

Listina je primer odpovedi plemkinje vsem zahtevam do rodbinske dediščine po izplačilu dote njenemu soprogu. Ta dokument je izstavila Katarina, hči grofa Friderika I. Celjskega, ki je bila poročena z Albertom III., zadnjim predstavnikom istrske veje goriških grofov.³ Zakonca sta se po prejemu dote v višini 1600 mark oglejskih pšenigov odpovedala vsem zahtevam do celjske dediščine, razen če bi v listini omenjeni Katarinin oče Friderik I. ter njena brata Ulrik I. in Herman I. umrli brez potomcev. Samo v tem primeru izumrtja Celjskih v moški liniji bi Katarina in njeni potomci obranili pravico do dediščine. Zgodilo pa se je prav nasprotno; Katarina je v zakonu z Albertom III. Goriškim ostala brez otrok.⁴ Po njegovi smrti se je leta 1377 ponovno poročila z Ivanom II., strežajem iz Waldburga. Iz poznejših dokumentov je vidno, da celjske obveznosti do Katarine, ki jih dokumentira ta listina, še v času Albertove smrti (1374) niso bile v celoti izpolnjene. Poleg tega je imel Herman I. določene neporavnane dolgove do umrlega goriškega grofa. Zato mu je razsodba, ki jo je v sporu med njim in Katarino podal avstrijski vojvoda Albreht III., nalagala izplačilo 1200 funtov dunajskih ali graških pšenigov, ki jih je Katarini v oporoki volil Albert III. Goriški. Spor se je dolgo vlekel, končal pa se je tako, da je Herman I. izplačal svoji sestri Katarini 3200 dunajskih funtov.⁵

² Redlich: *Die Privaturkunden des Mittelalters*, str. 122–123.

³ Štilh: Dežela Grofija v Marki in Metliki, str. 133.

⁴ Prav tam, str. 133.

⁵ Orožen: *Zgodovina Celja in okolice*, str. 137, 138.

Wir grefinn Katherey von Görzcz vnd Tyrol vnd vnser Erben veriehen mit disem brif vnd tün chunt, daz wir mit vnser lieben wirts graf Albrechts von Görzcz willen vnd gunst vnd mit vnser vreunt vnd dyenner rat vns verzeihen vnd verczigen haben an der stat vnd zu den czeiten, da wir es wol getün mochten vnd pilleich teten aller der ansprach vnd vordrung, dy wir gehabt haben oder haben solten hincz allem vnserm erb vnd herschaft, vest, leut vnd güt, swy daz genant ist, daz vnser lieber herre vnd vatter graf Fridrich von Cili vnd vnser lieb prüder graf Vlreich vnd graf Herman inne habent oder noch gewinnet vnd habent vns darumb cze haimstewer czu vnserm wirt dem vorgebant graf Albrechten geben sechtzehen hundert march Agleyer phenning, der wir gancz vnd gar gericht vnd gewert sein vnd süllen wir vnd vnser erben fürbaz dar vber dehainer rechten noch vordrung hincz in noch cze iren chinden nach cze allen iren nachchomen iehen noch haben an allein, des got emvell ob daz geschahe, daz si an chind verfühen so süll wir vorgebant grefinn Katherey vnd vnser chind alle dy recht haben czü dem egenauten erb vnd güt, dy wir czerecht vnd pilleich haben süllen. So veriehen wir vorgebant graf Albrecht von Görzcz alles des sich vnser wirtinne vorgebant grefinn Kathrey verczigen hat. Des verzeihen wir vns auch mit disem brif in allerer der weis als si sich verczigen hat, wand es mit vnserm willen vnd gunst vnd mit vnser vreunt vnd dyenner rat geschehen ist. Daz in daz staet vnd vnuerbrochen peleib vnd cze vrchünd der warhait geben wir in disen offen brif mit vnser paider vorgebant graf Albrecht vnd grefinn Katherey anhangenden insigeln versigelten. Des sint gezeugen: her Herrant von Göriach, her Maynhart von Razzek, Charell der Chrotendorfer, Lorencz von Hophenbach, Nickel von Stain, Raynprecht vom Perg, Herman von der Aynod, Dyeczel von Mospurch, vnd ander erber leut gnuck, di da pei gewesen sint. Der brif ist geben cze Mitterbuvch in vnsern vest in Hysterreich, da wir cze disen czeiten mit dem haus gesezzen sein. Daz ist geschehen nach Christes gebürd drewczehen hundert jar, darnach in dem drey vnd fünfczigstem jar, des vreytags in den oster veyertagen.

Dva viseča pečata na perg. traku: 1. okrogel konjeniški pečat v naravnem vosku, napis: ✠ S ALBERTI COM. GOR. ET TIROL. AQUIL. TRIDENTIN. BRIXIN. ADVOC. — 2. okrogel ženski grbovni pečat v rdečem vosku, v skodelici iz naravnega voska; v polju štita z grboma, desno celjski, levo goriški, napis: S. KATHERINE COMITISSE GORICIE ET TYROL(IS).

[Sara Teržič]

Pečat Katarine Goriške na listini 1353 marec 29, Pazin (ARS, Zbirka listin, št. 4585).

2.

Oglejski patriarh Ludvik I. podeli v fevd bratoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima polovico gradu Vrbovec, ki sta ga kupila od bratov Eberharda in Burkharda Vrbovških.

1360 marec 15., Št. Vid na Glini.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4180.

Reg.: Thomas, Cillier Urkunden, št. 214, str. 303.

Dorž. not. (15. stol.): Wie Ludwig patriarcha zu Aglei den kauff von Altenburg als ein lehen von den grauen von Cili verwilligt hat. Cilli. — *(16. stol.):* Lehnbrief pro Österreich § Agley pro Cili — *(18. stol.):* 1360, 15. märz.

Arh. sig.: № 24, Lädl 4.

Listina dokumentira podelitev nepremičnine v fevd. V poznem srednjem veku je bilo trgovanje s fevdnimi posestmi povsem običajna praksa. Predmet prodaje so predstavljale v fevd podeljene pravice do zadevne posesti, kar je nakup pogojevalo s fevdno podelitvijo seniorja. Predmet podelitve je bila v tem primeru polovica gradu Vrbovec, ki sta ga brata Eberhard in Burkhard Vrbovska prodala Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima. Ker je bil grad oglejski fevd, sta ob prodaji zaprosila patriarha Ludvika I., naj prodano posest podeli v fevd novima posestnikoma, to pa je patriarh storil s to listino.

Grad Vrbovec (Altenburg) stoji v občini Nazarje v Zgornji Savinjski dolini, pri sotočju rek Drete in Savinje. Ozemlje gospostva je do l. 1140 pripadalo Diepoldu iz Chagra, kasneje pa je spadalo pod oglejsko posest.⁶ Domnevamo, da je grad stal že v 12. stoletju, vendar natančnih podatkov, ki bi to potrjevali ni. Prva omemba gradu v listinah je iz leta 1248, ob koncu 13. stoletja pa je na gradu začel živeti Eberhard I, začetnik plemiške rodbine Vrbovških. Težišče njihovega delovanja je bilo širše gornjegrajsko območje, kjer so se poleg oglejskega vazalstva udinjali vsakokratnim lokalnim dinastom; Vovbrškim, Aufensteinom in nazadnje Žovneškim oz. Celjskim. Petdeseta in šestdeseta leta 14. stoletja so za Vrbovske pomenila vrh politične (zaradi zveze s Celjskimi in Habsburžani) in finančne moči. Delovali so kot poroki, posojali so denar, a jih je to kmalu pripeljalo do finančne zagate; med drugim so se zadolževali pri celjskih judih. Posest različnih vej rodbine so kupovali predvsem celjski grofje, ki so jih s tem postopno izrinili z gornjegrajskega območja. Zadolževanje Vrbovških se ni ustavilo, njihov položaj je strmo padal in naposled so jih razmere prisilile v postopno odprodajo rodbinskega gradu. To dokazuje objavljena listina. Tudi druga polovica gradu je v končni fazi pristala v celjskih rokah.⁷

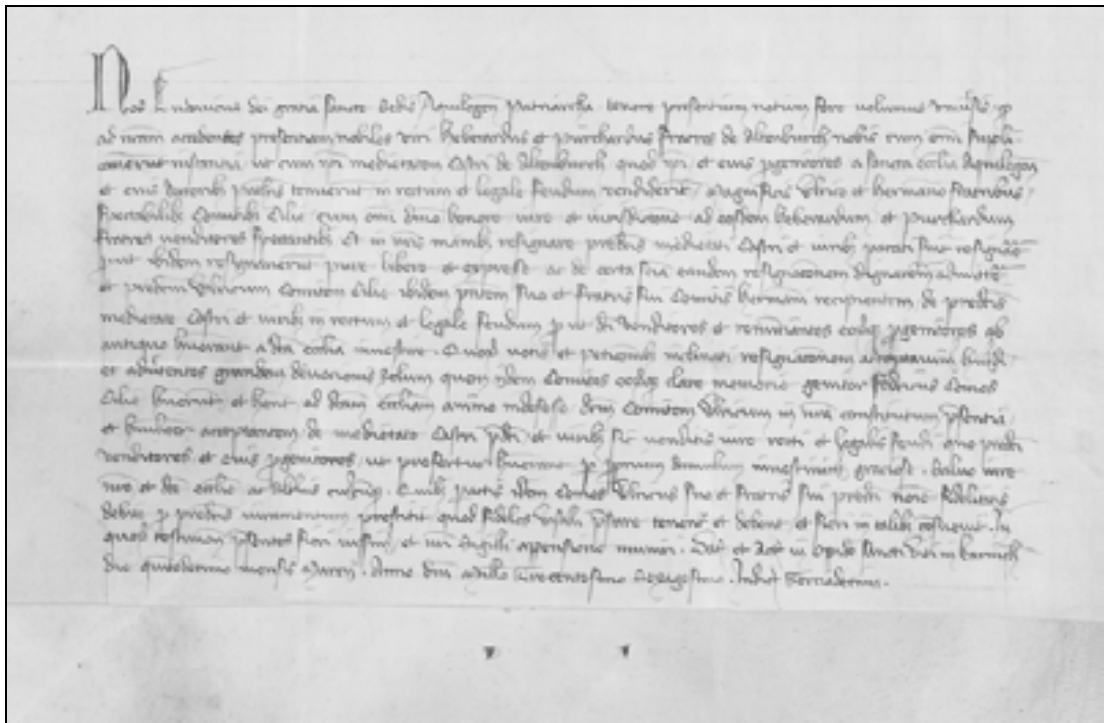
Nos Ludovicus dei gratia sancte sedis Aquilegensis patriarcha tenore presentium notum fore volumus universis quod ad nostram accedentes presentiam nobiles viri Heberardus et Purchardus fratres de Altenburch nobis cum omni supplicaverunt instantia ut cum ipsi medietatem castri de Altenburch quod ipsi et eius progenitores a sancta ecclesia Aquilegensis et eius rectoribus patriarchis tenuerunt in rectum et legale feudum vendiderint magnificis Vlrico et Hermano fratribus spectabilibus comitibus Cilie cum omni d(o)m(ini)o honore, iure et iurisdictione ad eisdem Heberardum et Purchardum fratres venditores spectantibus et in nostris manibus resignare predictis medietati castri et iuribus parati sint resignare prout ibidem resignaverunt pure, libere et expresse ac de certa scientia eandem resignationem dignaremur admittere et predictum Vlricum comitem Cilie ibidem presentem suo et fratris sui comitis Hermani recipientem de predictis medietate castri et iuribus in rectum et legale feudum prout dicti venditores et renunciantes eorumque progenitores ab antiquo habuerant a dicta ecclesia investire. Quorum notis et petitionibus inclinati resignationem acceptavimus huiusmodi et advertentes grandem devocionis zelum quem iidem comites eorumque clare memorie genitor Fedricus comes Cilie habuerunt et habent ad dictam ecclesiam animo indefesso dictum comitem Vlricum in nostra constitutum presentia et humiliter acceptantem de medietate castri predicti et iuribus sic venditis iure recti et legalis feudi, quo predicti venditores et eius progenitores ut prefertur habuerant per proprium annulum investivimur graciosae. Salvo iure nostro et dicte ecclesie ac alterius cuiuscumque. Quibus peractis idem comes Vlricus suo et fratris sui predicti nomine fidelitatis debite pro predictis iuramentum prestitit, quod fideles vasalli prestare tenentur et debent et fieri in talibus consuevit. In quorum testimonium presentes fieri iussimus et nostri sigilli appensione muniri. Datum et actum in oppido Sancti Viti in Karinthia die quintodecimo mensis marcii, anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo, indictione terciadecima.

Obešeni pečat ni ohranjen.

[Polona Budihna]

⁶ Kos: *Vitez in grad*, str. 396.

⁷ Prav tam, str. 397–399.

*Listina oglejskega patriarha Ludvika I. 1360 marec 15, Št. Vid na Glini
(ARS, Zbirka listin, št. 4180).*

3.

Eberhard Walsejski zapušča navedeno posest sorodnikoma grofoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima, če bi umrl brez moških potomcev.

1363 april 6., Slovenska Bistrica.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4603.

Reg.: Domenig, Die Grafen von Cilli, št. 41, str. 141.

Dorz. not. (15. stol.): Waldstain Weysenek. Wie her Eberhart von Walssee den grauen von Cili Waldstein vnd Weissenek vermacht hat. Walssee Cili gemachdb. Cili — (18. stol.): 6. april 1363.

Arh. sig.: CC, № 85, Ladl 42.

Dokument je primer dedne obljube. Z njo je Eberhard Walsejski svojima sorodnikoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima zapustil gradove Waldstein pri Gradcu, Hartneidstein v Labotski dolini in Weissenegg (Vivšnik) pri Velikovcu ter habsburško zastavljeno posest v Vojniku, Žalcu in Übelbachu pri Gradcu.⁸

Izvirno švabska rodbina Walsee (v virih jo najdemo tudi kot Wallsee, Walchsee, Walser, Wals, Wallssee, Waldze) se je v času Eberharda III., v drugi polovici 13. stoletja, usidrala na jugovzhodu rimsko-nemškega cesarstva. Njegovi potomci so zasnovali štiri linije na ozemlju Spodnje in Zgornje Avstrije ter Štajerske. Eni od njih s sedežem v Gradcu (ki pa je imela posesti tudi na Koroškem, Kranjskem in v Istri) je pripadal Eberhard VIII., v začetku 60-ih let 14. stoletja štajerski deželni glavar, ki je bil glede na letnico nastanka, intitulacijo in navajanja samih posesti identičen z Eberhardom, ki je Celjskim zapustil posest, omenjeno v tej listini. Bil je zadnji moški pripadnik graške linije Walsejcev in je dejansko še istega leta umrl. S Celjskimi je bil rodbinsko povezan preko svoje tete Diemute, ki je bila poročena z Friderikom I., očetom omenjenih Ulrika I. in Hermana I.⁹

⁸ Prim. Domenig: Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden, str. 90; Orožen: *Zgodovina Celja in okolice*, str. 200.

⁹ Krones: Walsee, str. 5–16.

Ich Eberhart von Walse ab der Steyermark vergich mit disem brief vnd tün chunt allen den, die in sehent, hörent oder lesent, daz ich angesehen han lieb vnd vreuntschaft, die ich zů den edeln meinn liben öheim graf Vlrich vnd graf Herman prüdern von Cyli ye vnd ye gehabt han vnd sew zů mir herwider vnd auch bedacht han erbleihe recht, die sew gehabt habent zů ettleiher meiner herschaft vnd güteren, die mich von meinm voderen angeuallen oder anerstarben sind, han ich in vnd iren erben vnd allen iren nachomen mit wolbedachtem müß vnd mit rat vnd gunst meiner pesten freunt vnd diener pey menien leben vnd do ich ez wol getün mocht, recht vnd redleich aufgaben, geschafft vnd gemachet also ob ich an sun stürbe, mein aygen vesten Waltstayn, daz gericht daselbs vnd allez, daz darzů gehöret vnd die verlehent vest Weizznek vnd Hertneydstain mitsamt den landgerichten vnd allez, daz darzů gehöret vnd die vesten vnd merkht, die sacz sind von meinen herren dem herczogen von Österrereich: Höhenek in dem Seuntal vnd Sachsenwartt, Sachsenueld vnd Vbelpach vnd auf dem gesnait vnd auf der Seccawer gt vnder Waltstayn vnd waz zů im allem gehöret, wie daz genant vnd gehaizzen ist oder wo ez gelegen ist; lewt vnd gütt, edel lewt oder vnedel, lehen vnd aygen, mit allen wörden, rechten, eren vnd nutzñ als ez mein voderen an mich pracht habent vnd ich ez in nucz vnd in gewer vncz auf heutigen tag gehabt han vnd als mein brief sagent, die mein vöderen vnd ich daruber gehabt haben vnd die ich in geantwurt han vnd han in daz allez ingeantwurt vnd sew gerüchleich gesaczt in nucz vnd gewer. Also daz si vnd ir erben vnd nachomen zů andern meinn guetern, di ich lazz, si sein aygen, lehen, secz oder swie si genant sind, furbaz chain wartung, nachuolgung noch vordrung haben schullen in dhainen wegen, wand si sich der genczlich verzigen habent an allz geuerde. Wer aber daz mir von vanchnuss oder von ander sach wegen der obgenanten vesten, saetz vnd gueter durft geschech, so mag ich sew verchafften vnd verseczn wem ich wil an alle ir vnd irrer erben irrung. Mit vrchund diczs briefs der versigelt ist mit meine vnd mit meins öheims des eltern Hertneyds von Pettaw anhangenden insigeln. Geben ze Fewstriz an pfincztag in den osterueyertagen, nach Christs gepurde dreuczehnhundert jar, darnach in dem drew vnd sechczgisten jare.

Dva okrogla grbovna viseča pečata na perg. traku: 1. pečat v zelenem vosku v skodelici iz naravnega voska; v polju grbovni štít – bruno – s čelado in perjanico, napis: ✠ S EBERH[ARD]I DE WALASSE. — 2. pečat v naravnem vosku; v polju grbovni štít s podobo lintverna, napis: ✠ S HERTNID[I] DE PETOVIA.

[Igor Ivašković]

4.

Elizabeta, vdova Henrika Planinskega, prepušča po svoji smrti grofoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima grad Planino z vsemi pritliklinami, na katerem ji pripada dožuljenska pravica bivanja, pri čemer mora grofoma na gradu po potrebi nuditi prenočišče.

1363 april 27., Planina pri Sevnici.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4199.

Reg.: Domenig, Die Grafen von Cilli, št. 42, str. 142.

Dorz. not. (16. stol.): Montpreis witib vmb Montpreis. Cili § kauf pro Cili. 1363 — (18. stol.): 27 april.

Arh. sig.: № 88, Läd 42.

Grad Planina je bil eden od petih glavnih fevdov krške škofije. Zgrajen je bil sredi 12. stoletja, Svibenski pa so postali njegovi lastniki ob koncu 13. stoletja. Last tega gradu je Svibensko-Planinskim prinesla težave z ambicioznimi gospodi Žovneškimi, saj je ležal na strateško zelo ugodni poziciji.

Okoli leta 1321 sta kot posestnika gradu nastopila brata Ulrik III. in Henrik II., ki sta posest upravljala skupno. Brata pa se kljub temu nista dobro znašla, kar zadeva gospodarjenje.¹⁰ Ambiciozna ženitna politika – Henrik II. je bil poročen z grofico Elizabeto Pfannbersko, Ulrik III. pa s Katarino Devinsko – ju je pahnila v krog zadolževanja, Elizabetino sorodstvo z Žovneškimi pa je bil tudi glavni razlog, da sta oba brata po letu 1329 hitro postala odvisna od te vplivne spodnještajerske rodbine.¹¹

Okoli leta 1334 sta si Henrik in Ulrik razdelila družinsko posest, med drugim tudi grad Planino. Tedaj je zadolženi

¹⁰ Kos: *Blesk zlate krone*, str. 288.

¹¹ Prav tam, str. 289.

Ulrik svojo polovico gradu prepustil v zastavo ženi Katarini kot protivrednost za njeno doto,¹² pet let pozneje pa jo je bil spričo dolgov primoran zastaviti Frideriku Žovneškemu, ki se je je po preteku zastavnega roka, 1343, zaradi nezmožnosti vračila dolga polastil.¹³ Tudi Henriku ni kazalo dosti bolje. Septembra 1345 sta morala z ženo Elizabeto svojo polovico gradu predati Frideriku, takrat že Celjskemu,¹⁴ v zameno pa sta prejela celjsko (nekoč Ulrikovo) polovico v doživljenjski fevd. Realno gospodarjenje s posestvom Planina jima je bilo omejeno na bivališče, pa še to bi izgubila, če bi dobila potomca. Ker potomcev nista imela, je Friderik obljubil, da bo smela Elizabeta do smrti živeti na podeljeni polovici. Friderik je v drugo polovico gradu naselil svoje gradiščane in uradnike.¹⁵

Henrik je umrl nekje v prvih mesecih leta 1363 in takrat je morala vdova Elizabeta priznati možjevo pogodbo z grofom Friderikom, ki pa je medtem umrl (1360). Tako je 27. aprila 1363 izstavila in pečatila pričujočo listino, v kateri je grofoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima priznala, da sta ji dovolila do smrti ostati na Planini. Gradiščanu celjskih grofov je zagotovila primerno bivališče na gradu. Kot je bilo dogovorjeno že pred nekaj leti, je morala zagotoviti tudi, da noben njen sorodnik ne bo posegel po tem premoženju. Potomcev pa tako ni imela.¹⁶ Dogodki pa so se odvijali v drugačno smer. Grofica Elizabeta je namreč, zaradi pritiska Celjskih in občutka ponižanosti, grad leto dni kasneje zapustila. Svibenskih tako po dobrem stoletju ni bilo več na Planini. Krški škofje so od takrat dalje grad redno podeljevali Celjskim grofom v fevd.¹⁷

Ich Elspett heren Heinrich von Mumpareys selig wltib vergich mit disem prif vnd tun chunt allen den, dy in sehent, horent oder lesent, vmb dy vrewntschafft vnd lib, dy dy edeln mein lib oheim graf Vlrich vnd graf Hermann pruder von Cili vnd all ir erben gen mir getan habent, also daz ich dy vest Mumpareis vnd waz darczu gehort, lewt vnd gut, gericht vnd vogtey oder wy es genant ist, als es mein egenanter wirt her Heinrich inn gehabt hat, inne haben sol vnczen an mein tod sam ander mein aigen gut, aber vnuerschummert. Han ich in gelobt vnd lob in auch mit disem prif vnd pinde mich sein auch pei mein treuen an aides satt. Wenn daz ist daz got vber mein leben gepeut vnd von diser welt schaide, daz dann dy egenanten mein oheim graf Vlrich vnd graf Hermann vnd iren erben dy vest Mumpareis mit alle dew vnd darczw gehort, lewt vnd gut, stoch vnd stayn gericht vnd vogtey oder wy es genant say, gesucht vnd vngesucht, alles ingeslozen, nichts ausgenommen, ledichleich vnd an allen chrig vnd irrung sol sein vnd an geuallen, sam ir rechts vnd an erstorbenes erb, wand sew recht darczw habent vnd auch darauf erbent vnd nymand ander als dy prif wol sagent, dy sew von mein egenanten wirt hern Heinrich darumb habent. Vnd sullen auch noch mugen zw der vrogenanten Vest Mumpareis vnd waz darczw gehort, wy daz genant ist meins egenante wirtes hern Heinrich noch mein vrewnt noch erben dhanin recht voderung noch ansprach nimermer haben noch gewninen in dhainen weg. Es mugen auch vnd schullen dy egenant mein lib oheim graf Vlrich vnd graf Hermann vnd ir erben in dy vrogenanten vest Mumpareis pehawsen vnd enthawsen wen si wellent vnd der selb purgraf wer der ist, der sol mir vnd in sweren mit der vest vnd mich in dy vest vnd auch darauz lazen, wenn ich sein pedarff zw meiner notdurft den egenanten mein oheim an schaden vnd sol ich dem purgrafen, wer der ist, zw den vest gewonlich purchut geben von meim gut als mans von alter dar geben hat. Es sol auch der purgraf mit allen meim gut nichts zeschaffen haben an mein willen. Vnd wer daz ich mich an den gelubden indert vergezze, welhen schaden das dy vrogenanten mein lib oheim oder ir erben nement, den sew pei iren trewen gesagen muge an all ander pewerung, den sol ich in gancz vnd gar ablegen an all chlag vnd widerred vnd an alles verzihen vnd sullen sew daz haben auf mir vnd auf mein trewen vnd auf alle dew vnd ich han. Mit vrchund dies prifs der da versigelt ist mit mein insigel vnd mit der erbern mann hern Perchtolds des Hebenstreits vnd mit Nikleins des Gallen von Sazz insigelen dy sew durch meiner pett willen an disen prif gehalten habent in an schaden zw ainer gezewgnuss der warhait. Geben ze Mumpareis am nasten phincztag nach sand Gorgen tag nach Christs gepurd drezehenhundert jar, darnach in dem drew vnd sechzigisten jar.

Trije viseči okrogli pečati v naravnem vosku: 1. ženski grbovni pečat z dvema ščitoma v polju, napis: ✠ S [E]LI[SA]BETHE [M]OMPRAYS. — 2. grbovni pečat, v polju ščit z rastočo škarnico, napis neberljiv. — 3. do nerazpoznavnosti obrabljen pečat, napis: [...]ERTOLDI [...].

[Hedeja Mikuž]

¹² Prav tam, str. 294.

¹³ Prav tam, str. 296.

¹⁴ Friderik I. je leta 1341 postal celjski grof.

¹⁵ Kos: *Blesk zlate krone*, str. 299.

¹⁶ Prav tam, str. 302.

¹⁷ Kos: *Vitez in grad*, str. 343.

5.

Cesar Karl IV. podeljuje Hermanu I. in Viljemu Celjskima odvetništvo nad benediktinskim samostanom v Gornjem Gradu.

1372 september 30., Brno.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4270.

Reg.: Böhmer-Huber, Die Regesten Kaiser Karl IV., št. 5139, str. 426; Orožen, Das Benediktiner Stift Oberburg, str. 144.

Dorz. not. (registrata) R. Johannes Lust. — (15. stol.): Vmb die vogtey ze Obrnburg. — (16. stol.): Wie kayser Fridrich dem gotzhaus ze Obernburg ir vogtey auf ewig zuestelt. Kaiser Karl verleicht den grauen von Cili dy vogthey des closters Obernburg. 1372. Lehenbrief pro Ostereich § Cili. Cili XXXII^a; (18. stol.): 1360, 15. märz.

Arh. sig.: LädI 4, № 118.

Institut srednjeveškega cerkvenega odvetništva je posledica bibličnega načela ločevanja duhovne in svetne sfere, ki je duhovnikom prepredčevalo pečanje s svetnim sodstvom. Posledično je vsaka cerkvena zemljiška posest potrebovala odvetnika iz vrst svetnega plemstva, ki je za cerkvenega posestnika opravljal pravne posle, seveda ne brez materialnih koristi.¹⁸

Odvetništvo nad gospostvom gornjegrajskega samostana je do sredine 14. stoletja pogosto prehajalo iz rok v roke. Do leta 1286 so ga izvajali Konjški, nato do izumrtja 1322 grofje Vovbrški, za njimi so ga podedovali grofje Pfannberški, leta 1337 pa ga je odkupil Friderik Žovneški.¹⁹ Žovneški-Celjski so odvetništvo nad samostanom obdržali do izumrtja, čeprav je občasno med njimi in samostanom prihajalo do nesoglasij; opat Ulrik je leta 1361 odvetništvo prepustil Habsburžanom. Sprememba vsekakor ni bila dolgotrajna, dobro desetletje pozneje je opat Nikolaj prezentiral Hermana I. in Viljema Celjska za samostanska odvetnika. Cesar je ugodil patriarhovi prošnji in s pričujočo listino 30 septembra 1372 potrdil Celjskima dedno odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom.²⁰

Wir Karl von gots genaden Romischer keiser zu allen czeiten merer das reichs vnd kunig zu Beheim, bekennen vnd tun kunt offentlich mit disem briue allen, den die yn sehent oder horent lesen, wann die edeln Herman vnd Wilhelm gefettern grauen von Cily vnsere vnd des reichs liben getrewen vnd ir vorfarn von alter her vncz bis in disen heutigen tage von den geistlichen den apten vnd conuents des closters von Obernburg sant Benedikten ordenes vnsern lieben andechtigen zu vogte desselben closters seiner lewte vnd gute erwelet sein, vnd sie auch die selbe vogtey in nucz vnd geweer herbracht haben vnd yn allweg lieb vnd gut von yn geschehen ist mitnamen, daz sie daz egenaut closter aus grozzer vnd vordeblicher schulde vnd schaden bracht haben, als wir des mit der geistlichen Niclas aptes vnd des conuents doselibst offenen briuen mit iren anhangenden insigeln eigentlicher vnterweiset sein. Des haben wir durch flessige bete der egenanten des aptes vnd conuents zu Obernburg vud getrewe dinste, die vns vnd dem reich die egenanten grauen von Cili vormals getan haben vnd teglich tun vnd sunderlich vff den wege, daz das egenant closter seine lewte vnd gute desterbas beschirmet werden vnd got für vns dester flaissichlicher beten mugen mit wolbedachtem mute mit rate vnser fursten vnd getrewen den egenanten Herman vnd Wilhelmen, iren erben vnd nachkomen grauen von Cili ewiglich, die vogtei deselben closters, seiner lewte, gute vnd zugehörungen ewiglich beuolhen vnd verlihen beuelhen vnd verleihen ouch mit krafft dicz briues vnd meynen vnd wellen von keiserlicher macht, daz die egenanten Herman vnd Wilhelm ir erben vnd nachkomen grauen von Cily dessleben closters seiner lewte, güter vnd zugehörung vogte sein vnd bleiben sullen vnd sie wider allermeniglich beschirmen verteidigen vnd vorwesen sullen vnd mügen in aller weise vnd masse, als sie das von alter vncz her in gewere herbracht haben. Mit vrkunt dicz briues versigelt mit vnserer keserlichen maiestat insigel. Der geben ist zu Brunne nach Crists geburte dreczehenhundert jare, darnach in dem czweyvndsibenzigsten jare an sante Jeronimi tage, vnser rliche in dem sibenzvndczwenzigsten vnd des keisertums in dem achczehendem jare.

¹⁸ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 116.

¹⁹ Pirchegger: *Untersteiermark*, str. 195–196; Kos: *Imago Iustitiae*, str. 33.

²⁰ Prim. Orožen: *Das Benediktiner Stift Oberburg*, str. 144.

Okrogel viseči pečat izstavitelja iz naravnega voska na pleteni vrvi, podoba: sedeči cesar, ki v rokah drži dva grbovna štita; v desnem cesarski orel, v levem čepki lev; napis: KAROLUS QUARTUS DIVINA FAVENTE CLEMENCIA ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS ET BOEMIE REX. Na zadnji strani protipečat v rdečem vosku; podoba cesarski orel. napis: JUSTE JUDICATE FILLI DOMINUM.²¹

[Vanja Sossou]

Protipečat cesarja Karla IV. na listini 1372 september 30, Brno (ARS, Zbirka listin, št. 4270).

6.

Hans Vipavski se v korist grofov Hermana II. in Viljema Celjskih odpoveduje posestim, ki jih ima v fevdu od oglejskega patriarha v zameno za izkazano milost in fevdno podelitev stolpa ob vodi v Spodnji Vipavi, ki ga je kupil od Viljema in Hansa Šteberskih.

1387 oktober 10.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4359.

Dorç. not. (16. stol.): Lehen revers vom Hansl von Wippach vmb den turn zu Nider Wippach. Cili lehenrevers. 1387. — (18. stol.): 10th October.

Arh. sig.: № 33, Ladl 40.

Listina dokumentira odpoved Hansa Vipavskega od vseh posesti, ki jih je imel v fevdu od oglejskega patriarha v korist Hermana II. in Viljema Celjskih. V zameno za to odpoved sta mu Celjska podelila v fevd stolp v Spodnji Vipavi, ki ga je odkupil od Viljema in Hansa II. Šteberskih. Stolp je bil v posesti Šteberskih že od tridesetih let 14. stoletja,²² razlog za prodajo pa je najverjetneje tičal v zadolženosti, v katero je na stara leta zabredel sicer poslovno uspešni Hans I. Sanacija dolgov je doletela njegova sinova Viljema in Hansa II., ki sta v ta namen med drugim prodala tudi v listini omenjeni vipavski stolp.²³

Glede fevdnega gospostva nad vipavsko posestjo ostaja nekaj negotovosti. Šteberski so pred tem namreč imeli spodnjevipavski grad v fevdu od oglejskega patriarha, zaradi česar ni povsem jasno, na kakšen način so ga Hansu Vipavskemu podelili Celjski grofje. Spričo intenzivne posestne dinamike v tem prostoru v drugi polovici 14. stoletja (v vlogi lastnikov obeh vipavskih gradov so se v tem času pogosto menjali oglejski patriarhi, Goriški, Celjski in Habsburžani)²⁴ bi bilo povsem možno, da je Hans ob nakupu stolp najprej prejel v fevd od patriarha, potem pa, ko se je na zahtevo Celjskih odpovedal patriarhovim fevdom v njihovo korist, so mu ga ti podelili nazaj kot sekundarni fevd.

²¹ Prim. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige*, str. 39, tab. 3/4.

²² Šumrada: Šteberski in njihova posest v srednjem veku, str. 49.

²³ Prav tam, str. 52.

²⁴ Kos: *Vitez in grad*, str. 243.

Ich Henssel von Wippach vergich öffentlich mit dem brif für mich vnd all mein erben, das ich den edeln wolgeborenen meinen gnedigen herren graf Herman vnd graf Wilhalm von Cili vnd iren erben durch der gnaden willen, die si an vns maniguelteiglich getan haben. Vnd darumb das sie mir vnd mein erben den Turn bei dem wasser ze Nydern Wippach, den ich von herren Wilhalm vnd hern Hans von Stegwerch chauft han, gelihen haben ze rechtem lehen aufgeben han vnd gib auch wissentlich auf mit dem brif alle die güter, die ich von dem patriarchtum ze Aglay zelehen han. Also wenn ain richtiger patriarch wirdet, das dann dieselben mein herren von Cili gen demselben patriarch aufrichten, das er in dann dieselben güter leih oder ir erben vnd ich vnd mein erben si dann furbasser von in vnd iren erben zelehen haben. Auch han ich in versprochen, das ich mit trewem dinst mein lebtag bei in bleiben sol vnd bei iren erben vnd sullen si gen mir tun vnd mich scherem als si andern iren diennern tun. Vnd sol auch der vorgenant Turn in vnd iren erben von mir vnd mein erben offen sein zu allen iren nötdürften an mein vnd meinen erben merchenlich scheden vnd des ze vrchud gib ich in den offen brif versigelten mit der erbern Otleins vom Turn zu den zeiten burkgraf ze Arlsperk vnd mit Niclenis vom Türen zü den zeiten der egenanten meinen herren von Cili kelner bayder aigen anhanguden insigeln, wann ich zu den zeiten aigens insigel nicht gehabt han, die si durch meiner fleissiger pet willen daran gehalten haben, in vnd iren erben an schaden, daründer ich mich verpind alles das stet ze haben vnd volfuren, das oben an dem brif geschriben stet. Der geben ist nach Kristi gepurt drewczehen hündert iar vnd darnach in dem sibem vnd achczigsten iare am pfincztag vor sand Gallen tag.

Dva okrogla viseča grbovna pečata v naravnem vosku: 1. v polju grbovni štít, kol s tremi šesterokrakimi zvezdami, napis: ✠ S OTTONIS . DE . TVRI. — 2. grbovni pečat, v polju štít, na katerem so upodobljene tri dlani, napis: ✠ S NICOLAI . DE . TVRNI.

[Jana Rijavec]

*Listina Hansa Vipavskega 1387 oktober 10
(ARS, Zbirka listin, št. 4359).*

7.

Hensel in Wilburga iz Weissenegga obljubljata grofu Hermanu II. in grofu Viljemu Celjskima, da bosta Wilburgini hčerki iz prejšnjega zakona, ko bo dopolnila 12 let, preskrbela doto v višini 100 funtov dunajskih ali graških pfenigov, s katero jo bosta grofa lahko omožila po svoji volji.

1390 julij 27., Celje.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4376.

Dorz. not. (16. stol.): Weisenekers vnd seiner hausfrau verschreibung von wegen ir tochter. Cili. 1390. — (18. stol.): 27th July.

Arh. sig.: № 53, Lndl 45.

Listina predstavlja zanimiv dokument ministerialnega prava. Eden bistvenih elementov ministerialnega statusa je bila osebna nesvoboda. Nižje plemstvo v vzhodnoalpskih deželah se je takšnega statusa večinoma otreslo z različnimi deželnimi privilegiji v teku 13. in 14. stoletja.²⁵ Pri tem je bilo v nekoliko izjemnem položaju celjsko plemstvo, ki od svojih gospodov ni bilo deležno podelitve svoboščin in je kazalo določene znake nesvobode še ob koncu 14. stoletja. Eno od področij, na katerih se je kazala osebna nesvoboda, je bilo sklepanje zakonske zveze. Pravica odločanja je bila v tej zadevi pridržana gospodu. Kot kaže obravnavani primer, so bili celjski grofje še ob koncu 14. stoletja zmožni izkoristiti pravico nadzora nad poročnimi zvezami svojega nižjega plemstva. Ker gre za mladoletno hči vnovič poročene matere, morda lahko vlogo gospoda (celjskih) v dokumentu razumemo tudi kot vlogo varuha interesov delno osirotelega otroka. Očim se je (skupaj s soprogo) moral zavezati, da bo vzgajal in vzdrževal deklco dokler ne dopolni 12 let in ji potem zagotovil doto, s katero jo bosta lahko celjska grofa omožila (in s tem preskrbela) po svoji volji.

V oči bode nižjeka starostna omejitev za sklepanje zakonske zveze. V srednjeveški plemiški družbi je prevladovalo materialistično gledanje na zakon, zaradi česar so se za poroko odločali zelo zgodaj. Do takih porok je prišlo predvsem, če je oče zgodaj umrl. Skrbnik oziroma varuh je v takem primeru hotel hitro poskrbeti za otroka. Na tak način se je otresel težav z iskanjem ustreznega ženina oziroma neveste. Vendar je pri takem dejanju potreboval formalno potrditev mladoletnih otrok. Kanonsko pravo je že v 12. stoletju obravnavalo dvanajstletne deklice in štirinajstletne fante kot sposobne za sklenitev zakonske zveze.²⁶

Ich Hensel von Weizzennek vnd ich Wilburg sein eliche wirtinn vegehen offentlich mit dem brif fur vns vnd vnser erben, daz wir den edeln wolgeborn vnseren gnedigen herren graf Hermann vnd graf Wilhalm vetteren von Cili vnd iren erben gelobt vnd versprochen haben, loben vnd versprechen auch bei vnsern trewn vnd verpinden vns, sein auch mit dem brif, wenn daz geschicht, daz N. mein egenanten Wilburgen tochter, die ich mit meinen vorderen mann Hainczlein seiger han, zwelf iar alt wirdt, daz wir ir dann geben vnd aussrichten sülln hundert pfunt guter Wiener vnd Greczer pfening oder ander munz, da fur die in dem land gib vnd gäb ist, die als uil brniget, damit sei die obgenanten vnseren hern von Cili bestaten vnd verheiraten mügen nach iren gnaden. Wir sullen auch die egenante N. Hainczleins tochter die weil inne haben vnd getrewlichen ziehen vnd sei nicht bestaten vnd verheiraten an der obgenanten vnseren herren von Cili vnd ir erben wissen vnd willen. Tet wir des nicht, welhen schaden des die obgenanten vnseren herren von Cili nemen, den sullen wir in gelten vnd ablegen. Vnd daz sullen si haben auf vns ze vnsern trewn vnd auf alle dew vnd wir haben vnd sullen vnd mugen si sich selb dauon aussrichten wenn si wellen an all klag. Vnd des ze vrchund geben wir in diser brif beisigelten mit der erbern mann Hannß des Haller, darvnder ich obgenante Hensel von Weissennek vergihe, so vergih ich obgenante Wilburg vnder Perters von Märenberch Insigel vnd zu merer geczewgnusse mit Hannß des Steyrer vnser obgenanten hern von Cili kuchenmaister auch anhangunden insigel, die all drei ire insigel durch vnser fleissiger pet willen daran gehencht habent, in vnd iren erben an schaden. Vnd darunder wir uns verpinden alles daz stet ze haben vnd volfurnen, das an dem brif geschriben stet, wann ich obgenate Hensel vnd ich Wilburg zu den zeiten aigen insigel nicht hetten. Geben ze Cili nach Christi geburd drewczehen hundert iar vnd in dem newnczigisten iar an mittichen nach sand Jacobs tag.

²⁵ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 122–124.

²⁶ Kos: *Blesk zlate krone*, str. 275.

Trije okrogli viseči pečati: 1. v naravnem vosku, podoba: čelada s perjanico, napis: ✠ S [I]O[H]ANNIS . HALLER. — 2. grbovni pečat v naravnem vosku, v polju štít z navzdol obrnjenim drevesnim listom, napis: ✠ s . petri . de . windischgrecz. — 3. grbovni pečat v zelenem vosku v skodelici iz naravnega voska, v polju štít z drugim kvadratom, napis: ✠ S . IOHANNIS . STEIRARII.

[Hanca Blažko]

8.

Friderik Čušperški potrjuje, da mu je Herman II. Celjski zaradi zveste službe obljubil podeliti župnijsko cerkev v Šentrupertu pri Mokronogu, takoj ko bo prosta.

1393 marec 13., Celje.

Orig. perg. v ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4380.

Dorz. not. (16. stol.): Zoblsperger revers vmb S. Rueprechts pfarr bey Nassenfueß. Cili. 1393. — (18. stol.): 19th März.

Arh. sig.: № 18, Ladl 39.

Listina dokumentira primer izvajanja patronatskih pravic za župnijo Šentrupert na Dolenjskem. Institut patronata izhaja iz predhodnih lastninskih pravic do določene cerkve in se je odražal predvsem v pravici do prezentacije župnika, katerega potrditev je bila pridržana škofu.²⁷ Šentruperski patronat je pripadal oglejskim patriarhom, ki pa so ga podeljevali naprej svojim vazalom. Med njimi so izstopali grofje Celjski. Njim, točneje Hermanu II. je patriarh Janez V. za njihove zasluge po predhodnem privoljenju papeža Bonifacija IX. podelil cerkveni patronat nad petimi župnijami, med njimi tudi nad šentrupersko. Dobil je dovoljenje, da on in njegovi nasledniki v teh cerkvah, ki so pripadale oglejskemu patriarbatu, izbira sposobne in poštene duhovnike za dušno delo in upravljanje župnije. Patriarhov privilegij je grofju Hermanu Celjskemu potrdil leta 1415 papež Janez XXII.²⁸

V obravnavani listini je Friderik Čušperški naznanil Hermanovo obljubo, da bo njemu oziroma njegovima sinovoma Frideriku in Juriju podelil župnijsko cerkev v Šentrupertu ko bo ta prosta, pod pogojem, da ga bodo za to prosili. Iz Hermanove obveze, da bo v tem primeru tudi zaprosil patriarha za potrditev, je sklepati, da govori listina o prezentaciji katerega od Čušperških za šentruperskega župnika. Iz skopih poznanih virov za enkrat ni mogoče ugotoviti, če je do takšne prezentacije res kdaj prišlo; vsekakor ne pred letom 1411, ko se v Šentrupertu še omenja stari župnik Wulfing.²⁹

Ich Fridreich von Zobelsperg vergich offentlich mit dem brif für mich vnd all mein erben, das mir der edel wolgeboñn mein gnediger her graf Herman von Cili hauptman in Krain von besundner gnaden vnd auch duurch der getrewen dinst willen, die ich im getan han vnd noch hinfür mitsambt meinen kinden chünftiglich tün sol, die genad getan hat vmb die pfarkirchen zu Sand Rüprecht bey Nassenfuezz gelegen, die von im vnd seinen erben zelegen ist. Nach den gnaden, die im vnd seinen erben mein herr der patriarch von Agley getan hat mit lehenschaft derselben vnd auch andrer kirchen vnd die vnsrer hailiger vater der pabst von Röm bestetigt hat, als die brif laßtend, die mein genanter herr von Cili vnd sein erben darumb haben, also wenn dieselb kirch zu Sand Rüprecht ledig wirdet, vmb wñ ich oder mein zwen sün Fridrich vnd Jörg, die yeztünd leben, denn bitten demselben sol der egenant mein herr von Cili oder sein erben die vorgnant kirchen verleihen sündertlich an verzihen vnd an widered durch meiner oder meiner sün Petter willen in der mazz, als si sein gewalt haben vnd als ez in iren briefen begriffen ist, die si von vnserm hailigen vater dem pabst von Röm vnd von meinem heren dem patriarch darumb haben. Vnd sullen auch si dem egenanten vnserm herren dem patriarch alzeit darumb schreiben vnd in bitten, das er denselben darumb ich oder mein genant sün gepeten haben zu der vorgenanten kirchen confirmir vnd bestetig. Vnd sullen si daz tün als oft ez ze schulden chümbt vnd als oft die vorgenanten kirch ledig wirdet, die weil ich vnd mein sün Fridreich vnd Jörg, die ich yeczünd han leben. Vnd sol auch ie alzeit der eltist vnder vnser bitten, wenn ez zu schulden chümbt von anem aus den andern angeuerd. Vnd wenn auch ich vorgenanten Fridreich von Zobelsperg vnd mein zwen sün Fridreich vnd Jörg, die yecz lebendig sein, mit dem tod abgen, so sol der vorgenant mein herr von Cili vnd sein erben von der vorgenant gnad vnd kirchen wegen genczlich vnd gar ledig vnd lozz von andern vnsern erben furbasser sein. Vnd sol auch der brif, den er mir vnd meinen zwayen sün darumb geben hat tod vnd ab sein vnd dhein kraft mer haben

²⁷ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 114.

²⁸ Steklasa: *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, str. 44–46.

²⁹ Prav tam, str. 47; Koblar: *Drobtinice iz furlanskih arhivov*, IMK 3, str. 198.

als ez auch in demselben brif eigentlich begriffen ist. Mit vrchund dicz brifs versigelt mit meinen aigen anchangunden insigel. Geben nach Christi gepürd drewczehen hündert iar vnd darnach in dem drew vnd newnczigisten jare, an mitichen vor Judica in der vasten.

Okrogel viseči pečat v zelenem vosku v skodelici iz naravnega voska na perg. traku, podoba: ščit s poševno prečko; napis:
✠ S. FRIDRICI DE CZOBELSPERCH.

[Vlasta Križman]

Viri in Literatura

Viri

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

Zbirka listin (ZL).

Objavljeni viri

Böhmer, Johann Friedrich – Alfons Huber: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV 1346–1378*. Regesta imperii VIII. Innsbruck 1877.

Domenig, Christan: »tuon kunt«. *Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden (1341–1456)*, tiskopisna disertacija. Klagenfurt 2004.

Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov. V: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 1 (1891), str. 1–38; 2 (1892), str. 30–92; 3 (1893), str. 16–27, 60–66, 101–109, 184–201, 244–252; 4 (1894), str. 13–30, 73–78.

Thomas, Christiane: Cillier Urkunden. Archivbehelf zu den durch das österreichisch-jugoslawische Archivabkommen betroffenen Beständen der Allgemeinen Urkundenreihe 1–4. V: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35 (1982), str. 348–364; 37 (1984), str. 362–375; 38 (1985), str. 356–369; 39 (1986), str. 290–305.

Literatura

Domenig, Christan: »tuon kunt«. *Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden (1341–1456)*, tiskopisna disertacija. Klagenfurt 2004.

Kos, Dušan: *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*, Thesaurus memoriae. Dissertationes 1. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Kos, Dušan: *Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku*. Zbirka ZRC 3. Ljubljana: Založba ZRC, 1994.

Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Krones, Franz: Walsee. V: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 41 (1896), str. 5–16 (spletna objava <http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Walsee>, stanje junij 2011).

Orožen, Ignaz: *Das Benediktiner-Stift Oberburg. Das Bistum und die Diözese Lavant II/1. Marburg: samozaložba*, 1876.

Orožen, Ignaz: *Zgodovina Celje in okolice I. Od začetka do leta 1848*. (= *Celjski zbornik* 1971, posebna izdaja). Celje 1971.

Posse, Otto: *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806*. Band 1. 751–1347. Dresden 1913.

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen historischen Kommission 10. München 1962.

Redlich, Oswald: *Die Privaturkunden des Mittelalters*. V: W Erben, L. Schmitz-Kallenberg in O. Redlich. *Urkundenlehre* III. Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte IV. München – Berlin: Oldenburg, 1911.

Schwanke, Robert: Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli (1341–1456). V: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, Erg.-Band 14 (1939), str. 411–422.

Steklasa, Ivan: *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana: samozaložba, 1913.

Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki. V: *Vilfanov zbornik: Pravo – zgodovina – narod*, str. 123–145. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

Šumrada, Janez: Šteberški in njihova posest v srednjem veku. V: *Notranjski listi* III, str. 47–60. Cerknica 1986.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Zusammenfassung

SEMINAR ÜBER HISTORISCHE GRUNDWISSENSCHAFTEN, UNIVERSITÄT NOVA GORICA 2010–2011 URKUNDEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 14. JAHRHUNDERTS

In dem Beitrag wird mit der Veröffentlichung der im Rahmen der Vorlesungen über historische Grundwissenschaften an der Abteilung für Kulturgeschichte der Universität Nova Gorica entstandenen Seminararbeiten fortgefahren. Die Praxis der Veröffentlichung stieß bei den Studenten auf eine positive Reaktion und sollte auch in Zukunft fortgeführt werden. Die Wahl der textkritischen Methode als Verbindungselement und in der Folge als praktische Überprüfung der erworbenen Kenntnisse im Rahmen der Vorlesungen aus Paläografie, Diplomatik, Chronologie, Heraldik, Sphragistik und historischer Topographie hat sich als gelungene Formel erwiesen.

Die von den Studenten individuell mithilfe gemeinsamer Konsultationen im Hörsaal vorbereitete Aufgabe schloss Standardtranskription der Quelle mit Regest und wissenschaftlichem Apparat (äußere Merkmale des Originals, eventuelle vorherige Behandlungen, Beschreibung des Siegels und erforderlicher Kommentar in Anmerkungen), Datierung, grundlegende diplomatische Analyse und kürzeren inhaltlichen Kommentar ein. Sämtliche behandelten Urkunden werden im Archiv der Republik Slowenien, Ljubljana, aufbewahrt, wo die Studenten nach schon gängiger Praxis bei einem informativen Besuch im Rahmen der Vorlesungen Gelegenheit hatten, die Urkunden im Original einzusehen und auch einen Teil der Forschungsarbeit (Beschreibung des Siegels, Lektüre schwerer erkennbarer Stellen auf Kopie) auszuführen.

Das Thema des diesmaligen Seminars, Urkunden aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, stellt die logische Fortführung der vorgezeichneten Leitlinien dar (vgl. vorherigen Beitrag in Arhivi 34/1, 2011, S. 105 ff.), gemäß derer im Rahmen des Seminars die Behandlung verschiedener spätmittelalterlicher Urkunden vorgesehen ist, und zwar schrittweise, in 50-jährige Zeiträume umfassenden Intervallen. Bei der Auswahl der konkreten Urkunden wurden der dem Wissen der Studenten angemessene Schwierigkeitsgrad der Schrift, die Sprache und die Textlänge weitgehend berücksichtigt. Unter den Originalurkunden ist es praktisch unmöglich, sogenannte »Schulbeispiele« zusammenzusuchen, ihr Schwierigkeitsgrad ist nur

aufs Ganze gesehen vergleichbar.

Genauso muss die Tatsache in Kauf genommen werden, dass die gestellte Aufgabe in einzelnen oder sogar in den meisten Fällen die Fähigkeiten der Studenten, die sich über die Arbeit mit Archivquellen erst ein Bild zu machen beginnen, übersteigt. Das Ziel der Seminararbeit ist somit nicht ein mehr oder weniger perfektes Ergebnis, sondern eine Einführung in die selbstständige Arbeit der Edierung mittelalterlicher Quellen. Die Veröffentlichung der zwar korrigierten Seminararbeiten entspricht dem Wesen der Textkritik, eine Quelle vorzubereiten und einem breiteren Fachpublikum zur Verfügung zu stellen, wobei nicht bezweifelt wird, dass auch eine derartige Veröffentlichung mit all ihren Einschränkungen nicht ganz ohne Nutzen für die Fachwelt bleibt. Die hier veröffentlichten Texte stellen von Seiten des Mentors korrigierte Varianten mit angefügten dorsalen Notizen dar, die aufgrund der Spezifik der neuzeitlichen, im Rahmen der Vorlesungen nur in geringerem Umfang behandelten Schriften nicht Gegenstand der Seminararbeiten waren. Die kurzen inhaltlichen, auf dem Text der Seminaraufgaben basierenden Kommentare im Rahmen des Urkundenapparates wurden ebenso (mehr oder weniger) entsprechend bearbeitet und ergänzt.

Die vorliegende Veröffentlichung umfasst 8 zwischen 1353 und 1393 ausgestellte Originalurkunden. In der Auswahl sind Aufzeichnungen verschiedener Rechtshandlungen vertreten: Erbvertrag (Nr. 3), Erbverzicht (Nr. 1 und 4), Verleihung eines Besitztums zu Lehen (Nr. 2) bzw. dessen Revers (Nr. 6), Verleihung der Vogtei (Nr. 5), Versprechen der Besetzung einer Pfarrstelle (Nr. 8) und Versprechen einer der Tochter zugesicherten Mitgift mit Zuebilligung des Rechts eines Herrn auf Bestimmung des Ehepartners (Nr. 7). In allen Fällen handelt es sich um Siegelurkunden vom Typ *ego/ich* bzw. *nos/wir*, die im Spätmittelalter in dem behandelten Raum absolut vorherrschen. Unter den Ausstellern überwiegen Angehörige des niederen Adels, nur in drei Fällen handelt es sich um Aussteller eines höheren Rangs, und zwar eines Herrschers (Nr. 5), eines Kirchenfürsten (Nr. 2) und einer Fürstin (Nr. 1). Alle Urkunden halten sich an eine für diesen Typ übliche knappe Form mit der *Publicatio*, die an die *Intitulatio* anschließt und über die *Narratio* in die *Dispositio* übergeht, den wichtigsten und dementsprechend umfangreichsten Urkundenteil; daran schließen die *Corroboratio* und ganz am Ende die Datierung an. Im Rahmen der Dispositionsformeln der behandelten Urkunden sind außer der betreffenden Formel (oder Klausel), einem uner-

lässlichen Bestandteil aller Immobilientransaktionen, auch zusätzliche, hinsichtlich des Urkundentyps unterschiedliche Garantieklauseln zu finden: betreffend den Verfall vermachter Besitztümer, wenn der Erbe ohne Nachkommen stirbt (Nr. 1), betreffend die Sicherung sonstiger, in der Urkunde

nicht ausdrücklich angeführter Besitztümer des Übergebers (Nr. 3), betreffend eine Geld- oder Realentschädigung im Fall von Komplikationen (Nr. 4 und 7) sowie eine Reihe zusätzlicher genauerer Bestimmungen, die ein gegebenes Versprechen regeln (Nr. 8).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 94(497.4Koper"1839/1918":37-053.5

Prejeto: 1. 10. 2012

Ustanovitev in delovanje koprskega vrtca ter dobrodelne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne

ZDENKA BONIN

doc. dr., arhivska svetovalka

Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriassov trg 1, SI-6000 Koper

e-pošta: zdenka.bonin@gmail.com

IZVLEČEK

V Kopru je bil po prizadevanjih odvetnika Antonia de Madonizze, grofa Francesca del Tacca in zakoncev (grofov) Francesca ter Marianne Grisoni leta 1839 ustanovljen dobrodelni vrtec (*Asilo di charità per l'infanzia*) za revne otroke od 3 do 6 leti starosti, leta 1859 pa še Dobrodelna ustanova Grisoni (*Pio istituto Grisoni*), ki je skrbela za vzgojo in izobraževanje otrok med 6 in 20 letom starosti.

KLJUČNE BESEDE: Koper, sirote, dobrodelni vrtec, Dobrodelna ustanova Grisoni

ABSTRACT

ESTABLISHMENT OF THE CHARITY KINDERGARTEN AND THE GRISONI CHARITY IN KOPER AND THEIR OPERATION UNTIL THE END OF THE FIRST WORLD WAR

In 1839, a charity kindergarten (*Asilo di charità per l'infanzia*) for poor children aged three to six was established in Koper due to the efforts of the lawyer Antonio de Madonizza, count Giuseppe del Tacco, count Francesco Grisoni and his wife Marianna Grisoni. In 1859, the Grisoni Charity (*Pio istituto Grisoni*) was also established with the aim to educate children aged between six and twenty.

KEY WORDS: Koper, orphans, charity kindergarten, the Grisoni Charity

Ustanovitev in delovanje dobrodelnega vrtca

Koprski dobrodelni vrtec je bil odprt 25. 11. 1839. Zasluge za njegovo ustanovitev so imeli odvetnik Antonio de Madonizza, grof Giuseppe del Tacco ter grofa Francesco¹ in Marianna² Grisoni. Francesco Grisoni mu je ob ustanovitvi dodelil 5000 goldinarjev, njegova žena pa leta 1841 še poslopje s pripadajočim vrtom. Ustanovo so z donacijami podprli tudi številni meščani.³ O vrtcu in drugih dobrodelnih ustanovah, ki so skrbele za koprskih revne otroke, je v svojih pismih poročal kapitularni vikar Jacopo Bernardi iz Pinerola (*vicario capitolare della diocesi di Pinerolo*), ki je leta 1847 v času štiridesetdnevnega posta obiskal mesto. V spremstvu Giuseppeja del Tacca je 18. marca obiskal vrtec, v katerega je bilo vključenih 42 deklic in 48 dečkov. Vsi so bili oblečeni v enako vrhnjo oblačilo. V obednici so jim postregli z mineštro, ki so jo otroci pojedli stoje.⁴

Ustanavljanje in delovanje vrtcev (*conservatorij infantili*) je s posebnimi navodili (npr. leta 1848) urejala tudi država. Vanje so sprejeli predšolske otroke, za katere iz kakršnihkoli vzrokov v času delovnega dne niso mogli skrbeti starši. Upravniki vrtca so morali imeti najmanj 24 let, izkušnje z

varstvom in vzgojo otrok, znati brati, pisati, računati, biti moralno neoporečni in poznati vero, biti zdravi ter prijetnega videza. Prednost so imeli tisti, ki so lahko predložili potrdilo o delu v javnih vrtcih. Sobe, ki so bile namenjene varstvu otrok, so morale imeti lahek dostop, možnost ogrevanja (peč) in biti prostorne, svetle in suhe. Meriti so morale od 80 do 100 kvadratnih čevljev, v višino pa najmanj 8 čevljev. Sprejele naj bi vsaj 20 otrok v starosti 3 do 5 let (na vsakega otroka naj bi prišlo 4 kvadratne čevlje prostora). Poleg gibalnih spretnosti niso smeli zanemariti tudi njihove vzgoje in intelektualnega razvoja. Učiti so jih morali pravilnega govorjenja (jasne in pravilne izgovorjave ter izražanja) in z igro ter igračami vzpodbujati njihov razvoj (dečki naj bi se igrali s figuricami vojakov in konjev, deklice pa s punčkami). S petjem, kratkimi molitvami in nauki katekizma so jih vzgajali v ljubezni do boga, staršev in soljudi. Odlok za odprtje vrtca je moral izdati škof, dovoljenje zanj pa c.-k. Namestništvo. Veljalo je tri leta, na osnovi prošnje pa so veljavnost dovoljenja za delovanje lahko podaljšali za enako obdobje. Nadzor nad ustanovo je imel škof, ki je za njen pregled lahko poslal svojega odposlanca, pregled pa so lahko opravljali tudi okrajni šolski inšpektorji in lokalni duhovniki. Od državnih oblasti sta v Trstu nadzor opravljala bodisi *Civico Magistrato* bodisi c.-k. policijska direkcija (*i.r. direzione di Polizia*), v drugih delih države pa sodišča in občine. Uprava je morala od staršev dobiti in hraniti krstni list otroka in potrdila o cepljenju.⁵

Zal je zaradi pomanjkljivo ohranjenega arhivskega gradiva malo podatkov iz prvih desetletij delovanja koprskega vrtca. Leta 1856 je bilo vanj sprejetih 80 otrok, prihodkov in odhodkov pa je imel za okoli 800 goldinarjev. Dobrodelna ustanova je dobro delovala do leta 1866, ko je bila zaradi vojne in epidemije kolere zaprta. Ponovno so jo odprli leta 1868, in čeprav se ji je zmanjšala javna finančna pomoč, je delovala do konca septembra 1870, ko je umrl njen dolgoletni direktor dr. Antonio Madonizza.⁶ Dokumenti o vrtcu in njegovem lastništvu so bili sestavni del sodne razprave ob Madonizzovi smrti,⁷ vendar je ohranjen le seznam

¹ Grof Francesco Grisoni, sin pok. Santa (13. 11. 1772–11. 12. 1841) je z večno ustanovo bodočemu vrtcu daroval 250 goldinarjev. V pogodbi, sklenjeni 25. 4. 1839 med njim in grofom Giuseppejem del Taccom, sinom pok. Antonia, je bilo določeno, da bo omenjeni denar vrtcu vsako leto v dveh obrokih izplačeval Tacco oz. njegovi dediči od vsote 5000 goldinarjev. Prvi obrok bo plačal 1. 11. 1839, naslednjega pa 1. 5. 1840 in nato tako dalje. Če vrtec ne bi bil ustanovljen, naj bi to vsoto namenili izplačilu dot. trem revnim dekletom (vsaki po 80 goldinarjev), ostanek pa župniku za stroške ob izboru deklet. Izbori naj bi bili v novembru, v maju pa naj bi dekletom izplačali dote. Za omenjeno vsoto 5000 goldinarjev je Giuseppe del Tacco zastavil svojo posest, hišo in kolonsko hišo v Ankaranu (SI PAK KP 83, a. e. 113, str. 106v–107v).

² Tudi Maria Anna, hčerka grofa Antonia Pola iz Trevisa, se je 29. 4. 1805 v Trevisu poročila s Koprčanom Francescom Grisonijem. 20. 3. 1809 se jima je rodil sin Santo Francesco Raimondo Pompeo, njuna hči Giuseppina pa se je poročila z grofom Antoniem Federicom Mittrovskym. S poročno pogodbo iz leta 1829 sta ji starša zapisala doto in izplačala njen del pripadajočega družinskega premoženja, s čimer se je strinjal tudi njen brat Pompeo (SI PAK KP 300, t. e. 12, a. e. 16).

³ SI PAK KP 7, t. e. 187, spis 331/1882 in SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 3.

⁴ Vikar je zapisal, da so nad ustanovo bedeli dr. Antonio Madonizza, Giuseppe del Tacco in Pietro Venier, pobudnik za njeno ustanovitev pa je bil grof Francesco Grisoni, ki je s testamentom mestu zapustil 500.000 frankov za šolanje revnejših otrok, da bi se lahko izučili poklica (Bernardi: *Lettere sull'Istria*, str. 45–46).

⁵ SI PAK KP 7, t. e. 15, spis 77/1848. Primerjaj tudi SI PAK KP 288, t. e. 8, a. e. 21.

⁶ Od ustanovitve leta 1839 dalje je bil edini direktor. Vrtec je po njegovi smrti ostal zaprt naslednja tri leta.

⁷ Odvetnik Antonio Madonizza je umrl v Poreču 1. 9. 1870 star 65 let. Med spisi ob zapuščinski razpravi po njegovi smrti je prijavljen tudi dolg 525 goldinarjev, ki ga je slednji imel do koprskega vrtca (SI PAK KP 77, t. e. 713).

Portret ustanoviteljev koprškega vrta in dobrodne ustanove za revne otroke zakoncev Marianne in Francesca Grisonija (PMK).

spisov, sami spisi pa manjkajo. Kmalu po njegovi smrti so na zasedanju občinskega predstavništva 21. 9. 1870 predlagali novo ureditev vrta. Dobrodelni vrtec, ki je bil dotlej privatna ustanova, naj bi spremenili v občinskega. S spremembo se je strinjal tudi občinski predstavnik dr. Gallo, izbrana pa je bila tričlanska komisija v sestavi dr. Augusto Gallo, dr. Zaccaria Lion in Giovanni de Manzini,⁸ ki je leta 1872 dala finančno poročilo, pripravljeno na dan zaprtja vrta (17. 9. 1870). Vrednost njegovega celotnega premoženja je bila ocenjena na 19.532,59 goldinarjev,⁹ nepobrani prihodki so znašali 773,72 goldinarjev, vrednost premičnin v vrtcu in torklji pa je bila ocenjena na 654,25 goldinarjev. Stroškov so imeli za 1077,72 goldinarjev, in sicer so za hrano Giovanniju del Taccu, Domenicu Marinazu, Pietru Rozzu in Francescu Rozmanu dolgovali 629,13 goldinarjev, delo pa so morali plačati tudi vzgojiteljicama Giovanni Stradi in Antonii Utel,¹⁰ upravnicii Antonii Garelli in služkinji Domenici Pesari. Do zaprtja je bilo v vrtcu okoli 30 otrok.¹¹ Komisija je pripravila tudi načrt za njegovo ponovno delovanje¹² in predvidene stroške poslovanja. Uči-

teljica naj bi letno prejela 150 goldinarjev plače (po 12,50 goldinarjev na mesec), oskrbnica 75,60 goldinarjev (mesečno 6,30 goldinarjev), služkinja pa 36 goldinarjev (3 goldinarje na mesec). Za zaposlene naj bi tako porabili 261,60 goldinarjev, ostanek v višini 309,75 goldinarjev pa za oskrbo 14 otrok. Dnevno naj bi za prehrano posameznega otroka porabili 7 soldov. Če naj bi od 309,75 goldinarjev letne rente v prvem letu za prilagoditev poslopja porabili 130 goldinarjev, bi lahko v vrtcu nastanili le 8 otrok. Prav tako so predlagali, da zaradi pomanjkanja učiteljskega kadra (imeli so le eno učiteljico) ne bi ločili dečkov in deklic, vrtec pa naj bi uredili po metodi priznanega nemškega pedagoga Friedericha Fröbla (1782–1852); otroke naj bi motivirali z igro in gibanjem na prostem. Opozorili so, da delovanje vrta lahko omogoči delo številnim materam, hkrati pa pozitivno vpliva na fizični in umski razvoj otrok in celotne družbe. Član občinskega predstavništva Giovanni Genzo je poudaril, da je 14 otrok, kolikor naj bi jih sprejeli v vrtec, premalo za revnejše prebivalstvo mesta, in predlagal, da vsoto predvidenih 130 goldinarjev, ki naj bi jih komuna prispevala za prenovno poslopja v tem letu povečajo na 300 goldinarjev.¹³ Sklenili so, naj bo javni vrtec pod upravo občine in naj ga čim hitreje odprejo.¹⁴

Podestat Cristoforo de Belli je 18. 4. 1873 izdal razglas o vpisu otrok v novoustanovljeni vrtec. Sprejeli naj bi 30 otrok, rok za prijavo pa je bil 26. april. Med pogoji za sprejem so bili navedeni: starost otrok med 3 in 6 leti, da so zdravi in doma iz koprške komune ter da so dejansko potrebni pomoči.¹⁵ Vrtec je bil slavnostno odprt 1. 5. 1873 ob 11.30. Podestat je ob tem poudaril, da je bil »koprski vrtec za vzgojo revnih otrok med prvimi v Italiji« ter da so ob že omenjenih dobrotnikih vrtcu denar podarili tudi posamezni Koprčani.¹⁶ Njegov pomen so poudarjali tudi tedanji izobraženci. Prof. Vincenzo da Castro, ki je imel 15. 10. 1873 predavanje o reformi vzgoje v dvorani javne šole z naslovom »*Il nuovo indirizzo delle Scuole popolari in relazione al Giardini d'Infanzia*«, je poudaril, da je

⁸ SI PAK KP 7, knjige, t. e. 82, a. e. 162, str. 222–223 in SI PAK KP 7, t. e. 97, spis 1622/1870.

⁹ Npr. hiša pri Izolskih vratih je bila ocenjena 6903,77 goldinarjev, hiša v predelu Vseh svetih 3315,11 goldinarjev, sosednja torklja 1325,31 goldinarjev, ustanovitveni kapital pa 5250 goldinarjev.

¹⁰ Ker sta obe pol leta prejemale plačo, čeprav nista delali, je komisija 2. 3. 1871 sprejela sklep o ukinitvi izplačevanja (SI PAK KP 7, t. e. 99, spis 417).

¹¹ SI PAK KP 7, t. e. 111, spis 2510/1872.

¹² O projektu ureditve vrta je v imenu komisije na zasedanju mestnega predstavništva 2. 11. 1872 poročal dr. Giovanni

de Manzini (SI PAK KP 7, knjige, t. e. 83, a. e. 163, str. 41, 44–46).

¹³ SI PAK KP 7, knjige, t. e. 83, a. e. 163, str. 41, 44–46 in SI PAK KP 7, t. e. 111, spis 2510/1872.

¹⁴ SI PAK KP 7, knjige, t. e. 83, a. e. 163, str. 68.

¹⁵ SI PAK KP 7, t. e. 113, spis 879/V.

¹⁶ Maria de Bartolomei je npr. prispevala 300 goldinarjev, Giuseppe del Tacco 400, grofica Marianna Pola-Grisoni je dala tedanje poslopje, Maria Volpi pa hišo in torkljo.

Register gojencev dobrodne ustanove Grisoni (SI PAK KP 498, t. e. 5).

koprski vrtec prvi v istrskih mestih.¹⁷ Poleg moralne podpore je ponudil tudi materialno pomoč t. i. društva za razširjanje vrtcev (*Società promotrice dei Giardini d'Infanzia*), ki ga je predstavljal, in sicer učne pripomočke in izučitev domače vzgojiteljice (*maestra*) v posebnih šolah (*scuole speciali*) v Milanu in Bergamu, ki jih je prav tako vodil.¹⁸

Med arhivskim gradivom je ohranjen tudi statut dobrodnega vrtca (*Asilo di carità*) iz leta 1881. Vanj so brezplačno sprejemali dečke in deklice iz revnih družin v starosti od treh do dopoljenih šestih let. Otroci so bili v vrtcu vse dneve v tednu, z izjemo praznikov. Dnevno so prejeli porcijo mineštre in kruh. Vzgojali so jih v verskem duhu, v ljubezni do družine in domovine, privzgojili so jim odnos do dela, reda in osebne higiene. Vrtec so vzdrževali z denarjem dobrotnikov in prihodki od posesti, ki so jih že posedovali. Upravo vrtca je sestavljala tričlanska direkcija (vsak član z nazivom

direktor), ki so jo izvolili na zasedanju občinskega zastopstva (*Rappresentanza comunale*) s 6-letnim mandatom. Po dveh letih je moralo zastopstvo izvoliti enega novega člana direkcije, ker je bil eden imenovan za 2 leti, drugi za 4 leta, tretji pa za šest let. Direkcija je morala pripraviti finančni načrt in zaključno poročilo, pripraviti najemne pogodbe, odobriti popravila in naročila, lahko je razrešila zaposlene (tudi vzgojiteljico, vendar je pravico dokončne razrešitve imelo občinsko zastopstvo) in jim odobrila prosti dan, določala urnik, sprejemala volila in darila. V primeru smrti dobrotnikov je morala poskrbeti za udeležbo otrok na pogrebu. Direkcija je bila podrejena občinskemu zastopstvu, ki je imenovalo ali razrešilo vzgojiteljice, potrdilo zaključni račun (finančni načrt in poročilo) in potrdilo morebitne spremembe statuta. Direkcija je morala voditi seznam sprejetih otrok, sprejemati pošto, varovati dokumente, sestaviti zaključne račune. Vrtec je moral na komunske stroške najmanj

¹⁷ V sosednjem Trstu je bil vrtec ustanovljen leta 1841. Njegov prvi direktor je postal Pietro Kandler (Fabi: *La carità dei ricci*, str. 101).

¹⁸ SI PAK KP 7, knjige, t. e. 83, a. e. 163, str. 237.

enkrat tedensko obiskati zdravnik.¹⁹ Direkcija je glede na letne prihodke odločala o številu sprejetih otrok, vodila register prijavljenih otrok s podatki o premoženjskem stanju staršev in na osnovi točkovanja izbirala najbolj potrebne pomoči. Sprejeti otroci niso smeli biti mlajši od 3 in starejši od 5 let. Ob dosegu starosti za vključitev v javno šolo so bili izpisani iz vrta. V vrtec so bili sprejeti le otroci, katerih domači so stanovali v mestu. Otroke so sprejemali enkrat letno, in sicer v novembru. Na družino je bil lahko sprejet samo eden od otrok, v posebnih primerih pa je direkcija odločala o vključitvi drugega otroka in tudi o času sprejema v vrtec. Za prijavo otroka v vrtec so morali starši dobiti rojstni list ter potrdilo o cepljenju in fizičnem zdravju otroka. Vrtec je bil v obdobju med 1. aprilom in 1. oktobrom odprt med 8. in 18. uro, drugače pa med 9. in 16. uro. Starši so morali otroke pripeljati točno ob uri, čiste in z robčkom za nos, prav tako pa jih niso smeli predčasno odpeljati iz vrta. V primeru zanemarjenosti (npr. če so bili otroci umazani, nepočesani) in večkratnega učiteljčinega opozorila so bili otroci najprej začasno odstranjeni iz vrta, lahko pa celo izključeni. Bolne otroke so iz vrta odstranili za čas do popolne ozdravitve in jih ponovno sprejeli šele z zdravniškim potrdilom. Sprejeti otroci so morali biti vedno pod nadzorom.

Vzgojiteljica je morala v vrtec prihajati pol ure pred predvidenim prihodom otrok, ni pa bila dolžna otroke sprejeti, če so prišli z več kot enourno zamudo. Vsak dan jih je morala poimensko vpisati v posebno knjigo, zapisati število manjkajočih in v kuhinjo sporočiti število prisotnih za obrok mineštre. Prisotnost je morala ob koncu meseca sporočiti tudi direkciji. V primeru kaznovanja je glede na težo prestopka lahko le začasno ločila posameznika od skupine in mu prepovedala sodelovanje pri telovadbi (rekreaciji). Pri težkih prestopkih je morala obvestiti direkcijo, strogo pa je bilo prepovedano telesno kaznovanje. V primeru 3-dnevne neopravičene odsotnosti otroka je morala o tem obvestiti direkcijo, ki je lahko začela postopek za izključitev. Brez dovoljenja ni smela manjkati dan ali več, od otrok ali njihovih sorodnikov pa ni smela sprejemati daril. Morala je biti prijazna do otrok in od svojih podrejenih (služinčadi) zahtevati spoštovanje določil statuta.

¹⁹ PAK hrani nekaj zvezkov o pregledih in zdravstvenem stanju prebivalstva (podatke je mogoče najti za nekatere učitelje, študente) koprskega okrajnega zdravnika Andrea de Manzoniya, vendar med njegovimi vpisi ni zaslediti podatkov o obiskih v vrtec.

Vrtec je imel še oskrbnico (*custode-cuoca*), ki je živela v vrtec in hkrati opravljala delo kuharice, ter služkinjo. Za svoje delo sta prejemali mesečno plačo, obe pa sta morali v primeru potreb pomagati vzgojiteljici, skrbeti za čistočo vseh prostorov in pohištva, ki so ga prejeli v dar, in zlasti kuhinje. Pomagati sta morali tudi izven vrta, če ju je direkcija prosila za to. Nista smeli kregati otrok ali jih drugače kaznovati. Od otrok ali sorodnikov nista smeli sprejemati daril, sicer sta bili lahko odpuščeni. Statut je občinsko predstavništvo potrdilo 9. 2. 1882.²⁰

V letih 1880 in 1881 sta bila v upravi vrta Luigi Sossich in podestat Pier'Antonio Gambini, sicer odvetnik.²¹ Andrea Bullo je 17. 2. 1882 občinsko zastopstvo obvestil o poslovanju vrta. Ta je leta 1881 deloval vse delovne dni, z izjemo nedelj in praznikov. V povprečju ga je mesečno obiskovalo 47 otrok,²² in sicer 24 fantkov in 23 deklic. Skupno so bili do konca leta v vrtec 567-krat (284-krat fantki in 283-krat deklice). Dnevna oskrba je za posameznega otroka znašala 3,52 solda oz. letno 456,04 goldinarja. Za plačilo zaposlenih, varstvo in obutev so letno porabili 895,63 goldinarjev, skupni stroški pa so znašali 1091,27 goldinarjev; prihodkov so imeli 1513,235 goldinarjev. V naslednje leto so prenesli 422,055 goldinarjev.²³

Med gradivom koprške komune so ohranjeni tudi finančni načrti in poročila vrta. Prihodke in stroške so vodili po posameznih postavkah. Iz poročil je razvidno, da so vseskozi poslovali pozitivno. Leta 1885 je vrtec od obresti in državnih obveznic, najemnin ter različnih drugih prihodkov prejel 972,21 goldinarjev, skupaj s presežkom iz prejšnjega leta pa je bilo v blagajni 1480,19 goldinarjev. Skupno so za plače, popravilo poslopja, kurjavo, hrano in obutev ter nepredvidene stroške porabili 1154,83 goldinarjev, tako da so v naslednje leto prenesli 325,36 goldinarjev.²⁴

²⁰ SI PAK KP 7, t. e. 187, spis 331/1882 in SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 3.

²¹ SI PAK KP 7, t. e. 187, spis 331/1882 in SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 3.

²² 20. 9. 1881 je bilo v vrtec 50 otrok (SI PAK KP 7, t. e. 187, spis 331/1882 in SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 3).

²³ SI PAK KP 7, t. e. 188, spis 553/1882.

²⁴ SI PAK KP 7, t. e. 213, spis 222/V.

Tabela 1: Prihodki in stroški koprskega dobrodelnega vrtca leta 1886.²⁵

prihodki	goldinarji	odstotek	stroški	goldinarji	odstotek
presežek iz l. 1886	325,36	21,39	davki	25,36	1,95
obresti in državne obveznice	620,29	40,77	plače in mezde	378,00	29,00
najemnine	30,00	1,97	živež	253,20	19,43
stalni mesečni prihodki	165,60	10,88	drva	100,80	7,73
prihodki od volil	100,00	6,57	popravilo stavbe	137,69	10,56
drugi prihodki	237,00	15,58	zavarovanje nepremičnin proti požaru	7,45	0,57
prihodki od živeža	43,12	2,83	ponovna investicija - vložek	316,62	24,29
			obutev	22,60	1,73
			različni in nepredvideni stroški	18,49	1,42
			porabljena hrana med letom	43,12	3,31
skupaj	1521,37	100,00		1303,33	100,00

Tabela 2: Prihodki in stroški koprskega dobrodelnega vrtca leta 1887.²⁶

prihodki	goldinarji	odstotek	stroški	goldinarji	odstotek
presežek iz l. 1886	218,05	18,97	davki	40,25	4,36
obresti in državne obveznice	429,34	37,36	plače in mezde	378,00	40,91
najemnine	30,00	2,61	živež	221,08	23,93
stalni mesečni prihodki	157,20	13,68	drva	83,75	9,06
drugi prihodki	278,11	24,20	popravilo stavbe	79,93	8,65
prihodki od živeža	36,55	3,18	obutev	26,40	2,86
			različni in nepredvideni stroški	58,05	6,28
			porabljena hrana med letom	36,55	3,96
skupaj	1149,25	100,00		924,01	100,00

Leta 1888 je vrtec obiskovalo 58 otrok, in sicer jih je 38 ostalo iz preteklega leta, 20 pa je bilo na novo vpisanih. Ob koncu leta jih je bilo v vrtcu le še 44, saj se jih je 13 vključilo v šolo, ena deklica pa je umrla. V koledarskem letu se je nabralo 11.161 vzdrževalnih dni, in zanje so skupaj z obutvijo in prehrano porabili 823 goldinarjev in 14 soldov oz. po 7,37 soldov na dan.²⁷

Tabela 3: Število otrok v vrtcu leta 1888.

	dečki	deklice	skupaj
Vpisani iz leta 1887	16	22	38
Sprejeti leta 1888	10	10	20
Skupaj	26	32	58
Izpisani zaradi odhoda v šolo	7	6	13
Umrli		1	1
Skupaj (ob koncu leta 1888)	19	25	44

²⁵ SI PAK KP 7, t. e. 218, spis 952/V.

²⁶ SI PAK KP 7, t. e. 231, spis 1072/V.

²⁷ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 202/V.

Med prihodki je velikokrat mogoče opaziti prostovoljne prispevke dobrotnikov (društev in posameznikov) in volila, kar nakazuje, da sta bila dobroteljnost ter čut za bolne in revne močno prisotna med ljudmi. Leta 1888 je npr. vrtec prejel 15 goldinarjev pomoči od tržaških filantropov (*a nome dei filantropi Triestini*),²⁸ tržaško društvo *Talia* pa je 6. oktobra 1895 v koprskem gledališču (*Teatro sociale di Capodistria*) v dobrodelne namene uprizorilo komedijo *L'Ingegno e la dote* avtorja Davida Chiossonaja. Od izkupička predstave (110,79 goldinarjev), ki si jo je pogledal 401 obiskovalec, so poleg stroškov za razsvetljavo, delavce, tisk (32,74 goldinarjev) 78,05 goldinarjev namenili koprski bolnišnici in vrtcu oz. vsakemu po 39,05 goldinarjev.²⁹

Dobrodne ustanove pa so tudi same skušale pridobiti čim več sredstev za svoje delovanje. Tako sta direkciji mestne bolnišnice in vrta leta 1888 koprsko občino zaprosili za dovoljenje za organiziranje tombole v korist obeh ustanov.³⁰ Podobno tombolo so organizirali tudi naslednjega 26. maja³¹ in leta 1890. Ustanovi sta morali plačati davek na dobiček in polovično vsoto od 10 % takse, ki jo je pobirala davkarja.³² Leta 1891 je bila tombola razpisana 20. 9. ob 17. uri.³³ Tega leta je prof. Domenico Steffè, Giovannijev sin, obema upravičencema kot zmagovalc prve tombole od nagrade 100 goldinarjev daroval 45 goldinarjev.³⁴ Darovanje premij v korist obeh ustanov je mogoče zaslediti tudi kasneje. Leta 1894 je Paolo Pizzarello v imenu svojega sina vrtcu predal 37 metrov blaga (*regatino*), bolnišnici pa 50 m bombažnega blaga.³⁵ Tombole so bile organizirane tudi v letih 1895,³⁶ 1896,³⁷ 1897,³⁸ 26. 6. 1889,³⁹ 1899,⁴⁰ 24. 6. 1900,⁴¹ 29. 6. 1901,⁴² 22. 6. 1902⁴³ in kasneje.

Na vrtec za revne otroke so se posamezniki spomnili tudi v svojih oporokah, drugi pa so mu v spomin na pokojne sorodnike, znance, sodelavce ali prijatelje darovali različne, običajno manjše vsote denarja. 18. 12. 1889 je na željo pok. grofa Girolama Francesca Rota njegova žena Teresa Rota, rojena Demori, iz Benetk, dobrodelnemu vrtcu poslala 100 goldinarjev,⁴⁴ za kar se ji je direktor Sossich zahvalil že 24. decembra.⁴⁵ Volilo v višini 100 goldinarjev, ki ga je vrtec prejel od 1. 11. 1889 dalje, je vrtcu dodelila tudi pok. Nicolina, vdova Antea de Gravisija, rojena Madonizza.⁴⁶ Iste leta je vrtec prejel tudi volilo v višini 200 goldinarjev po pok. Antonii Folegato,⁴⁷ dr. Pio Gravisij, ki je 12 let opravljal službo občinskega zdravnika, pa je za vrtec prispeval 50 goldinarjev, drugih 50 pa za koprške reveže.⁴⁸ Antonietta Pellegrini je v spomin pokojne sestre leta 1891 vrtcu darovala 100 goldinarjev,⁴⁹ enako vsoto pa tudi Nicolò in Polissena Lazzarini.⁵⁰ Več volil je vrtec prejel tudi leta 1894: v spomin pokojnega Francesca Schaffenhauerja je prejel 20 goldinarjev,⁵¹ volili v višini po 200 goldinarjev sta mu zapustila tudi Nicolò de Madonizza⁵² in Antonia Vissich,⁵³ naslednje leto pa so mu sodelavci pokojnega Luigija Luchesa namesto venca za njegov grob darovali 20 goldinarjev.⁵⁴ Leta 1896 je vdova Alba Bratti v spomin pokojnega moža bolnišnici in vrtcu darovala 100 goldinarjev,⁵⁵ sodelavci pokojnega Giulia Brussicha pa leta 1899 85 kron.⁵⁶ Giovanna Vescovo, roj. Zetto je leta 1901 na osnovi testamenta v imenu pok. brata dr. Antonia Zetta vrtcu in bolnišnici izplačala po 500 kron.⁵⁷ Namesto božičnih in novoletnih voščil in obiskov je 44 posameznikov vrtcu darovalo 204 krone.⁵⁸ Volila je mogoče zaslediti tudi kasneje. Tako je dr. Pietro Madonizza že s testamentom, sestavljenim 15. 11. 1906, po svoji smrti 1. 1. 1910 vrtcu zapustil 200 kron.⁵⁹

²⁸ SI PAK KP 7, t. e. 222, spis 264/V.

²⁹ SI PAK KP 7, t. e. 251, spis 2648/V, 2669/V, 2730/V in 1755/V.

³⁰ SI PAK KP 7, t. e. 222, spis 951/V. Po dopisu sodeč, je bila to verjetno utečena praksa.

³¹ Če bi bilo slabo vreme, bi tombolo prenesli da drug dan (SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 1029/V).

³² SI PAK KP 7, t. e. 235, spis 1072/V.

³³ SI PAK KP 7, t. e. 235, spis 1665/V in 2412/V.

³⁴ SI PAK KP 7, t. e. 231, spis 1072/V.

³⁵ SI PAK KP 7, t. e. 247, spis 1769/V.

³⁶ SI PAK KP 7, t. e. 251, spis 953/V, 1443/V in 1488/V.

³⁷ SI PAK KP 7, t. e. 255, spis 935/V in 1345/V.

³⁸ SI PAK KP 7, t. e. 260, spis 1263/V in 1637/V.

³⁹ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis št. 1029/V.

⁴⁰ SI PAK KP 7, t. e. 271, spis 1547/V.

⁴¹ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 3312/V.

⁴² SI PAK KP 7, t. e. 276, spis 1328/V in 1795/V.

⁴³ SI PAK KP 7, t. e. 280, spis 1262/V, 1720/V in 1743/V.

⁴⁴ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 3312/V.

⁴⁵ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 3365/V.

⁴⁶ SI PAK KP 7, t. e. 231, spis 512/V, 621/V. Tega leta so uvedli krone v razmerju 1 goldinar je 2 kroni.

⁴⁷ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis št. 1067/V.

⁴⁸ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis št. 3146/V.

⁴⁹ SI PAK KP 7, t. e. 235, spis 1558/V.

⁵⁰ SI PAK KP 7, t. e. 235, spis 647/V in 673/V.

⁵¹ SI PAK KP 7, t. e. 274, spis 52/V in 136/V.

⁵² SI PAK KP 7, t. e. 247, spis 692/V.

⁵³ SI PAK KP 7, t. e. 247, spis 629/V.

⁵⁴ SI PAK KP 7, t. e. 251, spis 451/V in 644/V.

⁵⁵ SI PAK KP 7, t. e. 255, spis 156/V in 255/V.

⁵⁶ SI PAK KP 7, t. e. 268, spis 1686/V in 1732/V.

⁵⁷ SI PAK KP 7, t. e. 276, spis 3773/V.

⁵⁸ SI PAK KP 7, t. e. 280, spis 1/V.

⁵⁹ SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 4, 24. 6. 1910.

Vrtec je imel malo zaposlenega osebja. Poleg treh direktorjev oz. upravnikov so v njem delovale tudi vzgojiteljice. Antonia Utel, ki je bila vzgojiteljica v vrtcu od leta 1841 dalje, je leta 1893 zaradi starosti in boleznih zaprosila za upokožitev in dosmrtno vzdrževanje v višini 240 goldinarjev.⁶⁰ Na njeno mesto so se javile Giovanna Vicentini, hči pok. Luigija, ki je istočasno zaprosila tudi za mesto kuharice za svojo mamo Caterino Visintini, rojeno Miani, Cristina Lupetina, Madalena Perini in Filomena D'Andri.⁶¹ Izbrana je bila Giovanna Vicentini, ki je kot vzgojiteljica in ekonomka delo nastopila 1. 9. 1893.⁶² Direktor Sossich jo je leta 1895 poslal na izpopolnjevanje v Gorico, v enega izmed tamkajšnjih vrtcev (*giardino fröbeliano*), kjer naj bi opravila tudi izpit za vzgojiteljico (*maestra giardinale*) na t. i. ženskem učiteljskem (*I. R. Istituto Magistrale femminile*). Potne stroške ji je kril vrtec, stroške nastanitve v višini 20 goldinarjev na mesec pa občina. Izpit iz 8 predmetov (verouk, pedagogika, praksa, jezik, prosto risanje, petje, telovadba) je pred petčlansko komisijo opravila 28. 6. 1895, mestna blagajna pa je za njeno izobraževanje porabila 90,46 goldinarjev.⁶³ Kot vzgojiteljica je bila v vrtcu zaposlena vsaj še do leta 1922. Čeprav so se v času prve svetovne vojne in v prvih dveh letih po njej zaradi pomanjkanja in visokih cen živil srečevali s težavami, je vrtec leta 1920 obiskovalo okoli 70 otrok. Za delovanje vrtca se je v imenu državnega združenja za pomoč krajem, ki so bili priključeni Italiji (*Opera Nazionale di Assistenza all'Italia Redenta*) zanimala tudi Clara Valli, pokrajinska inšpektorica za Julijsko krajino, ki mu je dodelila 300 lir pomoči na mesec.⁶⁴

Leta 1922 je vrtec imel 30.166,17 lir prihodkov, in sicer 1892 lir od obresti na aktivni kapital, okoli 288 lir od prostovoljnih prispevkov, 780 lir od najemnin, 9926,10 lir od dobrodelnih prispevkov občanov in društev, 3545 lir od donacij v spomin pokojnih, 142,50 lir od taks ter 13.591,77 lir iz različnih drugih prihodkov in prispevkov.⁶⁵ Za celotno delovanje vrtca so porabili 30.166,17 lir. Tega leta so bile v vrtcu zaposlene učiteljica Giovanna Vicentini z mesečno plačo 230 lir oz. od oktobra dalje 280 lir, pomočnica Lucia Paialich s 130 oz.

160 lirami plače ter služkinji Palmira Braulin ter Maria Zetto s po 65 oz. 80 lirami plače. Skupno so letno prejele 5680 lir. Za kurjavo in živila so porabili 3401 lir, za vzdrževanje poslopja 323,03 lir, v banko so vložili 11.726,20 lir, za vzdrževanje vrta (Benedetto Vattovaz in Andrea Norbedo) 136 lir, za vodo 40,40 lir, za *acquisto i titoli* 6896,10 lir, za druge stroške pa 1938,44 lir.⁶⁶

Delovanje dobrodelne ustanove Grisoni

Grof Francesco de Grisoni in njegova žena sta bila gotovo največja podpornika koprskih dobrodelnih ustanov, saj sta jim zapustila večino svojega premoženja.⁶⁷ Francesco je koprski mestni bolnišnici s testamentom zapustil v upravljanje hišo in 800 goldinarjev, za 12 deklet, ki jih je vzgajala njegova žena, pa je določil izplačilo dot v višini po 300 goldinarjev. Po smrti žene in njegovih dveh sester, ki jih je dosmrtno določil za dedinje dela premoženja, naj bi v njegovi hiši ustanovili zavetišče (*casa di ricovero*), v katero naj bi sprejeli toliko revnih otrok (polovico deklic in polovico dečkov), kot bi jih iz prihodkov premoženja lahko vzdrževali. Štirje naj bi bili doma iz Pirana, dva iz Novigrada, drugi pa iz Kopra (ti naj bi bili iz dobrodelnega vrtca). Otroke naj bi izbrali na osnovi župnikovega potrdila. Prednost naj bi imele sirote (*orfani*) med 6. in 10. letom starosti, gojenci pa naj bi v ustanovi ostali do 20. leta starosti. Dobrotnik je zahteval, naj jih vzgajajo v katoliškem duhu, jih naučijo brati, pisati in računati ter poskrbijo, da se izučijo za poklic, ki jim je najljubši. Zanje naj skrbi duhovnik, ki ga naj izbere škof. Dečke naj vzgajata dva učitelja, deklice pa učiteljici. Deklicam naj ob odhodu iz ustanove podarijo 100 goldinarjev. Škof naj izbere tudi upravnika premoženja in vodstvo, ki naj ga sestavljajo direktor (lokalni župnik) in dva predstavnika koprskih nobilov. Ustanovi je grof zapustil celotno premoženje z izjemo hiš, v katerih naj bi živele revne družine. Od omenjenega premoženja naj za njegovo dušo plačujejo vsakodnevno mašo, ki se je morajo udeleževati vsi oskrbovanci.⁶⁸

Njegova žena Marianna Poli Grisoni je 1. 7. 1842 določila večno ustanovo z ustanovitvenim kapitalom v vrednosti 29.000 goldinarjev (v kasnejšem dokumentu je navedeno 30.000 goldinarjev) za izplačilo 6 dot na leto za revna koprška dekleta in

⁶⁰ SI PAK KP 7, t. e. 243, spis 888/V. Omenjeno vsoto je prejela še vsaj do leta 1902.

⁶¹ SI PAK KP 7, t. e. 243, spis 1136/V.

⁶² SI PAK KP 7, t. e. 243, spis 2153/V in 2408/V.

⁶³ SI PAK KP 7, t. e. 251, spis 109/V, 653/V in 1841/V.

⁶⁴ SI PAK KP 7, t. e. 376, spis 2349 in t. e. 377, spis 2349 in 2846.

⁶⁵ Od tombole so npr. prejeli 1727 kron in 20 vinarjev, od prodaje vina pa 200 kron.

⁶⁶ SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 4.

⁶⁷ Verjetno je temu dejanju botrovala tragična smrt sina Pompea, ki je 15. 3. 1833 umrl v dvoboju v Milanu.

⁶⁸ SI PAK KP 300, t. e. 45, a. e. 10/3.

vdove v starosti med 20. in 24. letom.⁶⁹ Denar izbranih deklet so vložili v t. i. *Monte Marianna de Grisoni Pola*, dokler niso dopolnile 24 let starosti. Po preteku te dobe in po sklenitvi zakonske zveze so jim 100 goldinarjev izplačali takoj, 100 pa sedem mesecev kasneje. Ustanoviteljica je za upravnika imenovala Nazaria Bencicha, v primeru njegove smrti pa njegovega sina Pietra, v komisijo za nadzor (njen predsednik naj bi bil vsakokratni župnik stolne cerkve) pa dr. Giovannija Andrea de Manzoni, Giuseppeja del Tacca, Pietra de Venierja in dr. Antonia de Madonizzo.⁷⁰ V statutu je bilo določeno, naj vsakih pet let naredijo natančen obračun poslovanja in celoten neto višek kapitala nad ustanovitveno vrednostjo namenijo vrtcu, če ta preneha delovati, pa mestni bolnišnici. Do leta 1892 niso vrtcu izplačali ničesar. Čeprav je t. i. ustanovitveni kapital tedaj znašal ok. 39.460 goldinarjev, je komisija predlagala, da bi viške vrtcu izplačevali šele tedaj, ko bi kapital narasel nad vrednost 42.000 goldinarjev.⁷¹

Nastanek t. i. Dobrodne ustanove Grisoni (*Pio Istituto Grisoni*) – nekakšne sirotišnice – sta torej finančno omogočila grof Francesco de Grisoni in njegova žena Marianna. Dobrodna ustanova je bila ustanovljena z ukazom tržaško-koprškega škofa z dne 15. 11. 1858 št. 2447. Sprejemala je otroke revežev (deklice in dečke) v starosti od 6 do 20 let. S prihodki, ki jih je ustanova dobila od najemnin nepremičnin, vlaganja in posojanja denarja, solin ter drugih virov, so imeli gojenci preskrbljeno nastanitev, hrano in oblačila. Vzgajali so jih v verskem duhu, jih učili pisanja, branja in računanja ter izučili za poklic, ki so si ga izbrali. V ustanovi so lahko ostali do dopolnjenega 20. leta starosti. Ob odpustu so dekletom podarili 105 goldinarjev. Predsednik dobrodne ustanove je bil (vsakokratni) škof, ki je imel pravico imenovati upravni odbor (*consiglio d'amministrazione*).⁷² Leta 1871 so bili v upravni odbor imenovani koprski župnik mons. Elio Nazario Stradi, Giorgio de Baseggio in dr. Pietro del Bello, upravnik pa je bil Andrea Bratti. Direktor in učitelj gojencev je bil dr. Pietro Sincich, katehist dr. Pietro Grassi, direktorica in upravnica Edvige Lucrenti, učiteljica gojenk pa Cristina D'andri. V ustanovi je bilo po 20 dečkov in deklic. Ocenjena vrednost vseh nepremičnin in ustanovitvenega kapitala je znašala 200.000 goldinarjev, letni prihodki, ki so bili odvisni od prihodkov od zemlje in soli, pa okoli

11.000. Stroški za vzdrževanje gojencev, živež in obleke, plače direktorja, učiteljice in služkinj so znašali 11.200 goldinarjev.⁷³ Upravni odbor je bil enak tudi leta 1875, za notranji red pa je skrbel don Pietro Sincich.⁷⁴

Iz zapisnika upravnega odbora ubožne ustanove Grisoni iz leta 1882 je razvidno, da so o sprejemu otrok v ustanovo odločali njegovi člani. To leto naj bi bilo prostora še za 5 dečkov in 4 deklice, vendar so izmed 29 prosilcev izbrali po 4 dečke in deklice,⁷⁵ eno nezasedeno mesto pa pustili za primer nujnega sprejema. Na odboru so odločali tudi o delovanju ustanove in prehrani otrok. Upravnika so zadožili, naj namesto kisa, ki so ga dotedaj mešali z vodo, za gojence priskrbi zadostno količino vina in iz njega pripravi pijačo (*bevanda di vino*).⁷⁶ Direktorico so pooblastili, da lahko otrokom nekajkrat na teden namesto močnika pripravi drugačno večerjo, v dneh, ko ne jejo mesa, pa jim poleg mineštre pripravi še kakšno drugo jed. Ker se je po »preveč pogostih« obiskih staršev povečal nered med gojenci, so omejili obiske. Po 1. novembru 1882 so bili stiki otrok s starši mogoči le z direktorjevo odobritvijo, izjemoma pa v primeru bolezni. Ko je leta 1887 učiteljica Cristina Lupetina dala odpoved (delo bi podaljšala le v primeru, da bi v ustanovo kot gojenko sprejeli njeno hčerko), so kot začasno učiteljico na njeno mesto s 15. 7. izbrali 24-letno Luigo Cernivani, z letno plačo 250 goldinarjev, nastanitvijo in hrano. Prejšnji učiteljci pa je bila na njeno prošnjo odobrena enkratna pomoč v višini

⁷³ SI PAK KP 7, t. e. 99, 1871, spis 154.

⁷⁴ SI PAK KP 7, t. e. 126, spis 4.

⁷⁵ Izbrani so bili Giovanni Depangher (ta očitno ni vstopil v ustanovo, saj ni vpisan v register gojencev), Giuseppe Delconte, Natale Deponte, Luigi Parovel, Maria Berletich, Maria Dezorzi in Giovanna Gallo iz Kopra ter Emilia Donatti iz Pirana.

⁷⁶ Iz poročila ob nesreči z dne 25. 9. 1913, v kateri sta v kleti, v sodu, visokem 1,6 m, z volumnom 15–16 hl, kjer sta bosa tlačila grozdje, zaradi zastrupitve z ogljikovim monoksidom umrla 50-letni Nicolò Depanger, ki je zadnjih 30 let v ustanovi skrbel za predelavo grozdja, in 49-letni Domenico Busan, je razvidno, da so v ustanovi od ustanovitve dalje pridelovali tudi vino. V ta namen so v času trgatve najeli vodjo del v kleti (kletarja), po potrebi pa sta mu pomagala še eden ali dva delavca. V zadnjih letih naj zaradi toče ne bi pridelali več kot 60–70 hektolitrov vina; takšno količino so običajno porabili za domače potrebe, kakšen sod pa so prodali starim strankam. Klet je bila med največjimi v mestu. V višino je merila 3,25 m, razdeljena pa je bila na tri velike dele. V prvem delu s tremi velikimi okni so predelovali grozdje, v drugem prostoru z dvema oknom so hranili vino, v tretjem delu pa sode (SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 7). O nesreči so poročali tudi istrski časopisi (*L'Unione*, 5. 10. 1913, št. 40, str. 3; *L'Istria socialista*, 4. 10. 1913, št. 141, str. 3 in *Il Piccolo*, 28. 9. 1913, št. 11579, str. 3).

⁶⁹ Leta 1852 je ustanoviteljica spremenila določila in starost omejila na 20 let.

⁷⁰ SI PAK KP 7, t. e. 145, spis 485/V.

⁷¹ SI PAK KP 7, t. e. 243, spis 885/V.

⁷² SI PAK KP 7, t. e. 126, spis 4.

30 goldinarjev.⁷⁷ Luigia Cernivani je delo učiteljice opravljala do 27. 11. 1896, ko je bila imenovana na mesto upravnice in ekonomke (*direttrice economica*) z letno plačo 300 goldinarjev. Delo je opravljala do leta 1904,⁷⁸ ko jo je upravni odbor razrešil z namenom, da vse laično osebje nadomestijo redovnice, in ji dodelil letno »pokojnino« 400 kron. Ker se s plačilom ni strinjala, je sprožila sodni spor. Sodišče je leta 1908 odločilo, da ji mora ustanova za obdobje do leta 1919, ko bi po 30 letih dela izpolnila pogoje za upokožitev, izplačati vsak mesec po 110 kron, od tedaj dalje do njene smrti pa vsak mesec po 50 kron. Od 15. 7. 1905 do 14. 7. 1908 ji je ustanova morala izplačati 2890,04 kron.⁷⁹

V posebnih primerih je dobrodelna ustanova tudi sama ponudila pomoč revnim družinam. Ko je v brodolomu pri Savudriji 16. 4. 1889 utonilo 6 koprskih ribičev, in sicer Filippo Perini, brata Vascon in trije bratje Zetto, je upravni odbor ustanove ponudil, da v ustanovo sprejme katerega izmed njihovih osirotelih otrok. Občina mu je odgovorila, da je mlajši le otrok Antonia Zetta; vendar slednjega ni v registru gojencev.⁸⁰ Verjetno ni bil sprejet zaradi paralizirane roke. Prav tako ni med gojenkami vpisana tedaj 7 letna Francesca Vascon, Luigijeva hčerka, ki jo je upravni odbor ustanove predlagal za sprejem.⁸¹

Otroka so v ustanovo lahko sprejeli tudi po posredovanju lokalnih oblasti, saj so bile občine na osnovi zakona o domovinski pravici z dne 3. 12. 1863 dolžne skrbeti tudi za sirote oz. zapuščene otroke s svojega področja, bodisi v primeru bolezni, smrti ali njihovega šolanja.⁸² Zanimiv je primer sirote Rose Giraldi, rojene 6. 7. 1884, sicer nezakonske hčere Giuseppine, ki je bila iz sirotišnice na Dunaju (*Stabilimento Maternità ed Orfanotrofio dell'Austria Inferiore*), kjer je bila tudi rojena. Ker je deklica leta 1890 dopolnila 6 let, je na osnovi odredbe z dne 15. 11. 1874 zakonska dolžnost njene oskrbe z dežele prešla na matično občino. Ta si je prizadevala, da jo kot gojenko sprejmejo v domačo dobrodelno ustanovo Grisoni in pripeljejo z Dunaja. V ta namen je poskrbela za spremljevalca in kritje potnih stroškov v višini 20,33 goldinarjev.

⁷⁷ SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 1.

⁷⁸ Tedaj je imela letno plačo v višini 600 kron ter nastanitev in hrano v skupni vrednosti 720 kron, torej letno 1320 kron oz. mesečno 110 kron.

⁷⁹ SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 5.

⁸⁰ SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 1147/V. V dobrodelni akciji so posamezniki in društva za družine brodolomcev zbrali okoli 1649 goldinarjev (SI PAK KP 7, t. e. 226, spis 949/V).

⁸¹ SI PAK KP 498, t. e. 1, a. e. 1.

⁸² Estratti dal Bolletino, 1863, str. 330–339.

Z Dunaja jo je 6. 7. 1890 pripeljal študent medicine Angelo Marinaz,⁸³ v ustanovo pa je bila vpisana 14. 7. 1890. V njej je ostala 14 let (do 6. 7. 1904), ob odhodu pa so ji podarili 105 goldinarjev.

V obdobju med letoma 1860 in 1914, za katero je ohranjen register z imeni gojencev in gojenk, je bilo v omenjeno dobrodelno ustanovo vpisanih 243 dečkov in 175 deklic. Prvi gojenci so bili vpisani 1. junija 1860, in sicer 8 deklic in 12 dečkov. Najstarejši deček je ob vstopu imel 13 let, šest jih je bilo starih približno 10 let, štirje 7,5, najmlajši pa 6 let. Eden izmed njih je umrl v ustanovi že naslednjo pomlad, drugi pa v piranski bolnišnici leta 1862. Dva so poslali v goriški seminar (Giovanni Minca je bil v Kopru skoraj 10 let, Urbanaz Antonio pa 12,5 let), dva sta bila v ustanovi 7 let, ostali pa 9–12 let. Tri deklice so imele ob vstopu v ustanovo 7 let, štiri 9, ena pa 10 let. Slednja je po 5 letih umrla, druge pa so ostale v njej več kot 10 let (večinoma do 20. leta starosti). Ob odhodu so razen ene, ki podpore ni prejela, dobile med 20 in 105 goldinarji podpore.

Zal ohranjeni seznam gojencev dobrodelne ustanove ni povsem natančno voden (podatkov o izpisu ni za 25 fantov in 24 deklet), vendar je iz njega mogoče razbrati nekatere ugotovitve. Štiri petine vseh gojencev je bilo doma iz Kopra, pa tudi iz ostalih krajev, med katerimi pa velja izpostaviti Piran, Novigrad, Trst in Milje.

Zaradi manjkajočih podatkov o letu odhoda iz ustanove za 25 dečkov in 24 deklic (večinoma manjkajo podatki za otroke, ki so prišli v ustanovo po letu 1901 – ti so bili verjetno tudi leta 1914 še vedno v njej, vendar so tedaj, morda z začetkom 1. svetovne vojne, prenehali voditi seznam), ni mogoče sestaviti natančneje analizo časa njihovega bivanja v njej. Na splošno velja, da je precej otrok iz ustanove odšlo (bodisi zaradi bolezni, nekateri - zlasti fantje - so bili izključeni ali so zbežali) že v prvem letu, v prvih dveh letih pa kar 26,6% dečkov in 15,6% deklic. Fantje so v povprečju prej odhajali (kar 73,4% jih je bilo v ustanovi manj kot 7 let) kot dekleta (prej jih je ustanovo zapustilo 43%). Dekleta so praviloma tudi dlje ostala, manj je bilo izključenih (izključitev je izrecno navedena le pri 5), ob odhodu pa so večinoma prejela podporo (do leta 1905 praviloma 105 goldinarjev – nekatere tudi manj, po tem letu pa 210 goldinarjev). Kar nekaj gojencev je izstopilo zaradi bolezni, po 5 dečkov in deklic pa je umrlo v času bivanja v ustanovi (bodisi v ustanovi bodisi v bolnišnici).

⁸³ SI PAK KP 7, t. e. 231, spis 1534/V, 1673/V, 1699/V, 1747/V, 1790/V, 1882/V.

Tabela 4: Število in odstotki gojencev koprške dobrodne ustanove po posameznih krajih v letih 1860–1914.

kraj	št. gojencev	odstotek
Izola	1	0,41
Koper	194	79,84
Milje	4	1,65
Novigrad	9	3,70
Piran	27	11,11
Pulj	1	0,41
Strasnoz	1	0,41
Trst	6	2,47
skupaj	243	100,00

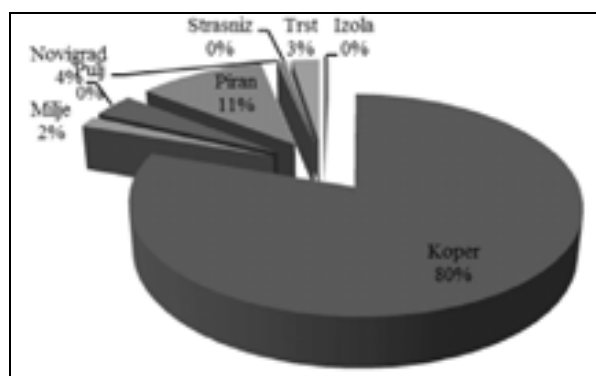

Tabela 5: Število in odstotki gojenk koprške dobrodne ustanove po posameznih krajih v letih 1860–1914.

kraj	št. gojencev	odstotek
Koper	150	85,71
Novigrad	7	4,00
Piran	14	8,00
Trento	1	0,57
Trst	3	1,71
skupaj	175	100,00

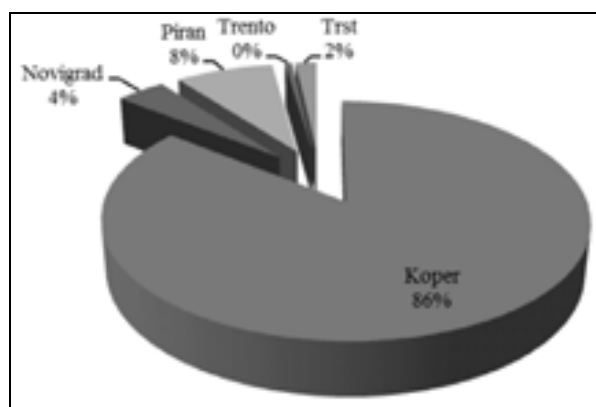

Tabela 6: Povprečno število let, ki so jih gojenci preživeli v Dobrodni ustanovi Grisoni v letih 1860–1914.

št. let	dečki	odstotek	deklince	odstotek
0-1	34	15,60	11	7,28
1-2	24	11,01	13	8,61
2-3	20	9,17	6	3,97
3-4	16	7,34	12	7,95
4-5	22	10,09	7	4,64
5-6	30	13,76	17	11,26
6-7	14	6,42	8	5,30
7-8	16	7,34	14	9,27
8-9	8	3,67	4	2,65
9-10	15	6,88	11	7,28
10-11	10	4,59	19	12,58
11-12	3	1,38	11	7,28
12-13	5	2,29	7	4,64
13-14	1	0,46	8	5,30
14-15			3	1,99
skupaj	218	100,00	151	100,00
ni podatka	25		24	
skupaj	243		175	

Žal na osnovi ohranjenega gradiva ni mogoče ugotoviti vzrokov za izključitev gojencev in gojenk; dokumentirana je le izključitev Antonia Gregoricha,⁸⁴ ki je bil v ustanovo sprejet 18. 11. 1869. O njegovem prestopku so razpravljali 28. 11. 1879 na izrednem sestanku upravnega odbora. Gojencu, ki je tedaj obiskoval šesti razred gimnazije,⁸⁵ je zaradi ponavljajočega se neprimerne obnašanja že večkrat pretila izključitev, in o tem je bila obveščena tudi njegova mati. Ko pa je gojenec direktorju na ponovna opozorila o njegovem obnašanju nesramno odgovoril, »naj gre v svojo sobo in tam crkne«, je direktor o tem obvestil upravni odbor. Na sestanku so sklenili, da ga izključijo, ker »slabo vpliva na ostale gojence in disciplino celotne ustanove«. Sklep o izključitvi je naslednji dan potrdil tržaško-

⁸⁴ Sin Antonia in Marije je bil rojen 20. 1. 1862.

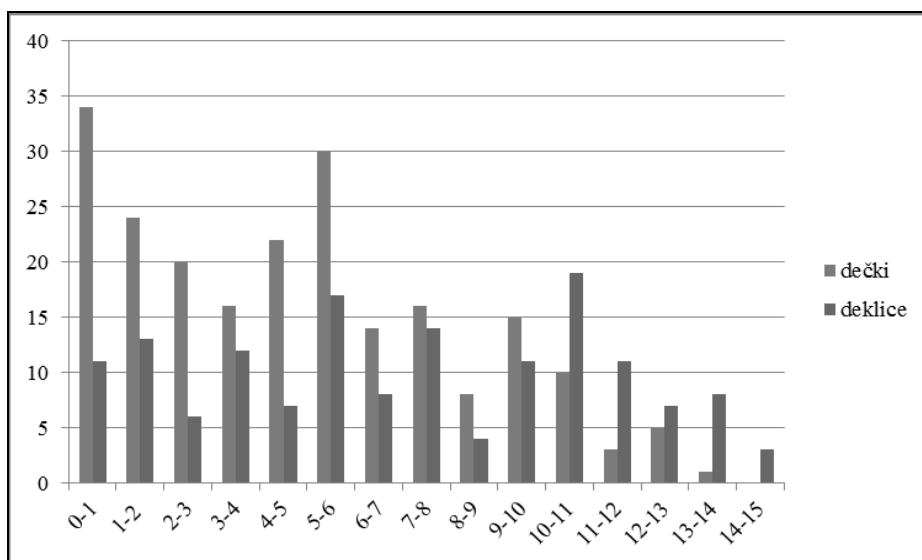
⁸⁵ Gregorich je na začetku šolskega leta 1874/75 opravil sprejemni izpit za sprejem v prvi razred gimnazije. Izmed 24 kandidatov, ki so opravljali izpit iz verouka, italijanščine in aritmetike, je bil edini iz Dobrodne ustanove Grisoni (SI PAK KP 98, t. e. 9). Ker gradivo o učencih šole za leto 1879 ni ohranjeno, ni mogoče ugotoviti, kaj se je z njim dogajalo po izključitvi iz ustanove Grisoni.

koprski škof Giorgio (Juraj) Dobrila,⁸⁶ gojenec pa je bil po desetletnem bivanju v ustanovi iz nje izključen 4. 12. 1879.⁸⁷

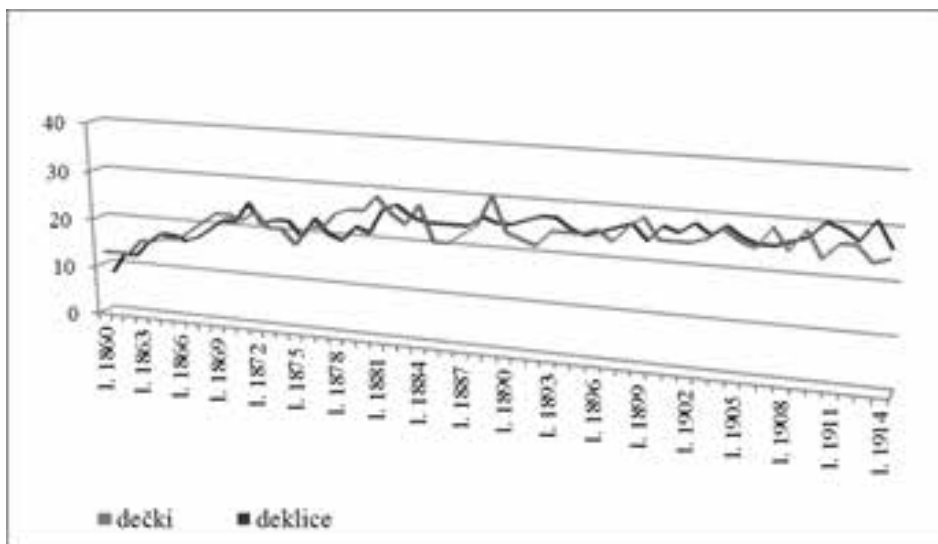
Med gojenci so prevladovali otroci, ki jim je umrl eden izmed staršev, 16 deklet in 19 fantov pa je bilo sirot (brez obeh staršev). Nekajkrat so bili v ustanovo poslani tudi bratje in sestre. Med dekleti

sta bili po dve sestri iz družin Budica, Delconte, Demori, Grijo, Perini, Steffe, Zarotti in Zucca, med fanti pa po dva brata iz 14 družin, iz ene pa trije (Vascon). Poleg obeh omenjenih fantov, ki so ju v nadaljnje šolanje poslali v goriški seminar, je bil Koprčan Giuseppe Paulatto leta 1909 poslan v gimnazijo v Cremono.⁸⁸

Graf 1: Povprečno število let, ki so jih gojenci preživel v Dobrodelni ustanovi Grisoni v letih 1860–1914.

Graf 2: Gibanje števila gojencev in gojenk v Dobrodelni ustanovi Grisoni v letih 1860–1914.

⁸⁶ SIPAK KP 498, t. e. 1, a. e. 1.

⁸⁷ SIPAK KP 498, t. e. 5, a. e. 17.

⁸⁸ SIPAK KP 498, t. e. 5, a. e. 17.

Sklep

Čeprav se je državna oblast s sprejemanjem splošnih navodil, odredb in zakonov o odpiranju vrtcev in vključevanju otrok v šole vsaj od začetkov 19. stoletja dalje opazneje vključevala v organizirano skrb za revnejše otroke in mladostnike, je pri skrbi zanje najprej prišla do izraza dobrodelnost premožnih posameznikov in različnih laičnih ustanov. Delovanje koprskega dobrodelnega vrtca in ustanove Grisoni, katerih ustanovitev so omogočili posamezni koprski dobrotniki, so z volili in drugimi prostovoljnimi prispevki vseskozi podpirali tudi drugi meščani. Obe ustanovi sta delovali tudi med obema vojnoma.

Viri in literatura

Arhivski viri

PAK KP – Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 15, 99, 111, 113, 126, 145, 187, 188, 213, 218, 222, 226, 231, 235, 243, 247, 251, 255, 260, 268, 271, 274, 276, 280, 376, 377.

SI PAK KP 7, Občina Koper, knjige, t. e. 82, 83.

SI PAK KP 83, Zemljiška knjiga za sodni okraj Koper, a. e. 113.

SI PAK KP 98, C.k. gimnazija Koper, t. e. 9.

SI PAK KP 288, Rodbina De Belli, t. e. 8.

SI PAK KP 300, Rodbina Grisoni, t. e. 12, 45.

SI PAK KP 498, Dobrodelnostna ustanova Grisoni, t. e. 1, 5.

Časopisni viri

Estratti dal Bolletino delle leggi dell'Impero per il Litorale Austro-illirico. Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1863.

Il Piccolo. Trieste, 28. 9. 1913, št. 11579.

L'Unione. Trieste, 5. 10. 1913, št. 40.

L'Istria socialista. Pola, 4. 10. 1913, št. 141.

Literatura

Bernardi, Jacopo: *Lettere sull'Istria*. Capodistria: Tipografia di Giuseppe Tondelli, 1866.

Fabi, Lucio: *La carità dei ricchi. Povertà e assistenza nella Trieste laica e asburgica del XIX secolo*. Milano: Franco Angeli Editore, 1984.

Zusammenfassung

GRÜNDUNG UND TÄTIGKEIT DES KARITATIVEN KINDERGARTENS UND DER KARITATIVEN ANSTALT GRISONI IN KOPER (CAPODISTRIA) BIS ZUM ENDE DES ERSTEN WELTKRIEGS

Die Gründung des karitativen Kindergartens (Asilodicharitàper l'infanzia) und der karitativen Anstalt Grisoni (Pio Istituto Grisoni) in Koper (Capodistria) wurde von einzelnen Wohltätern aus Koper ermöglicht, deren Tätigkeit unterstützten zu aller Zeit aber auch andere Bürger durch Vermächtnisse und sonstige Spenden, was darauf hinweist, dass Wohltätigkeit und Mitgefühl für Kranke und Arme unter den Menschen stark vorhanden war.

Der im Herbst 1839 eröffnete Kindergarten in Koper ist der älteste Kindergarten in ganz Istrien. Die karitative Anstalt war bis 1866 tätig, als sie wegen des Kriegs und einer Choleraepidemie geschlossen wurde. Sie wurde 1868 neuerlich eröffnet und war trotz Verminderung der finanziellen Unterstützung bis Ende September 1870 tätig, als ihr langjähriger Direktor, Dr. Antonio Madonizza, starb. Bald nach dessen Tod wurde auf der Sitzung der Gemeindevertretung vorgeschlagen, den karitativen Kindergarten, der bis dahin eine private Einrichtung war, in eine kommunale Einrichtung umzugestalten, aufgrund des Erziehermangels (es stand nur eine Erzieherin zur Verfügung) Knaben und Mädchen nicht zu trennen und den Kindergarten nach der Methode des anerkannten deutschen Pädagogen Friedrich Fröbel (1782–1852) einzurichten; die Kinder sollten durch Spiel und Bewegung im Freien motiviert werden.

In den Kindergarten wurden kostenlos Knaben und Mädchen aus armen Familien im Alter von 3 bis 6 Jahren aufgenommen (beispielsweise 1847: 42 Mädchen und 48 Knaben). Die Kinder gingen an allen Tagen der Woche außer an Feiertagen in den Kindergarten. Sie erhielten täglich eine Portion Minestra und Brot. Sie wurden religiös erzogen, in der Liebe zu Familie und Vaterland, und man gewöhnte ihnen die Beziehung zu Arbeit, Ordnung und persönliche Hygiene an. Die Erzieherin musste eine halbe Stunde vor dem voraussichtlichen Eintreffen der Kinder im Kindergarten sein und dafür sorgen, dass sie die Kinder immer unter Kontrolle hatte. Im Kindergarten war noch eine Wirtschafterin beschäftigt, die dort wohnte und zugleich Köchin und Dienstmädchen war.

Für ärmere Kinder (Mädchen und Knaben) im Alter von 6 bis 20 Jahren wurde am 15. 11. 1858 die karitative Anstalt Grisoni gegründet. Die Zöglinge, für deren Unterbringung, Verpflegung und Bekleidung gesorgt war, wurden religiös erzogen, in Schreiben, Lesen und Rechnen unterwiesen und für den Beruf ausgebildet, den sie sich ausgewählt haben.

Bis 1914 waren in der Anstalt 243 Knaben und 175 Mädchen eingeschrieben. Vier Fünftel der Zöglinge kamen aus Koper, unter den anderen Orten sind Piran, Novigrad, Triest und Muggia zu nennen. Viele Kinder verließen die Anstalt schon im ersten Jahr (entweder krankheitshalber oder weil

sie von der Anstalt verwiesen wurden oder davonliefen), in den ersten zwei Jahren waren es 26,6% Knaben und 15,6% Mädchen. Knaben verließen die Anstalt im Durchschnitt früher (73,4% blieben weniger als 7 Jahre in der Anstalt) als Mädchen (43%). Die Mädchen erhielten beim Verlassen der Anstalt meist eine finanzielle Unterstützung (bis 1905 in der Regel 105 Gulden, danach 210 Gulden). Unter den Zöglingen überwogen Kinder, denen ein Elternteil gestorben war, 16 Mädchen und 19 Knaben waren Waisen.

Bei Einrichtungen waren auch in der Zwischenkriegszeit tätig.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 929Mantuani J.(0.032)

Prejeto: 1. 5. 2012

Rokopis avtobiografije Josipa Mantuanija iz leta 1927 v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani

GAŠPER CERKOVNIK

asist., dr. umetnostne zgodovine

Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta UL, Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana

e-pošta: gasper.cerkovnik@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Rokopisna avtobiografija Josipa Mantuanija iz leta 1927 v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani je eden od najpomembnejših virov za raziskovanje življenja in dela tega pomembnega slovenskega muzikologa, umetnostnega zgodovinarja in muzealca. Prepis avtobiografije je bil do sedaj objavljen samo v nemškem prevodu, besedilo pa je enako pomembno za muzikologijo, umetnostno zgodovino, zgodovino muzeologije pri nas (posebno Narodnega muzeja Slovenije), kot tudi za kulturno zgodovino, saj je bil Mantuani v svojem času med najvidnejšimi intelektualci pri nas. Kljub nedvoumni dragocenosti tega besedila, ki je najverjetneje nastalo kot podlaga za članek Janka Barleta iz leta 1928 o Mantuaniju, pa je kar nekaj podatkov in predstavitev potrebno obravnavati z nekaj previdnosti.

KLJUČNE BESEDE: Josip Mantuani, avtobiografija, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani: Glasbena zbirka, Narodni muzej Slovenije, Janko Barle, kulturna zgodovina

ABSTRACT

JOSIP MANTUANI'S HANDWRITTEN AUTOBIOGRAPHY OF 1927 IN THE MUSIC COLLECTION OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY IN LJUBLJANA

The 1927 handwritten autobiography of Josip Mantuani, currently preserved in the Music Collection of the National and University Library in Ljubljana, can most certainly be regarded as one of the most important sources for research on the life and work of this prominent Slovenian musicologist, art historian and museologist. Until now only a German translation of the autobiography had been published. However, the importance of the text for Slovenian musicology, art history, cultural history, and history of museology (especially the history of the National Museum of Slovenia) is equal to that of German-speaking scholarly institutions, since Mantuani was considered one of the most established Slovenian intellectuals of his time. Despite the undeniable value of the text, which was most probably written for Janko Barle's 1928 article on Mantuani, a certain amount of caution is suggested when interpreting some of its data.

KEY WORDS: Josip Mantuani, autobiographies, National and University Library in Ljubljana: Music Collection, National Museum of Slovenia, Janko Barle, cultural history

Uvod

Med najpomembnejše posamezne dokumente o življenju in delu Josipa Mantuanija (1860–1933) – še danes cenjenega muzikologa, doktorja umetnostne zgodovine, dolgoletnega ravnatelja Deželnega, kasneje Narodnega muzeja v Ljubljani in arheologa, ki je pomembne sledi pustil tudi v etnologiji, zgodovini in arhivistiki – vsekakor sodi devetnajst strani dolg rokopis z njegovo avtobiografijo iz leta 1927, ki ga hrani Glasbena zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.¹ Kot pomemben vir za raziskovanje življenja in dela Josipa Mantuanija je znan in upoštevan vsaj od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja,² ne glede na to pa je bil do sedaj v celoti objavljen samo v avstrijski strokovni muzikološki publikaciji v nemškem prevodu muzikologa Primoža Kureta in s komentarji njegove avstrijske kolegice Elisabethe Theresie Hilscher.³ Zaradi pomena besedila za raziskovanje življenja in dela tega pomembnega in vsestranskega slovenskega intelektualca, kulturno in delno političnega utripa njegovega časa ter okoliščin delovanja Deželnega oz. Narodnega muzeja, ki je bil vse do dvajsetih let 20. stoletja vodilna slovenska kulturna in raziskovalna ustanova, je v nadaljevanju tega članka objavljen kolikor se le da zvest prepis. Ker naj bi bil ta prepis predvsem kot izhodišče za podrobnejše raziskave o Mantuaniju in njegovem času (popolno sliko o tem lahko oblikuje šele sodelovanje strokovnjakov različnih strok) sem se odrekel komentarjem in popravkom, saj bi ti po obsegu prehitro presegli omejitve članka v strokovni periodiki.⁴ Popravljen so samo manjše napake, ki bi po nepotrebnem oteževale branje že tako dokaj kompleksnega besedila. V kratkem uvodu bom tako predstavil samo okoliščine nastanka besedila ter opozoril na nekaj posebnosti in problematičnih mest v avtobiografiji, ki

naj bodo raziskovalcem kot vodilo pri nadaljnjih raziskavah.

Avtor devetnajst strani dolgega nepodpisanega rokopisa, ki je glede na letnico na vrhu prve strani in vsebino nastal leta 1927, je že ob pogledu na pisavo brez dvoma Josip Mantuani. Njegova nekoliko razpotegnjena, v desno nagnjena, praviloma lahko berljiva pisava zapolnjuje celotne strani 213 milimetrov visokih in 165 milimetrov širokih pol pisemskega papirja. Razen prve strani so vsi listi oštevilčeni zgoraj desno. Njegovo življenje in delo sta predstavljena kronološko in po posameznih sklopih oz. področjih njegovega delovanja, razumljivo pa je največ pozornosti namenil ravnateljevanju v ljubljanskem muzeju. Mantuani je besedilo verjetno spisal v dokaj kratkem času: glede na vedno težje berljivo pisavo zadnjih strani s številnimi okrajšavami in pogostim golim naštevanjem, pa je besedilo mogoče nastalo celo v enem zamahu. Številni popravki in dopolnitve kažejo, da je besedilo prebral vsaj še enkrat. Samo poimenovanje tega dokumenta kot avtobiografija je lahko nekoliko zavajajoče, saj ne gre za besedilo, ki bi ga Mantuani v jeseni svojega življenja (star je bil 67 let) napisal kot svoje spomine. Dejstvo, da ni podpisa, ter vsebina in sama oblika kažejo prej, da je bil cilj predvsem objektivna predstavitev njegovega strokovnega in znanstvenega dela v tretji osebi, torej niti ne kot *curriculum vitae*. Mantuani je tekst zagotovo pripravil za določeno priložnost, glede na njegovo starost in položaj pa to zagotovo ni bila priloga k prošnji za službo, napredovanje ali pritožbo, kakršnih je v svojem življenju spisal vsaj ducat.⁵ Okoliščine nastanka se razjasnijo ob primerjavi rokopisa s predstavitevijo Mantuanijevega življenja in dela v zagrebški reviji Sveta Cecilija, ki jo je v hrvaščini napisal in objavil Janko Barle leta 1928.⁶ Posebno opis njegovega šolanja in začetkov službovanja na Dunaju je tako rekoč samo prevod ustreznih odstavkov iz avtobiografije,⁷ ki je bila sicer Barletu samo kot osnova. Janko Barle (1869–1941), slovenski duhovnik, ki je bil takrat zagrebški stolni kanonik in predsednik tamkajšnjega Cecilijinega društva za cerkveno glasbo, je – kot razlaga v uvodu svojega članka – imel z Mantuanijem tesne strokovne stike, ki so očitno prerasli v prijateljstvo.⁸ Poleg razmeroma podobne starosti ju je družila tudi širina njunih interesov, saj se je tudi

¹ NUK, Glasbena zbirka, Zapuščina: Mantuani J., fascikel: »lastni življenjepis, »Odposlana pisma«, Beležni koledarji«, Avtobiografija 1927 (stara postavitev: Mantuani, 6/58): v nadaljevanju: Mantuani: Avtobiografija.

² Leta 1993 so ob šestdesetletnici njegove smrti v Ljubljani pripravili simpozij in leto kasneje izdali še danes temeljno publikacijo. Pri svojih študijah so ta vir uporabili vsaj Primož Kuret, Ana Lavrič in Blaž Resman: Kuret: Mantuanijeva življenska pot, str. 7–13; Lavrič, Resman: Josip Mantuani – starosta slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, str. 87–100.

³ Kuret, Hilscher: Autobiographie, str. 125–143.

⁴ Komentarji Elisabethe Hilscher so omejeni predvsem na navajanje osnovnih podatkov o v rokopisu omenjenih osebah in del ter dopolnitve, ki se tičejo muzikološke stroke, vseeno pa sta bila Kuretov prevod in njeni komentarji pogosto nepogrešljiva pri transkripciji celotnega besedila: gl. op. 3.

⁵ Večina jih je razpršenih po različnih delih obsežne zapuščine v Arhivu Republike Slovenije: ARS 934, Mantuani, Josip.

⁶ Barle: Dr. Josip Mantuani, str. 81–84.

⁷ Mantuani: Avtobiografija, str. 1–2; Barle: Dr. Josip Mantuani, str. 82.

⁸ Barle: Dr. Josip Mantuani, str. 81.

Barle intenzivno ukvarjal z zgodovino, zgodovino glasbe, narodopisjem in celo etnobotaniko.⁹ Predstavitev je bila tako mišljena kot poklon dragocenemu sodelavcu Cecilijinega društva in njeni publikaciji *Sveta Cecilija: Smotra za crkveno glasbo sa glazbenim prilogom*. Okoliščinam primerno so tako izpostavljeni predvsem njegove pozitivne lastnosti in uspehi. S tega stališča sta Mantuanijev rokopis in Barletov članek nekoliko pristranska in ne vključujeta nekaterih manj prijetnih dogodkov in epizod iz njegove bogate kariere. Oba teksta pa moramo obravnavati z nekaj previdnosti tudi ker slonita predvsem na Mantuanijevem spominu, ki pa v zvezi s časovno bolj oddaljenimi dogodki očitno ni bil več povsem natančen. Določene pomanjkljivosti in nejasnosti je verjetno opazil tudi Barle in je v svojem članku ter nekrologu ob Mantuanijevi smrti leta 1933¹⁰ poskušal posamezne nejasne dele dopolniti.¹¹

Nekaj nejasnosti je na primer še vedno okoli njegovega dunajskega obdobja. Mantuani je od začetka študija pa vse do leta 1909, ko se je v Ljubljana preselil zaradi imenovanja za ravnatelja takratnega Deželnega muzeja za Kranjsko, živel in deloval na Dunaju. Poleg nejasnosti o začetkih službovanja v Dvorni knjižnici, ki jih bo razrešil šele pregled arhiva te pomembne inštitucije, je še vedno nejasen tudi konec njegovega študija. Mantuani namreč v avtobiografiji navaja, da je doktoriral z disertacijo s temo »o slikarstvu otonske dobe (911–1024)«,¹² tega pa protokoli dunajske Univerze ne potrjujejo, saj je tam naveden kot naslov »Über die Kleinkunst und Kunstgewerbe des X. und Beginns des XI. Jahrhunderts« (O miniaturi umetnosti in umetnostni obrti 10. in začetka 11. stoletja).¹³ Slikarstvo otonske dobe si je Mantuani izbral kot domače delo med usposabljanjem na Inštitutu za avstrijsko zgodovino pisje,¹⁴ Barle pa (sicer narobe) razlaga, da je bila to tema njegove univerzitetne disertacije, na inštitutu pa naj

bi v okviru končnih izpitov pripravil novo disertacijo s temo otonske umetnostne obrti.¹⁵

Barle je dopolnil tudi nekaj podatkov, ki jih je Mantuani v besedilu verjetno hote izpustil. Med bolj boleče dogodke v njegovem življenju je namreč brez dvoma sodila prisilna upokožitev leta 1924. Okoliščine ob upokožitvi še niso povsem razjasnjene, na podlagi novic iz takratnega dnevnega časopisja pa je vidno, da je bil Mantuani upokožen še pred izpolnjenimi pogoji na predlog takratnega ministra za prosveto dr. Antona Korošca.¹⁶ Ponižanje je moralo biti za Mantuanija še toliko večje, ker je Slovenski ljudski stranki, ki jo je vodil Korošec, pripadal tudi sam. Barle je bil eden redkih Mantuanijevih biografov,¹⁷ ki se omembi tega dogodka ni ognil, njegova interpretacija pa je seveda izrazito naklonjena kolegu muzikologu. V obeh tekstih se sicer ne loteva podrobnosti, omenja pa, kako je Mantuanija pretreslo, da je bil tako nepričakovano odrezan od inštitucije, ki jo je po svojem pisanju tako rekoč postavil na novo.¹⁸

Izpostavljena primera pa predstavljata samo vrh ledene gore, saj se z podobnimi problemi srečujemo skoraj v vsakem odstavku – zato pa je to besedilo samo še toliko bolj zanimivo in dragoceno.

Josip Mantuani, Avtobiografija, 1927

Prepis ohranja razporeditev, kakršna je na posameznih straneh, črkovanje, krajšave, podčrtavanja in oblikovanje odstavkov. Mantuanijeve kasnejše dopolnitve, ki jih je pripisal ob strani in med vrstice, so zaradi lažjega branja vstavljene v besedilo v zavitih oklepajih. Zaradi berljivosti so brez posebne oznake vstavljeni tudi Mantuanijevi popravki vrstnega reda besed. Kolikor se le da natančno so posneti tudi izbrisani deli teksta: Mantuani jih je v večini primerov prekril z gosto cikcakasto črto, ki praviloma povsem prekriva besedilo: če so posamezne besede kljub temu ostale prepoznavne, so v prepisu samo dvojno prečrtane in odebeljene. Z oglatimi oklepaji in v pokončnem tisku so komentarji in popravki, ki niso del izvirnega besedila.

⁹ Glonar: Barle Janko, str. 25; Cvetko, Gestrin: Barle, Janko, str. 187.

¹⁰ Barle: † Dr. Josip Mantuani, str. 44–46.

¹¹ Opozorila Elisabeth Hilscher o napačnih zapisih imen profesorjev so žal posledica Kuretove nepazljivosti pri prepisovanju, zelo verjetno pa je, da je ljubljanski rokopis samo osnutek za dokončni čistopis, ki ga je Mantuani poslal Barletu v Zagreb: Kuret, Hilscher: Autobiographie, posebno str. 127, op. 4. V ohranjenih Mantuanijevi korespondenci z Barletom se sicer ni ohranilo nobeno pismo s to vsebino; AS 934, fascikel 1, Korespondenca II, Privatniki A–B, Barle Janko.

¹² Mantuani: Avtobiografija, str. 2.

¹³ Archiv der Universität Wien, Protokoll 857 (9. juni 1894) (mikrofilm); Verzeichniss, str. 168.

¹⁴ *Mitteilungen*, str. 192.

¹⁵ Barle: Dr. Josip Mantuani, str. 82.

¹⁶ Podrobneje je (sicer z zmotnimi interpretacijami) o tem pisal Božidar Jezernik: Ljubljanski »tempelj znanosti«, str. 26–42, posebno 36–38.

¹⁷ Predvsem: Stelè: Mantuani Josip, str. 43–45; Kuret: Mantuanijeva življenjska pot, str. 7–13; Kastelic: Josip Mantuani – ravnatelj Deželnega muzeja, str. 75–86.

¹⁸ Barle: Dr. Josip Mantuani, str. 84; Barle: † Dr. Josip Mantuani, str. 45; Mantuani: Avtobiografija, str. 7–15.

[1]

1927

Dr. Jos. Mantuani je bil rojen v Ljubljani, v bivši Blei = Weisovi hiši (Pred škofijo, 15) dne 28. marca l. 1860. Oče mu je bil Hrvat, doma iz Draganiča, mati Slovenka. Šolal se je v Ljubljani ter posečal ljubsko šolo, potem pa gimnazijo. Že kot srednješolec se je bavil z glas = bo pod Ant. Foersterjem, z risanjem in slikanjem pod prof. Antonom Globočnikom. Ko je posetil l. 1883. cesar Fran Josip ob priliki 600letnice, odkar je pripadala bivša vojvodina Kranjska ozemlju habsburžanov, Lju = bljano in si ogledal tudi staro gimnazijo, je imel Mantuani nalog, da dekorira ves ustav z emblemi, napisi in grbi, kar je tudi izvršil ter naslikal veli = kanske državni grb (dvozlavega črnega orla v merilu $3 \times 2^3 m$), dalje Kranjski deželni grb, mestni grb ljub = Ljanski in 12 dekorativnih napisov. –

Po maturi je šel nadaljevat svoje študije v Beč. Ker je bil bolehen in so mu svetovali zdravniki, da naj skuša posvetiti se takemu poklicu, ki mu bo omogočal biti na prostem zraku, je namera = val posvetiti se šumarstvu v zvezi z pravožnan = stvom. To je bilo pa neizvedljivo, ker je bila tedaj šumarska šola v Mariabrunnu in so predavanja kolidirala. Zato je ostal na juridični fakulteti in študiral pravožnanstvo. V četrtem letu se je vpisal tudi pri nekaterih profesorjih filozofske fakultete (zgo = dovino ~~na~~ umetnosti in splošno zgodovino). Leto pozne = je {je} popolnoma presedlal in se posvetil arheologiji, umetnostni zgodovini in glasbi. Učitelji v arheo = logiji so mu bili {M. Hoernes za prazgodovino, (privatno)} O. Benndorf {za klasično starinoslovje,} za epigrafiko Bar = mann; za zgodovino umetnosti F. Wickhoff in A. Riegl,

[2]

2

za splošno zgodovino M. Büdinger, A. Huber in H. pl. Zeißberg; {klasično-} arheološke študije je izpopolnil {kot hospitant} v Münchenu, kjer mu je bil mentor H. Brunn. Da se osamosvoji na zgodovinskem poprišču, je vstopil kot redni član še v zavod za avstr. zgodovino (Institut für oesterreichische Geschichtsforschung) na dunajski univerzi ter študiral pomožne vede: paleografijo (E. Mühlbacher), diploma = tiko (Th. pl. Sickel in E. Mühlbacher za cesarsko, O. Re = dlich za papeško), kronologijo (K. Uhlig), heraldiko (O. Redlich) sfragistiko (O. Redlich) arhivsko (G. Winder) in biblioteško vedo (H. Grassauer). Za slovansko etno = grafijo mu je bil učitelj V. pl. Jagić, za filozofijo R. Zim = mermann in Th. Vogt. Poleg tega je posvečal veliko pozornost tudi globljim glasbenim študijam pod vodstvom Jos. Böhma, Ant. Brucknerja in M. Dietja {, po = zneje z G. Adlerjem (privatno).} V spoznanju, da je umetnost – katerekoli vrste – del sploš = ne kulture, sledeča posebnim načelom in da ima svoj

[4]

4

A uradno delo ni bilo edino, ki je je vršil na Dunaju. Že l. 1892 je izrabil strokovni odbor mednarodne glasbe = ne in gledališčne razstave na Dunaju pod načelstvom prof. dr. G. Adlerja M.jevo ~~razpis~~ orientiranost v glasbeni zgodovini, poverivši mu izbero in instalacijo IV., V. in VI. oddelka (gregor. petje, srednjeveške teoretike, Nizozem = ce, večglasje 16. stoletja, svetno pesem in ples v srednjem veku, katoliško in protestantsko cerkveno pesem ter teo = retike 15. do 17. stoletja). Takrat je prišlo M.jevo ime v šir = še glasbene kroge bivše Avstrije pa tudi v inozemstvu.

Kot arheolog je opozoril na-se že l. 1889. s podlistkom v „Vaterlandu“ (št. 239), kjer je pisal o etnografskih zbirkah prirodoslovnega muzeja na Dunaju ter o prazgodovinski kulturi in umetnosti. Tudi številne kritike v „Oest. Literaturblatt“-u (od l. 1893. dalje) so zadovoljevale strokovne kroge osobito zaradi svoje pozitivne vsebine. Ocenjeval je arheološko, umetnostno zgodovinsko in glasbeno literaturo.

Posegal je tudi v javno življenje, vkolikor je bilo v zvezi z umetnostjo. Med najvažnejše čine te vrste sodi pač odločni nastop zoper namero, da se preoblikuje lepi romanski portal dunajske stolnice pri sv. Štefanu v – takrat – modernem slogu. S svojo knjigo: „Das Rie = sentor zu St. Stephan“ itd. (Wien, 1903) je nastopil zoper pristaše omenjene namere (tudi ministerstvu za uk in bogočastje je bilo med njimi) in dosegel, da stoji spomenik romanske umetnosti, o katerem so trdili te = danji interese, da se mora sesesti v par letih, še danes ~~trdno~~ trdno na svojem mestu. To priznava poznejša literatura tudi brez pridržka, pa tudi to, da je M. ugotovil številne tehnične in zgodovinske točke v tem vprašanju.

[5]

5

Drugi večji ali važnejši spisi, s katerimi je zadelal nekatere vrzeli in otvoril v raziskovanju nova pota, so n. pr. „Tuo = tilo u. die Elfenbeinschnitzerei am Evangelium longum in St. Gallen“ (1900); „Kunst, Künstler u. Gesellschaft“ (1900); „Alt = ägyptische Textilien“ (1901); „Die Kunst für das Volk“ (1902); – „Beethoven u. Max Klingers Beethovenstatue“ (1902); – „Die Miniaturen des Cod. Med. Graecus 1.“ (= Dioscurides; Leyden, 1906); – „Zu Kunstpädagogik“ (v: Jahrb. d. Vereins für christl. Erziehungswissenschaft, 1908). V zvezi s svojim pedagoškim delovanjem (gl. nižje!) je orisal za podobe (Bilderbogen für Schule und Haus, ki jih je dajalo na svetlo dun. naučno ministerstvo) nastopne umetniško-zgodovinske točke: Die romanische Burganlage, die roman. Klosteranlage; das romanische Wohnhaus; die romanische Stadt; die gotische Burganlage, das got. Wohnhaus. –

Poleg literarnega dela je poučeval od l. 1894. dalje zgodovino umetnosti na štirih dunajskih licejih, na

[7]

7

Tako je delal na Dunaju. Razen tega je bila v stalnem stiku z vsemi muzeji in mestnimi zbirkami, z arhivi in knjižnicami, ki jih je uporabljal za svoje študije. Tudi s privatnimi nabiratelji je imel tesnejše zveze. Od todi je pač izšla misel, da se postavi na kako vodilno mesto. L. 1895. ga je povabil – *sua sponte* – baron Schwegel na pogovor v svoje dunajsko stanovanje. Temu povabilu se je odzval in izvedel, da namerava deželni odbor Kranjski izvesti za cesarjevo 50letnico obsežnejšo reorganizacijo svojih ustanov in da bi rad muzeju na čelo svežo moč; on (Schwegel) da čuje pogosto imenovati ime Mantuani in ~~zato~~ zato pravi, da-li {bi} bil pripravljen prejeti to mesto. M. ~~na~~ na tako vprašanje ni bil niti najmanj pripravljen; rekel pa je, da načelno ne bi odklanjal, da {pa} je treba prej zmeniti se o pogojih na obeh straneh. A dež. odbor svoje namere {tedaj} ni izvedel.

Kmalu potem je bil vprašan v privatni družbi, da-li bi ga veselilo mesto muzejskega ravnatelja, ki je prazno v Opavi. Tudi tu je dal M. isti odgovor, kakor pri b. Schweglu. Kar ga preseneti nekoga dne beležka v »Neue Freie Presse«, da poročajo iz Opave, da je kuratorij Franc-Josipovega muzeja designiral ~~xx~~ {na} mesto ravnatelja dr. Jos. Mantuanija. Še isti dan ga je poklical direktor pl. Hertel in mu povedal, da je dobil od svojega tasta, ki je v kuratoriju opavskega muzeja, pismo, v katerem mu poroča o tem ukrepu. A ~~izjavil~~ izjavil je ta, koj, da bi ne mogel svetovati M.-ju da sprejme to mesto, slikal mu je razmere kot skrajno malenkostne: »predpolodne bode te moral igrati vlogo direktorja, popoldne pa pometati.« Ker ~~se~~ je bila M.-ju Slezija povsem tuja, mu ni bilo težko, izjaviti se negativno, kar je pl. Hertel sam sporočil kuratoriju po svojem tastu. Kakor da mu je bilo usojeno muzejsko ravnateljstvo, se je pojavilo to vprašanje po 9 letih znova. L. 1904 je došlo ~~zopet~~ zopet iz Ljubljane.

[8]

8

M.-jev odgovor je bil isti, kakor l. 1895. pri Schweglu. Najbrže je hotel dež. odbor dobiti ravnatelja za čim manjšo plačo. Ker je M. imel na Dunaju svojo službo, je bilo z njim težje razpravljati, nego z možem, ki išče službe. Stvar {se} je razbila v prvem stadiju.

Ko je prišel l. 1908 nov deželni zbor in nov odbor, je stopilo to vprašanje zopet na plan. M. je dobil vabilo, da naj pošlje predsedstvu dež. odbora pismeni načrt, kako {bi} si mislil reorganizacijo muzeja in nekaj svojih znanstvenih del. To je storil. Tedaj so se pričela pogajanja, ki so se kretala {tu} pa tam po čudnih potih; včasih so tudi zastala za daljši čas. Končno pa je nastopil slučaj po bolezni M.-jeve so proge, ki je zahteval finalizacijo te zadeve. Zdravniki so izjavili, da mora žena iz dotedanega stanovanja {ven} in, ako le mogoče, bolj v prosto naravo. Poiskal si je primerno stanovanje, a predno se je definitivno pogodil, je zahteval od

[10]

10

Hišnik \approx družino je dobil preurejeno stanovanje \approx dve =
 ma sobama, {predsobo} in kubinjo. Ena izmed dvoran, med knjiž =
 nico in arhivom je postala predavalnica, opremljena
 s skioptikom, ~~se~~ rheostatom in stotino stolov. tu =
 di črno ploščo za pismena in risarska pojasnila pri
 predavanjih je nabavil. Predavanja so bila zamišlje =
 na kot muzejsko-poučna, pa bodi, da jih je priredil
 muzej ali pa muzejsko društvo. Mogoče pa je bilo ~~z~~
 pravadati {i} tujim učenjakom, ako niso reflektirali na
 preveliko število poslušalcev. – M. je uvedel tudi perie =
 geze ob šolskih in sploh korporativnih posetih, tako,
 da so posetniki, zapustivši muzej, vedeli, kaj so videli,
 in kakšne zadeve rešuje muzej, v čem da je njegov kul =
 turni pomen. Vodil je ravnatelj v pretežni večini slu =
 čajev osebno, vzlic svojim drugim poslom. Posledi =
 ca tega vodstva je bil velikanski podvig posetov.
 Šole iz mesta in \approx dežele so prihajale v muzej, ki je bil
 pri izletih stalna točka. Da se omogoči poset – oso =
 bito šolski mladini – {tudi po zimi} je predložil, kmalu potem, ko je
 bil prevzel vodstvo muzeja, deželnemu odboru načrt
 za uvedbo centralne kurjave. To je bilo že težavno,
 ker je medtem pl. Šuklje zapustil svoje mesto kot dež.
 glavar, a prof. Jarc odložil ~~z~~ dež. odborništvo
 in s tem ~~z~~ muzejski referat. Deželnemu zboru, ki je
 {imel} povse druge smotre, nego duševno-kulturne, je bilo tež =
 ko dopovedati, čemu naenkrat centralno kurjavo, ki bi
 stala 30. 000 Kr. Edinemu dr. Kreku se je posrečilo, prepri =
 čati zborovalce o koristi in upravičenosti te zahteve; za =
 to je prevzel osebno govor o tej zadevi. –

L. 1913. je dobil muzej centralno kurjavo, ki je funkcio =
 niral tako, kakor je bila zamišljena, samo 4 leta, med {vojno}

[11]

11

se je moralo ukiniti kurjenje radi pomanjkanja koksa,
 za katerega je bila peč konstruirana, dasi je ravnatelj {temu} vedno
 ugovarjal, dočim so tehniko drugače odločili. Poizkusi \approx {navadnim} pre =
 mogom se niso obnesli in zahtevali tolike množine kuri =
 va, da se je dosegel primerni pritisk, da se je moralo opusti =
 ti ogrevanje zbirčnih dvoran; samo knjižnica, in arhiv
 sta se za silo kurila na mali kotel. –

Istodobno so se zaprli pritlični hodniki že ~~in~~ za =
 radi tega, da gorkota, ki so jo dajali na hodnikih razmeš =
 čeni kurilci, ni preveč uhajala. Pa tudi zaradi večje var =
 nosti.

Ker ima muzej lepo število slik, ~~je~~ je hotel ravnatelj,
 M. ~~z~~ {da so} dostopne javnosti. V to svrbo je dal prirediti dve
 dvorani v pritličju, v večjo je dal vstaviti klinasto steno,
 da je bilo mogoče namestiti več slik. To se je zgodilo v
 najtežavnejših časih, ko je bila narodnostna borba
 na višku napetosti in so {osobito} Nemci zahtevali za-se vse

predpravice ter pomočali na Dunaj in hujskali zoper vse in vsakogar, kdor se ni uklanjal njihovim zahtevam. Res je pa, da je dobil muzej svojčas prav iz nemških krogov na Kranjskem največ in najdragocenejših prispevkov kot darila. Da se izogne vsakemu nepotrebnemu prerekanju, je ravnatelj določil za napise pod slikami – ki itak ne vsebujejo ničesar drugega, nego imé umetnikovo, let = nice {njihovega} rojstva in smrti in k večemu označbe šole pri a = nonimnih slikah – latinščino. V kolikor je mogel rav = natelj izvedeti, se nad tem nihče ni izpodtikal – razen ene osebe iz vrst uradništva in dež. odbora, bolj dež. gla = varja, ki je v svoji prebrisanosti zahteval napise v ti = stem jeziku, v katerem je signiral umetnik. Ker pa u = metniki navadno niso izpisovali krstnih imen in jih mnogo {niti ni označilo} svojih proizvodov, je bila ta namisel že materielno brez =

[12]

12

predmetna in napisi so ostali in so danes taki, kakršni so bili po M.jevih določilih. Zbirka slik se je otvorila mese = ca maja 1914. leta. Ravnatelj je vse to delo izvršil sam; na razpolago je imel samo dva manualna delavca: prepa = ratorja – tu pa tam – in hišnika. – Ko je bila ta zbirka o = tvorjena – kot jedro bodoče in obsežnejše – so porabili to pobudo tudi drugi in začeli akcijo za "Narodno galerijo", češ, da muzej nima naloge, nabirati slik. Kakor da ni velikih muzejev, ki imajo v programu i nabiranje slik ter izpopolnjevanje muzejskih galerij!

Za pomnoževanje slik in umotvorov je M. skrbel nemo = teno slej ko prej. Na ta način je otel marsikak pravirod domačih umetnikov za javnost v domovini, n. pr. Gangl-novega Prešerna in Marijo in stellis. Nabavil je za muzej Janševe ročne risbe, kolorirane razglede in druge u = jedkovine, pokrajine in razglede Fr. Kurza-Goldensteina v akvarelih in oljnih slikah, posebno zaradi njihove predmetne vrednosti; istotako Beneschevo zbirko risb, slik in akvarelov kranjskih krajev, dalje skice in študije bratov Jurija in Janeza Šubica ter ostalino risb iz delavnice Štefana Šubica v Poljanah nad Lo = ko. –

Ko je l. 1910. kupila zagrebška parcelacijska banka graš = čino Thurn am Hart, se je takoj oglašil muzejski ravn = telj, ki je več let pred tem dogodkom izvedel privatnim potom, da je soba grofa Aleks. Auersperga (Anastazija Grüna) {v kateri je delal,} izvzeta od prodaje in namenjena muzeju, šel osebno na lice mesta ter vodil nalaganje pohištva in knjižni = ce. –

Istotako je spravil z napeto čuječnostjo prazgo = dovinske točke in rimska najdišča pod strogo e = videnco in nastopal zoper roparska prekopavanja.

Kranj in njegova okolica, Bled z okolico, Route nad Jesenicami).

Posebne važnosti je bilo potovanje, ki je je izvršil l. 1911. in 1912. po Beli Krajini, da je obranil vsaj v po = dobi hiše in druga poslopja, ki so {se} morala umakniti železniški progi. Potoval je z † preparatorjem Dobov = iskom in označeval predmete in poslopja, ki so tvori = la svojčas tipične in idilične točke, pa jih danes ni več; pač pa so fotografije v muzeju.

Kot uradno postavljeni zastopnik centralne ko = misije za negovanje spomenikov je bil navzoč pri trasi = ranju in komisijem obhodu {belokranjske proge} od prve do zadnje toč = ke ter je poznal zato natančno vse kraje in točke.

Razen drugih, vsakdanjih poslov je obračal svojo pozornost na to, da naredi iz sicer zanimive, osobi =

[15]

15

to lokalno pomembne, a nesmotreno ustrojene ~~zbirke~~ zbirke slovstva, strokovno muzejsko knjižnico. Nabavljal je načeloma nove knjige in antikvarno literaturo, ki se rabi v muzeju in mora tu vedno biti pri roki – v kolikor je to bilo mogoče v mejah skromnega budgeta. Stopil je tu = di v stih z licealno knjižnico, da se dela, ki zadoščajo našim potrebam v enem izpodu, ne nabavljajo po dvakrat.

Imel je pa v evidenci tudi druge (privatne) zbirke, kakor n. pr. že omenjeno dragoceno knjižnico Anastazija Griina in tehnično knjižnico iz posesti vojnega maršala Schwaba, ki jo je podedoval od stavbenika Stedryja in {del} zapuščine prof. Štreklja.

Istotako je bilo z arhivi; pregledal in odbral je sodne arhive v Idriji, Logatcu in Ljubljani; arhiv finančne prokurature istotam, privatna arhiva v Boštanjju in Krupi ter beležke, osnove in prepise po † P. Radicsu. Kar je bilo porabnega, je prišlo v muzej.

Umevno je, da je posvečal svojo pozornost tudi numi = zmatični zbirki. Izpopolnjeval je vse dele: rimsko, sred = njeveško in novodobno zbirko. Pridobil je za muzej zaokro = ženo Ulepičovo zbirko rimskih novcev, kupoval posamez = no najdené novce in prebiral najdene skupine. Tem potom se mu je posrečilo, da je izpopolnil zbirko republi = kanskih srebrnih novcev, dalje cesarsko-rimske novce za več redkosti (Vetranio i. dr.), ~~zbirko~~ srednjeveški del za več brežiških, oglejskih in dr. novcev (brakteatov), novo = dobni oddelek osobito za dragocena carniolica, da ne omenjam drugih, ki jih je kupil kot zalago za zamen = javanje, posebno ako so bili srebrnega kova. Popolno = ma novo zbirko je kreiral z nabavo prve izbere grških novcev, ki se more na tej podlagi dalje razvijati. Isto = tako je položil temelj za zbirko jugoslovanskih novcev, ki jo bo moč v kratkih rokih ~~razviti~~ razviti dalje.

[16]

16

Med tem mnogostranskim delom je več let zastopnik centr. komisije za negovanje spomenikov; osabito med vojno je imel važno funkcijo kot izvedenec in komisar v akciji za oddajo kovinaste posode, zvonov in orgeljskih piščal. Koli = ko je otel tu domačega, privatnega premoženja, koliko zvonov – to je na bivšem Kranjskem dokaj znano. Gle = de orgelj je on stavil primerne podlage, osabito, da se pri = tegneti c. kr. centr. komisija in c. kr. akademija za glasbeno umetnost na Dunaju v to akcijo in je tudi sestavil za = devno spomenico, ter jo ~~je~~ predložil ljubljanski cerkveno = glasbeni komisiji, ki jo je seveda sprejela (to je bilo l. 1917.) – dej = stvo je, da ni bilo v nobeni škofiji očiuvanih toliko orgelj, kolikor baš v Ljubljanski.

V javnih korporacijah je bil kot zastopnik bivše Kranj = ske na važnih mestih: {predstavnik Kranjske} v zvezi avstrijskih muzejev, član spomeniškega sveta centr. komisije za varstvo spomenikov, (~~1911~~), član stalnega umetniškega sveta pri ministrstvu za uk in bogočastje na Dunaju in korespondent arhivskega sveta. V Ljubljani je bil poklican v cerkvenoglasbeno komisijo kot član in imenovan nadzornikov organistov za dekanijo Ljubljana mesto in okolica. – V znanstvenih in kulturnih društvih je vedno sodeloval in sodeluje ponekod še dan = danes. Bil je mnogo let predsednik "Muzejskega društva", ~~za Kranjsko~~ je predsednik društva za kršč. umetnost, {bil} pod = predsednik "Jamskega društva", podpredsednik "Leonove družbe", ki jo je vodil v najhujših vojnih stiskah, ki je † dr. Gruden bolehal; ~~xxxx~~ danes se {je} podpredsednik "Cecilijanskega društva" za ljubljansko škofijo. – Tudi je bil – pač samo par let – pred = sednik društva "Tv. Ev. Krek" in eno leto predsednik "Glas = bene matice", {1 1/2 leta predsednik društva deželnih uradnikov. Danes je redni član "Znanstvenega društva".

[17]

17

Tudi kot predavatelj je nastopal pogosto, tako na Dunaju, kakor med Slovenci. Že kot vseučiliščnik je predaval po = gosto na sestankih in posebno v književnem odseku akad. društva "Slovenija". Istotako v dun. "Slovenskem klubu". A {na} nastopal je tudi v {nemških} znanstvenih društvih na Du = naju; n. pr. v Mednarodnem glasbenem društvu (Inter = nationale Musikgesellschaft) ob priliki Haydnove obletnice, v starinskem društvu (Altertums-Verein), {v} društvu za po = znavanje Nižje Avstrijske (Verein f. Landeskunde v. Niederae = sterreich), v Leonovi družbi (Der Leogesellschaft), v Ceci = lijnem društvu na Dun., v Ambrozijevem društvu, v Ka = toliškem mladeniškem društvu za VI. okraj in v Društvu učiteljev na Dunaju. –

V Gorici je sodeloval pri treh znanstvenih tečajih. Prvi tečaj (l. 1907.) za podvig cerkvene glasbe je čul večurno predavanje o "potridentski cerkvenoglasbeni literaturi;

drugi tečaj: o cerkveni umetnosti (1908.) je vodil sam in imel sam vsa predavanja; na tretjem {(1912.)} je predaval o načelih za restavriranje starih spomenikov. –

V domovini je imel več pozivov, nego jim je mogel u = streči; vžlic vsemu pa je ponovno nastopal v Muzej = skem društvu za Kranjsko, Muzejskem društvu v Ptuj, v Leonovi družbi, v Cecilijinem društvu na tečajih za organiste, v raznih "prosvetah" (stolnični, sv. Jakoba, sv. Petra, v Šiški), v v društvu sv. Bonaventure, v pro = svetni zvezi, v zvezi kulturnih društev, v splošnem ženskem društvu, na učiteljskih konferencah, pri mla = dinskih koncertih, na 1. drž. gimnaziji, v društvu filozofov ljublj. univerze, na konservatoriju ne le {redno,} kot glasbeni zgodovinar, ampak osobito pri izpvanre = dnih slučajih, kakor n. pr. ob Smetanovi {in Beethovnovi} stoletni ob = smrtnici, ob petdesetletnici Glasbene Matice in na kato =

[18]

18

liškem sbodu (1913). – Javno je predaval tudi več let na univerzi kot honorarni profesor arheologije in starej = šo umetnostno zgodovino in predava še na konser = vatoriju glasbeno zgodovino ter fungira že več let kot ~~.....~~ član {drž.} izpraševalne komisije.

Literarno je vedno še delaven. Tacit njegovega do = sedanjega znanstveno-literarnega dela je 357 tis = kanih spisov: samostojnih knjig in razprav po raznih domačih in inozemskih revijah, časnikih in dnevnikih ter 117 rokopisov (med temi so ne = kateri zelo obsežni), vкуп torej 474 del. –

Literatura {o M.} (v kronološkem redu) iz inozemstva.
1892. Fachkatalog der international. Musik-u. Theaterausstellung in Wien. 1892. str. IX., 11–38, 434–482. –

1893. Kürschner, Jos. Allg. deutscher Literaturkalender, od l. 1893. dalje. (s. v.)

1893. Die Presse (Wien). Sept. 29. : podlistek: Musikal. Tagesfragen.

1897. Neue musikal. Presse. 8. VIII., 1897. –

1897. Musica sacra, 1897, n. 16. –

1897. Monatshefte f. Musikgeschichte, 1897, str. 135. –

1897. Wiener Zeitung. 1897, 13. XI. –

1897. Allg. Musikzeitung (Lessmann).

1898. Kirchenmusikal. Jahrbuch, 1898, str. 134. – 1095, str. 174. nsl. – 1909, str. 132. nsl.

1899. Jahrbuch d. Musikbibliothek Peters für 1899., str. 58.

1901. Riemann, Musiklexikon (od 6. izdaje dalje, s. v.)

1902. Gazzetta musicale di Milano, n°. 28. –

1902. Kosel, Deutsch-oesterreichisches Künstler-u. Schriftlel = lerlexikon. s. v.

1902. Börsenblatt f. d. deutschen Buchhandel, 1902, str. 9020–9022.

[19]

19

1902. *Deutsche Arbeit. Zeitschrift f. d. geistige Leben d. Deu = tschen in Böhmen.* 1902, str. 718.
1902. *Musikhandel u. Musikpflege. Mitteilungen d. {Vereins d.} deutschen ~~Vereins~~ Musikalienhändler zu Leipzig.* 1902, str. 25 nsl.
1905. *Die Zeit.* (Dnevnik na Dunaju). 1905, ~~1905~~ {7. II.} (podlistek).
1905. *Neue Freie Presse;* (dnevnik na Dunaju). 1905, št. 14557 (podli = stek). –
1905. *Neue Zeitschrift für Musik.* 1905, št. 12.
1905. *Wiener Abendpost.* 1905, 15 VII.
1906. *Neues Wiener Tagblatt.* 1906, 3. IV.
1906. *Wiener Briefe.* (Oesterr. Korrespondenz.) 1906, 12. IV.
1906. *Die Musik,* 1906, Heft 7, str. 50 nsl.
1907. *The Athenaeum.* London, 1907, 5. I.
- {1907. *Revue critique d'histoire et de littérature.* 1907, str. 63 nsl.}
1907. *Deutsche Zeitung.* (Dnevnik). 1907, 14. XI.
1909. *Meyers, Konversationslexikon.* Velika izdaja Jahres = supplement 1909/10, str. 588. –
- 1908/9 *Meyers, Konversationslexikon,* mala izdaja v 6 zvezkih, 1908/09, IV. zv., str. 605.
1909. *Mann – Volger – Voss – Gerloff, Deutschlands, Oesterreich-Ungarns und der Schweiz Musiker in Wort und Bild.* Leipzig, 1909, str. 281. –
1912. *Keiters Kathol. Litteraturkalender* (herausgeg. von K. Menne), 1912, str. s. v.
1925. *Kürschner, Deutscher Gelehrten-Kalender,* 1925. s. v.
1926. *Einstein, A. Neues Musiklexikon,* 1926. s. v.
1927. *Abert, Herm. Illustriertes Musiklexikon,* 1927, s. v.
- Domačega slostva (kakor {so} n. pr. Narodna enciklopedija, II 770[?]. ne navajam, ker mora ta biti znana itak vsakomur, ki se sploh boče zmeriti za moje delo. –

Viri in literatura

Viri

Archiv der Universität Wien

Fakultätsarchive und Archive der Doktorenkollegien. Philosophische Fakultät. Protokoll 857 (9. juni 1894) (mikrofilm)

Arhiv Republike Slovenije

AS 934, Mantuani Josip, fascikel 1, Korespondenca II, Privatniki A–B, Barle Janko.

NUK, Glasbena zbirka

Zapuščina: Mantuani J., fascikel: »lastni življenjepi«, »Odposlana pisma«, Beležni koledarji«, Avtobiografija 1927 (stara postavitev: Mantuani, 6/58).

Literatura

Barle, Janko: Dr. Josip Mantuani. V: *Sv. Cecilija: Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom* 22 (1928), št. 2, str. 81–84.

Barle, Janko: † Dr. Josip Mantuani. V: *Sv. Cecilija: Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom* 27 (1933), št. 2, str. 44–46.

Cvetko, Dragotin; Gestrin, Ferdo: Barle, Janko. V: *Enciklopedija Slovenije*, I. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 187.

Glonar, Joža: Barle Janko. V: *Slovenski biografski leksikon*, I. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 25.

Jezernik, Božidar: Ljubljanski »tempelj znanosti« v vrtincu kulturnega boja. V: *Argo* 54 (2011), št. 1, str. 26–42.

Kastelic, Jože: Josip Mantuani – ravnatelj Deželnega Muzeja. V: *Mantuanij zbornik. Simpozij ob 60. obletnici smrti* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 1994, str. 75–86.

Kuret, Primož: Mantuanijeva življenjska pot. V: *Mantuanij zbornik. Simpozij ob 60. obletnici smrti* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 1994, str. 7–13.

Kuret, Primož; Hilscher, E. Th.: Autobiographie. V: *200 Jahre Musikleben in Erinnerungen. Ignaz von Mosel (1772–1844). Johann Nepomuk Freiherr von Haßlinger (1822–1898). Joseph Mantuani (1860–1933). Jan Albrecht (1919–1996)* (ur. Elisabeth Theresia Hilscher). Tutzing: Schneider, 1998, str. 125–143.

Lavrič, Ana; Resman, Blaž: Josip Mantuani – starosta slovenskih umetnostnih zgodovinarjev. V: *Mantuanij zbornik. Simpozij ob 60. obletnici smrti* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 1994, str. 87–100.

Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung 15 (1894).

Stelè, France: Mantuani Josip. V: *Slovenski biografski leksikon*, V. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933, str. 43–45.

Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität Wien eingereichten und approbierten Dissertationen. Band I. Wien: Universität Wien, 1935.

Zusammenfassung

HANDSCHRIFT DER AUTOBIOGRAFIE VON JOSIP MANTUANI AUS DEM JAHR 1927 IN DER MUSIKSAMMLUNG DER NATIONAL- UND UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK LJUBLJANA

Die handschriftliche Autobiografie von Josip Mantuani aus dem Jahr 1927 in der Musiksammlung der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana stellt eine der wichtigsten Quellen zur Erforschung von Leben und Werk dieses bedeutenden slowenischen Musikwissenschaftlers, Kunsthistorikers und Museumskustoden dar. Die Abschrift der Autobiografie war bislang in einer musikologischen Fachpublikation nur in deutscher Übersetzung zugänglich. Der Text ist gleichermaßen auch für die hiesige Kunstgeschichte und Geschichte der Konservierung und Museologie (besonders des Nationalmuseums Sloweniens) als auch für die Kulturgeschichte von Bedeutung, zählte doch Mantuani in seiner Zeit zu den namhaftesten slowenischen Intellektuellen. Obwohl diese wertvolle Quelle unter den Forschern schon mindestens seit Beginn der 1990er Jahre bekannt ist, wurde sie bislang noch nicht kritisch bewertet und entsprechend erforscht. Der Text ist höchstwahrscheinlich als Grundlage für einen Artikel über Mantuani von Janko Barlet aus dem Jahr 1928 entstanden, zumindest die beginnenden genaueren Forschungen haben jedoch gezeigt, dass einzelne Angaben relativ unzuverlässig sind. Die möglichst getreue Abschrift der Handschrift ohne einseitige Kommentare dient komplexeren interdisziplinären Forschungen, die einen eher ganzheitlichen Blick auf Leben und Werk des Autors einerseits und auf das kulturelle und politische Klima seiner Zeit andererseits ermöglichen würden.

Utrinki iz podelitve Aškerčeve nagrade in priznanja. Foto: Tina Arh, ZAL.

1.04 Strokovni članek

930.25:75Debenjak R.
Prejeto: 9. 5. 2012

Zapuščina slikarja in grafika Rika Debenjaka

IVANKA URŠIČ

arhivska svetovalka

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, SI–5000 Nova Gorica
e-pošta: ivanka.ursic@pa-ng.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena zapuščina slikarja in grafika Rika Debenjaka. Ohranjeni dokumenti pričajo o bogati življenjski in ustvarjalni poti. Zaradi preglednosti je zapuščina razdeljena na več tematskih sklopov; ti so: osebni dokumenti, dokumentacija o službeni, umetniški in društveni dejavnosti, vabila in katalogi za samostojne in skupinske razstave, publikacije in revije, plakati, umetniška dela, korespondenca, voščilnice, fotografije, reprodukcije, časopisni članki in preostalo gradivo. Zapuščina pomembno dopolnjuje Debenjakovo stalno zbirko umetniškega dela v njegovi galeriji v Kanalu.

KLJUČNE BESEDE: *umetnik, slikar, grafik, grafične tehnike, Akademija upodabljaljočih umetnosti v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost v Ljubljani, samostojne razstave, skupinske razstave, katalogi, plakati, korespondenca, voščilnice, Kanal, Galerija Rika Debenjaka v Kanalu*

ABSTRACT

LEGACY OF THE PAINTER AND GRAPHIC ARTIST RIKO DEBENJAK

The article presents the legacy of the painter and graphic artist Riko Debenjak. The preserved documents bear witness to his full life and creative journey. To facilitate review, his extensive legacy has been divided into several theme areas: personal documents, documents concerning his work, artistic and social activities, invitations and catalogues of solo and group exhibitions, publications and magazines, posters, artwork, letters, greeting cards, photographs, reproductions, newspaper articles and other materials. The legacy is an important addition to the permanent collection of Debenjak's work at his gallery in Kanal.

KEY WORDS: *artist, painter, graphic artist, graphic techniques, Academy of Plastic Arts in Ljubljana, solo exhibitions, group exhibitions, catalogues, posters, letters, greeting cards, Kanal, Riko Debenjak Gallery*

Zapuščino, ki zadeva življenje in delo Rika Debenjaka, je rodnemu Kanalu februarja 2011 velikušno daroval umetnikov sin dr. Božidar Debenjak.

Občina Kanal je to dragoceno gradivo prepustila Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, najbližji usposobljeni službi za varstvo arhivskega gradiva, ta pa je v sodelovanju s Prosvetnim društvom »Soča« iz Kanala pripravil izbor dokumentov, ki so na ogled v spominski sobi v prenovljeni »Fiščevi hiši« na kanalski Kontradi. Poleg izbranih dokumentov iz zapuščine so razstavljeni tudi slikarjevi osebni predmeti in umetniška dela: slika Rdečelaske in portret nečakinje, nekaj manjših akvarelov ter slikarjeva portreta Gabrijela Stupice in Božidarja Jakca. Spominska soba je povezana z Galerijo Rika Debenjaka v Gotski hiši, tako da skupaj ustvarjata celoto.

Življenje in delo Rika Debenjaka¹

Riko Debenjak se je rodil 8. februarja 1908 kot sedmi izmed devetih otrok zidarskemu mojstru Jožefu Debenjaku in Jožefi, rojeni Košir. Očetov rod je izhajal iz vasi Debenje ob Idrijci ob vznožju Kolovrata. Debenjakova domačija, po domače se je pri njih reklo Pri Bajerjevih, je stala na desni strani Soče.

Riko je bil slaboten otrok, zato so ga takoj po rojstvu krstili za Andreja, kasneje pa za Riharda, klicali so ga Riko. Že kot otrok je moral med prvo svetovno vojno zaradi soške fronte v begunstvo v Sv. Jurij pri Celju, tam pa je obiskoval tudi osnovno šolo.

V šolo je začel hoditi že v Kanalu. Mirjam Poljanšek je v diplomski nalogi² predstavila Rika Debenjaka in opisala srečanje z njegovo učiteljico, 93-letno Karolino Leban. Riko Debenjak in Marij Kogoj sta bila njena najljubša učenca. Riko je rad risal in včasih ga je zalotila, kako riše po zvezkih. Ker je bil priden in marljiv učenec, ga je k risanju tudi spodbujala. V letih 1919–1923 je obiskoval realko v Ljubljani, naslednje leto pa učiteljske v Tolminu. Ob začetku fašizma se je preselil k bratu Tonetu v Jugoslavijo in tam dobil službo pri železnici. Tudi brata Jože in Mirko ter sestra Marija so emigrirali v Jugoslavijo in leta 1928, ko so izgubili gospodarsko poslopje (Bajer), sta odšla k sinu Mirku v Banat tudi oče in mati.

Fotografija Rika Debenjaka pred odbodom v Pariz leta 1957. Foto Zdenko Kalin, Zasebna last Božidar Debenjak, Ljubljana.

Riko se je leta 1930 po uspešno opravljenih izpitih vpisal najprej na umetniško šolo v Beogradu, nato je študij nadaljeval v višjem akademskem tečaju in ves čas z odliko opravljal študijske obveznosti. Ob koncu študija je kot edini izmed učencev skupaj s profesorji razstavljal na Jubilejni jesenski razstavi.³ Med študijem se je seznanil s številnimi Primorci: lekarnarjem Mirkom Rožmanom, Franjo Bidovec, Francetom Adamičem in drugimi. V Beogradu je decembra leta 1937 pripravil prvo samostojno razstavo. Časopis Beograjski Slovenec je mladega umetnika takole predstavil:

»Zaskrbljen je Riko. Dolgi, tipični, poduhovljeni prsti mu neprestano brazdajo po črnih kodrih ali pa popravljajo naočnike, ki tvorijo skladen okvir njegovemu zanimivemu obličju. Ne zaveda se svojih gibov, le svoje skrbi si je svest: kakšen bo prvi korak. [...] Pravzaprav sem otrok brez doma. Nekako pred dvaindvajsetimi leti so me odtrgali od zemlje, ki je ječala in krvavela – bila je vojna tam doli ob Soči. Da je to danes bi ostal. Od tedaj sem za domom brepenel in zemljo ljubil. Čas zbrise marsikaj, le spomin in

¹ Podatki o življenju in delu so povzeti po: PSBL 1, str. 259–261; Enciklopedija Slovenije 2, str. 180–181; Riko Debenjak.

² Poljanšek: Riko Debenjak – diplomatska naloga.

³ Jubilarna jesenja izložba Beograd, Umetnički paviljon »Cvijete Zuzorić«, november 1937.

Plakat *Izložba grafike, Savez likovnih umetnika Jugoslavije, 1954.*

ljubezen ostaneta. Vi veste kaj je dom, četudi se podrobnosti ne spominjate. Ob misli nanj vas nekaj grenkega stisne v grlu ...»⁴

Na razstavi, ki so jo obiskali tudi takratni slovenski predstavniki v beograjski vladi, je prodal skoraj vse slike in dr. Korošec mu je pomagal, da je dobil jugoslovansko državljanstvo.

Po zaključku razstave je odpotoval v Pariz in tam študiral dela velikih mojstrov. Nekaj časa je obiskoval tudi tečaj risanja na Academie de la Grande Chaumiere. Navezal je stike z Venom Pilonom in drugimi umetniki. Na začetku leta 1939 je v družbi jugoslovanskih umetnikov razstavljal v Galeriji Bernheim Jeune, ta pa je odkupila njegovo sliko Bulvar San Michele.⁵ Zaradi začetka druge svetovne vojne je študij prekinil in se vrnil v Ljubljano. Družil se je s primorskimi emigranti, posebno v društvu Sedejeva družina in s skupino literatov, v kateri so bili dr. Bogomir Magajna, Ivan Čampa, Jože Dular, Jože Kastelic ... Naslednje leto je hudo zbolel. Prijatelji so v Jakopičevem paviljonu organizirali razstavo njegovih del in mu z izkupičkom od prodanih del omogočili zdravljenje v Zavodu sv. Jožefa ter tako materialno in moralno pomagali.⁶ Po nasvetu zdravnika je odpotoval s

prijateljem, pisateljem Ivanom Čampo, na njegov dom v Novo vas pri Blokah. Po večjih zapletih z italijanskimi oblastmi in po tragični smrti prijatelja se je vrnil v Ljubljano.⁷

Med zdravljenjem se je srečeval z Božidarjem Jakcem in se začel zanimati za grafiko. Naselil se je v ateljeju Riharda Jakopiča v Trnovem. Zaradi posledic bolezni in tudi zaradi okupacije je v glavnem ustvarjal v ateljeju in bližnji okolici.

Konec leta 1943 je po 18 letih obiskal rodni Kanal, Gorico in Trst po nalogu Varnostno-obveščevalne službe. Potni list mu je priskrbel dr. Vladimir Kante⁸.

Poleti 1944 se je v navzočnosti številnih prijateljev – umetnikov poročil z Berto Jakulin, profesorico klasičnih jezikov na Poljanski gimnaziji. Poročni priči sta bila Maksim Gaspari in dr. Dimitrij Krejči.

Vse od leta 1937, ko je aktivno vstopil v umetniško življenje, pa do leta 1950 se je v glavnem posvečal slikarstvu. Iz teh let so npr. dela *Moja mati* (1939), *Goriška Madona*, *Nunska cerkev*, *Beli križ – Piran* (1950) in portret dr. Alojza Gradnika (1952). Ukvarjal se je tudi z ilustracijo literarnih del. Med drugim je ilustriral Cevčeve Preproste stvari,

⁴ Čoš: Pred slikarsko razstavo g. Riharda Debenjaka. V: *Beograjski Slovenec*, 1. 12. 1937.

⁵ Katalog razstave skupine jugoslovanskih umetnikov v Parizu v Galeriji Bernheim Jeune, 13.–24. marec 1937.

⁶ Potrdilo vodstva Zavetišča sv. Jožefa v Ljubljani o prejetem denarju na račun stroškov za zdravljenje Rika Debenjaka, 1. 4. 1941.

⁷ Potrdilo karabinjerske postaje Nova vas, 4. 9. 1941.

⁸ Dr. Vladimir Kante (1905–1945), pravnik, služboval na policijski direkciji v Beogradu in nato v Ljubljani pomočnik upravnika policije, kjer je bil med najpomembnejšimi aktivisti OF ter sodelavec VOS-a. Njegove zveze je odkrila gestapovska in domobranska obveščevalna služba. V: *PSBL* 2, str. 18.

Članska izkaznica Društva slovenskih likovnih umetnikov, 1. 11. 1940.

Gregorčičeve Jeremijeve žalostinke, Terčeljeve Voznike, Čampov Mlin v grapi in Šotor v zatišju, Magajnovne Oživele obraze idr.⁹ Karikature je objavljala v Pavlihi in se podpisoval s psevdonimom RIDE oz. DERI. DERI je bil nato vzdevek, s katerim so ga nagovarjali kolegi.

Izdelal je tudi vrsto fresk (Muza dela v Vili Torkar na Bledu, Primorje v restavraciji Rio v Ljubljani) in oblikoval osnutke za poštne znamke.

Avgusta 1945 je sodeloval na razstavi slovenskih primorskih umetnikov v Trstu in Gorici.¹⁰

Poleti 1948 je kopiral srednjeveške freske v podružnični cerkvi v Prilešju pri Plavah, naslednje poletje pa fresko Mrtvaški ples v cerkvi sv. Marije na Škrilju pri Bermu.

Leta 1948 je postal profesor za grafiko na Šoli za umetno obrt v Ljubljani¹¹ in se pričel intenzivno ukvarjati z novimi grafičnimi tehnikami: barvno akvatinto, litografijo, jedkanico, kar je zahteval tudi učni program.

28. 2. 1950 je bil izvoljen za docenta na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani. O tem obdobju je zapisal:

⁹ Vuk: *Riko Debenjak*.

¹⁰ Razstava slovenskih primorskih umetnikov, Trst - Gorica, avgust 1945.

¹¹ Pogodba med Ministrstvom za prosveto LRS in Rikom Debenjakom, sklenjena 18. 11. 1948.

»Dolgo sem kolebal med oljnim slikarstvom in grafiko. Ko pa sem bil leta 1950 imenovan za docenta za grafiko na ljubljanski likovni akademiji, sem se kot predavatelj moral posvetiti nujnemu grafičnemu eksperimentiranju. Obenem sem v marsičem dopolnil svoje znanje in odkril tudi marsikaj novega, kar zahteva grafične tehnike. Ob tem tehničnem eksperimentiranju sem končno izoblikoval svoj likovni izraz.«

Leta 1957 je na povabilo grafika J. Friedlaenderja odšel v Pariz, kjer je dva meseca delal v njegovem ateljeju in se podrobno seznanil s tehniko barvne akvatinte. V Parizu je dozorela vrsta grafik s kraškimi motivi. V tem času je nastal tudi list »Človek in prostor« kot odmev na prvi človekov polet v vesolje.

Leta 1960 je prevzel vodstvo katedre za grafiko na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, 1962 je bil izvoljen za izrednega profesorja, 1965. je bil imenovan za rednega profesorja ter leta 1972/73 za prorektorja.

Bil je član umetniškega sveta Zveze likovnih umetnikov Jugoslavije in v obdobju 1963–1964 predsednik tega umetniškega sveta. Leta 1961 je bil izvoljen za predsednika umetniškega sveta Društva slovenskih likovnih umetnikov. Bil je tudi član jugoslovanske žirije za izbiro del na ljubljanski mednarodni grafični razstavi, član komisije za kulturne zveze s tujino v Beogradu, član mednarod-

Katalog razstave Rika Debenjaka, ki jo je organiziralo Društvo slovenskih likovnih umetnikov septembra 1940 v Jakopičevem paviljonu.

nega društva XYLON. Od leta 1969 do leta 1973 je bil član Grupe 69.¹²

Kot profesor za grafiko je na ljubljanski Akademiji vzgojil vrsto odličnih grafikov: Vladimirja Makuca, Andreja Jemca, Meška Kiarja, Janeza Bernika, Bogdana Borčiča, Janeza Boljko, Adrijano Maražovo, Danila Jejčiča, Borisa Jesiha, Lojzeta Logarja, Gorazda Šefrana, Dževada Hozo in Mer-

¹² Grupa 69 želi postati pojem delovne solidarnosti, vzajemne umetniške pomoči in skupnega stremjenja k visokim, pa dosegljivim ciljem: večji storilnosti in višji kvaliteti slovenske likovne umetnosti, občutnejši prisotnosti doma in na tujem. Gojiti želimo odprto, osveščeno, avtentično umetnost. V: *Grupa 69, Ljubljana, junij 1969.*

sada Berberja.¹³

Leta 1973 se je upokojil, prenehal je tiskati grafike in končal svoj najboljšežnejši ciklus, ciklus Magične dimenzije, ki je ponesel njegovo ime in ime »ljubljske grafične šole« v svet.

Prva leta po upokojitvi je še vedno organiziral samostojne razstave, sodeloval je tudi na skupinskih razstavah doma in v tujini, kasneje pa so bili njegovi grafični listi vključeni v grafične razstave, ki so gostovale v različnih krajih po Sloveniji¹⁴ in v tujini.¹⁵

Ko se je upokojil, je zopet stopil pred slikarsko platno in ustvaril vrsto oljnih del z različno tematiko. Prevladovali so krajinski motivi in tihožitja.¹⁶

Septembra 1977 so v rodnem Kanalu v obrambnem stolpu nekdanjega obzidja, v »Turnu«, odprli Galerijo Rika Debenjaka in stalno zbirko grafičnih listov, ki jih je umetnik podaril rodnemu kraju.

Umril je po dolgi in hudi bolezni 26. 12. 1987 v Ljubljani in tam je tudi pokopan.

Predstavitev zapuščine

Zapuščina, ki zadeva življenje in delo Rika Debenjaka, pomembno dopolnjuje stalno zbirko umetniškega dela Rika Debenjaka v njegovi galeriji v Kanalu. Ohranjeni dokumenti pričajo o bogati življenjski in ustvarjalni poti. Zapuščina je zaradi preglednosti razdeljena na več tematskih sklopov; ti so: **osebni dokumenti; dokumentacija o službeni, umetniški in društveni dejavnosti; vabila in katalogi za samostojne in skupinske razstave; publikacije in revije; plakati; umetniška dela Rika Debenjaka; korespondenca; voščilnice; fotografije; reprodukcije; časopisni članki in preostalo gradivo.**

Gradivo je shranjeno v 27 arhivskih škatlah, večji formati fotografij in priznanj pa so zloženi v posebni mapi.

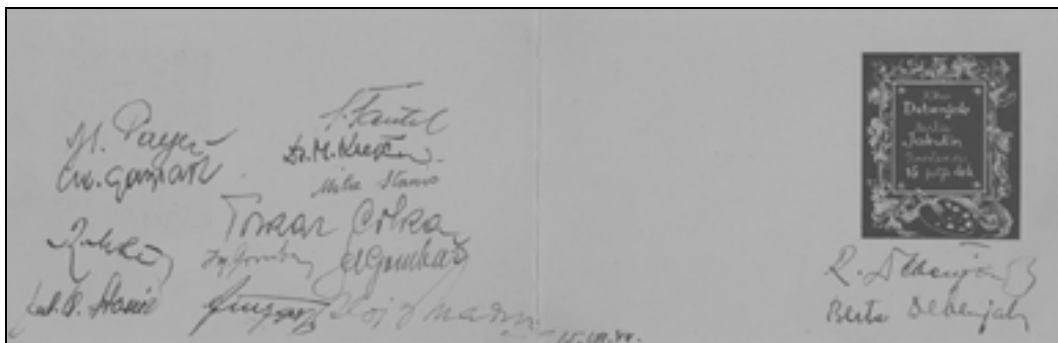
Iz zgodnega obdobja je ohranjenega malo gradiva. Vzrok so prva svetovna vojna, odhod v begunstvo in nato številne selitve zaradi šolanja in službovanja. Večina dokumentov je iz obdobja, ko

¹³ *Ljubljanska grafična šola na razstavi v Berlinu*, 11. 3.–13. 5. 1977, katalog.

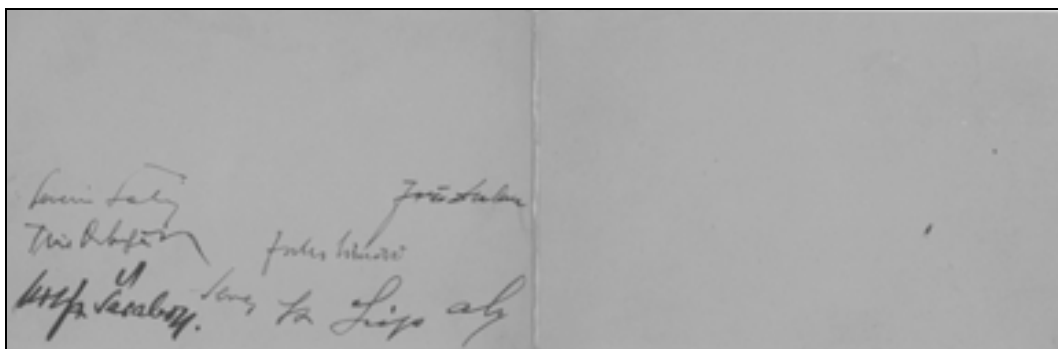
¹⁴ Grafični listi Rika Debenjaka v umetniški zbirki Nove ljubljanske banke – 1, Galerija Avla NLB, Ljubljana, 11. 4.–24. 5. 2002.

¹⁵ Delo Rika Debenjaka v katalogu *The Prints of the World*. National Culture Festival in Kagawa '97.

¹⁶ *Riko Debenjak, oljno slikarstvo*. Galerija Rika Debenjaka Kanal, 12. 9.–10. 10. 1979, katalog.

Obvestilo o poroki Rika Debenjaka in Berte Jakulin, 15. 7. 1944.

Obvestilo o poroki.

se je za stalno naselil v Ljubljani. Najstarejši dokument je izdala občina Kanal (25. avgusta 1923), prikazuje pa stanje družine Debenjak. Občina Kanal hrani domovnico, ki jo je Riku kot dvanajstletnemu fantu izdalo županstvo v Kanalu 27. avgusta 1920. Slikar je bil zelo navezan na svoj rojstni kraj in je ta dokument vse življenje nosil s seboj. Nekaj več dokumentov je iz obdobja študija na umetniški šoli v Beogradu, med njimi so tudi spričevala.

Leta 1940 ga je prizadela huda bolezen. O tem priča zdravniško potrdilo dr. Bogdana Breclja iz občne državne bolnišnice v Ljubljani, odseka za ortopedijo (23. 1. 1942):

»Imenovani je bil dne 27. VII. 1940 operiran pri čemer se je skazalo, da izhaja tumor iz os sacruma. [...] Imenovani se nahaja pod stalno zdravniško kontrolo, mora večinoma ležati, ker mu rana še vedno fistulira in je za vsako telesno delo nesposoben ter potreben strežbe.«

Ohranile so se številne izkaznice, najstarejša so izkaznica Državne umetniške šole v Beogradu iz leta 1934, osebna izkaznica Republike Francije iz obdobja prvega študijskega obiska Pariza, izdana leta 1938, izkaznica Društva slovenskih likovnih umetnikov iz leta 1940, članska izkaznica društva XYLON 1960, izkaznica Kluba kulturnih delavcev v Ljubljani 1961–1966 ...

Iz obdobja druge svetovne vojne so se ohranili zapisi, ki so nastali ob smrti matere Jožefe 15. julija 1943: »Danes sem dobil telegram, da je umrla mati 6 t.m. v bolnici. Ne vem v katerem mestu. Nekje v Banatu ...«

Konec leta 1943 je po 18 letih ponovno obiskal rojstni Kanal in ob tej priložnosti začel pisati dnevnik in ga nato nadaljeval še vse naslednje leto.

Dragoceni zapisi so nastali ob drugem obisku Pariza, leta 1957. Dnevnik vsebuje skice, misli in ideje za delo v prihodnosti.

»Vstal sem zgodaj in takoj šel na delo. V ateljeju sem delal do 16.45. Tiskal sem zadnjo grafiko »Kraševke« (ki jo pa še ne vem kako poimenovati) Tiskal sem jo pet barvno v petih izvodih. Natisnil sem tudi dve grafiki apstrakcije (oblaki) na oker zelenem ozadju. Domov sem prišel ob pol 18 uri...«

»Danes zvečer sem se šel poslavljat tudi v La Dome na Montparnasse. Videl sem Kralja, Štiglica, Morota z ženo, Piona in Zorana Mušiča. Od vseh sem vzel slovo. Z Mušičem sem se dolgo pogovarjal. Čestital mi je, češ, da je slišal, da sem mnogo in zelo kvalitetno delal. Zmenila sva se za nedeljo ob 12 uri da greva skupaj na kosilo in da mu pokažem moje grafične liste ...«

Na skromnih listkih so se ohranile dragocene misli, ki nam odkrivajo umetnikov čustveni svet.

Med podatke za biografijo sodijo fragmenti za »Bajer«, napisani 3. aprila 1942, ter številni življe-

njepisi, ki jih je za razne priložnosti pripravil Riko sam oziroma so jih prispevali Božidar Jakac, Mili-voj Nikolajević, Andrej Jemec Relija Atanasijević, Aleksander Bassin in drugi.

Sledi bogata **dokumentacija o službovanju** na Akademiji, ki jo dopolnjujejo zapisi o grafiki, učne priprave, opisi postopkov tiskanja posameznih grafičnih listov, razmišljanja o umetnosti. Leta 1967 je izdal priročnik o zvrsteh sodobne umetniške grafike.¹⁷ Ohranjeno gradivo nam omogoča spremljanje razvoja njegove grafike v motivnih ciklih od Panjskih končnic v tehniki barvne litografije, do cikla kraških in istrskih motivov, ko se je usmeril v tehniko akvatinte, potem so na vrsti »Sledi na ometu«, »Grebelca«, »Drevo – skorja – smola«, »Useki in urezi« ter v zadnjih letih »Magične dimenzije«.

»Težko bi z besedami izrazil, kaj občutim ob naši ljudski umetnosti. Nekako pretrese me. Čeprav je tako preprosta, pa tako pretresljivo izraža povezanost z domačo zemljo, obenem pa je likovno tako bogata. Tu so panjske končnice s svojo pretežno satirično motiviko; tu so nečke, pa rezbarije, vezenine in drugo – vse to dokazuje čudovito likovno kulturo naših dedov. S svojim delom skušam dati vsemu temu sodoben likovni izraz in obenem izraziti vso tisto toplino, ki jo čutim ob domačem motivu.« »Panjske končnice, škofjeloški krubki, kraški jerbasi ... V tej motiviki (čujemo) slišimo daljni odmev vsega onega, kar je v nas lepega in našega.«

Poseben vir navdih pa je bila Debenjaku kraška žena-trpinka, ki s košem (paconom) na glavi dan za dnem vdano koraka po suhi, od sonca in vetra ožgani zemlji. Nastala je vrsta občutenih lesorezov in akvatint s to tematiko, ki so se zlike v sintezo in enkratno upodobitev v »Kraški kariatidi« iz leta 1957.¹⁸

Človekovo prodiranje v veselje je spodbudilo ciklus Magične dimenzije oz. Skrivnostne daljave, kakor jih je Riko na začetku poimenoval. V pismu Heinzu Neidlu (Institut für Moderne Kunst v Nürnbergu) je svoje delo takole predstavil:

»To je doba mojega analitičnega poglobljanja v izpovedni motiv, doba eksperimentiranja in tveganja. Slediti hočem človeku, ga spremljati v kozmičnem prostoru. Druga polovica 20. stoletja je čas največjih podvigov naše civilizacije in človeškega duha. Stati ob rojstvu obdobja in spoznanj, tistega kar mora človek šele prav zaznati: prostor, čas, materija, svetloba, v neizmernem kozmičnem prostoru.

Ti fenomeni barvnega spreminjanja, gibanja, kakšni kinetični pejsaži. Kakšen luminokinetizem ...! In prostor,

ki je ena mojih osnovnih zavzetosti. Danes o tem prostoru, prostranstvu vemo, da se giblje, širi.

In kako upodabljati vrednost časa? Ko gledam neko materijo in razmišljamo njenem spreminjanju skozi čas, o zgoščanju in razpadanju, spoznam evolucijo oziroma fazo spreminjajoče materije, poiščem doumeti izkušnje, ki jih krije in nosi pramaterija v sebi. V sebi nosi čas. In mislim, da je prav tako v človeku sublimiran spomin, prostor, čas nekega imaginarnega sveta, ki je že davno postal naša stvarnost. Saj ljudje prav tako nosimo v sebi pramaterijo. V sebi nosimo čas, ta prostor, ta neulovljivi prostor, vedno izmikajoči, potujoči, brezmejni ...

In nazadnje še likovni problem barve kot svetlobe. Svetloba, ta popotnica materije, obveščevalec stanja, sekundarni merilec kozmičnih razdalj. Ona ima svoj vidni in nevidni barvni spekter, pa tudi vsaka barva ima svoje razsežnosti ...

Tako se srečujem v svojih razmišljanjih in pri delu z vprašanji in zagonetkami, pri eksperimentiranju z znanim in slutenim, družiti resničnosti in imaginarije. Ti listi »Dimensions magiques« mi prikazujejo lepoto tudi grozljivo neznano vsebino materije ...«

Razstavljal je na številnih domačih in tudi mednarodnih razstavah in skrbno shranil **vabila in kataloge** ter tudi nekaj **plakatov**. Najstarejše ohranjeno vabilo je iz leta 1937, na prvo slikarsko razstavo Rika Debenjaka v Združenju Istra – Trst – Gorica v Beogradu.

Velika pregledna razstava del Rika Debenjaka je bila na ogled na gradu Kromberku 9. septembra 1988. Ob tej priložnosti je izšel bogat katalog s študijami Naceta Šumija, Zorana Kržišnika in Nelide Silič Nemec.

Za svoje umetniško ustvarjanje je prejel vrsto pomembnih domačih in mednarodnih priznanj: Prešernovo (1960), Jakopičevo (1974), Herderjevo nagrado (1977). Bil je že zelo bolan, ko so ga na slavnostni seji skupščine občine Nova Gorica, 12. septembra 1987, poimenovali za častnega občana novogoriške občine.¹⁹ Njegove grafike so bile vključene v pomembne mednarodne edicije: ARTA v Zürichu, IGAS v New Yorku, L'Oeuvre Gravee Paris – Zürich in tudi v domače, kot sta na primer edicija Grafični list 68 in grafična mapa »15 sodobnih slovenskih grafikov«.

Zelo pomemben del zapuščine predstavlja **korespondenca**. Govori o poklicnem, predvsem pa umetniškem ustvarjanju, o pripravah na razstave doma in v tujini in sodelovanju na njih ter tudi o drugem dogajanju v takratnih kulturnih krogih.

¹⁷ Grafika – zvrsti sodobne umetniške grafike. Sekretariat za organizacijo mednarodne grafične razstave v Ljubljani, 1967.

¹⁸ Kržišnik: Riko Debenjak, str. 34.

¹⁹ Riko Debenjak častni občan novogoriške občine. V: *Primorske novice*, 15. 9. 1987, št. 72.

Med korespondenti srečamo številna domača in tuja imena iz sveta umetnosti in družbenega življenja, med katerimi so tudi: France Adamič, Jože Dular, Božidar Jakac, Bogomir Magajna, Ksaver Meško, Vojeslav Mole, Miodrag Nagorni, Milivoj Nikolajević – Mićo, Branko Rudolf, Mitja Šarabon, Jožica Valentinčič, Ludvik Zorzut, Bihajli Merin Oto, Relja Dimitrijević, Eva Landori, Galerija Obersnel (1944), The Cincinnati art museum (1952), Muzej Victorije in Alberta v Londonu, Krajevna skupnost Kanal.

Dr. Bogomir Magajna mu je 13. junija 1942 poslal dopisnico iz kraja Este v Italiji, kjer je pre-stajal kazen v specialnem delovnem bataljonu:

»Dragi Riko! Tvoje družbe in tvoje duhovite besede zelo pogrešam in tvojih podob tudi. Če bi bil ti tukaj, bi bilo pač vse drugače. Kraj sam je lep in poln motivov ne samo za olje, ampak tudi za bakroreze.«

Poseben sklop obsegajo **kopije oz. koncepti Debenjakovih pisem**. Nekateri so priloženi prejetim pismom.

Riko Debenjak je 4. marca 1968 H. D. Vossu (Kleine Grafik Galerie v Bremnu) pisal to pismo:

»Vaše pismo od 19. 1. 1968 sem z veseljem sprejel. Naj na kratko sporočim, da sta tudi obe roli (Rollen) s poslanimi grafikami v redu prispeli. Včeraj sem pa dobil tudi denar od prodanih grafik, ki ste mi ga poslali.

Jutri potujem v Sarajevo, kjer imam 8. februarja osebno razstavo. Čim se vrnem v Ljubljano, se bom moral pripraviti za odhod v Pariz, kjer imam v Galeriji La Hune razstavo. Te dni sem odposlal dela na Bienale v Krakovu in v Toronto (Canada). Vmes sem še angažiran na kolektivnih razstavah v Beogradu, Trstu, Udinab – v perspektivi pa me še čaka Zagreb, New York in retrospektivna razstava to jesen v Ljubljani. Kot vidite, spoštovani g. Voss sem tako angažiran, da nimam miru in počitka ...«

Razglednice in pisma ženi v glavnem poročajo o potovanjih, o delu, razstavah. Dr. Božidar Debenjak je povedal, da si starša v pismih, zlasti pa na razglednicah, nista izmenjevala osebnih intimnosti. Če je bilo v gradivu kaj takega, je to izločil že Riko, ker je redno urejal svojo korespondenco.²⁰ »Draga žena, cel dan je bil kot v sanjah. Telefon že v postelji, nato novinarji, ob 13. 15–16 ure kosilo v ambasadi, potem ob 18–20 otvoritev razstave. Res elitna publika in še kar je najpomembnejše odlični umetnostni kritiki. Od 20–23.30 svečana večerja prirejena s strani društva Franco-Jugoslave.

Sedaj je 23.50 grem spat. Jutri še radio televizija. Lepo te pozdravljam in vse naše Tvoj Riko. Pariz, 12. 3. 1968.«

V zapuščini je ohranjena tudi obsežna družinska in korespondenca iz obdobja po umetnikovi smrti,

naslovljena na ženo Berto. Iz pisma Kristine in Franca Brenka januarja 1988:

»Kolikokrat se spominjam let na Mirju, ki smo jih med vojno preživljali in sem uživala vajino naklonjenost. Pristva na hvala. Umetniku, ki bo živel njegovo ime z njegovimi tenkočutnimi mojstrovini, pa bova oba s Francem ohranila spoštljiv in zvest spomin.«

V zapuščini so originalne ilustracije Magajnovga dela Oživeli obrazi iz leta 1943 in Ivana Čampe Mlin v grapi – prave drobne grafike.

Poseben sklop gradiva predstavljajo **novoletne voščilnic**, ki jih je Riko prejel od svojih stanovskih kolegov. To so drobne grafike ali risbe – prave male umetnine priznanih slovenskih in tujih likovnih umetnikov, kot so: Božidar Jakac, Vladimir Makuc, Janez Bernik, Lojze Spacal, Milivoj Nikolajević – Mića, Miodrag Nagorni, Mersad Berber, Đevad Hozo, Tadeusz Lapinski, Eva Landori, Marangoni Tranquillo ...²¹ Ohranilo se je tudi veliko **fotografij**: osebne fotografije, fotografije umetniških del Rika Debenjaka iz let 1936–1974, fotografije z otvoritev razstav ter študijske fotografije, največ pa je portretov.

Zapuščina vsebuje tudi nekaj izvodov tujih **umetniških revij** in bogato **zbirko člankov** iz domačih in tujih časopisov in revij z odmevi na razstave vse od leta 1933²² do leta 1995.

Ob razstavi Staneta Kregarja in Rika Debenjaka leta 1953 v Moderni galeriji v Ljubljani se je vnela javna razprava o abstraktni umetnosti. Naši razgledi so v članku z naslovom Poti likovne umetnosti soočili mnenja zagovornikov in nasprotnikov.

Leta 1955 je Ljudska pravica v rubriki Iz likovnega sveta poročala o Uspehih grafike Rika Debenjaka in o odmevih v umetnostnih revijah »Art news«, »The studio« in »Spectatore«.

Januarska številka znane ameriške, leta 1902 ustanovljene umetnostne revije »Art news« prinaša za zbiralce in ljubitelje grafike na najvidnejšem mestu v dveh kolonah reprodukcije akvatinte našega grafika Rika Debenjaka »Istranke« s podpisom »Basket Bearers« (Nosilke košar).²³

Riko Debenjak se z zapuščino simbolično vrača v rodni Kanal. To je bila tudi njegova želja. Predstavitev zapuščine naj zaokrožijo njegove besede zapisane ob otvoritvi Galerije Rika Debenjaka v Kanalu, 16. 8. 1977:

²¹ Voščilnice iz zbirke Rika Debenjaka, Goriške galerije, Galerija Osnovne šole Solkan, 23. 12. 1985–11. 1. 1986.

²² Kopija fresk in risbe Rika Debenjaka na razstavi ob zaključku tečaja na umetniški šoli v Beogradu leta 1933. Izložba čaka umetniške šole, Pravda (Beograd), 12. 6. 1933.

²³ Ljudska pravica, 2. 3. 1955.

²⁰ Informacije dr. Božidarja Debenjaka, Ljubljana, 2. 8. 2011.

»Dragi rojaki! Pristrčna vam hvala, da ste me počastili in vašo galerijo poimenovali z mojim imenom.

Želel bi, da bi delo te ustanove vršilo in izvršilo svojo nalogo umetnostne galerije v prid kulturnih in družbenih potreb našega človeka. S to željo – da bi se uresničila, se vam še enkrat zahvaljujem za ta čudoviti dan v mojem življenju.«

Viri in literatura

Viri

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

PANG 1113, Debenjak Riko, 1923–2010, 2,7 tm

Literatura

Enciklopedija Slovenije 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.

Kržišnik, Zoran: *Riko Debenjak. Razstava grafike 1955–1968*. Ljubljana: Moderna galerija, 1968.

Poljanšek, Mirjam: *Riko Debenjak – diplomatska naloga*. Ljubljana 1962.

Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 1. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 259–261.

Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 2. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 18.

Riko Debenjak: katalog ob veliki pregledni razstavi 1934–1985. Nova Gorica: Goriški muzej, 1988.

Vuk, Marko: *Riko Debenjak, jubilejna razstava ob 75-letnici*. Kanal: Galerija Rika Debenjaka, 8. 2.–3. 3. 1983.

Zusammenfassung

NACHLASS DES MALERS UND GRAFIKERS RIKO DEBENJAK

In dem Beitrag wird der Nachlass des Malers und Grafikers Riko Debenjak präsentiert, den 2011 dessen Sohn Dr. Božidar Debenjak der Gemeinde

Kanal, dem Geburtsort des Künstlers, schenkte. Die Gemeinde Kanal überreichte das Material dem Regionalarchiv in Nova Gorica.

Riko Debenjak wurde am 8. Februar 1908 in Kanal an der Soča geboren. Während des Ersten Weltkriegs übersiedelte er mit seiner Familie nach Šentjur bei Celje, wo er die Volksschule besuchte. Nach dem Realgymnasium in Ljubljana setzte er seine Ausbildung an der Lehrerbildungsanstalt in Tolmin fort. Im zweiten Studienjahr übersiedelte er zu seinem Bruder nach Subotica und setzte sein Studium an der Kunstschule und anschließend am Höheren akademischen Kursus in Belgrad fort. In den Jahren 1937/39 bildete er sich in Paris weiter. Nach seiner Rückkehr lebte er ständig in Ljubljana. Von 1950 bis zu seiner Pensionierung war er Professor an der Akademie für bildende Kunst Ljubljana. Ab 1960 hatte er den dortigen Lehrstuhl für Grafik inne.

Debenjak beschäftigte sich bis 1950 vor allem mit Malerei, daraufhin mit Grafik. Er malte auch Fresken, war als Illustrator tätig und entwarf Briefmarken. Bedeutend ist auch seine pädagogische Arbeit. Er beherrschte alle grafischen Techniken. Seine Arbeiten waren in zahlreichen Einzelausstellungen und Ausstellungsbeteiligungen zu sehen, für sein Schaffen erhielt er zahlreiche Auszeichnungen im In- und Ausland. Er starb am 26. Dezember 1987 in Ljubljana.

Der Nachlass von Riko Debenjak stellt eine wertvolle Ergänzung der ständigen Sammlung der Riko-Debenjak-Galerie in Kanal dar. Er gliedert sich in mehrere inhaltliche Gruppen: persönliche Dokumente, Dokumentation seiner beruflichen, künstlerischen und vereinsmäßigen Tätigkeit, Einladungen und Kataloge zu Einzelausstellungen und Ausstellungsbeteiligungen, Publikationen und Zeitschriften, Plakate, Kunstwerke von Riko Debenjak, Briefwechsel, Glückwunschkarten, Fotos, Reproduktionen, Zeitungsartikel und sonstiges Material.

Das Material ist in 27 Archivschachteln aufbewahrt, größere Formate von Fotos und Auszeichnungen befinden sich in einer eigenen Mappe.

Utrinki iz podelitve Aškerčeve nagrade in priznanja. Foto: Tina Arh, ZAL.

O delu Arhivskega društva Slovenije

Poročilo o delu Komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj za leto 2012

Komisija v sestavi Andreja Klasinc Škofljanec (ARS), Judita Šega (ZAL), dr. Julijana Visočnik (NŠAL), dr. Borut Batagelj (ZAC) in dr. Zdenka Bonin (PAK), je na konstitutivnem sestanku 8. junija 2012 za predsednico izvolila Zdenko Bonin in sprejela sklep, da se poleg Aškerčeve nagrade za življenjsko delo zaradi okrnjenih sredstev ADS podeli le eno Aškerčevo priznanje. Komisija je v začetku julija na dopisni seji sprejela besedilo javnega razpisa in določila datum za zbiranje predlogov za podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevega priznanja za leto 2012. Razpis se je začel 10. avgusta in se zaključil 9. septembra. Komisija je na svoji seji 24. septembra pregledala osem pravočasno prispelih predlogov za nagrado in priznanje ter opravila izbor.

Aškerčevo priznanje

Na naslov Komisije so za Aškerčevo priznanje prispeli štiri predlogi za pet kandidat in kandidatov (Bojana Aristovnik, Nataša Budna Kodrič in Barbara Pešak Mikec, mag. Bojan Cvelfar, dr. Jelka Melik). Komisija je sklenila, izvršni odbor ADS pa je 2. oktobra soglasno potrdil, da se Aškerčevo priznanje za leto 2012 podeli mag. Bojanu Cvelfarju za odmeven prispevek k razvoju slovenske arhivistike na področju uveljavljanja svetovnih arhivističnih smernic v slovensko arhivsko prakso.

Mag. Bojan Cvelfar je na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1995 zaključil študij zgodovine in sociologije, leta 2005 pa si je s podiplomskim študijem pridobil naziv magister zgodovine. Leta 1996 se je kot arhivist zaposlil v Zgodovinskem arhivu Celje, kjer je od leta 2001 do 2011 opravljal dela in naloge direktorja javnega zavoda, od tedaj dalje pa je direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

V letih 2008 do 2012 je bil izredno dejaven na področju zasnove, organizacije in izvedbe Vzajemnega arhivskega informacijskega sistema slovenskih regionalnih arhivov SIRAnet. Kot vodja in koordinator arhivske strokovne skupine za določitev standardiziranih zapisov in VISRAS se je zavzel in poskrbel za oblikovanje in formalizacijo osnovnih pravil popisovanja v skladu z mednarodnimi arhivskimi strokovnimi standardi v okviru sistema SIRAnet ter si prizadeval za implementacijo pravno-formalnih ter tehnološko-informacijskih pogojev za izvajanje teh aktivnosti zlasti v regionalnih arhivih. Rezultati nje-

govih prizadevanj in dela so vidni zlasti v zadnjem dveletnem obdobju v poenotenju različnih praks popisovanja arhivskega gradiva v slovenskih arhivih ter v izgradnji in uporabi Vzajemnega arhivskega informacijskega sistema SIRAnet, v katerem je zajetih več kot pol milijona podatkovnih struktur, od katerih je skoraj tretjina dostopna preko spleta.

Aškerčeva nagrada

Za Aškerčevo nagrado so prispeli štiri predlogi za prav toliko kandidat in kandidatov (dr. Milko Mikola, Marija Oblak Čarni, dr. France Štukl, dr. Peter Pavel Klasinc). Po pregledu vlog je komisija 24. septembra na svoji seji predlagala, izvršni odbor ADS pa soglasno potrdil, da Aškerčevo nagrado za leto 2012 prejme dr. France Štukl za življenjsko delo pri zbiranju, varovanju in ohranjanju arhivske dediščine, posredovanju te javnosti, pri strokovnem izobraževanju ter za večletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije.

Dr. France Štukl se je rodil leta 1942 v Celovcu, živel in deloval pa je ves čas v Škofji Loki, kamor se je priselila njegova družina. Leta 1966 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani končal dvopredmetni študij umetnostne zgodovine in zgodovine in se že naslednje leto zaposlil v Zgodovinskem (tedaj Mestnem) arhivu Ljubljana. Leta 1982 je na Filozofski fakulteti končal magistrski študij arhivistike, leta 1996 pa promoviral za doktorja znanosti.

Dr. France Štukl je svoje celotno poklicno delo do upokojitve leta 2002 zavzeto opravljal, posvetil pa ga je zbiranju, urejanju in objavljanju arhivskega gradiva. Med službovanjem v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je bil 20 let edini arhivist, ki je skrbel za varovanje, ohranjanje in popularizacijo bogate arhivske dediščine na škofjeloškem območju. Od leta 1973 je bil vodja oddelka, pozneje pa samostojne enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Škofji Loki. V tem času je prevzel več kot 500 tekočih metrov arhivskega gradiva, ga strokovno uredil in oblikoval več kot 300 arhivskih fondov. Za večino teh fondov je izdelal arhivske popise in inventarje (nekateri od teh so še vedno v uporabi) in začel organizirati arhivsko službo med ustvarjalci na terenu. Svoje strokovno znanje je prenašal na mlajše kolege in postavil temelje za kasnejše evidentiranje arhivskega gradiva freisinških gospodstev na slovenskih tleh. Vrsto let je bil član komisije za strokovne izpite ter tajnik Arhivskega društva Slovenije. Njegova bibliografija obsega sedem samostojnih knjižnih monografij ter več kot 170 drugih bibliografskih enot.

Od leve proti desni: Gordana Šövegeš Lipovšek, predsednica ADS, dr. Zdenka Bonin, predsednica komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in priznanj, dr. France Štukl, mag. Bojan Cvelfar, Mojca Škrinjar, državna sekretarka MIZKŠ, Aleš Čerin, podžupan MOL.

Osrednje mesto med njegovimi objavljenimi raziskavami zavzemajo monografije o hišah v Škofji Loki, njenih predmestjih in v Stari Loki, ki so izšle v letih 1981, 1984 in 1996 ter lani izdana monografija *Po poti kulturne dediščine: sprehod skozi Škofjo Loko in vasi v spodnjem porečju Poljanske Sore*. Vse so plod temeljitega preučevanja zemljiške knjige in drugih arhivskih virov s področja sodstva in uprave, ki jih je dr. France Štukl zavzeto raziskoval v škofjeloški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Obe utemeljivi in predstavitvi dobitnikov Aškerčevega priznanja in Aškerčeve nagrade sta bili prebrani 17. oktobra na slovesni podelitvi v Veliki sejni dvorani Mestne hiše v Ljubljani. Zbrane je nagovorila predsednica ADS Gordana Šövegeš Lipovšek, v imenu gostiteljice, Mestne občine Ljubljana, pa je navzoče pozdravil podžupan g. Aleš Čerin. Slavnostna govornica g. Mojca Škrinjar, državna sekretarka na Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, je poudarila, da je »arhivsko gradivo pomemben del nacionalnega spomina« in da so »pričakovanja družbe do arhivov vse večja«. Opozorila je, da se pristojni na ministrstvu sicer zavedajo težav in izzivov, s katerimi se srečujejo arhivi in arhivistika, da pa bo treba problematiko slovenskih arhivov reševati v okviru proračunskih možnosti. Slovesnost je nadvse prijetno povezovala Mojca Kranjc, za glasbeno popestritev dogodka pa sta poskrbela Matjaž Dajčar in Matjaž Vertuš iz Maribora.

Zdenka Bonin

Varuhi pisanih spominov

Ljubljanski župan Ivan Hribar je ob koncu 19. stoletja, ko se je duhomik Anton Aškerc zaradi prevelikih liberalnih načel začel razhajati s Katoliško cerkvijo, prav v Aškercu prepoznal osebo, ki bi se posvečala urejanju starejših listin in dokumentov ljubljanskega magistrata. Tako je julija 1898 Aškerc postal prvi uradni mestni arhivar. Res da mu sprva ni bilo najbolj kristalno jasno, kaj naj bi bilo njegovo delo, saj je v svojem pismu Hribarja spraševal: »... bi mi izvolili povedati vsaj v obrisih, kako delo ima arhivar, kake dolžnosti?« Kljub začetnim težavam se je dela lotil zelo resno in temeljito. To službo je nato opravljal vse do svoje smrti, do leta 1912. Danes ga imamo za začetnika sistematičnega urejanja magistratnega arhivskega gradiva, Arhivsko društvo Slovenije pa njemu v čast vsaki dve leti v dnevih okrog 20. oktobra podeli Aškerčovo nagrado in priznanje za posebne dosežke v arhivistiki. Letos se bo to zgodilo že šestič.

Od Aškerčevih časov je minilo že več kot sto let in danes je v slovenskih arhivih zaposlenih veliko »Aškercev«, katerih delo prevečkrat ostane neopazno. Bolj ali manj nas poznajo zgodovinarji, jezikoslovci, arhitekti, pravniki, geografi, umetnostni zgodovinarji, tudi učitelji in profesorji zgodovine ter politiki. Velikokrat k nam zaidejo posamezniki, ki so zalogaj ali izgubili dokumente, s katerimi si želijo ponovno zagotoviti pravno varnost. Za vse druge pa smo samo »neki« dolgočaseni uradniki med zaprašenimi papirji, javni sektor, ki preveč zapravlja davkoplačevalski denar in tako ali tako nima drugega dela kot zlagati in prelagati dokumente. Po lanskem referendumu smo v arhivih za koga tudi ljudje, ki skrivamo dokumente in jih ne želimo pokazati javnosti. Včasih nas tako

obravnavajo tudi tisti, ki bi morali biti naši največji zagovorniki. Za druge veljamo po znanosti lanski aferi v zvezi s sestavljanjem dokumentov za varube avtentičnosti gradiva, ki ne le prevzemamo, hranimo in posredujemo arhivsko gradivo, pač pa varujemo tudi njegov pomen – opozarjamo na poskuse manipulacije in falsificiranja.

Živimo v času, ko se vse dogaja z astronomsko hitrostjo. Ponsod se biti, blasta za denarjem in uspehom, žal čedalje večkrat tudi za golo preživetje. In ko je leto naokrog, ljudje na vse pozabimo. Čas mineva, spomini zbledijo. Ostane le to, kar je na tak ali drugačen način zabeleženo o njem. In čez trideset, sto, šeststo let bo prišel nekdo v arhiv in te spomine ponovno našel in jih podoživel. Pa ne samo tebe, slabih. Tudi dobre. Zato ker se bodo v arhivih obranili. Ker smo samo arhivi in zaposleni v njih usposobljeni za to, da se bodo pri nas zagotovo obranili. To pomeni, da je vsakega košček zgodovine (dokument na papirju, digitalni zapis, filmski zapis, fotografija, načrt itd.), ki pride v arhiv, skrbno popisano, zaprt v škatlo ali sbranjeno na nosilce v formatu, primernem za dolgoročno hrambo, ter odložen v skladišče. Da so se že naši predniki zavedali pomembnosti ohranjanja pisne kulturne dediščine, pričča veliko število ohranjenih pergamentnih listin ter dokumentov pomembnih slovenskih srednjeveških trgov. Tako lahko iz ene takih listin, stare skoraj 800 let, izvem, da bo oglejski patriarh Bertold podelil odpustke vsem tistim, ki bodo gmotno podprli takrat ustanovljeni samostan v Studenicah. V arhivih lahko spremljamo življenje velikih Slovencev, npr. Antona Aškercja, Jožefa Klekla, Louisa Adamiča in še številnih drugih. V bistvu lahko v arhivu dobimo podatke o malodane vsakem zgodovinskem dogodku oz. o življenju Slovencev v nasploh. Morda je slišati tudi malce srhljivo, ampak v arhivu lahko najdemo o skoraj vsakem prebivalcu Slovenije kakšne zapise. Pravzaprav smo velika hiša spominov, ki je ob koncu leta 2010 hranila za 66.417 tekočih metrov arhivskega gradiva. Vse te dokumente bi lahko zložili na cesti med Ljubljano in Jesenicami. In zavedati se moramo, da je tega gradiva vedno več in da bomo kmalu lahko tako »stakovali« pot do Dunaja. Čeprav v zadnjih letih veliko dokumentov nastane v digitalni obliki, je na terenu še vedno veliko gradiva, ki čaka na predajo v arhive. Malokdo ve, da imamo en Arhiv Republike Slovenije in šest pokrajinskih arhivov: Koper, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Nova Gorica in Celje. Vprašanje, ki se poraja že nekaj let, pa je, kam bomo arhivi vse to spravili. Prostorska stiska je povsod že velika, z izjemo v Celju in Ptuj, saj sta oba v novih in prenovljenih prostorih. Pohvalno je tudi, da smo regionalni arhivi pred leti dobili novo programsko opremo scopeArchiv.

Veliko si sedaj obetamo od uvedbe elektronskega arhiva, ki naj bi zagotovil varno hrambo gradiva v digitalni obliki.

Skrb pa zbuja dejstvo, da prihajajo meseci, ko se bodo razmere v slovenskih arhivih poslabšale. Iz vladnih varčevalnih ukrepov ne bodo izpušeni niti arhivi. Koliko manj sredstev bomo dobili, še ni čisto jasno. Naj ob tem poudarimo, da se število zaposlenih v arhivih že nekaj let zmanjšuje. Ob koncu leta 2007 nas je bilo 193, leta 2010 pa za 11 ljudi manj, to pa pomeni zmanjšanje za dobrih 5%. Torej smo arhivi že zmanjševali število zaposlenih, še preden se je kriza sploh začela.

Tega pa verjetno ne moremo trditi za vse preostale proračunske uporabnike. Bojimo se prognoze: manj denarja = manj arhivistov = manj razstav = manj publikacij = manj prevzemov gradiva s terena = zmanjšana skrb za pisno kulturno dediščino = slabši odnos ljudi do njihove lastne države in kulture.

Obeta se nam tudi sprememba našega arhivskega zakona, zato nestrpnost pričakujemo okroglo mizo s to temo. Upamo, da bodo bolj upoštevane pripombe strokovne, tj. arhivske javnosti, saj lahko zakon, ki ni strokoven oz. s stroko usklajen, prinese težave in dolgoročno škodo.

Kljub sedanjim turobnim časom pa lahko zagotovimo, da bomo arhivisti še naprej ostali tisti, ki bomo po najboljših močeh v okviru možnega čuvali dobro in slabo iz naše preteklosti.

Verba volant, scripta manent. (Besede odletijo, napisano ostane.)

Gordana Šovegeš Lipovšek

Nagovor državne sekretarke

Spoštovani nagrajenci, spoštovane gospe in gospodje, veseli me, da sem lahko danes del te prireditve, s katero počastite tiste, ki so s svojim delom izjemni na arhivskem strokovnem področju. Izjemnost je tista, ki odlikuje odlične posameznike, odličnost pa lahko Slovenijo postavi ob bok najuspešnejšim državam. Zato si je zanjo potrebno prizadevati na prav vseh področjih.

Arhivsko gradivo predstavlja zelo pomemben del nacionalnega spomina. Ugled arhivov je v očeh ustvarjalcev zapisov kot tudi javnosti in uporabnikov pogosto povezan s pravno in dokazno vrednostjo zapisov ter z načeli odgovornosti vseh nosilcev funkcij. Pričakovanja družbe do arhivov pa so vse večja.

V zadnjih dveh desetletjih so se na področju varstva arhivskega gradiva zgodili pomembni premiki, ki so bili predvsem posledica družbenih sprememb in osamosvojitve Slovenije. V obdobju slovenske tranzicije se je aktualizirala vloga arhivov, in sicer predvsem zaradi hrambe gradiva prejšnjega sistema ter v povezavi s poravnavo različnih krivic, ki so se zgodile v preteklem obdobju. Prav tako so nove okoliščine in različni razlogi, kot so bili povečana uporaba arhivskega gradiva zaradi raznih postopkov uveljavljanja pravic, povečano število prevzemov gradiva zaradi spremembe sistema, ukinitve ali stečajev, novih nosilcev zapisov in informacijske tehnologije, potisnili arhivsko stroko k hitri prilagoditvi novim razmeram. Razvoj informacijske tehnologije je prinesel številne novosti v delovanje državne uprave in širše javne uprave ter poslovni oziroma zasebni sektor, spremembe so segle tudi v vsakdanjik vseh nas kot posameznikov. Z razvojem sodobnih tehnologij se spremenjajo načini dela in komunikacij. Zasebni in javni sektor kot tudi posamezniki se srečujejo s številnimi vprašanji, ki jih pri naša delo z dokumenti v digitalni obliki. Uvajajo se novi načini poslovanja z gradivom, ki zahtevajo tudi nove procese oblikovanja in organiziranja arhivskega dela. Kot posledica vedno

bolj intenzivnega elektronskega poslovanja nastaja vedno večja količina arhivskega gradiva v elektronski obliki, ki ga je oziroma ga bo treba tudi ustrezno varno dolgoročno hraniti in arhivirati.

Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport arhivom zagotavlja sredstva predvsem za financiranje stroškov dela, splošnih stroškov delovanja in programskih materialnih stroškov ter del sredstev za digitalizacijo. MIZKŠ sofinancira tudi dejavnost cerkvenih arhivov in dejavnost Arhivskega društva. Hkrati se zavedamo, da je marsikaj še nerešeno. Pereča je prostorska problematika s katero se srečujete nekateri arhivi, pa problematike elektronske brambe, procesa sukcesije naše bivše skupne države, prav tako pa še ni rešeno vprašanje vračanja kulturnih dobrin, umetniških del, arhivov ter katastrskih in zemljiških knjig iz Italije v Slovenijo. K tej problematiki načrtujemo v prihodnje skrbno pristopiti in jo reševati v okviru proračunskih možnosti. Zavedamo se namreč, da arhivsko gradivo predstavlja zelo pomemben del nacionalnega spomina. Da so pričakovanja družbe do arhivov vse večja. In da se pojavljajo zahteve uporabnikov po izboljšanih in učinkovitejših storitvah.

Priznani slovenski pesnik Anton Aškerc, za katerega širša javnost nemalokrat spregleda, da je del svojega življenja zapisal tudi službovanju kot ljubljanski mestni arhivar, si je kljub majhnosti takratnega arhiva zadal za nalogo urediti ga in ga »napraviti uporabnim«. Zavedal se je pomembnosti arhiviranja.

Tudi Splošna deklaracija o arhivih, ki jo je novembra 2009 oblikoval Mednarodni arhivski svet med drugim pravi, da arhivi igrajo poglobljeno vlogo pri razvoju družb, saj varujejo in prispevajo k individualnemu in skupinskemu spominu. Prost dostop do arhivskega gradiva pa bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, štiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja. Tega se zavedamo tudi na ministrstvu.

Vsem današnjim dobitnikom nagrad iskreno čestitam.

Mojca Škrinjar

Zahvala Franceta Štukla

Ko danes gledam tale zbor in izbor arhivistov in mojih prijateljev, mi spomin nebote uhaja nazaj za več kot štirideset let. V Sloveniji je bilo takrat manj kot sto arhivskih delavcev, nekaj nas je bilo mladih, še več pa starejših, ki so za razvijajočo vedo nosili težo dneva in vročine. Arhivistika je takrat komaj samostojno zaživela. Pot sta ji utirala pokojni dr. Sergij Vilfan in za njim dr. Jože Žontar. Pokojna gospa Majda Smole je včasih malce v strahu napovedala: »Žontar dela vedo«.

Sam sem se v arhivu zaposlil leta 1967. Nekateri začetniki arhivske stroke so takrat že odhajali. Človek se ne zaveda, kako hitro prestopa življenjska in delovna obdobja. Sprva sem se kot zgodovinar in umetnostni zgodovinar (kar sem po izobrazbi) v arhivski službi malce čudno počutil. Z interdisciplinarnim in poznejšim magistrskim študijem in doktoratom sem se v stroki izpopolnil in popolnoma udomačil. Opazil sem, da me služba tudi življenjsko dopolnjuje. Rad sem bil arhivist. Prehodil sem vse faze »tlake« od tajnika sindikata in arhivskega društva, do namestnika spravevalca pri strokovnih izpitih. V arhivu sem okusil vse faze ročnega dela, pisanja s tušem, tipkanja, do računalnika. Denarno smo bili odvisni od totalitaristične države. Potem smo razvili obetavni in humani samoupravni socializem in pristali v kapitalistični stvarnosti. Veselili smo se vsakega dosežka stroke in njenih delavcev. Praznovali smo, ko smo kupili prvo garsonjero, pri službeni avto.

Pri svojem delu sem vedno iskal skupne točke med teorijo in prakso. Kot uslužbenec arhivske enote v Škofji Loki sem rezultate dela strnil v prispevkih za lokalno, loško zgodovino. Vsak čas prinese nekaj svojega. Vesel sem, da sem zapustil nekaj strokovnih sledi in me je opazila tudi današnja generacija in stroka. Vsem, ki ste mi omogočili to visoko odličje in mi pripravili tako lep sprejem, se najlepše zahvaljujem.

France Štukl

Zahvala Bojana Cvelfarja

Cenjene kolegice in kolegi, spoštovana gospa državna sekretarka na MIZKŠ, spoštovani g. podžupan, spoštovani nagrajenec, spoštovani predsednici ADS in komisije za podelitev Aškerčevih nagrad.

Najprej bi rad povedal, da sem bil v prvih trenutkih, ko sem izvedel, da sem prejemnik letošnjega Aškerčevega priznanja izjemno presenečen, hkrati pa sem se tega zelo razveselil, danes tukaj na tem mestu pa se počutim izjemno počaščen. Počaščen predvsem zato, ker ko pač delaš svoj posel s srcem se ti nikakor ne dozdeva, da počneš kaj posebnega, kaj takega, kar naj bi izstopalo iz povprečja. Ko pa to zaznajo ljudje okoli tebe in prepozna stroka, v kateri deluješ, si pa postavljen v čisto drugačen položaj, takšen, v katerem se nabijam danes sam. V takšnih trenutkih te prevevajo predvsem občutki zadovoljstva, ponosa, predvsem pa hvaležnosti – najprej seveda do svoji staršev, ki sta ti po svojih najboljših močeh sploh trasirala življenjsko pot, do soproge in otrok, katerim si zaradi svoje privrženosti poklicu ukradel premnogokatero uro ali pa kar cele dneve ali tedne, do svojih nekdanjih in sedanjih sodelavcev, ki so ti nesebično pomagali pri tvojih prizadevanjih za izboljšanje razmer v arhivski stroki. Da, vsem naštetim sem izjemno hvaležen in predvsem njihova zasluga je, da danes stojim tu in prejmem to prestižno priznanje, ki mi lahko pomeni le močno vzpodbudo za moje nadaljnje delo.

Sicer pa je letos Zgodovinskemu arhivu Ljubljana pripadla čast, da sta tako prejemnik priznanja kot nagrade (nagrajencu g. Francetu Štuklju že sedaj iskreno čestitam) iz njegovih vrst. Kakšen nepoznavalec bi verjetno iz tega kajhitro lahko preprosto sklepal, da je Zgodovinski arhiv Ljubljana najuspešnejši arhiv v državi. Mogoče nima prav, zagotavljam pa vam, da intenzivno delamo na tem.

Še enkrat vsem skupaj iskrena HVALA.

Bojan Cvelfar

Konferenca društva madžarskih arhivistov, Szeged, 18.–20. junij 2012

Konferenco Društva madžarskih arhivistov je v letu 2012 gostil Arhiv županije Csongrád v mestu Szeged. Rdeči niti konference sta bili elektronska uprava in elektronski arhivi.

Do zgodnjega popoldneva prvega dne smo se udeleženci seznanili z madžarskim arhivskim projektom E-arhiv ter z veliko reorganizacijo madžarske arhivske mreže. V jeseni bodo namreč madžarski županijski arhivi izgubili status samostojnih zavodov. Postali bodo enote Madžarskega državnega arhiva (Magyar Országos Levéltár), ta pa se bo zato preimenoval v Madžarski nacionalni arhiv (Magyar Nemzeti Levéltár). Županijski arhivi v bistvu že kakšno leto dni spremljajo priprave na te spremembe, a ne vedo natančno, kakšne prednosti in slabosti bo prinesla reorganizacija. Arhivi, ki so bili v preteklosti sicer uspešni v izdajateljski dejavnosti, organiziranju konferenc in razstav, se bojijo, da jim bo Budimpešta skrčila sredstva za te namene. Na drugi strani so arhivi, ki jim je denarna sredstva krčila županija, njihova ustanoviteljica. V poletnih mesecih so bili ponekod tudi arhivi zaprti, ker niso dobili sredstev za plače zaposlenih. Za konec so podelili nagrado in priznanja za posebne dosežke v arhivistiki.

Kar nekaj vročih debat o tem je bilo tudi popoldne, ko so potekale volitve za novega predsednika oz. predsednico društva ter člane izvršnega odbora. Volitve je dobil »stari« predsednik Árpád Tyekviczka, direktor Arhiva županije Nógrád. Tik za petami mu je bila nova direktorica Madžarskega državnega arhiva Zsuzsanna Mikó. Gostje iz tujine smo ta čas izkoristili za potepanje po Szegedu. Slovencem je najbolj znan po »segedinarju« in po klobasi pick. Toda Szeged ponuja še kaj več kot salamo ali kislo zelje z rdečo papriko. Lepo urejene sprehajalne poti ob reki Tisi se vsake toliko časa razcepijo in nam nakažejo smer proti središču mesta. Prav Tisa je tista, ki je mesto zaznamovala in pri njegovih prebivalcih še danes vzbuja »strahospoštovanje«. 12. marca 1879 v zgodnjih jutranjih urah je namreč prestopila svoje bregove in mesto v celoti uničila. K obnovi mesta je nato prispevala celotna Evropa; deli »ringa« okoli Szegeda so poimenovani po evropskih mestih Rim, Bruselj, Berlin, Pariz, London, Moskva in Dunaj, na mestni hiši pa je tudi velik napis »Szeged bo lepši, kot je bil!« (Szeged szebb lesz, mint volt!). Lahko trdimo, da se je Szeged po tej tragediji ponovno rodil; izoblikovalo se je mesto s širokimi avenijami, krožišči, trgi ter stavbami v eklektičnem in secesijskem slogu, ki privabljajo turiste.

Drugi dan konference je minil v znamenju dveh predavanj o izkušnjah v elektronskem arhivu oz. arhiviranju na Dunaju (dr. Berthold Konrath iz Avstrijskega državnega arhiva) in v Estoniji (g. Kuldar

Aas iz Estonskega nacionalnega digitalnega arhiva). Sledila so še štiri predavanja o uvajanju elektronskega arhiva na Madžarskem. Potem je bil na vrsti izlet v zgodovinski nacionalni park Ópusztaszer, kjer so madžarski »skansen« z različnimi tipi madžarskih hiš, spomeniki v spomin na 1000. obletnico prihoda Madžarov v Panonsko kotlino ter izkopenine samostana. Posebno pozornost si zasluži monumentalna slika Árpáda Fesztya z naslovom Prihod Madžarov (A magyarok bejövetele).

Zadnji dan posvetovanja so bila na dnevnem redu predavanja v okviru petih sekcij. Ena od teh je bila tudi mednarodna sekcija. V tej smo udeleženci različnih držav predstavili arhivsko mrežo države, probleme, s katerimi se srečujemo, novosti, sodelovanje z arhivi v drugih državah ipd. Ker se je kar nekaj arhivistov iz tujine odpravilo že domov, smo bili na tej sekciji navzoči le predstavniki Slovenije, Slovaške, Romunije in Avstrije. Predlagali smo, nas se ta sekcija na prihodnjem zborovanju sestane že prvi ali drugi dan.

Madžarski arhivisti pa so lahko izbirali med štirimi sekcijami:

- gospodarska (teme: vprašanja v računovodstvu in knjigovodstvu, priključitev arhivov k Madžarskemu državnemu arhivu, okrogla miza, namenjena e-arhivov in e-upravi);

- sekcija za materialno varstvo (teme: digitalizacija gradiva v luči materialnega varstva, snemanje na mikrofilme in digitalizacija v vojvodinskih arhivih, podatkovna baza materialnega varstva v Madžarskem državnem arhivu, restavriranje in hramba načrtov na papirju paus);

- sekcija za informatiko (teme: oblikovanje imenskega kazala v Literarnem muzeju Sándorja Petőfija, e-arhiv).

Leta 2013 se bomo torej srečali v Esztergomu, v Arhivu županije Komárom-Esztergom, na slovaško-madžarski meji. Predvsem bo zanimivo izvedeti, kaj dobrega ali slabega je prinesla reorganizacija madžarske arhivske mreže.

Gordana Šivejš Lipovšek

25. mednarodno posvetovanje »Arhivska praksa 2012«, Tuzla, 27.–28. september 2012

Kot predstavnica Arhivskega društva Slovenije sem se udeležila 25. mednarodnega posvetovanja v Tuzli. Tako kot vsakokrat je tudi letos potekalo v Ho-

telu Tuzla. Posvetovanje je mednarodno, saj se ga udeležijo predstavniki iz različnih držav (Srbije, Hrvaške, Slovenije, Italije, Makedonije, Slovaške in Madžarske).

Iz Slovenije so bili poleg mene na posvetovanju še dr. Borut Batagelj in Bojana Aristovnik (ZAC), Ivan Fras, Nina Gostenčnik, Mojca Horvat, dr. Miroslav Novak in mag. Zdenka Semlič Rajh (PAM), mag. Bojan Cvelfar in dr. Gorazd Stariha (ZAL), mag. Nada Čibej in Vladimir Drobnjak (PAK), mag. Gašper Šmid in Žarko Štrumbl (ARS), dr. Peter Pavel Klasinc (MIAZ) ter dr. Alenka Šauperl (FF Ljubljana).

Odprtje posvetovanja je bilo v Kristalni dvorani. Po uvodnem nagovoru in pozdravu predsednika organizacijskega odbora in direktorja Arhiva Tuzelskega kantona dr. Izeta Šabotiča so bili na vrsti pozdravi preostalih udeležencev. V imenu arhivskega društva in direktorjev arhivov iz Slovenije je navzoče pozdravil Ivan Fras.

Nato sta sledili predstavitvi zbornika Arhivska praksa št. 15, predstavil ga je dr. Miroslav Novak, ter zbornika Arhivska praksa (1998–2012), ki je izšel v počastitev 15-letnice razvoja arhivske dejavnosti. Predstavil ga je dr. Darko Rubčić iz Državnega arhiva v Zagrebu.

Vsi smo si lahko pogledali tudi razstavo z naslovom 25 let Arhivske prakse v Tuzli, obogateno s fotografijami, ki so jo pripravili kolegi iz arhiva Tuzelskega kantona.

Posvetovanje je potekalo v treh vsebinskih sklopih in prvi dan tudi v dveh vzporednih sekcijah. Tema prvega vsebinskega sklopa v sekciji v Kristalni dvorani je bila *Izobraževanje in usposabljanje arhivskih kadrov – stanje in perspektiva*, prva, ki je predstavila referat, pa je bila Stanislava Blažević iz Arhiva Vojvodine Novi Sad. V svojem prispevku se je spraševala o aktualnosti poklica arhivist. Naslednja referentka, Almira Alibašić iz Zgodovinskega arhiva v Sarajevu, je predstavila prispevek o tem, da so ustrezno usposobljeni arhivski delavci prvi pogoj za uspeh stroke, trditev pa je podprla s primerom iz Bosne in Hercegovine. Sledila sta referata Selme Isić in Omerja Zulića iz Arhiva Tuzelskega kantona. Tema prvega se je nanašala na izobraževanje arhivistov z multidisciplinarnimi znanji, v drugem pa nam je avtor ob primeru organa lokalne samouprave na območju Tuzelskega kantona predstavil vpliv strokovne usposobljenosti arhivarja na urejenost arhivskega poslovanja. Kristijan Karajić iz Hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu je poudaril pomen strokovne usposobljenosti delavcev, ki imajo opraviti z gradivom kategoriziranih ustvarjalcev, Svetlana Perović - Ivović iz arhiva Jugoslavije v Beogradu

Odprije 25. posvetovanja Arhivska praksa v Tuzli.

pa na potrebno usposobljenost konservatorsko-restavratorske stroke. Tema referata dr. Petra Pavla Klasinca iz Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti v Trstu je bila podiplomski študij arhivistike in dokumentalistike. Opozoril je predvsem na nova in dopolnilna znanja, ki so potrebna pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva. O izobraževanju arhivistov v visokošolskih programih v Bosni in Hercegovini je govoril dr. Azem Kožar s Filozofske fakultete v Tuzli, Darko Rubčić iz Državnega arhiva v Zagrebu pa o tem, kakšne so izkušnje hrvaških arhivistov pri izobraževanju zaposlenih v arhivih. O projektu Arhivska praksa kot pripomoček za izobraževanje arhivskih kadrov je govoril dr. Izet Šabotič iz Arhiva Tuzelskega kantona. Sledila pa sta še dva referata strokovnjakov iz istega arhiva. Tema prvega, referata Hatidže Fetahagić, so bile dejavnosti Društva arhivskih delavcev v Tuzelskem kantonu, drugega, referat o vsebini in rezultatih postdaytonskih arhivskih posvetovanj, ki jih je organiziralo Združenje arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine, pa je predstavila Saneta Andrović. Bojana Aristovnik iz Zgodovinskega arhiva Celje in Mojca Horvat iz Pokrajinskega arhiva Maribor sta predstavili pedagoško dejavnost v obeh arhivih in kot zadnja v prvem sklopu je prispevek o reformah izobraževanja v Habsburški monarhiji za vladavine Marije Terezije predstavila še Ljiljana Radovac iz Arhiva Vojvodine.

Hkrati je v Kongresni dvorani potekala druga sekcija s temo *Stanje in zaščita arhivskega gradiva imetnikov, ki so v fazi sprememb statusa*. Uvodni referat je imela Marija Todorović iz Zgodovinskega arhiva v Kragu-

jevcu. Prikazala je pomen varstva javnega arhivskega gradiva v Republiki Srbiji, katerega osnova je predlog zakona o arhivskem gradivu in arhivski službi. O tem, kako zaščititi dokumentarno gradivo ustvarjalcev, ki so v fazi sprememb statusa (ukinitev, stečaj, privatizacija, reorganizacija), je govoril dr. Aco Angelovski iz Državnega arhiva Makedonije, Ivana Posedi iz Državnega arhiva v Varaždinu pa o problemih vrednotenja arhivskega in dokumentarnega gradiva pri ustvarjalcih zunaj arhiva. O arhivskem gradivu gospodarskih podjetij v stečaju je govoril dr. Gorazd Stariha iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, podobno temo v zvezi s prevzemanjem arhivskega gradiva ustvarjalcev v stečaju je ob primeru Zgodovinskega arhiva Novi Sad predstavil Jugoslav Veljkovski iz tega arhiva. Tudi referentka Jasmina Latinović iz Zgodovinskega arhiva Kikinda je ob primeru Tovarne kmetijskih strojev in rezervnih delov 25. maj iz Kikinde predstavila stečaj ali ukinitve tovarne. O problemih prevzemanja dokumentov gospodarskih organizacij na Madžarskem, ki so prenehale delovati, je govoril dr. Viktor Harasti iz Mestnega arhiva Budimpešte. S tem, s kakšnimi problemi se srečujejo pri prevzemanju arhivskega gradiva nekdanjih družbeno-političnih organizacij, nas je seznanil Željko Marković iz Zgodovinskega arhiva Užice, Joka Filipović iz JZU Univerzitetnega kliničnega centra Tuzla pa nam je predstavila standarde in postopke pri upravljanju medicinske dokumentacije. Kot zadnja sta v tej sekciji sodelovala mag. Gašper Šmid in Žarko Štrumbl iz Arhiva Republike Slovenije z referatom o evidentiranju arhivskega gradiva v tujini.

Udeleženci posvetovanja ob vstopu v »Djevojačko pečino«.

Potem je bilo na vrsti skupno kosilo, po njem pa smo se z avtobusom in avtomobili odpeljali proti Kladnju, ki je znan po kulturnozgodovinski in naravni dediščini, predvsem pa po izviru vode, ki naj bi povečeval »moško vzdržljivost«. V okolici je precej jam, najbolj znani pa sta *Djevojačka pečina* in pa *Babrava*. V prvi so nam pripravili ogled jame in krajši kulturni program s petjem in plesom, v mestu Kladanj pa so nam v kulturnem domu predstavili izdelke domače obrti.

Tema zadnjega dne je bila *Aktualna vprašanja arhivske teorije in prakse*. Kot prvi je dr. Miroslav Novak iz Pokrajinskega arhiva Maribor predstavil referat z aktualno temo o metodah oblikovanja nivoja popisa v skladu s standardom ISAD (g), Siniša Domazet je predstavil izzive digitalnega arhiviranja, Nikola Mokrač iz Centra za soočanje s preteklostjo iz Zagreba aplikacijo Document in njene module, mag. Lejla Smailović iz Javnega registra okraja Brčko pa je govorila o pomenu informacijskega sistema za razvoj arhivistike. Dr. Alenka Šaupel s Filozofske fakultete v Ljubljani je poudarila pomen identifikacije popisnih enot in vsebin, ki so v skladu s standardom ISAD (g) v slovenski bazi podatkov SIRA_NET, o uporabi standarda ISO/TR 13028:2010 pri določanju smernic za vzpostavljanje in vzdrževanje digitaliziranih dokumentov pa je govorila mag. Nada Čibej iz Pokrajinskega arhiva Koper. Kot zadnja v tem sklopu je svoj referat o uporabi mreže 2.0 v arhivih in predvsem ob primeru Pokrajinskega arhiva Maribor predstavila Nina Gostenčnik.

Po kratkem odmoru je sledil še zadnji sklop referentov. Kot prvi je svoj referat predstavil dr. Dražen Kušen iz Državnega arhiva v Osijeku in poudaril pomen varovanja integritete arhivskih fondov pri ustvarjalcih, ki so v fazi sprememb statusa. Nenad

Šeguljev iz JVP »Vode Vojvodine« iz Novega Sada je predstavil izkušnje Dokumentacijskega centra Nikole Mirkova Javni Vodovod pri oblikovanju, hranjenju, obdelavi in digitalizaciji fotodokumentacije. Jovan P. Popović iz Beograda je v svojem prispevku poudaril pomen spoštovanja moralnih načel, zakonskih predpisov in pravnih norm predvsem pri uporabi arhivskega gradiva, o vlogi arhivov pri vračanju odvzete lastnine in izplačilu odškodnin pa je govoril Zoran Vukelić iz Zgodovinskega arhiva v Subotici. Amela Bedeković iz Zgodovinskega arhiva Sarajevo je govorila o najpomembnejši sekundarni dejavnosti arhivov, to je delu s strankami, Danijela Branković iz arhiva Vojvodine pa o problemih pri prevodih arhivskih spisov, napisanih v nemškem jeziku, ki so sicer večji del gradiva arhivskih fondov v Vojvodini. Nenad Predojević (prav tako iz arhiva Vojvodine) je predstavil svoj referat, v katerem je skušal prikazati, kako se arhivske ustanove v Vojvodini z razstavami in založništvom predstavljajo javnosti. Iz arhiva Unsko-sanskega kantona je prišla Reska Mehdin; predstavila je specifičnost zemljiških knjig.

Na koncu so sledili še razprava in sklepi posvetovanja. Vsi referati zaradi odsotnosti nekaterih referentov niso bili predstavljeni, so pa na voljo v obsežni publikaciji *Arhivska praksa* št. 15.

Veliko število prispevkov, več kot 50, priča o tem, da je zanimanje za sodelovanje na posvetovanju *Arhivska praksa* v Tuzli vsako leto večje. Prav gotovo k temu pripomorejo tudi dobra organizacija samega posvetovanja, zanimive teme in neverjetna gostoljubnost, s katero nas gostitelji vsako leto znova razveselijo.

Sonja Jazbec

O delu arhivov in zborovanjih

22. mednarodni arhivski raziskovalni tabor – nemzetközi levéltári kutatótábor, Dolina/Völgyifalu v Sloveniji in Szentkozmadombja na Madžarskem, 25.–30. junij 2012

Tabor se še niti pošteno ni končal, pa so me udeleženci že spraševali, ali lahko naslednje leto spet pridejo in da bo najbolje, da jih že napišem na seznam. Po šestih dneh, preživetih z dvanajstimi dijaki in študenti ob preučevanju zgodovine dveh vasi, si človek kaj boljšega sploh ne bi mogel želeti. Pri dijakih je namreč zelo pomembno, kako tabor doživijo. Sam tabor je namreč skupek najrazličnejših veščin: kot raziskovalci so se morali prilagajati različnim, tudi nepredvidenim okoliščinam. Če so želeli, da jim bodo vaščani pokazali, posodili svoje dokumente, so morali biti prijazni, potrpežljivi, vztrajni, iznajdljivi. Šest dni so preživeli s popolnimi tujci, v novi skupini, v kateri so se morali prilagoditi drugim posameznikom, naučili so se prepoznavati različne vrste arhivskih dokumentov in jih na ustrezen način predstaviti javnosti na priložnosti razstavi ob koncu tabora.

Raziskovanje se je začelo v naselju Szentkozmadombja na Madžarskem, majhnem kraju županije Zala. Kraj je bil prvič omenjen že leta 1199. V njem je stala cerkev, posvečena dvojčkoma sv. Kozmu in Damijanu in po njiju je kraj dobil tudi svoje ime. Leta 1334 je bil omenjen kot Cosme et Damiani, leta 1408 pa že kot Zentkozmadamyán. V dobi turških vpadov je bil kraj opustošen in šele po letu 1693 so se začeli ljudje ponovno naseljevati. Sicer pa je kraj zelo majhen, odročen, veliko hiš propada. Ob vstopu v vas nas pozdravi megalomanska zgradba, dvorec družine Dervarics, zgrajen leta 1888. Dandanes propada, saj je lastnik v velikih finančnih težavah. V zlatih časih je družila Dervarics redila konje. Zadnji lastnik družine pa je celotno imetje zakockal. V dvorcu sta bili kasneje tiskarna ter osnovna šola. Naša »bera« v dveh dneh in pol niti ni bila tako slaba, če upoštevamo, da je v naselju zelo malo avtohtonih prebivalcev. Večina je priseljencev iz večjih madžarskih krajev ter tudi iz tujine.

Delo smo nadaljevali v Sloveniji, v dvojezični vasi Dolina oz. Völgyifalu. Naselje je bilo prvič omenjeno leta 1389 kot Welgyfalu, leta 1410 pa kot Velgyfalu. Večinsko prebivalstvo Doline je madžarske narodnosti. Z velikim veseljem nas je sprejel tudi predsednik tamkajšnje krajevne skupnosti, gospod József Balaskó. Trije dnevi raziskovanja so minili v nepopisni vročini. Ob večerih, ko smo končali delo, smo se hladili v senci

velikih dreves rakičanskega dvorca, kjer smo bivali. Enkrat smo se odpeljali tudi v Maribor, ki je letos Evropska prestolnica kulture, obiskali smo tudi lendavski grad ter lendavsko sinagogo in judovsko pokopališče v Dolgi vasi. Na terenu smo dobili odlične fotografije in razglednice. Posebej je treba omeniti fotografijo, nastalo aprila 1941, ki prikazuje središče Lendave ob velikem praznovanju, ko so v Lendavo vkorakali madžarski vojaki ter Prekmurje ponovno priključili veliki Madžarski.

Razstava, ki smo jo pripravili zadnji dan v našem domu v Dolini, je privabila veliko domačinov. S kratkim kulturnim programom so se nam predstavili domači pevci, citrarji in plesalci, nato pa je ob panojih in vitrinah stekla zanimiva debata o tem, kakšno je bilo življenje v vasi nekoč. Vaščani so se iskali na fotografijah ter pripovedovali, kdaj in kje so bile določene fotografije posnete.

Celoten tabor lahko dobi samo najvišjo oceno. Tudi letos, dvaindvajsetič zapovrstjo, je bil odličen.

Gordana Šovegš Lipovšek

Aus steirischen Archiven

Das Steiermärkische Landesarchiv setzte auch in den Jahren 2011 und 2012 seine umfangreichen Digitalisierungsprojekte fort. Bedeutende und stark gefragte Bestände sind nunmehr online im Lesesaal einsehbar und daher auf kurzem Wege benützlich. Dazu zählen die zur Gänze digitalisierten Bestände der Originalduplikate des Franziszeischen Katasters, der Ansichtskartensammlung Steiermark, darin eingeschlossen die Orte der ehemaligen Untersteiermark, sowie die Originalurkunden der Allgemeinen Urkundenreihe bis zum Jahr 1500 und große Teile der Ortsbildersammlung, deren vollständige Digitalisierung jedoch noch einige Zeit in Anspruch nehmen wird.

Zum Teil in Kooperation mit der in der Styria-Media-Group erscheinenden *Kleinen Zeitung* konnte ein weiteres Digitalisierungsprojekt abgeschlossen werden, das **Digitale steirische Zeitungsarchiv**, das es Besucherinnen und Besuchern des Landesarchivs ermöglicht, in die Ausgaben mehrerer steirischer Tageszeitungen seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts einzusehen. Jahrgänge einzelner Tageszeitungen liegen

als durchsuchbare PDF-Dokumente in Farbe vor. Es sind dies die Jahrgänge 1951 bis 1990 der *Kleinen Zeitung*, 1946 bis 1951 der *Süd-Ost-Tagespost*, 1945 bis 1960 der *Neue(n) Zeit*. Zudem sind weitere Ausgaben verfügbar, jedoch noch nicht im Volltext recherchierbar – *Kleine Zeitung* (1905–2000, mit Lücken in den 1930er-Jahren), *Süd-Ost-Tagespost* (1946–1987) und *Neue Zeit* (1945–2001).

Im Jahr 2009 wurde der **Steirische Archivtag**, der vom Steiermärkischen Landesarchiv organisiert wird und jährlich im Frühjahr als eintägige Veranstaltung stattfindet, als Forum der Diskussion und der interinstitutionellen Begegnung eingerichtet. Die 2011 und 2012 veranstalteten Archivtage standen im Zeichen der Thematik **Archiv und Photographie**, die bereits im Herbst 2009 als ein neuer Schwerpunkt und Archivprojekt formuliert wurde und in der durch Dr. Barbara Schaukal und Heinz Kranzelbinder kuratierten und am 7. Juni 2011 durch Landeshauptmann Mag. Franz Voves eröffneten Ausstellung *Ein.Blick. Die fotografischen Bestände des Steiermärkischen Landesarchivs* mündete, die noch bis Jahresende 2012 gezeigt wird. Der Ausstellung waren umfangreiche Recherchen in den fotografischen Beständen des Hauses vorausgegangen. Begleitet wird die Ausstellung durch die Reihe *Fotografie des Monats*, in der »signifikante Bildbeispiele herausgegriffen« werden, die »Schwerpunkte und Besonderheiten der Fotobestände widerspiegeln und wichtige Fixpunkte in der Entwicklung der Fotografie markieren«.

Der **Steirische Archivtag 2011** fand am 7. Juni 2011 unter dem Titel **Archiv und Fotografie** statt. Heinz Kranzelbinder (Steiermärkisches Landesarchiv) gab dabei einen Rückblick über *170 Jahre Fotografie(n) im Archiv*, der Wiener Foto restaurator Andreas Gruber befasste sich mit Fragen der *Langzeitarchivierung analoger Negative und Fotografien im Archiv*. Zwei weitere Vorträge, darunter jener der Bad Radkersburger Stadtarchivarin Beatrix Vreca, waren konkreten fotografischen Sammlungen und ihrem Einsatz in der Regionalgeschichtsforschung und Kulturvermittlung gewidmet.

Am **Steirischen Archivtag 2012** (23. Mai 2012) standen unter dem Generalthema **Archiv.Bild. Digital. Herausforderungen.Lösungen.Projekte** digitale (Bild)Daten im Fokus der Vorträge von Heinz Kranzelbinder und Elisabeth Schögl-Ernst (beide Steiermärkisches Landesarchiv). Letztere referierte über *Internationale Standards für Metadaten*. Groß angelegten Digitalisierungsprojekten war der zweite Teil der Veranstaltung gewidmet. Irene Hyna (Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur) berichtete über *internationale Aktivitäten im Bereich der Digitalisierung des kulturellen Erbes Europas*, Josef Riegler (Landesarchiv Graz) über die Digitalisierung des Franziszeischen Katasters, Alois Ruhri und Reinhard

Peier (beide Diözesanarchiv Graz) über das Projekt *Matriken digital*, ein Kooperation der Diözesen Graz-Seckau und Maribor/Marburg, das die Digitalisierung der kirchlichen Matriken zum Inhalt hatte.

Im Spätherbst 2011 und im Frühjahr 2012 folgten als weitere Vertiefung des Projekts Archiv und Fotografie noch mehrere Workshops, die vom Steiermärkischen Landesarchiv in Kooperation mit dem Verband österreichischer Archivarinnen und Archivare veranstaltet wurden. Die dort behandelten Themen umfasste Fragen der Bildbestimmung in zwei Richtungen – Identifizierung historischer Materialien und Verfahren sowie anhand ihrer Bildsprache –, Anforderungen und Lösungen zur Langzeitarchivierung analoger Negative und Fotografien sowie Identifizierung und Konservierung von Digitaldrucken. Für das Frühjahr 2013 sind weitere Veranstaltungen geplant.

Auf das bereits genannte Projekt des **Diözesanarchivs Graz** zur Digitalisierung der historischen Matriken – **Matriken digital** – sei nochmals kurz hingewiesen. Bereits im Jänner 2012 konnte der Grazer Projektleiter, Diözesanarchivar Alois Ruhri, auf rund 400.000 Einzelseiten aus über 100 Pfarren verweisen, die bis dahin in Graz bereits digitalisiert worden waren. Die ältesten Matriken der steirischen Diözese stammen aus dem Jahr 1585. Insgesamt standen bzw. stehen rund 8.800 Heirats-, Sterbe- und Taufbücher aus der Diözese Graz-Seckau und rund 5.500 Bände aus der Erzdiözese Maribor für den Zeitraum 1585–1938 zur Digitalisierung an. Bis 2013 sollen in beiden Diözesen rund 1,3 Millionen Seiten erfasst sein. Die bereits vorhandenen Dateien können in den Lesesälen der beiden Archive in Graz und Maribor – *kostenlos*, wie Ruhri in einem Interview mit der auflagenstärksten steirischen Tageszeitung betonte – eingesehen werden. Fernziel des Projekts ist eine Nutzung der Daten über das Internet. Das Gesamtbudget beträgt 780.000.- €, die mit EU-Mitteln (Fonds für regionale Entwicklung), der Republik Slowenien, des Landes Steiermark und der beiden Diözesen aufgebracht wurden.

Entsprechend seinem Archivprofil war das Steiermärkische Landesarchiv nicht nur bemüht, steirischen Archiven und archivnahen Institutionen ein Plattform für den fachlichen Austausch und die Weiterbildung zu geben, sondern war auch in verschiedenen Segmenten der universitären Aus- und sonstigen Weiterbildung tätig. Mehreren hundert Personen konnten in sog. **Archivseminaren** und Archivführungen die Grundlagen der Tätigkeit des Landesarchivs bei der Bewahrung, Erschließung und Sicherung historischer Quellen vermittelt und Einblicke in die unterschiedlichen Tätigkeitsbereiche gewährt werden.

Der Verband österreichischer Archivarinnen und Archivare bietet seit 2007 einen einwöchigen, sog.

Grundkurs für Archivarinnen und Archivare an, der sich vorwiegend an Archivmitarbeiterinnen und -mitarbeiter wendet, die keine archivspezifische Ausbildung besitzen. Seit Herbst 2007 wurde der Kurs bereits sechs Mal veranstaltet und von insgesamt rund 130 Personen besucht. 2012 erfolgte eine Erweiterung des Fortbildungsprogramms in Form eines ersten **Aufbaukurses**, der vom 27. bis 29. September 2012 in Stift Vorau stattfand und sich an **Archivarinnen und Archivare von Kirchen und Religionsgemeinschaften** richtete. Den Kurs leiteten Helga Penz (Referat für Kulturgüter der Orden in der Superiorenkonferenz) und Peter Wiesflecker (Steiermärkisches Landesarchiv), die bei einzelnen Modulen von externen Expertinnen unterstützt wurden. Behandelt wurden u. a. Fragen der Bewertung, Archivtektonik, Archivmanagement, Handschriftenkunde, Digitalisierungsprojekten und Bilderschließung.

Gemeinsam mit dem Historischen Verein lud das Landesarchiv sowohl 2011 wie 2012 mehrmals zu wissenschaftlichen Vorträgen namhafter Vertreter der steirischen Kulturwissenschaften. Nahezu alle wissenschaftliche Archivarinnen und Archivare des Hauses beteiligten sich an den ebenfalls vom Historischen Verein in Kooperation mit dem Landesarchiv, aber auch andere Bildungsinstitutionen in der Steiermark veranstalteten Kursen für Landeskunde, in denen in Form eines mehrwöchigen Kursprogramms die Grundzüge der steirischen Landesgeschichte vermittelt werden.

Wie bereits in den Jahren zuvor waren die wissenschaftlichen Archivarinnen und Archivare auch im Rahmen der **universitären Ausbildung** tätig, insbesondere am Institut für Österreichische Geschichtsforschung (IÖG) in Wien, wo Josef Riegler und Elisabeth Schögl-Ernst Lehrbeauftragte für einzelne archivwissenschaftliche Fächer sind. Außerdem wurden von vier Archivarinnen und Archivaren des Hauses (Elke Hammer-Luza, Elisabeth Schögl-Ernst, Gernot Obersteiner und Peter Wiesflecker) im Wintersemester 2011/12 und im Sommersemester 2012 Vorlesungen aus Aktenkunde am IÖG gehalten. Wiesflecker war bzw. ist Lehrbeauftragter für österreichische und mittelalterliche Geschichte an der Universität Graz.

Zudem waren das Steiermärkische Landesarchiv bzw. dessen Mitarbeiterinnen und -mitarbeiter an der Organisation von zwei wissenschaftlichen Tagungen des Jahres 2011 beteiligt. Als Begleitprogramm für den vom 25. bis 29. Juli 2011 in Graz stattfindenden

Kongress zur Erforschung des 18. Jahrhunderts wurde im Landesarchiv eine von Studierenden der Grazer Universität gestaltete Kleinausstellung zum Thema *Norm und Wirklichkeit* gezeigt, im Rahmen derer der »Kontrast zwischen obrigkeitlicher Normierung und gelebter Wirklichkeit in der Steiermark sichtbar« gemacht werden sollte. Diese Ausstellung war von Juli bis Oktober 2011 zu sehen. Für die Dauer des Kongresses ergänzte diese Ausstellung eine Präsentation ausgewählter Originale aus den Beständen des Landesarchivs, die einen Einblick in die steirische Gesellschaft des 18. Jahrhunderts erlaubten.

Das **Internationale Kulturhistorische Symposium Mogersdorf 2011** fand vom 5. bis 8. Juli 2011 in Fürstenfeld statt und stand unter dem Generalthema *Dienstboten im pannonischen Raum*. Insgesamt nahmen an der Tagung, die von Gerhard Pferschy, Rüdiger Malli und Peter Wiesflecker organisiert wurde und auf der 13 Referentinnen und Referenten Vorträge hielten, rund 84 Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler aus der Steiermark, dem Burgenland, Slowenien, Kroatien und den ungarischen Komitaten Vas und Somogy teil. Der Tagungsband dazu wird 2013 erscheinen.

Porträt einer unbekanntenen Dame, anonymer Fotograf, um 1855, koloriertes Salzpapier (Steiermärkisches Landesarchiv, Historische Fotosammlung)

Peter Wiesflecker

Utrinki iz druženja po podelitvi Aškerčeve nagrade in priznanja. Foto: Tina Arb, ZAL.

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

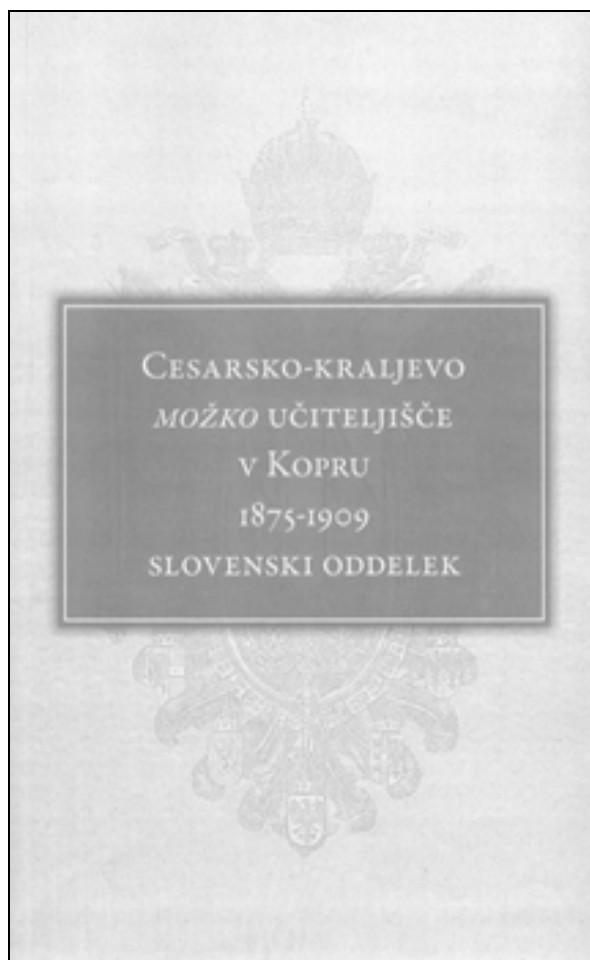
Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru 1875–1909 / slovenski oddelek. Koper: Pokrajinski arhiv, 2010, 247 str.

Decembra 2010 je Pokrajinski arhiv Koper v sodelovanju s Slavističnim društvom Koper izdal zbornik z naslovom *CESARSKO-KRALJEVO MOŽKO UČITELJIŠČE V KOPRU 1875–1909 / slovenski oddelek*. Zbornik s sestavki 15 avtorjev sta uredili Mirjana Kontestabile Rovis in Jasna Čebtron, oblikovanje in prelom je prispeval Aleš Sedmak.

Delo sestavljajo štiri vsebinski sklopi. Prvi zajema predgovore Vesne Mikolič, Milana Rakovca, Boštjana Debelaka, Senije Smailagič in Jasne Čebtron, obsežnejše uvodnike pa so pripravile Mirjana Kontestabile Rovis, Denis Kocjančič, Maja Tripar, Liljana Bojanič, Melanija Kerševan, Luisa Antoni, Marija Gombač in Jasna Čebtron. Tretji je tematski sklop je namenjen profesorjem učiteljišča (prispevki Ines Cergol, Rožane Koštial, Martine Rodela ter treh hrvaških avtoric), četrti pa govori o dijakih s prispevki Valentine Parovel, Maje Smotlak, Franca Černigoja, Vesne Stibilj in Alferije Bržan.

Tekst dopolnjujejo številni arhivski dokumenti, zlasti spričevala, predmetniki, redovalnice, naslovnice knjižnih del, odlikovanja, pisma, pa tudi fotografije učiteljev in dijakov ter grafikoni.

Po monografiji Srečka Vilharja *SLOVENSKO UČITELJIŠČE V KOPRU 1875–1909*, ki ga je leta 1976 izdala Založba Lipa Koper in prispevku Boža Jakovljevića *UČITELJSKA ŠKOLA U KOPRU I ŠKOLOVANJE HRVATSKIH UČITELJA* v reviji *Annales* (1996) je to prvi obširnejši in tehtnejši prispevek o tej nadvse pomembni šolski ustanovi Avstrijskega primorja, ki je v 34 letih svojega delovanja dala prek 400 slovenskih in hrvaških izobražencev ter narodnih buditeljev, hkrati pa je vzpostavljala za tadanje čase enakovredna razmerja med uradnim nemškimi jezikom in jeziki okolja, se pravi italijanščino, slovenščino in hrvaščino. S tem je nedvomno dokazovala, da je bilo že tedaj možno sobivanje različnih etničnih skupnosti in različnih jezikov ter kultur pod isto streho, kot v svojem uvodnem sestavku ugotavlja Vesna Mikolič, dekanica Fakultete za humanistične študije UP v Kopru.

Prav gotovo je ena od odlik dela ta, da je zasnovano v obliki zbornika. To je omogočilo interdisciplinarni pristop in zato tudi pestrost in raznolikost tem, ne da bi zbornik pri tem izgubil zaokroženost in vsebinsko povezanost. V veliki meri je plod raziskovalnega dela številnih že uveljavljenih avtorjev (pretežno avtoric) s področja humanističnih strok, pa tudi nekaterih mlajših iz dijaških vrst, nastalih v šolskem letu 2007/08 na Gimnaziji Koper.

Med uvodniki tako najprej spremljamo zgodovinski oris Mirjane Kontestabile Rovis šolstva v Istri, posebej pa nastanek c.-k. moškega učiteljišča v Kopru ter številčno stanje in socialni status dijakov v slovenskih, hrvaških in italijanskih oddelkih. Slovenski oddelek učiteljišča sta v svoji raziskavi posebej osvetlila

Denis Kocjančič in Maja Tripar, Liljana Bojanić in Melanija Kerševan pa sta obdelali likovno dejavnost koprskih učiteljskičnikov oziroma profesorja Saša Šantla, uglednega slikarja in skladatelja, suplenta na koprskem učiteljskiču v šolskem letu 1906/07. Luisa Antoni in Marija Gombač sta razgrnili glasbeno dejavnost učiteljskičnikov, še posebej pa Srečka Kumarja, enega glavnih organizatorjev, glasbenih učiteljev in primorskih zborovodij. Tematski sklop zaokroža Jasna Čebtron s pregledom literarnega delovanja maturantov koprskega učiteljskiča, tako pripovednikov kot pesnikov, med katerimi odkrijemo tako ugledna imena, kot so Jože Pahor, Josip Ribičič in Karel Širok.

Med profesorji učiteljskiča je Ines Cergol izpostavila hrvaškega književnika Vladimirja Nazorja oziroma njegovo dveletno službovanje na koprskem učiteljskiču, ki je pomembno zaznamovalo njegovo literarno delovanje. Čeprav se koprsko obdobje, kot navaja avtorica, ne uvršča med plodnejša ustvarjalna obdobja Nazorjevega življenja, vsaj glede na kvantiteto ne, pa bo ostalo zaradi dejstva, da je bil *Veli Jože* zasnovan in napisan v Kopru, eno ključnih mest v celotnem umetnikovem ustvarjalnem snovanju.

Nič manj pomemben ni prispevek o življenju in delu jezikoslovca Ivana Koštiala, ki sta ga pripravili Rožana Koštial in Martina Rodela. Ravno njegovo sedemletno koprsko obdobje (1902–1909) je bilo namreč zelo ustvarjalno in plodno, saj se je med drugim posvečal raziskavam glagoljaštva. Iz doslej skromnih in razpršenih podatkov v njegovi zapuščini je po zaslugi obeh avtoric nastal dragocen in pregleden oris njegove vsestranske ustvarjalnosti in raziskovalne vneme na širokem področju, ki je obsegalo od slovanskega jezikoslovja do literarno-zgodovinskih tem. Prvikrat je zbrana in objavljena tudi njegova doslej dostopna in obdelana bibliografija, ki je prav gotovo izziv za nadaljnje raziskave njegovega vsestranskega in izjemno plodnega dela.

V zadnjem sestavku treh hrvaških avtorjev je v ospredju profesor fizike in matematike Josip Belušić, eden velikih izumiteljskih umov, ki je med drugim izumil velocimeter in se s tem častno zapisal na strani svetovne tehnične dediščine.

O nekaterih vidnejših dijakih učiteljskiča piše pet avtorjev oziroma avtoric: Valentina Parovel o primorskem obdobju Josipa Ribičiča, mladinskega pisatelja, učitelja in kulturnega delavca, ki je učiteljskiče obiskoval v letih 1905–1909, Maja Smotlak pa o Ferdu Kleinmayrju, primorskem pedagogu in kulturnem delavcu, ki se je udeleževal na literarnem, publicističnem, didaktičnem in jezikoslovnem področju. Franc Černigoj je predstavil učitelja Edmunda Čibeja, Vesna Stibilj učitelja Antona Možino in Alferija Bržan pa učitelja in narodnega buditelja Josipa Valentiča.

S petnajstimi članki je torej v zborniku, kot poudarjata urednici, predstavljena zgodovinska umeščenost koprskega učiteljskiča in monografsko razčlenjeno delo nekaterih profesorjev in dijakov, predvsem s slovenskega oddelka. Pri opredelitvi namena te publikacije poudarjata, da bi morala biti v ponos Kopru in slovenskemu šolstvu, vendar ostajata neznana obema okoljema, to pa še dodatno spodbuja k nadaljnjim raziskavam te problematike v okviru univerz v Gorici, Trstu, Kopru in na Reki, da bi s komparativnimi študijami razkrili kulturnozgodovinski pomen te šole, ki je pred več kot sto leti že uresničevala spoštljivo strpnost in odprtost med različnimi kulturami in jeziki tedanjega Avstrijskega primorja. Ravno to pa postavlja pod vprašaj stališča oziroma prizadevanja tedanjega Političnega društva Edinost v Trstu, pa tudi širšega slovensko-hrvaškega tabora, da bi morali slovenski in hrvaški oddelek učiteljskiča preseliti v Gorico oziroma v Kastav, to pa se je tudi leta 1906 oziroma 1909 tudi v resnici zgodilo. Trijezično učiteljskiče je sorazmerno kmalu postalo tarča istrskega deželnega zbora, ki je hotel doseči, da bi vsi Italijani v Avstrijskem primorju nastopili enotno in si izborili takšno učiteljskiče, na katerem bi potekal pouk le v deželnem jeziku – po mnenju deželnozbornske večine je bil to seveda italijanski jezik – nemščina pa bi bila zgolj obvezni predmet, zato je težje razumljivo stališče slovensko-hrvaškega tabora, da v težnjah in vztrajnih prizadevanjih avstrijske vlade in c.-k. namestništva v Trstu, da učiteljskiče ostane v Kopru, ni zaznal vsestranske koristi ustanove te vrste za svoj narodnostni razvoj. Kakor je bilo voditeljem slovensko-hrvaškega političnega tabora ter poslanski manjšini v deželnem zboru jasno, da je vprašanje učnega jezika v šolah eno temeljnih, saj je bila od tega v veliki meri odvisna narodova prihodnost, je po drugi strani kontradiktorno tako vneto prizadevanje za premestitev učiteljskiča iz Kopra, saj je bila s preselitvijo slovenskega oddelka v Gorico in hrvaškega v Kastav v Istri tja do I. svetovne vojne precejšnja praznina na šolskem področju.

Zbornik torej zlasti s pregledi vsestranske dejavnosti primorskih učiteljev, njihove usposobljenosti in strokovnosti, pa tudi s poudarkom na kulturnozgodovinskem pomenu te ustanove v tedanjem specifičnem prostoru Avstrijskega primorja oziroma samega Kopra, temeljno vprašanje in dilemo, ki dosega videnje in ocenjevanje našega nacionalnega boja oziroma nacionalnih antagonizmov na prelomu 19. in 20. stoletja v marsičem izpostavlja kritičnejši oceni. Hkrati s tem pa odpira nove možnosti za raziskave, ocene in spoznanja o tej prelomni dobi naše polpretekle zgodovine.

Salvator Žitko

Gli ultimi giorni della Serenissima in Istria. L'insurrezione popolare di Isola del 1797. Isola: Edizioni »Il Mandracchio«, 2010, 555 str.

Leta 2010 je Skupnost Italijanov »Pasquale Besenghi degli Ughi« iz Izole izdala obsežen zbornik več avtorjev z naslovom »Gli ultimi giorni della Serenissima in Istria. L'insurrezione popolare di Isola del 1797«.

Kot že naslov pove, delo osvetljuje zadnje obdobje Beneške republike v Istri oziroma upor izolškega meščanstva ob njenem padcu, ki je ob neredih in ropanju privedel tudi do uboja zadnjega beneškega podestata Nicolòja Pizzamana.

Obsežno delo z daljšim uvodom Silvana Saua, ki skuša tragične dogodke v prvih dneh junija 1797 umestiti v širši kontekst tedanjega dogajanja, hkrati pa dati iztočnico preostalim poglavjem, kljub njihovi raznolikosti sestavlja zaokroženo celoto, tako da lahko spremljamo dogajanje v Istri in širšem jadranskem prostoru ob izteku 500-letne vladavine Serenissime oziroma v času napoleonske kampanje v severni Italiji, ki se je oktobra 1797 končala s campoformijskim mirom.

V prvem poglavju tako Corinne Brenko in Alessandra Rigotti obravnavata Napoleonovo kampanjo v

severni Italiji v letu 1796/97 in propad Beneške republike, v nekoliko obširnejšem drugem poglavju pa Kristjan Knez osvetljuje kratko, a zelo pomembno in razgibano dogajanje na tleh propadle republike od srede maja pa do sklenitve campoformijskega miru 17. oktobra 1797. Gre za doslej malo znano in raziskano epizodo iz beneško-istrske zgodovine na prehodu iz ancien régima do campoformijskega miru, ko so se pod vplivom francoskih postrevolucionarnih družbenih sprememb začeli poskusi demokratizacije nekdanjih oblastnih struktur tako v samih Benetkah kot na ozemlju terraferme in nekdanjih provinc Istre in Dalmacije.

V tretjem poglavju Franco Degrassi podrobneje obravnava ljudsko vstajo v Izoli in njene posledice. Postavlja jo v širši kontekst in časovni okvir 18. stoletja s podrobnejšim orisom izolske komune, njenega ozemlja, prebivalstva, gospodarstva, cerkvenih in socialnih ustanov, zdravstva in šolstva.

Četrto poglavje je Paola Pizzamano posebej posvetila tako plemiški družini Pizzamano kot tudi zadnjemu izolskemu podestatu Nicolòju Pizzamanu, v petem poglavju, ki ga je uredil Silvano Sau, pa so nanizani dokumenti in pričevanja o Izoli od leta 1253 pa do leta 1794 oziroma izumrtja ugledne družine Besenghi degli Ughi sredi 19. stoletja.

Tekstualni del dopolnjuje in popestri bogato ilustrirano gradivo, reprodukcije, fotografije, zemljevidi, tiski, naslovnice statotov, brošur in časopisov. Vsakemu poglavju sledi dodatek z bogatim izborom virov in literature, zlasti pomembna pa je objava številnih še neobjavljenih virov in literature.

Izid tega obsežnega in vsebinsko zanimivega dela so finančno podprli dežela Veneto, Italijanska samoupravna narodna skupnost, Občina Izola ter Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Iz vsebine posameznih poglavij nedvomno vejejo spoznanja, da se je leta 1797 začejalo novo obdobje ne le v zgodovini Istre, temveč celotnega območja nekdanje Beneške republike. S propadom Serenissime so bile vse te dežele na tak ali drugačen način vpletene v vrtnec evropskega dogajanja, ki ga je sprožila že sama francoska revolucija 1789, kasneje pa zlasti Napoleonove vojne. Glede na razmere, na katere so po eni strani v času od junija do oktobra 1797 vplivala prizadevanja demokratične beneške vlade, da bi pri Napoleonu Bonapartu kot poveljniku francoske armade v Italiji in francoskem direktoriju ter drugih evropskih državah vendarle dosegla povrnitev Istre in Dalmacije v nekdanji državni okvir, po drugi strani pa upori v mestih in na podeželju, težnje mestnega plemstva po vključitvi nekdanje beneške Istre v okvir ogrskega kraljestva ter ne nazadnje nasilna prekinitve demokratizacije mestnih struktur v obeh provincah po avstrijski zasedbi 10. junija 1797 – to je bilo seveda posledica tajnih določil leobenskega premirja – se

kaže vsa kompleksnost tedanje problematike, s tem pa se postavlja tudi temeljno vprašanje, kako iz današnjega zornega kota leto 1797 kot enega najpomembnejših mejnikov v novejši zgodovini Istre in Dalmacije zaznavata italijansko oziroma slovensko-hrvaško zgodovinsko pisje. Po eni strani je namreč Istra s propadom Beneške republike leta 1797 prišla iz okvira dokaj anahronističnega državnega sistema, ki je na začetku industrijske dobe in velikih reformnih gibanj 18. stoletja kazal le malo sposobnosti, prilagodljivih za nove produkcijske odnose in hitrejši družbeno-politični razvoj, po drugi strani pa je šele njen prehod v večje državne tvorbe omogočil njeno teritorialno povezovanje bodisi s Trstom bodisi z nekdanjo Pazinsko grofijo. Gre torej za sklop vprašanj, ki so povezana z njeno etnično oziroma demografsko podobo, geostrateško umeščenostjo v širši severnojadranski prostor in prvimi procesi nacionalnega prebujanja njenega etnično mešanega prebivalstva.

Čeprav se pričujoče delo omejuje predvsem na prelomno obdobje 1797/98, ki zlasti v kontekstu dogajanja v širšem evropskem prostoru predstavlja izhodišče kasnejših političnih, upravnih in družbenih sprememb na območju vzhodnega Jadrana, predstavlja pomemben prispevek v obravnavi istrske problematike na prehodu med 18. in 19. stoletjem, ki je bila v teh letih tudi sicer deležna posebne pozornosti ob 200. obletnici vključitve Istre in Dalmacije v okvir Italijanskega kraljestva (1806–1809) oziroma Ilirskih provinc (1809–1813).

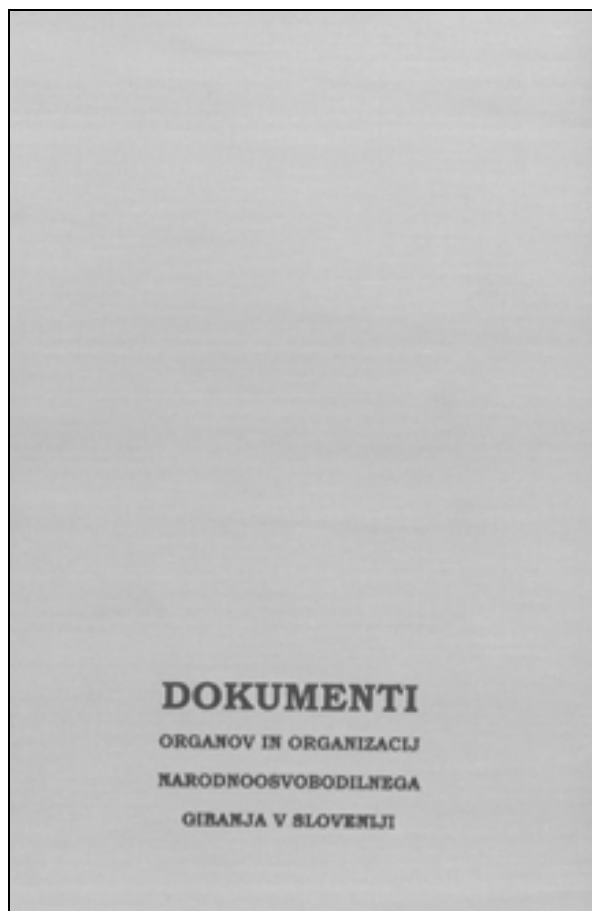
Salvator Žitko

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji : Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945. Knjiga 11. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012, 592 str.

Kot je znano, so v zbirki z naslovom *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* objavljeni dokumenti iz partizanskega politikuma oziroma s področja dejavnosti in idejno-političnih usmeritev odporniško-revolucionarnega tabora. Omenimo naj, da se je zbirka z objavljenimi dokumenti te vrste najprej imenovala *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Prva knjiga je izšla že davnega leta 1962, tako da lahko govorimo o svojevrstnem fenomenu, saj po toliko desetletjih kljub daljšim obdobjem zatišja še vedno obstaja pripravljenost oziroma volja za delo pri tem projektu in serija ni že zdavnaj med odpisanimi in pozabljenimi.

Pristop pri izbiranju objavljenih dokumentov za enajsto knjigo se razlikuje od prejšnjih. V prejšnjih knjigah so bili dokumenti objavljeni po kronološkem principu različnih ustvarjalcev, ne glede na njihovo mesto v hierarhiji (od osrednjih organov prek pokrajinskih do okrožnih organov in še nižje), ta knjiga pa prinaša samo dokumente, ki so nastajali v okviru osrednjih oziroma najvišjih organov v obdobju od leta 1942 (večinoma pa od leta 1943) do konca vojne. Ni potrebno posebej poudarjati, da daje to dejstvo najnovejši knjigi še poseben pomen oziroma vrednost. Ker gre v glavnem za dokumente osrednjih organov, le-ti kažejo temeljne usmeritve odporniško-revolucionarne dejavnosti v celotnem slovenskem okviru.

Kakor je vidno že iz podnaslova knjige, pa je tu objavljen le del dokumentov, ki so nastajali v okviru najvišjih organov. Objavljeni so namreč le zapisniki oziroma zapiski, ni pa npr. objavljena korespondenca teh organov ali njihovih članov, niso objavljene okrožnice kot zelo značilen dokument tistega časa, ki so konkretno določale naloge in usmeritve višjih organov nižjim, ni npr. temeljnih usmeritvenih člankov iz časopisja itd.; obseg tovrstnega gradiva je seveda preobsežen, zato se je uredništvo odločilo za objave samo ene kategorije dokumentov, tj. zapisnikov sej.

Knjigo je pripravil uredniški odbor v sestavi: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, mag. Metka Gombač, Marija Oblak Čarni in dr. Matevž Košir.

V knjigi je objavljenih 160 dokumentov oziroma zapisnikov. Razvrščeni so (glede na ustvarjalce) v sedem sklopov, to so: zapisniki sej Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije; zapisniki sej Pokrajinskega komiteja Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) za Slovenijo; zapisniki sej Vrhovnega plenuma in Izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda; zapisniki sej Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje; zapisniki sej Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo; zapisniki sej Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje; zapisniki sej Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Pričakovano sta najboljšejeješka sklopa zapisnikov, ki so nastajali v okviru Centralnega komiteja KPS in Vrhovnega plenuma ter Izvršnega odbora OF. Pred vsakim sklopom dokumentov je strnjena in za uporabnika zelo koristna informacija o ustvarjalcu gradiva s stališča njegove kadrovske sestave, s podatki o sedežih teh organov, objavljeni pa so tudi krajši historijati organizacij oziroma organov.

Knjigo uvajajo zapisniki sej Centralnega komiteja KPS. Glede na ključno vlogo partije v odporu je takšna odločitev več kot utemeljena. Objavljenih je 50 zapisnikov, ti pa so razen ene izjeme razvrščeni sklenjeno od februarja 1944 do konca vojne. Omenjeno izjemo predstavlja zapisnik seje Centralnega komiteja KPS z dne 10. avgusta 1942, ki je zanimiv in pomemben zaradi več razlogov – je edini znan oziroma dostopen zapisnik iz obdobja okupacije, in to od začetka vojne pa vse tja do začetka leta 1944; izvornik ni znan, ker je dokument med veliko italijansko ofenzivo (julij–november 1942) odkrila in zaplenila italijanska divizija Cacciatori delle Alpi, je pa ohranjen v italijanskem prevodu, tako da je sedaj objavljeni dokumenti že drugi prevod; vsebina dokumenta je zelo pomembna, saj govori o delovanju partije proti lastnemu sektaštvu skladno s takratnimi opozorili Kominterne; dodati je še treba, da je dokument že bil objavljen v Dokumentih ljudske revolucije, vendar je bil tam del dokumenta izpuščen, in sicer tisti del, ki zadeva kritiko samega sekretarja Centralnega komiteja KPS Franca Leskoška - Luko. Preostali člani partijskega vodstva so mu očitali birokratizem, dlakocepstvo in slab odnos do tovarišev.

Partijski zapisniki so vsebinsko izjemno dragoceni dokumenti, poseben pomen jim seveda daje dejstvo, da so nastajali v okviru najodločilnejšega organa v partizanskem taboru. Ohranjeni so v rokopisni obliki (največ jih je napisala Vida Tomšič), to pa je pri prepisu v tiskano obliko včasih predstavljalo določen problem. Izpovedna moč je različna, odvisna je od izčrpnosti zapisnika in artikulacije misli. Nekatere za-

pisnike sestavlja le nekaj vrstic, drugi so sorazmerno obsežni; včasih so besede samo navržene in širši kontekst lahko le domnevamo, drugič je tematika, o kateri so na seji razpravljali, zabeležena precizneje. V nobenem primeru pa ne gre za zapisnike v dobesednem pomenu, to pa velja tudi za zapisnike preostalih ustvarjalcev, ki so objavljeni v zborniku. V bistvu gre za zapiske/beležke ali včasih le za notacijo, ki tudi niso bili overovljeni (razen omenjenega zapisnika z 10. avgusta 1942). Zapisniki niso oštevilčeni, zato ne vemo, ali so ohranjeni vsi in zagotovo tudi ne izražajo števila sej osrednjega vodstva KPS v celotnem vojnem obdobju.

Problematika, ki je bila na dnevnih redih sej partijskega vodstva, je precej raznolika. Zelo pogosto ali skoraj na vsaki seji so obravnavali kadrovska vprašanja, tj. razmeščanje kadrov v partijskih organih na terenu, v vojski in na drugih področjih (OF, množične organizacije itd.). Iz zapisnikov so vidne tudi konkretne zadolžitve, ki so jih dobili posamezni člani osrednjega vodstva ter tudi drugi komunisti. Pogosto so razpravljali o nalogah agitacije in propagande v vsakokratni konkretni situaciji ter razmerah in temeljnih organizacijsko-političnih vprašanjih v posameznih pokrajinah ali na ožjih območjih. Predvsem pa so na sejah mnogo razpravljali o pritegnitvi čim večjega števila prebivalcev v odpor, o vodenju oboroženega odpora in strateških političnih opredelitvah – pogosto za zagotovitev revolucionarnega prevzema oblasti po končani vojni.

Pri tem je treba poudariti, da je partija zaradi različnih vzrokov svoj radikalizem brzdala, saj se je odločila za zadrževanje odkritega prehoda v revolucijo in preložitve tega v povojni čas. Tako naj bi v obdobju okupacije vztrajala pri t. i. narodnoosvobodilnih stališčih, v okviru teh pa je uveljavljala dejansko vodilno vlogo v odporu gibanju in si s tem ustvarila trdno izhodišče za dokončno izvedbo revolucije po končani vojni. To pa je pomenilo instrumentalizirati osvobodilni boj za revolucionarne namene. Ob tem je bilo za komuniste izjemno pomembno, da bi svoj boj proti domačim nasprotnikom (cilj je bil razbiti te nasprotnike) tudi v prihodnje utemeljevali na narodnoosvobodilni in ne razredni podlagi. Na zunaj so vztrajali pri narodnoosvobodilnih pozicijah in skladno s tem krepili odporu v njegovi vojaški in politični komponenti. Koncept zadrževanja odkritega prehoda v revolucijo je ohranjal enotnost in moč odporu, obrestoval pa se je tudi na mednarodnem področju v zvezi z mednarodnim uveljavljanjem jugoslovanskega odporu kot celote. Hkrati je KPS načrtno krepila lastne vrste po organizacijski (ob koncu vojne je štela okoli 12.000 članov) in ideološki plati, torej je delovala izrazito v lastno korist in se tudi tako pripravljala na prevzem oblasti. Monopolni položaj je komunistom omogočil uveljavljati revolucio-

narno usmeritev v naravi oblasti, kakršna se je udejanjala v okviru OF po prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) kot vrhovnega predstavniškega in zakonodajnega organa odporniškega gibanja februarja 1944, ko je pospešeno stekel proces oblikovanja t. i. ljudske oblasti. Usmerjen je bil v daljšo prihodnost, cilj pa zavarovati pozicije partizanskega gibanja in prevzem oblasti ob koncu vojne pod komunističnim vodstvom. V tem okviru so bili pomembni še zlasti priprava upravnega aparata in načrtov za sprejetje konkretnih ukrepov ob prevzemu oblasti, uvajanje novega revolucionarnega pravnega reda in sodne veje oblasti ter ustanovitev politične policije oziroma Ozne (Oddelek za zaščito naroda/ljudstva).

V partijskih zapisnikih poleg tega izstopa problematika Primorske in Trsta, ki je bila najtesneje povezana z vprašanjem zahodne meje in vprašanjem sodelovanja z italijanskim odporniškim gibanjem. Precej izčrpno in večkrat so razpravljali o t. i. »poborski aferi«, tj. o pretirani oceni razširjenosti plavogardistične in gestapovske mreže na Štajerskem in Koroškem, katere posledica so bile tragične likvidacije nedolžnih ljudi. Zapisniki so dragoceni, ker razkrivajo notranje življenje v partiji in samem partijskem vodstvu, ki so ga med drugim regulirali s kritiko in izrekanji partijskih kazni. Te so segale tudi v sam partijski vrh. Tako so bile v tem času (v začetku leta 1944) v ospredju kazni za člane Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko zaradi »poborske afere«, sredi leta pa Kidričev suspenz v vseh funkcijah zaradi najema posojila pri zahodnih zaveznikih. O tem so razpravljali na seji Centralnega komiteja KPS 25. maja 1944, kot je vidno iz sicer zelo skopega zapiska s te seje. Kidrič na tej seji ni bil, pa tudi ne na sejah 5., 9. in 12. junija, tako da lahko sklepamo, koliko časa je bil izoliran oziroma zaprt v Kočevskem rogu. V teh zapisnikih so pogoste ocene o posameznikih oziroma ocene njihovega dosega pri opravljanju funkcije.

V drugem sklopu so objavljeni dokumenti Zveze komunistične mladine Jugoslavije – Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, tj. je organa, ki je organizacijsko povezoval vse organizacije SKOJ na terenu in v vojski in usmerjal njihovo delo. Organizacija je konec leta 1944 štela okoli 8.000 članov. Arhiv pokrajinskega komiteja je pomanjkljivo ohranjen. Ohranjena sta tudi samo dva zapisnika, pri tem pa niti ni znano, ali so redno beležili sestanke in na njih pisali zapisnike. Prvi zapisnik, ki ga je uredništvo našlo, je s seje 21. februarja 1944, tj. neposredno po prvem zasedanju SNOS v Črnomlju. Kot kaže, so se na tej seji ukvarjali večinoma z vprašanjem idejno-politične vzgoje ali »vaspitnim ratom«, kakor je v zapisnik pod vplivom srbohrvatizma nerodno zabeležil Stane Kavčič. V tem zapisniku najdemo npr. definicijo demokracije, ki naj bi pomenila – da so »ljudske množice

same vključene v oblast«. Drugi zapisnik je iz oktobra 1944; na tej seji so tudi ugotavljali, da je delo preveč usmerjeno v manifestativna dejanja oziroma omejeno nanje in premalo v konkretne akcije (zlasti v izvedbo mobilizacije v partizanske enote kot osrednje naloge tistega časa). Zanimiva je tudi ugotovitev, da mladina še ni povsod »prekvašena v duhu narodne enotnosti in se na Štajerskem še vedno kažejo vplivi političnih strank pred-aprilske Jugoslavije, ki zaviralno vplivajo na aktivnost mladine v narodnoosvobodilni borbi«, in pa še da se je z množičnim dotokom mladine v SKOJ zelo znižala raven politične zavesti in ideološke graditve.

V tretjem sklopu so objavljeni zapisniki sej Vrhovnega plenuma in Izvršnega odbora OF. Objavljenih je 69 zapisnikov iz obdobja od aprila 1943 do konca vojne. Vključena sta tudi zapis sestanka slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ-a novembra 1943 v Jajcu in zapis srečanja slovenske delegacije s Titom v Jajcu, kjer je izrekel znamenite besede v zvezi z zagotavljanjem slovenske suverenosti – Tito je namreč izjavil, »da ne sme in ne more imeti slovensko ljudstvo nobene bojazni glede ravnopravnosti in samostojnosti slovenskega naroda« v prihodnji državi in med drugim zagotovil uporabo slovenskega jezika v vojski, pa tudi to, da je centralizacija države samo prehodna. Ne eno ne drugo se seveda ni uresničilo. Drugače pa so na sejah pogosto razpravljali o vprašanih t. i. politične širine OF in hkrati zagotavljanja njene enotnosti, ta vprašanja pa so zadevala tudi problem politične sredine. Tako rekoč redno so bila na dnevnem redu kadrovska vprašanja oziroma nameščanja kadrov v odbore OF, v odbore množičnih organizacij in v različne ustanove. Občasno so obravnavali tudi kadrovska vprašanja v vojski. Pri tem zagotovo izstopa vprašanje, kdo naj imenuje člane slovenskega glavnega štaba – vrhovni štab ali Izvršni odbor OF. To so obravnavali na seji 20. maja 1943. V zapisnikih je zelo vidna angažiranost vodstva OF ob sklicu zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943, prvem zasedanju SNOS v Črnomlju februarja 1944, jeseni 1944 ob sprejemanju t. i. politike zaprtih vrat v OF predvsem za predstavnike tistih političnih frakcij, »ki so spekulativno stale ob strani«, in posameznike, ki so »oportunistično lavirali med okupatorjem in OF«. Tudi v vodstvu OF so pogosto razpravljali o utrjevanju političnih in oblastnih pozicij na Primorskem in zagotovitvi vključitve Primorske v Slovenijo. Tako so na seji Izvršnega odbora OF 9. marca 1945 ugotavljali, da mednarodni položaj Primorske za Jugoslavijo ni utrjen in da bodo prizadevanja zahodnih zaveznikov usmerjena v dodelitev Trsta in delov Primorske Italiji ali pa v mednarodno upravo oziroma nadzor. Ker so Sovjetsko zvezo kot edinega jugoslovanskega zaveznika zavezovale obveznosti do zavezniškega bloka tudi na njeno podporo ni bilo mogoče računati, zato so menili, da je rešitev Primorske in Trsta odvisna

izključno od slovenske politike ter politične in vojaške aktivnosti Slovenije.

V četrtem sklopu so zapisniki Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, ki je delovala od kapitulacije Italije do marca 1944. Podrejena je bila Izvršnemu odboru OF in Vrhovnemu plenumu, njena naloga pa je bila vodenje uprave na partizanskem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem. Objavljenih je 9 zapisnikov sej načelnikov odsekov upravne komisije in sestankov nekaterih odsekov s člani Izvršnega odbora OF oziroma Vrhovnega plenuma.

Peti in šesti sklop dokumentov zadevata izključno Primorsko. Tu so objavljeni zapisniki sej Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in zapisniki sej Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen neposredno po kapitulaciji Italije septembra 1943 in je bil mišljen kot organ, ki bo vodil upravo na partizanskem ozemlju Primorske. Bil je posebnost na Slovenskem in so ga ustanovili zaradi takratnega državnopravnega položaja Primorske, ki je še vedno bila integralni del italijanske države. Ukinili so ga januarja 1944, ko je njegove naloge prevzel Pokrajinski odbor OF za Primorsko. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je imel vsaj 10 sej oziroma toliko je ohranjenih zapisnikov. Septembra 1944 je na Primorskem ustanovljen oziroma izvoljen Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor kot vmesni člen med primorskimi narodnoosvobodilnimi odbori in Predsedstvom SNOS. Organiziral je novo upravno-politično ureditev in široko administrativno dejavnost. Objavljen je samo en zapisnik, in sicer s seje 27. aprila 1945, na kateri sta bila med drugim v Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor kooptirana dva predstavnika italijanske narodne manjšine.

Knjigo končujejo zapisniki sej Predsedstva SNOS. Vseh je 21 in zadevajo obdobje od februarja 1944 do maja 1945. Iz njih je vidna razvejena dejavnost predsedstva v obliki dela raznovrstnih odsekov z oddelki, komisij in zavodov, ki so imeli pomembno nalogo, torej pripraviti vse potrebno za organiziran prevzem oblasti ob koncu vojne. Zadnji, 21. zapisnik (oziroma 160. v celotni knjigi) zadeva slavnostno sejo Predsedstva SNOS 5. maja 1945 v Ajdovščini, ko je to preneslo svoje pristojnosti na Narodno vlado Slovenije.

Na koncu je nujno poudariti, da so dokumenti opremljeni s številnimi opombami, tako da jih je na stotine. V njih uredništvo poleg natančnega nahajališča vira pojasnjuje predvsem ilegalna imena, pogosto navaja tudi funkcije, ki so jih posamezniki takrat opravljali. Le v redkih primerih uredništvu ni uspelo identificirati osebe, to pa je dokaz temeljito opravljenega dela. O zavzetem pristopu govorijo tudi številne pojasnjevalne opombe in opombe, ki usmerjajo bralca na ustrezno literaturo in relevantne objavljene

ali neobjavljene arhivske vire. Knjiga ima tudi dragocen register osebnih in krajevnih imen.

Enajsta knjiga iz zbirke *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* prinaša dokumente iz ključnega repertoarja odporniškega in revolucionarnega tabora iz obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem. Na osnovi teh je mogoče identificirati vse bistvene procese in dogodke zlasti od leta 1943 pa do konca vojne. Temu ustrezen je tudi njen pomen, saj je tako nujen vir dokumentov pri preučevanju tega dela slovenske zgodovine.

Vida Deželak Barič

Edicija virov NOB.

Ob predstavitvi 11. knjige zbornika *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji – Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945*

Edicija virov, katere 11. knjigo danes predstavljamo, je nekoč sodila v velik jugoslovanski načrt – objavljeni naj bi bili dokumenti političnih in oblastnih organov in ustanov narodnoosvobodilnega gibanja, s katerimi naj bi zapolnili praznino, ki je nastala ob Zbornikih vojaških dokumentov, ki jih je izdajal Vojnozgodovinski inštitut JLA v Beogradu. A načrt ni bil uresničen. Zato je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sam pripravil načrt za izdajo teh virov za Slovenijo.

Imenoval je uredniški odbor, ta pa je pripravil pravila za izdajanje ter zbral, obdelal gradivo in uredil prve knjige novega zbornika. V uredniškem odboru so bili Tone Ferenc, Ferdo Fischer, Davorin Jeršek, Rozalija Lukman, Miroslav Luštek (odgovorni urednik), Marija Oblak Čarni in Terezija Traven. V predgovoru k prvi knjigi so zapisali, da je izdajanje teh virov povzročila dvojna nujnost. Prva je bila dejstvo, da je zgodovinopisje dotlej obravnavalo predvsem vojaška vprašanja narodnoosvobodilnega gibanja, manj pa vlogo in dejavnost KPS, OF, ljudske oblasti in množičnih organizacij, druga pa specifičnost teh dokumentov, ki so nastali v vojnih razmerah in ilegali in nosijo pečat svoje dobe. Niso nastajali v urejenih registraturah, ki bi bile v celoti ohranjene, pač pa so navadno le fragmenti iz korespondence. Skoraj vsi vsebujejo ilegalna imena, dostikrat govorijo prikrito, z namigovanjem, ali pa so uporabljene šifre. Dokumente je bilo treba opremiti s komentarji in razrešiti ilegalna imena. Za to pa je bilo treba zbrati ustne vire in pri tem pohiteti, dokler so bili udeleženci še živi. Vse to je bilo treba opraviti ob izdajanju teh dokumentov. Ugotovili so, da tega dotlej ni opravil noben arhiv.

Uredništvo je določilo merilo za izbiro dokumentov. Odločilo se je, da bo objavljalo predvsem dokumente, ki načelno pojasnjujejo naravo naše ljudske revolucije, vlogo partije, osvobodilne fronte in množičnih organizacij ter dokumente o organizacijskem razvoju in delovanju političnih in oblastnih organov (navodila, okrožnice, zapisnike, poročila itd.)

Dokumenti naj bi bili objavljeni v celoti, izpuščeni pa le posamezni deli, ki obravnavajo izključno vojaške probleme, in tisti, ki govorijo samo o osebnih zadevah. Izpuščena mesta naj bi bila označena s tremi pikami in opombo, da je besedilo izpuščeno. Beseda, ki bi jo bilo potrebno zaradi jasnosti vriniti v izvirni tekst, naj bi bila v oglatem oklepaju. Originalni dokumenti, ki so bili objavljeni z izpuščenimi deli teksta, so bili v arhivu dostopni za uporabo.

Uredništvo se je tudi odločilo, da bodo besedila načelno objavljena taka, kot so bila napisana, da bodo popravljene le najbolj grobe napake ali izrazi, ki danes niso več v rabi, dokumenti, ki so prišli v okupatorjeve roke in so se ohranili v nemškem ali italijanskem prevodu, pa bodo prevedeni bolj prosto.

Za obliko dokumentov je določilo, da bo ostala zvesta izvirniku. Kar je v izvirniku podčrtano, bo natisnjeno polkrepko, kar je razprto, bo natisnjeno ležeče. Pri vsakem dokumentu bo v prvi opombi povedano, kje dokument hranijo in kako je napisan, s svinčnikom ali črnilom. Če je napisan s strojem, bo to opuščeno.

Opisana metodologija je v glavnem ostala enaka v celotni zbirki. Nekatere spremembe oz. dopolnitve je narekovalo gradivo oz. količina ohranjenega gradiva. Ker je bilo zgodovinske literature in tudi prakse vse več, so prišle določene izkušnje. Dopolnila so objavljena v predgovoru k 5. knjigi (1978).

Kar zadeva izbor, je bila velika razlika med začetnim obdobjem, ko je bilo potrebno objaviti domala vse znane ohranjene virov, in kasnejšim časom, zlasti po letu 1943. Vse številnejši komiteji KPS in odbori OF so v letu 1943 svojo dejavnost razširili na skoraj vse slovensko narodnostno ozemlje. Tudi zveze so postajale urejene. Zaradi številnejših ohranjenih virov ni bilo več treba objavljati vsega. Poročila okrožnih odborov in komitejev so bila praviloma napisana na podlagi rajonskih in ta na podlagi krajevnih. Zato je prišlo za objavo iz tega časa v pošte predvsem gradivo na stopnji okrožij. Večina neobjavljenih dokumentov pa je bila namenjenih za opombe in je bila v njih tudi citirana.

Dokumente iz obdobja po kapitulaciji Italije, po septembru 1943, ko so na osvobojenih ozemljih že razmeroma varno delovali organi in organizacije narodnoosvobodilnega boja in je nastalo še več in tudi bolj urejenega gradiva, pa je bilo smiselno objaviti po tematiki (npr. zapisniki sej najvišjih organov in organizacij NOG idr.)

Ureditev knjig od 1. do 10. je enaka. Dokumenti si sledijo v kronološkem zaporedju. Naslov vsakega dokumenta obsega zvrst in opis dokumenta, kdo ga je poslal, kdaj in komu ter kratko oznako vsebine. Pri 11. knjigi, ki je prva iz serije objav tematskih zbirk, pa so dokumenti kronološko razvrščeni po sedmih ločenih poglavjih (CK ZKS, SKOJ za Slovenijo, Vrhovni plenum OF, IOOF, Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje, NOS za Primorsko Slovenijo, PNOO za Slovensko Primorje in Predsedstva SNOS), oštevilčeni pa so tekoče. Vsaka knjiga ima kazala vsebine ter osebnih in zemljepisnih imen.

Osmo knjigo je po dogovoru z Inštitutom za novejšo zgodovino izdal Arhiv Republike Slovenije. K odločitvi, da bo odtej Arhiv Republike Slovenije izdajal in bo založnik zbirke, je pripomoglo tudi dejstvo, da so v letih 1990–1992 vsi specialni arhivi s sodelavci prešli v njegov sestav. V duhu političnih sprememb zadnjega desetletja se je založnik odločil naslov dosedanjih objav Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji nadomestiti z naslovom Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Menil je da novi naslov tudi natančneje pojasnjuje izvor in vsebino objavljenih dokumentov. Pri izbiri dokumentov, obdelavi in komentarjih ob tem ni bilo sprememb.

O tej ediciji je bilo napisanih nekaj ocen, kritik in pohval. Naj omenim le dva primera:

Ob zamenjavi naslova edicije se je znanemu zgodovinarskemu peresu, ko je bil govor o nekem spreminjanju političnih barv, zapisalo: »*Če že govorimo o kameleonstvu, potem je to že prej videti pri zbirki Dokumenti ljudske revolucije, ki se je v duhu političnih sprememb zadnjega desetletja preimenovala v Dokumente organov in organizacij NOB v Sloveniji. (Knjiga 8, Ljubljana 2001, str. 5)*«. Veliko kritike je bilo namenjene izpuščanju besedila. Izpuščanje je bilo označeno s tremi pikami. Lovro Šturm in Blaž Ivanc sta pripravila elaborat s kopijami dokumentov, v katerih je bil del teksta pri objavi izpuščen. Elaborat z naslovom Prispevek k dopolnitvi dokumentov iz zbirke publikacij o ljudski revoluciji v Sloveniji je na voljo v knjižnici Inštituta novejšo zgodovine v Ljubljani.

Poglejmo še na kratko, kdo vse je pripravjal v preteklih 50 letih teh 11 knjig (1762 dokumentov na 5774 straneh) in kdo je poskrbel, da so izšle:

DOKUMENTI LJUDSKE REVOLUCIJE V SLOVENIJI

Knjiga 1, 2, 3 (1962, 1964, 1966), marec 1941–oktober 1942,

Leta 1962 (ali že 1961) je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja imenoval prvi uredniški odbor (Ferenc, Fischer, Jeršek, Lukman, Luštek (odgovorni urednik), Oblak Čarni, Traven). Pripravil je tri knjige. Izšle so 1962., 1964. in 1966. Tehnični urednik je bil

Lojze Požun, pri 3. knjigi ga je zamenjal Jože Črtalič, Požun pa je bil imenovan v uredniški odbor. Dokumente je izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (direktor Franc Kimovec).

Knjiga 4 (1968), november 1942–december 1942

Uredniški odbor: Rozalija Lukman, Miroslav Luštek (odgovorni urednik) in Marija Oblak Čarni, tehnični urednik Jože Črtalič; izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ravnatelj Bogdan Osolnik.

Knjiga 5 (1978), januar–februar 1943

Uredniški odbor: Rozalija Lukman, Miroslav Luštek (odgovorni urednik), Marija Oblak Čarni, tehnični urednik Jože Črtalič. (Zaradi bolezni in smrti (1971) odgovornega urednika Miroslava Luštka so dela pri zborniku za dalj časa zastala). Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, direktor France Kresal, založila Partizanska knjiga; zanjo: Jaroslav Skrušny.

Knjiga 6 (1981), marec–april 1943

Urednici (pripravili): Rozalija Lukman in Marija Oblak Čarni, register sestavila Jože Črtalič in Jože Novak; izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, direktorica Milica Kacin Wohinz, založila Partizanska knjiga; zanjo: Jaroslav Skrušny.

Knjiga 7 (1989) maj–junij 1943

Pripravili: Marjeta Adamič in Marija Oblak Čarni; uredniški odbor: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni, Hubert Schara. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, direktorica Jasna Fischer; založila Partizanska knjiga; zanjo: Metka Pipan.

Knjiga 8 (2001), julij 1943

Dokumenti odtlej z novim naslovom: DOKUMENTI ORGANOV IN ORGANIZACIJ NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENIJI

Pripravile: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni; uredniški odbor: omenjene avtorice in Vladimir Kološa; založil in izdal Arhiv Republike Slovenije, direktor Vladimir Žumer.

Knjiga 9 (2003), avgust–8. september 1943

Pripravile: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni; uredniški odbor: omenjene avtorice in Vladimir Kološa; založil in izdal Arhiv Republike Slovenije, direktor Vladimir Žumer.

Knjiga 10 (2005) dodatek: januar 1942–september 1943

Pripravile: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni; uredniški odbor:

omenjene avtorice in Vladimir Kološa; založil in izdal Arhiv Republike Slovenije, direktor Matevž Košir.

Knjiga 11 (2012) – zapisniki sej najvišjih organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja 1942–1945

Pripravile: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni; uredniški odbor: omenjene avtorice in Matevž Košir; založil in izdal Arhiv Republike Slovenije, v. d. direktorja Jože Dežman.

Kar neverjetno se mi zdi, da sem sodelovala pri nastajanju teh knjig vseh 50 let. V zadovoljstvo mi je, da sem sodelovala pri reševanju zapisov, od katerih je danes najbrž marsikateri že zbledel. S čim vse sem se srečala v zgodbah, zapisanih v teh dokumentih. Koliko poguma, žrtev, strahu, vere, tudi napak. V zadnji knjigi pa se me je posebej dotaknilo – kot nekak simbol – tisto enotno, zavzeto prizadevanje za vrnitev naše Primorske.

Na koncu še vprašanje uredništva o nadaljevanju edicije. V prvotnem načrtu je bilo predvideno, da bi skupaj z zapisniki najvišjih organov objavili tudi njihove okrožnice in odloke, a je bilo gradiva preveč za eno knjigo. Te bi bilo treba še objaviti. Delo pa je pokazalo, da bi bilo treba, če bi želeli zaokroženo predstavitev osrednjih organov in organizacij, objaviti tudi poročila, ki so jih ti dobivali s terena od poverjeništev, oblastnih komitejev in odborov ter okrožij, kjer teh niso ustanavljali (Notranjska, Dolenjska).

To vprašanje pa zastavljamo izdajatelju in založniku.

Marija Oblak Čarni

Celjski olimpijci: 1936–1988. Razstava in razstavni katalog. Celje: Zgodovinski arhiv, 2012, 44 str.

»Ste majhna nacija, a veliki v športu!«, so bile besede tedanjega predsednika Mednarodnega olimpijskega komiteja Juana Antonia Samarancha leta 1993, s katerimi je povzel navdušujoč razvoj športa in olimpijske ideje v Sloveniji. Nastop na olimpijskih igrah so sanje vsakega športnika in prav gotovo ni Slovenca, ki ne bi v želji po čim boljšem rezultatu naših športnikov stisnil pesti in jim zaželel čim boljše uvrstitve. Prav tako ni naključje, da sta se razstava in katalog »zgodila« prav letos, saj so se mesec dni po odprtju razstave v Zgodovinskem arhivu Celje v Londonu začele poletne olimpijske igre.

Razstava in spremljajoči katalog avtorja dr. Bojana Himmelreicha sta plod pred nekaj leti začetega obiskovanja celjskih športnikov in evidentiranja njihovega gradiva. Povod je bila stota obletnica osvojitve prve slovenske olimpijske medalje – to se je zgodilo 15. julija 1912. Osvojil jo je sabljač Rudolf Cvetko. Med celjske olimpijce je avtor štel tiste, ki so športno pot začeli v Celju ali pa so bili, ko so nastopili na olimpijskih igrah, člani celjskih športnih društev. Seveda pa avtor v svojem katalogu in razstavi ni nameraval prikazovati rezultatov športnikov, osrednjo pozornost je namenil predvsem predstavitvi zasebnega gradiva športnikov, ki je nastajalo ob njihovi udeležbi na olimpijskih igrah. Količina gradiva pri posameznikih pa je bila zelo različna. Nekateri so ga imeli več, drugi – sploh starejši – pa le kakšno fotografijo. Vsekakor pa je prevladala želja pridobiti vire, ki javnosti še niso bili predstavljeni.

Katalog bi lahko razdelili na šest poglavij. V uvodnem delu je avtor pripravil pregled nastopov celjskih olimpijcev na poletnih in zimskih olimpijskih igrah ter dodal še statistične podatke. V drugem poglavju je z besedo, fotografijami športnikov in ob pomoči nekaterih njihovih predmetov opisal 24 celjskih športnikov. Tretje poglavje je avtor namenil predstavitvi trenerjev, sodnikov in vodij reprezentanc, ki so v prvi vrsti zaslužni za uspehe športnikov. Sledjo še seznam kratic, viri in literatura ter na koncu še seznam razstavljenih predmetov.

Naslovnica kataloga

Marko Račič, drugi najstarejši olimpijca, in Simo Važič, slovenski atlet, med obujanjem spominov.

Miro Cerar, slovenski telovadec in olimpijnik, dr. Bojan Himmelreich in Tine Šrot, slovenski telovadec na odprtju razstave.

Ob katalogu je potrebno omeniti še izredno odmevno in dobro obiskano razstavo. Odprli smo jo 13. julija 2012, na ogled pa je bila vse do 13. oktobra 2012. V razstavnem prostoru je bilo zbranih okrog 200 zanimivih dokumentov in predmetov, odprtja pa sta se poleg številnih celjskih olimpijcev (Marijana Lubej, Rok Kopitar, Vlado Bojovič, Simo Važič, Jože Urankar, Zdravko Pečar, Mirko Kolman in Tine Šrot) udeležila tudi slovenska olimpijca atlet Marko Račič in legendarni slovenski telovadec Miro Cerar.

Razstavni prostor je bil skoraj premajhen za številne športnike, trenerje, sodnike in obiskovalce in prav lepo je bilo opazovati njihove nasmejane in zadovoljne obraze. Vsi športniki so se ob koncu uradnega dela podpisali še na plakat, se skupaj fotografirali in potem odšli v sosednji prostor, kjer je bila pripravljena gostinska ponudba prav tako v slogu olimpijskih iger.

Razstava je v lokalnem okolju doživela izjemno odmevnost ne samo ob odprtju, temveč tudi kasneje in z gotovostjo lahko zapišem, da je pustila sled v vsakem obiskovalcu. Avtorju pa lahko le čestitam, ker mu je uspelo zbrati zasebno gradivo, ki ga ne moremo najti nikjer drugje. Zanj vedo le redki in prav to je tisto, kar daje razstavi še poseben čar.

Sonja Jazbec

Utrinki iz druženja po podelitvi Aškerčeve nagrade in priznanja. Foto: Tina Arb, ZAL.

Osebne vesti

Darinka Drnovšek – šestdesetletnica

Z Darinko Drnovšek imava kar nekaj stičnih točk in nisem prepričan, ali bodo pri poskusu njenega 'portreta' prednost ali ovira. Že davnega leta 1969 sva postala študijska kolega na zgodovinskem oddelku ljubljanske Filozofske fakultete. Rad se spomnim, kako sem jo spoznal. Ker sem se vpisal šele sredi novembra in tako zamudil del predavanj, sem med odmorom po odprtih zvezkih drugih slušateljev oprezal, kdo ima dovolj čitljivo pisavo, da bi si lahko prepisal dotedanje zapiske predavanj. Njena pisava se mi je zdela primerna ... Po končanem študiju smo si našli vsak svojo zaposlitev. Darinka leta 1974 kot strokovna arhivska delavka v ljubljanski enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, jaz po enoletnem poučevanju na t. i. Šubičevi gimnaziji in služenju vojske leta 1976 v marksističnem centru pri takratnem Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS). Ko je vodja Zgodovinskega arhiva CK ZKS Ivan Križnar, s katerim sem kot zgodovinar pogosto sodeloval, na glas razmišljal, da morajo v arhivu najti šolanega arhivista, sem se takoj spomnil na Darinko in sredi leta

1978 (po nedavno opravljenem strokovnem izpitu) se je tam res zaposlila kot prva strokovno usposobljena arhivska delavka.

Naključje je bilo krivo, da sem leta 1982 sam postal vodja tega arhiva. Tako sva z Darinko postala tudi sodelavca in prijatelja. Najprej študijska in posledično poklicna kolega, nato sodelavca in prijatelja! Kot rečeno, precej močnih vezi. Vseh sem še vedno vesel. Sodelavca in prijatelja sva, če sem glede na njeno nedavno upokožitev malce ohlapen, še vedno.

V Zgodovinskem arhivu CK ZKS se je Darinkina navzočnost kmalu poznala v vse bolj strokovnih prijemih pri urejanju gradiva, deloma tudi pri njegovi dostopnosti za uporabnike (starejši se namreč dobro spominjate precejšnje in večinoma nesmiselne nedostopnosti tega gradiva). Predvsem bi pa rad poudaril, da mi je bila Darinka dragocena pomoč in opora pri vodenju arhiva. Kakor koli so mnenja o tistem arhivu in njegovem gradivu še vedno deljena, smo se mlajši delavci v njem (bili smo že v večini) zavzemali za njegovo modernizacijo v obeh poglavitnih pogledih: pri urejanju in dostopnosti uporabnikom. Z obeh vidikov je bilo namreč uradno pojmovanje gradiva konzervativno. Mlajši smo želeli gradivo odbirati, hraniti in dajati v uporabo po čim bolj strokovnih načelih, odločujoči so radi poudarjali, da gre za t. i. specialni arhiv. Ko sem moral pred vodstvom pojasnjevati in braniti predlagane spremembe, mi je pomagala Darinkina strokovna izurjenost in preudarnost.

V resnici sem šele v tistih letih bolje spoznal tudi njeno poreklo in mladost (no ja, mladostna je še vedno, za kar sta zaslužni tudi njena vedrina in prijaznost). Rojena je bila 30. 4. 1950 v skromni, a klenci in svobodomiselnih gorenjski družini, osnovno šolo obiskovala na Ovsišah in v Lipnici blizu Kroke. Leta 1965 se je vpisala na Gimnazijo pedagoške smeri v Ljubljani, aprila 1975 pa z diplomo končala študij zgodovine in umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi.

Darinkino uspešno strokovno, kadar koli je bilo potrebno tudi zelo fizično in zaprašeno delo v, popularno rečeno, partijskem arhivu, zlasti tudi njeno strokovno ter v žlahtnem pomenu besede liberalno pojmovanje njegovega gradiva (seveda je bilo za to zlasti v drugi polovici osemdesetih let ozračje vse bolj razumno) je vplivalo na odločitev, da je po mojem odhodu na drugo delo leta 1989 postala vodja arhiva. Ni dvoma, da so imele pri tem pomen tudi njene osebne lastnosti. Dokazala je, da zna delati tako s sodelavci kot z iskalci in uporabniki gradiva. Ti so bili včasih muhasti, nezaupljivi, celo žaljivi, saj so bili nekateri ves čas prepričani, da je arhiv (nič manj pa de-

lavci v njem) nekakšno zarotniško gnezdo, kjer predvsem nekaj skrivajo. Številni so zahtevali tudi tiste dokumente, ki so nastali samo v njihovi glavi. Niso bili sposobni prepoznati in priznati nesorazmerno velike spremembe v smeri strokovnosti in liberalnega dostopa gradiva. Ko niso dobili tistega, kar so pričakovali, da bi v arhivu moralo obstajati ali kadar so zahtevali gradivo, ki po strokovnih merilih ni bilo dostopno, so postali žaljivi tudi nekateri, ki so bili praviloma deležni celo nekoliko bolj naklonjene obravnave. Zato to delo marsikdaj ni bilo prijetno, a ga je Darinka zmagovala s poklicnim dostojanstvom in značajsko prijetnostjo.

Spremembe, ki so zorele precej časa in se začele okrog leta 1990 pospešeno odvijati, so tega leta gradivo dotedanega Zgodovinskega arhiva CK ZKS in tam zaposlene pripeljale v okrilje Arhiva (Republike) Slovenije. Darinka je postala vodja referata za gradivo družbenopolitičnih organizacij, pozneje Oddelka za dislocirano arhivsko gradivo I, ki se je leta 2004 združil z Oddelkom za dislocirano arhivsko gradivo III v Oddelek (zdaj Sektor) za varstvo arhivskega gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS in nekdanjega arhiva organov za notranje zadeve. Strokovno je v tem času bila višja svetovalka, svetovalka direktorja, spet višja svetovalka II in I, od 2011 podsekretarka.

S komaj dopoljenimi 60. leti se je odločila za upokožitev; sam vidim v tem tudi njeno senzibilnost za hud in žalosten problem številnih visoko kvalificiranih, a žal brezposelnih mladih ljudi.

Ob opisanem delu in hvalevredni skrbi za družino (čeprav njenemu soprogu Marjanu, znanemu raziskovalcu slovenskega izseljenstva, družinska in celo kuhinjska opravila, v primerjavi z mnogimi tipičnimi izobraženci naše generacije niso tuja) se je Darinka Drnovšek udeleževala tudi strokovno. Njeno strokovnost vidim v treh segmentih. Kot dobra arhivistka z bogatimi izkušnjami je bila vedno nepogrešljiva svetovalka, včasih kar pomočnica iskalcem arhivskih dokumentov, bodisi da je šlo za bolj neizurjene, nepoučene iskalce ali pa je bilo iskano gradivo šele bolj grobo popisano in obdelano. Drugi sklop je bilo Darinkino udeleževanje v strokovnih združenjih zgodovinarjev in arhivistov. V letih 1979–85 in 1988–90 je bila članica Izvršilnega odbora Arhivskega društva Slovenije, 1988–90 tudi predsednica Arhivskega društva Slovenije, 1983–94 članica uredniškega odbora *Arhivov*, od 1981 več let članica Komisije za popis arhivskih fondov in zbirk v SFRJ za Slovenijo, precej časa članica Izvršilnega odbora Zgodovinskega društva Ljubljana in članica njegovega nadzornega odbora.

Delovanje v strokovnih uredništvih sega na tretje polje njenega strokovnega dela. Večinoma ga je treba uvrstiti na področje arhivistike, nekaj na področje zgodovinopisja, posebej za enciklopedično-leksikografska dela, nekajkrat je posegla tudi na področje

publicistike. Če smem biti še malo osebne, bi poudaril zlasti njeno pisanje geselskih člankov, v veliki večini biografskih, za *Enciklopedijo Slovenije*, pri čemer je zopet bila moja sodelavka. Toda ne le kot avtorica geselskih besedil, temveč tudi kot nadvse koristna svetovalka, ko sem iskal tekstovno in fotografsko gradivo ali podatke za gesla, ki sem jih za enciklopedijo pisal sam. Podobno dragocena mi je bila njena strokovna in kolegialna pomoč pri urejanju nekaterih knjig v založbi, kjer delam, kakšnih lastnih sestavkov ipd. Tako torej do zadnjega ostajam njen dolžnik.

Veliko je delala tudi pri pripravi arhivskih virov za objavo. Za 15. številko serije *Viri* je pripravila *Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS 1945–54*, od 7. zvezka je sodelovala pri pripravi zbornika *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (9. in 10. zvezek že pod novim naslovom *Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji*). Darinka ima precejšnje zasluge, da je do nadaljevanja serije sploh prišlo, saj so politične spremembe po 1990 pri marsikom pomešale strokovne, značajske in nazorske 'gabarite'. Tako je zdaj vendarle v tisku tudi 11. zvezek.

To delovanje, kakor tudi Darinkine prispevke na strokovnih zborovanjih arhivistov, bo nazorneje pokazala njena več kot spodobna bibliografija. Ko pravim spodobna bibliografija, mislim tudi na to, da je naša spoštovana kolegica več kot 30 let veliko večino svojih moči namenjala svojemu prvemu poklicu: delu z arhivskim gradivom ter prijazni, nemalokrat morda že kar pravi raziskovalni pomoči uporabnikom gradiva. Nečem, kar se premnogim, tudi raziskovalcem, zdi preveč samoumevno.

Vsi, ki jo poznamo, smo Darinki hvaležni za prijateljstvo, sodelovanje in pomoč in ji, ne samo zato, želimo še veliko zadovoljnih let.

Osebna bibliografija za obdobje 1980–2011

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

1.02 Pregledni znanstveni članek

1. Srečanja partijskih vrhov na najvišjem nivoju : zapisi srečanj slovenskega partijskega vodstva z jugoslovanskim partijskim vodstvom s Titom na čelu v letih 1945–1954. V: *Arhivi*. – 26 (2003), št. 1, str. 187–197.

1.04 Strokovni članek

2. Prikaz gradiva Zveze komunistov Slovenije po osvoboditvi. V: *Arhivi*. – 6 (1983), št. 1–2, str. 63–75 (soavtor Martin Ivanič).
3. Gradivo fonda CK KPS/ZKS 1945–1990. V: *Arhivi*. – 15 (1992), št. 1–2, str. 60–63.

4. Partijsko šolstvo v Sloveniji po letu 1945. V: *Arhivi*. – 20 (1997), št. 1–2, str. 217–220, ilustr.
5. Alojzija Štebi, (1883–1956) : političarka, časnikarka, urednica, bojevnica za izboljšanje položaja žensk. V: *Gea*. – 15 (2005), št. 10, str. 72–75.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

6. Bivšij istoričeskij arhiv Centralnogo komiteta Sojuza kommunistov Slovenii. V: *Sbornik materialov meždunarodnoj konferenciji »Arhivi bivših kommunističeskijh partij v stranah centralnoj i vostočnoj Evropi« : Stara Ves, 28 sentjabra – 1 oktjabra 1995 goda*. Varšava: Generalnaja direkcija gosudarstvennih arhivov Respubliki Poljša, 1996, str. 55–58.

1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

7. Arhivi in javnost – vsakdanji stiki. V: *Slovenski arhivi in javnost : 16. arhivsko zborovanje, Ptuj, 27. – 29. september 1995* (ur. Marija Hernja Masten). Ptuj: Arhivsko društvo Slovenije: Zgodovinski arhiv Ptuj, 1995, str.
8. Uporaba partijskega gradiva : nekoč in danes. V: *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje* (ur. Miran Kafol, Mija Mravlja, Andrej Nared). [Ljubljana]: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 85–88.
9. Partijsko gradivo v času tranzicije. V: *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb. InfoArb* (ur. Mija Mravlja, Andrej Nared). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 67–70.
10. Politične stranke ter njihovo dokumentarno in arhivsko gradivo. V: *Varstvo arhivskega gradiva privatne provenience : zbornik referatov* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005, str. 28–34.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

11. Alojzija Štebi : borka za pravice žensk in mladine. V: *Splošno žensko društvo : 1901–1945 : od dobrih deklet do feministke* (ur. Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 188–209.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

12. Zgodovinski arhiv CK ZK Slovenije : Ljubljana. V: *Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ : SR Slovenija*. (Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ). (Peter Pavel Klasinc (ur.), Marjan Drnovšek, Ema

Umek, Vladimir Kološa, Marija Grabnar, Mateja Jeraj, Jelka Melik, Peter Ribnikar, Aleksandra Serše, Marjan Zupančič). Beograd: Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, 1984, str. 247–258.

13. Ocena stanja materialnega varovanja v depojih Arhiva Republike Slovenije v depojih na Dunajski 48 (večji prostor). V: *Arhivski depoji v Sloveniji* (Jedert Vodopivec (ur.), Jedert Vodopivec, Sonja Anžič). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 108–115.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

14. Arigler, Adolf – Bodin. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, zv. 1: A–Ca, str. 119–120.
15. Centralni komite ZKJ. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, zv. 2: Ce–Ed, str. 30–31 (soavtor Martin Ivanič).
16. Centralni komite ZKS. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, zv. 2: Ce–Ed, str. 31–33 (soavtor Martin Ivanič).
17. Gaspari, Majda. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, zv. 3: Eg–Hab, str. 183.
18. Jereb, Silva. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, zv. 4: Hac–Kare, str. 290.
19. Korošec, Štefan. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, zv. 2: Kari–Krei, str. 272.
20. Kocijančič, Janez. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, zv. 5: Kari–Krei, str. 176.
21. Politično izobraževanje. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, [Zv.] 9: Plo–Ps, str. 99–100 (soavtorji Anka Vidovič-Miklavčič, Vida Deželak-Barič, Ivan Križnar).
22. Vrabič, Olga. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, zv. 14: U–We, str. 368.
23. Vipotnik, Janez. V: *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar, Alenka Dermastia). 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, zv. 14: U–We, str. 261.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

24. Arhivski vjesnik I (1958) XVII–XVIII (1974–1975). V: *Arhivi*. – 3 (1980), št. 1–2, str. 64–65.
25. Arhivski vjesnik XIX–XX, Zagreb 1976–1977. V: *Arhivi*. – 4 (1981), št. 1–2, str. 173–174.
26. Arhivski vjesnik XXI–XXII, 1978–1979, 1980, Zagreb. V: *Arhivi*. – 5 (1982), št. 1–2, str. [97]–98.
27. Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS, Prezidij SNOS, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944–1947. V: *Arhivi*. – 5 (1982), št. 1–2, str. 109–110.
28. Arhivski vjesnik, XXIV–1981, XXV–1982, XXVI–1983, Zagreb. V: *Arhivi*. – 7 (1984), št. 1–2, str. 96–97.
29. Arhivski vjesnik, XXVII, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1984. V: *Arhivi*. – 8 (1985), št. 1–2, str. 136.
30. Bolj ko gremo v novejši čas, več je belih lis : o zborniku Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo. V: *Komunist – Zvezga komunist. Slov.* – (1985), št. 13, str.
31. Arhivski vjesnik, XXVIII, XXIX, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1986, 1987. V: *Arhivi*. – 11 (1988), št. 1–2, str. 117–119.
32. Arhivski vjesnik XXXI, XXXII, Zagreb 1988, 1989. V: *Arhivi*. – 12 (1989), št. 1–2, str. 77–78.
33. Arhivski vjesnik XXXIV, Zagreb 1990. V: *Arhivi*. – 35 (1992), št. 1–2, str. 126–128.
34. Arhivski vjesnik XXXV–XXXVI, Zagreb. V: *Arhivi*. – 16 (1993), št. 1–2, str. 151–152.
35. Arhivski vjesnik, letnik 36/1993, Zagreb 1993. V: *Arhivi*. – 18 (1995), št. 1–2, str. 167–168.
36. Arhivski vjesnik, letnik 37/1994, Zagreb 1994. V: *Arhivi*. – 18 (1995), št. 1–2, str. 168–169.
37. Arhivski vjesnik 38/1995, Zagreb 1995. V: *Arhivi*. – 19 (1996), št. 1–2, str. 191–193.
38. Arhivski vjesnik letnik 39/1996. V: *Arhivi*. – 20 (1997), št. 1–2, str. 289–291.
39. Arhivski vjesnik, letnik 40/1997. V: *Arhivi*. – 21 (1998), št. 1–2, str. 133–134.
40. Arhivski vjesnik, 41/1998. V: *Arhivi*. – 12 (1999), št. 1–2, str. 269–270.
41. Arhivski vjesnik, letnik 42/1999, Zagreb 1999. V: *Arhivi*. – 23 (2000), št. 2, str. 244–247.
42. Arhivski vjesnik, letnik 43/2000, Zagreb 2000. V: *Arhivi*. – 24 (2001), št. 2, str. 182–184.
43. Arhivski vjesnik, 44/2001. V: *Arhivi*. – 25 (2002), št. 2, str. 185–188.
44. Arhivski vjesnik – letnik 45/2002, Zagreb 2002. V: *Arhivi*. – 26 (2003), št. 2, str. 421–424.
45. Arhivski vjesnik, letnik 46/2003, Zagreb 2003. V: *Arhivi*. – 27 (2004), št. 2, str. 387–390.
46. Arhivski vjesnik, God. 47/2004, Zagreb 2004, str. 1–326. V: *Arhivi*. – 29 (2006), št. 1, str. 211–215.
47. Arhivski vjesnik, 48/2005, str. 1–326, Zagreb 2005. V: *Arhivi*. – 30 (2007), št. 1, str. 174–177.
48. Arhivski vjesnik, 49/2006. V: *Arhivi*. – 30 (2007), št. 2, str. 201–205.
49. Arhivski vjesnik, št. 50/2007. V: *Arhivi*. – 31 (2008), št. 1, str. 187–191.
50. Arhivski vjesnik, 50/2008. V: *Arhivi*. – 32 (2009), št. 1, str. 139–143.
51. Arhivski vjesnik 52/2009. V: *Arhivi*. – 33 (2010), št. 2, str. 449–452.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

52. Ali so naši arhivi sedaj odprti? : okrogla miza (soavtorja Boris Mlakar, Irena Mrvič). V: *Slovenec* (1991). – 76 (1992), 28. III. 1992, št. 73, str. 23 = Sobotna branja.
53. Nehajmo se sprenevedati. V: *Delo*. – 35 (1993), št. 229, str. 22.
54. Pojasnilo g. Drobničju. V: *Delo*. – 38 (1996), str. 12.

1.22 Intervju

55. Okupacija je kriva za vse? (soavtorji Boris Mlakar, Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Monika Kokalj Kočvar, Martin Ivanič, Božo Repe, Dušan Nečak). V: *Svobodna misel*. – 43 (2005), 13. maj 2005, št. 9, str. 17–21, 48, portreti; 27. maj 2005, št. 10, str. 11–12.

1.25 Drugi članki ali sestavki

56. Informacija o arhivskem gradivu CK ZKS v Gotenci. V: *Delo*. – (1992), 27. jun. 1992, str. 2.
57. Razstava »Trst med vzhodom in zahodom« na Opčinah. V: *Obvestila Arhiva Socialistične Republike Slovenije*. – 8 (1992), št. 3–4, str. 48–49.
58. Četrta evropska arhivska konferenca Lancashire '94 (soavtorica Nina Zupančič Pušavec). V: *Arhivi*. – 17 (1994), št. 1–2, str. 133–134.
59. XXX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. V: *Obvestila Arhiva Socialistične Republike Slovenije*. – 16 (2000), št. 3, str. 12–15.
60. Jubilej Ljube Dornik Šubelj. V: *Arhivi*. – 32 (2009), št. 2, str. 419–423.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.02 Strokovna monografija

61. *Direkcija državnih železnic v Ljubljani s predhodniki : 1896–1940 : arhivski popis : signatura fonda AS 188, AS 1475* (soavtorica Aleksandra Serše). Ljubljana: [Arhiv Republike Slovenije], 1999. 82 f. str.
62. *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije* (soavtorji Vladimir Žumer, Marjeta Adamič, Mar-

jeta Čampa, France M. Dolinar, Metka Gombač, Nevenka Troha, Danijela Juričič Čargo, Ljuba Dornik Šubelj, Suzana Felicijan Bratož, Natalija Glažar, Vesna Gotovina, Marija Grabnar, Mirjana Jadreško, Mateja Jeraj, Alenka Kačičnik Gabrič, Miran Kafol, Majda Kocmur, Matevž Košir, Jelena Malbašič, Aleksandra Mrdavšič, Pavla Mrdjenovič, Olga Pivk, Branko Radulovič, Marta Rau Selič, Aleksandra Serše, Vladimir Sunčič, Jože Škofljanec, Gašper Šmid, Žarko Štrumbl, Lojz Tršan, Andrej Zadnikar, Marjan Zupančič, Vladimir Kološa (ur.). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999. 3 zv.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

63. Edvard Kardelj: *Zbrana dela* (sourednik Anton Vratuša). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989-. Zv. <1->.
64. *Stane Dolanc : osebna zbirka : 1964–1989 : arhivski inventar : signatura fonda CKS 126 [i. e. AS 1519]*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994. 101 f.
65. *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. (Viri, št. 15) (sourednik France M. Dolinar). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000, 386 str., ilustr.
66. *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* (sourednice Marjeta Adamič, Metka Gombač, Marija Oblak-Čarni). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001–2005. Zv. 10.

Avtor dodatnega besedila

67. Miha Marinko, Franček Brglez (ur.), Roman Zupan (ur.): *Izbrana dela*. Ljubljana: Komunist, 1980–1985. 4 zv., ilustr.
68. *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. (Viri, št. 15) (sourednik France M. Dolinar). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000. 386 str., ilustr.

Intervjuvanec

69. Okupacija je kriva za vse!? : pogovor z zgodovinarji. V: *Svobodna misel*. – 43 (2005), 13. maj 2005, št. 9, str. 17–21, 48.

NERAZPOREJENO

70. *Centralni komite Zveze komunistov Slovenije 1945–1990. Podfond AS 1589-III, serija AS 1589/III/1, Centralni komite Komunistične partije Slovenije / Zveze komunistov Slovenije 1945–1954 : delni arhivski inventar : signatura fonda AS 1589*. Ljubljana: [Arhiv Republike Slovenije], 2004–2010. 2 zv.
71. *Centralni komite Zveze komunistov Slovenije 1945–1990. Podfond AS 1589-IK, Centralni komite Komunistične partije Slovenije / Zveze komunistov Slovenije 1945–1968 : arhivski inventar : signatura fonda AS 1589*. Ljubljana: [Arhiv Republike Slovenije], 2011.

Martin Ivanič

Dr. Jožetu Žontarju ob osemdesetletnici

Raziskovalno delo dr. Jožeta Žontarja, ki se je rodil 15. marca 1932 v Kranju, se je začelo že v prvi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja, med študijem zgodovine na Prirodoslovni filozofski fakulteti v Ljubljani. Pripravil je dve študiji (o rimski cesti med Ljubljano in Kranjem ter o zemljiškem gospodstvu Brdo pri Kranju) in za obe prejel študentski Prešernovi nagradi.

V vsem njegovem nadaljnjem znanstvenoraziskovalnem delu, ki ga sicer lahko periodiziramo v štiri obdobja, pa se tesno prepletata zgodovinopisje in arhivistika.

Prvo obdobje je trajalo 17 let in se je začelo leta 1955, ko se je po končanem študiju zaposlil v tedanjem Državnem arhivu Ljudske republike Slovenije.

Srečal se je z žgočo problematiko velike količine arhivskega gradiva na terenu in pomanjkanjem primer- nih skladiščnih prostorov republiškega arhiva. Bil je organizator zunanje službe arhiva, ki je skrbela za tesnejše povezave arhiva z imetniki arhivskega gradiva. Njegova strokovna energija je bila tedaj namenjena ne le vsakdanjemu arhivističnemu delu, ampak tudi pripravi vodnika po arhivskem gradivu Državnega arhiva in zlasti Vodnika po arhivih Slovenije. Pri tem vseslovenskem projektu je sodelovalo večje število popisovalcev. Dr. Žontar je bil motor te obsežne akcije, ki se je končala v začetku leta 1966, ko je vodnik izšel.

V obdobju službovanja v Državnem arhivu Ljudske republike Slovenije je stkal tesne strokovne vezi z dr. Sergijem Vilfanom, kot tajnik in nato tudi predsednik pa je bil tudi zelo aktiven v Društvu arhivarjev

Slovenije, kot se je do leta 1966 imenovalo Arhivsko društvo Slovenije.

Šestdeseta leta so bila tudi leta intenzivnega Žontarjevega sodelovanja v Zvezi društev arhivskih delavcev Jugoslavije in v uredništvu strokovne revije *Arhivist*, uveljavljal pa se je tudi v mednarodnem merilu.

Kot tajnik Društva arhivarjev Slovenije se je dr. Žontar v prvi polovici šestdesetih let 20. stoletja srečeval s težnjo po združevanju arhivov z muzeji in knjižnicami, vprašanji o geografski pristojnosti lokalnih arhivov in vzpostavljanjem slovenskega arhivskega omrežja. Elaborat o problemih in možnostih arhivske službe v Sloveniji, ki sta ga izdelala skupaj z dr. Vilfanom, je bil namenjen razpravi pri sprejemanju slovenskega arhivskega zakona. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (pripravila sta ga skupaj) je bil v zborih slovenske skupščine sprejet sredi februarja 1966. Uredil je arhivske pristojnosti, določil kriterije za ustanavljanje arhivov in dal pravno podlago za ureditev slovenske arhivske mreže. Ta se kljub nekaterim poskusom, do danes ni spremenila.

Drugo obdobje Žontarjevega arhivističnega delovanja se je začelo 1. februarja 1972, ko je po odhodu

dr. Vilfana v tedanjem Mestnem arhivu Ljubljana prevzel ravnateljstvo. To je bilo delovno zelo intenzivno obdobje, ki je trajalo natančno 20 let in 2 meseca.

Dr. Jože Žontar si je že v letih pred začetkom vodenja Mestnega arhiva jasno izoblikoval koncept strokovnega, geografskega in kadrovskega razvoja arhiva, saj je nova arhivska zakonodaja nakazovala, da se bo Mestni arhiv Ljubljana razvil v enega od štirih ali petih regionalnih arhivov v Sloveniji.

Temeljni akt, ki je opredeljeval koncept razvoja Mestnega arhiva Ljubljana, je bil akt z naslovom *Srednjeročni načrt službe varstva arhivskega gradiva 1973–1975*. Seveda ga je napisal dr. Žontar, jeseni leta 1972 pa ga je arhiv poslal občinam na območjih Gorenjske, Ljubljane in njene okolice ter Dolenjske in Bele krajine. Na podlagi srednjeročnega načrta in številnih obiskov ravnatelja dr. Žontarja pri odgovornih občinskih službah in na novo nastajajočih službah občinskih kulturnih skupnostih, ki so prevzemale financiranje dejavnosti v kulturi, je vseh pet ljubljanskih in še devetnajst preostalih občin z območja Gorenjske, Dolenjske in Bele krajine, oklice Ljubljane ter Idrije sprejelo sklepe, v katerih so izbrale eno od treh možnosti, ki jih je za ustanovitev arhivov ponujala zakonodaja. Odločile so se, da Mestni arhiv Ljubljana pooblastijo za opravljanje arhivskih nalog na svojih območjih, s tem pa so postale tudi njegove ustanoviteljice.

Mestni arhiv je prerasel v največji regionalni arhiv v Sloveniji, zato se je konec junija 1973 preimenoval v *Zgodovinski arhiv Ljubljana*. Da bi bilo opravljanje arhivskih nalog nemoteno in neposredno, so se izoblikovale štiri delovne enote. Enota za območje ljubljanskih občin in enota za območja ljubljanskih občin, h kateri je bila priključena še Idrija, sta imeli sedež na Magistratu v Ljubljani, enoti za Dolenjsko in Belo krajino ter Gorenjsko pa sta se leta 1973 preselili v Novo mesto in Kranj.

Vsaj toliko kot za organizacijsko in finančno ureditev arhiva, če ne še več, je dr. Jože Žontar porabil energije za pridobitev in vzpostavitev arhivskih skladišč na območju Zgodovinskega arhiva Ljubljana. To je bilo toliko težje, ker je prevladovalo splošno mnenje, da arhivsko gradivo ne sme prestopiti občinskih meja. Uspelo mu je pridobiti številne prostore, ki so bili v večini primerov preurejeni kot začasna arhivska skladišča. Ker so bila tudi v Ljubljani arhivska skladišča že skoraj povsem zasedena, je moral opraviti veliko poti in pogovorov, da je pridobil potrebna soglasja in finance za ureditev novih arhivskih depojev v sosednji zgradbi, na Ciril Metodovem trgu v Ljubljani. S tem so bili na celotnem območju Zgodovinskega arhiva Ljubljana zagotovljeni osnovni pogoji za normalno arhivsko delo.

Prva leta ravnateljavanja se je dr. Jože Žontar srečeval tudi s kadrovsko problematiko. Nekateri dotedanji strokovnjaki so odšli na druga delovna mesta, posledica prehoda iz mestnega v regionalni arhiv pa je bila tudi precejšnje število novih zaposlitev. Dr. Žontar je zaupal v mlade strokovnjake. Zato se je moral zelo angažirati pri njihovi strokovni vzgoji. Pomagali so mu zaposleni v arhivu (dr. Vlado Valenčič in gospa Traute Sežun, Ana Kambič in Tatjana Pirkmajer ter gospod Boris Žitko, ki je bil tudi začasna kadrovska okrepitev v Enoti za Gorenjsko Kranj). Zaradi petoziroma šestletnih izkušenj »na arhivskih delih«, pa je pomagal še France Štukl.

Žontarjev srednjeročni načrt je predvideval sistematično prevzemanje arhivskega gradiva, to pa so pridobljena arhivska skladišča tudi omogočala. Nekoliko lažje je bilo načrtno prevzemati gradiva upravnih organov iz obdobja do leta 1955, ker so ga s pogodbenimi deli v šestdesetih letih strokovno pripravili tedanji zaposleni v arhivu. Skoraj neznan pa je bilo stanje arhivskega gradiva pri gospodarskih ustvarjalcih in ustvarjalcih v pravosodju ter družbenih dejavnostih, zato se je v prvem desetletju Žontarjevega ravnateljavanja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana močno razmahnila t. i. zunanja služba, to pa je močno pospešilo prevzemanje arhivskega gradiva. Da pa velik dotok novega arhivskega gradiva ne bi prehitro zasedel skladiščnih zmogljivosti, je dr. Žontar s sodelavci namenjal veliko pozornosti valorizaciji gradiva pred prevzemom. Ker je pri ustvarjalcih nastajalo vse več gradiva, je postopno postajala vse boljša tudi ozaveščenost o pomenu dokumentarnega in arhivskega gradiva, vse boljša pa sta postajala tudi urejenost in materialno varstvo arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv.

Osnovno vodilo Žontarjevega strokovnega dela je bilo, da mora biti prevzeto arhivsko gradivo kar se da dostopno za uporabo. Zato je razumljivo, da sta med njegovim ravnateljavanjem v Zgodovinskem arhivu Ljubljana izšla kar dva obsežna vodnika po fondih in zbirkah. To je bilo toliko lažje, saj je pri pripravi vodnikov imel bogate izkušnje iz šestdesetih let, izpopolnjeval pa jih je v dolgotrajnih razpravah s svojimi sodelavci.

Predstavitvi arhivskega gradiva sta bili namenjeni tudi raziskovalna in razstavna dejavnost. Obe sta bili prav tako deležni velike Žontarjeve podpore.

Poudariti je treba še Žontarjeva prizadevanja za uvajanje sodobnih tehnologij v arhivsko delo, vendar je bilo to zelo odvisno od skromnih finančnih sredstev. Z vztrajnostjo mu je uspelo dobiti finančna sredstva, da je Zgodovinski arhiv Ljubljana kot prvi med splošnimi slovenskimi arhivi uredil mikrofilmski laboratorij s tedaj najnovejšo koračno mikrofilmsko kamero. Bil pa je tudi med prvimi, ki so se navduševali nad računalniško obdelavo arhivskega gradiva.

Tudi obdobje, ko je bil dr. Jože Žontar ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ni minilo brez nove arhivske zakonodaje. Tako pri pripravi arhivskega zakona iz leta 1973 in Zakona o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 in iz njega izhajajočih podzakonskih izvedbenih predpisov je bila odločilna njegova zavzetost. Sledili so še intenzivna razmišljanja o kriterijih za valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva in izdelavi navodil za odbiranje in izročanje arhivskega gradiva ter izvajanje izobraževalnih seminarjev za delavce, ki so delali z dokumentarnim in arhivskim gradivom, po domače za arhivarje na terenu.

Vsa leta službovanja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je bil dr. Jože Žontar zelo aktiven tudi v Arhivskem društvu Slovenije, pa tudi v strokovnih stanovskih organizacijah tedanje države in v okviru mednarodnega arhivskega sodelovanja. Zelo dejaven je bil tudi na področju zgodovinopisja.

Kljub obilju opravi v arhivu je leta 1977 tudi doktoriral ter v naslednjih letih dosegel, da je bila arhivistika uvedena kot študijski program Filozofske fakultete v Ljubljani. Na oddelku za zgodovino je bil leta 1978 habilitiran za docenta, leta 1985 izvoljen za izrednega in leta 1990 za rednega profesorja za arhivistiko.

Leta 1973 je skupaj s prof. Vilfanom pripravil prvi priročnik iz arhivistike. Sodeloval je pri številnih publikacijah, ki jih je pripravilo Arhivsko društvo Slovenije. Sodeloval je tudi pri pripravi priročnika za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom (1984), ter pripravil učbenik iz arhivistike (1984). Posebno dobro je njegovo poznavanje upravnih in sodnih reform, zlasti v 18. in 19. stoletju. Rezultat jubilejnih prizadevanj je tudi vsestransko uporabna publikacija »Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorski in Štajerski do leta 1918« (izdana 1988), ki je bila rezultat zgledega mednarodnega sodelovanja.

Svoje plodno službovanje in ravnateljavanje v Zgodovinskem arhivu Ljubljana je končal 1. aprila 1992, ko se je odločil, da se do upokojitve ponovno zaposli v Arhivu Republike Slovenije. Začelo se je njegovo **tretje obdobje** arhivističnega delovanja. Takrat se je lahko v miru in temeljito posvetil arhivskim izzivom, znanstvenoraziskovalnemu in pedagoškemu delu ter mednarodnemu arhivskemu sodelovanju.

V **tretjem obdobju** (od leta 1993 do upokojitve leta 1999) je bil prof. Žontar ponovno zaposlen v Arhivu Republike Slovenije. Kot svetovalec vlade Republike Slovenije za arhivska strokovna vprašanja je vodil službo za matične arhivske strokovne naloge. V tem obdobju se je intenzivno posvetil arhivskim strokovnim vprašanjem, še posebno arhivskim predpisom. Zaradi družbenih in političnih sprememb, ki so se začele leta 1990, je bilo nujno uskladiti arhivsko zakonodajo z novim pravnim redom, in to na osnovi

samostojnega zakona za arhivske dejavnosti. Delo pri pripravi novih arhivskih predpisov se je začelo že pred letom 1992. Prof. Žontar je bil od vsega začetka eden najaktivnejših pripravljavcev novega arhivskega zakona o arhivskem gradivu in arhivih, ki ga je sprejel državni zbor leta 1997, in tudi drugih podzakonskih aktov. Obenem pa je kot vodja »matične službe« in kot mentor posebno mlajše arhivske sodelavce intenzivno spodbujal k širjenju in poglobljanju arhivskih teoretičnih in praktičnih vprašanj. Tako se je na primer začela sistematična obdelava zgodovine sistemov poslovanja s spisi v Sloveniji ne le za področje uprave, ampak tudi pravosodja. Rezultat teh prizadevanj je bil tudi Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov od srede 18. stoletja do leta 1991 (izšel leta 1997). Vodil je tudi projekt z naslovom *Strukture institucij na Slovenskem* (končan leta 1996). Leta 1998 je izšla jubilejntova znanstvena monografija z naslovom *»Strukture uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848«*.

Prof. Žontar, ki je bil že od šestdesetih let aktiven v mednarodnem arhivskem prostoru in od leta 1988 tudi član sekcije za šolanje pri mednarodnem arhivskem svetu – zastopal je t. i. Vzhodno Evropo – je bil posebno zaslužen za to, da je imela sekcija leta 1994 simpozij v Ljubljani. Pripravi in izvedbi simpozija z naslovom *»Spremembe v arhivskem šolanju kot posledica političnih sprememb v Vzhodni in Srednji Evropi«* je namenil veliko energije. Leta 1992 je ponovno postal glavni urednik revije *Arhivi*, ta pa je potem postopno doživela vsebinsko in oblikovno prenavo. Hkrati je nadaljeval raziskave s področja arhivistike, upravne, gospodarske in krajevne zgodovine.

Eno od zelo odmevnih del tega obdobja, ki poudarja pomen arhivov in arhivskega gradiva, katerega pobudnik in urednik je bil dr. Žontar, je bila monografija z naslovom *»Dokumenti Slovenstva«* (1994).

Četrto obdobje se je začelo z upokojitvijo. Leta 1999 se je upokojil, leta 2000 pa je prenehal tudi redno predavati na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Upokojitev ni pomenila, da jubilarant ne bo še vedno aktiven na številnih področjih. Rezultat njegovega dela so številne poglobljene znanstvene razprave, ki se dotikajo od arhivistike do upravne in krajevne zgodovine. Tu pa naj omenimo le monografije: *Stavbenik Josip Slavec ob stoti obletnici rojstva* (2001) (skupaj z Majdo Žontar), *Arhivska veda v 20. stoletju* (2003), *Kaznovana podjetnost, kranjski trgovec in industrialec Franjo Sirc* (2005).

Profesorju Žontarju gre nedvomno mesto »prvega poklicnega strokovnjaka za moderno arhivistiko«, kot je že davno poudaril prof. Vilfan. Prof. Žontar, ki je odločilno vplival na utemeljitev slovenske arhivistike, obenem pa s širino svojih raziskav segel še na številna druga področja, je lahko ponosen na svoje delo. Za posebne dosežke v kulturi je leta 1984 prejel Župančičevo nagrado, kot priznanje za sodelovanje pri urejanju Kranjskih zbornikov pa leta 1985 veliko plaketo Občine Kranj. Leta 2002 je kot prvi prejel Aškerčevo nagrado za življenjsko delo v arhivistiki.

Prof. Jožeta Žontarja se ob njegovem jubileju s hvaležnostjo spominjamo in mu želimo še veliko zdravih in srečnih let.

Janez Kopač, Matevž Košir

In memoriam

Milan Bizjak, začetnik in utemeljitelj računalniške obdelave arhivskega gradiva v Sloveniji

Sredi marca 2012 smo se na kranjskem pokopališču mnogo prezgodaj poslovili od Milana Bizjaka (1948–2012), še ne tri leta upokojenega delavca Arhiva Republike Slovenije. Pred tremi leti smo proslavljali njegovo šestdesetletnico in v glasilu Arhivskega društva in arhivov Slovenije *Arhivi*, letnik 31 (Ljubljana 2008, št. 1, str. 433 do 434), se mu je v imenu sodelavcev arhivski kolega Pavel Miklič zahvalil »za vso njegovo strokovno pomoč« in mu hkrati zaželel »še na mnogo leta«. V članku je jedrnat

naštel številne rezultate njegovega dela na področju računalniške obdelave arhivskega gradiva in informatizacije arhivske službe v Sloveniji, katere pionir in utemeljitelj je nedvomno bil. Za svoje delo pri razvoju arhivske informatike, še zlasti za izdelavo in uvedbo računalniškega programa *Armida* konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v slovenske arhive (še) ni dobil ustreznega javnega priznanja ali nagrade, čeprav je bil dvakrat nominiran za Aškerčevo nagrado. Računalniški program *Armida* je v operacijskem sistemu DOS omogočal celovito računalniško podporo za delo v slovenskih arhivih in bil v praksi, predvsem v Arhivu RS, v uporabi še do leta 2009 za vodenje registra fondov in zbirk, uporabe arhivskega gradiva v arhivski čitalnici, popisovanje ar-

hivskega gradiva, zlasti filmskega, delovanje aplikacije Armija za dostop do datotek, ustvarjenih z Armido in nekaterimi drugimi programi.

Izredno slovesno smo sredi leta 2009 v Arhivu RS proslavljali Milanov odhod v pokoj in trdno upali, da bo še naprej sodeloval z Arhivom, predvsem dokončal računalniški projekt pretvorbe arhivskih popisov iz Armija v novo računalniško podatkovno zbirko ScopeArchiv ter sodeloval pri nadaljevanju skeniranja arhivskega gradiva zaradi varnosti in možnosti za uporabo arhivskega gradiva v digitalni obliki prek spletne strani. Tik pred dokončanjem projekta pa je zaradi hude bolezni omagal. Smrt je prezgodaj prekinila naše dolgoletno sodelovanje in njegovo arhivsko računalniško delo. Za vse nas nepričakovano in mnogo prezgodaj. Milan je bil eden tistih redkih arhivskih delavcev, na katere se je mogoče stoo odstotno opreti in zanesti, če je delo, nalogo ali projekt sprejel za »svojega«. Pri delu je bil izredno razmišljajoč in preudaren ter hkrati vztrajen, prodoren, pogosto tudi trmast, tega pa ni mogoče šteti za njegovo slabost. Vse, kar je obljubil, je tudi vedno izpolnil.

Milan je dosegel izjemne strokovne rezultate v arhivistiki in informatiki, pokazal je tehnično nadarjenost in znanje. Njegova šolska, poklicna in službena pot so bile zelo pestre in dokazujejo, da sposobni in ustvarjalni delavci v javni upravi, še posebej v državni,

niso cenjeni glede na znanje in plačani po rezultatih dela, temveč izključno glede na formalno izobrazbo in lojalnost. Leta 1967 je v Kovinarskem šolskem centru v Mariboru končal triletno poklicno kovinarsko šolo in opravil zaključni izpit za strugarja, nato pa poklicno gumarsko šolo v Kranju. Kasneje je ob delu sicer večkrat poskušal študirati. Dvakrat na Pedagoški akademiji v Ljubljani. V sedemdesetih letih je vpisal zgodovino in geografijo, v osemdesetih letih zgodovino in tehnični pouk, nazadnje pa je leta 1993 na Filozofski fakulteti v Ljubljani želel študirati zgodovino, vendar mu je Zgodovinski arhiv Ljubljana vlogo za šolnino in študijski dopust zavrnil.

V obdobju od leta 1969 do leta 1977 je najprej delal kot avtobusni sprevodnik pri ljubljanskem SAP-u, nato pa v kranjski Savi kot konfeksionar avtoplaščev. Novembra 1977 se je zaposlil kot arhivski pomočnik v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ker naj bi bilo, kakor je napisal v prošnji, »delo v arhivu povezano z zgodovino in sodobnim življenjem«. Po dobrem letu je bil iz Ljubljane premeščen v enoto za Gorenjsko, v Kranj, tam pa je kot arhivski tehnik opravljal »arhivska tehnična dela in naloge« vse do konca septembra leta 1993. Strokovni izpit s področja arhivske dejavnosti za srednjo strokovno izobrazbo je v takratnem Arhivu SR Slovenije uspešno opravil konec decembra 1983 in na tej osnovi pridobil naziv arhivski tehnik. Na začetku novembra 1993 se je zaposlil v Arhivu Republike Slovenije in tam pridobival različne uradniške nazive, ki so morali ustrezati njegovi formalni izobrazbi. Najprej je bil strokovni sodelavec I za arhivski računalniški informacijski sistem (1993–1995), nato pa so sledili nazivi: strokovni sodelavec za fotografsko arhivsko gradivo (1995–1996), strokovni sodelavec za arhivski računalniški informacijski sistem (1996–1998) in arhivski tehnik za arhivski računalniški informacijski sistem (1998–2006). Z nazivom sistemski administrator V – za arhivski računalniški informacijski sistem v Sektorju za elektronske arhive ter računalniško podporo se je 15. julija 2009 upokojil. Malo prej (leta 2007) mu je inšpektorica za delo sicer priznala zadnji uradniški naziv za srednjo izobrazbo, onemogočila pa napredovanje v višji plačilni razred. To ga je zelo prizadelo.

Kot arhivski tehnik je leta 1986 v enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana za Gorenjsko začel klasični način strokovne obdelave, to je urejanje, vrednotenje, popisovanje in tehnično opremljanje arhivskih enot obsežnega in neurejenega arhivskega fonda Okrajnega ljudskega odbora v Radovljici (1945–1955, 81,2 tm). Namesto za prvotno delovodniško ureditev fonda se je kot zelo inovativen in razmišljajoč arhivski delavec odločil za razčlenitev fonda na podlagi enotnega klasifikacijskega načrta za razvrščanje gradiva državne uprave iz leta 1962, a ga brez računalniške podpore ne bi mogel obvladati. Kot prvi v Sloveniji se je odločil

za računalniško popisovanje arhivskega gradiva, najprej s pomočjo velikega računalnika nekdanje občine Kranj, nato pa v drugi polovici leta 1987 s pomočjo lastnega kompatibilnega računalnika PC AT. Z njim je v programu Dbase nadaljeval popisovanje, saj v Zgodovinskem arhivu Ljubljana tedaj še ni bilo ustrezne strojne in programske opreme. Računalniški popis OLO Radovljica z izbranimi elementi popisovanja (oznaka arhiva in občine, številka arhivske in tehnične enote, klasifikacijski znak za razvrščanje po vsebini, opis vsebine, obdobje gradiva ter krajevno in imensko kazalo pravnih ter fizičnih oseb), ki tedaj še niso bili določeni z mednarodnimi standardi za arhivsko popisovanje ISADG, temveč le okvirno s slovenskim Pravilnikom o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva iz leta 1988, je dokončal s programom ARMIDA. Arhivski popis OLO Radovljica štejemo za prvi slovenski računalniški arhivski popis, skupaj z izdelanimi kazali (deskriptorji).

Prav obvladovanje programskih orodij Dbase in Clipper v operacijskem sistemu DOS je Milan s pomočjo programerke Darije Mlakar omogočilo razvoj računalniške aplikacije za strokovno delo v arhivih. Ves razvoj računalniških programov je moral v letih od 1987. do 1993. opraviti kot zasebni podjetnik, saj za njegovo delo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana tedaj ni bilo niti posluha niti možnosti. Zato je leta 1989 ustanovil podjetje ARMIDA d. o. o., računalniški inženiring Kranj. Šele s prihodom v Arhiv Republike Slovenije leta 1993 je Milan s pomočjo informatičarke Darije Plevel in arhivista Adrijana Kopitarja začel uspešno razvijati informatizacijo arhivske službe. Skupaj so veliko truda in časa namenili razvoju, namestitvi in vzdrževanju računalniških programov, še posebej pa za izobraževanje slovenskih arhivskih delavcev v obliki predstavitev, tečajev in individualnega svetovanja oziroma vsakodnevne pomoči sodelavcem, še posebej pri popisovanju arhivskega gradiva s programom Armida.

Pri svojem delu je Milan združeval tehnično znanje informatike z odličnim poznavanjem arhivske stroke, pri tem pa je prekašal večino arhivistov. Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let je tudi odločilno vplival na razvoj arhivske stroke v Sloveniji, saj je ta morala definirati strokovne zahteve oziroma strokovne osnove za računalniško programiranje, mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje pa tedaj še ni bilo. V začetku leta 1988 je dal pobudo za določitev »računalniške zasnove parametrov registra fondov za SR Slovenijo« in marca 1988 jih je z njegovo pomočjo pripravila medarhivska delovna skupina v Mariboru (23 elementov registra). Junija 1988 je računalniški program za vodenje registra fondov in zbirke (operacijski sistem MS DOS, program Dbase 3) ponudil Arhivu SRS, ki je bil po

arhivskem zakonu zadolžen za vodenje, in začel vnašati podatke iz jugoslovanskega vodnika Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ - SR Slovenija. Do konca leta 1989 je vnesel podatke za več kot 7000 fondov in zbirke.

Uspešno izvedeni projekt, računalniško voden register po fondih in zbirkah slovenskih arhivov in vzporedno računalniško popisovanje arhivskega gradiva OLO Radovljica s programom Dbase, sta Milanu jeseni leta 1988 dala osnovo za razvoj računalniškega programa Armida za obvladovanje celotnega strokovnega dela v arhivih. Prvo zasnovo je predložil Arhivu SRS že oktobra 1988, prvo ponudbo za izdelavo programa pa februarja 1989. Avtorsko pogodbo o izdelavi, namestitvi in vzdrževanju računalniškega programa Armida za delo v vseh slovenskih arhivih sta Milan Bizjak in Darija Plevel podpisala z Arhivom SRS 1. avgusta 1989, financirala pa jo je takratna Kulturna skupnost Slovenije. Program je bil v obdobju od podpisa pogodbe do julija 1990 dokončan, takrat pa je Milan objavil tudi zelo izčrpen Priročnik o uporabi programskega paketa za delo v arhivih ARMIDA. Program je bil primerljiv s takratnimi arhivskimi računalniškimi programi v operacijskem sistemu DOS na kompatibilnih računalnikih AT. Po izjavah nemških arhivskih kolegov junija 1990 ob obisku v Stuttgartu je bil po strokovni zasnovi celo naprednejši kot nemška MIDOSA. Z njim je bilo mogoče voditi register fondov in zbirke ter druge evidence, evidenco varstva gradiva pred prevzemom v arhiv, strokovno obdelovati arhivsko gradivo v arhivu (popisovati zelo različne vrste gradiva, izdelovati popise, kazala, inventarje in arhivske vodnike), voditi uporabo arhivskega gradiva v čitalnici (podatki o uporabnikih, temah in uporabljenem gradivu), voditi statistiko in izdelovati različne izpise. Ob tem je imela Armida vsa orodja, potrebna za dostop do programa, vnos in posodabljanje in razvrščanje podatkov, oblikovanje datotek, iskanje podatkov oziroma dostop do njih, tiskanje datotek, administracijo programa itd. Program so leta 1991 začeli uporabljati tudi hrvaški državni arhivi.

Ključna za strokovno zasnovo Armide je bila Milanova zahteva, da arhivska stroka podrobneje definira elemente arhivskih evidenc in elemente popisovanja arhivskega gradiva. Tedanji slovenski pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva iz leta 1988 in drugi podzakonski akti iz osemdesetih let so bili dokaj okvirni. Oktobra leta 1990 je Milan s sodelovanjem dr. Eme Umek in podpisane za potrebe Armide izbral Elemente popisovanja arhivskega gradiva z računalnikom (PC), ki jih je pripravila dr. Umkova za popisovanje spisov, listin, načrtov, zemljevidov, kart, letakov, plakatov, tiskov, filmov, fotografij, muzikalij, zvočnih zapisov, risb, rokopisnih knjig in kartotek.

Elementi popisovanja, ki so nastali prav na Milanovo pobudo in z njegovim sodelovanjem, žal niso nikjer objavljeni, razen v že omenjenem priročniku, saj po številu vrst gradiva in naboru elementov popisovanja daleč presegajo mednarodne standarde za popisovanje arhivskega gradiva in elemente popisovanja iz sedaj veljavne uredbe o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva iz leta 2006. Armida po obsegu, globini in razčlenjenosti elementov strokovnega dela v slovenskih arhivih daleč prekaša tudi sedanji švicarski računalniški program ScopeArchiv, razen seveda modula za posredovanje podatkov in slik dokumentov prek spleta. Žal nam je lahko, da konec devetdesetih let strokovne zasnove Armide nismo uporabili za razvoj programa InfoArh (operacijski sistem Windows), in je prav zato, ker ni bila poznana in so jo nekateri mlajši arhivisti informatiki podcenjevali po petih letih razvoja doživela polom, tako da je bil kupljen po strokovni zasnovi manj zahtevni ter slovenski arhivistiki manj prilagojeni švicarski program ScopeArchiv.

Program Armida je bil instaliran v vse slovenske arhive, uporabljali ga niso le v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki je Milanove projekte nenehno kritiziral in favoriziral druge programe, ki pa niso dali vidnih rezultatov. Z Armido je bilo v Arhivu RS v dvajsetletnem obdobju delovanja kljub operacijskemu sistemu DOS izdelanih prek 250 arhivskih popisov in inventarjev, ki so dostopni s pomočjo Milanovega programa Armis, od leta 2009 pa so večinoma preneseni v podatkovno zbirko ScopeArchiv in deloma dostopni tudi že prek spleta.

Vse do leta 2009 je Milan v Arhivu RS z Armido vodil register fondov in zbirk, na podlagi katerega je bil leta 1999 objavljen Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva RS v treh zajetnih knjigah, naslednje leto pa tudi v elektronski obliki na CD-ju. Vodnik, pri katerem je Milan sodeloval tudi kot tehnični urednik in redaktor ter zagotavljal računalniško podporo, predstavlja temeljne rezultate štiridesetletnega strokovnega dela arhivistov več generacij. Brez Milanove Armide in skoraj desetletnega dela z njo prav gotovo (še) ne bi ugledal luči sveta. Register fondov in zbirk Armide je tudi osnova za register v podatkovni zbirki ScopeArchiv.

Po prihodu v Arhiv RS leta 1993 je Milan poleg Armide s programskim orodjem Dbase s pomočjo informatikov pripravil še nekaj aplikacij. Najpomembnejši je prav gotovo program za vnos podatkov o žrtvah vojnega nasilja, ob pomoči katerega so študentje od leta 1993 dalje v podatkovno zbirko vnašali podatke za več kot 210.000 žrtev, taboriščnikov, izseljencev, zapornikov, izgnancev, prisilno mobiliziranih v nemško vojsko, prisilnih delavcev, ukradenih otrok itd. S pomočjo programa, podatkovne zbirke in sodelavcev iz nekdanjega Arhiva za zgodovino delavskega gibanja (od leta 1992 dalje v sklopu Arhiva

RS) je Milan omogočil evidenco vlog in pravočasno izdajanje potrdil žrtvam vojnega nasilja. Potrdila je celo sam tiskal s pomočjo programa.

Milan je v življenju delal kot sprevednik, gumar, gradbenik, samostojni podjetnik, arhivski tehnik, arhivist, informatik, na koncu se je celo za šalo podpisal kot »diplomirani kovinostrugar«. Imel je različne nazive, različna delovna mesta, a to dolgoročno nič ne šteje, pomembno je opravljeno delo, ki ostane. To pa so Milanova ARMIDA in ARMI, arhivski informacijski sistem z več kot 250 arhivskimi računalniškimi popisi, register fondov in zbirk, Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva RS, podatkovna zbirka žrtev vojnega nasilja in več kot 95000 izstavljenih potrdil, skeniran franciscejski kataster in drugo arhivsko gradivo ter številni drugi projekti, pri katerih je sodeloval. Bil je nemiren, razmišljajoč in ustvarjalen. Vse projekte, ki jih je zasnoval, prevzel in vodil, je stoodstotno izpeljal s svojim »neformalnim« znanjem, iznajdljivostjo ter trdno in neomajno voljo. V arhivsko informatiko je bil dobesedno zaljubljen, saj ni bilo srečanja z njim, da ne bi razpravljali o njej. Arhivskim sodelavcem je bil vedno v strokovno pomoč in jim dajal nasvete pri popisovanju oziroma strokovni obdelavi arhivskega gradiva. To je bil še čas »arhivista«, ko smo arhivski sodelavci reševali večino strokovnih problemov in razvijali arhivsko stroko kar ob pivu v zakajenem ozračju gostinskih lokalov. Ideje pa smo potem na delovnih mestih tudi uresničevali. Milan je na področju informatizacije arhivske službe naredil daleč največ.

Vedno, ko sva se srečala, sem ga pozdravil z »Milan, živijo!«, on pa mi je odzdravil: »Kako, Lado?« In že je pogovor stekel o Armidi, Armiju, elementih popisovanja arhivskega gradiva, registru in Vodniku po fondih in zbirkah, o skeniranju map in spisov zemljiškega katastra, podatkovni zbirki žrtev vojnega nasilja, izstavljanju potrdil in drugih strokovnih arhivskih in računalniških temah ter projektih. Dokaj prizadeto, vendar mirno, je prenašal neuspešni petletni razvoj Infoarha v operacijskem sistemu Windows v obdobju od leta 2000 do leta 2004. Večkrat je tako kot večina arhivistov pripomnil: »Ja, saj bi lahko le strokovno zasnovo Armide uporabili in prenesli v nov program, namesto da projektna skupina ponovno odkriva Ameriko,« ni pa želel sodelovati. Raje je od leta 1999 dalje sodeloval pri velikih projektih, pri skeniranju map in spisov franciscejskega in reambulnega zemljiškega katastra iz 19. stoletja, srednjeveških listin in rokopisov, plemiških in častnih diplom, zbirke likovnih del, grbov in pečatov, mikrofilmov Službe državne varnosti itd. Po nakupu švicarskega arhivskega programa za delo v arhivih Scope Archiv se je nekoliko pomiril, ker je videl, da je strokovna zasnova povsem enaka zasnovi Armide, zato je ob odhodu v pokoj z veseljem začel pretvarjati

datoteke Armide in drugih programov ter jih prenašati v podatkovno zbirko ScopeArchiv. Delo je skoraj dokončal.

Milana Bizjaka lahko imenujemo oče računalniške obdelave arhivske kulturne dediščine v slovenskih arhivih, saj je avtor prvega in edinega slovenskega

računalniškega programa ARMIDA za delo v arhivih. Z njim si je postavil spomenik kar sam.

*Vladimir Žumer,
Milanov prijatelj in dolgoletni arhivski sodelavec*

Nove pridobitve arhivov v letu 2011

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 0352 Državnega pravobranilstva Republike Slovenije, 1981–1999, 429 š, 42,0 tm
- SI AS 0423 Filmski sklad RS, 1994–2005, 196 š, 18,0 tm
- SI AS 1165 Gospodarska zbornica Slovenije, 1965–2006, 130 š, 15,0 tm
- SI AS 1165 Gospodarska zbornica Slovenije, Register članov Gospodarske zbornice Slovenije – podatkovna zbirka s spremno dokumentacijo, 1995–2006
- SI AS 1237 Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 1953–1980, 593 š, 59,0 tm
- SI AS 1237 Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 1976, 1 š (sodni spis KV 7/46) (izročitelj Pokrajinski arhiv Maribor)
- SI AS 1267 Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij, Zaporji Celje, 1960–1979, 219 š, 27,5 tm
- SI AS 1978, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Listkovne kartoteke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1945–1985, 1984 kartotečnih škatel, 120,0 tm
- SI AS 2016 Slovenski filmski arhiv, 2005–2008, 6 š, 0,6 tm
- SI AS 2032 Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, 1905–1942, 1 mapa (33 dokumentov), 0,01 tm
- SI AS 2045 Zbirka Jazbec dr. Ivan, Veterinarska fakulteta Ljubljana, 1960–1992, 7 f, 0,7 tm
- SI AS 2051 Geodetski zavod Slovenije, Kartografskega gradiva, 1931–2010, 312 map, 1947–2011, 62 š, 6,8 tm
- SI AS 2073 Onkološki inštitut, Popisi bolezni umrlih, 1938–1970, 2407 š, 257,0 tm
- SI AS 2075 Komisija za medicinsko etiko, 1995–2005, 362 š, 40,2 tm
- SI AS 2079 Direkcija RS za ceste: Podfond avtoceste, 1967–2008, 1553 š, 172,6 tm
- SI AS 2080 Košarkarska zveza Slovenije, 1950–2005, 472 š, 52,5 tm, 1959–1995, 215 š, 22,0 tm
- SI_ZAC/0271 Knjižnica Velenje, 1968–1999, 0,3 tm
- SI_ZAC/0507 Zbirka turističnih izdaj, 2009–2011, 0,1 tm
- SI_ZAC/0517 Zgodovinski arhiv Celje, 1956–2011, 5,9 tm
- SI_ZAC/0524 Zbirka fotografij, s.d., 7 fotografij
- SI_ZAC/0612 Okrajno sodišče v Gornjem Gradu, 1945–1948, 1,0 tm
- SI_ZAC/0620 Okrajno sodišče v Šmarju pri Jelšah, 1952–1978, 25,0 tm
- SI_ZAC/0621 Okrajno sodišče v Šoštanj, 1929–1978, 11,6 tm
- SI_ZAC/0900 Slovensko ljudsko gledališče Celje, 1964–2008, 0,5 tm
- SI_ZAC/1027 Fototeka Videčnik, 1903–2000, 192 fotografij
- SI_ZAC/1037 UE Hrastnik, 1957–1994, 1,6 tm
- SI_ZAC/1040 UE Mozirje, Premožensko pravne zadeve, 1946–1994, 7,1 tm
- SI_ZAC/1046 UE Trbovlje, 1981–1982, 8,8 tm
- SI_ZAC/1123 Krajevna skupnost Rečica ob Savinji, 1961–2006, 1,4 tm
- SI_ZAC/1124 Zavod RS za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Celje, 1963–2000, 6,0 tm
- SI_ZAC/1126 Gimnazija Celje Center, 1948–1980, 2,9 tm
- SI_ZAC/1128 SIP Šempeter, 1915–1999, 0,8 tm
- SI_ZAC/1129 Gozdno gospodarstvo Nazarje, 1937–2008, 8,7 tm
- SI_ZAC/1134 UE Sevnica, Registri, 1994–2009, 0,1 tm
- SI_ZAC/1135 Pokrajinski muzej Celje, 1941–1969, 1,6 tm
- SI_ZAC/1140 Krajevna skupnost Luče, 1955–1995, 0,4 tm
- SI_ZAC/1141 Krajevna skupnost Ljubno, 1935–1986, 0,3 tm
- SI_ZAC/1146 Zveza kulturnih organizacij Hrastnik, 1982–2000, 0,2 tm
- SI_ZAC/1148 Muzej novejšje zgodovine Celje, 1964–1993, 1,6 tm
- SI_ZAC/1149 Osnovna šola Svetina, 1899, 1928–1982, 0,2 tm
- SI_ZAC/1154 Vrtnarska šola Celje, 1947–2002, 10,7 tm
- SI_ZAC/1164 Knjižnica Brežice, 1964–2009, 3,0 tm
- SI_ZAC/1224 Zbirka gradiva volitev in političnih strank, 2011, 0,1 tm
- SI_ZAC/1293 Zbirka geografskih kart, 1803–1926, 0,1 tm

Zgodovinski arhiv Celje

- SI_ZAC/0116 UE Brežice, 1992–1993, 8,7 tm
- SI_ZAC/0147 UE Žalec, 1991–1994, 43,8 tm
- SI_ZAC/0168 UE Sevnica, Registri 1955–1994, 0,3 tm, Premožensko pravne zadeve, 1962–1985, 5,9 tm

SI_ZAC/1295 Zbirka slik osebnosti, s.d., 0,1 tm
 SI_ZAC/1309 Gorenje d.d., 1955–1988, 9,5 tm
 SI_ZAC/1343 Gimnazija Brežice, 1945–1991, 4,5 tm
 SI_ZAC/1345 Komisija za izvajanje zakona o popravil
 krivic, 1995–2000, 0,3 tm
 SI_ZAC/1398 Davčni urad Celje, 1987–2000, 1,8 tm
 SI_ZAC/1436 Rudnik Trbovlje Hrastnik, 1980–1984,
 0,1 tm
 SI_ZAC/1446 Gradis Gradbeno podjetje Celje d.d. v
 stečaju, 1963–2009, 22,7 tm

Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK 395 Stil Koper, 1945–1986, 35 te, 3,5 tm
 SI PAK 466 KLO Novokračine, 1946–1946, 2 te, 0,2
 tm
 SI PAK 510.1 SO Postojna, 1962–1980, 643 te, 64,3
 tm
 SI PAK 534.1 Katastrski urad Koper, 1953–1993, 307
 te, 30,7 tm
 SI PAK 621 Občinski odbor Zveze združenj borcev
 narodnoosvobodilne vojne Piran, 1973–74, 4 te, 0,4
 tm
 SI PAK 644.1.2 Oddelek za inšpekcijske zadeve pri
 SO Sežana, 1975–1996, 21 te, 2,1 tm
 SI PAK 766 KLO Dolnji Zemon, 1945–1949, 1 te, 0,1
 tm
 SI PAK 808.1 Skupščina občine Izola, 1956–1988, 34
 te, 3,4 tm
 SI PAK 869.1 MLO Ilirska Bistrica, 1945–1955, 41 te,
 4,1 tm
 SI PAK 875 Občinska skupnost otroškega varstva
 Ilirska Bistrica, 1970–1990, 25 te, 2,5 tm
 SI PAK 877 Samoupravna stanovanjska skupnost
 Ilirska Bistrica, 1961–1991, 86 te, 8,6 tm
 SI PAK 882 Samoupravna interesna skupnost za ceste
 občine Ilirska Bistrica, 1969–1990, 14 te, 1,4 tm
 SI PAK 890 KLO Harije, 1945–1952, 19 te, 1,9 tm
 SI PAK 891 KLO Jasen, 1951–1951, 1 te, 0,1 tm
 SI PAK 892 KLO Ilirska Bistrica, 1945–1953, 4 te, 0,4
 tm
 SI PAK 893 KLO Koseze, 1945–1952, 14 te, 1,4 tm
 SI PAK 894 KLO Tominje, 1946–1951, 5 te, 0,5 tm
 SI PAK 895 KLO Topolc, 1946–1952, 5 te, 0,5 tm
 SI PAK 896 KLO Zarečje, 1947–1952, 3 te, 0,3 tm
 SI PAK 923 Obala Koper, 1983–1990, 2 te, 0,2 tm
 SI PAK 924 Galeb Koper, 1962–1990, 20 te, 2 tm
 SI PAK KP 946 Srednja gozdarska in lesarska šola
 Postojna, 1931–1982, 133 te, 5 filmskih kolotov,
 14,0 tm (filmski koloti so bili z zapisnikom predani v
 hrambo filmskemu arhivu pri ARS)
 SI PAK KP 947 Srednja zdravstvena šola Izola, 1950–
 1993, 60 te, 6 tm

Pokrajinski arhiv Maribor

Novi fond:

SI_PAM/1907 Skupščina občine Ruše, 1982–1994,
 20,1 tm
 SI_PAM/1916 Dijaški dom 26. junij Maribor, 1983–
 2008, 1,3 tm
 SI_PAM/1923 Zbirka Lokalne volitve 2010, 2010, 0,1
 tm
 SI_PAM/1926 Osnovna šola Prežihovega Voranca
 Ravne na Koroškem, 1901–2008, 8,5 tm
 SI_PAM/1927 Osnovna šola Sveta Trojica, 1786–
 1995 1,9 tm
 SI_PAM/1929 Biro Tomažič, 1998–2005 1,6 tm

Dopolnitve fondov:

SI_PAM/0039 Zbirka gradiva za Prekmurje, 1615–
 1967, 0,1 tm
 SI_PAM/0640 Okrajno sodišče Murska Sobota,
 1871–1978, 4,5 tm
 SI_PAM/0713 Temeljno sodišče Murska Sobota,
 1979–1984, 2,4 tm
 SI_PAM/0750 Osnovna šola Jarenina, 1853–1985, 1,0
 tm
 SI_PAM/0761 Osnovna šola Pobrežje Maribor,
 1899–1998, 3,4, tm
 SI_PAM/0795 Prva gimnazija Maribor, 1854–1994,
 0,3 tm
 SI_PAM/0841 Šolski center pri TAM-u, 1945–2007,
 4,8 tm
 SI_PAM/0994 Gozdno gospodarstvo Maribor, 1945–
 1995, 7,2 tm
 SI_PAM/1419 Gradbeni šolski center Maribor, 1953–
 1985, 3,0 tm
 SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19.
 stol.–21. stol., 722 kosov fotografij
 SI_PAM/1702 Zbirka albumov, fotografij in raz-
 glednic, 19. stol.–21. stol., 4 albumi, 434 kosov fo-
 tografij in razglednic
 SI_PAM/1806 Zbirka gradbenih načrtov, 1796–1994,
 0,1 tm

Pokrajinski arhiv Nova Gorica

SI_PANG/0024 Občina Ajdovščina, 1918–1918, 1
 kos
 SI_PANG/0085 Skupščina občine Ajdovščina, 1956–
 1983, 5 š, 0,5 tm
 SI_PANG/0104 Skupščina občine Nova Gorica,
 1966–1990, 6 š, 1 plakat, 0,6 tm
 SI_PANG/0109 Občinski ljudski odbor Vipava,
 1954–1954, 1 kos
 SI_PANG/0205 Krajevni ljudski odbor Slap ob Idrij-
 ci, cca. 1947–cca. 1950, 1 ovoj

- SI_PANG/0250 Učiteljišče »Vincenzo Arbarello« Tolmin, 1939–1942, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/0252 Licej-gimnazija »Vincenzo Arbarello« Tolmin, 1931–1932, 1 mapa
- SI_PANG/0253 Gimnazija Tolmin, 1963–1981, 4 š, 0,4 tm
- SI_PANG/0254 Enotna srednja šola Tolmin, 1940–1943, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/0271 Osnovna šola Šempeter pri Gorici, 1945–1998, 16 š, 1,6 tm
- SI_PANG/0367 Katastrski urad Ajdovščina, 1950–, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/0376 Učiteljišče Tolmin, 1945–1968, 28 š, 2,8 tm
- SI_PANG/0546 Ljudska univerza Nova Gorica, 1963–1986, 4 š, 0,4 tm
- SI_PANG/0561 Osnovna šola Ajdovščina, 1975–2003, 5 š, 0,5 tm
- SI_PANG/0571 Foto klub Nova Gorica, 2009–2011, 2 mapi
- SI_PANG/0579 Športno društvo Partizan Renče, 2010–2011, 2 knjigi
- SI_PANG/0616 Šahovski klub Nova Gorica, 1961–2005, 5 š, 0,5 tm
- SI_PANG/0644 Območna samoupravna interesna skupnost za PTT promet Nova Gorica, 1983–1984, 1 mapa
- SI_PANG/0659 Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin, 1947–1996, 9 š, 0,9 tm
- SI_PANG/0667 Zbirka razglednic krajev, 1898–cca. 1985, 20 kosov
- SI_PANG/0718 Tekstina Ajdovščina, 1949–2006, 4 š, 0,4 tm
- SI_PANG/0722 Iskra Avtoelektrika Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 1960–1990, 33 š, 2 ovoja, 3 koluti, 3,4 tm
- SI_PANG/0735 Planika Kobarid, 1950–2001, 23 š, 6 k, 2,4 tm
- SI_PANG/0737 Samoupravne interesne skupnosti družbenih dejavnosti občine Ajdovščina, s.d., 1 k
- SI_PANG/0792 Kmetijski kombinat Vipava, 1945–1990, 18 š, 43 k, 1,8 tm
- SI_PANG/0824 Vzgojni zavod Pavla Rušta Vrhpolje pri Vipavi, 1965–2005, 17 š, 1,7 tm
- SI_PANG/0862 Osnovna šola Col, 1970–1999, 4 š, 0,4 tm
- SI_PANG/0921 SDK – Podružnica Nova Gorica, 1964–1996, 109 š, 10,9 tm
- SI_PANG/0922 Metalflex Tolmin, 1967–1993, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/0959 Kmetijska šola Nova Gorica, 1967–1996, 4 š, 0,4 tm
- SI_PANG/1110 Mešani pevski zbor Stanko Premrl Podnanos, 1977–cca. 2009, 9 š, 0,9 tm
- SI_PANG/1111 Klub upokojencev Nove KBM, Področje Nova Gorica, 1983–2010, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1114 Kmetijsko veterinarski zavod Nova Gorica, 1956–1996, 10 š, 1,0 tm
- SI_PANG/1115 Poslovna skupnost za vinogradništvo in vinarstvo Slovenije – Poslovni odbor za primorski rajon Nova Gorica, 1975–1989, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1116 Agroind Vipava, 1958–1991, 40 š, 4,0 tm
- SI_PANG/1117 Krajevni odbor Osvoobodilne fronte Slap-Roče, 1945–cca. 1950, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1118 Primorska šahovska zveza Koper, 1970–1997, 1 mapa
- SI_PANG/1119 Narodna čitalnica Sveta Lucija ob Soči, 1909–1926, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1120 Prosvetno društvo Heroj Dušan Most na Soči, 1949–1957, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1121 Gasilska zveza zgornje Vipavske doline, cca. 1957–2007, 63 š, 6,3 tm
- SI_PANG/1122 Skupnost za varstvo pred požarom občine Ajdovščina, 1976–1989, 14 š, 1,4 tm
- SI_PANG/1123 Občinski gasilski sklad Ajdovščina, 1963–1972, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1124 Vodna skupnost za območje Soče Nova Gorica, 1980–1985, 1 š, 0,1 tm
- SI_PANG/1125 Šolski center Vojvodina Tolmin, 1977–1989, 1 mapa

Zgodovinski arhiv Ptuj

- SI_ZAP/0110, Osnovna šola Hajdina, 1953–2007 (prevladuje 1953–1976), 25 š, 2,5 tm
- SI_ZAP/0139, Glasbena šola Karol Pahor Ptuj, 1948–1996, 23 š, 2,3 tm
- SI_ZAP/0204, Osnovna šola Velika Nedelja, 1944–1990, 17 š, 1,7 tm
- SI_ZAP/0319, Občina Žetale (gradivo Krajevne skupnosti Žetale), 1964–1996, 6 š, 0,6 tm
- SI_ZAP/0405, Davčni urad Ptuj, 1981–2003, 53 š in davčni odmerki v mapah, 11,0 tm
- SI_ZAP/0498, Zavod za informiranje Ormož, Radio Prlek, 1972–2008, 34 š, 3,4 tm

Zgodovinski arhiv Ljubljana

Enota v Ljubljani

- SI_ZAL_DOM/0098, Okrajno sodišče Domžale, 1979–1985, 152 š, 15,2 tm
- SI_ZAL_GRO/0105, Splošno gradbeno podjetje Grosuplje, 1955–2007, 126 f, 14 k, 77 uokvirjenih fotografij, 1 kartonska škatla, 24,0 tm
- SI_ZAL_KAM/0015, Okrajno sodišče Kamnik, 1933–1986, 79 š, 7,9 tm
- SI_ZAL_KAM/0109, Notariat Kamnik, 1918–1945, 24 š, 2,4 tm

- SI_ZAL_KOČ/0094, Knjižnica Kočevje, 1951–1980, 6 š, 0,6 tm
- SI_ZAL_LIT/0025, Osnovna šola Dušan Kveder-Tomaž Litija, 1944–1993, 58 š, 5,8 tm
- SI_ZAL_LIT/0048, Zavod za izobraževanje in kulturo Litija, 1982–2002, 14 š, 1,4 tm
- SI_ZAL_LJU/0080, Skupščina občine Ljubljana Vič Rudnik, 1955–1987, 35 š, 5 tm, (kartotečno kazalo premoženjsko-pravnih zadev, odločbe in vpisniki)
- SI_ZAL_LJU/0134, Tobačna tovarna Ljubljana, 1935–1995, 6 š, 0,6 tm
- SI_ZAL_LJU/0191, Gimnazija Ljubljana-Šentvid, 1952–1984, 28 š, 2,8 tm
- SI_ZAL_LJU/0424, Skupščina občine Moste Polje, 1961–1979, 53 š, 5,3 tm
- SI_ZAL_LJU/0546, Zveza kulturnih organizacij Ljubljana Vič-Rudnik, 1960–2008, 13 š, 1,3 tm
- SI_ZAL_LJU/0630, Komunalno podjetje Žale Ljubljana, 1841–1990, 68 š, 6,8 tm
- SI_ZAL_LJU/0713, Ljubljanska banka Ljubljana, 1889–2003, 47š, 7k, 72 filmskih kolutov, 5,2 tm
- SI_ZAL_LJU/0720, Slovenijales Ljubljana, 1961–1992, 50 š, 1 k, 5,1 tm
- SI_ZAL_LJU/0750, Osnovna šola Oskarja Kovačiča Ljubljana, (1940) 1958–1999, 43 š, 4,3 tm
- SI_ZAL_LJU/0756, Samoupravne interesne skupnosti za družbene dejavnosti občine Ljubljana Center, 1962–1990, 82 š, 8,2 tm
- SI_ZAL_LJU/0761, Glasbena šola Ljubljana Vič Rudnik 1949–1999, 8 š, 0,8 tm
- SI_ZAL_LJU/0762, Občina Št. Vid nad Ljubljano, 1909–1943, 1š, 0,1 tm
- SI_ZAL_LJU/0763, Dijaški dom Ivana Cankarja Ljubljana, 1945–2003, 9 š, 1 f, 1,0 tm
- SI_ZAL_VRH/0056, Industrija usnja Vrhnika, 1943–2008, 19 š (v dveh škatlah 10 filmskih kolutov, 3 videokasete, 1 DVD, v devetih škatlah fotografije, v eni diapozitivi), 2,5 tm
- SI_ZAL_VRH/0060, Osnovna organizacija Zveze socialistične mladine Slovenije Borovnica, 1976–1982, 1 mapa, 0,1 tm

Enota za Gorenjsko Kranj

- SI_ZAL_JES/0077, Skupščina občine Jesenice, 1976–1994, 840 š, 84,0 tm
- SI_ZAL_JES/0085, Krajevna skupnost Žirovnica, 1954–1999, 50 š, 5,0 tm
- SI_ZAL_KRA/0014, Krajevni ljudski odbor Bitnje, 1945–1955, 1 š, 0,1 tm
- SI_ZAL_KRA/0150, Okrajno sodišče Kranj, 1979–1994, 839 š, 20 k, 85,0 tm
- SI_ZAL_KRA/0221, Krajevna skupnost Bitnje, 1950–1995, 5 š, 0,5 tm
- SI_ZAL_KRA/0228, Biotehniški center Naklo, 1927–2001, 1 f, 61 š, 6,3 tm

- SI_ZAL_KRA/0235, Zvezda Kranj, 1948–2010, 20 š, 2,0 tm
- SI_ZAL_RAD/0107, Skupščina občine Radovljica, dosjeji borcev NOB in borcev za severno mejo, 1945–2010, 115 š, 11,5 tm

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

- SI_ZAL_ČRN/0018, Okrajno sodišče Črnomelj, 1933–1943, 10 š, 1,0 tm
- SI_ZAL_NME/0016, Okrožno sodišče Novo mesto, 1930–1978, 326 š, 32,6 tm
- SI_ZAL_NME/0017, Okrajno sodišče Novo mesto, 1898–1978, 283 š, 28,3 tm
- SI_ZAL_NME/0046, Osnovna šola Mirna Peč, 1856–1980, 33 š, 3,3 tm
- SI_ZAL_NME/0061, Osnovna šola Prevole, 1932–1990, 7 š, 0,7 tm
- SI_ZAL_NME/0234, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Območna enota Novo mesto, 1961–1995, 36 š, 3,6 tm
- SI_ZAL_NME/0257, Davčni urad Novo mesto, 1991–1999, 7 š, 0,7 tm
- SI_ZAL_NME/0274, Osnovna šola Otočec, 1867–1981, 40 š, 4,0 tm
- SI_ZAL_NME/0275, Šolski center Novo mesto, 1873–1986, 63 š, 6,3 tm
- SI_ZAL_TRE/0060, Osnovna šola Trebnje, 1871–1985, 136 š, 13,6 tm
- SI_ZAL_TRE/0077, Osnovna šola Mokronog, 1894–1980, 49 š, 4,9 tm
- SI_ZAL_TRE/0078, Osnovna šola Mirna, 1872–1980, 119 š, 11,9 tm

Enota v Škofji Loki

- SI_ZAL_ŠKL/0003, Glasbena šola Škofja Loka, 1961–2006, 12 š, 1,2 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0141, Skupščina občine Škofja Loka – redna registratura, 1992, 1. del, 8 š, 0,8 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0191, Osnovna šola Sovodenj, 1936–2001, 11 š, 1,1 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0194, Osnovna šola Lučine, 1925–2005, 8 š, 0,8 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0259, Muzejsko društvo Škofja Loka, 1937–1999, 9 š, 0,9 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0351, Rudnik urana Žirovski vrh, 1977–2001, 45 š, 4,5 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0387, Stane Pečar – Gradivo o domobranstvu na Škofjeloškem, 1944–2006, 4 š, 0,4 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0410, Krojaški ceh Škofja Loka, 1554–1901, 2 š, 0,2 tm
- SI_ZAL_ŠKL/0411, Krajevno združenje za vrednote NOB Trata s predniki, (1931)–1950–2004, 4 š, 0,4 tm

SI_ZAL_ŠKL/0413, Srednja šola za strojništvo Škofja Loka, 1945–1999, 84 š, 1 k, 8,5 tm

SI_ZAL_ŠKL/0414, Območno združenje Rdečega križa Škofja Loka, 11 š, 1,1 tm

SI_ZAL_ŠKL/0415, Dijaški dom Škofja Loka, 1949–1995, 24 š, 2,4 tm

Enota v Idriji

SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, 1947–1999, 55 š, 6 k, 6,1 tm

SI_ZAL_IDR/0121, Osnovna šola Spodnja Idrija, 1945–2000, 29 š, 2,9 tm

SI_ZAL_IDR/0237, Okrajno sodišče v Idriji, 1824–1978, 508 š, 50,8 tm

SI_ZAL_IDR/0250, Smučarski klub Idrija, 1981–1982, 1 š, 0,1 tm

SI_ZAL_IDR/0251, Splošna obrtna zadruga »Merkur« Idrija, 1989–1991, 2 š, 0,2 tm

SI_ZAL_IDR/0259, Psihiatrična bolnišnica Idrija, 1957–1974, 69 š, 6,9 tm

SI_ZAL_IDR/0260, Center za izobraževanje in usposabljanje Nikolaj Pirnat Idrija, 1945–2010, 112 š, 11,2 tm

Pridobivanje zasebnega arhivskega gradiva

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1063, Zbirka listin, 1438 julij 10, Dunaj, 1 pergamentna listina, odkup

SI AS 1231, Osebni fond France Klopčič, 1895–2002, 67 š, 6,8 tm, darilo

SI AS 1766, Zbirka Vojska Danila o študentskem gibanju v Ljubljani, 1902–1971, 2 š, 0,2 tm, darilo

SI AS 1860, Slovenske vojne partizanske bolnišnice, 1944–1987, 4 š, 0,5 tm, darilo

SI AS 2040, Rudi Šeligo, 1960–2002, 14 š, 1,4 tm, darilo

SI AS 2054, Osebni fond Majda Kobal, 1947–2010, 2 š, 0,2 tm, darilo

SI AS 2074, Osebni fond Vesna Arhar Štiš, 1979–2000, 12 š, 1,2 tm, darilo

SI AS 2078, Zbirka Marka Tovirca, 1967–1989, 4 š, 0,4 tm, darilo

Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0999 Osebni fond Črnej Janez, 1854–2011, (darilo), 1,9 tm

SI_ZAC/1061 Horvatič Ivan, 1951–2011, (darilo), 0,1 tm

SI_ZAC/1121 Planinsko društvo Celje Matica, 1862–2010, 2,4 tm

SI_ZAC/1125 Kulturno umetniško društvo Ivan Cankar Celje, 1946–1997, 0,5 tm

SI_ZAC/1127 Pedagoško društvo Celje, 1954–1966, 0,1 tm

SI_ZAC/1130 Območno združenje Rdečega križa Mozirje, 1978–2005, 0,3 tm

SI_ZAC/1131 Območno združenje Rdečega križa Slovenske Konjice, 1967–2009, 5,2 tm

SI_ZAC/1136 Območno združenje Rdečega križa Velenje, 1967–1985, 0,1 tm

SI_ZAC/1137 Območno združenje Rdečega križa Žalec, 1958–2007, 1,9 tm

SI_ZAC/1139 Osebni fond Videčnik Aleksander, 1930–2004, (darilo) 0,1 tm

SI_ZAC/1143 Turistično društvo Celje, 1955–1993, 0,5 tm

SI_ZAC/1144 Območno združenje Rdečega križa Šentjur, 1959–2002, 2 tm

SI_ZAC/1145 Območno združenje Rdečega križa Trbovlje, 1997–2009, 0,5 tm

SI_ZAC/1147 Združenje slovenskih častnikov Trbovlje, 1959–2000, 4,6 tm

SI_ZAC/1150 Osebni fond Mulli Franc, 1900–1935, (darilo), 0,1 tm

SI_ZAC/1151 Osebni fond Zaveršnik Herbert, s.d., (darilo), 0,1 tm

SI_ZAC/1152 Fototeka Dernovšek Katja, 2008, (odkup), 135 fotografij

SI_ZAC/1153 Osebni fond Gobec Edi, 1944–2004, (darilo), 0,1 tm

SI_ZAC/1155 Fototeka Štiglic, pred 1918, 1927–1963, (odkup), 107 fotografij

SI_ZAC/1156 Juvanc Rudolf, 1907–1927, (odkup), 0,1 tm

SI_ZAC/1157 Rodbina Anzelm, 1833–1945, (odkup), 0,1 tm

SI_ZAC/1158 Rodbina Selič, 1914–1951, (odkup), 0,1 tm

SI_ZAC/1159 Rodbina Serbec, 1934–1945, (odkup), 0,1 tm

SI_ZAC/1161 Rodbina Vrečko, 1858–1961, (odkup), 0,1 tm

SI_ZAC/1163 Društvo vojnih invalidov Celje, 1995–2008, 2,4 tm

SI_ZAC/1340 Celjska turistična zveza, 1960–2010, 3,1 tm

SI_ZAC/1370 Plesni forum Celje, 2005–2010, 0,3 tm

SI_ZAC/1395 Zbirka fotografij Sherpa, 2011, (odkup), 100 digitalnih posnetkov

SI_ZAC/1413 Osebni fond Lešničar Janko, 1924–2005, (darilo), 0,4 tm

Pokrajinski arhiv Koper

- SI_PAK/344 Zbirka fotografij in razglednic, 1960–1980, 66 digitalnih posnetkov (skenirano)
- SI_PAK/698 Hranilnice in posojilnice slovenske in hrvaške Istre, 1835–1908, 1 te, 0,1 tm, darilo
- SI_PAK/722 Merku Pietro, spomini, časopisi in knjige, 1833–1990, 4 te, 0,4 tm, depozit
- SI_PAK/783 Učiteljsiše Portorož – Koper, 1952, 1 zvezek vaj iz zoologije, darilo

Pokrajinski arhiv Maribor*Novi fond:*

- SI_PAM/1764 Družina Ostrovška-Kramberger, 1905–2006, 0,1 tm
- SI_PAM/1918 Divjak Mirnik Lidija, 2006–2010, 1,7 tm
- SI_PAM/1928 Kulturno umetniško društvo Bublja Radenci, 1995–2010, 0,1 tm
- SI_PAM/1931 Zveza društev inženirjev in tehnikov Maribor, 1933–2006, 0,3 tm
- SI_PAM/1932 Društvo ekonomistov Maribor, 1951–2000, 1,8 tm

Dopolnitve fondov:

- SI_PAM/1910 Društvo strojnih inženirjev Maribor, 1955–2009, 0,1 tm
- SI_PAM/1914 Društvo živilskih in prehranskih strokovnih delavcev severovzhodne Slovenije Maribor, 1962–2009, 0,1 tm

Pokrajinski arhiv Nova Gorica

- SI_PANG/0583 Zbirka fotografij, cca. 1900–cca. 1947, 17 kosov, darilo, odkup
- SI_PANG/0667 Zbirka razglednic krajev, 1898–cca. 1985, 29 kosov, darilo, odkup, prevzem
- SI_PANG/0701 Avčin France, 1968–1984, 1 mapa, darilo
- SI_PANG/0760 Marušič Branko, 1966–2010, 2 š, 0,2 tm, darilo
- SI_PANG/0763 Državne železnice, 1947–2007, 344 kosov, odkup
- SI_PANG/1023 Vuk Marko, 1955–1965, 1 š, 0,1 tm, darilo
- SI_PANG/1034 Lušina Branko, 1977–2004, 1 mapa, darilo
- SI_PANG/1112 Rustja Rudi, 1993–2005, 3 š, 0,3 tm, darilo
- SI_PANG/1113 Debenjak Riko, 1923–2010, 27 š, 2,7 tm, darilo
- SI_PANG/1126 Premrou Miroslav, s.d., 35 š, kartoteke, 1 mapa, 5,5 tm, prevzem

Zgodovinski arhiv Ljubljana*Enota v Ljubljani*

- Digitalizirane fotografije, 2011, 5 ks, darilo
- Načrti apnenice v Kresnicah, 1911–1947, 101 ks, odkup
- Razglednice Ljubljane in okolice, 1905–1934, 8 ks, odkup
- SI_ZAL_DOM/0106 Podjetje za varovanje G7, Trzin, 1994–2011, 52 š, 5,2 tm
- SI_ZAL_LJU/0757 Olepševalno društvo Rožna dolina Ljubljana, 1907–1965, 3 š, 0,3 tm, odkup
- SI_ZAL_VRH/0068 Turistično društvo Borovnica, 1962–1971, 1 š, 0,1 tm, darilo

Enota za Gorenjsko Kranj

- Razglednice in voščilnice, 1910–1934, 8 ks, odkup
- SI_ZAL_JES/0086 Krajevni odbor Združenja vojaških vojnih invalidov, Kranjska Gora-Mojstrana, 1950–1981, 4 š, 0,4 tm, darilo
- SI_ZAL_KRA/0229 Belcijan Ljudmila, Predoslje, 1939–2010, 1 š, 0,1 tm, odkup
- SI_ZAL_RAD/0196 Zbirni fond, 1941–1945, 1 m, 0,1 tm, odkup

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

- SI_ZAL_NME/0132 Rodbina Šuklje-Golia, 2. pol. 19. st.–1. pol. 20. st., 2 š, 0,2 tm, darilo
- SI_ZAL_NME/0194 Rodbina Kovač, zač. 20. st.–konec 20. st., 2 š, 0,2 tm, darilo

Enota v Škofji Loki

- SI_ZAL_ŠKL/0095 Gorenjska predilnica Škofja Loka, 1948–1994, 1 mapa, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0147 Občinski odbor ZZB NOV Škofja Loka, 1973–1975, 1 mapa, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0150 Združenje rezervnih oficirjev in podoficirjev občine Škofja Loka, 1970–2001, 1 mapa, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0262 Blaznik Pavle, 1958–1960, 2 š, 0,2 tm, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0279 Zbirka razglednic Škofje Loke in okolice, 1900–1933, 7 ks, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0279 Zbirka razglednic Škofje Loke in okolice, 1900–1917, 2 ks, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0355 Sveto Kobal, Škofja Loka-Ljubljana, 1895–ok. 1997, neurejeno, ok. 2,0 tm, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0382 Zbirka podobnic, ok. 1918–1957, 96 ks, darilo
- SI_ZAL_ŠKL/0409 Filatelistično društvo Lovro Košir Škofja Loka, 1982–1995, 1 mapa, darilo

- SI_ZAL_ŠKL/0412 Prostovoljno industrijsko gasilsko društvo Gorenjska predilnica, 1947–2010, 7 š, 0,7 tm, darilo
- Enota v Idriji*
- SI_ZAL_IDR/0055 Rudnik Živega srebra Idrija (za-sebno arhivsko gradivo), 19. stol.–1945, 1 mapa, 0,1 tm, darilo
- Pridobivanje filmskega arhivskega gradiva*
- AS 1086 Zbirka filmov
- Podarjeno filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku (66 filmov, 66 kolutov):*
- Mariana Paver Gult 44 filmov, 44 kolutov
 Marijan Cilar 11 filmov, 11 kolutov
 Niko Goršič 1 film, 1 kolut
- Podarjeno filmsko arhivsko gradivo na DVD (365 filmov, 365 dvd):*
- AGRFT 31 filmov, 31 dvd
 Aleš Ferenc 1 film, 1 dvd
 Avstrijski filmski arhiv 1 film, 1 dvd
 Beti Valič 10 filmov, 10 dvd
 Biotehnična fakulteta 1 film, 1 dvd
 Blaž Erzetič 4 filmi, 4 dvd
 Boris Lausegger 1 film, 1 dvd
 Borko Radešček 3 filmi, 3 dvd
 Bugbrain 2 filma 2 dvd
 Cut 1 film, 1 dvd
 Darija Plevel 1 film, 1 dvd
 Darinka Peršin 3 filmi, 3 dvd
 David Osivnik 1 film, 1 dvd
 Demiurg 1 film, 1 dvd
 Dražen Štader 1 film, 1 dvd
 Društvo izgnancev Slovenije 4 filmi, 4 dvd
 Društvo za oživitev gradu Borl 1 film, 1 dvd
 Društvo za oživitev mesta Brežice 1 film, 1 dvd
 Dušica Kunaver 1 film, 1 dvd
 Filmoteka narodowa Varšava 1 film, 1 dvd
 Filmski sklad Republike Slovenije 20 filmov, 20 dvd
 Forum 4 filmi, 4 dvd
 Gregor Andolšek 2 filma, 2 dvd
 Grossmannov filmski festival 22 filmov, 22 dvd
 Gustav film 2 filma, 2 dvd
 Hrvaška kinoteka 1 film, 1 dvd
 Hrvaški državni arhiv 1 film, 1 dvd
 Hungaro film laboratories 1 film, 1 dvd
 Igor Pediček 14 filmov, 14 dvd
 Io out Laznie center 1 film, 1 dvd
 Ivan Marinček 1 film, 1 dvd
 Ivan Nemanič 1 film, 1 dvd
 Janez Meglič 1 film, 1 dvd
 Javni sklad za kulturne dejavnosti, 28 filmov, 28 dvd
 Jota 1 film, 1 dvd
 Jože Kregar 2 filma, 2 dvd
 Jugoslovanska kinoteka 7 filmov, 7 dvd
 Jure Dostal 1 film, 1 dvd
 Kasaški klub Ljutomer 6 filmov, 6 dvd
 Klemen Berus 3 filmi, 3 dvd
 Klub Pelikula 1 film, 1 dvd
 KUD Cerknjo 3 filmi, 3 dvd
 KUD Smlednik 2 filma, 2 dvd
 Magda Lapajne 2 filma, 2 dvd
 Makedonska kinoteka 2 filma, 2 dvd
 Mangart 1 film, 1 dvd
 Marko Cafnik 1 film, 1 dvd
 Marko Matuc 1 film, 1 dvd
 Marko Oman 1 film, 1 dvd
 Marko Valentinčič 1 film, 1 dvd
 Matej Lovrenčič 1 film, 1 dvd
 Miha Čelar 1 film, 1 dvd
 Milena Olip 1 film, 1 dvd
 Mitja Ferenc 2 filma, 2 dvd
 Mladen Mačar 3 filmi, 3 dvd
 Muzej Ribnica 1 film, 1 dvd
 Osum 1 film, 1 dvd
 Parnas 3 filmi, 3 dvd
 Peter Bizjak 5 filmov, 5 dvd
 PGD Smlednik 4 filmi, 4 dvd
 Pino Rudež 1 film, 1 dvd
 Pokrajinski arhiv Maribor 1 film, 1 dvd
 POP TV 8 filmov, 8 dvd
 Praznik d.o.o. 3 filmi, 3 dvd
 Romunski nacionalni arhiv 1 film, 1 dvd
 Slavko Pukšič 1 film, 1 dvd
 Slovenska kinoteka 4 filmi, 4 dvd
 Slovenski filmski center 62 filmov, 62 dvd
 Slovenski gledališki muzej 1 film, 1 dvd
 Snaut 1 film, 1 dvd
 Strup 1 film, 1 dvd
 Studio Meg 10 filmov, 10 dvd
 ŠKD Rola 2 filma, 2 dvd
 Špela Čadež 2 filma, 2 dvd
 Študentska tv 2 filma, 2 dvd
 Študentski domovi v Ljubljani 1 film, 1 dvd
 Študijski center za narodno spravo 1 film, 1 dvd
 TD Smlednik 1 film, 1 dvd
 Televizija Slovenija 8 filmov, 8 dvd
 Tomaž Gorkič 5 filmov, 5 dvd
 TV Medvode 3 filmi, 3 dvd
 TV Srbija 1 film, 1 dvd
 Uroš Lokošek 1 film, 1 dvd
 Urša Menart 1 film, 1 dvd
 Vertigo 3 filmi, 3 dvd
 Vitomir Kaučič 3 filmi, 3 dvd
 Vojko Duletič 1 film, 1 dvd
 VPK 1 film, 1 dvd
 Zavod 69 4 filmi, 4 dvd

Zgodovinski arhiv Ljubljana 1 film, 1 dvd
Živa Moškrič 4 filmi, 4 dvd

Filmsko arhivsko gradivo na DVD, izročeno na podlagi določil 43. člena ZVDAGA (23 filmov, 23 dvd):

Artrebel 1 film, 1 dvd
Bela film 1 film, 1 dvd
Casablanca 1 film, 1 dvd
Dimitar Anakijev 1 film, 1 dvd
Družina Krumpak 1 film, 1 dvd
Felina films 1 film, 1 dvd
Gustav film 1 film, 1 dvd
Kino Svečina 1 film, 1 dvd
Kinoatelj 1 film, 1 dvd
Kobe d.o.o.1 film, 1 dvd
Kobe Studio 1 film, 1 dvd
Nosorogi 1 film, 1 dvd
Perfo 2 filma, 2 dvd
Qollective 1 film, 1 dvd
Red 1 film, 1 dvd
Restart 1 film, 1 dvd
Strup 1 film, 1 dvd
Tele TV Kranj 1 film, 1 dvd
ZANK 1 film, 1 dvd
Zavod Kinoteve 1 film, 1 dvd
Zavod Sončnica 1 film, 1 dvd
ZVVIKS 1 film, 1 dvd

Presneto filmsko arhivsko gradivo na DVD pri zunanjih izvajalcih (44 filmov, 44 dvd):

Miroton 44 dvd

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku, izročeno na podlagi določil 43. člena ZVDAGA (13 filmov, 116 kolutov):

A.A.C. Production 1 film, 14 kolutov
Arsmedia 2 filma, 32 kolutov
Bugbrain 1 film, 1 kolut
Emotion 2 filma, 20 kolutov
Stara gara 3 filmi, 23 kolutov
Triglav film 1 film 11 kolutov
VPK 3 filmi, 15 kolutov

Filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku, izročeno v hrambo (depozit) (182 filmov, 329 kolutov):

Aatalanta 1 film, 5 kolutov

Akademija za gledališče, radio film in televizijo 34 filmov, 55 kolutov

Alojz Burja 1 film, 1 kolut
Arkadena 1 film, 5 kolutov
Bolnica Golnik 6 filmov, 13 kolutov
Darko Cafuta 1 film, 1 kolut
Franc Burja 1 film, 1 kolut
Inštitut za radiologijo 28 filmov, 29 kolutov
Mestna občina Ljubljana 2 filma, 4 koluti
Miha Čelar 1 film, 2 koluta
Mitja Senčur 1 film, 9 kolutov
Naško Križnar 27 filmov, 27 kolutov
Nejč Slapar 2 filma, 2 koluta
Perfo 1 film, 3 koluti
Pokrajinski arhiv Koper 1 film, 5 kolutov
Slovenska kinoteka 1 film, 4 koluti
Slovenski gledališki muzej 49 filmov, 50 kolutov
Stara gara 1 film, 4 koluti
Vertigo Emotion 8 filmov, 22 kolutov
Zgodovinski arhiv Celje 3 filmi, 4 koluti
Zgodovinski arhiv Ljubljana 10 filmov, 10 kolutov *
+73 kolutov

Kupljeno filmsko arhivsko gradivo na filmskem traku (1 filma, 1 kolut):

Lilijana Krstevski 1 film 1 kolut

Kopirano filmsko arhivsko gradivo (28 filmov, 95 kolutov):

Hungaro film Laboratories 28 filmov, 95 kolutov

AS 1287 Zbirka videokaset

Izročeno po zakonu, presneto pri zunanjih izvajalcih in podarjeno arhivsko gradivo (225 kosov):

123 kosov vhs videokaset

102 kosov beta videokaset

AS 358 Zbirka zvočnih zapisov

Izročeno v depozit (28 kosov):

Govori zgodovinskih osebnosti, 23 magnetofonskih trakov

Neimenovana vsebina, 5 gramofonskih plošč

Izročeno v dar (3 kosi):

Neimenovana vsebina, 3 magnetofonski trakovi

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 2011

Blanka AVGUŠTIN FLORJANOVIČ

Intervento di restauro conservativo del Catasto storico dell'Imperatore Giuseppe II : Jožefinski kataster za Kranjsko (1785–1789). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 91–104. (Soavtorice Alice Baldin, Lucija Planinc, Stanka Grkman, Jedert Vodopivec)

Konserviranje in restavriranje koperskega[] grškega kodeksa iz 15. stoletja. *Eythymíoy toy Zígabenoý ta euriskómena pánta*. Tom. 1, Psalterium cum expositione Zygabeni. – Koper : Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2011, str. 50–60. (Soavtorici Jedert Vodopivec, Lucija Planinc)

Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi na starejših knjižnih vezanah : magistrsko delo. – Ljubljana : [B. Avguštin Florjanovič], 2011.

Aleksander BLAZNIK

Himalajska dediščina. *Kinotečnik* 11 (2011), št. 6, str. 10–11. (Soavtorja Marta Rau Selič, Jožica Hafner)

Tadej CANKAR

Mož, ki je aretiral Anno Frank : uslužbenski karton SS-Oberscharführerja Karla Josefa Silberbauerja. *Arhivalija meseca*, september 2011.

Boris DOMAJNKO

Prezmem uradne evidence od ustvarjalca. *DOK_SIS 2011 by Media.doc* / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarijev, 2011, str. III-1–III-8.

Darinka DRNOVŠEK

Ob šestdesetletnici Metke Gombač. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 590–598. (Soavtorica Mateja Jeraj)

Metka GOMBAČ

Als mein Vater starb : Zeichnungen und Zeugnisse der Kinder aus den Konzentrationslagern an der italienischen Ostgrenze (1942–1943) : im Foyer der Universitätsbibliothek Wien, 12. April bis 13. Mai 2011 (Razstava, soavtorja Boris M. Gombač, Dario Mattiussi).

Kad je umro moj otač, crteži i svedočenja dece iz koncentracionih logora na istočnoj granici Italije od 1942 do 1943, Kragujevac 20. oktober 2011 (Razstava, soavtorja Boris M. Gombač, Dario Mattiussi).

Ob življenjskem jubileju Marjete Adamič. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 585–589.

PNOO za Slovensko Primorje in Trst. *Vstala, Primorska, si v novo življenje! : o Primorskem v letih 1945–1990*. Nova Gorica : Goriški muzej : Območni odbor ZB za vrednote NOB, 2011, str. 41.

School exercise books. A complex source for a history of the approach to schooling and education in the 19th and 20th centuries. Edit. Juri Meda / Davide Montino / Roberto Sani, Firenze: Polistampa 2010, knjiga 1 in 2, 1616 str. : Prispevki o šolskih zvezkih v italijanščini. *Šolska kronika* 44 (20), št. 1/2 (2011), str. 249–253.

Vlasta Beltram: Koprski zapori : s poudarkom na političnih zapornikih v obdobju fašistične vladavine : ob 65. obletnici prve osvoboditve političnih zapornikov, septembra 1943. Koper : Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov, 2008, 131 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 168–169.

Vesna GOTOVINA

Arhiv Republike Slovenije : Radio Slovenija, 1. program ; oddaja Nočni obisk, Ljubljana, 5. januar 2011 (sodelovanje v oddaji Alenka Starman, Marija Grabnar, Lojz Tršan).

Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo : [razstava Arhiva Republike Slovenije ob 20. obletnici plebiscita 1990, Ljubljana, Cankarjev dom, 1. 1. do 18. 1. 2011] (Soavtorica Alenka Starman).

Obranimo arhivsko gradivo, ki nastaja na spletnih straneh : pogled na spletno stran Arhiva RS : [predavanje na 12. kolokviju za uslužbenice v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, 22. december 2011, Ministrstvo za šolstvo in šport].

Ustava Ljudske Republike Slovenije : Ljubljana, 16. januar 1947. *Arhivalija meseca*, december 2011.

Marija GRABNAR

Arhiv Republike Slovenije : Radio Slovenija, 1. program ; oddaja Nočni obisk, Ljubljana, 5. januar 2011 (sodelovanje v oddaji Alenka Starman, Vesna Gotovina, Lojz Tršan).

Obiskala jih je Helen Keller : šolska kronika Gluhonemnice v Ljubljani iz let 1907–1935. *Arhivalija meseca*, november 2011.

Valorizacija zdravstvene dokumentacije : problemi in izzivi. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije]*, Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 104–110.

Stanka GRKMAN

Intervento di restauro conservativo del Catasto storico dell'Imperatore Giuseppe II : Jožefinski kataster za Kranjsko (1785–1789). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 91–104. (Soavtorice Alice Baldin, Lucija Planinc, Blanka Avguštin Florjanovič, Jedert Vodopivec)

Tatjana HAJTNIK

E-hramba : zagotavljanje dostopnosti, uporabnosti in avtentičnosti gradiva : primer iz prakse : [predavanje na 12. kolokviju za uslužbenca v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, 22. december 2011, Ministrstvo za šolstvo in šport] (Soavtorica Judita Mesarič).

Poslovni, organizacijski in tehnološki pogoji za izpolnjevanje določil ZVDAGA : nova verzija ETZ 2.0. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 419–424.

Strategija razvoja slovenskega javnega elektronskega arhiva »e-ARH. si«. *Knjižnica* 55 (2011), št. 1, str. 39–56.

Vse, kar mora vodstvo organizacije vedeti o e-hrambi. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 475–495.

Zagotavljanje dostopnosti, uporabnosti in avtentičnosti e-arhivskega gradiva : primer iz prakse. *DOK_SIS 2011 by Media.doc / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti*, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnjcev, 2011, str. I-34–I-44. (Soavtorica Judita Mesarič)

Darja HARAUER

Evangeličanska občina Bodonci – konserviranje in restavriranje ustanovne listine iz leta 1792. *Konservator-restavrador : povzetki strokovnega srečanja*, 2011, str. 28.

Gregor JENUŠ

In memoriam – prof. dr. Bruno Hartman (1924–2011). *Studia Historica Slovenica* 11 (2011), št. 2/3, str. 261–263. (Soavtor Darko Friš)

Ko je Maribor postal slovenski : iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi. Maribor : Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2011. (v tisku)

Mariborski Nemci v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev : doktorska disertacija. – Maribor : [G. Jenuš], 2011.

Slovenska pričakovanja in odzivi na odločitve velikih pet. Les attentes Sloves et leurs réactions face aux décisions des Cinq Grands. *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev*. [Loka pri Mengšu] : Center za evropsko prihodnost ; Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2011. *Studia Diplomatica Slovenica. Fontes*, 2. str. 177–194, 417–436.

Mateja JERAJ

Arhivi v današnji družbi. *Atlanti* 21 (2011), str. 319–327. (Soavtorica Jelka Melik)

Arhivistika med teorijo, zakonskimi določili in njihovo izvedbo. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 37–46. (Soavtorica Jelka Melik)

Kdaj po zakonu nastane javno arhivsko gradivo? *DOK_SIS 2011 by Media.doc / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti*, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnjcev, 2011, str. III-13–III-18. (Soavtorica Jelka Melik)

Ljubljana : vodnik po mestu in njegovi zgodovini. – Ljubljana : Modrijan, 2011. (soavtorica Jelka Melik)

Ob šestdesetletnici Metke Gombač. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 590–598. (Soavtorica Darinka Drnovšek)

Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovincih v prvih letih po drugi svetovni vojni. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 407–420. (Soavtorica Jelka Melik)

Ženske na robovih politike. – Ljubljana : Sophia, 2011 (8 soavtorjev)

Danijela JURIČIČ ČARGO

Arhivsko gradivo Slovenske izseljenske matice v Arhivu Republike Slovenije. *Rodna gruda : zbornik ob 60-letnici Slovenske izseljenske matice*. – Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica, 2011, str. 113–155.

Erbergova pot na cesarski dvor. *Arhivalija meseca*, julij 2011.

Alenka KAČIČNIK GABRIČ

Litija in Litijsko v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika* 59 (2011), št. 3, str. 489–504.

Andreja KLASINC ŠKOFLJANEC

Markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio, zapornik na ljubljanskem gradu : o odnosih oblasti do italijanskih političnih zapornikov v 20-tih in 30-tih letih 19. stoletja. *Kronika* 59 (2011), št. 1, str. 35–46.

Matevž KOŠIR

Beneška vojna – evropska vojna za vpliv v Italiji : (1508–1516). *Idrijski razgledi* 56 (2011), št. 1, str. 26–55.

Doc. dr. Jelka Melik je praznovala šestdeset let. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 598–604.

Katoliška Cerkev in prostožidarstvo : od ljubljanskega nadškofa Mihaela Brigida do razprav, povezanih z Zakonikom cerkvenega prava in Deklaracijo o prostožidarskih združenjih iz leta 1983. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 329–352.

O *preganjanju čarovnic* : Radio Slovenija, 1. program ; oddaja Nočni obisk, Ljubljana, 12. januar 2011.

Petstoletnica furlanskega potresa. *Gea* (december 2011), str. 54–57. (Soavtorica Ina Ceci)

Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. *Idrijski razgledi* 56 (2011), št. 1, str. 90–104. (Soavtorica Ina Ceci)

Recenzija: Ljubljanska škofija : 550 let. – Ljubljana : Nadškofija, 2011.

Recenzija: Župnija Preserje skozi čas. – Preserje : Župnija, 2011.

The earthquake of March 26, 1511 and its effects in Slovenia : [predavanje na simpoziju 1511 : alle radici dei terremoti del FVG : memoria storica e attualità nello studio della sismicità regionale ed interregionale : giornata di studio, percorsi e approfondimenti sui terremoti dei Friuli Venezia Giulia, Gorizia, 27 marzo 2011] (Soavtorica Ina Ceci).

Veliki potres 1511 v sodobnem kranjskem viru. *Arhivalija meseca*, maj 2011.

Zur Geschichte der Freimaurerei im Gebiet des heutigen Slowenien. *Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie* 55 (2011), št. 4, str. 333–356. (Soavtor Peter Vodopivec)

Živi arhivski spomin. *Slovenci v Londonu 1991–1994 : delovanje civilne družbe v podporo slovenski samostojnosti* : Slovenski krizni center in glasilo The Slovenian newsletter : [razstavni katalog]. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 64.

Jernej KRIŽAJ

Vloga arhivista pri projektu e-ARH. si : [predavanje na 12. kolokviju za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, 22. december 2011, Ministrstvo za šolstvo in šport].

Roman MARINKO

Organizacija in vodenje medijske produkcije : izdaja DVD-ja z izbranimi »Filmskimi obzorjiki« : diplomska naloga. – Ljubljana : [R. Marinko], 2011.

Dragan MATIČ

Arhivska javna služba med politiko in stroko. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 7–18.

Arhivsko gradivo : sistem dveh ključev in ocean ustavnosti : pogovor z dr. Draganom Matičem, direktorjem Arhiva Slovenije. – *Delo*, 21. januar 2011.

Koga skuša zaščititi slovenska vlada z zapiranjem arhivov tajne politične policije : oddaja Pogledi Slovenije, TV Slovenija, 1. program, 27. januar 2011. (Več sodelujočih v oddaji)

Prav Janševa vlada je preprečila dostop do dokumentov v Velikovcu : intervju z dr. Draganom Matičem. – *Mladina*, 18. februar 2011 (Intervju).

Sodelovanje Dragana Matiča v *Radijskem dnevniku* RA Slovenija 1, 15. april 2011 (glede srečanja direktorjev arhivov držav naslednic nekdanje Jugoslavije).

Sodelovanje v oddaji *Odmevi*, TV Slovenija 1, 31. januar 2011 (Vladimir Žumer, Dragan Matič)

Televizijska oddaja *Odmevi*, TV Slovenija 1, 2. februar 2011 (namenjena diskusiji o dostopnosti arhivskega gradiva SDV).

Aleš MATIJEVIČ

Arhivswiranje : problematika in metode arhiviranja spletnih strani : [predavanje na 12. kolokviju za uslužbence v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, 22. december 2011, Ministrstvo za šolstvo in šport].

Arhivswiranje, problematika in metode arhiviranja spletnih strani. *DOK_SIS 2011 by Media.doc / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti*, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnjev, 2011, str. III-9–III-12.

Jelka MELIK

- Arhivi v današnji družbi. *Atlanti* 21 (2011), str. 319–327. (Soavtorica Mateja Jeraj)
- Arhivistika med teorijo, zakonskimi določili in njihovo izvedbo. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 37–46. (Soavtorica Mateja Jeraj)
- Kdaj po zakonu nastane javno arhivsko gradivo? *DOK_SIS 2011 by Media.doc / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti*, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnarjev, 2011, str. III-13–III-18. (Soavtorica Mateja Jeraj)
- Ljubljana : vodnik po mestu in njegovi zgodovini*. – Ljubljana : Modrijan, 2011. (Soavtorica Mateja Jeraj)
- Osnove prava in pravne države za arhiviste*. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011.
- Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovincih v prvih letih po drugi svetovni vojni. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 407–420. (Soavtorica Mateja Jeraj)

Judita MESARIČ

- E-bramba : zagotavljanje dostopnosti, uporabnosti in avtentičnosti gradiva : primer iz prakse : [predavanje na 12. kolokviju za uslužbenca v javni upravi, ki delajo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, 22. december 2011, Ministrstvo za šolstvo in šport]* (Soavtorica Tatjana Hajtnik).
- Zagotavljanje dostopnosti, uporabnosti in avtentičnosti e-arhivskega gradiva : primer iz prakse. *DOK_SIS 2011 by Media.doc / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti*, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnarjev, 2011, str. I-34–I-44. (Soavtorica Tatjana Hajtnik)

Andrej NARED

- Brezmejna radost odkrivanja in krhkost mejnih letnic (Najstarejši poznani dokumenti kranjskega stanovskega arhiva). *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 441–454.
- Matjaž Bizjak, Aleksander Žižek: Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513. Celje : Zgodovinski arhiv ; Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2010, XLVII + 164 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 157–159.
- Najstarejše vabilo na kranjski deželni zbor (1463). *Arhivalija meseca*, januar 2011.

Anja PAULIČ

- Desanka Schwara, Unterwegs, Reiseerfahrung zwischen Heimat und Fremde in der Neuzeit. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 392 strani. *Zgodovinski časopis* 65 (2011), str. 1/2, str. 220–222.
- »Ono razdraženo stanje«. *Delo*, št. 44 (23. februar 2011), str. 16.

Nataša PETELIN

- Dopolnitev modela dokumentacije za evidentiranje konservatorsko-restavratorskih posegov na pisni in grafični dediščini* : diplomsko delo. – Ljubljana : [N. Petelin], 2011.

Olga PIVK

- Cenzorsko poročilo v zvezi z uprizoritvijo Cankarjevih Hlapcev. *Arhivalija meseca*, marec 2011.
- Podlipa in Žažar v zapisih Petra Hicingerja in njegovih naslednikov. *Vrhniški razgledi* 11 (2011), str. 52–58.
- Usnjarstvo na področju okrajnih glavarstev Logatec in Ljubljana okolica. *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem* : zbornik referatov, Šoštanj, 26. september 2011. – Šoštanj : Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2011, str. 131–143.
- Začetki šole v Podlipi. *Vrhniški razgledi* 11 (2011), str. 59–64.

Lucija PLANINC

- Intervento di restauro conservativo del Catasto storico dell'Imperatore Giuseppe II : Jožefinski kataster za Kranjsko (1785–1789). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 91–104. (Soavtorice Alice Baldin, Blanka Avguštin Florjanovič, Stanka Grkman, Jedert Vodopivec)
- Izobraževanje na področju konserviranja in restavriranja fotografij. *Konservator-restavrator* : povzetki strokovnega srečanja. – (2011), str. 53.
- Konserviranje in restavriranje koperskega grškega kodeksa iz 15. stoletja. *Eythymioy toy Zygabenoj ta euriskómena pánta*. Tom. 1, Psalterium cum expositione Zygabeni. – Koper : Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2011, str. 50–60. (Soavtorici Jedert Vodopivec, Blanka Avguštin Florjanovič)

Maja POVALEJ

- Izjava o dobrih namenih. *Arhivalija meseca*, april 2011.

Marta RAU SELIČ

Himalajska dediščina. *Kinotečnik* 11 (2011), št. 6, str. 10–11. (Soavtorja Aleksander Blaznik, Jožica Hafner)

Uporaba filmskega arhivskega gradiva v teoriji in praksi v letih 1968–2010. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 293–310.

Tatjana REZEC STIBILJ

Po Kekca v arhiv na Zvezdarski in na Kitajsko. *Ekran* 48 (december 2011/januar 2012), str. 4–9. (Interjuvanka)

Utrinki o prvih povojnih pionirskih letih tehničnega razvoja slovenske kinematografije z Emilijo Soklič. *Kinotečnik* 11, št. 7/8 (2011), str. 13.

Zaljubljena v film : filmski večer po izboru Mirjane Borčič. *Kinotečnik* 11, št. 5 (januar 2011), str. 10.

Žaro Tušar : filmski snemalec in direktor fotografije, najbolj iskan »švenker« v nekdanji Jugoslaviji. *Kinotečnik* 11, št. 9 (maj 2011), str. 11.

Alenka STARMAN

Arhiv Republike Slovenije : Radio Slovenija, 1. program ; oddaja Nočni obisk, Ljubljana, 5. januar 2011 (sodelovanje v oddaji Vesna Gotovina, Marija Grabnar, Lojz Tršan).

Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo : [razstava Arhiva Republike Slovenije ob 20. obletnici plebiscita 1990, Ljubljana, Cankarjev dom, 1. 1. do 18. 1. 2011] (Soavtorica Vesna Gotovina).

Zgodovina Ministrstva za okolje in prostor RS. Na: http://www.mop.gov.si/si/o_ministrstvu/zgoda_vina/

Jože ŠKOFLJANEC

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Franceta M. Dolinarja. *Zgodovinski časopis* 65, št. 3/4 (144) (2011), str. 502–504.

Unio Leonina in oblikovanja slovenske frančiškanske province. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 525–536.

Aida ŠKORO BABIČ

Bosansko dubrovniški odnosi (2. del). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 9–20.

Prešernova Zdravljica. *Arhivalija meseca*, februar 2011.

Gašper ŠMID

Bošnjaci na Sočanskem frontu. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 387–398. (Soavtor Žarko Štrumbel)

Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011 (Urednik).

Generalni konzulat Kraljevine Srbije v Trstu 1884–1914. Beograd : Arhiv Srbije, 2009, 631 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 581–584.

Žarko ŠTRUMBL

Bošnjaci na Sočanskem frontu. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 387–398. (Soavtor Gašper Šmid)

Lojz TRŠAN

11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smednik. – Smednik : Kulturno umetniško društvo, 2011 (Urednik).

Ali je filmskemu arhivistu dovoljeno imeti »svoj« film? *Kinotečnik* 11, št. 10/11 (2011), str. 11.

Arhiv Republike Slovenije : Radio Slovenija, 1. program ; oddaja Nočni obisk, Ljubljana, 5. januar 2011 (sodelovanje v oddaji Alenka Starman, Marija Grabnar, Vesna Gotovina).

Bil je pri začetkih : osemdesetletnica filmskega arhivista Ivana Nemaniča. *Kinotečnik* 11, št. 7/8 (2011), str. 13.

Bizoviške perice. *Arhivalija meseca*, avgust 2011.

Filmski ustvarjalec Janez Meglič. *Kinotečnik* 11, št. 9 (maj 2011), str. 11.

Izbrana literatura za Smednik in okoliške kraje. 11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smednik. – Smednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 106–109.

Leto 1965. *Kinotečnik* 12, št. 1 (september 2011), str. 10.

Odblesk črnine : večer filmov režiserja Jožeta Pogčnika po izboru avtorja. *Kinotečnik* 11, št. 6 (februar 2011), str. 11.

Po Kekca v arhiv na Zvezdarski in na Kitajsko. *Ekran* 48 (december 2011/januar 2012), str. 4–9. (Interjuvanec)

Poznani prebivalci Smednika in okolice. 11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smednik. – Smednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 78–85.

Stara domača hišna imena v Valburgi in Smedniku. 11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smednik. – Smednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 99–105.

Tek na dolge proge. *Kinotečnik* 11, št. 5 (2011), str. 10.

Zgodovina Kulturno umetniškega društva Smednik. Od leta 1972 dalje. 11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smednik. – Smednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 28–39.

Zgodovina Kulturno umetniškega društva Smednik. Po drugi svetovni vojni. 11. 393 kron in 93 kraj-

carjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smlednik. – Smlednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 16–27.

Zgodovina Kulturno umetniškega društva Smlednik. Začetki. 11. 393 kron in 93 krajcarjev : zbornik ob 100-letnici Kulturnega doma Smlednik. – Smlednik : Kulturno umetniško društvo, 2011, str. 9–15.

Jedert VODOPIVEC

19th century gouache collection : analyses and conservation ; Conservation of large format drawings. : predavanje na Hungarian University of Fine Arts Faculty of Object Conservation, December 8, 2011.

Binding structure as an important segment of the book : [predavanje na mednarodnem simpoziju Summer School in the Study of Historical Manuscripts, Zadar, 29. september 2011].

Census and analysis of Slovene medieval codices. *New approaches to book and paper conservation-restoration*. – Horn ; Wien : Berger, cop. 2011, str. 289–316.

Dalmatinova biblija – karakterizacija fizikalnih lastnosti papirja in tiska. *Papir* 39, št. 6 (november 2011), str. 38–42.

Identification of inks and pigments with pixe on carolingian bifolium & lace fragment : predavanje na Hungarian University of Fine Arts Faculty of Object Conservation, November 16, 2011.

Intervento di restauro conservativo del Catasto storico dell'Imperatore Giuseppe II : Jožefinski kataster za Kranjsko (1785–1789). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 91–104. (Soavtorice Alice Baldin, Lucija Planinc, Stanka Grkman, Blanka Avguštin Florjanovič)

Karakterizacija papirja na knjižnem bloku Dalmatinove biblije iz leta 1584. *Zbornik povzetkov / 15. dan slovenskega papirništva in 38. mednarodni letni simpozij Društva inženirjev in tehnikov papirništva Slovenije (DITP)*, 23.–24. november 2011, Bled, Slovenija, str. 47–48. (Soavtorica Marjeta Černič)

Konserviranje in restavriranje koperskega grškega kodeksa iz 15. stoletja. *Eythymioy toy Zygabeno y ta euriskómena pánta*. Tom. 1, Psalterium cum expositione Zygabeni. – Koper : Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2011, str. 50–60. (Soavtorici Blanka Avguštin Florjanovič, Lucija Planinc)

Tiskana in poslikana knjiga 16. stoletja – lastnosti papirja in tiska. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 249–262. (Soavtorica Marjeta Černič)

Jure VOLČJAK

Arhivi : glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije. – Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije. – Letn. 34 (2011), št. 1–2 (Urednik).

Bibliografija prof. dr. Franceta M. Dolinarja. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 195–226.

Filip Wirich Lovrenc Daun, nesojeni ljubljanski pomožni škof. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 477–486.

Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. – Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011. – *Viri* ; št. 31. (Urednik, transkripcija vira, avtor spremne študije)

Pripovedi vizitacijskih zapisnikov župnije Ig v 17. in 18. stoletju. *Župnija sv. Martina na Igu : ob 300-letnici župnijske cerkve*. – Ig [i. e.] Ljubljana : Salve, 2011, str. 282–316.

Župnija Preserje od cerkniške podružnice do samostojne župnije. *Župnija Preserje skozi čas*. – Preserje : Župnija, 2011, str. 111–126.

Andrej ZADNIKAR

Goršetove skice za ilustracijo k Jalnovim Bobrom. *Arhivalija meseca*, junij 2011.

Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC

Die »Slowenische Kirchenordnung« von 1564 zwischen Wunsch und Wirklichkeit. *Primus Truber 1508–1586 : der slowenische Reformator und Württemberg*. – Stuttgart : W. Kohlhammer, 2011, str. 103–115.

Duhovniki župnije Preserje do vključitve v ljubljansko škofijo leta 1787. *Župnija Preserje skozi čas*. – Preserje : Župnija, 2011, str. 127–164.

Odsevi habsburško-beneških odnosov v Cerkvi zgodnjega novega veka na Slovenskem. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 319–327.

Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. *Ljubljanska škofija : 550 let*. – Ljubljana : Nadškofija, 2011, str. 7–26.

Začetki protestantskega cerkvenega sveta za Kranjsko : zapisnika o imenovanju in konstituiranju cerkvenega sveta augsburške veroizpovedi na Kranjskem (1580). *Arhivalija meseca*, oktober 2011.

Vladimir ŽUMER

Mednarodni standard ISO 15489 in upravljanje dokumentacije v organih javne uprave, gospodarskih družbah, podjetjih in zavodih v Sloveniji. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 113–132.

Upravljanje z dokumentacijo podjetij (pisarniško poslovanje in arhiviranje). *Delodajalec* 2 (2011), št. 1, str. 8–10.

Model klasifikacijskega načrta za razvrščanje dokumentacije podjetij z roki hranjenja. – V: *Pravilniki, sklepi in akti v podjetju*. Verlag Dashöfer, založba d.o.o., CD, 2011.

Zgodovinski arhiv Celje**Bojana ARISTOVNIK**

Učna ura v Zgodovinskem arhivu Celje in Pokrajinskem arhivu Maribor. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije]*, Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 60–78. (Soavtorica Mojca Horvat).

Borut BATAGELJ

Bilance celjske: 1457–1513. Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513. (Ur.) Matjaž Bizjak, Aleksander Žižek. Celje: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 164 strani. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* (Zgodovinsko društvo Celje) XVIII (2011), št. 1, str. 135–136.

K ekološkim problemom odpadnih voda šoštanjske usnjarne v tridesetih letih 20. stoletja. *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem : zbornik referatov simpozija v okviru prireditev ob 100-letnici mesta Šoštanj in občinskem prazniku občine Šoštanj*, Šoštanj, 26. september 2011, Gradiva 4, Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2011, str. 7–17.

Norwegian Influence on Slovene Skiing: Cultural Interactions. Halvor Kleppen (Ed.), *Winter Sport and Outdoor Life*. Morgedal, 2011, str. 231–238.

Podčetrtek. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici : znanstvena monografija*, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Medžimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 14–17.

Rogatec. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici : znanstvena monografija*, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Medžimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 17–20.

Metka BUKOŠEK

Problematika zaščite arhivske građe pravosudnih institucija. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 49–65.

Problemi, ki nastajajo pri delu z ustvarjalci na področju pravosodja. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 81–90.

Bojan CVELFAR

Gradec, Avstrija. *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 7, št. 1, marec. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 138.

Vodnik po fondih in zbirkah arhiva v knjižni obliki – potreba ali nuja? *Tehnični in vsebinski problemi klastičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 387–410.

Bojan HIMMELREICH

Borojević se vrača. Miro Simčić, Svetozar Borojević: med slavo in ponižanjem. Koper: Intelktualne storitve, 2011, VI in 404 strani. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* (Zgodovinsko društvo Celje) XVIII (2011), št. 2, str. 92–93.

Nakaznice za nakup življenjskih potrebščin – ne plačilno sredstvo, a včasih še več kot to. *Plačilna sredstva skozi čas : zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov*, Ljubljana, oktober 2011, str. 18–24.

Zborovanje madžarskih arhivistov v Balatonfüredu, 19.–22. junij 2011. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 569.

Sonja JAZBEC

24. Mednarodno savjetovanje »Arhivska praksa 2011«, Tuzla, 6. in 7. oktober 2011. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 569–572.

Vesna SIRK

Zima, zima bela ... Borut Batagelj, Zima : od strahu k veselju. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2010, 40 strani, razstava in katalog. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* (Zgodovinsko društvo Celje) XVIII (2011), št. 1, str. 137–138.

Ivanka ZAJC CIZELJ

SI_ZAC/1107, *Dijaški dom Krško, 1951–1985*. Celje (Zgodovinski arhiv Celje) 2011, 148 strani (Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju, Inventarji 12).

Hedvika ZDOVC

Gradec, Avstrija. *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 7, št. 1, marec. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 139–156.

Iz hiše pisanih spominov. Zanimivi dogodki iz »življenja« občine Trbovlje od 1849 do 1941 (9. november 2011–29. februar 2012), razstava in katalog. Zgodovinski arhiv Celje, Zasavski muzej Tr-

bovlje, Celje, Trbovlje, 2011, 135 strani. (Soavtorica Irena Ivančič Lebar)

Aleksander ŽIŽEK

Brežice. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici* : znanstvena monografija, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Medžimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 11–14.

Celje. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici* : znanstvena monografija, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Medžimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 8–11.

Pavliha pod Slovenci. Damir Globočnik, Pavliha 1870. Levstikov satirični list. Ljubljana: Slovenska matica, 2010. 240 strani. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* (Zgodovinsko društvo Celje) XVIII (2011), št. 1, str. 136–137.

Prevod *zapuščenega inventarja Janeza Vajkarda Valvasorja = Abschrift des Nachlassinventars des Janez Vajkard Valvasor*. Krško (Kulturni dom Krško), 2011, 46 strani. (Soavtor prevoda Igor Weigl)

Pokrajinski arhiv Koper

Zdenka BONIN

Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike. Koper (Pokrajinski arhiv Koper) 2011.

Flavio Bonin: Piranske solne pogodbe (1375–1782). *Viri* 32, Ljubljana 2011. (Urednica)

Herrschafts-, Adels- und Privatarchive in Slowenien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 56 (2011), str. 625–660. (Soavtorji Miha Preinfalk, Dejan Zadravec, Andrej Hozjan, Donatella Porcedda)

Koprška bratovščina svetega Nikolaja. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 421–440.

Ljuba Dornik Šubelj: Prijatelj ali sovražnik? dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shajkejem (1944–1980). *Viri* 33, Ljubljana 2011. (Urednica)

Primeri različnih praks v slovenskih arhivih: zbornik referatov / 25. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. (Urednica. Sourednik Marjan Vogrin).

Sledi usnjarske dejavnosti v obalnih mestih. *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem* : zbornik referatov simpozija v okviru prireditev ob 100-letnici mesta Šoštanj in občinskem prazniku ob-

čine Šoštanj, Šoštanj, 26. september 2011, Gradiva 4, Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2011, str. 19–51.

The financial operations of urban and rural confraternities in the Koper area as revealed by reports from church and state officials between the 16th and 18th centuries. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije* 21 (2011), št. 2, str. 461–500. (Soavtor Darko Darovec).

Nada ČIBEJ

ISO/TR 13028:2010 Informatika in dokumentacija – Uporaba smernic za digitalizacijo dokumentov. *DOK_SIS 2011 by Media.doc* / 20. posvetovanje z mednarodno udeležbo Sistemi za upravljanje z dokumenti, 28.–30. 9. 2011, Kranjska Gora, Slovenija. Ljubljana : Media.doc, društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarnarjev, 2011, str. I-8–I-14.

Iz arhivske skrinje: Bratovščine. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* V (december 2011), št. 2, str. 11.

Iz arhivske skrinje: Fotografije. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* IV (maj 2011), št. 5, str. 11.

Iz arhivske skrinje: Listina prijateljstva. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* IV (marec 2011), št. 4, str. 11.

Iz arhivske skrinje: Listine (1. del). *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* IV (februar 2011), št. 3, str. 11.

Iz arhivske skrinje: Prvotiski. *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* V (oktober 2011), št. 1, str. 11.

Spremna beseda. *Albert Pucer, Marjan Rožac, Marjan Vogrin. Inkunabule Piranskega arhiva in Minoritskega samostana Piran. Katalog*. Pokrajinski arhiv Koper 2011, str. 2.

Zaščita arhivskega gradiva – s poudarkom na arhivskem gradivu v arhitekturi. *Edo Mihov / Vladimir Brezar ... [et al.]* ; [urednici Jasna Kralj Pavlovec, Neža Čebren Lipovec]. – Ljubljana : Fakulteta za arhitekturo, 2011, str. 149–161.

Zaščita arhivske građe – fotografije i razglednice. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 91–101.

Vladimir DROBNJAK

Drobnjak, Vladimir (2011): Uporaba aplikacije ARIS pri delu z ustvarjalci s področja uprave in pravosodja Pokrajinskem arhivu Koper. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov* / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 111–120. (Soavtorica Deborah Rogoznica)

Iskustva nakon dvije godine uvođenja i praktične uporabe web aplikacije ARIS sa posebnim osvrtom na rad sa stvaraocima na području javne uprave i sudstva. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 243–254. (Soavtorica Deborah Rogoznica)

Mirjana KONTESTABILE ROVIS

Periodika arhivskog društva Slovenije godine 2010. Arhivi i Viri, *Vjesnik istarskog arhiva* 18 (2011), str. 446–449.

Slovenski oddelki Cesarsko-kraljevega moškega učiteljskega v Kopru 1875–1909. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 65–80.

Luka MEZEK

Stiki z uporabniki v čitalnici Pokrajinskega arhiva Koper. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 79–81.

Alberto PUCER

Inkunabule Piranskega arhiva in Minoritskega samostana Piran / Inkunaboli dell'archivio di Pirano e del convento di San Francesco di Pirano. Koper (Pokrajinski arhiv Koper) 2011. (Soavtorja Marjan Rožac, Marjan Vogrin)

Inkunabule Piranskega arhiva in Minoritskega samostana Piran. *Solni cvet* : lokalno glasilo Občine Piran, oktober 2011, št. 19, str. 32.

Knjiga o najstarejših piranskih listinah. *Internetni vir Podpalmo.si*, http://podpalmo.si/Novice/vse/Knjiga_o_najstarejsih_piranskih_listinah, 11. 1. 2011.

Okrogle obletnice občine Piran v letu 2012. *Internetni vir Društvo Meščani Pirana*, <http://www.mescani-pirana.si/?p=438>, november 2011.

Piranski Popolari. *Internetni vir Društvo Meščani Pirana*, <http://www.mescani-pirana.si/?p=1>, 28. 5. 2011.

Piranski župani 1173–1797. *Solni cvet* : lokalno glasilo Občine Piran, oktober 2011, št. 19, str. 32.

Prvi zvezek piranskih notarskih pergamentnih listin predbeneškega obdobja 1173–1212. *Solni cvet* : lokalno glasilo Občine Piran, marec 2011, str. 14.

Deborah ROGOZNICA

Iskustva nakon dvije godine uvođenja i praktične uporabe web aplikacije ARIS sa posebnim osvrtom na rad sa stvaraocima na području javne uprave i sudstva. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 243–254. (Soavtor Vladimir Drobnjak)

Iz kapitalizma v socializem: gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja: 1947–1954. Koper (Pokrajinski arhiv Koper) 2011.

Mednarodna znanstvena konferenca Začetki spomeniške službe v Istri (2011; Koper), Program, povzetki, beležke o udeležencih = Programma, riassunti, note sui partecipanti] / Mednarodna znanstvena konferenca Začetki spomeniške službe v Istri [tudi] Študijski dan o istrski kulturni dediščini, [Koper, 10. junij 2011] = Convegno scientifico internazionale Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria [anche] Giornata di studio sul patrimonio culturale istriano, [Capodistria, 10 giugno 2011] = Međunarodni znanstveni skup Počeci konzervatorske službe u Istri [takođe] Študijski dan o istarskoj kulturnoj baštini, [Koper, 10. lipnja 2011] ; uredil Deborah Rogoznica]. Koper, Capodistria : Histria editiones, 2011. – 32 str. (Urednica)

Mednarodna znanstvena konferenca Začetki spomeniške službe v Istri (2011; Koper) Izvlečki [Elektronski vir] = Sintesi = Sažeci / Mednarodna znanstvena konferenca Začetki spomeniške službe v Istri [tudi] Študijski dan o istrski kulturni dediščini, Koper, 10. junij 2011 = Convegno scientifico internazionale Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria [anche] Giornata di studio sul patrimonio culturale istriano, Capodistria, 10 giugno 2011 = Međunarodni znanstveni skup Počeci konzervatorske službe u Istri [takođe] Študijski dan o istarskoj kulturnoj baštini, Koper, 10. lipnja 2011 ; uredil Deborah Rogoznica. – Koper : Histria editiones, 2011. (Urednica)

Uporaba aplikacije ARIS pri delu z ustvarjalci s področja uprave in pravosodja Pokrajinskem arhivu Koper. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov* / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 111–120. (Soavtor Vladimir Drobnjak)

Začetki spomeniške službe. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 51 (2011), št. 3/4, str. 97–99.

Marjan ROŽAC

Inkunabule Piranskega arhiva in Minoritskega samostana Piran / Inkunaboli dell'archivio di Pirano e del convento di San Francesco di Pirano. Koper (Pokrajinski arhiv Koper) 2011. (Soavtorja Alberto Pucer, Marjan Vogrin)

Piranski statuti in mestna uprava. *Internetni vir Društvo Meščani Pirana*, <http://www.mescani-pirana.si/?p=211>, junij 2011.

Pokrajinski arhiv Maribor

Ivan FRAS

Mariborski teden : oddaja »Kronika« na RTS : 19. oktober 2011.

Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji = Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor; Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu; Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; Štrigova: Državni arhiv za Međimurje, 2011. 102 str., ilustr. (Avtor dodatnega besedila)

Prireditev Mariborski teden v Mariboru : oddaja »Živa« na RTS : 18. oktober 2011. (Skupaj s Sabino Lešnik)

Prireditev Mariborski teden v Mariboru : predstavitev fotografjskega gradiva iz zbirke Pokrajinskega arhiva Maribor : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per gradus], (Katalogi, zv. 35). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011. 48 str., ilustr. (Avtor dodatnega besedila)

Z arhivom Mure ne ravnajo dovolj pazljivo : Ivan Fras, novi direktor Pokrajinskega arhiva Maribor. *Večer* (Marib.). [Tiskana izd.], 21. junij 2011, 67, [št.] 142, str. 15, ilustr. (Intervju)

Marjan GERDEJ

Krajevni ljudski odbor Guštanj : 1945–1952. *Ravenski razgledi*, december 2011, št. 6, str. 51–52.

Oris pomena arhivov v današnji slovenski družbi. *Atlanti*, 2011, str. 229–232. 1.05

Ženski pevski zbor Korošice v letu 2011. *Ravenski razgledi*, december 2011, št. 6, str. 42–[43], ilustr.

Ženski pevski zbor Korošice. *Ravenski razgledi*, julij 2011, št. 5, str. 42, ilustr.

Nina GOSTENČNIK

Nina Gostenčnik, Barbara Lobnik: Plinarna Maribor 140 let v našem mestu: arhivsko gradivo mariborskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor : spominski zbornik. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2010 (Katalogi / Pokrajinski arhiv Maribor; zv. 33) 60 strani. Razstava v razstavišču Archivum, avtorici: Nina Gostenčnik in Barbara Lobnik, 6. maj do 20. junij 2010. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 167–168.

Piranske notarske pergamentne listine. Del 1, Predbeneško obdobje 1173–1283. Koper: Pokrajinski arhiv, 2010–. Zv. <1–>, ilustr. (Prevajalka)

Prireditev Mariborski teden v Mariboru : predstavitev fotografjskega gradiva iz zbirke Pokrajinskega arhiva Maribor : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per gradus], (Katalogi, zv. 35). Mari-

bor: Pokrajinski arhiv, 2011. 48 str., ilustr. (Soavtorica Sabina Lešnik)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Sourednica)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Gostenčnik, Nina (član uredniškega odbora 2007—). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002–.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Prevajalka)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Lektorica)

Mojca HORVAT

Klara Kukovec (1883–1979), prva zdravnica v Trstu in Mariboru. *Historični seminar* 9, Ljubljana (Založba ZRC SAZU) 2011, str. 31–53, fotogr.

Ljutomer. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici* : znanstvena monografija, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Međimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 46–49, 82–84, ilustr.

Maribor. *Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji / Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici* : znanstvena monografija, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor, Državni arhiv u Zagrebu, Državni arhiv u Varaždinu, Državni arhiv za Međimurje, Strigova, oktober 2011, 102 strani, str. 43–46, 80–82, ilustr.

Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji = Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor; Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu; Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; Štrigova: Državni arhiv za Međimurje, 2011. 102 str., ilustr. (Sourednica)

Učna ura v Zgodovinskem arhivu Celje in Pokrajinskem arhivu Maribor. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih* : zbornik referatov / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 60–78. (Soavtorica Bojana Aristovnik)

Urbarji in urbarialni registri v Pokrajinskem arhivu Maribor : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču ARCHIVUM od 23. junija 2010 do 1. februarja 2011. Maribor, 23. junij 2010 – 1. februar 2011, 2010–2011.

Urbarji in urbarialni registri v Pokrajinskem arhivu Maribor : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v avli hotela Radin od 6.–8. aprila 2011]. Radenci, 6.–8. april 2011.

Urbarji in urbarialni registri v Pokrajinskem arhivu Maribor. Vsaki kmet je dolžan dati gospodu zemljiškemu ... Razstava v razstavišču Archivum (Pokrajinski arhiv Maribor) od 23. junija 2010 do 25. januarja 2011 in v avli hotela Radin v Radencih od 6. aprila 2011 do 8. aprila 2011. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 174.

Sabina LEŠNIK

Mariborski teden : oddaja »Kronika« na RTS : 19. oktober 2011. (Skupaj z Ivanom Frasom)

Planinski svet in narava skozi fotografski objektiv Franca Vogelnika (15. 9. 2010–september 2011, Pokrajinski arhiv Maribor). *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 177.

Planinski svet in narava skozi fotografski objektiv Franca Vogelnika : razstava v razstavišču PER GRADUS v Pokrajinskem arhivu Maribor, 15. september 2010 do 8. februar 2011. Maribor, 15. september 2010–8. februar 2011, 2010–2011.

Prireditev Mariborski teden v Mariboru : oddaja »Živa« na RTS : 18. oktober 2011. (Skupaj z Ivanom Frasom)

Prireditev Mariborski teden v Mariboru : predstavitev fotografskega gradiva iz zbirke Pokrajinskega arhiva Maribor : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per gradus], (Katalogi, zv. 35). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011. 48 str., ilustr. (Soavtorica Nina Gostenčnik)

Prireditev Mariborski teden v Mariboru. Maribor, 18. oktober 2011–25. maj 2012.

Jure MAČEK

Partijska prosvetna politika 1945–1955 na primeru šolstva v Mariboru in okolici : magistrsko delo. Maribor: [J. Maček], 2011. 316 str.

Lučka MLINARIČ

Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji = Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor; Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu; Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; Štrigova: Državni arhiv za Međimurje, 2011. 102 str., ilustr. (Prevajalka)

Leopold MIKEC AVBERŠEK

Najstarejša trta skozi objektiv Frančka Vogelnika : razstava v predverju Knjižnice Pokrajinskega arhiva v Mariboru, 3. december 2010 do 20. aprila 2011. Maribor, 3. december 2010–20. april 2011, 2010–2011.

Slavica Tovšak, Sledovi združnega delovanja v severovzhodni Sloveniji med letoma 1945–1951, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča v Mariboru, Zbirka Studia historica Slovenica, 4 Maribor 2010, 365 str. *Studia Historica Slovenica* 11 (2011), št. 2–3, str. 903–907, ilustr.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2011, 587 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 149–157.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Sourednik)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Mikec Avberšek, Leopold (član uredniškega odbora 2002–). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002–.

Miroslav NOVAK

Metode stručnog i istraživačkog rada u savremenoj arhivskoj teoriji i praksi. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 213–227.

Nekateri aktualni problemi slovenske arhivske terminologije. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih* : zbornik referatov / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 87–96. (Soavtorica Zdenka Semlič Rajh)

Priložnosti in pasti komunikacijskih kanalov med arhivi in sodobno družbo. *Atlanti* 21 (2011), str. 373–381.

Strokovna terminologija – gradnik interoperabilnosti kulturnih in z njimi povezanih vsebin. *Knjižnica* 55 (Tisk. izd.). [Tiskana izd.], april 2011, št. 1, str. 87–101, tabela. <http://revija-knjiznica.zbds-zveza.si/Izvodi/K1101/Novak.pdf>.

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Sourednik)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Novak, Miroslav (član uredniškega odbora 2002–). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002–.

Tveganja in ukrepi v arhivih ob naravnih in drugih nesrečah. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 263–278, ilustr.

Emica OGRIZEK

Usnjarstvo severovzhodne Slovenije v sodnem registru Okrožnega sodišča v Mariboru v letih 1898–1941 = The leather trade in the northeast Slovenia in the law register of the District court in Maribor during 1898–1941. *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem* : zbornik referatov, Šoštanj, 26. september 2011. – Šoštanj : Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2011, str. 113–128, ilustr.

Zdenka SEMLIČ RAJH

Arhivi i napredne tehnologije : *oddaja Putokaz na RTV Tuzlskega kantona*, Tuzla, 11. oktober 2011.

Finančna deželna direkcija – serija knjig (Finanzlandesdirektion – Bücherreihe) : [popis]. *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 7, št. 1, marec. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 87–104. (Soavtor Boštjan Zajšek)

Kvalitetnejše arhivske informacije, boljše usluge za uporabnike : [predavanje na mednarodnem posvetovanju Arhivska praksa 2011, 6.–7. oktober 2011]. Tuzla, 2011.

Kvalitetnejše arhivske informacije, boljše usluge za uporabnike. *Atlanti* 21 (2011), str. 349–353.

Nekateri aktualni problemi slovenske arhivske terminologije. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje* [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 87–96. (Soavtor Miroslav Novak)

Opis stvaratelja i autora arhivske i knjižnične grade : razdvajanja ili suradnja = Description of creators

and authors of archival and library material : isolation or cooperation. *Zbornik radova* 54, Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011, str. 43–56, ilustr., graf. prikaz. (Soavtorica Alenka Šaupperl)

Problematika gesljenja in oblikovanja deskriptorjev. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 187–213. (Soavtorica Alenka Šaupperl)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.–8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Sourednica)

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Semlič Rajh, Zdenka (član uredniškega odbora 2002–). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002–.

The principle of provenance and the creation of the fond : [predavanje udeležencem Mednarodne jesenske arhivske šole Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Maribor/Trst, 12. novembra 2011]. Trst, 2011.

Gordana ŠOVEGEŠ LIPOVŠEK

20 éves a Szlovén-magyar nemzetközi levéltári kutatótábor : nemzetközi konferencia : Szentgotthárd, 2010. szeptember 24. = 20 let delovanja Slovensko-madžarskega mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora : mednarodna konferenca : Monošter, 24. september 2010. Szombathely : Vas Megyei Levéltár kiadványa, 2010, 158 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 169–171.

Čežnja iza rovova : pisma vojnika Zsigmonda Janka s bojišta. *Pomurje 1914–1920*. : zbornik radova : szöveggűjtemény. Čakovec; Csáktornya: Povijesno društvo Međimurske županije, 2011, str. 283–293.

Kdaj in zakaj je pomembno, da postanejo stari dokumenti zasebno arhivsko gradivo. *Reciklaža identitete : dediščinske skupnosti in prostovoljstvo* : zbornik. Turnišče: Mežnarski cej, 2011, str., ilustr.

Prekmurski meščani – Varašanci : razstava o Turnišču v Pokrajinskem arhivu Maribor. *Vestnik* 63 (2011), št. 47, str. 10, ilustr.

Reciklaža identitete : dediščinske skupnosti in prostovoljstvo : zbornik. Turnišče: Mežnarski cej, 2011. 1 optični disk (CD-ROM). <http://reciklazaidentitete.wordpress.com>. (Prevajalka)

Varašanci – prekmurski meščani : trg Turnišče v arhivskih virih : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Archivum], (Katalogi, zv. 36). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011. 48 str., ilustr. (Soavtorica)

Varašanci – prekmurski meščani : trg Turnišče v arhivskih

- virih*. Maribor, 17. november 2011–31. januar 2012, 2011–2012. (Soavtorica)
- XX. mednarodni arhivski raziskovalni tabor: Turnišče v Sloveniji in Páka na Madžarskem, od 24. do 29. junija 2010. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 143–145.
- XXI. mednarodni arhivski raziskovalni tabor, Nedelica v Sloveniji ter Magyarlak, Rábagyarmat in Csörötnek na Madžarskem, od 27. junija do 2. julija 2011. *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 575–576.
- Slavica TOVŠAK**
- Od Državne glasbene šole do Konservatorija za glasbo in balet Maribor* : zbornik, razstavo in koncert posvečamo 65-letnici glasbenega in baletnega šolstva v Mariboru, (Katalogi, zv. 34). Maribor: Pokrajinski arhiv: Konservatorij za glasbo in balet, 2011. 39 str., ilustr. (Soavtorici Helena Meško, Simona Velunšek)
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.-8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Sourednica)
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. Tovšak, Slavica (glavni urednik 2002–). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002–. (Sourednica)
- Simona VELUNŠEK**
- Od Državne glasbene šole do Konservatorija za glasbo in balet Maribor* : zbornik, razstavo in koncert posvečamo 65-letnici glasbenega in baletnega šolstva v Mariboru, (Katalogi, zv. 34). Maribor: Pokrajinski arhiv: Konservatorij za glasbo in balet, 2011. 39 str., ilustr. (Soavtorici Slavica Tovšak, Helena Meško)
- Od Državne glasbene šole do Konservatorija za glasbo in balet Maribor* [razstava]. Maribor, 2. februar–27. maj 2011.
- Boštjan ZAJŠEK**
- Emica Ogrizek: Tiskane zadeve državnega tožilstva Maribor 1898-1941. Maribor : Pokrajinski arhiv, 2010 (Inventarji 19), 227 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 164–165.
- Finančna deželna direkcija – serija knjig (Finanzlandesdirektion – Bücherreihe) : [popis]. *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 7, št. 1, marec. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 87–104. (Soavtorica Zdenka Semlič Rajh)
- Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji = Gradovi i trgovišta na hrvaško-štajerskoj granici*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje; Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj; Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor; Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu; Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; Štrigova: Državni arhiv za Međimurje, 2011. 102 str., ilustr. (Lektor)
- Simona Velunšek: Od Državne glasbene šole do Konservatorija za glasbo in balet Maribor. Maribor : Pokrajinski arhiv : Konservatorij za glasbo in balet, 2011, 39 strani. *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 166–167.
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.-8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Prevajalec)
- Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* : 10. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 6.-8. april 2011, (Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 10). Maribor: Pokrajinski arhiv: = Regional Archives, 2011. 587 str., ilustr. (Lektor)
- Varaščanci – prekmurski meščani : trg Turnišče v arhivskih virih* : [razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Archivum], (Katalogi, zv. 36). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011. 48 str., ilustr. (Lektor)
- Pokrajinski arhiv Nova Gorica**
- Aleksandra PAVŠIČ MILOST**
- Reševanje nekaterih vprašanj valorizacije dokumentarnega gradiva in prevzemanja arhivskega gradiva pri gospodarskih organizacijah v slovenskih arhivih. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov* / 25. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 97–103.
- Jurij ROSA**
- Duhovnik Otmar Črnilogar, predsednik Planinskega društva Vipava (1967–1970): s prikazom odziva oblasti ob njegovem vodenju društva. *Vipavski glas*, april 2011, št. 96, str. 17–20; julij 2001, št. 97, str. 21–27; oktober 2011, št. 98, str. 5–9.

Tri desetletja primorskega pevskega praznika, ponatis odlomka iz poglavja Tri desetletja primorskega pevskega praznika v zborniku Primorska poje 30 let (izšel 1999). *Vstala Primorska si v novem življenju – O Primorski v letih 1945–1990*, Nova Gorica 2011, str. 174–175.

Drago TRPIN

Tolminsko gospostvo v začetku 16. stoletja: zbornik Anno Domini 1511. *Idrijski razgledi*, 2011, št. 1, str. 73–87.

Ivanka URŠIČ

»Marušičeva zbirka«, zbirka arhivskega in dokumentacijskega gradiva. *Goriški letnik* 33–34/I (2009/2010 / Marušičev zbornik), Nova Gorica 2010, str. 43–52.

Zapuščina Jožka Kraglja. Gorica (Goriška Mohorjeva družba) 2011, str. 84–87.

Zgodovinski arhiv Ptuj

Dejan ZADRAVEC

Herrschafts-, Adels- und Privatarhive in Slowenien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 56 (2011), str. 625–660. (Soavtorji Miha Preinfalk, Andrej Hozjan, Zdenka Bonin, Donatella Porcedda)

Peripeteias in the Seigneurie of Podčetrtek between the years 1670 and 1686. *Studia Historica Slovenica* 11 (2011), št. 1, str. 31–51, ilustr.

Plemstvo v župnijskih matičnih knjigah na območju med Savo, Sotlo in Savinjo do leta 1770. *Historični seminar* 9, Ljubljana (Založba ZRC SAZU) 2011, str. 9–29, ilustr.

Katja ZUPANIČ

Plebiscit 23. decembra 1990 kot prelomni dogodek v procesu osamosvajanja. *Ormoško območje v vojni za Slovenijo 1991: Zbornik referatov ob dvajsetletnici samostojnosti Republike Slovenije*. Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, občina Ormož, Ormož, junij 2011, str. 11–16.

Primeri različnih praks v slovenskih arhivih. Uvod k 25. zborovanju Arhivskega društva Slovenije. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje* [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 5.

Život izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u sabirnom centru u Ptuj između 1992. i 1996. godine. *Arhivska praksa* 14 (2011), str. 467–476.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

Sonja ANŽIČ-KEMPER

Dodatno izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje arhivskih delavcev v nemško govorečih državah. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10 (2011), str. 83–92.

Hana HABJAN

Arhiv se predstavi. *Pod gradom: glasilo Krajevne skupnosti Kandija-Grm* IV, št. 1, december 2011, str. 6.

Iztok HOTKO

Arheologija fotografije. *Rast* XXII, marec 2011, št. 1, str. 80–81.

Teorija slike v sliki in besedi. *Rast* XXII, maj 2011, št. 2–3, str. 71–73.

Janez KOPAČ

Uporaba arhivskega gradiva in varstvo osebnih podatkov v slovenskih regionalnih arhivih (bo objavljeno v *Arhivih* leta 2012).

Območje Žabnice skozi upravni razvoj. *Na robu pojoče ramine: zbornik vasi Žabnica, Būnje, Šutna, Dorfarje, Forme*. Žabnica 2011, str. 255–262.

Na Kalu: zbornik občine Naklo. *Kronika* 59 (2011), št. 2, str. 322–325.

Marjana KOS

Iz zgodovine Cankarjevega doma na Vrhniki (nastanek in delovanje do 90-ih let 20. stoletja). *Vrhnikiški razgledi* 11 (2010), str. 84–103.

Jože Sikyta (Ob 100-letnici rojstva). *Vrhnikiški razgledi* 11 (2010), str. 103–107.

Kaj pa vi sploh delate? Odgovor na članek Vse, kar vam srce poželi. *Žurnal* 24, 8. 6. 2011, str. 2.

Nevidni arhivi. *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih : zbornik referatov / 25. zborovanje* [Arhivskega društva Slovenije], Ptuj, [10. do 11. oktober] 2011. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 46–59.

Varčevanje je vir blagostanja. *Plačilna sredstva skozi čas : zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov*, Ljubljana, oktober 2011, 9 strani. (Soavtorica Barbara Pešak Mikec)

Barbara PEŠAK MIKEC

Varčevanje je vir blagostanja. *Plačilna sredstva skozi čas* : zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, Ljubljana, oktober 2011, 9 strani. (Soavtorica Marjana Kos)

Janez PIRC

Rodbina Franca Hladnika. *Idrijski razgledi* LV (2011), št. 2, str. 38–39.

Mitja SADEK

Latinski in nemški napisi v novomeškem frančiškanskem samostanu in cerkvi. *Rast* XXII, št. 2–3, maj 2011, str. 85–95.

Novo mesto bo dobilo prvi namensko zgrajeni arhiv (predstavitev arhiva in njegovega dela v letu 2011). *Županov glasnik*, december 2011, str. 73.

Gorazd STARIHA

»Eins, zwei, inu preden bom rekel drei te mora hudič uzet!« Nekaj zgodb o zakonskih umorih iz predustavne dobe v deželi Kranjski. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* (Zgodovinsko društvo Celje) XVIII (2011), št. 1, str. 68–83.

Judita ŠEGA

Loški razgledi 56. *Kronika* 59 (2011), št. 1, str. 170–173.

Loški razgledi 57. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2011, 422 str. (Urednica)

Poročilo o opravljenem evidentiranju arhivskega gradiva freisinškega gospostva na Slovenskem v Bavarskem glavnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München) v letu 2010. *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 7, št. 1, marec. – Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2011, str. 157–161. (Soavtorja Mira Hodnik, Mitja Sadek)

Špital – hiša na robu družbe. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana. *Loški razgledi* 57 (2011), str. 265–268.

Tatjana ŠENK

Špital – hiša na robu družbe. Razstava in katalog k razstavi ZAL, Enote v Škofji Loki in Občine Škofja Loka. *Kronika* 59 (2011), št. 1. str. 145–146.

Barbara ŽABOTA

Arhivi : glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije. – Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije. – Letn. 34 (2011), št. 1–2. (Tehnična urednica)

Kongresni trg. Zgodovina prostora do razpada Avstro-Ogrske (priprava besedila za monografijo).

O zgodovini Kongresnega trga. Oddaja ob otvoritvi prenovljenega Kongresnega trga. Radio Slovenija, Val 202. Sobota, 2. julij 2011 (novinarka Veroniko Gnezda; ostali sodelujoči v oddaji: Martin Horvat, MGML; Boris Vičič, ZVKDS; Milan Ljubič, režiser; Tomislav Loboda, zlatar.